

(Faint handwritten notes at the bottom of the page)

1909

[COPYRIGHT REGISTERED]

విషయసూచిక.

పుట.

పీఠిక.

...

...

1

నీతిశతకము.

మంగళము

...

...

...

1

1 మూర్ఖపద్ధతి

...

...

...

2

2 వివృతపద్ధతి

...

...

...

12

3 మానశ్శాస్త్రపద్ధతి

...

...

...

24

4 అర్థపద్ధతి

...

...

...

34

5 దుర్జనపద్ధతి

...

...

...

46

6 సుజనపద్ధతి

...

...

...

56

7 పరోపకారపద్ధతి

...

...

...

69

8 ధైర్యపద్ధతి

...

...

...

81

9 దైవపద్ధతి

...

...

...

90

10 కర్మపద్ధతి

...

...

...

99

శృంగారశతకము.

1 స్త్రీప్రశంస

...

...

...

113

2 సంభోగవర్ణనము

...

...

...

143

3 కామినీగర్వాణము

...

...

...

170

4 సువీరక్తదుర్విరక్తపద్ధతి

...

...

...

190

5 ఋతువర్ణనపద్ధతి

...

...

...

213

6 అధికశ్లోకములు

...

...

...

236

వైరాగ్యశతకము.

1 తృప్త్యామాషణము

...

...

...

243

2 విషయపరిత్యాగవిడంబన

...

...

...

255

3 యాచ్ఛాదైన్యహామణము

...

...

...

267

4 భోగాస్త్రైర్యవర్ణనము

...

...

...

280

5 కాలమహిమానువర్ణనము

...

...

...

292

6 యతివృత్తినంచాదవర్ణనము

...

...

...

304

7 మనస్సంబోధననియమము

...

...

...

315

8 నిత్యానిత్యవస్తువిచారము

...

...

...

326

9 శివార్చనము

...

...

...

336

10 అవధూతచర్య

...

...

...

346

11 అధికశ్లోకములు

...

...

...

357

పి రి క.

• సుభాషితాత్రిశతి యనంబడునీకృతయందుఁ గలనీతిశ్శ్లోకముల
వై రాగ్యశతకంబులు మూడు నన్నర్థముగాఁ గ్రమంబున నీతిశ్శ్లోకముల
వై రాగ్యంబుల బోధించు. ఈ గ్రంథమునకుం గలప్రతులు రెండు తెగ
లుగా నున్నవి. ఒక తెగప్రతులు రామచంద్రబుధేంద్రవ్యాఖ్యాత మైనప్రతి
ననుసరించునవై తఱుచుగా దక్షిణహిందూదేశంబునన ప్రచారము గలిగి
యున్నట్లు గానంబడుచున్నవి. మఱియొక తెగప్రతులు రామర్షి పండితవ్యా
కృత మైనప్రతికిం బ్రతినిధులై యుత్తరహిందూదేశమునందే వ్యాప్తిజెం
దియున్నట్లు చూపట్టుచున్నవి. ప్రకృతగ్రంథము మొదటితెగం జేరినది.
ఈ తెగయం దొక్కొకశతకమును బడేసి దశకములుగా విభక్తమై
మొత్తమునకు సరిగా నూతేసి శ్లోకములు గలిగి యుండును. శ్లోకముల
కొండొంటికి, నట్లే దశకములకును, బూర్వోత్తరసంబంధ ముండును. రెండ
వ తెగప్రతులలో దశకములుగా విభాగము లేదు. ఒక్కొక్కశతకముం
దును శ్లోకములు * నూటింటి కెక్కుడై యొండొంటితో సంబంధ మం
తగా లేకుండును. అందు శ్లోకములక్రమమును మిక్కిలియు వేరై యు
న్నది. ఇంతేకాదు. అం దొకశతకములోని శ్లోకములు గ న్ని యిందు మ
ఱొకశతకమునం బొడసూపుచున్నవి. రెండింటిపాఠములును జాల భిన్న
ములై యుండును. అయిన నిందలిపాఠములకంటె నందలివి మఱింత న
మంజనములై ప్రౌఢములుగా నుండును. ఇట్టిరుదెఱంగుప్రతులకును శ్లో
కముల క్రమసంఖ్యాపాఠములందు మిక్కిలియు భేదము గానిపించుటం
జేసి యిందుఁ జక్కఁ గవిప్రణీతమైన దేదియో మాఱుపడి వచ్చిన దేది
యో తెలియరాకున్నది. అందుఁ బాఠములు మఱింత సమంజసము లయ్యు
శ్లోకములకు సంబంధసంఖ్యానియమము లేమింజేసి యది కవిప్రణీతమా

* రెండవ తెగయందు నొక్కొక్కశతకమునను నించుమించుగా ముప్పది నలువది
శ్లోకము లెక్కుడుగాఁ గనుపట్టుచున్నవి. కాన మూడుశతకములందును మొత్తము
నకు నన్నుఱుశ్లోకము లున్నవి. మొదటి తెగలో శతకమునకు సరిగా నూతేసిపొప్పన
మూడుశతకములకు మున్నుఱుశ్లోకము లున్నవి.

తృకకుఁ బుత్రికయగుట సందేహింపవలసి యున్నది. ఇందట్టిసామంజ
స్యము లేకుండియుఁ దక్కినసంఖ్యాదివ్యవస్థ యుండుటచే నిది కవికృత
మైనప్రతి యాకృతి గలిగియుండుననుట మఱిత యుపపన్నముగా ను
న్నది ఎట్లన, లేఖకాదులదోషములంబట్టి పాఠము లెంతయు భిన్నము
లగుం గావున వానినిం గొని పాఠసౌష్ఠవము గూర్చవచ్చునుగాని కృతికిం
గల తొలియాకృతి నిర్ణయించుట వలనుగాదు. పూర్వోత్తరసంబంధసూ
చక మైనరచనాప్రణాళికయు సంఖ్యాదివ్యవస్థయుఁ గృతినామ మన్వర్థము
సేయు తక్కువత్వములును గవిరచిత మైనకృతిరూపమును యథాతథ
ముగాఁ దెలియుటకుఁ దోడుపడునవి యగును. కావున నీ మొదటితెగప్ర
తులే కవి నిబంధించినయాకృతి గలవి యగు ననవచ్చును. అయినను విష
యమింతమాత్రమున వ్యవస్థితము గానేరదు. ఎట్లన, భర్తృహరి బహుతర
ముగా నీశతకముల ముఖ్యవిషయములగు నీతిశృంగారాదులనుమాత్రము
మది ననుసంధించి శ్లోకములను బరస్పరసంబంధ మపేక్షింపక యిచ్చకు
వచ్చినట్లు రచింపఁగా నిందు సంబంధములేనితెఱపిం గాంచి వెనుకటివా
రిచేఁ బెక్కుశ్లోకములు ప్రక్షిప్తము లగుటవలన రెండవతెగయందు సం
ఖ్యాదినియతి చెడియుండవచ్చును. కావున నది, సంబంధసంఖ్యాదినియమము
లు లేకుండియుఁ గవిప్రణీతాకృతి గలిగియుండనోవు. లేక, రామచంద్ర
బుధేంద్రుఁడు సంఖ్యాదివ్యవస్థ మాలి దురవస్థ నున్నయాశ్లోకజాలముం
గొని వానియందుఁ బ్రక్షిప్తములని తనకుఁ దోచినవానిం దీసివైచి పరస్ప
రసంబంధముకలుగునట్లు శ్లోకములక్రమము మార్చి సరిగా నూఠేసి గూ
ర్చి దశకవిభాగముతో శతకముల నేర్పఱిచియుండవచ్చును. కావున నీ మొ
దటితెగయుఁ బ్రథమాకృతి యథార్థముగాఁ గలది గా కుండవచ్చును. ఈవి
షయమిట్లుండ నిచ్చి యిక దీనినిరచించినకవి యగు

భర్తృహరి

చరితము బెలియు టాచశ్యకము. పండితపరంపరచే వాడుకొనంబడు కొన్ని

* 'ఆసారాశనస్త్యేతే' శ్లో-౧౬౨ ఇత్యాది శ్లోకములు కొన్ని యపపాఠము
లంజేసి తమయున్నప్రకరణంబులను బొసంగింపబడియున్నవి కాని యుదీచ్యకోశము
లంబట్టి వానిసమంజసపాఠములం బరిశీలింపఁగా నవి ప్రకరణాంతరముం జేరినవిగాఁ
గానిసిం చెడి. ఈవిషయము, రామచంద్రుఁడే యీకృతిని వేఱుక్రమమునఁ గూర్చెననుటకు
నొకయుపాద్యలకముగా నున్నది.

విషయములు దప్ప భర్తృహరింగూర్చి విశ్వసనీయంబులగుచరిత్రాంశము లేవియుఁ గానరావు. అవిషయములు నొంతొంటికీ బాసఁగియుండవు. ఇతం డుజ్జయినీరాజవంశమునం జనించినవాఁ డనియుఁ దానేసింహాసనము నెక్కి న్నర్హుఁడయ్యు నంసారబంధము గోసి రాజ్యము తనతమ్ముఁడు విక్రమార్కునికి నప్పగించి చన్నవాఁడనియు నొకప్రతీతి గలదు. ఈవిక్రమండు విక్రమశకాబ్దమూలభూతుండు. *మఱియొకప్రతీతి విక్రమాదిత్యునకు బ్రహ్మ క్షత్ర వైశ్య భూద్రకాంతలు బ్రాహ్మణి, భానుమతి, భాగ్యవతి, సింధుమత్యుని పలువురు గలరనియు వారియందు వరుసగా వరుచి విక్రమార్కు భట్టి భర్తృహరులు జనించినయుఁ డెలిపెడిని. ఇదియెంత విశ్వసనీయమో తెలిసినదిగాదు. ఈవి తన్ను గుఱించి యేమియు నీగ్రంథమునఁ జెప్పినవాఁడు గాఁడు. ఈ కవిపంశాదిక మటుండు జీవించి యుండినకాల మిది యని తెలియుటకుఁ బండితప్రతీతియు గ్రంథస్థనిదర్శనములును నితరకవిచరిత్రమూలకము లైనవిషయములును సాధనములుగాఁ గొని దానిఁ బరిశీలించవచ్చును. అందుఁ బండితప్రతీతి యితనిని విక్రమాదిత్యునికాలమువాఁడుగా రూపించెడి. అపుడు విక్రమశకము క్రీస్తుపుట్టుటకు 36 సంవత్సరములకుఁ బూర్వముననుండి యారంభించుచున్నది గాన మనకవి క్రీస్తునకుఁ బూర్వమైన ప్రథమశకాబ్దము తొలినగమున నున్నవాఁడని తేలుచున్నది. ఇంక గ్రంథస్థనిదర్శనములం బట్టి యాతనికాలము నిర్ణయించుటయుఁ గష్టముగా నున్నది. శతకములు వేదాంతపరిభాషా

* ఈప్రతీతికి,

యాం చిన్తయామి సతతం మయి సా విరక్తా

సా ప్యన్య మిచ్ఛతి జనం సజనోఽన్యనక్షః ।

అస్తత్కృతే చ పరితువ్యతి కాచి దన్యా

ధి క్తాం చ తం చ మదనం చ ఇహం చ మాం ॥

అనుష్టోకముమాలము. ఒకప్పు డొకబ్రాహ్మణుఁ డమరత్నమునుచ్చ నొకపండు లభింపఁగా నది బహుజనపరిపాలకుం డగుభర్తృహరియే యర్హుండని యాతని కొనంగె. అతండు దానిఁ దనయిల్లాలి కీయఁగా నది తనవిటునికిని వాఁడు తనయుంపుడుగఁ త్తియకు నది మరల భర్తృహరికిని నాపండు నొనంగిరి. అంత భర్తృహరి తత్ఫలవృత్తాంతం బంతయుఁ డెలిసి నుసారమును రోసి యాష్టోకమును జెప్పెనట. మఱియొకప్రతీతిం బట్టి యాపండు నొక యోగివలన విక్రమండుండనియొక బ్రాహ్మణుని కీయఁగా నాతండు భర్తృహరి కిచ్చె ననియు నతనినుండి తక్కిన వారికి మున్ను చెప్పినవరుసను లభించె ననియుఁ డెలిపెడి.

జోలములుగా నున్నవి. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు పెక్కుసం
వత్సరశతములుగాఁ జచ్చితములై నిష్పత్తినిొంచిన గాన వానియత్పత్తి
కాల మిది యని రూఢిగా నిర్ణయించఁ దరముగా కున్నది. ఇవి యుపనిష
త్తుల కనంతరములై పురాణములకును బుద్ధమతమునకును సమకాలీనము
లుగాఁ గానించుచున్నవి. వీనికాలంబున సుప్రసిద్ధు లగుపురుషులు కు
మారిలభట్టును శంకరాచార్యులు నగుదురు. కుమారిలభట్టు రమారమి
యెనిమిదవశతాబ్దమునను శంకరులు తొమ్మిదవశతాబ్దమునను నుండిరి.
కాన వేదాంతము తొమ్మిదవశతాబ్దము మొదలుగా వ్యాపించినది గాని
దాని ప్రారంభ మంతకు బహుకాలమునకుమునుపే యుండును. కాని యది
యెప్పుడో సూటిగాఁ జెప్ప నయితీగా కున్నది. కాన వేదాంతపరిభాషం
బట్టి మనగ్రంథకాలము సూహించుట యసమంజసము. ఇందుఁ బురాణ
ములును బరామర్శించఁబడినవి. 'సెల్సన్' అనుపండితుఁడు పురాణ మేది
యు వేయిసంవత్సరములకుమునుపు గానరాదని చూపియున్నాఁడు. దానిం
బట్టి కొంచఁ జీగ్రంథమును బదునొకండవపంజ్రెండవశతాబ్దములనాఁటి
దిగా నిష్కర్షించెదరు. పురాణములకుఁ గర్త వ్యాసుండని ప్రసిద్ధిగదా.
అతండు వేదవిభాగమును జేసినవాఁడు నుండ్రు. కాబట్టి యాతనికాలము
వైదికపౌరాణికకాలములకు మధ్యనరియ్యెయుండ నోవుం గావున నాతండు
క్రైస్తవశకమునకు మునుపఁగివాఁడగు. ఆతనింబట్టి పురాణములన్ని
యో కొన్నియో ప్రథమశతాబ్దమునకుఁ బూర్వమేయుండినవిగాఁ దెలి
యుటంజేసి పురాణప్రసక్తింబట్టి యీకృతి యర్వాచీనమైనదిగా నిర్ణయిం
పరాదు. ఇక నితరులచరిత్రలములముగా లభించిన యాధారములఁ
జూతము. ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యాత లెవ్వరును గలికాలమున్న విచారించిన
వారు గారు. పూర్వగ్రంథకారు లెవరుగాని యీ కవింగూర్చి ప్రస్తావించి
నవారును గారు. వీనివ్యాఖ్యాతలలో నొక రగురామచంద్రబుధేం
ద్రుఁడు కవింగూర్చి

‘వివేకాభూతపూర్వం ఫలమధితపసాలమ్మి సూర్యప్రసాదా-
ల్లభ్యై తస్మాత్స్వయం తత్ప్రచురతరజరాపఞ్చతాంఞ్చనాథ్యమ్|
హిత్యా మోహం స్వకాంతాస్వతివిమలధియా తం నిషేవ్యాప్తభవ్రాన్
యోగీంద్రోభర్తృహార్యావ్యయఇహకురు తేద్యాపిద్యాపిలాసమ్||’

అని చెప్పియున్నవాడు. ఇందు బ్రాహ్మణుండు సూర్యప్రసాదమువలన
బడిననష్టము సతనివలనం దాను బొంది కాంతాదులందలి మోహమును
వీడి జరాపంచతాకుంచనాధ్యమైన తత్ఫలభుక్తింజేసి యేమో యింకను
విద్యావిలాసము నేజపుచు నున్నాడని చెప్పబడినది. వ్యాఖ్యాతలగుడ్డి
భ్రాండసమున కిది యొకచిదర్శనము. అయినను గవికాలనిర్ణయమునకు వే
తొకప్రబలాధానము గనుపట్టుచున్నది. కలిల. ఉ. శిమ్మ. అను నొకపా
దసీకగ్రంథము గలదు. ఇది సంస్కృతపంచతంత్రమునకు వికృతమైన
యొకానొకగ్రంథమును జూచి కారిసీకభాషయందు వ్రాయబడినది. కా
వున నిందొకవాగ్యము పంచతంత్రమునందలి *యొక్కొక్కమును మిక్కిలి
యుం బోలియున్నది. ఈ గ్రంథము (క్రీ.వె. 531 నుండి 579 వఱకు నుండిన
యొక పారిసీకరాజకొఱకు వ్రాయబడినది. కాన నీని కుషజీవ్యమైన పంచ
తంత్రము దాదాపుగా (క్రీ.వె. 500) అఱవశతాబ్దము తొలుతగలిగియుం
డును. పంచతంత్రము పూర్ణముగా స్వతంత్రవిబంధనముగాదు గావున నది
యప్పటివాఙ్మయము నుపజీవించుచున్నది గాన *నది యా పూర్వోక్తకో
కముచు నీతిశతకమునుండి కయికోనియున్నది. కనుక భర్తృహరియుఁ
బంచతంత్రకాలంబగు నాఱవశతాబ్దమునకు మున్ను అనగా యెడవశ
తాబ్దపు రెండవనగమునందు నుండుననుట సంభావనీయముగా నున్నది.

భర్తృహరి ద్వితీయము.

సుభాషితాత్రిశతి నిర్ణాత భర్తృహరి యనంబడునట్లు వాక్యపదీయ
కర్తయు భర్తృహరి నాఁబడు. ఈభర్తృహరు లిరువురు నొక్కరూ, లేక
భిన్నులూ యని విచారింప వలసి యున్నది. 'పతాక్' (Pathak) అను నుత్త
రదేశపండితుడు, వాక్యపదీయకారుడు జాధుడు గాన మనశతకకా
రుడు గాఁడని యాపించియున్నాడు. చీనాదేశయాత్రికుఁ డగు 'ఇట్సింగ్'
(It'sing) ఏడవశతాబ్దము కడపట నిండియాకు నచ్చినపుడు వాక్యపదీయ
కారుడగు భర్తృహరి తా నచ్చటికివచ్చుటకు నలువదియేండ్లకు మునుపు
మరణించె ననియు నతఁడు జాధుఁడనియు గావున రత్నత్రయమునం

* ఈశ్లోకము 'శశిదివాకరయో ర్గృహపీడనం | గజభుజగ్గమయోరపిబన్ధనమ్ | మ
తిమతాంచవిలోక్య దరిద్రతాం | విధిరహోబలవా నితిమేమతిః'. ఇది భర్తృహరి నీతిశత
కమునను గానిండుచున్నది.

దును ద్వివిధశూన్యమునందును దృఢభక్తి గలవాడనియు వ్రాసియున్నాడు. పదునొకంజనశతాబ్దమునం దుండినవాచస్పతిమిత్రుడను పండితుడు డావాక్యపదీయకారుని 'బాహ్యుడు' డని పేర్కొనియున్నాడు. బాహ్యుడని వేదబాహ్యులగు జౌద్ధాదులకు వ్యవహరింపబడుచున్నది. కావున నివిపూర్వోక్తమూర్తికుని వ్రాత యథార్థము గావించుచున్నది. మఱియుఁ గుమారలభట్టు వ్యాకృతపదీయకారు నెంతయు నిరసించి వ్రాసియున్నాడు. బుద్ధుఁడౌటం జేసియేకాని మఱియొక హేతువుంబట్టి యట్లాతనిని నిరసించుటకు మూలముగానరాదు. కాన వాక్యపదీయకర్తయగు భర్తృహరి కేవలశాస్త్రుడనుట నిర్వివాదము. సుభాషితత్రిశతీకారుఁడో వేదాంతవిషయతత్పరుం డైనశివభక్తుం డగుట శతకత్రయమే ఘోషించుచున్నది. వేయేల 'దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న' యనునీతిశతకప్రథమశ్లోకమే యీ కవి వేదాంతతత్పరతను దెలిపెడిని. కావున నీ భర్తృహరు లిరువురును భిన్నులే యగుదురు.

భర్తృహరియు భట్టియు.

భర్తృహరియే భట్టికావ్యకర్త యగుభట్టి యగునని యొక ప్రతీతిగలదు. ఈభట్టి త్రిశతీకారుడగు భర్తృహరియూ వాక్యపదీయకర్తయగు భర్తృహరియూ యని శంక పొడమెడిని. భట్టి విష్ణుభక్తుడగుటంజేసి జౌద్ధుఁ డగువాక్యపదీయభర్తృహరి కానేరడు. ఇంక శతకకారుఁ డగుభర్తృహరియూ యని ప్రశ్న కలుగుచున్నది. ప్రతీతిని విడిచి యిరువురచరితిములం జూడఁగా నిదఱు నొకరే యనుటకు నయితిగానరాదు. భర్తృహరి క్షత్రియుఁడు; భట్టి బ్రాహ్మణుడు. భర్తృహరి మధ్యహిందూదేశవాసి; భట్టి, భట్టికావ్యమునందలి యొకవాక్యముంబట్టి, వలభీరాజాస్థానములోఁ జేరినవాడని తెలిసెడిని. వీరిరువురకైలులయందును భేదము గలదు. భట్టిరచన మిక్కిలి ప్రౌఢమై యర్థనిబిడమై వ్యర్థపూరణరహితమై యుండును. భర్తృహరిరచనయందుఁ గొన్నియెడలఁ బదవైఖరి గడునుగాను నన్వయ మసంగతముగాను జూపఁబెడి. మఱియు భర్తృహరి శివవిష్ణులయం దభేదప్రతిపత్తి గలయట్లుగాని పించి 'తథాపిభక్తి స్తరుణేన్దుశేఖరే'యని శివునియంద భక్త్యతిశయము

తెలుపుచున్నాడు. ఇట్టియో యెంతయు విష్ణుభక్తుడు. పూర్వ గ్రంథ కారు లీయికువుర గ్రంథములనుండి యేకేని యుదాహరించునపుడు వానిని భిన్నకవికృతములుగానే చూపిరి కాని యేకకవికృతములుగాఁ జూపరైరి. ఈ కారణములంబట్టి యీ యిరువురు భిన్నులేకాని నేఱుగారు.

ఇందు జాన్మసిద్ధాంతసూచకములు గల వందురు గాని యవి యంతగాఁ గనుపట్టవు. 'త్రిభువనమపి బ్రహ్మమనుతే' 'లీయే పరబ్రహ్మణి' యిత్యాదులు వేదాంతదర్శనప్రదర్శకములు. కవి పరామర్శించుయో గప్రక్రియయు దశావతారములును గంగానదియు హిమాలయప్రదేశములును సతండు బుద్ధుఁడు గామిని జాటుచున్నవి.

అంధ్రవ్యాఖ్యానము.

ఇక దీని యాంధ్రవ్యాఖ్యం గూర్చి కొంత చెప్పనొప్పు. రామ చంద్రవ్యాఖ్య ననుసరించియే పోయికముగా నీ వ్యాఖ్య గావించఁబడినది కాని వెక్కుళ్లకోకములకు నా వ్యాఖ్యయందుఁ బాఠములు మిక్కిలి యసమంజసములై యన్వయమును గడు నసంభావిత మై కానంబడు చుండుం జూచి యుదీచ్యకోశపాఠములఁ బరిశీలించి యన్వయసౌలభ్యము నర్థవైశద్యమును గలుగునట్లు సమంజసములును సరసములును 'శ్రాధ' ములు నగుపాఠముల గ్రహించి నేను గొత్తగా వ్యాఖ్య గావించి యున్నవాఁడ. మనవ్యాఖ్యాతలలోఁ బెక్కుఁడ్రు దమ కఖండపాండిత్య ముండినను బాఠసౌష్ఠవములం బరిశీలించుట కాంతబుద్ధియు వెచ్చింపక యవి యెంత యసంగతములయ్యుఁ దమపాండిత్యపటిమవలన క్లిష్టప్రక్రియచే నర్థములు గల్పించి యలవరించువాడుక తఱుచుగాఁ గనుపట్టుచున్నది. ఇందులకు నిదర్శన మొకటి చూపెద.

'మాలతీ శిరసి బృహస్పత్యోన్ముఖః, చందనం వపుషి కుంభుమావిలమ్ ।

వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః.'

ఇందులకు 'సిగయం దవుడు విరియఁబాటు చున్నజాజిపూదండయు మేనియందుఁ గుంకుమపూవైచి మెదిచినగండమును నక్కున్న వ్రాలి

యున్న మిక్కిలి యనుంగుఁజెలువయు, పుడమియం దనుభవించబడుటకై
వచ్చిన స్వర్గభోగ 'కేవలము' అనితాత్పర్యము. దీనికి రామచంద్రపాతము,
శ్లో. మాలతీ కరసి బృహ్మణం ముఖే

చందనం వపుషీ కుంజమూవిలమ్ ।

వక్షః ప్రియతమా మదాలసా

స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగమః ॥

'బృహ్మణం ముఖే' అని యావులింతయు స్వర్గభోగమా! ఇందులకు
'ముఖే బృహ్మణం మదనమదజనితబృహ్మశ్చ' 'బృహ్మస్తు త్రిషు బృహ్మ
ణమ్' ఇత్యమరః. 'యద్వా సమ్భాగౌత్సుక్యసూచక రాగవిలాసస్సూ
ర్తిశ్చ' అని రామచంద్రవ్యాఖ్య. 'బృహ్మణోస్తుభి' యని మాలతీపుష్ప
మునకు పొందెనవిశేషణమును గూర్చుపాతము సరసమో యావులిం
తను స్వర్గభోగముఁ జేయుపాతము సరసమో రసజ్ఞులే యూహింతురు
గాక. 'స్వర్గఏష పరిశిష్ట ఆగమః' అనుచో ఈ పూర్వోక్తములైన మా
లత్యాదులే స్వర్గము-అనఁగా స్వర్గశబ్ద వాచ్యములనియు, ఆగమము-అనఁ
గా వీనిందప్ప దక్కినవానిని స్వర్గముగాఁ జెప్పజూస్త్రము, పరిశిష్టమై
నది-అనఁగా అముఖ్యమైనది-స్వర్గపదవాచ్యము లైనవాని ముఖ్యార్థమును
దెలియనిది, అనియు, కాకున్న పూర్వోక్తములైనవానినే స్వర్గమని చెప్ప
ననియు వ్యాఖ్యనేయంబడి యున్నది. ఈ కొండవీటిచేత్రాటిచుట్టయేల ?
ఈకల్పనాగారవముచే కష్టపడి సంపాదించినయర్థగౌరవముకంటె 'పరి
శిష్ట ఆగతః' అనుచో సతిసులభముగా స్ఫురించునర్థసంపద యెంతయు
సాంపుగా నున్నది.

శ్లో॥ యదే త త్సూక్ష్మేన్దు ద్యుతిహాసముదారాశ్మతి వరం

ముఖాబ్జం తన్వజ్జ్యోః కిల వసతి యత్రాధరమధు।

ఇదం త త్కింపాక ద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం

వ్యతీతేన్ద్రిన్కాలే విషమివ భవిష్యత్యనుభదమ్ ॥

శృంగా : ర౦.

ఇందు, తన్వంగిముఖాబ్జము కింపాక ద్రుమఫల మనఁబడియె.
వ్యాఖ్యాతకు 'కింపాక' శబ్దమున కర్థముదెలియక 'కిం - కిమపి - అనిర్వా
చ్యమిత్యర్థః. . పాకద్రుమస్య - బాలరసాలాదివృక్షస్య, ఫలం - అతిరస

బాలరసాలవృక్షఫలమిత్యర్థః 'హాతఃపాకోఽగ్నికోశివ్యుః' ఇత్యమురః. య
ద్వా... కిం పాకం - ఈషత్స్వం - ద్రుమఫలమ్... కింపాకశబ్దో నిఘట్ట్య
స్తరేఘ్న మృగ్యః' అని వ్రాసినాడు. కింపాకమనగా ముసిడిచెట్టు. 'కిం
పాకః స్వస్థహాకాళః' అని హాలాయధుడు. 'విషముష్టా నిర్భక్తేచ' అని
శబ్దరత్నకోశము. స్త్రీముఖము ముసిడిచెట్టు పండువలె ననుభవించునపు
డతిరసముగాను విదప విషముగాను నుండునని యర్థము. 'కింపాక' శబ్ద
మును విడిచి బాలరసాలాద్య్భిములు సేయుటవలన బాంశిత్యము కొఱ
వడదుగాని * విమర్శాలోచన మే కానిపించుచున్నది.

మొత్తమునకు రామచంద్రునివ్యాఖ్య మిక్కిలి వ్యుత్పన్నమైనది. ఇతండు,

శ్లో॥ శ్రీమాం స్త్రైలింగదేవే న జయతి విబుధః క్షేణికోటిరకోటిః.

కోటిమాణ్యభూతాగణితగుణగణోఽఖిల్లావ్యత్యైత్యశ్చైత్యః ।

ధీరః శాన్త్యైర్మోతః సకలవికులాక్షాదినూత్నప్రవీణో

వీణోదాహర్యవిద్యావివరణనిపుణో రామచంద్రో బుధేంద్రః ॥

శ్లో॥ నేదాన్తొదన్తచిన్తామతనుత చతురేణాన్తరేణాకుతర్కం

తర్కంచాతర్కయద్యః ఫణపతివచనాం సారమాధత్తయోగే ।

యోగేయః సాఘ్యసఖ్యాగమసమయవిధావస్యలం తన్త్రవిద్యా .

విద్యాయామిన్యధీశః స్ఫురతి నిరుపమావశ్చవంశామ్బరాశౌ ॥

అని వ్రాసికొన్నట్లు సకలశాస్త్రప్రవీణుడగుటకునీవ్యాఖ్యయే నిదర్శనము.
'ఇందుఁ గలవిశేషప్రక్రియలన్నియును దెలుఁగునందునుగూర్చి యున్నవాఁ
డ. శృంగారశతకముతోలుత నవరసములంగూర్చియు విభావానుభావా
దులంగూర్చియు వ్యాఖ్యానిషయప్రవేశమునకు వలయునంత వ్రాసియు
న్నాడ. ఉదీచ్యకోశములను బ్రాచ్యలిఖితగ్రంథభండారమందలిప్రతులను
బెక్కింటిఁ బరిశీలించి శ్లోకములకు సమంజసపాఠములఁ గుదుర్చుటయే

* నీతిశతకమున ముఖ్యముగా 55, 69, 76, 78, 85, 89, 90, 91 వ శ్లోక
ములును, శృంగారశతకమున 22, 24, 28, 35, 48, 54, 79 వ శ్లోకములును,
వైరాగ్యశతకమున 1, 23, 26, 28, 42, 49, 61, 65 వ శ్లోకములును నిజే విమర్శా
రహితము లై యుండుటచూచునది.

కాక యాంధ్రజనహృదయంగమముగా నేనుఁగులక్షణకవికృతము లగు
తెనుఁగుపద్యముల నాచూశ్లోకముకడఁ గూర్చియున్నవాఁడ. ఇవి రామ
చంద్రవ్యాఖ్యను నిర్విచారముగా ననుసరించుటచేఁ జెక్కుచోట్ల దుష్ట
ములై యున్నను మొత్తమునకుఁ గడురసవంతములుగానే యున్నవి. ఆ
యాశతకమున కధికశ్లోకములను నుదేచ్యశోశములనుండి కూర్చి వానికి
వ్యాఖ్యయు సొంతముగాఁ జెనుఁగుపద్యములును రచించియున్నవాఁడ.
ఇందుఁ గలదోషములు పండితులు నాకుఁ దెలుపుదురేని కృతజ్ఞుడనై

తం॥ తేనప్పెరుమాళ్లయ్య.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

భర్తృహరి సుభాషితమ్యము

అ వ తా ర క .

2811

మహాత్ముండును సర్వార్థవిదుండును వగు భర్తృహరి యనుయోగీ శ్వరుండు, లోకులవ్యవహారంబులం బరిశీలించి బహుచింతాకులుండై పరమ కారుణికుండుగాన వారల ననుగ్రహింపం గోరి నీతి శృంగారవైరాగ్య ములస్వరూపంబుల వర్ణించు సుభాషితత్రిశతి యనునొక ప్రబంధం బును రచియింపఁబూని, యది పరిసమాప్తినొంది వర్ధిలునట్లు దానికిం గలుగువిష్ణుములం దొలంచుటకుగాను మొదట మంగళాచరణమునేయ వలయువాఁడై, 'అశీ ర్నమస్మి'యా వస్తునిదేశోవాపి తన్మఖిమ్' అను శిష్టాక్షి ననుసరించి విశిష్టపరంజ్యోతిస్స్వరూప మైనతనయిష్టదై వమునకు నమస్కరించుట యనుమంగళమును మున్నుగా నాచరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానన్త చిన్తాత్రమూర్తయే ।

స్వానుభూత్యేకమానాయ నమ శ్శాన్తాయ తేజసే॥

టీక. దిక్కాలా...మూర్తయే-దిక్-కాల-ఆది-అనవచ్ఛిన్న=తూర్పుమొదలగు దిక్కులు వర్తమానాదికాలములు మొదలైనవానిచేత (అనగా దేశకాలవస్తువులు మా టిచేతను) కాలఁది పెట్టరానిదియు-సర్వవ్యాపకమగుటచే నింతప్రదేశ మావరించి యుండునదనికాని నిత్యమగుటచే నింతకాలముండునదనికాని యంతటను దా నేకమైయుండుటచే నిట్టివస్తువుగానుండుననికాని గణింపకకృముకానిది యని భావము; (కావుననే) అనంత=పరిమితలేనిదియు, చిన్తాత్ర=జ్ఞానఘనమైనదియు-జ్ఞానమాత్రస్వరూప మైనదియు అని యర్థము, (అగునట్టి)మూర్తయే=రూపమైనదియు-ఉక్తలక్షణములుగలరూపమే యది యని భావము; స్వ-అనుభూతి-ఏక-మానాయ = ఆత్మానుభవమే స్వప్రకాశమునకు ముఖ్యసాధనముగాఁ గలదియు-కన్నులుమొదలగుప్రమాణములచేఁ దెలియు కుండలు మొదలైనవానివలెఁగాక స్వయంప్రకాశ మగుదీపమువలె తానె తన్నును తక్కినవానిని రెంటిని దెలుపునట్టిదిగాన త న్ననుభవించుటవలనమాత్రమే తాను తెలియఁదగ్గదిగాని వేఱొకసాధనముచేఁ దెలియరానిదనిభావము ; శాన్తాయ=అవిద్యగాని-తత్కార్యముల

సంబంధముగాని లేక ప్రసన్నమైయుండునదియునగు; తేజనే = జ్యోతిస్వరూపబ్రహ్మమునకు; నమః=నమస్కారము.

క. అచ్చము దిక్కాలాద్యన, వచ్చిన్నానంతచిద్ధృగ్రవఘనంబు నిజ
స్వచ్ఛానుభూతిమానము, సచ్ఛాంతము తేజ మేనగ్రజప్రఘ్న దలఁతున్.

తాత్పర్యము. దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదములును పరిమితియు లేక జ్ఞానమాత్రస్వరూపమైయుండు రూపమై, అనుభవించియే తెలిసికొనఁదగినదై, ప్రసన్నమైయుండు పరంజ్యోతిరూపబ్రహ్మమునకు నమస్కారము.

అవ. ఈ ప్రబంధమునకుఁ గలవివిధస్వరూపములు తెలియుట కొఱకు నాయాదానిని ఆయాపద్ధతిఁగా రచింపఁ గోరి యందు మూర్ఖవిద్వత్పద్ధతులు రెండును నిరూపించుటకుఁ బ్రస్తకింపఁగా నశోకవనికాన్యాయంబున మొదట మూర్ఖపద్ధతినిగై కొని వర్ణించుట కారంభించినవాడై, వినుటకు మంచిమనసుగల రసజ్ఞులు లేమింజేసి తాఁ జెప్పఁదలఁచిన ప్రియవచనమును జెప్పటకే పీలులేకున్నదని ముందుగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

నీతిశతకము - మూర్ఖపద్ధతి.

శ్లో॥ బోధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్తయదూషితాః ।

అబోధోపహతా శ్చాన్యే జీర్ణమక్షే సుభాషితమ్॥

2

టీ. బోధారః = మంచిపరిజ్ఞానముగలవారు-చక్కఁగాఁ దెలిసినవారు; మత్సర-గ్రస్తాః=అసూయచేత నాక్రమింపఁబడినవారు-మంచిహృదయములేనివారనియర్థము-కాఁబట్టి నాప్రియవచనమును సరియని యొప్పుకొనరనిభావము; ప్రభవః=రాజులు, స్తయదూషితాః=గర్వముచేఁజెడినవారు-వినయసంపన్నులుకారని యర్థము-కాఁబట్టి నాప్రియవచనమును చెవియిచ్చి వినరని భావము; అన్యే = (విద్వాంసులును ప్రభువులునుగాక) తక్కినజనులు, అబోధ-ఉపహతాః=అజ్ఞానముచే నష్టాత్ములైనవారు-అధికారులుగారని యర్థము-కాఁబట్టి వారికి వినుపాటియోగ్యతలేదని భావము; (కాఁబట్టి) సుభాషితం=(నేను జెప్పఁదలఁచిన) ప్రియవచనము, అక్షే=అంతరంగమందే, జీర్ణం=మఱుఁగ నది-లోపలనే నిలిచినదికాని యింకను బయటికివచ్చినదికాదని యర్థము. అయిననుగాని యెట్లో దానిని జెప్పెదను అని శేషము గ్రహింపవలయును.

తే. బోధ లగువారు మత్సరగ్రస్తా మతులు

ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ న ప్రభువులెన్న

నితరమునుజు అబోధోపహతులు గాన

భావమున జీర్ణమయ్యె సుభాషితంబు.

2

తా. నే నొకమంచిమాటను జెప్పదునేని విద్వాంసు లది మంచిదని యెఱింగిన వారయ్య నాయం దసూయచే దానిని సరియని యంగీకరింపరు. ఇంక ప్రభువులన్ననో గర్వాంధులైయుండుటచే నడచునతో దానిని బాటించి విచరు. మఱియేమియు నెఱుక లేని తక్కినసామాన్యజనులంటిమా వారికి వినునంతయోగ్యతయే లేదు. ఇంక నెవరికి జెప్ప దును? కాబట్టి చెప్పదలంచినయామాట బోపలనె యడంగినదికాని బయటికి రాక న్నది. అయిన నెట్లో దానిని జెప్పెదను.

అవ. మూర్ఖునిస్వరూపమును దెలుపుచున్నాడు.

శ్లో॥ అజ్ఞ స్సుఖ మారాధ్య స్సుఖతర మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః ।

జ్ఞానలవదుర్విదగం బ్రహ్మో నరం న రజ్జయతి॥

3

టీ. అజ్ఞః = కొంచెమైనను తెలియనివాడు-మూఢుడు, స్సుఖం = ఆనాయాస ముగా, ఆరాధ్యః=సమాధానపెట్టదగినవాడు. విశేషజ్ఞః=విశేషించి తెలిసినవాడు, స్సుఖతరం=మఱితమస్సుఖముగా, ఆరాధ్యతే=సమాధానపెట్టబడుచున్నాడు. జ్ఞానలవ దుర్విదగం=(కాస్త్ర)మువలనఁగలిగిన తెలివి యొక్కింతచేతఁ (వస్తు) బండితునిగాఁ దలంచుకొనునట్టి, నరం=మనుష్యుని-మూర్ఖుజనుని, బ్రహ్మః=(అఘటనఘటనాసమర్థుఁ డగు) బ్రహ్మదేవుడుకూడ, నరజ్జయతి=రంజింపఁజేయఁజాలడు.

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ

దెలుపం దగు సుఖతరముగఁ ॥ దెలుపఁగ వచ్చుం

దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ

దెలియనినరుఁ దెల్ప బ్రహ్మదేవునివశమే.

3

తా. మూఢుడు తనంతటఁ దా నేమియుఁ దెలిసికొనలేడు గనుక దేనినిగాని యొక దుపదేశించినంతమాత్రముననె సరియని నమ్ముచున్నాడు. కావున నట్టివాని నేకవ్రతు లేకయే సమాధానపెట్టవచ్చును. వస్తుతత్త్వములను విశేషించి యెఱింగినట్టివాఁడన్ననో, వానిబుద్ధి యెప్పుడును విన్నదానియందలివిశేషములను గ్రహించువఱకేగాని తక్కినవిప రీతములకుఁ బోవదుగనుక, వానిని మూఢునికంటె మఱితమస్సుఖముగా సమాధానపెట్ట వచ్చును. శాస్త్రమాలమున నేదో స్వల్పజ్ఞానము లభించినంతమాత్రనే తన్ను మహాపండి తునిగా నెంచుకొని విఱివిగముచ్చునితో, మూఢునివలె నొకరుచెప్పదానియందు నమ్మిక గాని, విశేషజ్ఞునివలె తనంతటఁ దెలిసికొనుకత్తిగాని, రెండునులేనందున వానిమనస్సును వేలకొలది మాటలచేతనుగూడ సమాధానపెట్టుట కష్టము. కాబట్టి తలంచినట్లు చేయ నుగాని చెఱుపనుగాని మార్చనుగాని చాలినట్టిమహాశక్తిగల యాబ్రహ్మకూడ నట్టిమూర్ఖుని రంజింపఁజేయ శక్తుఁడుగాఁడు. ఇంక మఱియొకడును శక్తుఁడుకాఁడని చెప్పవలయునా?

అవ. మూర్ఖుని మనస్సును సమాధానపెట్టుట మిక్కిలి కష్టమని
మీఁదిరెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రసవ్యా మణిముద్ధరే స్తకరవక్త్రదంష్ట్రాన్తరాత్
సముద్రమపి సంలతే త్వచలదూర్ఘమాలాకులం
భుజజ్ఞమపి కోపితం శిరసి పుష్పవద్ధారయేత్ |
న తు ప్రతినిష్ఠమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్ || 4

టీ. మకర వక్త్రదంష్ట్ర అన్తరాత్ = (శింశుమారమను పెను) మొసలి నోటియందలి
కోఱపండ్లనడుమనుండి-అట్టి మిక్కిలి సంకటప్రదేశమునుండి యని యర్థము, ప్రసవ్యా =
బలాత్కారముచే, మణిం=రత్నమును, (ఎవఁడైననొకఁడు) ఉద్ధరేత్=బయటికిఁ దీయ
వచ్చునుగాక. ప్రచలత్ డోర్తిమాలా ఆకులం=మిక్కిలియుఁ జలించుచున్న యలలపరం
పరలచేత కలఁతనొంది-పెద్దఁచులచే మిక్కిలి కలఁచుచున్న, సముద్రంబి=సముద్రము
నైనను-అపిశబ్దముచే దాటరానిదైనను అనిభావము స్ఫురించుచున్నది, సం+తరేత్ =
రెస్సగా దాటవచ్చునుగాక. కోపితం = కోపమునొందినట్టి-కోపవశమున బునకొట్టుచు
నాచుకలతో నెలవులు నాచుచున్నట్టి, భుజజ్ఞంబి = సర్పమునుగూడ-అపిశబ్దముచే
ధరింపనాధ్యముకానిదైనను అనిభావము, శిరసి=తలయందు-అనఁగా సిగయందు, పుష్ప
వత్=పూవువలె-పూదండవలెననియర్థము, ధారయేత్ = ధరింపవచ్చునుగాక. తు=అయి
నను, ప్రతినిష్ఠమూర్ఖజనచిత్తం=దురాగ్రహముపట్టిన మూర్ఖజనునిమనస్సును, న ఆరాధ
యేత్=సమాధానపెట్టుటకు శక్యముకాదు. మూర్ఖునిమనస్సును సమాధానపెట్టుట, మొసలి
కోఱలఁడిమిరత్నమునుదీయుట మొదలైనవానితో సమాన మనిభావము.

ప. మకరముఖాంతరస్థ మగుసమానికముం బెకలింప వచ్చుఁ బా
యకచలదూర్ఘికానికర ३ మైనమహోదధి దాటవచ్చు మ
స్తకమునఁ బూవుదండవలె ३ నర్పమునైన భరింపవచ్చు మ
చ్చిక ఘటింప మూర్ఖజనచిత్తముఁ దెల్ప నసాధ్య మేరికిన్. 4

తా. శింశుమార మనుపేరు గలపెనుమొసలి నోటియందు మిక్కిలి క్రిక్కిరిసి
యున్న వాఁడికోఱపండ్లనడుమనుండి, వెలికిఁదీయరానిరత్నము నెట్లో మెలఁకువతో బల
వంతముగా బయటికిఁ దీయవచ్చునుగాక. అట్లే, పెద్దయలలచే మిక్కిలి కలఁగి యుంట్టం
గుచున్న మహాసముద్రము దాటరానిదైనను, ఏదైన నొకదాఁటుసాధనముచే దానిని
గూడ దాటవచ్చునుగాక. మిక్కిలి కోపమున బునలుకొట్టుచున్న యొకసర్పమును ధరిం
పరానిదానినిగూడ మణిమంత్రాదిసాధనములచే నెట్లో పూదండవలె సిగయందు ధరింప
వచ్చునుగాక. అయినను దురాగ్రహము పట్టియున్నందున దేనిని పాటింపకయుండు
మూర్ఖునిమనస్సునో యేయఁపాయమును లేనందున సమాధానపెట్టుటకు సాధ్యముకాదు.

అవ. ఇట్లు సామాన్యముగా దొరకరానివగు వస్తువులుగాని చేయ నలవికాని కార్యములుగాని యెట్లో సమర్థించుటకు శక్యములు గావచ్చును గాని మూర్ఖునిచి త్తము సాధించుటమాత్ర మట్లుకాదనిచెప్పి యిప్పు డెంత మాత్రమును దొరకరానట్టివస్తువునుగూడ సాధింపవచ్చునుగాని మూర్ఖుని చి త్తమును సాధింపఁదరము కానేరదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లభేత నీకతాను తై ల మపి యత్నతః పీడయత్ ।

పిబేచ్ఛ మృగతృప్తికాను సలిలం పిపాసార్దితః ।

కదాచి దపి పర్యటన్ శశవిషాణ మాసాదయేత్ ।

నతు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచి త్త మారాధయేత్ ॥ .

5

టీ. యత్నతః = ప్రయత్నముచేత, పీడయత్ = (ఏదైననొకయంత్రముచేత) మర్దించి, నీకతాను అపి=ఇసుకయందుఁగూడ-ఈఅశీశబ్దమువలన కాలత్రయమునందుఁ గాని లోపలఁ జనురులేనట్టివని భావము స్ఫురించుచున్నది, తైలం=చమురును, లభేత=పొందవచ్చును. పిపాసా ఆర్దితః = దప్పిచేతఁబడింపఁబడినవాఁడై, మృగతృప్తికానుచ = ఎండమావులయందుఁగూడ-జలములేనిదై జలభ్రాంతిని మాత్రము కలిగించు వానియందని భావము, సలిలం = జలమును, పిబేత్ = త్రాగవచ్చును. పర్యటన్ = (అందందు వనములలో) తిరుగుచు, కదాచిత్ = ఎప్పుడైననొకప్పుడు, శశవిషాణఁఅపి = కుండేటి కొమ్మునుగూడ-మాటయందు మాత్రముకలదై వాస్తవముగాలేనిదాని ననిభావము, అసాదయేత్ = పొందవచ్చును. తు = ఆయినను, ప్రతినివిష్ట మూర్ఖజనచి త్తం న ఆరాధయేత్ = దురాగ్రహము పట్టినమూర్ఖజనుని మనసును సమాధానపెట్టఁదరముకాదు. మూర్ఖునిచి త్తమును సమాధానపెట్టుట, యిసుకనుండి తైలము తీయుట మొదలైనవానివలె శక్యముకానిదని భావము.

తే. తివిరి యిసుమునఁ దైలంబుఁ రీ దీయవచ్చుఁ

దవిలి మృగతృప్తిలో నీరు రీ ద్రావ వచ్చుఁ

దిరిగి కుండేటికొమ్ము సాధింప వచ్చుఁ

జేరి మూర్ఖులనునము రంజింపరాదు.

5

తా. ఏకాలమందుఁగాని చనురులోపలలేకయే యందునట్టి యిసుకనుండికూడ కష్టపడి దాని నేదైననొకయంత్రముచేమర్దించి చమురు తీయవచ్చును. జలములేనివై జలమున్నట్లు భ్రాంతినిమాత్రము కల్పించు నెండమావులయందుఁగూడ మిక్కిలిదప్పి కలిగినప్పుడు నీరు త్రాగవచ్చును. అడవులందు తిరిగి యొకానొకప్పుడైనను మాటమాత్రమున కున్నట్టికుండేటికొమ్మునుగూడ సాధింపవచ్చును. అయినను దురాగ్రహముపట్టిన మూర్ఖుని మనసును సమాధానపెట్టుటమాత్రము శక్యముకాదు.

అవ. మూర్ఖుని సమాధానపెట్టగోరువాఁడు మిక్కిలి యవివేకియని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాళం బాలమృణాళతన్తభిరసౌ రోద్ధుం సముజ్జృమ్భతే ।

భేత్తుం వజ్రమణిం శిరీషకుసుమప్రాస్తేన సన్నహ్యతి ।

మాధుర్యం మధుబిందునా రచయితుం ఊరామ్భుధే దీహతే ।

మూర్ఖా యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి బలా త్సృక్తై స్సుధాస్యనిభిః॥ 6

టీ. యః=ఏపురుషుఁడు, సుధాస్యనిభిః = అమృతము చిందునట్టి - అనగా దానివలె అత్యంతమధురములైన, సూక్తైః = ప్రయవచనములచేత, మూర్ఖా = మూర్ఖులను, బలాత్ = బలత్కారమున, ప్రతినేతుం = సమాధానపెట్టుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాఁడో, అసౌ = ఆయీపురుషుఁడు, వ్యాళం = దుష్టమగుగజమును - సాధారణజంతువునుగాదని భావము, బాలమృణాళతన్తభిః = లేతతామరతూడులలోని దారములచేత, రోద్ధుం = కట్టినిలుపుటకు, సం+ఉజ్జృమ్భతే = మిగులప్రయత్నించినవాఁడగుచున్నాఁడు. వజ్రమణిం = వజ్రమణిని - రవను, శిరీషకుసుమప్రాస్తేన = దిరిసెనపులుపుయొక్కయంచుచేత, భేత్తుం = భేదించుటకు - కోయుటకు, సన్నహ్యతి = ఉద్యుత్తఁడగుచున్నాఁడు. ఊరామ్భుధేః = ఉష్ణమునుద్రమునకు - స్వల్పమైనకాలాశయమునకుఁగాదనియర్థము, మధుబిందునా = (ఒక) తేనెబొట్టుచేత - తేనెను ఎడతెగక జడిగాఁ గురియుటచేతఁగాదనిభావము, మాధుర్యం = తియ్యదనమును, రచయితుం = కలిగించుటకు, ఈహతే = కోరుచున్నాఁడు. మూర్ఖులను సమాధానపఱుపఁ దలంచువాఁడు, దుష్టగజమును లేదామరతూండ్లలోని దారములతోఁ గట్టఁబూనువాఁడు మొదలగుపారివలె మిక్కిలియు నవివేకియగునని భావము.

మృగిరరాజుఁ బినతంతుసంతతులచేత గట్టఁ విభ్రంభించు వాఁ

✓ దురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచేత నూహించు భేదింపఁ దీ

పరచింపఁ లవణాబ్ధికిఁ మధుకణప్రాప్తిం బ్రవర్తించు ని

ధర్మిణి మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాసాధానానుకారోక్తులన్. 6

తా. ఇంచుకంత కట్టి నిలుపుటకైన నుపయోగపడని లేతతామరతూండ్లలోని దారములతో సామాన్యజంతువుగాక మిక్కిలి పెద్దదియగు నొకమదపుటేనుగును గట్టఁ జూచువాఁడును, రత్నములనుమీఁదఁ బెట్టి తోలుచునట్టిదియుఁ గావున మిక్కిలి కఠినమైనదియు నగువజ్రమణినిబువ్వులలో నెల్లమిక్కిలిమృదువైనదిరిసెపులుపునంచుచేతఁ గోయఁ జూచువాఁడును, ఒకయల్పమైన నీటిపట్టుగాక మహావిశాలమైనదై మిక్కిలి యుష్ణమై యుండు పెనుసముద్రమునం నొక్కతేనెబొట్టునుమాత్రము విడిచి దానిని తియ్యగాఁజేయుఁ జూచువాఁడును, ఎంత మిక్కిలి యవివేకులో, యమృతములూలుకు తియ్యనిమంచిమాటలచే

మూర్ఖుని సమాధానపెట్టకెంచువాడు నందఱ మిక్కిలియు చివరకి యనితాత్పర్యము. మూర్ఖుని తేరుట మిక్కిలి కష్టమని భవితార్థము.

అవ. తమయజ్ఞానమును గప్పిపుచ్చుటకు మూర్ఖులకుఁ గలగతిని జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ స్వాయత్త మేకాస్తహితం విధాత్రా ।

వినిర్జితం ఛాదన మజ్ఞతాయాః ।

విశేషత స్సర్వవిదాం సమాజే ।

విభూషణం మాన మపజ్ఞతానామ్॥

7

టీ. విధాత్రా = బ్రహ్మచేత, ఆయత్తం = తమకు (అనఁగా మూర్ఖునకు) నధీనమై యుండునదియు—ఒకరుపదేశించుటచేఁ దెలిసికొన నక్కఱలేక తమకే సిద్ధముగాఁ దెలిసి యుండునదియు ననియర్థము, ఏకాస్తహితం = మిక్కిలి హితమును జేయునట్టిదియును, విశేషతః=విశేషించి, సర్వవిదాంసమాజే = సర్వజ్ఞులైనవారిసభయందు—అన్నియుఁ దెలిసిన పండితుల కూటమియందు, విభూషణం = (తమకు) భూషణమైనదియునగు—అలంకారమువంటిదియు ననియర్థము, మానం = మానము—ఏమియుఁ బలుకక యూరకుండుట, అపజ్ఞతానాం = పామరులయొక్క, అజ్ఞతాయాః = మూఢత్వమునకు, ఛాదనంసత్ = ముసుగు అగునట్లుగా—మూసిపెట్టునదిగా, వినిర్జితం = రచింపఁబడినది. పామరులు తమ మూఢత్వమును గోప్యముగా నుంచుకొనుటకు మానముతోనే ప్రవర్తింపవలయును. మానమే వారికిగతి. ఇట్లు నేయనియెడల వారు పరిహాసమునకుఁ బాత్రులగుదురని భావము.

తే. స్వవశము హితంబు మూఢతాచ్ఛాదనంబు

గాఁగ నీగతి నిర్జించె గమలభవుడు

సర్వవిదు లగునుజనులరసభలలోన

మానమె విభూషణము మూఢరమానవులకు.

7

తా. బ్రహ్మ మూర్ఖులను జూచి కరుణించి వారు తమమూఢత్వమును మూసిపెట్టుకొనుటకు సాధనముగా నుండునట్లు మానమును సృజించెను. దానిగుణములు మఱియుఁ గొన్నికలవు. అది యామూర్ఖుల కెప్పుడును స్వాధీనమై యుండునదేకాని యొకరివలన నుండి పొందవలసినదికాదు. ఇంతేకాక వారికిఁగల యవగుణములకెల్లఁ గప్పిపుచ్చునది కాబట్టి యది వారికి మిక్కిలి హితకారియునగును. విశేషించి పండితజనులనడుమ నది వారి కొకయలంకారమువలె నుండును.

అవ. పూర్వము మూఢత్వము ననుభవించిన యొకానొకఁ డప్పటి తనయనుభవప్రకారము నితరులకుఁ జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ యదా కిచ్చిజ్ఞోఽహం గజఇవ మదాన్ధ స్రమభవమ్ ।

తదా సర్వజ్ఞోఽస్తీ త్యభవ దవలిప్తం మమ మనః ।

యదా కిచ్చి త్కిచ్చి ద్భృథజననకాశా దవగతమ్ ।

తదా మూర్ఖోఽస్తీతి జ్వరఇవ మదో మే వ్యపగతః॥ 8

టీ. అహం=నేను, కించిజ్ఞః సత్ = స్వల్పముగా తెలిసినవాడనై, యదా=ఎప్పుడు,

గజఇవ=ఏనుగువలె, మదాన్ధః = గర్వముచేత గన్నుగానివాడను-ఇది చేయఁ దగును ఇది చేయఁదగదను వివేచనములేనివాడను, అభవం=అయినో, తదా=అప్పుడు, సర్వజ్ఞః అస్తి ఇతి=అన్నియును దెలిసినవాడను అగుదునుఅని, మమ మనః=నామనస్సు, అవలిప్తం అభవత్ = గర్వించినది అయ్యెను. 'అల్పవిద్యా మహాగర్వి' అనున్వాయమున అల్పజ్ఞానమే గర్వమునకు హేతు వగుటవలన నట్లు గర్వించినవాడ నై తినిభావము. యదా=ఎప్పుడు, బుధజననకాశాత్=విద్యజ్ఞులసన్నిధినుండి, కించిత్ కించిత్ = (శాస్త్రములుబోధించెడి నాచారములు మొదలైనవి) కొంచెముకొంచెము, అవగతం = (నాచే) తెలియఁబడినదో, తదా=అప్పుడు, మూర్ఖః అస్తి ఇతి = మూఁడుడను అగుదునుఅని, మమ మనః=నామనస్సు, జ్వరఇవ = జ్వరమువలె-మదము జ్వరమువలె కన్నుమిన్ను తెలియమి మొదలైన వికారములు గలిగెంచును కాబట్టి దీనికి జ్వరసామ్యము చెప్పఁబడినదని తెలియఁదగును, వ్యపగతః (అభూత్)=పోయినది (అయ్యెను). 'అచార్యవాక్ పురుషో వేద' అను శ్రుతినిబట్టి 'అచార్యులవలన లభించినవిద్యచేతనే వివేకము కలుగు' నని భావము. అల్పజ్ఞఃడైనను దన్ను సర్వజ్ఞునిగాఁ దలంచుకొనువాడే మూఁఁడు, సర్వజ్ఞః డయ్యుఁ దన్ను మూఁడునిగాఁ దలంచుకొనువాడే పండితుఁడు అని వివేచించుకొనవలయు. 'మదము గర్వమునకు హేతువు, గురుశుక్రా'షాదులు వినయమునకు హేతువు' అని ఫలితార్థము.

చ. తెలివి యొకింత లేనియెడఁ దృప్తుడ నై కరిభంగి సర్వముం

దెలిసితి నంచు గర్వితమరతికా విహరించితి దొల్లి యిప్పుడు

జ్వలమతు లై నపండితుల సన్నిధి నించుక బోధశాలి నై

తెలియనివాడ నై మెలగిరతిం గత మయ్యె నితాంతగర్వమున్. 8

తా. నేను స్వల్పజ్ఞానము గలవాడనై యుండుటంబట్టి యేనుఁగువలె మదించి కన్నుమిన్ను తెలియక యుండినకాలమున సర్వమును దెలిసినవాడనై తినిని మనస్సున మిక్కిలి గర్వించియుంటిని. పండితజనులవలన శాస్త్రములుబోధించు నాచారములు మొదలైనవి కొంచెముకొంచెము నాకుఁ దెలియఁగా నదివఱకు నన్ను జ్వరమువలె బట్టియుండిన మదము జ్వరమువట్టి విడిచినట్లు నన్ను విడిచిపోయెను.

అవ. మూర్ఖుడు మిక్కిలియు నీచుడని దృష్టాంతమూలమునఁ
దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృమికులచితం లాలాక్ష్మిన్మం విగన్ధి జగుప్సితం ।

నిరుపమరసప్రీత్యా ఖాదకా ఖరాస్థి నిరామిషమ్ ।

సురపతి మఱి శ్వా పార్శ్వస్థం విహోక్య న శక్నుతే ।

న హి గణయతి యద్రో జన్తుః పరిగ్రహాఫలుతామ్ ॥

9

టీ. శ్వా = కుక్క, కృమికులచితం = పురుగులసమాహముచే వ్యాభ్రమైనదియు,
లాలాక్ష్మిన్మం = నోటిజొల్లుచేఁ దడుపఁబడినదియు, విగన్ధి = కంపుగొట్టునదియు, (కావు
ననే) జగుప్సితం = రోతపుట్టించునదియు, (అంతేకాక); నిర్ + ఆమిషం = (కొంచెమైనను)
కండలేనిదియు, సగు ఖర, ఆస్థి = గాడిదయొక్కను, నిరుపమరసప్రీత్యా = అసమానమైన
యొక్కచుదియొడల నెంతప్రేమపుట్టునో యంతప్రేమతో, ఖాదకా = భక్షించుచు-కొలు
కుచు, పార్శ్వస్థం = ప్రక్కనున్న-పగ్గఱనున్న, సురపతిం అపి = వేవేంద్రునినైనను-తక్కిన
వానిని జెప్పనేల యనిభావము, విహోక్య = చూచి, నశక్నుతే = లజ్జింపదు. (తథా) హి =
అట్లేయగునుగదా, తుద్రః జంతుః = నీచజంతువు, పరిగ్రహా ఫలుతాం = తాను స్వీకరించిన
వస్తువునందలి తుచ్ఛత్వమును, న గణయతి = సరకు నేయదు. రోతకార్యములను జేయు
టయం దాసక్తిగల మూర్ఖుడుఁగూడ నిట్లే మిక్కిలినించును భయపడఁ దనిభావము.

చ. శ్రీమినముదాయసంకులము శ్రీ గేవలనింద్యము పూతిగంధహే

యమును నిరామిషంబును ఖరారాంగభవం ఒగునెమ్మఁ గుక్క దా

నమలుచుఁ జెంత నున్నసురనాథునిఁ గన్గొని సిగ్గుఁజెంద ద

ల్పమని నిజస్వభావము దలంపదు నీచపుఁబ్రాణి యెయ్యెడన్. 9

తా. ఒకకుక్కకు నొకయొక్క దొరికెను. అది చట్టముగాఁ బురుగులచే నిండి
నదై కొఱకునపుడు నోటినుండికాటు జొల్లుచేఁ దడిసి మిక్కిలి కంపుగొట్టుచుఁ జూచు
టకే వెగటు పుట్టించునదై యుండెను. ఇట్లుండిన నుండెఁగాని దానియందు కండయేమై
నగలదా యన్నచో నది లేకముకూడలేదు. అందును అది యతినీచమగు గాడిదయొక్క.
ఇట్టియొక్క దొరికియు నాకుక్క మిక్కిలి రుచ్యమైనపదార్థమం దెంతప్రేమ కలుగునో
యంతప్రేమతో దానిని తినసాగినది. అప్పుడు ప్రక్క వేవేంద్రుఁడు వచ్చి నిలిచి
ననుగూడ నది లజ్జించుచుదాడు. వేయేల! నీచజంతువైనది. తా నొకవస్తువును స్వీకరించుట
మాత్రము చూచు నేగాని యది యెంతతుచ్ఛముగానుండినను దానిని బాటించుట లేదనుట
తెల్లమేగదా.

అవ. అవివేకమునకుఁ గలుగు ననర్థములనుజెప్పి తన్ములమున
వివేకమే యావశ్యక మైనదని సూచించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శిర శ్చార్వం స్వర్గా త్పశుపతిశిరస్తః షీతిధరం ।

. మహీధ్రా దుత్తుజ్ఞా దవని మవనే శ్చాపి జలధిమ్ ।

అథో గజ్ఞా సేయం పద ముపగతా స్తోక మథవా ।

వివేక భ్రష్టానాం భవతి వినిపాత శ్శతముఖః॥ 10

టీ. (యా=ఏది-ఏగంగానది), స్వర్గాత్=స్వర్గలోకమునుండి, శ్చార్వంశిరః=శివుని
శిరస్సును, ఉపగతా = పొందినదో, పశుపతిశిరస్తః = శివునిశిరస్సుననుండి, షీతిధరం=
(హిమవత్) పర్వతమును, ఉపగతా = పొందినదో, ఉత్తుంగాత్-మహీధ్రాత్=పాడ
వైన (యా) కొండనుండి, అవనిం=భూమిని, ఉపగతా=పొందినదో, అవనేః చ అపి=భూ
మినుండియును, జలధిం=సముద్రమును, ఉపగతా=('నదీసంసాగరోగతిః' 'గంగాసాగర
పూరణా' అనువచనముల ప్రకారమున) పొందినదో, అథో=అనంతరము, (లేక) అధః=క్రింది
ప్రదేశమందు-అనగా పాతాళమున, సాక్షయం గంగా=ఆ యొకనఁబడుచున్న గంగ, స్తోకం
పదం = అల్పమగు (మిక్కిలి కొలఁదియైన) ప్రవేశమును, ఉపగతా = పొందినదయ్యెను.
అథవా=అట్లననెల, వివేకభ్రష్టానాం=వివేకశూన్యులైనవారికి (స్థానమునుండి జూతిన
వారికిని యర్థాంతరము), శతముఖః=బహుప్రకారములుగా, వినిపాతః=భంగము (క్రిందు
క్రిందుగాపడుట అని యర్థాంతరము), భవతి=కలుగుచున్నది. వివేకముతోఁ గూడినవారికో
యిది కలుగదనిభావము. సకలలోకప్రసిద్ధయయ్యు గంగానది భ్రంశమువలన నిట్టియవస్థ
పొందెను. తక్కినవారిని చెప్పనెల. కాఁబట్టి వివేకము మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని
యూహ్యము.

శా. ఆకాశంబుననుండి శంభునిశిరం శ బందుండి శీతాద్రి ను

శ్లోకం బై నహిమాద్రినుండి భువి భూలోకంబునం దుండి య

స్తోకాంభోధిఁ బయోధినుండి పవనాంభోలోకముం జేరె గం

గాకూలంకష పెక్కుభంగులు వివేక భ్రష్టనంపాతముల్. 10

తా. *గంగానది మొట్టమొదట స్వర్గలోకముననుండి శివునితలమీఁదను, అక్కడ

*పూర్వము సగరుని యజ్ఞశ్వమును దేవేంద్రుఁడు దాచి పెట్టఁగా నతఁడు దానిని
దేవఁ దనకొడుకులను బంపుటయు వా రెల్లయెడల వెదకి పాతాళమునకునుబోయి యచట
తమధౌర్త్యముచే కపిలమహామునినేత్రాగ్నివలన భస్మీభూతులైరి. వారికి నూర్ధ్వ
లోకప్రాప్తి కలుగఁజేయుటకు తద్వంశస్థుఁడగుభగీరథుఁ డుగ్రతపముచేసి స్వర్గలోకమున
నుండి గంగానదిని బాతాళమునకుఁ దెచ్చె ననుపురాణకథ నిట గ్రహింపఁదగును.

నుండి సోమవత్సర్యతముమీఁదను, దానినుండి భూమిమీఁదను, భూమినుండి సముద్రము నందును, సముద్రముననుండి పాతాళమునకును గ్రహముగాఁ బడుచువచ్చెను. ఇట్లు స్థానమునుండి జాతినవారికి పయించును నానావిధములగు క్రిందుక్రిందుగాఁ బడుట యెట్లు కలుగు చున్ననో యట్లే వివేకమునుండి భృష్టులైనవారికిని నానావిధములగు మఱిమఱి తక్కువపాటు కలుగును.

అవ. అగ్ని మొదలైనవానిని నివారించుటకు శాస్త్రోక్తములైన జలము మొదలైనయుపాయములు కలవుగాని మూర్ఖుని నివారించుటకు శాస్త్రమేమైనఁ జెప్పటగాని యుపాయమేదైన నుండుటగాని రెండును లేదని విశదీకరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శశ్యో వారయితుం జలేన హుతభు క్చాప్యేణ సూర్యాతపో ।
నాగేంద్రో నిశితాఙ్గుశేన సమదో దణ్డేన గౌరార్దభః ।
వ్యాధి ర్భేషజనంగ్రహైశ్చ వివిధై ర్నైః ప్రయోగై ర్విషం ।
సర్వస్యావధ మస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యావధమ్ ॥ 11

టీ. హుతభుక్ = అగ్ని, జలేన = ఉదకముచేత, వారయితుం = నివారించుటకు, శశ్యః = సాధ్యమైనది, సూర్యాతపః = సూర్యునివేడిమి-ఎండ, శ్చాప్యేణ = చేటచేత, పాతా॥ ఛత్రేణ = గొడుగుచేత, వారయితుంశశ్యః = నివారించఁగూడినది. సమదః = మదముతోఁగూడిన, నాగ + ఇంద్రః = శ్రేష్ఠ మైనగజము, నిశిత అంకుశేన = వాడియైన యంకుశముచేత, వారయితుంశశ్యః = వారించఁగూడినది. గౌరార్దభశ్చ = యెద్దును గాడిదయును, దండేన = కట్టచే, వారయితుంశశ్యః = నివారించఁగూడినవి. వ్యాధిః = కుష్టము మొదలైన రోగము, భేషజనంగ్రహైః = బొవధముల సంగ్రహించుటచేతను-చికారము వలన మహామంత్రజపహోమాదులచేతను నని గ్రాహ్యము, వారయితుంశశ్యః = నివారించఁగూడినది. విషం = కాలకూటాదివిషము, వివిధైః మంత్రైః ప్రయోగైః = నానావిధములగు ప్రణవాదిమంత్రములచేతను ప్రయోగములచేతను, నివారయితుంశశ్యః = వారించఁగూడినది. (కాబట్టి) సర్వస్య = (ప్రాణులహింసకుఁజూలమగు) అన్నింటికీని, శాస్త్రవిహితం = శాస్త్రముచే నేర్పడిన, బొవధం అస్తి = మందుకలదు. మూర్ఖస్య = మూర్ఖునికి, శాస్త్రవిహితం బొవధం న అస్తి = శాస్త్రచోదితమైన మందులేదు.

చ. జలముల నగ్ని శూర్యమునఁ గ జండమయూఖుని దండతాడనం
బుల వృషగార్దభంబులను శ బొల్పగుమ త్తకేరింద్రమున్ సృణిం
జెలఁగెదరోగ మావధముచే విషముం దగు మంత్రయుక్తి ని
మ్ములఁ దగఁ జక్కఁజేయనగు శ మూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్పవచ్చునే. 11

తా. అగ్నిని జలముచేతను, ఎండను జేటచేతను లేక గొడుగుచేతను, మదగజమును వాడియంతుకముచేతను, పువభగార్దభములను కఱ్ఱచేతను, రోగమును నౌషధమంత్ర జపహోమాదులచేతను, విషమును నానావిధములగు మంత్రతంత్రములచేతను నడంప వచ్చును. ఇంతేల, ప్రాణిహింసాకారణములగు దుష్టజంతువుల కన్నిటికిని నౌషధము శాస్త్రము విధించియున్నదిగాని మూర్ఖునికీమాత్రము వానిమూర్ఖతను బోగొట్టఁజాలినట్టి సుభాషితాదిరూపమైన యౌషధ మెందునులేదు.

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతివర్ణన మన్నది ప్రథమదశకము.

నీతిశతకము - విద్యత్పద్ధతి.

అవ. ఇప్పుడు మూర్ఖపద్ధతికి వ్యతిరేకమైన లక్షణములుగలదానిని గా విద్యత్పద్ధతిని వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శాస్త్రోపస్కృతశబ్దనుస్థరగిర శ్శిష్యప్రదేయాగమా ।

విఖ్యాతాః కవయో వసన్తి విషయే యస్య ప్రభో ద్విర్ధనాః ।

తజ్ఞాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్వర్థం వినా పీశ్వరాః ।

కుతస్యై స్సుస్యః కుపరీక్షకై ర్నమణయో యై రర్థతః పాతితాః॥12

టీ. శాస్త్ర...గిరః-శాస్త్ర ఉపస్కృత= తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రములచే నలంకృతములైనవియు-దోషరహితములైనవినియర్థము, శబ్దసుందర=శబ్దముచే మనోహరములైనవియు-కర్ణసుఖముగా వినంబడునవియు ననియర్థము, (అగు) గిరః=వాక్కులుగలవారును, శిష్య ప్రదేయ ఆగమాః=శిష్యులకు (వ్యాఖ్యానరూపముగా) నీయఁదగిన శాస్త్రములుగలవారును-పట్టువైన మంచిశిక్షవలన సకలశాస్త్రసిద్ధాంతములను జక్కఁగా నెఱింగినవారగుటచే శిష్యుల కుపదేశించుమూలమున సర్వశాస్త్రములను వ్యాఖ్యానము చేసినవారినియర్థము, లేక-పంచనచే వెలిపుచ్చక గర్భమునందే జీర్ణించునట్లు చేయఁబడినవికాక శిష్యులకు వినియోగింపఁదగినవిగా నుంచుకొన్న శాస్త్రములు గలవారినియుఁ జెప్పఁదగును, (కావుననే) విఖ్యాతాః=అంతటిఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవారును, (అగు) కవయః = విద్వాంసులు, నిర్ధనాః (నస్తాః)= ధనహీనులై, యస్యప్రభోః=ఏరాజుయొక్క, విషయే=దేశమందు-లేక సన్నిధానమందు, వసన్తి=ఉన్నారో, తత్=అది (అట్లు వారు ధనహీనులై యుండుట యనియర్థము), (తస్య) పసుధ+అధిపస్య=ఆరాజుయొక్క, తజ్ఞాడ్యం=మాంద్యము-హీనత్వము-వారు ధనములేకుండుట వారికి కొఱతకానేరదు: అది యారాజు హీనత్వమే యగునని

భావము. (ఎట్లనఁగా) సుఖమును విద్యాంసులన్ననో, ఆర్థంవి నాఅపి=ధనములేకుండినను గాని, ఈశ్వరాః = సమర్థులు-పూజ్యులనియర్థము-విద్యయే వారికి మహాధనము తక్కినది లేకున్నను వారు పూజ్యులే యనిభావము. మణయః= (వెలలేని) రత్నములు, ద్వైః= (రత్న శాస్త్రపరిజ్ఞానములేని) ఎవరిచేత, ఆర్థతఃపాతితాః=వెలనుండి తగ్గింపఁబడినవో, తైఃకుపరిక్షితైః=ఆకుత్సితపరిక్షితయేయవారిచేత-సరిగా పరీక్షించి వెలచెప్ప నేరనివారిచేత, కుత్సాన్యైః నన్యుః=నిందితులుకావు-వారు వెలతగ్గినవని చెప్పటచే నవి నింద్యులు కావనిభావము. పండితులు 'సదాశ్రయేణ శోభన్తే పణ్డితా వనితా లతా' అనువ్యాయముచొప్పున ప్రభువుల నాశ్రయించియే యుండవలయును. ప్రభువులు వారికోరికల నీడేర్పనియెడల నది యాప్రభువుల కుత్సితత్వమేయగును. విద్యాంసులలో, పరిపరీక్షులచే వెలతగ్గినవిగాఁ జెప్పఁబడియు నింద్యులుకాని యమూల్యరత్నములవలెఁ దాము నింద్యులుకారు. కావున శ్రేయమును గోరుప్రభువులు విద్యాంసులకోరికల తీర్పువారే కావలయునని తెలియనగును.

చ. సకలకలావిభూషితులు శతబ్దవిదుల్ నయత త్వఖోధకుల్
ప్రకటకవీంద్రు లేనృపతిరపజ్జను నిర్ధను లై చరింతురా
- వికృతపుజాద్య మాదొరది శత్రుత్వము లేకయ వారు పూజ్యులం
ధకజనదూషితంబులు ఘోరనంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్. 12

తా. వ్యాకరణసంస్కారముచే దోషరహితముగాను శ్రవణానందముగాను మాటలాడువారై, యాశ్రయించిన శిష్యులకు సమస్తశాస్త్రములను సవ్యాఖ్యానముగ నుపదేశించు వారగుటంజేసి యెల్లయెడలఁ బ్రసిద్ధిపొందియు నుండు విద్యాంసు లొకప్రభువు నాశ్రయించి యుండియు ధనహీనులైయుండురేని యాలోచన ప్రభువుదేకాని వారిదికాదు. విద్యాంసులు ప్రవృత్తులేనివారైనను బూజ్యులే యగుదురు. వెలలేనిరత్నములు వెలతక్కువైనవిగాఁజెప్పఁబడినను నింద్యులు గావుగాని వానిని సరిగాఁ బరీక్షింపనేరక వెలతగ్గినవని చెప్పినవారే నింద్యులగుదురు.

అవ. సాధారణధనమునకుఁ గలయల్పలక్షణములకంటె వ్యతిరిక్తములై మిక్కిలి గొప్పలై యున్న విద్యాధనలక్షణములను వర్ణించుచు నట్టి విద్యాధనముగలవారి కతిశయమునుగూర్చు నట్టివారియెడల గౌరవముతోడి విశ్వాసమును గలిగించుటకొఱకు రాజులనుగూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హర్ష రాగతి న గోచరం కిమపి శం పుష్టాతి య త్వర్వదా-
వ్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమాన మనిశం ప్రాప్నోతి పృథ్విం పరామ్ ।
కల్పాన్మేష్వపి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్య మన్తధనం ।
యేషాం తా స్సృతి మాన ముష్టు త వృషాః కౌసై స్సహ స్పర్ధతే॥ 13

టీ. యత్ = ఏది (ఏవిద్యాధనము), హర్తుః = అపహరించువానికి, గోచరం = గోచరత్వమును - అనగా దొరకునవిగానుండుటను, నయాతి = పొందదో - దొరకునట్టిది కాదునుట; (అట్లే) సర్వదా = ఎల్లప్పుడును, కిమపి = అనిర్వాచ్యమైన - ఇంతంతని చెప్పనలవికాని, శం = సుఖమును, పుష్టాతి = పెంచుచున్నదో; అనిశం = నిరంతరమును, అగ్ధి భ్యః = విద్యాధ్యక్షులతోఁజూ (అనివిద్యాపరమైనయర్థము) - యాచకులతోఁజూ (అనిధనపరమైనయర్థము), ప్రతిపాద్యమానంతపి = (విద్యాపరముగా) వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుచున్నప్పటికిని - (ధనపరముగా) ఈయఁబడుచున్నప్పటికిని, పరామ్ = ఉత్సాహమైన, పృథ్విః = పెంపును, ప్రాప్తోతి = పొందుచున్నదో; వ్యాఖ్యానముచే యభిప్రదినిజెందుననుట, (అట్లే) కల్పాన్తేషుఅపి = ప్రళయకాలములందుఁగూడ, నిధనం = నాశమును, నప్రయాతి = పొందదో - కల్పాన్తేషుపి అని బహువచనముచే విద్యాధనమున కంతమాత్రమును నేకాలమందును వినాశములేదని తెలియఁజలయును; (తత్ = అ) విద్యాఖ్యం = విద్యయనుపేరుగల, అన్తర్ధనం = లోపలి ద్రవ్యము - ప్రసిద్ధధనమువలె తన్నుఁదాల్చిన పురుషునికి బయటనుండునట్టిదిగాక వానిలోపల గుప్తమైయుండునదనుట, యేషాం = ఎవరికి, (అన్తి = కలదో), తాప్రతి = (ఆవిద్యాధనముగల) వారివిగూర్చి - వారియెడలననుట, హేనృపాః = ఓరాజులారా, మానం = కోపమును - దురాగ్రహముననుట, ఉజ్జ్వలః = విడుపుఁడు - మానుఁడు. త్రైసహ = వారితోడ - ఆవిద్యాంసులతో ననుట, కః = ఎవఁడు, స్పర్ధతే = నిగ్రహించును - మచ్చరించుననుట - వారి నెవఁడును మచ్చరింపఁజాలఁడనియర్థము. కాబట్టి వారెప్పుడును మిక్కిలి గౌరవముతో నెన్నఁదగినవారని భావము. ఇచట ఉపమాన మగుప్రసిద్ధధనముకంటె నుపమేయ మగు విద్యాధనమునకు అధిక్యమును జెప్పటచే వ్యతిరేకాలంకారము.

ఉ. హర్తకుఁ గాదు గోచర మరహర్నిశమున్ సుఖపుష్టిసేయు న
తీర్తి ఘటించు విద్య యనురదివ్యధనం బఖిలార్థికోటికిం
బూర్తిగ నిచ్చినం బెరుంగు ర బోదు యుగాంతపువేళనైన భూ
భర్తలు దద్దనాధికులరేవట్టున గర్వము మాను టావ్వగున్. 13

తా. (స్వర్ణాదిరూప మగుప్రసిద్ధధనముకంటె విద్యాధనమే మేలైనది. ఎట్లనగా) విద్యాధనము దొంగలు మొదలైనవారి కగపడునట్టిది కాదు గనుక ప్రసిద్ధధనమును నపహరింప శక్యమగునట్లు దీని నపహరింప శక్యముకాదు. 'అర్థానామార్జనేదుఃఖిమ్' అనునట్లు దానిని సంపాదించుటయందు దుఃఖము కలుగుచున్నదికాని యిది యట్లుగాక యెప్పుడును సుఖము నిచ్చుచుండును. అది యనుభవించినఁగాని యొకరికిచ్చిననుగాని తగ్గ నానాటికి నశించిపోవుచుండును. ఇది యొకరి కెల్లప్పుడు నిచ్చుచుండిననుగాని కొంచెమైనను దగ్గక మఱియొకరి వృద్ధిఁబొందుచు ప్రళయకాలము లెన్నివచ్చినను నాశమునొందకుండును. దాని

నది బయటనుండునదిగాక యిది తన్నుఁదాల్చినవానితోపలనె మిక్కిలి పదిలమైయుండును. ఇట్టివిద్యాధనముగలవారియెడ నట్టిసామాన్యధనముగల రాజులుపైతము దురాగ్రహము మాని గౌరవముఁజేసి ప్రబల కింపవలయును. ఏలనఁగా నెవ్వరుగాని యట్టివారిలో మచ్చ కింపఁజాలరని తాత్పర్యము.

అవ. 'రాజా! మీసంపద వారి కేమియుఁ బ్రతిబంధము కలిగింపఁ జాలదు. కాఁబట్టి వారిదైన బహుమానము చూపుచునే యుండవలయును' అని దృష్టాంతముతోఁగూడ రాజునకుఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అధిగతపరమార్థాః పణ్ణితాః మామవమంథాః ।

స్త్రాణమివ లఘు లక్ష్మీ రైవ తాం తస్యరుణధి

అభినవమదరేఖాశ్యామగణసలానాం ।

న భవతి బిసతస్తు ర్వారణం వారణానామ్॥

14

టీ. (పాన్యస = ఓరాజా) అధిగతపరమార్థాః = * తెలిసికొనఁబడిన తత్త్వార్థములుగల-తత్త్వార్థముల నెఱింగినయనుట, లేక, పొందఁబడిన పురుషార్థములుగల-పురుషార్థములు లభించినయనుట, పండితాః = విద్వాంసులను, మా అవమంథాః=అవమానింపఁతుము. (ఏలనఁగా) తృణంశవ = గడ్డిపరకవలె, లఘు = అల్పమైన-నిసానైనయనుట, లక్ష్మీః=నీసంపద, ('శోభాసమ్మ తిపద్దాసులక్ష్మీః శ్రీరవియతే' అని విశ్వము) తాః=వారిని-ఁజూపఁజేతులను, నవీవ సురుణధిః=కొంచెమైనను అడ్డపెట్టఁజాలదు-కట్టుపఱుపఁజాలదనుట. (ఇందులకు దృష్టాంతము) అభి... స్థలానాం-అభినవ = మిక్కిలిక్రొత్తరైన, మదరేఖా=మదజలధారలచే, శ్యామ = నల్లనైన, గండస్థలానాం = చెక్కిల్లప్రదేశములుగల, వారణానాం=ఏనుగులకు, బిసతస్తు = తామరతూడులదారము, వారణం=అడ్డగించునట్టిది, నభవతి=కాదు. కావున వారియెడల మిక్కిలి గౌరవముతోనే మెలఁగవలయునని భావము. అలంకారము దృష్టాంతము. దీనికి నంగము-ఉపమ. కావున రెంటికిని సుకరము. ఇచ్చట పండితులపరమార్థజ్ఞానమునకు ముందట రాజులసంపద తృణప్రాయ మనునాశయముతో లక్ష్మీకి తృణోపమానము కల్పితమని యెఱుంగునది.

* విద్యాధనమునుగూర్చి యాతీరుననే 'నభోగహార్యా నచబద్ధహార్యా నభౌతృహార్యా నచరాజహార్యా । స్వదేశమిత్రం పరదేశబద్ధ ర్విద్యాసుధాం యేపురుషాః పిబన్తి॥ విద్యాధనము అనుభవించుటచేఁచఁబఱుగదు. బంధువులచేతను, అన్నదమ్ములచేతను, రాజులచేతను నపహరింపఁబడదు. స్వదేశమందు మిత్రునిమఁటిది. పరదేశమునందు బంధువులమఁటిది. అట్టివిద్య యనునమృతము నేపురుషులు త్రాగుదురో వారి కట్టిధనము కలుగునని చెప్పఁబడియున్నది.

తే. ప్రభులు పండితు లగువారికవలన గర్వ
కలనమానుడు వారు మీరకలిమి తృణము
లీలఁ బోలింప లేమి మృతకాళగుణము
భూరిమదవారణములకు రీ వారణంబె.

14

తా. రాజా! తత్త్వజ్ఞేత్తలగు విద్వాంసుల నవమానింపకుమా. గడ్డిపరకవలె సార
హీనమైన నీసంపద యట్టిమహాత్ములను గొంచెమైనను గట్టుపఱుపఁజాలదు. క్రొత్తలైన
మదజలధారలచే నలు పెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మదపు పేనుఁగులను దామరతూండ్లదారముచేఁ
బట్టి కట్టఁదరముకాదు. అట్లే నీసంపదయు వారిని గట్టుపఱుపఁజాలదు.

అ. వేయేల, బ్రహ్మదేవునివంటివాఁడును వారి నేర్పు నపహరింపఁ
జాలఁడని దృష్టాంతములముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమౌఘజనీవనవిహారవిలాసమేవ ।

హంసస్య హన్తి నితరాంకుఠో విధాతా ।

న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం ।

వైచగ్ధ్యకీర్తి మపహర్తు మసౌ సమర్థః॥

15

టీ. విధాతా=బ్రహ్మ, క్రుద్ధః=(ఓ కానొక హేతువుచే)కోపించినవాఁడై, హంసస్య=
(తనవాహనమైన) హంసయొక్క, అమౌఘ...మేవ-అమౌఘజనీవన = తామరతీఁగలతంపర
యందు, విహార=క్రీడించుటయనెడి, విలాసంపద=విలాసమునుమాత్రమే-మఱివేఱొక్కటి
నిగాదపేట, నితరాం=మిక్కిలి-విశేషించి, హన్తి=నాశముచేయుచున్నాఁడు. తామరకొ
లని మిక్కిలి యెండించుటచే నందు విహరించుటను చెలుపుటకుమాత్రమే శక్తుఁడగుచు
న్నాఁడని యర్థము. (అయినప్పటికిని) అసౌ = ఈతఁడు-బ్రహ్మ, అన్య = దీనియొక్క-
హంసయొక్క, దుగ్ధ...విధౌ-దుగ్ధజల=పాలునీళ్లను, భేదవిధౌ=వేఱు సేయుటయందు,
ప్రసిద్ధాం = ప్రసిద్ధమైన, వైచగ్ధ్యకీర్తిం = నేర్పుచేఁగలిగిన కీర్తినిగూడ, 'కృత్య
వస్తుషుచాతుర్యం వైచగ్ధ్యం పరికీర్త్యతే' అని చేయఁదగిన వస్తువులందుఁ జూపు నేర్పు.
వైచగ్ధ్యము. అపహర్తుం = బోఁగొట్టుటకు, న సమర్థః=శక్తుఁడుకాఁడు. హంస పాలు
నీరును గలసియుండఁగా నీటినివిడిచి పాలును మాత్రము గ్రహించునని ప్రసిద్ధి అప్రకృత
మగుబ్రహ్మ హంసవృత్తాంతముచే ప్రస్తుత మగురాజవిద్యజ్ఞవృత్తాంతము తెలియనగుటచే
నీట యలంకారము అప్రస్తుతప్రశంస.

చ. వనజభవుండు గోపమున రీ వాహన మైనమరాళభర్తకుఁ

వనజవనీవిహారకలనంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁ గాని గుం

భనమున గుగ్గజీననవీభాగవిధాననిరూఢనై పుణే

జనితమహాయశోవిభవసారము హంసకు మాన్వజాలునే.

15

తా. బ్రహ్మయెట్లొకోపమునొంది తామరకొలని నెండించి తానెక్కి తిరుగు హంసకు బామరవనమునందు విహరించువేడుక లేకుండునట్లుచేసెనుగాని పాలును నీటినివేటు పఱచునట్టి నేర్పువలన దానికిగలిగినట్టి కీర్తినిగూడబోగొట్టుటకు శక్తుండుగాడయ్యె. ఇట్లే రాజు పండితులపై గోపముకలిగెనేని వారు తనదేశమందు పనించుట మొదలైనవానినిమాత్రము చెఱుపఁగలఁడేకాని సమస్తవిద్యాపరిశీలనమువలన వారికి గలిగినట్టి చాతుర్యమును జెఱుపఁజాలడు.

అవ. పండితులకు విద్యయే భూషణమని చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ కేయూరాణి న భూషయన్తి పురుషం హారా న చన్ద్రోజ్జ్వలా ।

న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలజ్మతా మూర్ధజాః ।

వాణ్యేకా సమలజ్మరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే ।

క్షీయన్తేఽఖలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్॥ 16

టీ. పురుషం=పురుషుని, కేయూరాణి=బాహుపురులు, నభూషయన్తి = అలంకరింపవు. చన్ద్రోజ్జ్వలాః = చంద్రునివలె మిక్కిలి తెల్లగాఁ బ్రకాశించునట్టి, హారాః = ముత్యపువరములు, నభూషయన్తి = అలంకరింపఁజాలవు (పురుషుని, అని ముంచుటలను గూర్చుకొనవలయును). స్నానం = ఆభిషేకము, నభూషయతి = అలంకరింపఁజాలదు. విలేపనం = పచ్చకర్పూరము కన్నూరి గంధము మొదలైనవాని మెఘాఁతయు, నభూషయన్తి=అలంకరింపదు. కుసుమం (ఇదిజాత్యేకవచనము) = మల్లెలు మొల్లలుసంపెంగలు మొదలైన పువ్వులును, నభూషయన్తి = అలంకరింపదు. అలజ్మతాః=అభ్యంగనముచేయుట, పువ్వులు దుఱుముట మొదలైనవానిచే చక్కఁగా సమంపఁబడిన, మూర్ధజాః=తలవెండ్రుకలును, నభూషయన్తి = అలంకరింపవు. (కింతు=అయితే) యా = ఏది - ఏవాక్కు, సంస్కృతా = వ్యాకరణాదిశాస్త్రములచే బిశువ్ధమైనదై, ధార్యతే = ధరింపఁడుచున్నదో - స్వాధీనము చేసికొనఁబడుచున్నదో, (సా = అట్టి), ఏకా = కేవలమైన, వాణీ = వాక్కు, పురుషం=పురుషుని, సమలంకరోతి=చక్కఁగా నలంకరించుచున్నది. కేయూరములు మొదలైనవి భూషణము లగుట ప్రసిద్ధమైయుండఁగా నట్లుకావని నిషేధించుటచే బ్రత్యక్షముగా నిజమును మఱుఁగునెట్టుటయే యగునని యాశంకించినవాడై యవి భూషణములేయైనను క్షీణించునట్టిస్వభావము గలవియగుటచే భూషణములుకాదుగాన నవి భూషణములుకావని సమర్థించి చెప్పచున్నాడు. అఖిలభూషణాని = బాహుపురులు మొదలైన సమస్తభూషణములను, క్షీయన్తే = కాలక్రమమున నశించుచున్నవి - కాఁబట్టి యవి భూషణములేకావని యాశయము. వాక్ భూషణం=సంస్కారమునొందినట్టి వాక్కు

రూపముననుండు భూషణమున్ననో, సతతం భూషణం = నిత్యమైనభూషణము - ఎప్పుడును నశింపదనుట. కాఁజేటియే భూషణ మగుననిభావము. అలం. వ్యతిరేకము.

భూషణులు గావు మర్త్యులకు ఓ భూరిమయాంగదతారహారముల్
భూషిత కేశ చాళ మృదు కవుష్పసుగంధజలాభిషేకముల్
భూషణులు గావు పురుషుని ఓ భూషీతుఁ జేయుపవిత్రవాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము ఓ భూషణముల్ నశియించు నన్నియున్.

తా. పురుషుని బాహుపురులు అలంకరించునవి గావు. చంద్రునివలె దెల్లగా మెఱయుచుండు ముత్యాలవండలును అలంకరించునవిగావు. స్నానముగాని, చందనముమొదలగు మైపూతలుగాని, మల్లము మొల్లలు మొదలగు పువ్వులుగాని, దువ్వుట మొదలైనవానిచే జక్కనై నివ్వటిల్లు నెఱికురులుగాని యలంకరించునవికావు. వ్యాకరణాదికాస్త్రోక్తమైన వాక్కు ఒక్కటియే పురుషుని జక్కఁగా నలంకరించునదగును. బాహుపురులు మొదలైన భూషణములెల్ల క్షీణించునట్టివిగాన నవిభూషణములుకావు. వాక్కునెడిభూషణమే యెప్పుడు నశింపకుండుభూషణము.

శ్లో॥ విద్యానామ సరస్య రూప మధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం |
విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః |
విద్యా బంధుజనో విదేశగమనే విద్యాపరా దేవతా |
విద్యా రాజను ప్రాజ్యతే నహిధ నం విద్యావిహీనః పశుః || 17

* టీ. విద్యానామ = వేదకాస్త్రాదిమయమగు విద్య యనునది, సరస్య = పురుషుని కి, అధికం = ఎక్కువయైన - హెచ్చైన, రూపం = (కుండలహారనూపురాంగదము లనుచతుర్విధభూషణములచే నలంకృతముగాకున్నను అలంకరింపఁబడినదనివలెనె బ్రకాశించుచుండునట్టి) యాకారవిశేషము * అట్టిరూపమువలె లోకమునురంజింపఁజేయునదని భావము. ప్రచ్ఛన్నం = రహస్యముగా - కనఁబడకుండునట్లు, గుప్తం = దాచఁబడినట్టి, ధనం = ద్రవ్యము. (విద్యయేయని కూర్చుకొనఁదగును). ధనమువలెకాలాంతరమందు సుపయోగించుననిభావము. విద్యా = ఆవిద్య, భోగకరీ = భోగములను గలుగఁజేయునది - హారచందనాది భోగ్యవస్తువులను లభించుట కదిమూలమనిభావము. యశస్సుఖకరీ = యశః = కీర్తిని, సుఖః = ఇంద్రి

* ఆవేధ్యరోష్య విశేష్య బంధనీయైరభూషితం | యద్యాపి తమివాభాతి తద్రూపమితకథ్యతే' తూర్పితాల్పదగిన కుండలాదులు, పైకివేసికొనఁదగిన హారములు, విడుల్పునట్లు తోడుగఁదగిన నూపురములు, కట్టుకొనఁదగిన బాహుపురులు అనునాలుగువిధము లగు భూషణములచే నలంకరింపఁ బడకున్నను నలంకృతమైనదనివలె బ్రకాశించునదియే రూప మనఁబడును - అని కావ్యప్రకాశిక.

యతర్థగమను, కఠి = చేయునట్టిది - కీర్తిని నిందియతర్థగమనకును హేతువనిభావము. వి
ద్యా = విద్య, గురూకాం = (గ్రంథని = ఉపదేశ ని ఆచార్యుత్పత్తిచే) హితాహితముల నుపదేశిం
చునట్టియూచార్యులకుఁగూడ, గురుః = ఉపదేశించునట్టిది - గురువులచే పరమార్థమును బోధిం
చునదనిభావము. విద్యా = విద్య, వివేకగమనే = వేదాంతరమనకుఁబోయినపుడు - పవాసము
నందు, బద్ధజనః = సుహృజ్ఞులఁడైనది - సుహృజ్ఞులనినది వివేకహేతుచారములను జేయునట్టి
దనిభావము, విద్యా = విద్య, పరాజేవతా = పరమాత్మ - పరమాత్మునిచే తెఱచుదాయక
మైనదనిభావము, లేక, పరాజేవతా = తనకభీష్టమైనదైనను - ఇష్టమైనదిచే నైహి
కాముష్మికఫలముల నిచ్చున దనిభావము. విద్యా = విద్య, రాజను = రాజుల
యందు - రాజులచేతననుట, వూజ్యతే = కొనియాడఁబడునది - శౌరవంపన్నమైనది
గనుక రాజపూజ్యమగుచున్నదని భావము. లేక, విద్యాకల్పయశికు విద్యావంతుఁడనియు
రాజకల్పమునకు రాజనభలనియు లక్ష్యార్థములు గ్రహించినయెడల, విద్యావంతుఁడు రాజన
భలయందు గారవింపఁబడుననియర్థము. ధనం = ద్రవ్యమన్ననో, సహి = క్రిందఁజెప్పఁబడిన
ప్రకారముగలది కానేరదు. (కాబట్టి) విద్యావిహీనః = (క్రిందఁజెప్పఁబడినట్టిదగు) విద్య
లేనివాఁడు, పశుః = పశుప్రాయుఁడు - కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకము లేనివాఁడని భావము.
పెక్కుప్రకారములు నేయునది కాబట్టి మంచివిద్యయే ముఖ్యముకాని మఱివేఱిద్దియును
గాదని యాశయము. ఇచట విద్యను, రూపము ధనము మొదలయిన యాకారము
లచేఁ బలువిధములుగా రూపించుటవలన నిరవయవమాలారూపక మలంకారము.

జ్ఞ. విద్య నిగూఢగుప్త మగురవిత్తము రూపము పూరుషాళిక్ష్ణ
విద్య యశస్సుభోగకరి ర విద్య గురుండు విదేశబంధుఁడు
విద్య విశిష్టదైవతము ర విద్యకు సాక్షిధనంబు లేదిల
విద్య నృపాలపూజితము ర విద్య నెఱుంగనివాఁడు మర్త్యుఁడే. 17

తా. విద్యయే పురుషునికే గుండలనారాదిభూషణములులేకయే ప్రకాశంపఁ జేయునట్టి రూపమునంటిదై లోకమును రంజింపఁ జేయును. మఱియు నది యెప్పుడికిని దెలియనట్లు మిక్కిలిపదిలముగా దానినెట్లుబడిన ధనము నంటిదై కాలాంతరములం దుపయోగించును. నమస్తభోగములను గీర్తిని సుఖమును బొందుటకదియే హేతువు. విద్య గురువులకు గురువునంటిదై హితాహితముల బోధించుచుండును. జేశాంతరమునకుఁ బోయినపు డది బంధుజనునివలె మిక్కిలియు నుపసరించును. విద్య పరమాత్మవలె మోక్షమునుగాని లేక ముష్టిదైవమువలె నైహికాముష్మికఫలములనుగాని యిచ్చును. విద్య రాజులచేతను గొనియాడఁబడును. విద్యగలవారు రాజసభలందుఁ బూజితులగుదురు. విద్యకుఁగలయిట్టిలక్షణములు ధనమునకులేదు. కాబట్టి యిట్టివిద్యలేనివాఁడు కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకహీనుఁడగుటచే పశుపాఠియుండే యగును.

అవ. లోకులకు హితములైనవానిని నహితములైనవానిని వర్ణించుచు నాప్రస్తక్తిమూలమున వారికి విద్యయే మిక్కిలి గొప్పయైశ్వర్యమని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ట్టాన్తిశ్చే త్కవచేన కిం కి మరిభిః క్రోధోఽస్తిచేద్దేహీనాం |

జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిం యది సుహృద్దివ్యాషధైః కిం ఫలమ్ |

కిం సర్వై ర్యది దుర్జనాః కిము ధనై ర్విద్యానవద్యా యది |

ప్రీడాచే త్కిము భూషణై స్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్ || 18

టీ. దేహీనాం = ప్రాణులకు, ట్టాన్తిః = ఓర్పు - అవమానాదులు కలుగుచున్న పుడు కోపమును గలుగనీక యడ్డగించునట్టి గుణవిశేషము, అస్తిచేత్ = ఉండినయెడల, కవచేన = కవచముతో, కిం (ఫలమ్) = ఏమిప్రయోజనము. (ఫలమ్ అని యంతటనుగూర్చు కొనవలయును.) కవచమెట్లు మర్మములందు బాణాదులను గ్రుచ్చుకొనకుండఁ జేయునో యట్లే యొర్పున మర్మముల బాధించువానిని దగులనీయుండును. ఓర్పువలన మర్మబాధ కలుగదని యాతయము. దేహీనాం = ప్రాణులకు, క్రోధః = కోపము - మనస్సునకు ట్టోభము కలిగించునట్టి గుణము, అస్తిచేత్ = ఉన్నయెడల, అరిభిః కిం (ఫలమ్) = శత్రువులతో నేమి ప్రయోజనము - కోపమే లోపలనుండు శత్రువువంటిదై యుపద్రవము కలిగింపఁగా తక్కిన బయటిశత్రులేల యనిభావము. జ్ఞాతిః = దాయాది, అస్తిచేత్ = ఉన్నయెడల, అనలేన కిం ఫలమ్ = అగ్నితో నేమిప్రయోజనము - దాయాది, అగ్నివలె సమస్తమును నిర్మూలముచేయుననిభావము. సుహృత్ = మంచిమిత్రుఁడు, అస్తియది = ఉన్నయెడల, దివ్యాషధైః = సిద్ధావధములతో, కిం ఫలం = ఏమి ప్రయోజనము - మిత్రుఁడు మంచియౌషధమువలె నారోగ్యము నిచ్చుననిభావము. దుర్జనాః = దుష్టులు, యది (సన్తి) = ఉన్నయెడల, సర్వైః కిం (ఫలమ్) = సర్వులతో నేమిప్రయోజనము - దుష్టులు సర్వులువలె ప్రాణములను హరింతురని భావము. అనవద్యా = నిర్దోషమయిన, విద్యా = వేద వేదాంగాదిమయమగు చదువు, (అస్తి)యది = ఉన్నయెడల, ధనైః = ద్రవ్యములతో, కిము (ఫలం) = ప్రయోజనమేమి - విద్య ధనమువలె సకలభోగములను సాధించి యిచ్చు నని భావము. ప్రీడా = లజ్జ - చేయఁదగని కార్యములందుఁ బ్రవర్తించుటకు మనస్సు సంకోచపడుట, (అస్తి)చేత్ = ఉన్నయెడల, భూషణైః కిము = అభరణములతో నేమిప్రయోజనము - లజ్జయే లోకోత్తరమైనభూషణమనిభావము. సుకవితా = మంచి పాండిత్యము - శక్తివాక్ పణితోకవిః' అని యమరము, లేక, మంచికవిత్వము, యది అస్తి = ఉన్నయెడల, రాజ్యేన కిం = భూమండలాధిపత్యముతో, లేక, ప్రజాపరిపాలనముతో నేమిప్రయోజనము. మంచిపాండిత్యముగాని కవిత్వముగాని రాజ్యమువలె సకలలోకపశ్చికరమని భావము.

చ. తమ గవచంబు గ్రోధ మది శత్రువు జ్ఞాతి హంతాశనుండు మి
త్రము దగుమందు దుర్జనులు దారుణ పన్నగముల్ సువిద్య వి
త్త ముచితలజ్జ భూషణ ముదా త్తకవిత్వము రాజ్య మీక్షమా
ప్రముఖపద్ధార్థముల్ గలుగుపట్టునఁ దత్కవచాదులేటికిన్. 18

తా. ప్రాణులకు నోరుపు కలిగియుండెనేమిదో బాధకము లగువానిని దగుల
కుండఁ జేసికొనుటకు వేఱుకవచ ముక్కులెదు. లోపల శత్రువునెల మనస్సును గలంచునట్టి
పెనుకొవముండెనేని యుపద్రవపెట్టుటకు వేఱుశత్రువు లక్కులెదు. దాయాది యుండె
నేని సమస్తమును నిర్మూలమునెయుటకు నెక ని ప్పక్కులెదు. ఆరోగ్యము నిచ్చుటకు
మిత్రుఁడుండెనేని మంచినీడ్ధాషధము లక్కులెదు. దుర్జనులుండితేని ప్రాణములను దీయు
టకు సర్పము లక్కులెదు. నిర్దోష మైనవిద్యయుండెనేని సకలభోగములను సాధించుట
కొఱకు వేఱుధనము లక్కులెదు. లోకోత్తరభూషణ మగులజ్జ యుండెనేని వేఱు
భూషణము లక్కులెదు. మంచి పాండిత్యముగాని కవిత్యముగాని యుండెనేని సకల
లోకులవశముచేసికొనుటకు రాజ్య మక్కులెదు.

లవ. విద్యాంసులగుణములను వర్ణించి యట్టిగుణవంతులవలననే
లోకస్థితి జరుగుచున్న దని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దాక్షిణ్యం నృపజనే దయా పరిజనే శాశ్వతం సదా దుర్జనే ।
ప్రీతి స్సాధు జనే నయో నృపజనే విద్యజ్జనే చార్జణమ్ ।
శౌర్యం శత్రుజనే త్తమా గురుజనే కాంతాజనే ధృష్టతా ।
యేచైవం పురుషాః కలాసు కుశలా స్తేషేవ లోకస్థితిః ॥ 19

టీ. నృపజనే=తనవారియందు-బంధుజనులయెడననట, (ఇట జనశబ్దము జాత్యే
కవచము ఇట్లే మీఁదట నెల్లఁడెలియునది), దాక్షిణ్యం=మోహటము - వారి యిష్టాను
సారముగా వర్తించుట, అట్లు లేనియెడల వారు నిందితురనిభావము; పరిజనే = భృత్యుల
యందు, దయా=కనికరము-దాక్షిణ్యము మొదలైన వారిమఃఖములను బోగొట్టవలయు
ననుకోరిక, కనికరము చూపనియెడల వారి విడిచిపెట్టుదురని భావము; దుర్జనే=దుష్టుల
యందు, సదా=ఎల్లప్పుడును, శాశ్వతం=అక్షయములుచేయుట, లేనియెడల వారు ధిక్క
రింతురనిభావము; సాధుజనే=సజ్జనులయందు, ప్రీతిః=స్నేహము, స్నేహము చూపని
యెడల వారు సతాపపడుదు రనిభావము; నృపజనే=రాజులయందు, నయః=నీతి-అనువర్తిం
చుటయు దాన్తే-ఇదిలేనియెడల వారు దండింతురనిభావము; విద్యజ్జనే=పండితజనులయం
దు, అర్జణమ్=వక్రతలేని-సరియైన నడవడియనట, ఇది లేనియెడల వారు నిషేధింతురని
భావము; శత్రుజనే=వగవారియందు, శౌర్యం=కూరత్వము-ఇది లేనియెడల వారు పడఁ

ద్రోక్కుదురనిభావము; గురుజనే = (తండ్రిమొదలగు) పెద్దలయందు, తుమా = ఓర్పు-ఇది లేకున్న వారు శపింతురనిభావము; కాన్తాజనే = స్త్రీలయందు, ధృష్టతా = దిట్టతనము-ఇది లేకున్న వారు తమకు లోకుడుచేసికొందురనిభావము; ఏవం = ఇట్లు చెప్పబడిన, కలాసు = శిల్పములందు, కలాశిల్పే కాలభేదా చంద్రాంశే కలనా కలా అనివైజయంతి, యేచపురుషాః = ఏపురుషులు, కళలాః = నిపుణులలో, లేమన = వారలయందే, లోకస్థితిః = లోకమర్యాద, (అస్తి = ఉన్నది). అట్టిగుణములుగలవారే లోకము కట్టుపాటును స్థాపించు నట్టివారుగాని తక్కినవారుగారని భావము. అట్టివారే విద్వాంసులు గాని తక్కినవారు గారని యాశయును.

చ. వరకృప భృత్యులందు నిజవరమునం దనుకూలవృత్తి గా
పురుషులయందు శాత్రుము సురీబుద్ధులయం దనురక్తి దాల్చి న
ద్గురువులయందు గౌరవము ర కోవిదులందు నయంబు రాజులం
దరిజనులందు శౌర్యము మ్రోగాడులయందు బ్రగల్భభావ మీ
వరుసఁ గళాప్రవీణు లగునవారలయందు వసించు లోకముల్ .19

తా. బంధుజనులయెడల వారియిష్టానుసారముగా నడచుకొనుట, భృత్యులయెడల దయకలిగి యుండుట, దుర్జనులయెడలఁ గటువుగాఁ బ్రవర్తించుట, సజ్జనులదెస న్నేహము, రాజులయెడల నీతియు, విద్వాంసులయెడల సరియైనడత, పగవారిదెసఁ బరాక్రమము, పెద్దలయెడల నోర్పు, స్త్రీలయెడ దిట్టతనము, అనునీగుణములందు నేర్పరులైన వారెవరో వారివలననే యీశోకమర్యాద జరుగుచున్నదిగాని తక్కినవారిచేతఁ గాదు. వారే విద్వాంసులు.

అవ. ఇట్లు విద్యజ్ఞులను వర్ణించి యిప్పుడు సజ్జనులతోడి సహవాసము శ్రేయస్సును గలిగించున దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాడ్యం ధియో హరతి సిద్ధితి వాచి సత్యం |

మానోన్నతిం దిశతి పాప మపాకరోతి |

చేతః ప్రసాదయతి దిక్షుతనోతి కీర్తిం |

సత్సజ్జతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్ ||

20

టీ. ధియః = బుద్ధియొక్క, జాడ్యం = మందతన, హరతి = పోఁగొట్టుచున్నది. వాచి = వాక్కునందు, సత్యం = నూనృతభావమును, సిద్ధితి = చెల్లుచున్నది - కలిగించుచున్నదనుట. మాన ఉన్నతిం = గౌరవాతిశయమును - మిక్కిలిగణ్యతను, దిశతి = ఇచ్చుచున్నది. పాపం = పాపమును, అపాకరోతి = నాశముచేయుచున్నది - ధర్మోపదేశాదులచేత నని భావము. చేతః = మనస్సును, ప్రసాదయతి = నిర్బలముచేయుచున్నది - జ్ఞానోపదేశాదులచేత నని

భావము. దిక్షు = దిక్కులయందు, కీర్తి = యశస్సున, తనోతి = విస్తరింపజేయుచున్నది.
(కాబట్టి) సత్సజ్జతి = సజ్జనులతోడిహాదీక, పుంసాం = పురుషులకు, కింక్రేయః = ఏ
క్రేయస్సున, నకరోతి = చేయదు. కథయః = కథలు - అని యిచట వేటొకని సంబో
ధించుట తెలియదుగదా. నమస్తమస్తైః క్రేయస్సులన జేయునని యర్థము. కాబట్టి
వారితోడనే సహవాసముచేయవలయును గాని ముష్టవలతోఁగాదని తాత్పర్యము. ఇచటఁ
గ్రీకులు పెక్కుసముచ్చితములై యుండుటచే నముచ్చయాలంకారము.

తే. సత్యసూక్తి ఘటించు ధీజడిమ మాన్పు

గౌరవమొసంగు జనులకుఁ గలుప మడఁచుఁ

గీర్తి బ్రకటించుఁ జత్తవిఃస్ఫూర్తిజేయు

సాధుసంగంబు సకలార్థసాధనంబు.

20

తా. సజ్జనులతోడిసహవాసము బుద్ధిమాంద్యమున బోగొట్టుచున్నది, సత్యభావణ
మును గలిగించుచున్నది, మంచిగౌరవమునొచ్చుచున్నది, ధర్మవేదకాదులచే బాపములను
బోగొట్టుచున్నది, జ్ఞానోపదేశాదులచే మనస్సును నిర్మలము చేయుచున్నది, కీర్తిని నలు
గడ్డల వ్యాపింపజేయుచున్నది. మనుష్యుల కిదిచేయనీ లొక్కటయేలేదు.

అవ. పండితు లసాధారణమైన మహిమగలవారగుటచే వారు
లోకమునం దెల్లవారికి నుత్కృష్టులైనవారని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ జయన్తి తే నుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః॥

నాస్తి తేషాం యశశికాయే జరామరణజం భయమ్॥

21

టీ. నుకృతినః = ధన్యులును, రససిద్ధాః = సిద్ధించిన శృంగారాది నవరసములుగలవా
రును-సిద్ధించిన పాదరస్సుబ్బిక గలవారును అని యర్థాంతరము, తే = ప్రసిద్ధులును - లేక
ముందువర్ణింపబడినవారును (అగు), కవిశశ్వరాః = కవిశ్రేష్ఠులు - లేక పండితోత్తములు,
జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారు (ఇప్పటికిని అని శేషము.) వేటొకయర్థ
మెట్లనఁగా, 'రసోపై న' అనుశ్రుతివలనను శృంగారాదౌ విషే కీర్త్య పారదే బ్రహ్మవర్షసి
రేతస్యాస్వాదనే హేమ్ని నిర్వాసేఽమృతశబ్దయోః॥' అనునవిధానమువలనను రసమనఁ
గా బ్రహ్మమని యర్థము. కాబట్టి, రససిద్ధాః = సిద్ధించిన రసము (బ్రహ్మము) గలవారును,
(అట్టి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలవారనట. కవులనఁగా కార్తికతద్యులు-దివ్యదృష్టి గలవా
రు, వారికి, శశ్వరాః = నాథులు-కాలత్రయాభిజ్ఞులు-బ్రహ్మవిద్యావికారదులనట, ఇట్టివారు,
జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారని యర్థము. సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుటకేమి
హేతువనఁగా, 'తేషాం = ఆ కవిశ్రేష్ఠులయొక్క, యశశికాయే = కీర్తి (రూపమైన) శరీరము
నందు, జరామరణజం = జరామరణములవలన బుట్టినట్టి, భయం = దిగులు, నలన్తి = లేదు.
రససిద్ధులైనవారి పంచభూతమయమగు శరీరమునకే జరామరణభయము లేకుండఁగా ఇత

కన్నాంతస్థాయుగువాఁ డీతిమయశరీరమున కాభయము కలుగదని చెప్పవలెనా యని భావము. పాదరస్థుఁడొకానిద్వితీయవాఁకిఁగాని బ్రహ్మ సాక్షాత్కారముగల వారికిఁగాని జరామరణభయము లేననుట ప్రసిద్ధము. ఇచట కవితార్థము 'రససిద్ధ్యా' అనువిశేషణమునకు న్యాయముగా శృంగారాది నవరససిద్ధిగలవారనియే యర్థమైనను, అవిశేషణమునకుఁ గల శ్లిష్టత క్తి చే సాదరససిద్ధిగలవారనియు, బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగలవారనియు నర్థమును గలుగఁజేసి యట్టివారగుటచే వారికి జరామరణభయము లేదనుటను సమర్థించినాఁడని సారస్యము గ్రహింపవలయును. ఇచట రససిద్ధపదార్థము విశేషణగతిచే భయాభావపదార్థమునకు సేతువుగుటఁజేసి కావ్యలింగ మలంకారము.

క. సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు, సుకవీంద్రులు విజయనిధులు సుముతదీయా
ధిక క్షిప్తకీరంబులు, ప్రకటజరామరణ జన్తరభయరహితంబుల్. 21

తా. ధన్యాత్ములును రససిద్ధిగలవారు నగు కవితార్థములు తమ క్షిప్తకీరములకు జరామరణభయము లేమిచే నిష్పటికిని సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారు.

ఇది సీతీతకమునందు విద్యత్పద్ధతివర్ణన మన్నది ద్వివీయదశకము.

సీతీతకము - మానశౌర్యపద్ధతి.

అవ. విద్వాంసులకుఁగూడ మానశౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన విద్యత్పద్ధతిని నిరూపించినపిదప మానశౌర్యపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్సుతామోఽపి జరాకృతోఽపి శిథిలప్రాచ్యోఽపి కష్టాం దశా ।
మాపన్నోఽపి విపన్న పీఠితిరపి ప్రాణేషు నశ్యత్స్వపి ।
మత్తేభేష్టవిభిన్న కుమ్భపిశితగ్రాసైకబద్ధస్వప్రాః ।
కిం శీర్ణం తథా మత్తి మానమహతా మక్రగేనరః కేసరీ ॥ 22

టీ. మత్తే... స్వప్రాః - మత్తే భేష్ట, ఇష్ట = మదించిన గజశ్రేష్ఠముయొక్క, విభిన్న = చీల్చబడిన, కుంభ = కుంభస్థలమునందలి, పిశిత = మెదటిమాంసమును, గ్రాస = మ్రింగుటయందు, ఏక = ముఖ్యముగా, బద్ధ = కట్టబడిన - నెలకొల్పబడిన - దృఢముగానుంపఁబడినయనుట, స్వప్రాః = వారోభగలదియు - సింహము ఏనుఁగు మెదటినిమాత్రమే ముఖ్యముగాఁ గొల్లునేగానికొన్నినదాని గోరదనుట - ఇది శౌర్యతీతకమును జెప్పెడుమాట, మానమహతాంకమానముచే గొప్పయగువారిలోపల - మిక్కిలియు మానముగలవారిలోపల.

అగ్రేసరః = మొదటిదైనదియు (అగు), కేసరః = సింహము (ఇది కర్త), క్షుత్ = అకటిచేత, ష్మః = అపి = క్షీణించినది అయినప్పటికిని, జరా = మునశీతనముచేత, కృతః = అపి = చిక్కినదైనప్పటికిని, కిశిలప్రామః = అపి = ఇంచుమించుగా అంగంధులువలన దైనప్పటికిని అనుమముల దిగి నడుచుటచే బలహీనమైన దైనప్పటికి ననుట, కష్టం = మిగుల కష్టమైన, దశాం = అపాదన, అపన్నః = అపి = పొందిన దైనప్పటికిని, (కాయజ్ఞేయే) విపన్న = నష్టమైన - చెడిన, దీనితిః అపి = కాంతిగలదైనప్పటికిని, ప్రాణేషు = (అయిదు) ప్రాణములు, నశ్యత్సు (నశ్చ) అపి = నశించుచున్నప్పటికిని - వెడలిపోవుచున్నప్పటికిని - ప్రాణసంకటము కలిగినప్పటికి ననుట, కర్ణం తృణం = ఎండిన గడ్డిపరకను, అత్తి కిం = తినుచున్న దా యేమి - తినదని భావము. ఇది మానాతిశయమును కెప్పెడుమాట. సేవజంతు లిట్లుకావని భావము. ఇటు అపిశబ్దము ఒక్కొక్కవిశేషణముతోడను గూడియుండుటవలన, ఆయొక్కొక్కవిశేషణము సేవప్రతియందు ప్రవర్తింపజేయుటవలన జాలినదని తెలుపుచున్నది. అట్టివిశేషము లన్నియుం గలిగినప్పటికిని ఏమిగు మెదటినే తినునట్టివృత్తిజ్వలసింహము సేవపస్తువులకుఁ బ్రవర్తింపదు అని దాని మానశౌర్యములుచెప్పబడుట తెలియదగును. 'ప్రాణానపి పరిత్యజ్య మానసే వాభిరక్షయేత్ ! ప్రాణాస్తరజ్జవల మాన మాచంద్రాతాకమ్' అను పంచముప్రకారమున యశస్సును గోరువాడు మానశౌర్యసంపన్నుడై యుండవలయు నని భావము. ఈప్రకరణమునఁ గొన్నియెడల మానమును గొన్నియెడల శౌర్యమును గొన్నియెడల రెండును బ్రధానముగాఁ జెప్పబడియుండుట తెలియదగును. కలక్రమముగా వచ్చిన యుత్తమశీలమును గాపాడుకొనుటయే మానమనియు, సాహాయ్యమును గోరక శత్రువులను సంహరించునట్టిసామర్థ్యమే శౌర్యమనియు వివేచించుకొనఁ దగును. ఇందు అలంకార మప్రస్తుతప్రశంస.

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయ

ఉ. గ్రాసములేక స్రుక్కిన జరీరాకృతమైన విశీర్ణమైనగ్రంథాలయం

యాసమునైన నవ్వరుచి ర యైనను బ్రాణమన్న దమైన సం 4285

త్రాసమదేభకుంభపిశితగ్రహలాలనశీలనాగ్రహ 7-2-96

గ్రేసరభాసమాన మగురీకేసరి జీరత్వంబు మేయునే 22

తా. మదగజము మెదటిని ముట్టినప్పుడు, కేసరి మానముగలది యు నైనసంహము, తా నాకటిమెదటిని ముట్టించినప్పటికిని, మునశీతనముచే నెంతకృశించినను, తనయవయువములసంధుల నడుచుటచే మిక్కిలి బలవంతమైనను మిక్కిలి కష్టదశనుబొందినను, కాబట్టియే మిక్కిలివెనుకకు వెళ్ళును. ప్రాణములే పోవుచుండినను, ఎండిపోయిన గడ్డిపరకలను తినుచున్నట్లు శౌర్యమున్నుండైన వాఁ జెట్టికష్టములువచ్చినను నెంతవలెనైనను సేవజంతులవలెను నడుచుటచే బలహీనమైన దైనప్పటికి ననుట.

అవ. ఊద్రజంతువునకో యిట్టిగొప్పగుణములు లేవు అని చెప్పిన యర్థమునే వేఱురీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్వల్పస్నాయువసావసేకమలిరస నిర్దానమ స్వస్థి గోః

శ్వా లభ్యా పరితోష మేతి నచ త త్తన్య ఊధా శాస్తయే ।

సింహా జన్ముక మజ్జు మాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం

సర్వః కృచ్ఛగతోఽపి వాఙ్మతి జన సత్త్వానురూపం ఫలమ్॥ 28

టీ. శ్వా = కుక్క, స్వల్ప...మలిరస- స్వల్ప=కొంచెమైన, స్నాయు=సన్నపు నరముయొక్కయు, వసా = మేదస్సు (ఎముకలలోని మెదటి)యొక్కయు-లేక, మేలైన మాంసపుఁ గ్రొవ్వుయొక్కయు, అవసేక=కూడికొనుటచేత, మలిరస=మలదూషితము ఐన ప్పటికిని, నిర్దానం అశిహమాంసము కొంచెమైనను లేనిదైనప్పటికిని, గోః=పశువుయొక్క, అస్థి=ఎముకను, లభ్యా=పొంది, పరితోషం = సంతోషమును, ఏతి = పొందుచున్నది; తచ్చ=అదియో-అయెముకయన్ననో, తన్య=దాని-అకుక్కయొక్క, ఊధా = ఆకలి యొక్క, శాస్తయే=నివర్తించుటకు, న=(చాలినది) కాదు. అనీచంతువునకని భావము. సింహః=సింహమో, అజ్జం=తనసమీపమునుగూర్చి, ఆగతంఅశి=వచ్చినదైనప్పటికిని-దగ్గఱ మెలఁగుచున్న దైనప్పటికిననుట, జంబుకం = నక్కను, త్యక్త్వా = విడిచి-పాటింపక-లేక, లక్ష్మ్యపెట్టక యనుట, ద్విపం=ఏనుఁగునే, (అది దూరమునం దున్నప్పటికిని అని భావము) నిహన్తి=చంపుచున్నది. కృచ్ఛగతః అశి=మిక్కిలిసంకటమును బొందినప్పటికిని-సర్వః జనః = సమస్తమైనజనము, సత్త్వానురూపం=తమకీర్తికిఁదగినట్టి, ఫలం=లాభమును, వాఙ్మతి=కోరుచున్నది. దుర్బలుఁడు గొప్పఫలమును గోరఁడు, ప్రబలుఁడు అల్ప లాభమును గోరఁడు; కాబట్టి యీసింహాశునకవృష్టాంతముచేత ఆయుష్షంతుఁ డగువాఁడు మిక్కిలియల్పముకానట్టియు మిక్కిలిగొప్పదికానట్టియు వస్తువులను బరిగ్రహించువాఁడు కావలయునని భావము.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలిరస మ్మగునెమ్ము గ్రహించి జాగిలం

భాయతమోడమందుఁ జన ర దాఁకలి దానికిఁ జెంత నున్న గో

మాయువు దానిఁ జూచి పరిరేమార్పక సింగము దంతిఁ గూల్చు నే

చాయల నెల్లవారు నిజరసత్వ సమానఫలాదులే కదా. 23

తా. కొంచెము సన్నసరమును గ్రొవ్వును కలదై కంపుకొట్టుచు మాంసమే లేని యొకపశువునెముక కుక్కను దొరకనేని, అది యెంతో సంతోషించుచున్నదిగాని యట్టియెముకచే దానియాఁకలిమాత్రము తీఱదు. సింహమో తనకుదగ్గఱనే నక్కయుండినను దానిని లక్ష్మ్యపెట్టక వదిలి దూరమందుండిన ఏనుఁగునే పోయి చంపును. కాబట్టి యొక్కొక్క-

సహ చమ కట్టికట్టుమనిచ్చినను చమకట్టికొక పనినంబలాభమునే గోరుదురుగాని యెక్కువ గోరుదు.

అవ. నీచజంతువు చేయుచేష్టలను జెప్పచున్నాడని.

శ్లో॥ లాగ్నాలచాలన మథ శ్వరణానఘాతం

భూమౌ నిపత్య వదనోదరదర్శనమ్ ।

శ్వా పిణ్డదన్య కురుతే గజపుజనస్తు

ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుక్షే॥

24

టీ. శ్వా=కుక్క, పిణ్డరన్య=పిండము పెట్టువానియొక్క (మండట అనికేషము), లాగ్నాలచాలనం=తోడికయాడించుటయును, అధః=క్రింద-భూమియందనుట; నిరణ అవఘాతం=కాలితోఁగొట్టుటను, భూమౌ = భూమియందు, నిరన్య = (తానే) పడి, సహ చ ఉదర చర్శనంచ=నోటిని కడుపును జూపుటయును, మరుతే=చేయుచున్నది. గజపుజనస్తు=గజశ్రేష్ఠమన్ననో, ధీరం=ధీరముగా, విలోకయతి = చూచుచున్నది. అహారము పెట్టువానియొదుట నని భాషము. చాటుశతైః=అనేక క్రియకాశములచేత-పెళ్ళ బుజ్జగించువాక్యములచేత, భుక్షే=తెల్లము బియ్యము మొదలైనవానిని తినుచున్నది. నీచులకును అనీచులకును ఈరెండే పుష్టాంతములని భాషము.

ఉ. వాలముద్రిష్ట నేలఁబడి నీ వక్త్రముఁ గుఱియు జూపుఁ గ్రిందటం

గాలిను ద్రవ్వఁ బిండదునికట్టెదుటఁ శునకంబు భద్రశం

జాలము శాలితండులగుఁడంబులు చాటువచశ్శతంబుచే

నోలి భుజించు ధైర్యగుణాయుక్తిగఁ జూచు మహోన్నతిస్థితిన్. 24

తా. కుక్క యాడలి యెత్తినపుడు తనకుఁబిండము పెట్టువానియొదుటఁ తోడినా డించుట కాళ్లతో నేలనుగొట్టుట తానేక్రిందపడి నోటిని బొట్టును జూపుట మొదలగు నీచ చేష్టలను జేయుచున్నది. శ్రేష్ఠమగు గజశ్రేష్ఠయట్లుగాక యతిగంధీరముగాఁ జూడుట నిగుడ్చుచు నాహారము పెట్టువాడు పెక్కుమంచిమాటలతోఁ దిన్న బుజ్జగించుచుండఁగా తెల్లము బియ్యము మొదలైనవానిని తినును.

అవ. మానశౌర్యములుగలవాడై వంశము నభివృద్ధికొక చెచ్చునట్టి వానికే జన్మమెత్తుట యొకలాభమగును. వానికే జన్మము సార్థికము. తక్కినవానికి గాదని చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ పరివర్తిని సంసారే మృతః కోవా న జాయతే।

సజాతో యేన జాతేన యాతి వంశ స్సనున్నతిమ్ ॥

25

టీ. పవనైని = (పుణ్యపాపవశమున మరలమరలఁ జాటి) చుట్టివచ్చుచున్న
సంసారే=జరామరణరూపమును సంసారచక్రమునందు, కోవా=ఎవ్వఁడు, మృత్యు=మరః
చివఁవాఁడు, నజాయతే=కాఁడు-పుట్టినవాఁడును గాఁడని శేషము గ్రహింపవలయు
తేక, కోవా నమృత్యు కోవా నజాయతే=చానివాఁ డెవఁడు పుట్టినవాఁ డెవఁడు అని
చచ్చుచును అర్థమునుజేయవచ్చును-అందఱును బుట్టుకయును జావునుగలవారే యగు
రనుట.* దేవజాతేన=పుట్టినయెవనిచేత-ఏపురుషుఁడు పుట్టుటచేత, వంశః = కులః
సమున్నతిం = మిక్కిలిగొప్పతనమును, యాతి = పొందుచున్నదో, సుః=వాఁడు, జాత
పుట్టినవాఁడు-జన్మించుటవలని లాభమును బొందినవాఁడు-ఎవఁడు వంశోద్ధారకుఁ
వాఁడే జన్మ మెత్తినవాఁడు. మానశౌర్యములుగలవాఁడే యిట్టివాఁడగునుగాని తక్కినా
డుకాఁడు. కాబట్టి మేక మెడచన్నులవలెయిట్టి మశకమువలె నశించినట్టి తక్కినా
లనఁ బ్రయోజనమేమి యని భావము.

గీ. ప్రాణిలోకంబు సంసారపతిత మగుట

వసుధవై గిట్టి పుట్టనిగివాఁడు గలఁడె

వానిజన్మంబు సఫల మేర్వనివలన

వంశ మధికోన్నతి నహించి ర వన్నె కెక్కు.

తా. పుణ్యపాపవశమున జరామరణరూపముగాఁ దిరిగి తిరిగి పచ్చుచున్న సంసారచక్రమునందుఁ దగుల్గాని పుట్టినవాఁ డెవఁడు? చానివాఁ డెవఁడు? అందఱికిని బుట్టుకయు జావునుగలవు. ఊరిక'పుట్టినంతమాత్రమున నొకఁడు పుట్టినట్టివాఁడు కానేరఁడు. ఎవఁడు పుట్టి తనవంశము మిక్కిలియున్నతికిఁ దెచ్చునో యట్టివాఁడే పుట్టినట్టివాఁడు. వానిపుకయే పుట్టుక.

అవ. ఇట్టిపురుషునికిఁ గలవృత్తిని పూగుత్తితోఁబోల్చి జెప్పఁచున్నాఁడు.

గ్లో॥ కుసుమ స్తబక స్థేవ ద్వయ్యావృత్తి ర్ననస్వినః॥

మూర్ఛి నా సర్వలోకస్య శీర్ష్యతే వనవన వా॥

టీ. కుసుమ స్తబక స్థేవ (ఇది ఇవళబ్దముతోడి సమాసము గనుక ఏకపదమని యుదగును) = పూగుత్తివలె, చునస్వినః=ఘోరునికి-మానశౌర్యములచే నొప్పు పురుషు పృత్తి=వ్యాపారము, ద్వయ్యా=రెండువిధములైనది. 'ద్యేగతీహి' అను పాఠమున రె గతులనియర్థము. మూడవది లేదనుట. (అవృత్తులు రెండు నెనియనఁగా) సర్వలోకస్య=సమ

* 'జాతస్య హి ద్రువో మృత్యు ర్ధ్ధి'వం జన్మమృతస్యచ' అను భగవద్గీతావ మిటప్రమాణము.

జనులయొక్క, మార్గి = కిరస్సునందు (అని పుష్పస్థుకపరమైన యర్థము), ఉన్నత స్థానముందు (అని పురుషపరమైన యర్థము) క్షీణించునని శేషము. వా=లేక, వననివ= అరణ్యమునందే, కీర్త్యతే=జీర్ణించుచున్నాడు. శౌర్యమువలన నున్న ప్రసానమును బొందుట, అది చొరకనియెడల మానమువలన నరణ్యమందే జీర్ణించుట యని వృత్తివిధములు రెంటిని వివేచించుకొనఁదగును. ఇట్టి వృత్తియే పురుషులకు క్రియస్కరమని భావము. అలంకారము ఉపమ.

గీ. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలే కి బాసఁగు శౌర్య
మానవంతున కివి రెండు కి మహితగతులు
నకలజనమస్తకప్రదేశములనైన
వనమునందైన జీర్ణభావంబు గనుట.

26

తా. మానశౌర్యములు గలభీరునికిఁ బూర్వగు త్తికిపోలే వృత్తి రెండువిధములు. ఎట్లన, వాడు దానివలె సమస్తజనులచేత కిరసావహించబడి కాలక్రమమున క్షీణించుచున్నాడు. లేదా, యడవియందే జీర్ణించుచున్నాడు.

• అవ. ముందుచెప్పఁబడిన మానశౌర్యము లనునట్టి రెండుగుణములు గలవాడే యుత్కృష్టుడని మరల జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ నస్త్యన్యేఽపి బృహస్పతిప్రభృతయ స్సమ్భావితాః పశ్చమా
స్తాన్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహు ర్నవైరాయతే ।
ద్వావేవ గ్రసతే దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా భాస్వరా
భ్రాతృక పర్వణి పశ్య దానవపతి శ్రీరూపశేషాకృతిః ॥

27

టీ. అన్యే=(మీఁదఁజెప్పఁబడు సూర్యచంద్రులుకాక) యితరులైన, బృహస్పతి ప్రభృతయః=బృహస్పతి మొదలైనవారు(ప్రభృతిశబ్దముచే బుధుఁడు శుక్రుఁడు మొదలగువారును గ్రహింపఁబడుచున్నారు), పంసమా(పంచమ ద్వా) = అయిదుగురు-లేక-అయిదుగురు, సంభావితాః=(పట్టుకొనుటకు దగ్గఱనే) గలవారై-లేక-గొప్పగా నెన్నఁబడినవారై, సన్తి = ఉన్నారు, తాకో ప్రతి = వారినిగూర్చి-అబృహస్పతి మొదలగువారిని లక్ష్యపెట్టి యనుట, విశేష...రుచిః-విశేష = విశిష్టులైనవారియందు - గొప్పతేజస్సుగలవారియెడల ననుట, విక్రమ = పరాక్రమముచూపుటయందు, రుచిః=ప్రీతిగలవాడైనను-విక్కిరి లేతో వంతులతోడనే కలహించుట కానక్తిగలవాడైనయనుట, ఏష రాహుః=(గ్రహణమునకు కర్తయుగుటచేఁ బ్రసిద్ధుడైన)ఈ రాహువు, నవైరాయతే = వైరముపెట్టుకొనఁడు - లక్ష్యపెట్టమిచే వారిని మింగఁజూడఁడనిభావము. (అయితే), భాస్వరా = తేజస్సుగలవారైన, దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా=సూర్యచంద్రులను, ద్వావేవ = ఇద్దఱిని మాత్రమే,

శీర్షా...కృతిః - శీర్ష = తలమాత్రమే, అవశేష = మిగతగాఁగల, ఆకృతిః = ఆకారము (అనఁగాదేహము)గలవాఁడైన, దానవపతిః=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు-రాహువు, పర్వణి=పర్వమునందు-పూర్ణిమామావాస్యలందు, గ్రహసతి = మ్రింగుచున్నాఁడు. హేభ్రాతః = ఓయన్నదమ్ముడా-ఇది యాచరముచేత మఱియొక్కనిఁ బిలిచిచెప్పట, పశ్య = చూడుము. ఇచట శీర్షావశేషాకృతిః అనువిశేషణముచే శరీర మెల్లనులేక తలమాత్రమే మిగిలియున్నప్పడు రాహు విట్టికృత్యముచేయఁగా నిక నంగములెల్లఁ బూర్ణముగానుండిన యెడల నేమి నేయునో తెలియరాదనుభావము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లే మానశౌర్యములుగలవాఁడు తనయంగవైకల్యమును బాటింపక గొప్పకార్యమునే చేయఁబూనునని తాత్పర్యము.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల రేవురార్దురు శుభాంగుల్ భేచరుల్ వారితో

వరవిక్రాంతివిహారి రాహు వెపుడుకొనె నైరంబుసేయుండు భా

స్వరులకొ భాస్కరయామినీచరులనే బాధించుచున్నాఁడు ద

త్పరతకృమ స్తకేశమమూర్తి యగునాదైత్యుండు గర్వంబునన్. 27

తా. సూర్యచంద్రులేకాక బృహస్పతిమొదలైన గొప్పవారై దాటుగురుకూడఁ నుండినను, రాహువు మిక్కిలి తేజోవంతులైన వారియెడలనే పరాక్రమము చూపఁగోరువాఁడు గావున నా యైదాటుగురిని లక్ష్యపెట్టకయు వారియెడ నైరముచూపకయు సూర్యచంద్రులు మిక్కిలి తేజోవంతులుగావున వారిద్దఱితోనే విరోధించి తాను* దేహమేమియు లేక తలయొక్కటిమాత్రమే మిగిలియున్నవాఁడైనను, అట్టియిరువురిని పర్వములందుఁ గబళించుచున్నాఁడు.

అవ. మహాత్ముల మహాత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమాతి భువనశ్రేణిం శేషః ఘణాఘలకస్థితాం

కమతపతినా మధ్యేష్ఠం నదా సచ భార్యతే ।

తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా

దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః ॥

28

టీ. శేషః = ఆదిశేషుఁడు, ఘణాఘలకస్థితాం = పలకలవంటి(వేలకొలది) పడగలమీఁద ఉన్న దానినిగా, భువనశ్రేణిం=(పాతాళమృమొదలుగాఁగల పదునాలుగు)

* దేవతలను రాక్షసులును గూడి సముద్రమును జిలికినప్పడు పుట్టినయమృతమును విష్ణువు దేవతలకుమాత్రము పంచిపెట్టుచుండఁగా రాక్షసుఁ డగురాహువు దేవతావేషమున వారినడుమఁగుర్చుండి యమృతముద్రాగుటఁజూచి విష్ణువు తనచక్రముచే వానిశిరస్సును ఖండింపఁగా నాశిరఃపుష్పమాత్రము ప్రాణముతో నిలిచియుండెనని పురాణకథ.

లోకముల పంక్తిని, వహతి = ధరించుచున్నాఁడు, సహ = ఆశేషుఁడును, కమతపతినా = ఆవికారముచే, మధ్యేచ్ఛన్మం = సృష్ట్యన్మ మధ్యే = వీరిపునదును - వీరిపునఁజన్మమీఁద ననుట, సహ = ఎప్పుడును, భార్యతే = ధరించుచున్నాఁడు. రం ఆపి = ఆయాది కూర్చునుగూడ, ప్రయోధి = ప్రయోగమునను, అచారాత్ = పాటించక - అనా యాసముగాననుట, శ్రోడఅధీనం = పంపికి ఆనంగా ఆవివరాహమునకు, లోకైవదానిగా, కుదతే = చేయుచున్నది. ప్రళయకాలమునందు బాతాళగర్భవైవ భూమండలమును విష్ణు వాదివరాహమై యవతరించి తనకో ఆపంజీతోఁ దైకితేనె తైవనుట యిచటఁ దెలియవగును. (కాబట్టి) మహాతాం = (మానశౌర్యములచేనొచ్చు) మహాపాపలయొక్క, చరిత్రభూ తయః = మహత్వవైభవములు - ప్రభావనంపము, నిర్జిమాను = మేరలేనిది - అవాక్షానన గోచరములనుట, అహహ = ఏమియాత్మర్యము. ఇదిట సుండుముందు చెప్పుచున్నది వివేకుక వివేకం జెప్పుచున్నవానికి! నుత్కర్షమును గలిగించుటచే నూహించిక మలంకారము.

మ. భవనశ్రేణి వహించు శేషుఁడు భణాభోగంబుపై సంతతం
బవలీలక భరియించు బృష్టమునఁ సూర్యాగ్నిశ్శబ్దం జాతనిక
•ధవళక్రోడ వశాత్తుఁడేయు నతనికా క వారాని యశ్రాంతిచే
నపురా! ధీరచరిత్రసంపద లసంభ్రాతప్రభావ్రాన్మతుల్. 28

తా. ఆదిశేషుఁ డొకటిపై నొకటి వరుసగా నుండుచునాలుగు లోకములను పల కలవలెనుండు తనపదగలచే ధరించుచున్నాఁడు. ఆట్టిశేషుని దనవీరిపుమీద వాదికూర్చ మెప్పుడును వహించుచున్నది. ప్రళయకాలసమద్రవలములచే భూమండలములోఁగూడఁ బాతాళ మంటినయాకూర్చును ఆవివరాహము ధరించుచున్నది. కాబట్టి మానశౌర్యసంపన్ను లగుమహాత్ములయొక్క ప్రభావములు మిక్కిలి యాత్మర్యకరములుగా నున్నవి.

అవ. మానశౌర్యములుగలవారికే యిట్టి మహత్త్వముగాని యవి శేషీనివారికిఁ గా దని మైనాకుని దృష్టాంతముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరప్రాణోచ్చేద సమదమఘవన్తు క్షకులీక

ప్రహృతై రుద్గచ్ఛద్భహులదహనోద్ధారగురుభిః ।

తుషారాదే స్సూనో రహహ పితరి క్లేశవిపశే

న చాసౌ సమృతగి పయసి పయసాం వత్స్య రుచితః ॥ 29

టీ. తుషారాదేః = మంచుకొండయొక్క - హిమవంతునియొక్క, సూనోః = పుత్రుఁడగు మైనాకునికి, ఉద్గచ్ఛత్...గురుభిః = ఉద్గచ్ఛత్ = విజృంభించుచున్న - పైకి మిక్కిలిలేగుచున్న, బహుల = అధికమైన, దహన = (తాతితో నొరసికొనుట వలనఁబుట్టిన)నిప్పు, ఉద్ధార = క్రక్కుటలవలన, గురుభిః = సహింపరానివైవ-వివృతలు

శిర్షా...కృతిః - శిర్ష = తలమాత్రమే, అవశేష = మిగతాంగల, ఆకృతిః = ఆకారము (అనగాజేహము)గలవాడైన, దానపతిః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు-రాహువు, పర్వణి=పర్వమునందు-పూర్ణిమామావాస్యలందు, గ్రహసతి = మ్రొంగుచున్నాడు. హేభ్రాతః = ఓయన్న పక్షుడా-ఇది యావరముచేత మఱియొక్కనిఁ బిలిచిచెప్పట, పశ్య = చూడుము. ఇనట శిర్షావశేషకృతిః అనువిశేషణముచే శరీర మెల్లనులేక తలమాత్రమే మిగిలియున్న పక్షుడు రాహు విట్టికృత్యముచేయఁగా నిక సంగములెల్లఁ బూర్ణముగానుండిన యెడల నేమిసేయునో తెలియరాదనుభావము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లే మానశౌర్యములుగలవాడు తనయంగవైకల్యమును బాటింపక గొప్పకార్యమునే చేయఁబూనునని తాత్పర్యము.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల రేవురార్వరు శుభాంగుల్ భేచరుల్ వారితో
వరవిక్రాంతివిహరి రాహు వెపుడు శ్ర వైరంబుసేయఁడు భా
స్వరులఁ భాస్కరయామినీచరులనే బాధించుచున్నాడు ద
త్పరతామస్త శేషమూర్తి యగునాదైత్యుండు గర్వంబునన్. 27

తా. సూర్యచంద్రులేకాక బృహస్పతిమొదలైన గొప్పవారై దాటుగురుకూడనుండినను, రాహువు మిక్కిలి తేజోవంతులైన వారయెడలనే పరాక్రమము చూపఁగోరువాడు గావున నా యైదాటుగురిని లక్ష్యపెట్టకయు వారియెడ వైరముచూపకయు సూర్యచంద్రులు మిక్కిలి తేజోవంతులుగావున వారిద్దరితోనే విరోధించి తాను* దేహమేమియు లేక తలయొక్కటిమాత్రమే మిగిలియున్నవాడైనను, అట్టియిరువురిని పర్వములందుఁ గబళించుచున్నాడు.

అవ. మహాత్ముల మహత్త్వమును జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ నహతి భువన్ శ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమతపతినా మధ్యేవృష్టం సదా సచ ధార్యతే ।
తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా
దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః ॥ 28

టీ. శేషః = ఆదిశేషుడు, ఫణా ఫలక స్థితాం = పలకలపంటి(వేలకొలది) పడగలనియఁ ఉన్నదానినిగా, భువన్ శ్రేణిం=(పాతాళము మొదలుగాఁగల పదునాలుగు)

* దేవతలను రాక్షసులును గూడి సముద్రమును జిలికినప్పుడు పుట్టినయమృతమును విష్ణువు దేవతలకుమాత్రము పంచిపెట్టుచుండఁగా రాక్షసుఁ డగురాహువు దేవతావేషమున వారినడుమఁగుచ్చుండి యమృతముద్రాగుటఁజూచి విష్ణువు తనచక్రముచే వానికిరస్సును ఖండింపఁగా నాశిరస్సుమాత్రము ప్రాణముతో నిలిచియుండెనని పురాణకథ.

లోకముల పంక్తిని, కహతి = ధరించుచున్నాడు, సచ = ఆశేషుడును, కమతపతినా = ఆవికూర్తముచే, మధ్యేపుష్టం (పుష్టస్య మధ్యే) = వీలవునడుమ - వీలవుఁజప్పమీఁద ననుట, సచా = ఎప్పుడును, ధార్యతే = ధరింపఁబడుచున్నాడు. తం అసి = ఆయాది కూర్తమునుగూడ, పయోః = (ప్రళయ) సముద్రము, అనావరాత్ = పాటింపక - అనా యాసముగాననుట, త్రోడఅధినం = పండికి (అనఁగా ఆదివరాహమునకు) లోనైనదానినిగా, కురుతే = చేయుచున్నది. ప్రళయకాలమునందు బాతాళగర్భమైన భూమండలమును విష్ణు వాదివరాహమై యవతరించి తనకోటపండితోఁ దైకిలేవనై తైననుట యిచటఁ దెలియనగును. (కాఁబట్టి) మహతాం = (మానశౌర్యములచేనొప్పు) మహాసభాపులయొక్క, చరిత్రవిభూ రయః = మహత్త్వవైభవములు - ప్రభావసంపదలు, నిస్సీమానః = మేరలేనివి - అవాక్తానన గోచరములనుట, ఆహవా = ఏమియాత్పర్యము. ఇచట ముందుముందు చెప్పఁబడినవి వెనుక వెనుకఁ జెప్పఁబడినవానికిఁ సుత్కర్షమును గలిగించుటచే మోఁదీపక మలంకారము.

మ. భువనక్రేణి నహించు కేషుఁడు ఘనార్భోగంబువై సంతతం
బవలీలక భరియించు బృహమునఁ గూర్చాన్దీశ్వరుం డాతనిక
•ధవళక్రోడ వశాత్తుఁజేయు నతనిక ౧ వారాశి యత్రాంతిచే
నపురా! ధీరచరిత్రసంపద లసంభ్రాతప్రభావ్రాన్దతుల్. 28

తా. ఆదిశేషుఁ డొకటిపై నొకటి పరుసగా నుండుపదునాలుగు లోకములను పల కలవలెనుండు తనపడగలచే ధరించుచున్నాడు. ఆట్టిశేషుని దనవీలపుమీద వాదికూర్త మెప్పుడును వహించుచున్నది. ప్రళయకాలసముద్రజలములచే భూమండలములతోఁగూడఁ బాతాళ మంటినయాకూర్తమును ఆదివరాహము ధరించుచున్నది. కాఁబట్టి మానశౌర్యసంపన్ను లగుమహాత్ములయొక్క ప్రభావములు మిక్కిలి యాత్పర్యకరములుగా నున్నవి.

అవ. మానశౌర్యములుగలవారికే యిట్టి మహత్త్వముగాని యవి లేనివారికిఁ గా దని మైనాకుని దృష్టాంతముగాఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ వరంప్రాణోచ్ఛేద సమదమఘవన్తు క్షతులిత
ప్రహృతై రుద్ధచ్ఛద్భహులదహనోద్ధారగురుభిః ।
తుషారాదే స్సూనో రహహ పితరి క్లేశవివశే
న చాసౌ సమ్పాతగి పయసి పయసాం పత్యు రుచితః ॥ 29

టీ. తుషారాదేః = మంచుకొండయొక్క - హిమవంతునియొక్క, సూనోః = పుత్రుఁడగు మైనాకునికి, ఉద్ధచ్ఛత్...గురుభిః = ఉద్ధచ్ఛత్ = విశృంభించుచున్న - వైకి మిక్కిలిరేగుచున్న, బహుల = అధిక మైన, దహన = (త్రాతతో నొరసికొనుట పలనఁబుట్టిన) నిప్పు, ఉద్ధార = క్రక్కుటలవలన, గురుభిః = సహంపరానివైన - విష్ణుకలు

మిక్కిలముగా రేగుటచే భరింప శక్యముకానివైన యనుట, సమద...ప్రహరైః-
 సమద = సర్వముతోఁగూడిన, మనువత్ = ఇంద్రునిచేత, ముక్త = ప్రయోగింపఁబడిన,
 కులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహరైః = వేటులచేత - ఇంద్రుడు కొండను వజ్ర
 ముతో నేట్లువేయఁగా నది యాకొండకాతితో నొరసికొనుటచేబుట్టిన ఘోరనిష్ఠమంట
 లతోఁగూడి యావేట్లు మిక్కిలి సహింపఁగూడనివగుచున్నదనుట, ఇట్టి వేటులచేత,
 ప్రాణ ఉచ్ఛేదః = ప్రాణముఁ బాయుట - మరణము, వరం = కొంతమంచిది. ఏలనఁగా,
 అహహ = అకటకటా, పితః = తండ్రియగుహిమవంతుఁడు, క్లేశవివశే(నతి) - క్లేశ = (వజ్రపు
 దెబ్బలచేఁ బుట్టిన) దుఃఖముచే, వివశేనతి = విహ్వలించుచుండఁగా - అవయవముల స్వాధీ
 నత తప్పియుండఁగా ననుట, పయసాం పత్యః = (జలముల కధిపతియైన) సముద్రుని
 యొక్క, పయసి = సీటియందు, అసా = ఈ - ఇప్పటికిని దెలియుచున్నయనుట, సహ్వా
 తః = పడుట - తనప్రాణరక్షణముకొఱకు మునిగి పడియుండుట, ఉచితః = తగినది, నభ
 వతి = కాదు, పీనకి అనిశేషము. మానశౌర్యములు గలపురుషుడు తనప్రాణములనుమాత్రము
 కాపాడుకొనఁగోరి యెంచుటనైన మఱుఁగుపడియుండుటయే మిక్కిలి యపకీర్తికరము.
 ఇక తండ్రి దుఃఖవివశుడైయుండఁగా నట్లుండెనేని యేమనవచ్చును. కావున
 ప్రాణములు విడిచియైనను మానశౌర్యములనే మిక్కిలి నిలుపుకొనవలయును. లేనియెడల
 మిగుల నపవాదము కలుగునని భావము. ఇచట ఉద్ధారశబ్దము గొణుగుటచే గ్రామ్యము
 కాక సౌందర్యాతిశయమునే కలిగించుచున్నది. ఇందులకుఁ బ్రమాణము నిష్ఠాతోద్ధీర్ఘ
 వాస్తాదిగౌణవృత్తివృత్తిపాత్రయః । అతీసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్యౌః వ్యగాహతే అని
 దండ్యాచార్యులు.

చ. సమధిక భీషణజ్వలనరజాలవినిర్గమదుస్సహంబుచే

సమదను రేంద్రము క్తకులిశక్షుతిచే నుచితంబు ప్రాణఘా

తము హిమవత్కుమారునకుఁ రే దండ్రీ నిశాతశతారపాతఖే

దమున మునుంగు చున్నతటిఁ రే దా జలరాశిఁ దొలంగ నర్హమే. 29

తా. హిమవంతునికొడు కగుమైనాకునికి, నింద్రుడు గర్వించి వజ్రాయుధముచే
 నిష్ఠలు రేగునట్లు కడుమన్సహముగా వ్రేయువేటులచేతఁ జచ్చుటయే కొంత
 మంచిదికాని, యట్లు తనతండ్రి యగుహిమవంతుఁడు వజ్రప్రహరములచే దుఃఖపడి
 తబ్బిబ్బునొందుచుండఁగాఁ దాను సముద్రజలములోదాగికొని తన్నుమాత్రము కాపాడు
 కొనుట తగదు.

అవ. మానవంతులు పరులుచేయు నవమానము నోర్వజాలరని
 దృష్టాంతముతోఁ గూడఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితు రిసకాన్తః |

త త్రేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సమాత్మే ||

30

టీ. యత్ = ఎందుచేత, ఆచేతనః ఆత్మచేతనములేనిదైనను - పాపాణిమగుటచే జీవములేని దైనప్పటికి ననుట, ఇసకాన్తః = సూర్యకాంతమణి, సవితుః = సూర్యుని యొక్క, పాదైః = కిరణములచేత, స్పృష్టః = తాళబడినదై, ప్రజ్వలతి = మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నదో - (ఇచ్చట సూర్యకాంతమణిని మానముగలదానినిగాను వర్ణించుటచే మణి పరముగాను మానిపరముగాను సర్థములు నేయవలయును కాబట్టి సూర్యకాంతమణి సూర్యునియొక్క), పాదైః = కాళ్లచేత, స్పృష్టః = కొట్టబడినదై, ప్రజ్వలతి = కోపముచే మండిపడుచున్నదో (అని యర్థాంతరము), తత్ = అందుచేత, త్రేజస్వీ = తేజముగల-మాన శౌర్యములు గలయనుట, పురుషః = పురుషుడు-నచేతనుడు అని యిచ్చట శేషము, పర... నికృతిం - పర = శత్రువులచేత, కృతః = చేయబడిన, నికృతిం = అపకారమును, కథం సమాత్మే = ఎట్లుఓర్పును-ఎట్లును ఓర్వఁడనుట - మైనాకుఁడో యిట్టిమానవంతుఁడు గాఁడని భాషము.

గీ. అర్కకాంత మచేతనం శ బయ్యు సవిత్రు

పాదములు సోకినంతనే ప్రజ్వలిల్లు

గాన నభిమానవంతుఁ డెం దయిన శత్రు

కృతతిరస్కార మెట్లు సహింప నేర్చు.

30

తా. సూర్యకాంతమణి సూర్యునిపాదములు తనకుఁ దగులఁగానే మిక్కిలి జ్వలించుచున్నది (మండిపడుచున్నది). ఆచేతన మైనయామణియే పరులచేయు నపకారమును సహింపకుండఁగా నచేతనుడును మానశౌర్యసంపన్నుఁడు నైనపురుషుఁ డెట్లు సహింపఁ గలఁడు ?

అవ. పరాక్రమమునకు వయస్సు గారణము గాదని చెప్పి యీ పద్యతిని ముగించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సింహ శ్శిశురపి నిపతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు |

ప్రకృతి రియం స త్త్వవతాం నఖలు వయ స్తేజసాం హేతుః ||

31

టీ. శిశుః అపి = నిమివైనప్పటికిని - పరాక్రమము చూపుటకు యోగ్యముకాని బాల్యావస్థయందున్న దైనప్పటికి ననుట, సింహః = సింగము, మద...భిత్తిషు = మదమలిన = మదజలముచే బురదయైన, కపోలభిత్తిషు = గోడలమంటి చెక్కిళ్లుగల, గజేషు = ఏనుగుల యందు - మదపుటేనుగులమీద ననుట, నిపతతి = (కుంభస్థలము చీల్చుటకొఱకు) పడుచున్నది. ఇయం = ఇది - బాల్యావస్థయందున్నను ఇట్లు విక్రమముచూపుటకు తత్త్వ

వతాం=బలాశ్వులకు, ప్రకృతిః=శ్వుభావము. ఎట్లనగా, వయః=వయస్సు, తేజసాం=ప్రతాపములవాటికి, తేజశ్శబ్దమునకు కేవలతేజస్సని యర్థము. దాని నిచట అభేదాధ్యనసాయముచే తేజశ్శబ్దములవాటికిఁ బ్రయోగించుట వా రత్యంతతేజోవంతులని తెలుపుట కని తెలియవగును. హేతుః = కారణము, నఖిలు = కాదుగదా. 'తేజసాంహి న వయః సమీక్ష్యతే' అనున్వాయ మిచట ననునంధింపవలెను.

క. విదళింప నుత్తుకుసింగవుఁ

గొడమయు మడమలినగండ్రకుంజరములవై

నిది బలశాలికి నై జము

గద తేజోనిధికివయసుకారణ మగునే.

81

తా. సింహము పరాక్రమము చూప యోగ్యము కానట్టిశివుత్పదశయందుండినను మదజలముచే తొంగిగొని గొడలపరె గట్టివై విశాలములై యున్న చెక్కిళ్లచే నిక్కుచున్న యేనుఁగులకుంభస్థలములను జీల్చుటకు వానిమీఁది కెగిరి పడుచున్నది. ఇట్లు బాల్యమైనప్పటికిని బరాక్రమముచూపుట బలవంతులస్వభావముగా నున్నది. ఏలనగా, తేజస్సునకు వయస్సు కారణము గాదు.

ఇది నీతిశతకమునందు మానశౌర్యపద్ధతివర్ణన మన్నది తృతీయదశకము.

—♦—
నీతిశతకము - అర్థపద్ధతి.

అవ. మానశౌర్యముల నిరూపించినవెనుక వానికి మూల మర్థమగుటచే నర్థపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు. అందు మొదట కేవల మర్థపరాయణులైనవారిమతప్రకారమున నర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాతి ర్యాతు రసాతలం గుణగణ స్తత్రా ప్యథో గచ్ఛతాత్
శీలం శైలతటా త్వత త్వభిజన స్సప్తవ్యాతాం వహ్నినా ।
శౌర్యే వైరిణి వ్రజ మాశు నిపత త్వర్థోఽస్తు నః కేవలం
యే నై కేన వివా గుణా స్తృణవప్రాయా స్సమస్తా ఇమే॥

32

టీ. జాతిః=బ్రాహ్మణత్వము మొదలైన జాతులు, రసాతలం=రసాతల మనులోకమును గూర్చి, యాతు=పోవునుగాక - భ్రంశమునొందునుగాక యనుట, గుణగణః=(ధైర్యము జౌదార్యము శౌర్యము మొదలైన) గుణములసమూహము, తత్రాపి=దానికంటెను - అరసాతలముకంటెను, అథః=క్రిందుగా-అనగా పాతాళలోకమును, గచ్ఛతాం = పొందునుగాక - జాతికంటె మహింతభ్రంశమునొందుగాక యనుట, శీలం=మంచునైనవము,

తైలశతాత్ = కొండచిలేయవలననుండి, పరతః = పడునుగాక - పటాపంచలైపోవునుగాక యనుట, అభిజనః = వంశము, వహ్నివా = విష్ణుచేత, సంవత్సరాం = కాల్యబడునుగాక, వైరిణి = (మనస్సును మిక్కిలికలంచుటచే శత్రువు నుటచే) ఆయుధ, కార్యే = కూరిత్యమునందు - కూరిత్యము తలమీఁదననుట, ఆత్మ = కీర్తియుగా, జ్వలః = మిను, సమతతః = పడునుగాక - సిదుగుపడి యది ధ్వంసమునొందునుగాక యనుట, నః = మాకు, కేవలం ఆర్థః = ద్రవ్యముమాత్రమే, ఆస్తు = కలుగునుగాక - ఇదియే మాకు పరమార్థమనిభాషము. యేన ఏకేన వినా = ఏది యొకటి లేక, ఇమే = ఈపూర్వోక్తములైన, సమస్తాః గుణాః = సమస్తమైన జాతికులకీలాభిమానాది గుణములు, త్యోగవప్రాయాః = గడ్డిపరకలతో నమానములతో - వానివలె నిస్సారములైనవనుట. కావున గుణమహిమకు ద్రవ్యమే మాలమునకు వానినే సంపాదించవలయునని భావము. * 'ధన మార్జయ కాకుత్స్థ ధనమాల మిదం జి. త్' అన్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్యచ॥' అను లక్షణవాక్యమే ఇట సిద్ధాంతము. † 'అర్థానా మార్జనే దుఃఖ మర్జితానాంచ రక్షణే రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధి గర్థం దుఃఖభాజనమ్'॥ అను మనుస్మృతి యశక్తు లగువారిని గుఱించినదని తలంపఁదగును.

ఉ. జాతి దొలంగుఁగాత గుణశక్తి రసాతలసీమకుం జనుం

గాత కులంబు బూది యగుఁగత నగంబుననుండి శీలముం

బాతముఁ జెందుఁ గాత బహుళభంగుల విత్తమే మాకు మేలు వి

భ్యాతగుణంబు లెల్ల దృణశీకల్పము లొక్కధనంబులేవడిన్. 82

తా. జాతి రసాతలమునకు జాతీపోవునుగాక. కార్య ధైర్యాదిగుణములు మజిలీ భ్రంశమునొంది పాతాళమునకుఁ జోవుఁగాక. శీలము పటాపంచలగునుగాక. వంశము నిష్పతనిధి ధన్యుగునుగాక. మనస్సునుగలంచునట్టివిరోధియగుకూరిత్యముయొక్కతలయందుఁ బడుగు పడునుగాక. ఈగుణములెల్ల నశించినను మాకేమి కొరతలేదు. మేము కొరతవల్ల ద్రవ్యమొకటియే. అదియే మాకు పరమార్థము. మేలిమిని గలిగించునట్టివిగా కాక కల్పిత పూర్వోక్తగుణములెల్లఁ జెడుటకును నమృతించి ద్రవ్య మొక్కటికే నోరెదము. ఏమిదా నదియొకటి లేనియెడల నీగుణములన్నియు గడ్డిపరకలవలె నిస్సారములే యగును.

అవ. గుణములు లేనియెడలఁ గేవలద్రవ్య మేమియును కేయ

* కాకుత్స్థ! ద్రవ్యము వార్జింపుము. ఈజగత్తు ద్రవ్యమాలము. ద్రవ్యము లేని వానిని జచ్చినవానిని భేదమును నేను గనిపెట్టఁజాలను.

† ద్రవ్యముల వార్జించునపుడు దుఃఖము కలుగుచున్నది. అర్జించినవానిని రక్షించు నపుడును, అట్లు రక్షించినవానిని వెచ్చించునపుడును దుఃఖము కలుగుచున్నది. ఇట్టి ద్రవ్యము దుఃఖమునకాస్పదము.

జాలదేయని శంకరాఁగా నాద్రవ్యమే యుండేనేని యదియేనను న్తగుణము లనుగూడఁ గలిగించుచున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య స్యాస్తి విత్తం స సరసి కులీనః, సపణ్ణిత స్స శ్రుతవాక్ గుణజ్ఞః ।
సవప వక్తా సచ దర్శనీయః, సర్వేగుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి ॥ 38

టీ. యన్యః=ఎవఁకీ, విత్తం=ద్రవ్యము, అస్తి = కలిగియున్నదో, ససరః = ఆపురు ఘండు, కులీనః=గొప్పకులమునఁబుట్టినవాఁడు, స (ఏవ)=వాఁడే, పణ్ణితః=విద్యాంసుఁడు, సః=వాఁడే, శ్రుతవాక్=కాన్తజ్ఞుఁడు- (లేక) శ్రుతమనఁగా వినుట గనుక ధర్మకాస్త్రా దులను వినుటయందు నేర్పడియైనవాఁడనయు నర్థము. సవప=వాఁడే, గుణజ్ఞః=గుణము లను గ్రహించువాఁడు. సచ=వాఁడే, వక్తా=వాగ్వి-లెస్సగా మాటలాడువాఁడు, సచ= వాఁడే, సర్వసీయః=పూడఁదగినవాఁడు. సుందరుఁడనుట. కులీనత పాండిత్యము మొద లైన వూహ్యోక్తగుణములు లేకుండినను ద్రవ్యమొకటియుండెనా యాయన్ని గుణము లుండి నట్లే యని భావము. ఎట్లనఁగా, సర్వేగుణాః=పూహ్యోక్తగుణములెల్ల, కాఞ్చనం=ద్రవ్య మును, ఆశ్రయన్తి = ఆశ్రయించుచున్నవి. కాబట్టి యది యుండినయెడల దానితోఁ గూడ లేకైనగుణములును నుండునని గాిప్యము. ఇచట ద్రవ్యమునకు నిట్టిగుణములసరిబం ధము లేకున్నను సంబంధమునుజెప్పటచే నతిశయోక్తి యలంకారము.

క. ఏవరునకు విత్తముగల, దానరుఁడు కులీనుఁ డధికుఁ శ్చ డార్యుఁ డతండ్రే ధీనిధి ధన్యుఁడు నేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబున నిలుచున్.

తా. ఒకనికే గులము, పాండిత్యము, కాస్త్రజ్ఞత, గుణగ్రాహిత్యము, పక్ష్యత్వము, సౌందర్యము మొదలైనగుణములు లేకుండినను విద్యయొకటి యుండెనా వాఁ డాగుణ ములన్నియుఁ గలవాఁడే యగుచున్నాఁడు. ఆగుణములులేక ద్రవ్య మొకటిమాత్ర ముండుట చేత నాగుణములన్నియు నెట్లుకలుగునని శంకింపవలదు. ఆగుణములన్నియు ద్రవ్యము నాశ్రయించియే యుండునవిగనుక నదియున్నచో దానితోఁగూడ నాగుణములు నుండును

అన. ఇది మొదలుకొని రెండుశ్లోకములచే ద్రవ్యమునకు నాశము గలుగువిధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దార్శన్త్యా స్మృపతి ర్విసశ్యతి యతి స్సజ్ఞా త్సుతో లాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయా చ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్ ।
హీర్వద్యా దనవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహః ప్రవాసాశ్రయా
వైత్రీ చాప్రణయా త్సమృద్ధి రనయా త్యాగా త్ప్రమాదా ద్ధనమ్ ॥ 39

టీ. స్మృపతిః = రాజు, దార్శన్త్యాత్ = దుష్టమైన మంత్రముగలవానితనముచే-
చెడ్డమంత్రము గలిగియుండుటచేత ననుట, (మంత్రమనఁగా సంధివిగ్రహము మొదలైన

మధుగుములను వికేచించి ప్రయోగించుట, విశ్వతి = నశించుచున్నాడు. మంత్రము వికలమైనయెడల శత్రువులకు మీటుకలిగి వారిరాజ్యాదుల నపహరింతురనభావము. లేక, దార్పణత్యాత్ = దుష్టులైవలంతులు కలిసియుండుటచేత, చెడుచున్నాడనియుఁ జెప్పవచ్చును. అట్టిమంత్రులు వండింపఁదగినవాని వండింపుమనుట మొదలైనవానివలన రాజునకుపదేశించుటచే వానికి సంపదమొదలైనవి తొలగిపోవుచున్నవని భావము. * 'సన్నద్ధిచావర్ధయతే నృపాణాం లక్ష్మీర్నహీధర్మయశస్సమాహుః | మర్త్యస్తివా నాశయతే తద్దేవ లక్ష్మీర్నహీధర్మయశస్సమాహుః' అనునచన మిచట ననుసంధేయము. యతిః = యోగి, సక్తో = సంగత్యుచలన, సశ్యతి = చెడుచున్నాడు. సంగమనకు కామక్రోధాదులు మూలమగుటచే నవి పుట్టినయెడల వానియోగము నశించుచున్నదనుట. + సక్తో త్సజ్జాయతే కామః కామోక్రోధోఽభిజాయతే | క్రోధా వ్యవతి సమైహా సమైహోత్సృతివిభ్రమః' అనుగీతావచన మిట బోధ్యము. కులః = కోడుడు, లాలనాత్ = బుజ్జగించుటచేత, సశ్యతి = (గుణహీనుడై) చెడుచున్నాడు. † 'లాలనా వ్యహవో దోషాస్తాడనా వ్యహవో గుణాః | తస్మాత్కుత్త్రంఽశ్యంఽతాడయేన్న కులాలయేత్' అను న్నాయ మిటఁ దెలియఁచును. విప్రః = బ్రాహ్మణుఁడు, అనశ్యయనాత్ = (వేదకాస్త్రాదుల) చదువకపోవుటచేత, సశ్యతి = నశించుచున్నాడు - నీరుఁడగుచున్నాడనుట. ‡ 'వేదవేదాజ్ఞతత్వజ్ఞో విప్రః సర్వత్ర పూజ్యతే | అనశితశ్చ తిష్ఠిప్రః సభామధ్యే సశోభతే' అనుట నిట నెఱుంగవలయును. కులః = వంశము, కులసయాత్ = దుష్టపుత్రునివలన, సశ్యతి = చెడుచున్నది. § 'కోటరాస్తర్కపోఽహ్నిస్తవమేకం హవిష్యతి | కుపుత్రస్థు కులేశాతః స్వకలం నాశయేత్సరిమి' అను న్నాయ మిచట ప్రమాణము. శిలం = మంచినవ్యభావము, ఖల ఉపాసనాత్ = దుర్జనులను నేవించుటవలన, సశ్యతి = (వాన

* రాజుల లక్ష్మీయు, రాజ్యమును, ధర్మమును, గీర్తిసమూహమును మంచిమంత్రివేత నిర్ణయిచున్నది. అట్లే చెడ్డమంత్రిచే నశించుచున్నది.

† సంగమమువలన కామమును, కామమువలన క్రోధమును, క్రోధమువలన సమైహమును, సమైహమువలన స్పృతి తప్పటయుఁ గలుగుచున్నది.

‡ లాలించుటవలన బహువోషములును, గొట్టుటవలన బహుగుణములును కలుగుచున్నవి. కాబట్టి పుత్రుని శిష్యుని గొట్టవలయునేకాని లాలింపరాదు.

§ వేదవేదాంగములతత్వములఁ దెలిసిన బ్రాహ్మణుఁడు అంతటను బూజింపఁబడుచున్నాడు. వేదములఁ జదువని బ్రాహ్మణుఁడు సభామధ్యమునఁ బ్రకాశింపఁడు.

§ చెట్టుతోఁబటలోఁ బుట్టినవిష్ణు అచెట్టు నొక్కటినే దహించుచున్నది. కులమునందుఁ బుట్టినదుష్టులఁ దాకులమునెల్ల నాశమునీయును.

మిక్కిలి యనర్థము కలిగించువా రగుటచే) చెడుచున్న దనిభావము. * 'ఛాదయిత్వాఽత్మనో భావంచరన్తి శతబుద్ధయః | ప్రహరన్తి చ రన్ధ్రే'షు సోఽనర్థః సుమహాన్ భవేత్' అనువాక్యమిచట గ్రాహ్యము. పీఠాః = లజ్జ-రోతబుట్టించుపనులు నేయుటవలననుండి తొలఁగునట్టిగుణ మనుట, మద్యాత్ = కల్లు (త్రాగుట) వలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. † 'అయుక్తం బహుభాషన్తే యత్రకుత్రాపి శేరతే | నగ్నా విశీప్య గ్రాతాణి తే జాల్మాశ్చ మవ్యపాః||' అనుట నిట భావ్యము, కృషిః=సస్యము, అనవేక్షణాత్ = (నిత్యమును) చూచుకొనకపోవుటచేత, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ‡ 'కృషించ పత్నీ మనవేక్ష్య యః పుమా నన్యాణికార్యాణి సమాచరేచ్ఛతే తేష్వ మేవం సమాకులే ద్వేతథేతి బాధానివయంచ యాతి' అనుటయూహ్యము. స్నేహః = ఆలుబిడ్డలయందుఁ బుట్టినమోహము, ప్రవాస ఆశ్రయాత్ = దేశాంతరసంచారమును అవలంబించుటవలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ¶ 'సుతాజ్ఞనాబద్ధుషు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషుచ జాత మోహాః|ప్రవాసమాత్రేణహినశ్యతేఽఖిలంచిరంప్రవాసేన హరత్యశేషమ్' అనువచనమిచట నూహ్యము. మైత్రీ = మిత్రభావము, అప్రణయాత్ = అనురాగములేమివలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. § 'మృష్టభవ సుఖభేదో దుస్సద్ధానః శ్చ దుర్జనో భవతి | సుజనస్తు కనకఘటభవ దుర్భేద్య శ్చాశు సద్ధేయః||' అనుట నిటఁ దెలియవలయును. సమృద్ధిః=సంపత్తి, అనయాత్ = నీతిలేమివలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. 'రక్షయాం స్వమతి క్షీపత్యధికరం శిక్షాగుణైర్లభ్యతే| విద్యేష్టిస్వజనం త్యజ త్యవసతిం మృద్నాతి మార్గస్థితాః| భూతిం నేచ్ఛతి యోజనా త్పృతిభయం దుర్వర్తనాగచ్ఛతి | కూరాగ్రం వినయాత్ శంకం ననహతే భూపాలమ త్తద్విషం ||' అనుట తెలియనగును. ధనం=ద్రవ్యము, త్యాగాత్ = దానమువలనను, ప్రమాదాత్ = పరాశువలననుగాని, నశ్యతి = నశించుచున్నది. పరాశు

* కుత్సితబుద్ధు లగువారు, తమ కుత్సితభావమును గప్పి పుచ్చుకొని (బయటికి మంచివారివలె నగపడుచు సమయమువేచి) తిరుగుచుందురు. సందులుదొరికెనా వాని మూలమునఁ గొట్టుదురు. అందుచే మిక్కిలి యనర్థము కలుగును.

† కల్లుద్రాగువారు ముందు వెనుక యోచింపనికూరులవలెఁ దగనిమాటలు పెక్కు లాడుదురు; దిగంబరులై యవయవము లెగాదిగవైచుకొని యెచ్చటఁ దలఁచిన నచ్చటఁ బరుండుదురు.

‡ మైత్రువు పెండ్లమును జూచుకొనక యితరకార్యములనే చేయుచుండువాని కా రెండు నట్లుట్లు దక్కక చెదరిపోవును. వాడును పెక్కు బాధలపాలగును.

¶ ఆలుబిడ్డలు, చుట్టములు, లోఁబుట్టువులు, రాజులు, నేషులు మొదలైనవారి యెడలఁ గలిగిన మోహము, దేశాంతరము పోయినంతమాత్రముననే నశించుచున్నది. ఇంక చిరకాలము దేశాంతరమున వసించియున్నయెడల నది బొత్తిగా నశించును.

§ దుర్జనుని మట్టికుండవలె సుఖముగా భేదింపవచ్చునుగాని మరల సంధించుట కష్టము. సజ్జనుని బంగారుకుండవలె భేదింపుట కష్టముగాని మరల సంధించుట సులభము.

వలన ధనముపోవుట యనుభవసిద్ధమే. దానమువలన ధనముపోవుట నుత్తరశ్లోకమే చెప్పచున్నది. 'శిష్టానాం గర్హణాన్నాశః సదాచారవిపర్జనాత్' అనుటచే శిష్టులైనవారి నిరసించుటవలనను సదాచారమును వదలుటవలనను ధనము నశించుచున్నదని తెలియనగును.

మ. యతి సంగంబున బాలుఁ డాదరముచే ర జ్యోభ ర్త దుర్మంత్రిచే .

[శ్రుతిహానికా ద్విజుఁ డన్వయంబు ఖలుచేఁ ర గ్రూరాప్తిచే శీలము

ద్ధతిచే విఠ్రత చూపులేమిఁ గృషి మరద్ధప్రాప్తిచే సిగ్గుదు

ర్మతిచే సంపదలుక నశించుఁ జెడు నర్రంబుల్ ప్రమాదంబునన్. 34

తా. దుర్మంత్రిముసేయుటవలన (లేక) దుర్మంత్రులమాట వినుటవలన రాజును, సంగమువలన యోగియు, లాలసమువలనఁ బుత్తుఁడును, వేదశాస్త్రాధ్యయనము లేమివలన బ్రాహ్మణుఁడును, దుష్టుత్తుఁనివలనఁ గులమును, దుర్జనులసేవించుటవలన శీలమును, గల్లు ద్రాగుటవలన లజ్జయు, నిత్యము పరామర్శ లేకపోవుటవలనఁ జైరును, దేశాంతరముపోవుట వలన నాలుబిడ్డలు మొదలైనవారియందలి మోహమును, అనురాగములేమివలన మైత్రియు, నీతిలేమివలన సంపదయు, దానమువలనఁగాని హెచ్చరిక లేకుండుటవలనఁగాని ధనమును, నాశమగును.

అవ. ధనము ఉత్తమమధ్యమాధమము లనిమూడువిధములుగా నుండుటను జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దానం భోగో నాశ, స్త్రిస్తో గతయో భవన్తి విత్తస్య ।

యో న దదాతి న భుక్త్యై, తస్య తృతీయా గతి ర్భవతి॥ 35

టీ. దానం=సత్పాత్రమునకు దానముసేయుట, భోగః=హారచందనాదుల ననుభవించుట, నాశః = (దానధర్మములు సేయకున్నయెడల దొంగలు మొదలైనవారిచే) నాశమగుట, (అని) విత్తస్య=ధనమునకు, త్రిస్తా=మూఁడు, * గతయః=పోకడలు-వ్యయమై పోయెడియుపాయము లనుట, భవన్తి=కలవు. ఈమూఁడుగతులును వరుసగా ఉత్తమమధ్యమాధమము లని యెఱుఁగనది. యః=ఎవఁడు, నదదాతి=యాచకులకు నీయఁడో (ధనమును అనిశేషము), నభుక్త్యై=తానును అనుభవింపఁడో, తస్య=వానియొక్క - దానభోగములచే ధనము వ్యయముచేయనిపురుషునియొక్క యనుట, (విత్తస్య=ధనము నకు అనిశేషము) తృతీయాగతిః = మూడవగతి-అనఁగా నాశము, భవతి = కలుగుచున్నది. అనాశావస్థయై మిక్కిలి కష్టప్రపదమైనదనిభాషము. ధనమునకు దానముచే వ్యయ

* ఉత్సాహో ధనదాయాదాధర్మాన్నివృత్తస్కరాః । తేషాం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యన్తి సోదరాః' ధర్మము, అగ్ని, రాజు, దొంగ యని ధనమునకు దాయాదులు నలుగురు. అందు పెద్దదియగు మొదటిదానిని (ధర్మమును) అవమానించుటచే తక్కినదాని ముగ్గురు తోఁబుట్టువులు కోపమునొందుదురు. అనుశ్లోక మిచట అనుసంధింపఁదగును.

మగుట యుత్తమము, తానుభోగించుటచే వ్యయమగుట మధ్యమము, దొంగలు మొదలైనవా రెత్తికొనిపోవుటచే నాశమగుట యధమమని తెలియునది. కావున ధనాభ్యుత్తనవారు దానతత్పరులై యుండవలయు నని భావము.

క. దానము భోగము నాశము

పూనికతో మూడుగతులు १ భువి ధనమునకు

దానము భోగము నెఱుంగని

దీనునిధనమునకుఁ గలి దృఢతీయమె పొనఁగన్.

35

తా. సత్పాత్రమున కిచ్చుట, తా ననుభవించుట, దొంగలు మొదలైనవా రెత్తి కొనిపోవుటచే నశించుట, అని ధనము పోవుటకు మూడుగతులు గలవు. ఈమూటిలో నే దైన నొకగతి దానికిఁ దప్పక కలుగవలయును. ఎవఁడు ధనము నొకరికిఁ బెట్టక తాను ననుభవింపకయుండునో వానిధనమునకు మొదటిరెండుగతులును లేనందున దొంగలు మొదలగువా రపహరించుట యనెడిమూడవగతియే తప్పక కలుగును.

అవ. దానశీలునికి దానముచే ధనమెల్ల వ్యయమైపోవుటవలనఁ గలుగు కృతశ్రద్ధముకూడ వానికి శోభనే కలుగఁజేయునని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో. మః శ్యాణోల్లీఢః సమరవిజయీ హేతిదళితో

మదక్షీణో నాగః శరది సరి దాశ్యానపులినా ।

కలాశేష శ్చన్ద్రః సురతమృదితా బాలవనితా

తనిమ్నా శోభన్తే గళితవిభవా శ్చార్ధిషు నరాః ॥

36

టీ. శాణ ఉల్లీఢః = సానతాతిచే ఒరపెట్టబడిన - సానపెట్టబడిన యనుట, మః = రత్నమును, హేతిదళితః = ఆయుధముచే గాయపఱుపబడిన, సమరవిజయీ = యుద్ధమునందు జయముగలవాఁడును - రణశూరుఁడు ననుట, మదక్షీణః = మదజలము (మిక్కిలికాటుట)చేత కృశించినట్టి, నాగః = గజమును, శరది = శరత్కాలమునందు, ఆశ్యానపులినా = కొంచెముగా నెండియున్నయిసుకలిన్నెలుగల, సరిత్ = నదియును, కలాశేషః = పదునాఱవపాలుమాత్రము-అనఁగా పదునాఱుకళలలో నొక్కకళమాత్రము మిగిలియున్నట్టి, చన్ద్రః = చంద్రుఁడును, 'కలాతుషోడశోభాగః' అని యమరము. తక్కిన పదునైదుకళలను పునఃగా నగ్ని మొదలైనదేవతలు త్రాగుచున్నారనుట యితిహాస ప్రసిద్ధము. సురతమృదితా = మన్తధయధముచే (రత్నీడచే ననుట) మర్దింపబడిన - అనఁగా విహ్వలించునదిగాఁ జేయబడిన, బాలవనితా = ముగ్ధస్త్రీయును, అర్ధిషు = యాచులవిషయమందు, గళితవిభవాః = పోయినద్రవ్యసంపత్తిగలవారైన - యాచుల కవ్వారిగాఁ దమ

సంపత్తిసెల్ల దానముచేసి కేవలదీనవారైన యనుట, నరాశ్చ = మనుష్యులును - దాతల నుట, తనిమ్న = కృతత్వముచేత, శోభన్తే = ప్రకాశించుచున్నారు - ఇట్టి కృతత్వమే వారికి శోభాకరమని భావము.

ఇచట ప్రస్తుతములైన మణ్యాదులకును నదులకును ఏకధర్మాన్వయముచేత జ్ఞాప మ్యముగమ్య మగుచుండుటఁబట్టి దీపకాలంకారము.

ఉ. శాణవిఘ్నప్రత్నమును శశస్త్రహతుం డగుశూరుఁడు మద
క్షీణగజంబు సైకతవిరశిష్టశరన్నదియు సవక్షుపా
ప్రాణవిభుండు చండసురరతాలసబాలికయు ధనైకవి
శ్రాణనశూరులుం గడుఁ గృతశత్రుమునం బ్రభఁగాంతు రిద్ధరన్. 36

తా. సానపెట్టఁబడిన రత్నమును, ఆయుధపువేటు దగిలియున్న రణశూరుఁ డును, మిక్కిలి మదజలము న్రవించుటచే జిక్కిన యేనుఁగును, శరత్కాలమందుఁ గొంచె మెండినట్టియిసుకతినైలు గలనదియును, నొక్కకళమాత్రమేగల చంద్రుఁడును, రతి క్రీడఁయందు నలఁగి పరవశయైయున్న ముగ్ధకాంతయును, తమద్రవ్యమును యాచకుల కొనంగి బీదలైనదాతలును, ఎంత కృశించినప్పటికిని ఆకృతత్వమే వారికి మఱితశోభ కలిగించుచున్నది.

అవ. పురుషులకు ధనము కలిగినప్పుడు నది లేనప్పుడును గలుగు దశను(స్థితిని) జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రస్తతయే
స పశ్చాత్సమూర్ధ్నః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్ ।
అత శ్చానేకాంతా గురులఘుతయార్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సజ్జీచయతి చ॥ 37

టీ. కశ్చిత్ = (ధనవంతుఁడగు) ఒకానొకపురుషుఁడు, పరిక్షీణః = దైవికముగా దరిద్రుఁడై, యవానాం = యవధాన్యములయొక్క, ప్రస్తతయే = పుడిసెఁడుకొఱకు, స్పృహయతి = కోరుచున్నాఁడు - యవ లొక పుడిసెఁడుమాత్రమే మిక్కిలిగాపుగాఁ గోరు చున్నాఁడనుట. సః = వాఁడు - ఆదరిద్రుఁడైయున్న వాఁడనుట, పశ్చాత్ = పిదప - కాలాంతరమునందనుట, సంపూర్ణః = (దైవవశమున) ధనసంపన్నుఁడై, ధరిత్రీం = భూమిని, తృణసమాం = గడ్డిపోచతో సమానమైనదానిగా - దానివలె చులకనైనదిగా ననుట, కలయతి = తలఁచుచున్నాడు - ధనమదముచేత దాని నట్లుచూచుచున్నాఁడనుట. అతశ్చ = కాబట్టియే, అర్థేషు = (యవలు, భూమి మొదలైన) పస్తువులవిషయమున, గురులఘుతయా = గురుత్వలఘుత్వములచేత - గొప్పది అల్పమైనది యనుభావముచేత ననుట, అనేకాంతా =

ఒక్కతీరుగానేయుండని - ఒకటే నియతలేని - గొప్పది గొప్పదిగానే అల్పము నల్పమైనదిగానే ఎప్పుడును గ్రహించునియమములేనిదైన యనుట, ధనినాం అవస్థా = ధనవంతులదశ (వ్యాపారము), వస్త్రాని = (యవలు, భూమి మొదలైన గొప్పవియునల్పములునైన) వస్తువులను, ప్రభయతిచ = (ధనములేనపు డల్పమైనవానిని) గొప్పవిగాను జేయుచున్నది. అట్లే, సజ్జోచయతిచ = (ధనముగలయప్పుడుగొప్పవస్తువునుగూడ) తక్కువగా జేయుచున్నది - చులకనగా, దలంచుచున్నదనుట. మనుష్యు లొకవస్తువునే ధనమున్నపు డొకరితిగాను లేనపుడు మఱి యొకరితిగాను జూచుట ప్రత్యక్షసిద్ధముగానున్నది. కావున వివేకముగలవాఁ డట్లు తాఱుమా అగుబుద్ధి కలిగియుండరాదనిభావము.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁబడి రి చిక్కుచుఁ జేరెఁడు శాలిధాన్యమే
కోరు నతండు పిచ్చుట నరకుంత ధనోన్నతుఁడై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలంచు రి భూరిధనాధ్యులచొప్ప నేకమై
గౌరవము లఘుత్వమును రి నైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్. 37

తా. ధనమతుఁడొకానొకఁడు దైవశమున దారిద్ర్యము కలుగఁగా నపు డొకపుడి పెరియవలను మిగులగొప్పగాఁ దలంచి కోరుచున్నాఁడు. పిదపఁ గాలాంతరమున వానికే సుపదలు కలిగినప్పుడు ధనమదముచే భూమినిపైతము గడ్డిపోచవలెఁ దలంచుచున్నాఁడు. కాబట్టి ధనవంతు లొకవస్తువునే యొకప్పుడు గొప్పదిగాను మఱొకప్పు డల్పముగాను భావించుటచే వస్తువులయెడల వారివ్యాపారము (స్థితి) ఎప్పుడునొక్కతీరుగలది (అనగా గొప్పదని నెప్పుడును గొప్పదిగాను నల్పము నెప్పుడు నల్పముగాను భావించునట్టినియమముగలదీ)గా లేదు. అది తన కనుచూపముగా వారికి వస్తువులను జేన్నవానిని పెద్దవానినిగాను బెద్దవానిని చిన్నవానినిగాను దోషించును.

అవ. రాజును సంబోధించి వానికి ద్రవ్యము సంపాదించు నుపాయమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షీతిధేను మేనాం
తే నాద్య వత్స మివ లోక మముం వుషాణ ।
తస్తింశ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్కమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః ॥

38

టీ. రాజన్ = రాజా, (సీవు అనిశేషము) ఏనాం = ఈసీహస్తగత మైనయనుట - ఇచట అన్నాదేశములేమిచే ఏనాదేశము చింత్యము, క్షీతిధేనుం = ఆవునంటిభూమిని, దుధుక్షసి యది = పిదుకఁగోరితివేని, (అర్థమును అనిశేషము,) తేన = దానిచేత - పిదుకఁగోరిన కారణముచేత ననుట, అద్య = ఇప్పుడు, అముం = ఈ, లోకం = జనమును, వత్సం =

దూడవలె, పుషాణ=పోషింపుము. దూడ నశించినయెడల పాలెట్లు కలుగఁగోయట్లే జనము నశించినయెడల ద్రవ్యమును గలుగదని భావము. అట్లు పోషించుటచేఁ గలుగుఫలమును జెప్పచున్నాఁడు. తస్మింశ్చ=అలోకము, అనిశం=ఎల్లప్పుడును, సమ్యక్=చక్కఁగా, పరి పుష్కమాణే సతి=పరిపాలింపఁబడుచుండఁగా, భూమిః=భూమి, కల్పలతాఇవ = కల్ప వృక్షపుఁగొమ్మవలె ('సమేశాఖాలతే' అనియమరము) లేక, యభీష్ఠితులను గల్పించునడిగాన కల్పా, అదియే లతయు, అని విగ్రహము నేయవచ్చును. అప్పుడు 'కల్పా'కు పుంసద్భావము కలుగఁగా కల్పలతా యగునని పుష్పత్వ త్తిచేసినచో, కల్పవల్లియున కోరినకోర్కెల నిచ్చునట్టి తీఁగయని యర్థము. దానివలె, నానాఫలం=(ధనధాన్యములు మొదలైన) వెక్కురూపము లగుఫలమును, ఫలతి=ఫలించుచున్నది. లోకమును బరిపాలించుటతప్పఁ దక్కినవిధమున నీకు ధనము కలుగనేరదు. ఏలనఁగా లోకపరిపాలనములమునమృత్రమే భూమి సకలఫల ములను బిడుకునుగాని తక్కినవిధమునఁబిడుకదు. కాఁబట్టి సమ స్తలాభములనుబొందుట కై లోకమును బోషించుట యావశ్యకము. ఇచట పూర్వవాక్యమందలియుపమచే నుత్తర వాక్యమందలియుపమ నిర్వహింపఁబడుటవలన రెంటికి నంగాంగిభావముచే సంకరము.

తే. ధరణి ధేనువుఁ బిడుకంగఁ ర దలఁచితేని

జనుల బోషింపు మధిప వశ్యములమాడ్కి

జనులు పోషింపఁ బడుచుండ ర జగతి కల్ప

లత తెఱంగున సకలఫలంబు లొసఁగు.

38

తా. రాజా ! అవువంటి యీభూమివలననుండి ధనమును బిడుకఁగోరితివేని, యీజనమును దానిదూడవలెఁ దలఁచి పోషింపుము. దూడను బోషించినకే గదా యావుపాలు పిడుకఁగూడును. ఇట్లే యీజనము నెల్లప్పుడును జక్కఁగా బరిపాలించితి వేని భూమి కల్పలతవలె ధనధాన్యాదిరూపము లగునానావిధములను నీకుఁ గలిగించును.

అవ. రాజును సంబోధించినట్టిప్రసక్తిచేత వానినీతియు నెట్టిదని యాశంక కలుగఁగా నది బహువిధములైన దని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సత్యాన్యతాచ పరుషా ప్రియభాషిణీచ

హింసా దయాళు రపి చార్థపరా వదాన్యా ।

నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమాచ

వారాజునేవ నృపనీతి రనేకరూపా ॥

39

టీ. సత్యా=(కొన్ని విషయములందు)సత్యముగాఁ బలుకునది, అన్యతాచ=(కొన్నిట) అసత్యముగా చెప్పనదియును-“కొన్ని విషయములందు” అని అంతటను గూర్చుకొన నలయును, పరుషా=కఠినముగా మాటలాడునది, ప్రియవాదినీచ=తియ్యగా మాటలాడు

నదియును, హింసా) = చంపునట్టిది, దయాభరపి = కనికరముగలదియును, అర్థపరా = ధన
 లోభముకలది, పదాన్యాచ = దానము చేయునట్టిదియును, నిత్యవ్యయా = నిత్యమును ధన
 వ్యయముగలది - ధనమును వెచ్చించునట్టిదనుట, ప్రచుర... అగమాచ - ప్రచుర = మిక్కిలి,
 నిత్య = నిత్యమును, ధన అగమా = ధనముయొక్క రాకగలది - నిత్యమును మిక్కిలి ధనమును
 వెచ్చించుటయు సంపాదించుటయుఁ గలది యనుట. కాబట్టి, వారాజ్ఞనాఇవ = వేశ్యవలె,
 నృపనీతిః = రాజావృత్తి, అనేకరూపా = బహుప్రకారములుగలది - ఒక్కతీరుననే యుండునది
 కాదనుట, నీతికిఁగల విశేషణములెల్ల వారస్త్రీకిని సమానము లని తెలియనగును. ఇచట
 సత్యా అన్యతా ఇత్యాదిపదములను వినినతోడనే విరోధముస్ఫురించుచున్నది. దానిని స్వా
 భావ్యమున నాభాసముగాఁ జేయుటచే నిది విరోధాభాసాలంకారమగుచున్నది. అది
 'వారాజ్ఞనేవ' అనుచోఁ గలయుపమతో నంగంగిభావముచే సంకీర్ణమగుచున్నది.

తే. సత్య మన్యతంబు పరుషాక్తి శ సరసభాష

ప్రాణిహింసయు దయయు లోభభంబు నీఁగి

కనకనంగ్రహవ్యయములు శ గలుగు వార

రమణీకై వడి బహురీతి శ రాజనీతి.

39

తా. రాజనీతి వేశ్యవలెఁ గొన్నియెడల నిజము పలుకుచు, గొన్నియెడల నబ
 ధములాడుచు, గొన్నిచోట్లఁ జంపుచు, మఱికొన్నిచోట్లఁ గనికరముచూపుచు, గొన్ని
 విషయములందు ధనలోభముచూపుచు, మఱికొన్నిట మిక్కిలి దానము చేయుచు, నిత్యమును
 మిక్కిలిధనము వెచ్చించుచు నిత్యమును మిక్కిలిధనముసంపాదించుచును, నానాప్రకార
 ములుగ నుండును.

అవ. గుణసంపన్నుడైన రాజునే యాశ్రయింపఁదగును గాని
 గుణహీనుని గాదని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆజ్ఞా కీర్తిః పాలనం బ్రాహ్మణానాం

దానం భోగో మిత్రసంరక్షణంచ ।

యేషా మే తే వడ్డుణా న ప్రవృత్తాః

కోఽర్థ స్తేషాం పార్థివౌపాశ్రయేణ॥

40

టీ. పార్థివ = ఓరాజా, ఆజ్ఞా = మర్యాదను బరిపాలించునట్టి శాసనము, కీర్తిః = దాన
 తాత్రములచేఁబుట్టిన మంచిపొగడ్త, బ్రాహ్మణానాం పాలనం = బ్రాహ్మణులను బాలిం
 చుట - నిరుపద్రవముగా బ్రాహ్మణసంతర్పణము సేయుట, దానం = సత్పాత్రమునకొచ్చుట,
 భోగః = హారచందనాదులవలనిసుఖము ననుభవించుట, మిత్రసంరక్షణంచ = చెలికాండ్ర
 సుధ్ధరించుటయును (అను), ఏతేవడ్డుణాః = ఈయాఱుగుణములు, యేషాం = ఎవరికి - ఏరా

జులకనుట, సప్రవృత్తాః=ప్రప ర్తింపవో-కలుగవోయనుట, తేషాం=వారియొక్క, ఉపా
శ్రయేణ = ఆశ్రయించుటచేత, కః అర్థః=ఏమిలాభము - లాభ మేమియులేదనుట. కా
బట్టి పూర్వోక్తములైన గుణములుగల రాజునే యాశ్రయింపవలయునుగాని కుక్షింభరియై
నవానిని గాదని భావము.

తే. ఆజ్ఞయును గీర్తియును భూసురరావనంబు
దానమును భోగమిత్రసంత్రాణములు
షడ్గుణంబులు గలుగ వేరజనులయందు
వారిఁ గొల్చిన ఫలమేమి ర వనుమతీశ.

40

తా. ఏరాజులకుఁ గట్టుపాటులను జెడకుండునట్లు గాపాడునట్టి శాసనమైనయాజ్ఞ,
కీర్తి, నిరుపద్రవ మగుబ్రాహ్మణసంతర్పణము, సత్సత్త్రదానము, హారచందనాదిసుఖాను
భవమూపమైనభోగము, చెలికాండ్ర నుద్ధరించుట, యశేడి యీ యాటుగుణములు లేవో
యట్టిరాజులను గొలుచుటవలన లాభ మేమియులేదు.

అవ. లాభాలాభములు దైవాయత్తముగాఁ గలుగునవి గాన వానిని
గుఱించి దైవ్యము నొందకుమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
త త్ప్రాప్నోతి మరున్ధలేఽపి నితరాం మేరౌచ నాతోఽధికమ్ ।
తద్ధీరో భవతి త్వత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మాకృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధా వపిఘటో గృహ్లాతి తుల్యం జలమ్॥ . 41

టీ. ధాత్రా=బ్రహ్మచేత, స్తోకం=అల్పముగాఁగాని, మహద్వా=మిక్కిలిగాఁగాని,
యత్ ధనం=ఏధనము, నిజఫాలపట్టలిఖితం=తననొన లనెడుపట్టికయందు వ్రాయఁబడినదో,
తత్=అది-బ్రహ్మలిఖించిన యాధనమనుట, మరున్ధలేఽపి = ఊషరప్రదేశమందుఁగూడ-
ఇక తక్కినచోట్ల దొరుకుట చెప్పనేల-యనిభావము, నితరాం=మిక్కిలి, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నాఁడు(తక్కువపడకుండ నని శేషము). మేరౌచ=బంగారుకొండయందును,
అతః = (బ్రహ్మలిఖించిన) దానికంటెను, అధికం=ఎక్కువను, సప్రాప్నోతి=పొందఁడు,
తత్=కాబట్టి, ధీరః=స్థిరచిత్తుడవు, భవ=కమ్ము, తి త్వత్సు=ధనాధ్యులైనవారియెడల,
కృపణాంవృత్తిం=దీనవ్యాపారమును, వృథా=వ్యర్థముగా, మాకృథాః=చేయకుమా-అట్లు
దీనత్వముచూపుటవలన నిందమాత్రమేగలుగునుగాని ధన మధికముగాఁ గలుగదనిభావము.
ఇందులకు దృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు. ఘటః=కుండ, కూపే=(అల్పజలముగల) బావి
యందును, పయోనిధౌ=సముద్రమునందునుగూడ, తుల్యం = తనకు పరిమితమైనంత,
జలం=జలమును, గృహ్లాతి=గ్రహించుచున్నది, పశ్య=చూడుము. ఇట్లని కృపణునిసహోధిం

చుట తెలియనగును. కుండ కూపమునందుఁ గొంచెముగాను సముద్రమునందు నధికముగాను జలమును గ్రహింపదుగదా. కాఁబట్టి కలిగినంతమట్టునకు తృప్తినిొంది ధైర్యముతోనుండవలయునుగాని దీనత్వముతో వ్యాకులపడుట తగదని భావము.

చ. వనజభవుండు నెన్నొనట శ్రీ వ్యాసినసొమ్ము ఘనంబో కొంచెమో
విను మరుభూమి కేగిన లభించును మేరువుఁ జేరఁ బోయిన
ధన మధికంబు రాదు కడుశ్రద్ధనృము మాను ధనాధ్యులందు న
వ్యసనిధి నూతఁ దుల్యముగ శ్రీ వారి గ్రహించుఘటంబు సూడుమా. 41

తా. బ్రహ్మ నొనటియం దెంతధనము కలుగునట్లు వ్రాసియున్నాఁడో యంత మాత్రమే కొంచెమైనను తక్కువపడక మరుభూమియందైనను దప్పక దొరుకును. బంగారు మయ మగుమేరుపర్వతమునకుఁ బోయినను దానికంటె నెక్కువ దొరుకనేరదు. కాఁబట్టి మనస్సున ధైర్యముకలిగియుండుము. ధనవంతులయెదుట దీనత్వము చూపకుము. దీనిచే నీకు నింద గలుగునేగాని ధన మెక్కువరాదు. కుండ బావియందుముంచినను సముద్రమున ముంచినను దన కెంతమితమో యంతజలమునుమాత్రమే గ్రహించుటఁ జూడుము. ఈదృష్టాంతముచే నెచటికిఁబోయిననుగాని ప్రాప్త మెంతో యంతే లభించునని తలంచి వ్యాకులపడకుండుము.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణనమన్నది చతుర్థదశకము.

—◆—
నీతిశతకము - దుష్టనపద్ధతి.

అవ. అర్థము మొదలై నవిగలవాఁడైనప్పటికిని దుష్టనుని గైకొనరాదని చెప్ప నభిప్రాయముతో నర్థపద్ధతి నిరూపించినపిదప దుష్టనపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః, పరధనే పరయోషితి చ స్పృహః ।
సుజనబన్ధుజనే వ్యసహిష్ణుతా, ప్రకృతిసిద్ధ మిదంహి దురాత్మనామ్॥

టీ. అకరుణత్వం = (పరదుఃఖములను బోఁగొట్టుకోరిక కరుణ కావుననట్టి) కరుణలేమి-
దయాహీనత్వమును, అకారణవిగ్రహః = కారణములేని కలహమును, పరధనే = ఇతరుల
ద్రవ్యమునందును, పరయోషితి = పరుని స్త్రీయందును, స్పృహః = ఆశ - పరధన మపహరించు
టకును పరభార్యలతో సంభోగించుటకును గోరికయనుట, సుజన = సజ్జనులయందును, బన్ధు
జనేషు = చుట్టుములయందును, అసహిష్ణుతా = సహింపలేనితనమును (అను), ఇదం = ఇదియెల్లను,

దురాత్మ నాం=దుర్జనులకు, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమైనదిగా. కావున నట్టివారిని కౌ నరాచనిభావము.

తే. కారణము లేనికలహంబు శ్రీ గరుణలేమి

పరవధూపరధనవాంఛ శ్రీ బంధుసాధు

జనములం దనహిష్ణుత్వ శ్రీ మనఁగ జగతిఁ

బ్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్టశ్రీనికరమునకు.

42

తా. కరుణలేమి, కారణములేని కలహము, పరధనముల నపహరించు కోరిక, పర స్త్రీలతో సంభోగింపఁదలఁచుట, సజ్జనులయెడలను బంధుజనులయెడలను నోరుపుచూప కుండుట, నను నివియెల్ల దుర్జనులకు సహజగుణములు. కావున నట్టివారు కైకొనఁదగనివారు.

అవ. కేవలదుర్జనుఁడు త్యజింపఁదగినవాఁ డనుట యటుండఁగా వాఁడు తనయవగుణముల నన్నింటిని బోఁగొట్టఁ జాలినగొప్పలక్షణ ముతోఁ గూడియున్నప్పటికినిగూడఁ ద్యజింపఁదగినవాఁడే యని చెప్పు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ దుర్జనః పరిహర్తృప్రైవ్య, విద్యయాలంకృతోఽపి సత్ ।

మణినా భూషిత స్సర్వః, కి మసౌ న భయంకరః॥

43

టీ. దుర్జనః=దుష్టఁడైనవాఁడు, విద్యయా=వేదవేదాంగాదిమయమైన విద్యచేత, అలంకృతః సత్ అపి=అలంకరింపఁబడినవాఁ డైనప్పటికిని, పరిహర్తృప్రైవ్యః=త్యజింపఁదగిన వాఁడు, ఏలనఁగా, సర్వః=సర్వము, మణినా=పడగయందలి మాణిక్యముచేత, భూషితః సత్ అపి=అలంకరింపఁబడినదైనప్పటికిని, అసౌ=ఇది-ఈసర్వమునుట, నభయంకరః కిం=భయము కలుగఁజేయునట్టిది కాదాయేమి - భయంకరమైనదే యగుననుట. ఇచట చింబ ప్రతిచింబన్యాయముచే ధర్మమును ధర్మియు రెండువాక్యములందు వేఱువేఱు నిర్దేశింపఁ బడుటచే దృష్టాంతాలంకారము.

తే. విద్యచే భూషితుం డయి శ్రీ వెలయుచున్నఁ

దొడరి వర్జింప నగుఁ జూచి శ్రీ దుర్జనుండు

చారుమాణిక్యభూషితశత్రుమస్త

కం బయినవన్నగము భయంకరముగాదె.

43

తా. సర్వము పడగయందు రత్నముగలదైనప్పటికినిగూడ నదిభయంకరమగుటచే దూరముననే త్యజింపఁదగినది యెట్లుగనో యట్లే దుర్జనుఁడు విద్యగలవాఁ డైనప్పటికిని వానిని దుష్టత్వమునుబట్టి దూరముననే త్యజింపవలయును.

అవ. దుర్జనుఁడు సర్వదూషకుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బాఙ్యం ప్రీమతి గణ్యతే వ్రతశుచౌ దమ్భః శుచౌ కైతవం
 శూరే నిర్ఘృణతా మునే ర్విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని ।
 తేజస్వి న్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తవ్యశక్తిస్థిరే
 తత్కా నామ గుణో భవేత్స గుణినాం యో దుర్జన్తై ర్నాజ్ఞితః॥

టీ. (దుర్జన్తై=దుర్జనులచేత); ప్రీమతి=లజ్జగలవానియందు, బాఙ్యం=మాంద్యము-చుకుపడనము లేమి యనుట, గణ్యతే=గణింపఁబడుచున్నది - భావింపఁబడుచున్నదనుట. వాని లజ్జను, రోత పుట్టించు పనులను జేయుటకు వెనుదీయునట్టి యొక గుణ విశేషముగా నెన్నక మందత్వముగా దుష్టు లెన్నుదురనుట. వ్రతశుచౌ-వ్రత=తపము చాంద్రాయణము మొదలైన నియమములచేత, శుచౌ=శుద్ధుఁడైనవానియందు, దమ్భః=డంబము, గణ్యతే=గణింపఁబడుచున్నది - వానివ్రతములను అనుష్ఠానములనుగాఁ దలంపక డంబముగాఁ దలంతురనుట. శుచౌ = (స్వభావముచేతనే బాహ్యంతరములయందు) నిర్తలుఁడైనవానియందు, కైతవం=కపటము (గణింపఁబడుచున్నది)- సహజమైన వాని బాహ్యభ్యంతరశుద్ధిని పారమార్థిక మైవదానినిగా నెన్నక వేషముగా నెన్నుదురనుట. శూరే=శూరునియందు, నిర్ఘృణతా=దయలేనితనము (గణింపఁబడుచున్నది)-వాని శూరత్వమును బరాక్రమముగా నెన్నక దయలేమిగా నెంతురనుట. మునా = * మనన శీలునియందు - ఆత్మస్వరూపానుసంధానరూపమైన మననముగలవానియందు దనుట, విమతితా=మతిలేనితనము - బుద్ధిహీనత (గణింపఁబడుచున్నది)- వానిమననమును ఆత్మానుసంధానముగాఁ దలంపక బుద్ధిహీనతగాఁ దలంతురనుట. ప్రియ ఆలాపిని=ఇంపుగా మాటలాడువానియందు, దైన్యం=దీనత్వము (గణింపఁబడుచున్నది)- వానిమాటలు శ్రవణానందకరము లగుటను గణింపక దీనోక్తులనుగా గణింతురనుట. తేజస్విని=తేజస్సు (ప్రభలేక ధీరత్వము)గల వానియందు, అవలిప్తతా=గర్వము(గణింపఁబడుచున్నది)- తేజస్సును. వానికి స్వభావముగాఁదలంపక గర్వముగాఁ దలంతురనుట. వక్త...స్థిరే-వక్తవ్య=మాటలాడఁదగిన విషయములందు, శక్తి=ప్రతిభారూపమైన సామర్థ్యముచేత, స్థిరే=నిలుకడ యైనవానియందు- చలింపని బుద్ధి సామర్థ్యముతోఁ దగిన విషయముల నెత్తి చక్కఁగా సంభాషించువానియందు దనుట, ముఖరతా=అనంబద్ధప్రలాపము లాడుట- వదరుఁబోతు తనము (గణింపఁబడుచున్నది)- వానిని బొంకముగా మాటాడ నేర్చినవానినిగాఁ దలంపక వదరుఁబోతుగా గణింతురనుట. తత్=కాఁబట్టి, యః=ఏది-ఏగుణము, దుర్జన్తై=దుర్జనులచేత, నాజ్ఞితః=తప్పపెట్టఁబడనిదో-దూషింపఁబడనిదో, సగుణః=అట్టిగుణము,

* మననము ఆత్మైశ్వర్యమున ఆత్మైశ్వర్యసంధానముగాను, విశిష్టాద్వైతపక్షమున ఆత్మస్వరూపానుసంధానముగాను చెలియవలయును.

గుణి నాం=గుణవంతులకు, శోనామభవేత్=ఏది కలదు. దుర్జనులు తప్పు పెట్టినిగుణమొక్కటియును సజ్జనులకు లేదు. అనగా సజ్జనులగుణము లన్నింటిని దుర్జనులు దూషించుచునే యుందురనుట.

శా. హీరముయ్యం జడుగారగ సువ్రతుని మాయంగా శుచిం దంభిగా
శూరున్ నిర్దయుంగా మునిన్ విమతింగా శ్రోత్రప్రియాలాపు ని
స్సాదుంగా బలవంతు గర్వితునిగా శ్రద్ధక్త వాచాలుంగా
గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు దురితారూఢంబు జేయుంగదా. 44

తా. దుర్జనులు సిగ్గుగలవానిని జడునిగాను, తపశ్శూన్యద్రావణాదివ్రతానుష్ఠానములచేఁ బరిశుద్ధుఁడైనవానిని డాంబికునిగాను, ఏవ్రతములేక సహజముగానే లోపలను వెలుపలను నిర్మలుఁడై యున్నవానిని వేషధారిగాను, శూరుని దయలేనివానినిగాను, ఆత్మస్వరూపమును మననమునేయువానిని బుద్ధిహీనునిగాను, చెవులకింపుగా మాటలాడువానిని దీనునిగాను, తేజస్సుగలవానిని గర్విఁగాను, మంచిసామర్థ్యముతో యుక్తియుక్తముగా మాటలాడువానిని పదురుబోతుగాను గణించుదురు. ఇట్లు గుణవంతు లగువారిగుణములలో నేదిగాని దుర్జనుఁడు దూషింపనిది లేదు.

అవ. గుణములను అవగుణములను వరుసగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లోభ శ్చే దగుణేన కిం పితృనతా య ద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చే త్తపసాచ కిం శుచి మనో య ద్యస్తి తీర్థేన కిమ్ |
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా య ద్యస్తి కిం మల్లానైః |
సద్విద్యా యది కిం ధనై రపయశో య ద్యస్తి కిం మృత్యునా || 45

టి. లోభః=(ద్రవ్యాదులయందలి) శేరాన, (అస్తి)చేత్=ఉండెనేని, అగుణేన=దుర్గుణముతో, కిం=(పని) ఏమి-ఏమియునులేదనుట-మిక్కిలి నిందకలిగించుటకు లోభ మొకటిచాలును మఱియొకదుర్గుణ మక్కఱలేదని భావము. శిశునతా=కొండెముచెప్పుట-మఱుంగున పరులపై తప్పులెత్తిచూపుట, అస్తియది=ఉండెనేని, పాతకైః కిం = బ్రహ్మహత్యాదిపాతకములతో పనియేమి-నరకములోఁ ద్రోయుటకు కొండెముచెప్పుట యొకటియే చాలును మఱియొకపాతక మక్కఱలేదనుట. సత్యం=నిజము పలుకుట, లేక, సమదర్శిత్యము, అస్తిచేత్=ఉండెనేని, తపసాచ కిం=చాంద్రాయణాదివ్రతములతో పనియేమి-పరిశుద్ధికలిగించుటకు సత్యభాషణ మేచాలును మఱియొకనియమ మక్కఱలేదనుట. శుచి=(ద్రోహచింతనము మొదలైనవిలేక) శుద్ధమైన, మనః=మనస్సు, అస్తియది = ఉండెనేని, తీర్థేన=ప్రయాగ మొదలైన తీర్థములతో, కిం=పనియేమి-మోక్షమునుగలిగించుటకు నిర్మలమైన మన సొకటియేచాలును మఱియొక పుణ్యతీర్థ మక్కఱలేదనుట. సౌజన్యం=శుభవభావము-

మంచితనము, అస్తియది=ఉండెనేని, బలేన=బలఁగముతో-పరిజనముతో, కిం = పనియేమి.
 సర్వకార్యములు నిర్వహించుటకు మంచితన మొకటియేచాలును పరిజను లక్కఱలేదనుట. మ
 హిమా=మాహాశక్తియు-గొప్పతనము, యది అస్తి=ఉండెనేని, మట్టనైః=కుండలహారాదులైన
 యలంకారములతో, కిం=పనియేమి-అలంకారము నేయుటకు గొప్పతనమేచాలును వేటొక
 భూషణ మక్కఱలేదనుట. సద్విద్యా = మంచివిద్య, యది అస్తి=ఉండెనేని, ధన్యైకిం=
 ద్రవ్యములతో పనియేమి-కార్యములను సాధించుటకు మంచివిద్య యొక్కటిచాలును ద్రవ్య
 మక్కఱలేదనుట. అపయశః=అపకీర్తి, అస్తియది=ఉండెనేని, మృత్యునాకిం=మరణము
 తో పనియేమి-అపకీర్తి కలుగుటయే చచ్చుటతో సమానము, నిజముగా చావ నక్కఱలే
 దనుట. ఇట్లు విచారించినవాఁడై పురుషుఁడు సద్గుణములనే యార్జింపవలయును. లేనియెడల
 దుర్జనత్వ మతిసులభముగాఁ బట్టువడునని యిచట వాక్య శేషముగా నూహించుకొనఁదగు.
 చ. వగ గొనులోభముం బిశునరభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
 దగుసుజనత్వమును సుమహితత్వము విద్యయు లోకనిందయుం
 దగిలిన దుర్గుణంబు దురితంబు దవంబునుఁ దీర్థసేవ భృ
 త్యగణము సామ్యులుం ధనచర్యంబును జాపును వేట యున్న దే: 45

తా. లోభముకంటె మిక్కిలి నిందాపహమైన దుర్గుణములేదు. కొండెము చెప్పట
 కంటె మిక్కిలి నరకములోఁ గూల్చినట్టి పాతకములేదు. సత్యము చెప్పటకంటెఁ బవిత్ర
 మైన నియమములేదు. సర్వలమగు మనస్సుకంటె మోక్షదాయకమైన పుణ్యతీర్థములేదు.
 మంచితనముకంటె నన్ని పనులు నిర్వహించునట్టి పరిజనములేదు. గొప్పతనముకంటె మించిన
 యలంకారములేదు. మంచివిద్యకంటె మించిన ధనములేదు. అపకీర్తికంటె భూరమైన
 మరణము లేదు.

అవ. కవి యొకానొకయనుభవశాలి పడినకష్టములను దనతోఁ
 జెప్పనట్లు అభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శశీ దివసధూసరో గళితయావనా కామిని

సరో విగతవారిజం ముఖ మనక్షరం స్వాకృతేః ।

ప్రభు ర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతి స్సజ్జనో

నృపాజ్ఞాగతః ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే॥

46

టీ. దివసధూసరః - దివస=పగటియందు, ధూసర=కాంతిమాసిన, శశీ=చంద్రుఁ
 డును, గళితయావనా=జాతిపోయిన యౌవనముగల-ఎలప్రాయము గడచినట్టి, కామిని=

* 'సమ్భవితస్యచాక్షిర్దరణాదతిర్యక్తే' అనుభగవద్గీతావాక్యమిచట ననుసంధేయము.

† 'యస్సాస్వత్త తీర్థం భజతే వినిష్క్రియః స సర్వవి త్సర్వభతోఽమృతోభవేత్',
 అనుట నిచట ననుసంధేయము.

క్రీయును, విగతవారిజం = పోయిన తామరపువ్వులుగల-తామరపువ్వులేని, సరంకాని, నును, సు ఆకృతే=మంచియాకారము గలవానియొక్క - సుందరపురుషునియొక్క, అసత్కరం=అక్షరములేని-శాస్త్రములు చదివినట్టిదికాని, ముఖం = ముఖమును, ధనపరాయణః= ధనమందు పేరానగల, ప్రభుః=రాజును, సతతదుర్గతిః = నిరంతరమును దారిద్ర్యము గలిగియున్న, సజ్జనః=సత్పురుషుఁడును, నృప అర్జుణగతః = రాజగృహమునుబొందిన-రాజగృహమునందు వర్తించునట్టి, ఖలః=దుర్జనుఁడును (వీఁడు రాజుచెంతనుండి యితరులకు విఘాతము నేయువాఁడగుటచే నిట్లు చెప్పఁబడెను), అని యిట్లు, నప్త=ఏడును, మే=నాయొక్క, మనసి=మనస్సునందు, శల్యాని=శూలములు-శూలములవలె సహింపరాని దుఃఖమును బుట్టించునవియనుట. శల్యములనుటయే మిక్కిలి కష్టమును చెలుపునట్టిమాట యని తెలియవలయును. ఇచట అప్రకృతములైన దివసహసరచంద్రాదులకును ప్రకృతమైన ఖలునికిని సమానమగు దుఃఖహేతుత్వమువలనఁ గలిగిన సామ్యముచే ఉపమాభాషము గవ్య మగుచున్నది గాన దీపకాలంకారము.

చ. దినమలినాంగుఁ డైనహిమరీదీప్తియుఁ బ్రాయము దప్పు నాతియుఁ
వనరుహశూన్య మా కొలను శ్రవణి తరూపునిరక్షరాస్యముఁ
ధనపరుఁ డైనరాజు సతతంబును లేమిని గుందు సాధువుఁ
జనపతిచెంత దుర్జనుఁడు శ్రవణము లే డివి నామనంబునన్. 46

తా. పగటియందుఁ దేజస్సు మాసినచంద్రుఁడును, యావము గడచిపోయిన క్రీయును, తామరలులేని కొలఁతును, చదువులేని సాగసుకాఁడును, మిక్కిలి ద్రవ్యాశగలరాజును, నిరంతరమును దరిద్రుఁ డైనసజ్జనుఁడును, రాజుచెంతనుండి యితరుల కార్యములకు విఘాతమునేయుచుండు దుర్జనుఁడును అను నీ యేడుగురు మనస్సుననాటిన శూలములవలె దున్నహమైన దుఃఖమును గలిగింతురు.

అవ. దుష్టరాజలక్షణమును దృష్టాంతముతోఁ జెప్పచున్నాఁడు.
శ్లో॥ న కశ్చిచ్చుణ్ణకోపానా, మాత్తీయో నాను భూభుజామ్ ।
హోతార మపి జహ్వీనం, స్పృష్టో దహతి పావకః ॥ 47

టీ. చుణ్ణకోపానాం = తీక్షణమైన కోపముగలవారగు-ఉగ్రులైనట్టి, భూభుజాం= రాజులకు, కశ్చిత్=ఎవఁడుగాని, అత్తీయః = తమవాఁడు-తమప్రేమకుఁ జాత్రుఁడై యుండునట్టివాఁ డనుట, ననాను=కాఁడుగదా-వారికి దమవాఁడుగాఁ బ్రసిద్ధినిొందిన వాఁ డొక్కఁడును లేఁడనుట-ఎట్లోయొకట్లు వారికి హితము నేయుచుండువాఁడు వారి వాఁడే యగునుగదా యనఁగా కానేరఁడని దృష్టాంతము చూపుచున్నాఁడు. జహ్వీనం అపి=వేల్పుచున్న వాఁ డైనను-నెయ్యి పురోడాశము మొదలయినవి యొంగి యుపచరింపుచున్న వాఁ డైనప్పటికిని, హోతారం=ఋజించుచున్నవానిని-యజ్ఞము నేయుచున్న

వానిని, పాచకః=అగ్ని, స్పృష్టః=తాళబడినవాడై, దహతి=దహించుచున్నాడు.
అలంకారము దృష్టాంతము.

క. మనుజులలో నెవ్వడు దగఁ

దనవాఁడనువాఁడు దుష్టరణిశునకుం

దనకయి వేలిమి వ్రేల్చెడు

జనునితనువుఁ గాల్చు వాయుసఖుఁ డదయుం డై.

47

తా. మండుచుండునగ్నికి యజించునట్టివాఁడు నెయ్యి మొదలైనవి యర్పించి
యుపచరించుచున్నప్పటికినిగూడ నది తన్నుఁ దాకినయెడల వానిని దహింపక విడువదు.
అట్లే కోపముచే మండుచుండురాజులకు నెంతహితము సేయువాఁడుగాని వారికిఁ బ్రేమ
పాత్రుడై వారివాఁడని చెప్పదగినవాఁ డొక్కఁడును లేడు. కాబట్టి వారి నాశ్ర
యింపదగదు.

అవ. వారిని గొలుచుట మిక్కిలి కష్టమగుటవలన వారి నాశ్ర
యింపఁ దగదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మానాన్తూకః ప్రవచనపటు ర్వాచకో జాల్పకో వా

ధృష్టః పార్శ్వే భవతి చ వనః దూరతోఽవ్యవగల్భః

త్యస్త్యాభీరు ర్యది న నహతే ప్రాయశో నాభిజాతః

నేవాధర్తః పరమగహనో యోగినా మప్యగమ్యః

48

టీ. మానాత్=మానమువలన-ఏమియుఁ బలుకకుండుటవలన, తూకః=తూక,
భవతి=అగుచున్నాడు-నేమియుఁ అని శేషము మీఁదనెల్లఁ గూర్చుకొనునది. నేవతుఁడు
భయభక్తులచే మాటుపలుకక మిన్నకుండినయెడల వానిని మూఁగవాఁడని నిందింతురనుట,
ఇట్లే యంతటను భావము గ్రహించునది. ప్రవచనపటుః=చక్కఁగా మాటలాడుటయందు
సామర్థ్యము గలవాఁడు, వాచకః=మిక్కిలిమాటలాడువాఁడుగాఁ గాని, జాల్పకః వా=
అసంబద్ధముగా మాటలాడువాఁడుగాఁ గాని, (భవతి=అగుచున్నాడు), పార్శ్వే=సమీ
పమునందు, వనః=ఝనించువాఁడు, ధృష్టః=భయభక్తులలేనివాఁడు (అగుచున్నాడు),
దూరతః=దూరముగా, వనః అపి=ఉండువాఁడైనను, అప్రగల్భః=ప్రాణిలేనివాఁడు-దిట్ట
గానివాఁడు (అగుచున్నాడు), త్యస్త్యా= (అవమానాదులు గలుగుచున్నను క్రోధము
నడ్డగించునట్టి గుణవిశేషమైన) ఓర్పుచేత(గూడినవాఁడైనయెడల), భీరుః=భయశీలుఁడు
(అగుచున్నాడు), ననహతేయది=(అవమానాదులను) ఓర్చుకొనినయెడల, ప్రాయశః=
తెలుచుగా-మిక్కిలి, అభిజాతః=మంచితులమునఁ బుట్టినవాఁడు, న=కాఁడు, కాఁబట్టి,

పరమగహనః- పరమ=మిక్కిలియు, గహనః=దురవగాహమైన-గ్రహింపసాధ్యముకాని, సేవాధర్మః=పరిచర్యనేయుట యనుకర్తము, యోగినాం అః=యోగులకుఁ గూడ-కాలత్ర యాభిజ్ఞులకుఁ గూడ-ఇంద్రియములకు గోచరముగాని వస్తువుల నెఱుంగునట్టివారికిఁగూడ ననుట, అగమ్యః=తెలిసికొనుటకుసాధ్యముకానిది - అవాఙ్మనఃగోచరమైన పరబ్రహ్మమును గూడ ధ్యానాదులచేఁగ నుఁగొన నేర్పినట్టి యోగులకు నైతము దీనిని గనుఁగొనుట సాధ్యము కాదనిభావము. రాజులను సేవించునప్పుడు మానాదులను జూచినయెడల నొక్కొక్కటికి నొక్కతప్పు వారు పెట్టెదరు. కావున నవి లేనట్టిసేవ ననుష్ఠింపవలయును. అయిన నట్టి సేవాధర్మము గగనారవిందమువలె కలుగనే కలుగదు. అది బ్రహ్మకును దెలియదు. కాఁ బట్టి యట్టిధర్మము అనుష్ఠించుట దుష్కరమని యాశయము. ఇచట సేవాధర్మము యోగు లకు గమ్యమైయుండినను దానికి నగమ్యత్యము నెప్పటవలన సంబంధ ముండఁగా నసంబంధమును జెప్పెడి యతిశయోక్తి యలంకారము.

ఉ. మానముచేత మూఁగయు సరమంచితవక్త ప్రలాపి చెంగటం

బూని వసింప దిట్ట దమరముండట దవ్వగ నుండేనేని శా
లీనుఁడు దాల్చి భీరుఁ డవలీపుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ
జానులసేవ దుష్కర మరసాధ్యము యోగులకైన నిధర్మన్.

48

తా. రాజులు తమ సేవకుఁ డేమియుఁ బలుకకుండిన వాఁడు మూఁగవాఁ డనియుఁ, జక్రఁగా మాటాడఁజాలినయెడల మితిమీరిగాని (తేక) తాఱుమాఱుగాఁ గాని మాటాడు వాఁడనియు, దగ్గఱ నిలుచున్నయెడల భయభక్తులులేనివాఁ డనియు, దూరమునందు నిలుచుకొన్నను గట్టివాఁడు కాఁడనియు, నవమానాదుల నోర్పుకొనువాఁ డైనయెడలఁ భిక్షికి యనియు, నోర్పుకొననియెడల మిక్కిలి మంచితలమునఁ బుట్టినవాఁడు కాఁడనియుఁ జెప్పెదరు. కావున వారలను సేవించు విధ మిట్టి దట్టిదని గ్రహించుట మిక్కిలి యశక్యముగా నున్నది. వేయేల, ఇంద్రియగోచరములుగాని వస్తువుల నెఱుంగునట్టి యోగులకుఁ గూడ దానిని తెలిసికొనుట సాధ్యముకాదు.

అవ. వేయేల, దుర్జను లగుప్రభువులయెదుట నిలుచుటకుఁగూడ నెవ్వనికి శక్యముగాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృంభలస్య
ప్రోద్ధాఢవిస్తృతనిజాధమకర్తృవృత్తేః ।

దైవా దవాప్తవిభవస్య గుణద్వి షోఽస్య

నీచస్య గోచరగతైః సుఖ మాస్యతే కైః ॥

49

టీ. ఉద్భాసిత=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, అఖిల ఖలస్య=నమ స్త దుర్జనులు గల వాఁడును-అధికారములనొసంగి దుర్జనులనెల్ల ముందటికి దెచ్చివారఁ డనుట-సజ్జనులను

దేవునిచుటవలన ననిభావము, విశ్వజ్ఞులస్వ=విధినిషేధములనుబాటింపక విచ్ఛలవిడిగాఁబ్రవర్తించువాఁడును, ప్రోద్బాధ...పుత్రే-ప్రోద్బాధ=మిక్కిలి, విస్తృత=మహిమఁబడిన, నిజ=తనదైన, అధమకర్తృపుత్ర=పూర్వపు) నీచకృత్యములచేతనైనజీవిక గలవాఁడును - తాను బూర్వము జరపుచుండిన నీచపుబ్రతుకు నిపుడు బొత్తిగా మఱచినవాఁడనుట-మిక్కిలి లజ్జాహీనుఁడనిభావము, దైవాత్ = దైవికముగా-అపృష్టవశమున, అవాప్తవిభవస్య = అప్పుడు కలిగిన యైశ్వర్యసంపత్తిగలవాఁడును, గుణద్విషయ = సుగుణముల నిందించునట్టి వాఁడును ఆగు, ఆస్య నీచస్య=ఈనీచునియొక్క - నీచుఁడైన యీపూర్వోక్తప్రభువు యొక్క, గోచరగతైః=దేశమందు వసించునట్టి-ఎఱుక కందినట్టి-లేక, పాలంబడినట్టి యని యుఁ జెప్పవచ్చును, కైః=ఎవ్వరిచేత, సుఖం=సుఖముగా, ఆస్యతే=ఉండఁబడుచున్నది-ఎవరును దుఃఖములేక యుండరనుట. కాఁబట్టి నీచుల నాశ్రయింపఁ దగదనిభావము. ఇచట 'ఉద్భాషిత' ఇత్యదిపదార్థము విశేషణగతిచే సుఖాస్థిత్యభావపదార్థమునకు హేతువగుటవలన పదార్థహేతుక కావ్యలింగ మలంకారము.

చ. ఖలు లగువారలం దురధిరకారనమరులఁజేసి తా నిర

గ్గళగతి యై నికృష్టనిజరక్తము విస్తృతిపా లొనర్చి ని

శ్చలగుణవైరి యై విధివశంబున సంపద గాంచి త్రుళ్ళుచు

మెలగున్పులాలు దేశమున ౧ మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్.

49

తా. సజ్జనుల నొల్లక దుర్జనుల కధికారములిచ్చి వానికి వన్నెకుఁ దెచ్చినట్టివాఁడును, ఇది తగును ఇది తగదని విచారింపక విచ్ఛలవిడిగాఁ బ్రవర్తించువాఁడును, లజ్జాహీనుఁడగుటవలనఁ దాను బూర్వమునీచకృత్యములచేఁ గడవినబ్రతుకును మఱచియపృష్టవశముగా నప్పుడు కలిగిన యైశ్వర్యముచే మదించి మంచిగుణముల నొల్లకయుండువాఁడును, గావున నీచుఁడు నైనట్టిప్రభువుయొక్క దేశమందు వసించునట్టివాఁడెవ్వఁడును సుఖముగ నుండఁడు.

అన. దుర్జనులయొక్కయు సుజనులయొక్కయు స్నేహముల రీతిన్ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆరమ్భగుర్వీ క్షయిణీ క్రమేణ, లఘ్వీ పురా వృద్ధి మువైతి పశ్యాత్ |

దినస్య పూర్వార్థపరార్థభిన్నా, ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్ || 50

టీ. ఖలసజ్జనానాం=దుర్జనులయొక్కయు, సుజనులయొక్కయు, మైత్రీ = చేలిమి, దినస్య=పగటియొక్క, పూర్వార్థ...భిన్నా - పూర్వార్థ=ముందటినగముచేతను, పరార్థ=వెనుకటి సగముచేతను, భిన్నా = వేరువేటైన, ఛాయాఇవ=నీడవలె - పగటి యందు మొదటిభాగమున నొకవిధముగాను వెనుకటి భాగమున వేరువిధముగాను నిట్లు రెండుభాగములచే రెండువిధములుగా వేరుపడియున్న నీడవలె ననుట, ఆరమ్భగుర్వీ-

ఆరమ్మ=ఆరంభించు సమయమున, గుర్రీ=గొప్పది-పెరుగునట్టిదనుట, క్రమేణ=కాల క్రమమున-ప్రొద్దెక్కుకొలదిని, క్షయిణీ=తగ్గునట్టిది - దినపూర్వభాగపునీడ యిట్లునుట, పురా=మొదట, లక్ష్మీ=చిన్నది, పశ్చాత్=వెనుక, వృద్ధి=పెరుగుటను, ఉపైతి = పొందుచున్నది-ఇట్టిది వెనుకటిభాగపునీడ యనుట. ఇచట యథాసంఖ్యము ఉపమ అను నలంకారములు రెంటికి సంకరము.

తే. మొదలఁ జూచిన గడుగొప్ప శ పిదపఁ గుఱుచ

యాదిఁ గొంచెము తర్వాత శ నధిక మగుచుఁ

దనరు దినపూర్వపరభాగ శబనిత మయిన

చాయపోలికఁ గుజననశ్జనులమైతి.

50

తా. దుర్జనులమైతి ప్రొద్దిటిపూటనీడవలె మొదటఁ బెద్దదిగానుండి క్రమ క్రమముగా క్షీణించిపోవును. సజ్జనులమైతియో మాపటిపూట నీడవలె మొదటఁ జిన్నదై పిదపఁ పెరుగుచు వచ్చును. ఈ రెంటిలో నేది యుక్తమో దానిని గుఱుఁ దైనవాఁడు గైకొనవలయును.

అవ. 'అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః' అనుచో దుర్జనుఁడు నిష్కారణముగా వైరము చూపునని చెప్పిన విషయమునే మరల విశదముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృగమీనసజ్జనానాం, తృణజలనన్తోషవిహితవృత్తీనామ్ ।

లుబ్ధకధీవరశిశునా, నిష్కారణ మేవ వై రిణో జగతి॥

51

టీ. తృణ...వృత్తీనాం - తృణ=గడ్డిపరకలచేతను, జల=నీటిచేతను, సన్తోష= (దైవశత్రువున లభించినదానిచేతనే మనస్సునఁబొందు) సంతృప్తిచేతను, విహిత = కల్పింపఁ పడిన, వృత్తీనాం = జీవనముగల-ఒరులను బీడించి పొట్టపోసికొనక దొరికినదానితో నెమ్మదిగాఁ గాలము గడపునట్టి యనుట, మృగమీనసజ్జనానాం-మృగ=మృగములకును, మీన=చేఁపలకును, సజ్జనానాం=సాధువులకును, లుబ్ధ...పిశునాః- లుబ్ధక=బోయవాం డ్రును, ధీవర=చేఁపలనుబట్టు జాలరివాండ్రును, పిశునాః=కొండెగాండ్రును, జగతి = భూమియందు, నిష్కారణంపవ=కారణము లేకయే, వై రిణః=శత్రువులు-ఘాతుకు లనుట. ఇచట తృణవిహితవృత్తులగుమృగములకు లుబ్ధకులు నిష్కారణముగా వైరులు అని యీతీరున నొక్కొక్కటికి యథాక్రమముగా నన్వయము కలుగుటచే క్రమ మనునామాంతరముగల యథాసంఖ్య మలంకారము.

తే. కనవుచే నీటిచే మోదరకలనచేత

బ్రతుకు మృగమీనసజ్జనప్రకరమునకు

శబరకైవ రసూచకరజనులు జగతిఁ

గారణము లేని పగవారు గాఁగె తలఁప.

51

తా. ఇతరుల నొక్కచొనిగాని చీడించి పొట్టిపోసికొనక గడ్డిపరకలచేత జింక ఘోనతైన మృగములును, సిల్వచేతఁ జేపలును, దొరికినదానితోఁ దృప్తినొంది సజ్జనులును, చమతమకాలములను గడపుదురు. ఇట్లుండినను మృగములకు బోయవాండ్రును, జేపలకు జాలివాండ్రును, సజ్జనులకుఁ గొండెగాండ్రును గారణములేకయే విరోధులైయున్నారు.

ఇది నీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతివర్ణనమన్నది పంచమదశకము.

నీతిశతకము - సుజనపద్ధతి.

అవ. దుర్జనపద్ధతికి వ్యతిరిక్త మైనలక్షణములతో సుజనపద్ధతిని నిరూపించువాఁడై మొదట నాదరాతిశయమువలన సుజనులకు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వాఙ్మా సజ్జననశ్చతౌ పరగుణే ప్రీతి ర్గురౌ నమ్రతౌ
విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతి ర్లోకాపవాదా ద్భయమ్ |
భక్తి శ్శూలిని శక్తి రాత్తదమనే సంసర్గము క్షిణి శ్శైలై
రేతే యేషు వసన్తి నిర్మలగుణా స్తేభ్యో నమః కుర్తమా॥ 52

టీ. సజ్జననశ్చతౌ = సాధువులతోడి సాంగత్యమున, వాఙ్మా = అభిలాష - దుర్జనులకుంబోలె వెగటుకాదనుట. ఇట్లే దుష్టుల విరుద్ధలక్షణములెల్లఁ జెప్పఁబడియుండుట్లు యాహ్వయము. సజ్జనసాంగత్యము మోక్షసాధకమగుటచే దానియందభిలాష యనిభావము. అది మోక్షసాధకమగుట జ్ఞానవాసిష్ట్యమునందు * 'మోక్షద్వారే ద్వారపాలా శ్చ త్వారః పరీక్షిరతాః | శమో విచారః సంతోష శ్చ తుర్థః సాధుసజ్జమః॥' అనియును, శ్రీమద్భాగవతమున † 'మహాత్మేవాం ద్వార మాహు ర్విముక్షే' అనియు, నిందు ‡ 'చేతః ప్రసాద యతి దిక్షు తనోతి కీర్తి సత్సజ్జతిః కథయ కిం నకరోతి పుంసామ్' అనియును జెప్పఁబడి యున్నది. పరగుణే = ఇతరులగుణమునందు, ప్రీతిః = సంతోషము - దుష్టులవలె తప్పు పెట్టుట

* మోక్షద్వారమున, శమము విచారము సంతోషము నాలుగవది సాధుసంగమము అని నలుగురు ద్వారపాలకులుండునట్లు చెప్పఁబడియున్నారు.

† మహాత్ములను సేనించుటను మోక్షమునకుఁ బోవు ద్వారమునుగాఁ జెప్పుదురు.

‡ చూడు 22 పుట, 20 శ్లోకము.

కాచనుట. దీనిని గుఱించి యిందే 'పరగుణపరమాణూ' పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజహృది వికసంతః సన్ని సంతః కీయంతః' అని మించఁ జెప్పబడుచున్నది. గురొ=విద్య సుపదేశించువానియందు, సమ్రతా = (భక్తిశ్రద్ధాభరముచే) అణగియుండుట - గర్వోద్రేకము లేకుండుట, దీనిని గుఱించి + 'యస్య వేవే పరాభక్తి ర్యథాజేవే తథాగురొ' తస్యైతే నిఖిలాహ్యుర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః॥' అనియు, + 'గురుర్భిక్షో గురుర్విష్ణు ర్గురుర్దేవో మహేశ్వరః | గురుస్సాక్షాత్పరంబ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవేనమః॥' అనియు శ్రుతిస్తోతులుచెప్పచున్నవి. విద్యాయాం = వేదాంతాదివిద్యల నభ్యసించుటయందు, వ్యసనం = ఆసక్తి-విద్య మోక్షసాధనమును బ్రహ్మజ్ఞానము నొసంగునదియు నగుటచే దానియం దాసక్తి యనిభావము-జూచుముమోచలైనవానియందు కాచనుట, స్వయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః=సంభోగము - పరభార్యలయందు కాచనుట; ¶ 'రమ్యంఘ్రస్త్రీరతమ్' అను వచనమునుబట్టి స్వభార్యతోమాత్రమే సుజనులు సుఖింతురని భావము. లోకఅపవాదాత్=లోక నిందపలన, భయం=భయము-సిగ్గుమాలియుండుట కాచనుట; § 'లోకాపవాదో బలవా నితి సత్యవతి శ్రుతిః' ఇత్యాదివచనముంబట్టి లోకాపవాదము బలిష్ఠమైన దగుటచే దానికి సుజనులు భయపడుదురనిభావము. శూలిని=పరద్రవ్యమగు శివునియందు, (పాఠాం) చక్రిణి=విష్ణువునందు, భక్తిః=అనురాగము-తీవ్రదేవతలయందుఁ గాచనుట, + 'శివేభక్తిః శివేభక్తిః' ఇత్యాది వచనములందు శివభక్తికి శ్రుతులు ప్రాశస్త్యము చెప్పటవలన శివుని యందు భక్తి కలిగియుండు రనిభావము. ఆత్మచమనే (నతి) = తన కవమానము కలుగు చుండఁగా, శక్తిః=సామర్థ్యము-పరాక్రమించుట-ఉపకాంతిలో (అనఁగా ఓర్పుతో) మిన్న కుండుట కాచనుట; || 'అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితాం | పరాక్రమః పరిభవే వై యాత్యం సురతేషివ' అను వచనముంబట్టి పరిభవము కలిగెనేని పరాక్రమము చూపుదు రనిభావము. ఖలైః (నహ) = దుర్జనులతోడ, సంసర్గముక్తిః=సాంగ

• † ఎవనికి దేవునియందును, దేవునియం దెల్లో యట్లే గురువునందును, ఉత్కృష్టమైన భక్తి గలదో యా మహాత్మునికే యీ సమస్తవిషయములు స్వప్తముగాఁ దెలియుచున్నవి.

‡ గురువే బ్రహ్మ. గురువే విష్ణువు. గురువే పరమేశ్వరుఁడు. గురువే సాక్షాత్పర బ్రహ్మము. అట్టి శ్రీ గురువునకు నమస్కారము.

¶ కులస్త్రీసంభోగ మిందైనది.

§ లోకనింద బలీయమైన దని చెప్పశ్రుతి సత్యమైనది.

♦ శివునియందుభక్తి శివునియందుభక్తి.

|| సురతము తప్పఁ దక్కినకాలమునందు స్త్రీలకు లజ్జవలె, పరిభవములేని కాల మునందుఁ బరుషాలకు శమము భూషణ మగును. స్త్రీలకు సురత(కాల)ములందు దిట్ట తనము (లజ్జలేమి)వలె, పురుషాలకు పరిభవమునందు పరాక్రమము భూషణము.

ర్మము వలలుట-వాచితో సాంగత్యముచేయఁగోరుట కాదనుట; * 'దుర్జనం దూరత స్త్య జేత్' † 'దుర్జన పరచార్తవ్యు' ఇత్యాదివచనములంబట్టి దుష్టనహవానము మానుదురని భావము. ఏతే=ఈ (చెప్పఁబడిన), నిర్మలగుణాః = (సజ్జనసాంగత్యముగోరుట మొదలైన) కళంకము లేనిగుణములు, యేషు=యేపురుషులయందు, పనన్తి=పవించుచున్నవో, తేభ్యః మహాభ్య్యం = ఆ మహాత్ములకొఱకు, నమస్కుర్మహే=నమస్కరించుచున్నారము.

ఇట్టి గొప్పగుణములతోఁ గూడినవారే నమస్కరింపఁ దగినవారనిభావము.

మ. నుకృతిశ్రేష్ఠులగోష్ఠియుం బరగుణాస్తోమంబునం బ్రీతి దే

శికసంసేవయు విద్యయందు రుచి స్వరస్త్రికేళి లోకాపవా

దకథాభీతియు విష్ణుభక్తి దమనోద్యచ్ఛక్తియు సాధుదూ

షకసాంగత్యవిముక్తియుం గలమనీరహవంతులం గొల్చెదన్.

62

తా. సజ్జనసహవాసమును గోరుట, పరులగుణములకు సంతోషించుట, విద్యనుపదేశించుగురువునకు భయభక్తులచే నణఁగియుండుట, వేదాంతాదివిద్యల నభ్యసించుట కానస్త్రీ, స్వభార్యతోమాత్రము సంభోగించుట, లోకనిందకు వెఱచుట, శివునియందుభక్తి, అపమానము కలిగెనేని పరాక్రమించుట, దుర్జనులతోడిసహవాసము వదలుట, యానెడి యీ నిర్మలగుణము లెవ్వరికిఁగలవో యట్టిమహాత్ములే నమస్కరింపఁ దగుదురు గాన వారికి నమస్కారము.

అవ. నుజనులకు స్వభావసిద్ధము లైనగుణములను జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విపది ధైర్య మ భాభ్యుదయే క్షమా

సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః ।

యశసి చాభిరతి ర్వ్యసనం శ్రుతో

ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి మహాత్మనామ్॥

63

టీ. విపది=అపత్కాలమందు, ధైర్యం=ధైర్యము-నిర్వికారచిత్తము(అనఁగా కలఁ కనొందనిమనస్సు)గలిగియుండుట-దీనత్వముకాదనుట; అథ=పిదప, అభ్యుదయే=సంపదయందు, క్షమా=సహించుట-మన్నించుట-ఉగ్రతకాదనుట; సదసి=(రాజును విద్వాంసులునుండు) సభయందు, వాక్పటుతా=చక్కఁగామాటాడుకత్తి-లేకసరసవసరచనాచాతుర్యము-మూఁగవలెనుండుట కాదనుట; యుధి=యుద్ధరంగమందు, విక్రమః=పరాక్రమము-పలాయనము కాదనుట; యశసి=కీర్తియందు, అభిరతిః=సంపాదించుటయునను కోరిక-అనాచరము కాదనుట; శ్రుతో = వేదశాస్త్రముల నభ్యసించుటయందు, వ్యసనం=అంతః-

* దుర్జనుని దూరముననే విడువవలయును.

† దుర్జనుఁడు పరిహరింపవలయువాఁడు.

హేయముగాఁ దలఁచుట కాదనుట, ఇదం=ఇది-ఈచెప్పఁబడినదంతయు, మహాత్మనాం= మహానుభావులకు, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమైనదిగాదా.

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యగుణోమంచితసంపదలందుఁ దాల్చియున్
భూపసభాంతరాళమునఁ బుష్కలవాక్చతురత్వ మాజి బా
హుపటుశక్తియున్ యశమునందనురక్తియు విద్యయందు వాం
ఛాపరివృద్ధియున్ బ్రకృతిసిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్.

53

తా. ఆపత్కాలమందు మనోధైర్యము కలిగియుండుట, సంపద కలిగినప్పుడు ఓర్పు కలిగియుండుట, రాజును బండితులను గలసభలందుఁ జక్కఁగా నేర్పుతో మాటలాడుట, యుద్ధమునందుఁ బరాక్రమము నెఱపుట, క్షీరి నాష్టినపవలయుననుకోరిక, వేదశాస్త్రము లభ్యసించుటయం దానక్తి యనెడి యాగుణములన్నియు మహాత్ములైనవారికి స్వభావసిద్ధములుగా నుండును.

అవ. సజ్జనులకు మఱినువర్ణాదులచేఁ జేయఁబడుహాచకటకాది ప్రసిద్ధభూషణములు భూషణములు గావనియు, వారిభూషణము లా ప్రసిద్ధ భూషణములకంటె వేఱువిధముగా నుండుననియుఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కరే శ్లాఘ్య స్త్యాగః శిరసి గురుపాదప్రణయితా

ముఖే సత్యా వాణీ నిజయి భుజయో ర్వీర్య మతులమ్|

హృది స్వచ్ఛావృత్తిః శ్రుత మధిగతం చ శ్రవణయో

ర్వినా వై శ్వేత్యైర్వేణ ప్రకృతిమహతాం మణ్డన మిదమ్||

54

టీ. కరే=హస్తమునందు, శ్లాఘ్యః = సకలలోకప్రశస్తమైన, త్యాగః=దానము, మణ్డనం=భూషణము-కంకణములుకాదనుట, ఇందు * 'దానేన పాణిర్నతు కజ్జణేన' అని మీఁదఁజెప్పఁబడుచున్నది; శిరసి=శిరస్సునందు, గురు...ప్రణయితా-గురుపాద=గురువుయొక్కపాదములందు, ప్రణయితా = (మ్రొక్కుటకు) అనక్తి (భూషణము)-మఱి సువర్ణమయకోటీరారులు కావనుట; ముఖే=ముఖమునందు, సత్యావాణీ=సత్యమైనవాక్కు-నిజము చెప్పట (భూషణము)-తాంబూలచర్మణాదులు కావనుట; భుజయోః=బుజములందు, అతులం = సమానములేనిదియు, విజయి=జయశీలమైనదియును అగు, వీర్యం=బలము, (భూషణము)-బొహుపురులు మొదలైనవి కావనుట; హృది=(హృత్పరముగా)మనస్సునందు, (భూషణపరముగా) పక్షస్థలమునందు, స్వచ్ఛావృత్తిః = నిర్మలమైనవ్యాపారము (భూషణము)-హోరారులుకాదనుట; ఇచట స్వచ్ఛవృత్తి మండనముగా నిరూపితముగదా. అయినను స్వచ్ఛవృత్తికి స్థానము అంతరంగము, మండనమునకు స్థానము పక్షము, కాఁబట్టి

* చూ॥ నీతిశతకము-పరోపకారపద్ధతి, 68 శ్లోకము.

రెంటికిని బోనగనట్లుగా నారెంటికిని బర్వాయమగు హృత్ శబ్దమును బ్రయోగించినాఁడని తెలియవలయును. శ్రవణయోః=రెండుచెవులయందు, అధిగతం=పొందఁబడిన-వినఁబడిన యనుట, శ్రుతం=శాస్త్రము (భూషణము)-కుండలములు కావనుట-ఇందే 'శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన' అని మీఁదఁజెప్పఁబడును. ఇదం=ఇది-ఈచెప్పఁబడిన దానాదులన్నియు ననుట, ఐశ్వర్యేణవి నా = ధనరత్నసంపత్తి లేకపోయినను, ప్రకృతిమహతాం=స్వభావముచేత మహాత్ములైనవారికి-సుజనత్వముగలవారి కనుట, మణ్డనం= భూషణము. హరకంకణాది ప్రసిద్ధభూషణములకంటె దానాదిరూపములైన భూషణములే లోకోత్తరమైన రామణీయకత్వమును గలిగించునని భావము. భూషణమునకుఁ గారణమైన యైశ్వర్యము లేకపోయినను ఐశ్వర్యమునకు ఫలమైన భూషణము వ్యక్తమగుటచే నిచట నలంకారము విభావన.

చ. కరమున నిత్యదానము ముఖంబున సూన్యతవాణి యాడలం
గురుచరణాభివాదన మరకుంతితేర్యము దోర్మగంబునక
పరహృదయంబునక విశదోర్తన మంచితవిద్య వీనులక
సురుచిరభూషణంబు లివి ర్ శూరులకుఁ సిరి లేనియప్పడున్. 54

తా. స్వాభావికముగా సుజనులైయుండుమహాత్ము లైశ్వర్యములేమిచే హరకంకణాద్యాభరణము లేనివారైనను వారి నాభరణహీనులనుగాఁ దలంపరాదు. వారియవయవములకుఁ బ్రసిద్ధములైన కంకణాద్యాభరణములకంటె మిక్కిలియు రమణీయములైన యాభరణములు వేఱు గలవు. ఎట్లన, వారిహస్తములకుఁ బ్రశస్తమైన దానమును, శిరస్సునకు గురుచరణప్రణామమును, ముఖమునకు సత్యభాషణమును, భుజములకు జయమునిచ్చునట్టి యనమానబలమును, హృదయమునకు నిర్లభృత్తియుఁ, జెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును అనెడివివి యాభరణములు. తక్కినయాభరణము లిట్లు లోకోత్తరమణీయములైనవిగావు.

అవ. సుగుణములు కలిగియుండుటవలన లాభమేమని యడుగఁగా నవి మిక్కిలి శ్రేయస్కరము లని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాణాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలేశక్త్యా ప్రదానం యువతిజనక ధామూకభావః పరేషామ్ ।
తృష్ణాస్తోత్రోవిభజ్ఞో గురుమచ వినయః సర్వభూతానుకంక్షా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రే వ్యనుపహతవిధిః శ్రేయసా మేష పథాః॥ 55

టీ. ప్రాణ ఆఘాతాత్ = ప్రాణహింసనుండి-ప్రాణులను హింసించుటవలననుండి యనుట, నివృత్తిః=నివర్తించుట-తొలంగుట, పరధనహరణే = ఇతరులద్రవ్యము నవహరించుటయందు, సంయమః=ఘనోపగ్రహమును, కాలే=సమయమందు-సత్యము చెప్పవలసినట్టి

సందర్భమునం దనుట, సత్యవాక్యం = యథార్థమును జెప్పటయు, ఇచట 'బ్రాహ్మణార్థే గవామర్థే' ఇత్యాదులందు గో-బ్రాహ్మణాదులరక్షణకైగాను అసత్యమును బలుకవచ్చునని ప్రతిచెప్పటచే నెప్పుడును సత్యమే చెప్పవలయుననుట విహితముకాజాలదు. కాబట్టి సత్యమును జెప్పదగినకాలమందే చెప్పవలయునని తెలుపుటకై 'కారే' అని ప్రయుక్తమైనది. శక్త్యా = శక్తిచేత - శక్తికాలఁదని - ద్రవ్యమునకుఁ దగినట్లుగా, ప్రదానం = దానమును, పరే సాం = ఇతరులయొక్క, యుపతి... భావం - యుపతిజనకథా = స్త్రీల వృత్తాంతమును జెప్పటయందు, మూకభావం = మూఁగతనము - ఏమియుఁ జెప్పక మిన్నకుఁడుట - పరస్త్రీలను గుఱించి మాటలాడుకొనుటయే గూడదనఁగా ఇఁక వాఁని గోరఁదనమును చెప్పవలయునని యనిభావము, తృష్ణా... విభజ్ఞః - తృష్ణాస్రావం = (ధనమునుపొందవలయు ననెడి) యాశా ప్రవాహముయొక్క, విభజ్ఞః = నిరోధమును - అడ్డగించుటయు, బ్రవాహమువలెఁ బైపై సాగు తనయాశను సాఁగనిక యంతటితో నెలుపుట, గురుషుఁ = గురువులయందు, వినయంచ = నమ్రత్యమును, సర్వ... కమ్ప - సర్వభూతం = సమస్తప్రాణులందును, ఆనుకమ్ప = దయయు, (అనఁబడు), ఏషః = ఈ, క్రేయసాం = (అఖండైశ్వర్యము మొదలైన) క్రేయస్సులను, లేక, ప్రకస్యతేనవారియొక్క, పన్థాః = మార్గము - క్రేయస్సులను బొందునట్టి మార్గమునుట - ప్రాణాభూతనివృత్తి మొదలైన వానిగూఁపమున నున్న యీ క్రేయోమార్గమని భావము, సర్వకాస్త్రేషు = సకలకాస్త్రములందును, సామాన్యః = సమానముగానుండునది - కాస్త్రములన్నియు నీ మార్గమును బ్రతిపాదించుచున్నవనుట. మఱియు, ఆనుకమ్పతవిధిః = కొట్టువడని (అడ్డగింపఁబడని) యనుష్ఠానముగలది - దీని ననుష్ఠింపఁగా నేయాటంకమును లేక ఫలము కలుగుననుట. లేక, కొట్టువడని కాస్త్రవిధులుగలది - అనఁగా కాస్త్రవిధుల నతి క్రమింపనిది. ఇట్టి గుణసంపత్తి సుజనులకే గనుక వారు క్లాఘ్యులని యాశయము.

మ. పరహింసాపరకీయవిత్తహరణార్థభావంబు సత్యవ్రతా

దరముం దానపరత్వ మన్యవనితోరదంతోక్తి మూకత్వముం

బరతృష్ణార్థురభంజనంబు గురునరమృత్వంబునుం బ్రాణభృ

త్కరుణాశాస్త్రసమత్వసద్విధులు భరద్రస్యాప్తికా మార్గముల్. 55

తా. * ('మహింసా త్సర్వభూతానాం' 'అహింసా పరమోధర్మస్తవధర్మః ప్రాణినాం వధః' ఇత్యాదిప్రమాణములచే నగ్నిహమియజ్ఞమందుఁ జేయు పశు వధము తప్పఁ దక్కినహింస నిషిద్ధ మని ప్రతిచెప్పటచే) ప్రాణహింసచేయుటను మాను

* నమస్తభూతములను హింసింపరాదు. హింసచేయుమియే పరమధర్మము. ప్రాణులను వధించుటే యధర్మము.

టయు; * 'పరద్రవ్యాణిలోష్ఠవత్' అను న్యాయమునుబట్టి పరధనాపహరణమందు మనస్సును బోనిక నడంచుటయు; ('బ్రాహ్మణాథే గవామథే' అనునట్లు గోబ్రాహ్మణాదులను రక్షించుటకు నసత్యము చెప్పినను నిషిద్ధము కాదు. అట్టి సమయములందు వానికి బాధకమగు సత్యమైనను నిషిద్ధము కావున సత్యమైనంతమాత్రమున సమయ మెఱుంగక చెప్పరాదు గాన) సమయ మెఱిగి సత్యము పలుకుటయు; ('విత్తకాత్యం నకారయేత్' అనునట్లు) శక్తికొలది దానము సేయుటయు; † ('స్వప్నేప్యన్యధాకథామ్' అనునట్లు) పరశ్రీల వృత్తాంతముల మూగవలె నెంతమాత్రమును బలుకక యూరకుండుటయు; ప్రవాహమువలె విడుచుమిక్కిలి సాగునట్టి యాశను నిలుపుటయు; ('గురౌనమ్రతా' అనునట్లు) గురువులయెడ నడచువయు; సమస్త ప్రాణులయెడ దయయు ననునిదియే యఖింశితైశ్వర్యము మొదలైన శ్రేయస్సులను బొందు మార్గము. మఱియు నిది సర్వకాస్త్రీయలందును బ్రతిపాదితమై విధ్యుక్తమై, కోరినకోర్కెల తప్పక నొడఁగూర్చునదియై యుండును.

అవ. ఆపదలందును సంపదలందును సజ్జనులమనస్సు ఊండెడిరీతిని జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ సమృత్సు మహతాం చిత్తం, భవే దుత్పలకోమలమ్!

‡ ఆపత్సు చ మహాశైల, శిలాసజ్జాతకర్కశమ్॥

56

టీ. సమృత్సు = సంపదలందు - ధనధాన్యవస్తువాహనాదిసమృద్ధులయందు, మహతాం = మహాత్ములయొక్క - సజ్జనులయొక్క యనుట, చిత్తం = మనస్సు, ఉత్పల కోమలం = కలువలవలె మెత్తనిదిగా, భవేత్ = అగును - కఠినమైనదికాదనుట. ఆపత్సు = ఆపదలందు - దారిద్ర్యము మొదలైన యనర్థసంకటములందు, మహా...కర్కశం - మహాశైల = పెద్ద కొండలయొక్క, శిలాసజ్జాత = రాళ్ల సమాహమవలె, కర్కశంచ = కఠోర్మమైనదియు, (భవేత్ = అగును) - అధైర్యముచే వికవికలు గాదనుట. వారిమనస్సు ఇచ్చట జెప్పబడిన ట్లుందునే గాని వేఱువిధమున నుండదు. అట్లుండినయెడల వారు మహాత్ములు కానేర రనిభావము. వివేకులుగాని అవివేకులుగాని యిట్టిపద్ధతి నే(అనఁగా ఇట్టిమనోవృత్తి నే

* పరులద్రవ్యములను మట్టిపెళ్లవలెఁ జూడవలెను.

† స్వప్నమందును పరశ్రీలను గుతించిన విషయములను స్మరింపరాదు.

‡ ఇదియే 'సౌజన్యామృతసిద్ధిః పరహితప్రార్థవీరవ్రతాః । వాచాలాః పరవర్ణనే నిజగుణాలాపేన మానవ్రతాః । ఆపత్స్వ ప్యవిలుప్తతైర్యనిలయాః సంపత్స్వ సుత్యేకినో । మాభూవ స్థలవక్త్రనిర్గతవిషమూనాననాః సజ్జనాః' అని మఱియొకచోటను జెప్పబడినది.

యావరింపదగు ననితాత్పర్యము). 'మహాశైల' అనుచో శైలమునకు 'మహాత్' అను విశేషణము పెట్టుట అట్టి దాని శిలానమూహము భేదింపరానిదని తెలుపుటకొఱ కని యెఱుంగునది. ఇందు అలంకారము ఉపమ.

తే. సంపదలు గల్గుతఱి మహాదనుల హృదయ
మభినవ్రౌత్వలకోమలం ర బగుచు వెలయు
నాపదలు ప్రేంచునపుడు మహామహీధ
రాశ్చ సంఘాతకర్మశంర బై తనర్చు.

56

తా. మహాత్ము లగునజ్ఞులయొక్క మనస్సు ధనధాన్యాదిసంపదలు కలిగినప్పుడు గర్వముచేఁగఁగెనముకాక కలువపూవువలెఁ గోమలమైనదిగానే యుండును. దారిద్ర్యము మొదలైనయాపదలు కలిగినపుడు దిగులుపడి విలవిలఁబోక పెద్దకొండయొక్క గండశిలవలె భేదింపరానిదై కఠోరముగా నుండును.

అవ. ఇట్టిసజ్జనవృత్తి సాధారణమైనదికాదు. ఇది మిక్కిలి యరుదని యింక రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రియా న్యాయ్యా వృత్తి ర్మలిన మసుభక్లేఽవ్యసుకరం
త్వనన్తో నాభ్యర్థ్యాః సుహృదపి న యాచ్యః కృతధనః ।
విప ద్యుచ్చై ర్ధ్యైః పద మనువిధేయంచ మహతాం

సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్ ॥

57

టీ. న్యాయ్యా=న్యాయముతోఁ గూడినట్టి-నీతియు క్తమైన, వృత్తిః = వర్తనము, ప్రియా=ఇష్టమైనది-(ఇట్టివర్తనమే శ్రేయస్కరముగాన నిదియైయిష్టమైనదిగాని వేటొక్కటికాదని భావము.) అసుభక్లే అపి = ప్రాణప్రయాణమందును - ప్రాణమునకు కష్టము కలిగినప్పుడుకూడ-ఇంక వేటొకప్పుడు చెప్పనేల యని భావము, మలినం = పాపకర్మము, అసుకరం=చేయఁదగినకాదు-ఇట్లు చేయకుండుటయే యైహికాముష్మిక ఫలప్రదముగాన 'అపత్కాలే నాస్తి మర్యాదా=అపత్కాలమందు మర్యాద యక్కఱలేదు' అను న్యాయము ననుసరించి తగనికార్యము చేయరాదని భావము. అనన్తః=దుష్టము, న అభ్యర్థ్యాః=ఏ విషయమునందును వేడఁదగినవారు కారు- దుష్టులుపేక్షింపఁదగినవారే యగుదురుగాన సజ్జనులనే యేవిషయమందుఁగాని వేడుకొనఁదగు నని భావము. 'న పదాదౌ ఖల్వాదయః, పదాదిని ఖలుమొదలైనవి రాఁగూడదు' అని నామనుఁడు చెప్పియుండుట వలన నిచట 'త్వనన్తః = తు+అనన్తః' అని పదాదిని తు శబ్దము ప్రయోగించుట దోషమైనను కవిప్రాధిచే నట్లు ప్రయుక్తమైనదని తెలియవలయును. మహృదపి=మిత్రుఁడైనను - ప్రాణప్రియబంధువైన ననుట - ఇంక తక్కినవారిని జెప్పనేల యని

భావము, కృతధనః=కృశించిన ధనముగలవాఁడు-ధనములేనివాఁడు, నయాచ్యుః=(ధనాదులను) యాచింపఁ పగినవాఁడు కాఁడు, ధనాశ్మయే ధనాదులను యాచింపఁదగును గాని ధనహీనుని యాచించుట మిక్కిలి యనుచితముగాన వాఁడెంత ప్రాణమిత్రుఁడుగా నుండినను వానిని యాచింపరాదునుట. విపది=ఆపదయందును, ఉచ్చైః ధైర్యం=అధిక మైనధైర్యము, 'ఆపత్స్వప్నవిలువై ధైర్యనిలయాః' 'విపదిధైర్య మథాశ్మయయేక్షమా' అనునట్లు ఆపదలందు ధైర్యము కలిగియుండవలయునేకాని భయముచే విలవిలఁబోరాదని భావము, మహతాం=మహాత్ములకు, అనువిధేయం=అనుకూలమైన, పదం=వ్యవసాయము-పూనిక (అనెడి), ఇదం=ఈ, విషమం=(అసాధారణమైనదగుటచే) దుష్కరమైన, *అసిధారావ్రతం=కత్తివాఁడరవంటివ్రతము, సతాం=సత్పురుషులకు, కేన=ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం=ఉపదేశింపఁబడినది-అది వారికి స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని యెవరిచేతను ఉపదేశింపఁబడినది కాదని భావము-అసిధారావ్రతమనఁగా, కత్తివాఁడరవలె వాఁడియైన దనికాని లేక కత్తివాఁడరను ద్రిష్ట సాననవలె మిగుల మెలపుతోను హెచ్చరికతోను జేయఁదగిన వ్రతమనికాని లేక కత్తివాఁడరతో వ్యవహరించువారియొక్క (అనఁగా మీరులయొక్క) వ్రతమనికాని యర్థము గ్రహింపవలయును.

మ. అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందున్ మలీ

మన మగ్రాహ్య మదుష్టయాచన మసంపత్సార్థనాభావమున్

వ్యసనావాప్తిని ధైర్యముం బుధజనాత్యంతానుకూలత్వమీ

యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం దెల్పెనో. 57

* తా. న్యాయమైన వర్తనమునే యిష్టపడుట, ప్రాణసంకటము కలిగినపుడు కూడ దుష్కార్యములు చేయకుండుట, ఎట్టి క్షయమునందుఁగాని దుష్టులను బోయి ప్రార్థింపకుండుట, ఎంత ప్రాణమిత్రుడైనను ధనహీనుఁడుగా నుండేనేని వానిని బోయి యాచింపకుండుట, ఆపత్కాలమందు మిక్కిలి ధైర్యము కలిగి యుండుట, మహాత్ముల కనుకూలము లయినప్రయత్నములనే చేయుట, అనెడి యీదుష్కరమైన అసిధారావ్రతము నజ్ఞులకు స్వభావముచేతనే కలుగునుగాని యొకరియుపదేశమువలన వచ్చునది కాదు.

* 'అసిధారావ్రతమ్-అసిధారాయాం సితిరివ దుష్కరం వ్రతమ్' కత్తివాఁడరమీద నిలుచుకొనుటవలె దుష్కరమైన వ్రతము అని కొందఱిముతము. 'యత్రైకశయనస్థాపి ప్రమదానోపభుజ్యతే | అసిధారావ్రతం నామ పదన్తి మునిపుణ్ణవాః||' అనునట్లు కాంత తనతోడఁగూడ నేకశయ్యను పరుండుచున్నదైనను దానితో భోగింపకుండునట్టి నియమము అసిధారావ్రతము. లేక, 'శయనే మధ్యే ఖడ్గం నిధాయ స్త్రీపుంసౌ యత్ర బ్రహ్మచర్యేణ స్వపత్యంతే' పడుకనడుమఁ గత్తినుంచి యందు స్త్రీపురుషులిరువురు పరుండి బ్రహ్మచర్యముతో నిదురపోవునట్టి నియమము. లేక, 'యువా యువత్యా సార్థం యన్తుగ్ధ

శ్లో॥ ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహ ముపగతే సంభ్రమవిధిః
ప్రియం కృత్వా మానం నదసి కథనం చాప్యృపకృతేః ।
అను త్నేకో లక్ష్మ్యం నిరభిభవసారాః పరకథాః
సతాం కేనోద్దిప్తం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్ ॥

58

టీ. ప్రచ్ఛన్నం=రహస్యమైన, ప్రదానం=దానమును-రహస్యదానమునకే మహా
ఫలము కలుగుననుటవలన దానమును ప్రకాశముగాఁ జేయరాదనిభావము. గృహంప్రతి=
తనయింటిని గూర్చి, ఉపగతేనతి=యాచకుఁడు రాఁగా, సంభ్రమవిధిః = (ఎదురుకొనుట
పందనముచేయుట మొదలైన) సంభ్రమముతోఁగూడిన వ్యాపారములు చేయుటయు-
అలక్ష్యముగా నూరకుండకలేచి యెదుర్కొనుట మొదలైన యాదరణలు త్వరపడి చేయు
టయు-ఇట్లు చేయుటయే శాస్త్రోక్తమైన యాచారము గనుక విముఖముగా నుండ
రాదనిభావము. ప్రియం = (ఆయతిధికి) ఇష్టమైనదానిని, కృత్వా=చేసి, మానం=ఊర
కుండుటయు-చేసినదానిని చెప్పకొన కుండుటయు ననుట. 'కృతస్యాపరికీర్తనమ్' 'నదత్వా
పరికీర్తయేత్' అను మనుస్మృతినిబట్టి చేసినమేలును ప్రకటించుకొనకుండుటయు నని
భావము. నదసి = (రాజులు పండితులునుండు) సభయందు, ఉపకృతేః=ఒకరు తమకుఁ
జేసిన యుపకారముయొక్క, కథనం=చెప్పటయు-చెప్పక మిన్నకుండుట గాచనుట,
అట్లుచెప్పనియెడల కృతఘ్నత కలుగును గనుక చెప్పకొనఁదగుననిభావము. లక్ష్మ్యం=సంపద
యందు, అను త్నేకః=గర్వములేమియు-మదాంధత్వము కాదనుట 'నమ్మత్స్విన త్నేకినః'
అని చెప్పి యున్నట్లు గర్వములేకుండుట యనిభావము. నిరభిభవసారాః=నిందింపమియే
సారముగాఁ గలిగిన-నిందించుటయే లేనట్టి, పరకథాః=ఇతర పురుషులను గూర్చిన ప్రస్తావ
ములును-ఇతరులనుగూర్చి ముచ్చటించునపుడు వారిని గొంచెమైనను నిందింపకుండుటయు
ననుట. 'ఆత్మప్రశంసాం పరగర్వాంచ పర్జయేత్' అను స్మృతిప్రకారమున ఒకరిని నిందింప
కుండుట యనిభావము. (అనెడి) ఇదమ్=ఈ, విషమం=దుష్కర్తమైన, అసిధారావ్రతం=
అసిధారావ్రతము, సతాం=సజ్జనులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిప్తం = ఉపదేశింపఁబడినది-
స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని ఒకరిచే నుపదేశింపఁబడినది కాదనుట. సముచ్చయాలంకారము.

మ. పొనఁగం దానము గుప్త మర్థి భవనంబుం జేరుచో సంభ్రమో
ల్లనదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్ గావించి మానంబు రా

భర్తృవదాచరేత్ । అంతర్నిపుత్తనంగ స్సాన్య దసిధారావ్రతం స్మృతమ్' ఒక యావన
పంతుఁడు తనయువతితోఁ గలిసి యుండియు మనస్సున నంగమును పదలినవాఁడై మిక్కిలి
చేలయగు భర్తృవలె నేవికారమును బొందక దానియెడల నడచుకొనునట్టి నియువకుఁడు
అనియు కొందఱి మతము.

జనభావ మిత్రకృతప్రకాశనము గురత్సాకర్తవై ముఖ్యమీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం దెల్పెనో. 58

తా. రహస్యముగా దానము నేయుటయు, యాచకుఁ డింటికివచ్చినపుడు మొగ
ము త్రిప్పకొని మిన్నకుండక యెదుర్కొని వందనాదులు సంభ్రమముతోఁ జేయుటయు,
వాని కిష్టమైనదానిని జేసి చెప్పుకొనకుండుటయు, రాజులు పండితులు నుండునభలందు
తమ కొకరుచేసినయుపకారమును జెప్పటయు, సంపదకలిగినపుడు గర్వములేకుండు
టయు, పరులవిషయములను నిందారహితముగా ముచ్చటించుటయు, ననెడియీ దుష్కర
మైన యసిధారావ్రతము నజ్ఞులకు స్వభావసిద్ధమైనదేకాని ఎవరియుపదేశముచేతను
వచ్చినదికాదు.

అవ. అధములు, మధ్యములు, ఉత్తములు, అను నీ మువ్వరి
యొక్క వృత్తులను దెలియఁజేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సంతప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి నశ్రూయతే
ముక్తాకారతయా తదేవ నలినీపత్రస్థితం దృశ్యతే ।

అస్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తస్మాక్తికం జాయతే

ప్రాయోణాధమమధ్యమోత్తమజాహమేవంవిధా వృత్తయః॥ 59

టీ. సంతప్త అయసి=చక్కఁగాకాలినయినమునునందు, సంస్థితస్య=ఉన్నట్టి-ఉంపఁ
బడినట్టియనుట, పయసః=జలముయొక్క, నామ అపి=పేరుమాత్రముకూడ, నశ్రూయతే=
వినఁబడదు-మొదలంట నశించుచున్నదనుట - దానిపేరే లేనపుడు దాని స్వరూపమును
జూచుట యొక్కడిదని భావము. తదేవ=అదియే-ఆజలమే, నలినీపత్రస్థితం=తామర
పాచునందున్నదై, ముక్తాకారతయా = ముత్యముయొక్కయాకారముతో-ముత్యమువలె
ననుట, దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది - ముత్యమువలెనే యుండునుగాని ముత్యమే కా
దనుట. తత్ = ఆజలమే, అస్త ... పతితం నత్ - అస్తస్సాగర=సముద్రములోపలఁ
గల, శుక్తి=ముత్యపుఁజిప్పయొక్క, మధ్య=నడుమ-కడుపునందనుట, పతితంనత్=పడి
నదై, మాక్తికం=ముత్యముగా, జాయతే=పుట్టుచున్నది-మంచిముత్యముగా పరిణమించు
చున్నదనుట. ప్రాయోణ = తఱచుగా, అధమ మధ్యమ ఉత్తమ జాహం=నీచమైన
వియు నడితరమైనవియు పాచ్చైనవియు నగు ఆశ్రయములను బొందినవారికి, ఏవం
విధాః=ఇటువంటి, వృత్తయః=వ్యాపారములు (కలుగుచున్నవి). ఇందు యథాక్రమ
ముగా ఆస్వయ ముండుటవలన యథాసంఖ్యాలంకారము. మనమాశ్రయించిన దెట్టిదియో
అట్టిస్థితియే మనకుఁ గలుగుచున్నది గాన 'నీచాశ్రయో న కర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్ర
యః' అన్నట్లు గొప్పదానినే యాశ్రయింపవలయునని యాశయము.

ఉ. నీరము త ప్తలోహమున १ నిల్చి యనామక మై నశించు నా
నీరమె ముత్యమట్లు నళిరనీదళసంస్థిత మై తనర్పు నా
నీరమె శుక్తిలోఁ బడి మరణిత్యము గాంచు సమంచితప్రభం
బారువపుత్తు లిట్లధము १ మధ్యము నుత్తముఁ గొల్పువారికిన్. 59

తా. మిక్కిలికాలియున్నయినుమునందు జలమును బోసినయెడల నది షేరు
కూడ తెలియనట్లు మొదలంట నశించుచున్నది. ఆజలమే తామరాశుమీఁదఁబడి తళతళ
లాడుచు నిజమైన ముత్యము కాకపోయినను ముత్యమువలెనే కానఁబడుచున్నది. అదియే
సముద్రమధ్యముననున్న ముత్తైత్తఁజప్పలోపలఁబడి నిజమైనముత్యమే యగుచున్నది.
కావున అధమములు మధ్యమములు ఉత్తమములు నైనవానిని ఆశ్రయించినవారికి తఱు
చుగా నీరీతినే అధమములు మధ్యమములు ఉత్తమములు నైన వ్యాపారములు వరుసగాఁ
గలుగుచున్నవి.

ఆవ. పుణ్యము లాచరించువారికే మంచి పుత్రమిత్రకళత్రములు
కలుగు నని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రీణాతి య స్సచరితైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తు రేవ పిత మిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్ ।
తన్మిత్ర మాపది సుఖేచ సమక్రియం య
దేత త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే ॥

60

టీ. యః=ఎవఁడు, సుచరితైః = (చెప్పినట్లుచేయుట మొదలైన) మంచినడగుట
లచేత, పితరం=తండ్రిని, ప్రీణాతి = సంతోషింపఁజేయునో, సఃపుత్రః = వాఁడే
పుత్రుఁడు-పున్నామనరకమునుండి కాపాడువాఁడు అను వ్యుత్పత్తిప్రకారముగా*పుత్ర
శబ్దమునకుఁ దగినవాఁడనుట. యత్=ఏది, భర్తుః=పెనిమిటికి, పితం=పితమైనదానిని,
ఇచ్ఛతి=(చేయఁ) గోరుచున్నదో, తదేవ=అదియే, కళత్రం=భార్య-తనయిచ్చచొప్పున
నడుచుకొనునట్టిదికా దనుట, యత్ = ఏది-ఎవఁడనుట, ఆపది = ఆపత్కాలమందును,
సుఖేచ=సంపత్కాలమందును, సమక్రియం=సమానమైన వృత్తిగలదో-ఒక్కవిధముననే
నడుచుకొనునో, తదేవ=అదియే-వాఁడేయనుట, మిత్రం=మిత్రము-స్నేహితుఁడు-ఆపద

* జీవతో ర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యబ్ధం భూరిభోజనాత్ । గయాయాం పిణ్డదా
నేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతా తలిదండ్రులు జీవించియుండఁగా వారుచెప్పినట్లు
నడుచుకొనుట, వారు గతించిన వెనుక ప్రతినంపత్సరమును క్రాధమున మిక్కిలి భోజనము
పెట్టుట, గయాయందు వారికి పిండములు పెట్టుట, అను నీమాటలే పుత్రునికి పుత్రత్వము
కలుగుచున్నది; అనిన్పల్లి.

వచ్చినపుడు విడుచుటయు సంపదవచ్చినప్పుడు అనువర్తించుటయుఁ గలవాఁడు మిత్రుఁడు కాఁడనుట. ఏతత్త్రయంఁ ఈమాఁటిని-మగ్గురిననుట, జగతి=పుడమియందు, పుణ్య కృతః=ధన్యులు, లభన్తే=పొందుచున్నారు-పుణ్యహీనులు పొందరనుట. ఇట్టి పుత్ర మిత్రకళత్రములు మహాపుణ్యమువలననే కలుగుదురుగాన పుణ్యముచేయువారే వారిని పొందుదురనిభాషము.

చ. జనకుని బూజలం గడుఁ బ్రసన్నుని జేయునతండు పుత్రుఁ డే
వనితమెలంగు భర్తృవశన ర్నియై యది సత్కళత్ర మే
జనుఁడు వివత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియుఁ డాతఁడు మిత్రుఁ డీత్రయం
బును జగతి లభించుఁ గడుఁ ర బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్. 60

తా. మంచినడవడిచేఁగన్న తండ్రిని సంతోషపెట్టువాఁడే పుత్రుఁడు. పెనిమిటికి హితము గోరునదియే పెండ్లము. అపదయందుఁగాని సంపదయందుఁగాని సమముగా చెలిమి కలిగియుండువాఁడే చెలికాఁడు. లోకమున నిట్టి ముగ్గురును పుణ్యాత్మలక్ష్మీకలుగును.

అవ. సజ్జనులు మిక్కిలియు గొప్పతనముగలవా రగుటచే నందఱికిని బూజ్యులనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమ్రత్వేనోన్నమన్తః పరగుణకథనైః స్వాస్థుణాన్భ్యావయన్తః
స్వార్థాన్సమృద్ధయన్తో వితతపృథుతరారమ్భయత్నైః పరార్థే ।
తౌన్ద్రై వాక్షేపరూక్షౌరముఖరముఖాన్దృఙ్జనాన్ద్యుఖయన్తః
సన్త సాన్సర్వచర్యా జగతి బహుమతాః కన్య నాభ్యర్చనీయాః ॥

టీ. నమ్రత్వేన=అణఁతువచేత, ఉన్నమన్తః=ఉన్నతిన పొందుచున్నట్టివారును-
అణఁతువయే యున్నతికి హేతువు గాన దానిచే నున్నతిన పొందుచున్నవారనుట, పరగుణ
కథనైః=ఇతరులయొక్క సుగుణములను వర్ణించుటలచేత-తమగుణములను వర్ణించుకొనుట
చేతఁ గాదనుట, స్వార్థగుణాన్=(సౌజన్యము మొదలైన) తమయొక్కగుణములను, భ్యాప
యన్తః=ప్రకటించుచున్నవారును-ఒకరిగుణములనువర్ణించుటయే తమసుగుణములు ప్రకటిత
మగుటకు హేతువుగాన అట్లు వారిని వర్ణించుటచే తమసుగుణములే ప్రకటింపఁబడు చున్న
వని భాషము. పరార్థే=పరులయొక్క ప్రయోజనమందు, వితత...యత్నైః-వితత=విస్తరిం
చినదైన, పృథుతర=మిక్కిలి గొప్పవియగు, అరమ్భ=కార్యములయందు, యత్నైః సన్తః=
పూనికగలవారై, స్వార్థాన్=తమప్రయోజనములను, సంపాదయన్తః=సంపాదించుకొను
చున్నవారును-ఒకఁగూర్చుకొనుచున్నవారనుట-వారు పరులకొఱకు గొప్పకార్యములను
జేయఁబూనఁగా వారికార్యములను పరులు తామై సాధించి యుచ్చుచున్నారనుట-తమ
కార్యములనుమాత్రమే చూచుకొన్నవారు కాదనుట, 'వితత' శబ్దము 'యత్నై' మున్న

విశేషణము, తాన్త్యాపివ=ఓర్పుచేతనే-ఉగ్రతచేత కాదనుట, అక్షే... ముఖాన్-అక్షే
ప=నిందచేత, రూక్ష=పరుషములైన, అక్షర=వాక్యములచేత, ముఖర=శబ్దించుచున్న-
కఠినవాక్యములను పరుచుచున్నయనుట, ముఖాన్=ముఖములుగల, దుర్జనాన్=దుష్టులను,
దుఃఖియన్తః=సంతాపమునొందునట్లు చేయువారును-తమయోర్పే దుష్టులకు హృదయ
శల్కమువలె బాధించును గాన నాయోర్పుచేతనే వారిని దుఃఖింపజేయుచున్నారని
భావము. ఇట్లు కావుననే, సాశ్చర్యచర్యః=మిక్కిలియాశ్చర్యకరమైన చరిత్రముగలవా
రైన, నన్తః=సత్పురుషులు, జగతి=లోకమునందు, బహుమతానన్తః=గొప్పగానెంచఁబడిన
వారై, కస్య=ఎవ్వనికి, న అభ్యర్చనీయాః=పూజింపదగినవారుకారు-అందఱికిని బూ
జింపదగినవారే యగుదురనిభావము. విరోధాభాసాలంకారము.

చ. నతు లగుచున్ మహోన్నతిఁ దననర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచుం బరజనప్రియకార్యసమర్థతా సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ ద్ర జేయుచు నిష్ఠురవాదులకాక్షమా
ధృతి నిరసించుచుం బరఁగురధీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్. 61

తా. సజ్జను లణకువచేతనే యాన్నత్యమును బొందుదురు. పరులగుణములవర్ణన
నేయుటచేత తమసౌజన్యాదిగుణములను ప్రకటింతురు. పరులకొఱకు గొప్పకార్యములను
జేయుటయందు మిక్కిలి పూనిక కైకొని పాటుపడుటవలన తమకార్యముల నొడఁ
గూర్చుకొందురు. తమకు బరుషముగా మాటలాడుదుష్టులను తమయోర్పుచేతనే సంతా
పమునొందునట్లు చేయుదురు. కావున వారిచరిత్రలు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరములై లోక
మునందంతట వారికి మిక్కిలి మెప్పు కలిగించుచున్నవి. కాన నట్టివా రందఱికిని బూజ
నీయులే యగుదురు.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణనమన్నది షష్ఠాశకము.

నీతిశతకము - పరోపకారపద్ధతి.

అవ. సౌజన్యమునకు పరోపకారమే ఫలముగావున సుజనపద్ధతి
నిరూపించిన వెనుక పరోపకారపద్ధతిని వర్ణించుచున్నారు.

శ్లో॥భవన్తి నమ్రాస్తరవాః ఫలోద్గమై
ర్నవామ్బుభి ర్భూరివిలమ్బినో ఘనాః
అనుద్ధతాస్తత్పురుషాస్తమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏవైష పరోపకారిణామ్ ॥

టీ. తరహః=(పనన మామిడి మొదలైన) వృక్షములు, ఫల ఉద్గమై=పండ్లభారముల చేత, నమ్రాః=వంగినవి, భవన్తి=అగుచున్నవి. ఘనాః=మేఘములు, నవామ్భుభిః (ఉపలక్ష్మితాః సన్తః)=త్రోతనీశ్లతో (గూడినవై), భూరి విలమ్బిహః=మిక్కిలి వేలాడునవి-జలభారముచే క్రిందుగా మిక్కిలితగ్గి సంచరించునవి యనుట, (భవన్తి=అగుచున్నవి). సక్పరుషాః = సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః (ఉపలక్ష్మితాఃఅపి) = సంపదలతోఁ (గూడియున్నవారైనప్పటికిని), అనుద్ధతాః=ఉద్ధతిలేనివారు-ఉగ్రులుకానివారనుట, (భవన్తి=అగుచున్నారు). 'అనర్థితాః' అను పాఠమునందు యాచింపఁబడనివారని యర్థము. పరులు తమ యాచించుట నక్కఱలేకయే వారికి తాము హితములు నేయుదురని భావము. ఏవ=ఇది-ఈనమ్రత్వము మొదలైనవియనుట, పరోపకారిణాం=పరులకు హితమునేయుటయం దానక్షులైనట్టివారికి, స్వభావ ఏవ=స్వభావమే-స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని తెచ్చి పెట్టుకొన్నది గాదనుట. *మహాత్ములకు పరోపకారమునేయుట స్వాభావికమగుటవలన వారుదానిచేఁగలుగుకేళమును కేళముగా గణింపరనుట. అలంకారము అర్థాంతరన్యాసము.

తే. తరువు లతిరసఫలభారగరుత గాంచు

నింగి వ్రేలుచు నమృత మొసంగు మేఘుఁ

డుదతులు గారు బుధులు సమృద్ధిచేత

జగతి నుపకర్తలకు నిది సహజగుణము.

62

తా. పననసాలాదివృక్షములు ఫలభారములచే నమ్రములై (వంగి) యున్నవి. మేఘములు నూతనజలభారముచే క్రిందుగాఁదగ్గి యంతరిక్షమున సంచరించుచున్నవి. మజనులు సకలసంపదలతోఁ గూడియున్నవారైనను గర్వముచే మిట్టిపడువారుకారు. (లేక యాచింపఁబడకయే దానమునేయుదురు). ఈ నమ్రత్వము మొదలైనవి పరోపకారులకు సహజగుణములేకాని వేఱుకావు.

అవ. పరోపకారులకు ముఖ్యములైన యలంకారములను జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన, దానేన పాణి ర్నతు కబ్జిణేన ।

విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం, పరోపకారేణ న చన్దనేన ॥ 63

* పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ మాన్తి నద్యః । పరోపకారాయ చరన్తి గావః పరోపకారార్థ మిదం శరీరమ్॥' వృక్షములు ఫలించుటయు నదులు ప్రవహించుటయు గోవులు చరించుటయు పరోపకారము తొఱకే. ఈ శరీరము ను పరోపకారముకొఱకే; అనునచనము నిట తెలియునది.

టీ. కరుణాపరాజాం = దయాళువులైనవారికి-పరోపకారులకనుట, శ్రోత్రం = చెవి, శ్రుతేనవ = (ధర్మశాస్త్రములను) వినుటచేతనే, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది, కుండ లేన = (సుపర్ణ మణిమయమైన) కర్ణాభరణముచేత, న (విభాతి) = ప్రకాశింపదు. పాణి = చేయి, దానేన = (సత్సాత్రమునకుఁజేయు) దానముచేత, (విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది), కబ్జ = చేన తు = కంకణముచేతనో, న (విభాతి) = ప్రకాశింపదు. కాయ = దేహము, పరోపకారేణ = పరులకు హితముచేయుటచేత, (విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది), చన్దసేన = చందనముచేత - న (విభాతి) = ప్రకాశింపదు. మహాత్ములకు నశించునట్టి కుండలాదులు ఆభరణములు కావు. శాస్త్రశ్రవణము మొదలైనవియే వారికి సహజములైన యాభరణములని భావము. అలం. పరిసంఖ్యా.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండలమునఁ గాదు

వలయమున నొప్ప దీవిచేత వెలయుఁ బాణి

యుదుదయాధ్యుల మేను పరోపకార

కలన రాణించు గంధంబువలనఁ గాదు.

63

తా. దయాళువులైన పరోపకారిలురయొక్క కర్ణములకు శాస్త్రశ్రవణమే యలంకారముకాని కుండలములుకాదు. వారిహస్తములకు సత్సాత్రదానమే యలంకారముగాని కడియములుకాదు. వారిదేహమునకు పరోపకారమే యలంకారముగాని కస్తురి పచ్చకర్పూరము మొదలైనవారితో మెదిసిన చందనపుఁ బూత కాదు.

అవ. 'అనర్థితాః సత్పురుషాః' సత్పురుషులు యాచింపఁబడకయే దానము చేయుదురు, అని చెప్పినదానినే మరల విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి

చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్ ।

నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి

సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః ।

64

టీ. దినకరః = సూర్యుఁడు, నాభ్యర్థితః అపి = యాచింపఁబడనివాఁడైనను, పద్మాకరం = తామరతంపరను, వికచం = వికసించినదానినిగా, కరోతి = చేయుచున్నాఁడు. చంద్రః = చంద్రుఁడు, (అట్లే యాచింపఁబడనివాఁడైనను), కైరవచక్రవాలం = కైరవ = తెల్లగలవలయొక్క, చక్రవాలం = సమూహమును, వికాసయతి = వికసింపఁజేయుచున్నాఁడు. జలధరః = మేఘుఁడు, (యాచింపఁబడనివాఁడైనను,) జలం = జలమును, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాఁడు - వర్షించుచున్నాఁడనుట, సన్తః = సత్పురుషులు, స్వయం = తమంతటనే - ఒకరిచే యాచింపఁబడకయేయునుట, పరహితే = పరులకు హితము

చేయుటయందు, విహిత అభియోగాః = చేయబడిన అభినివేశముగలవారు - పరోపకార మందు తమంతటనే యభినివేశముగలవారుగాని యొకరుచెప్పటచేత కాదనుట. ఇట్టి వారికి పరోపకారముచేయుట యుక్తమేయని భావము. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

తే. ద్యుమణి పద్మాకరము వికరచముగఁ జేయుఁ

గుముదహర్షంబు గావించు శ్రీ నమ్మతనూతి

యరితుఁడు గాక జల మిచ్చు నంబుధరుఁడు

నజనులు దారె పరహితాచరణమతులు.

64

తా. నూర్పుఁడు యాచింపబడకయే తామరలను వికసింపజేయుచున్నాఁడు. చంద్రుఁడును యాచింపబడకయే కలువలను వికసింపజేయుచున్నాఁడు. మేఘుఁడును యాచింపబడకయే జలమును గురియుచున్నాఁడు. కావున నత్పురుషులు ఒకరు కోరుటవలనఁగాక తమంతటనే పరులకు హితము నేయఁజొత్తురు.

అవ. పురుషులు తమతమవ్యాపారములంగలతారతమ్యమువలన నుత్తమమధ్యమాదిభేదములను బొందుచున్నారని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాః స్వార్థాపరిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థ ముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే ।

తేఽమీ మానుషరాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నన్తి యే
యేతు ఘ్నన్తి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే ॥ 65

టీ. యే = ఏ పురుషులు, స్వార్థా = తమసొంతప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య = విడిచి, పరార్థఘటకాః = పర = ఇతరులయొక్క, అర్థ = ప్రయోజనములను, ఘటకాః = ఘటించఁజేయు వారో - ఒడఁగూర్చునట్టికిలముగలవారో, ఏతే = (ఆ) వీరు, సత్పురుషాః = మంచిపురుషులు - పురుషులలో నుత్తములనుట. యేతు = ఎవరైతే, స్వార్థావిరోధేన - స్వార్థ = తమప్రయోజనములకు, అవిరోధేన = విరోధములేమిచే - భంగము కలుగకుండునట్లు - తమప్రయోజనముల నిర్వహించుకొనుచునేయునుట, పరార్థం = ఇతరులకొఱకు - ఇతరులప్రయోజనముల నిర్వహించుకొనుట, ఉద్యమభృతః = పూనికగలవారో, (తే = వారు), సామాన్యాః = సాధారణపురుషులైనవారు - మధ్యమపురుషులనుట, యే = ఎవరైతే, స్వార్థాయ = తమప్రయోజనముకొఱకు, పరహితం = ఇతరులకు హితమైనదానిని, నిఘ్నన్తి = నాశము నేయుదురో, తే అమీ = అవీరు, మానుషరాక్షసాః = మనుష్యులని చెప్పబడు రాక్షసులు - మనుష్యులని పేరు కలిగినను క్రూరాచారములను బట్టి రాక్షసులే యగుదు రనుట - పురుషులలో అధమ లని భావము. యేతు = ఎవరైతే, నిరర్థకం = నిష్ఫలముగా - ఏప్రయోజనముగాని కలుగక పోయినను అనుట, పరహితం = ఇతరులకు హితమైనదానిని, ఘ్నన్తి = చెడఁగొట్టుచున్నారో,

తే = వారు, కే = ఎవరో - ఎట్టివారో, న జానీమహే = ఎఱుగము - ఈ చెప్పబడిన ఉత్తములు మొదలైన మూడువిధములపురుషులకం డెను మీరు మిక్కిలి వేఱువిధముగా నుండుటవలన వీరి ట్టివారని తెలియఁజాలమనుట. కావుననే మీరు పరమనీచులని తెలియు నది. ఇట్లు చెప్పబడిన యుత్తమాదిపక్షములలో నేది మేలైనదో దానిని ఆయుష్మంతుఁడైనవాఁ డాశ్రయింపవలయు నని భావము.

మ. తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరార్థప్రాపకుల్ సజ్జనుల్
దమకార్యంబు ఘటించుచుకా బరహితార్థవ్యాపృతుల్ మధ్యముల్
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ దైత్యుల్ వృథాన్యార్థభం
గము గావించెడువార లెవ్వరొ యెఱుంగగ శక్యమే యేరికిన్. 65

తా. తమకార్యములను విడిచి పరులప్రయోజనముల నొడఁగూర్చునట్టివారుత్తములు. తమకార్యములకు భంగము లేకుండ నెఱవేర్చుకొనుచునే యితరులకార్యములను నైతము నిర్వహించుటకుఁ బూనునట్టివారు మధ్యములు. తమకార్యముల నెఱవేర్చుకొనుటకొఱకై పరులకార్యములను జెడఁగొట్టువారు మనుష్యులనఁబడరాక్షసులేగాన నధములు. తమ కేప్రయోజనముగాని కలుగకయే పరులకార్యములను జెఱుచునట్టివారని ఎట్టివారని చెప్పవచ్చునో తెలియకున్నది.

అవ. నిజమైన మిత్రునియొక్క లక్షణములను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణాః ప్రకటికరోతి ।

ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే

నన్మిత్రలక్షణ మిదం ప్రవదన్తి పుస్తకః ॥

66

టీ. పాపాత్ = పాపముచేయుటవలనఘండి, నివారయతి = నివర్తింపఁజేయుచున్నాఁడు - ధర్మోపదేశముచేత దుష్కర్తములందు ప్రవర్తించుటను విడుచునట్లుచేయుచున్నాఁడనుట, హితాయ = సత్కర్తములనుజేయుటకొఱకు, యోజయతే = ప్రవర్తింపఁజేయుచున్నాఁడు, లేక, హితాయ = మేలు (ఒనఁగూర్చుకొనుట) కొఱకు, యోజయతే = పురికొల్పుచున్నాఁడు అనియు నర్థము చేయవచ్చును, గుహ్యం = గోప్యమైనదానిని - రహస్యమును, నిగూహతి = దాచుచున్నాఁడు - దానిని ఎక్కడను వెలిపుచ్చఁడనుట, గుణాః = సౌశీల్యము మొదలైన మంచిగుణములను, ప్రకటికరోతి = ప్రకటనముచేయుచున్నాఁడు - అందఱికిఁ దెలుపునేగాని దాచఁడనుట, ఆపద్గతంచ = మిక్కిలి సంకటమును పొందియున్నవానిని గూడ - ఆపదవచ్చినప్పుడునుగూడ యనుట, నజహాతి = విడిచిపెట్టఁడు, కాలే = (వ్యవసాదులుకలుగు) సమయమునందు, దదాతి = (కోరినదానిని) ఇచ్చు

చున్నాడు. ఇదం=ఇది-ఈపాపమునుండి నివర్తింపజేయుట మొదలైనవి యనుట, సన్నిత్రలక్షణం-సన్నిత్ర=నిజమైనన్నీహితనియొక్క, లక్షణం=స్వరూపముగా, సన్త = సత్పురుషులు, ప్రవవన్తి=చెప్పుచున్నారు.

తే. అఘమువలన మఱియు హితార్థకలితుఁ

జేయు గోప్యంబు దాచుఁ బోరపించు గుణము

విడువఁ డాపన్ను లేవడిరవేళ నిచ్చు

మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల ర మెలగుచుండు.

66

తా. పాపకృత్యములనుండి మఱియు, మంచికర్తము లాచరించునట్లుగాని మేలొనఁగూర్చుకొనునట్లుగాని పురికొలుపుట, రహస్యమును దాచుట, మంచిగుణములనే వెల్లడి నేయుట, ఆపవకలిగినప్పుడుగూడ విడిచిపోకుండుట, వ్యసనాదులు కలిగినప్పుడు వలయుదాని నిచ్చుట, మొదలైనవి నిజమైనమిత్రునియొక్క లక్షణములని సత్పురుషులు చెప్పుదురు.

అవ. మరల నాసన్నిత్రలక్షణమునే ఊరనీరదృష్టాంతపూర్వకముగా వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఊరేణాత్తగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః

ఊరోత్తాప మవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానౌ హుతః ।

గస్తుం పావక మున్నన న్త దభవ ద్దృష్ట్యా తు మిత్రాపదం

య్యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పున స్త్వీదృశీ ॥ 67

టీ. ఊరేణ=పాలుచేత, ఆత్త... కాయ-ఆత్మ=తన్ను, గతో=పోయిన, ఉదకాయ=జలముకొఱకు-తనతోఁగలుపఁబడినజలమున కనుట, పురా=ముందుగా, తే=ప్రసిద్ధములైన అఖిలాః=సమస్తములైన, గుణాః=(తీయదనము, తెల్లదనము మొదలైన తన)గుణములు, దత్తాపా=ఇయ్యఁబడినవిగదా. ఇట్లు తనగుణముల నిచ్చుటవలన పాలునకు జలముతో మైత్రికలిగెననుట. ఊరోత్తాపం=(కాఁగుటకై నిష్పనం దుంపఁబడిన) పాలుయొక్కసంతాపమును-పాలుకాఁగుటనని భావము, అవేక్ష్య=చూచి, తేనపయసా=ఊరముతోఁగలిసి యున్న జలముచేత, స్వాత్మా=తనశరీరము, కృశానౌ=అన్నియందు, హుతః = వేల్పఁబడి నది-హోమముచేయఁబడినది-మిత్రమగు పాలయొక్కసంతాపమునుజూచి తాళలేకనిప్పు రోఁబడి నకించెనుట-ఇగిరిపోయెనని భావము. తత్తు=ఆపాలును, మిత్రాపదం=మిత్ర మగుజలముయొక్క (యిగిరిపోవుటయనెడి) విపత్తిని, దృష్ట్యా=చూచి, పావకం=అన్నిని కూర్చి, గస్తుం=పోవుటకు, ఉన్ననః=ఉద్యుక్తమైనది, అభవత్=అయెను. నీరు ఇగిరి పోఁగా పాలు పొంగి పైకి వచ్చుచున్నదని భావము. తేన=ఆ, జలేన = జలముతోడ,

యు క్తంసత్ = కూడినదై, కామ్యతి = ఉపశమించుచున్నది - పొంగు తీసిపోవునని భావము. సతాం = సజ్జనులయొక్క, మైత్రీ = స్నేహము, ఈవ్యక్తిపునః ఇటువంటిదిగదా - ఒండొరుల వ్యసనములకుఁ దాళనట్టి స్వభావముగలది యనుట.

ఉ. శ్రీరము మున్ను నీటి కొనఁగెన్ స్వగుణంబులు దన్ను జేరుటన్
శ్రీరము దప్త మాట గని ర చిచ్చుతీరెన్ వెతచే జలంబు ను
ర్వారసువృద్ధిపత్రి గని ర వహ్ని జారం జనె దుగ్ధ మంతలో
నీరముఁగూడి శాంత మగు ర నిల్చు మహాత్ములమైత్రి యీగతిన్. 67

తా. పాలు తనతోఁగలసినజలమునకు తీయఁదనము తెల్లఁదనము మొదలైన తన గుణము లన్నిటిని ముందిచ్చి దానితో మైత్రిచేసికొనెను. పీచు నాపా లగ్నియందు మిక్కిలి తపించుటఁజూచి దానిమిత్రమగు జలము తాళలేక తనకరీరము నగ్నియందు హోమము చేసికొనెను. జలమున కిట్టియాపవ వచ్చెనేయని పాలు దుఃఖించి తాను నగ్నియందుఁబడుటకుఁ దమకించుచుండఁగా నింతలో జలమువచ్చి దానితోఁగలియుట వలన నాపా లూఱడిల్లెను. సత్పురుషుల స్నేహముకూడ యిటువంటిదే యగును. [పాలుతో మొట్టమొదట జలము కలువఁబడును. పీచు పాలు ప్రాయ్యమింద కాఁచఁ బడును. అది కాఁగునపుడు జలమంతయు నిగిరిపోవును. అది యిగిరిపోఁగా పాలుపొంగి వైకివచ్చును. అప్పుడు జలమును జల్లఁగా పాలుపొంగక యణగిపోవును. ఈ వ్యవహారము శ్రీరసీరములకు స్వభావసిద్ధమైనది. ఆ రెంటికిని స్వాభావికమైన యీ వ్యవహారమును నొండొరులతాపమునకు తాళలేని హేతువుచేఁగలిగిన స్నేహవ్యాపారముగాఁగలియు తేల్చివేసింది వర్ణించినాఁడు. కావున నిందు క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపాత్మేతి. ఈ యుత్పేతి 'సతాం మైత్రి పునస్తీవ్యధి' అనుచోఁగల అర్థాంతరన్యాసముచే నిర్వహింపఁబడుటవలన రెంటికిని విజాతీయసంకరమని తెలియునది.]

అవ. పరోపకారుల మాహాత్మ్యమును తెలుసుకొనినా మిత్రునిద్యాలి.
శ్లో॥ ఇతః స్వపీతి కేశవః కుల మిత స్తదీయద్విపాం గంధాలయం
మిత శ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే! కమదు సంఖ్యదున్యైః
ఇతోఽపి బడబాసలః సహ సమస్తసంవర్తకైః కమదున్యైః
రహా వితత మూర్జితం భరసహంచ సిన్ధో ర్విప్రైః కమదున్యైః

టీ. ఇతః = ఈదిక్కున - ఈప్రదేశమందనుట, కేశవః = విష్ణువు - సకలభువనములను గుఱియందుఁగలయట్టివాఁడని భావము. స్వపీతి = యోగానుసంధానముతో నిభురించుచున్నాఁడు - యోగనిద్రపోవుచున్నాఁడనుట, ఇతః = ఈప్రక్కను - మఱియొకచో ననుట, తదీయద్విపాం - తదీయ = ఆవిష్ణువుయొక్క, ద్విపాం = (కాలేశమాది)

శత్రువులయొక్క, కులం=సమూహము, (ఉన్నది యని శేషము గ్రహింపవలెను). ఇతః= ఈప్రక్కను - మఱియొకచోటనుగూడ ననుట, శరణ అర్థి నాం = శరణముగోరి నట్టి, కిరిజాం=మైనాకాదిపర్వతములయొక్క, గణాశ్చ = సమూహములును, శేరతే= నిడించుచున్నవి. ఇతః=ఈప్రక్క-ఈయింకొకచోట, సమస్తసంపర్కైఃసహ-సమస్త= సకలమైన, సంపర్కైస్తహ = (ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించునట్టి) యగ్నుల తోడఁగూడ, బడబాసలః అపి = బడబాగ్నియును, (వసించుచున్నదని శేషము.) సిన్ధోః=సముద్రముయొక్క, వపుః=శరీరము, వితతం=(విష్ణువునంతటి పెనుమూర్తియుం డునట్టి స్థలమగుటచే) విరివియైనదియు, ఊర్జితం=(బడబాసలము నీరునంతయు త్రాగు చుండియుఁ దగ్గకుండుటవలన) మిక్కిలి వర్ధిల్లునృభాషముగలదియు, భరసహంచ=(మహా పర్వతములను నైతము భరించుటచే) బరువును వహింపఁజాలినదియును, అహా=అశ్చర్యము -కొలదిలేనిప్రభావము గలిగియుండుటచే మిక్కిలి యాశ్చర్యమైనదనుట. అలం. ఆప్ర ముతప్రశంస.

చ. ఒకయెడఁ బవ్వలించు హరిరీయొక్కయెడఁ వసియించు రాక్షస ప్రకరము లొక్కచో నడఁగుఁ శ్రీ బర్వతసంఘము లొక్కెడఁ బూర్వా హకములతోడ నుండు బడబాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబునుం బ్రకటభరక్షమం బగుచు శ్రీ భాసిలు నొర సముద్ర మెంతయున్. 68

తా. సముద్రమునం దొకప్రక్క పదునాలుగుజగములు కడుపునంగల విష్ణువు యోగనిద్ర పోవుచున్నాడు. వేటొకప్రక్క నావిష్ణుని శత్రువులగు కాలకేయుఁడు మొదలైనవారిసమూహము ఉన్నది. ఇంకొకప్రక్క నింద్రాదులకుమెఱచి శరణు గోరినట్టి దాగియున్న మైనాకాదిపర్వతసమూహములు పడియున్నవి. మఱియొకప్రక్క ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించి నశింపజేయునట్టియగ్నులతోఁగూడ బడబాగ్ని వసించుచున్నది. ఈవిషయములనుబట్టి చూడఁగా సముద్రముయొక్కదేహము అత్యంత విస్తారమైనదియు మఱిమఱి పెరుఁగునట్టిదియు మిక్కిలి భారమును వహింపఁజాలినది యునై యున్నది. ఏమాశ్చర్యము. [ఇందు లక్షయోజనముల కొలదిగల సముద్రమును కొలదిలేనికేవలదానానప్రదేశముగాఁ జెప్పఁబడినదిగాన ఆధారముకంటె ఆధేయము పెద్దది యగుటచే అధికాలంకారమును.]

అవ. నిరతిశయ మైనపరోపకారశీలము గలవారిద్దఱే గనుక నాయుద్ధరిజన్తమే సఫలమైనదికాని తక్కినవారిది కాదని. చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ జాతః కూర్మః సపకః పృథుభువనభరా యార్పితం యేన పృథం
శ్లాఘ్యం జన్త ధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రమ్ ।
సజ్జాతవ్యర్థపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టా న్నచాఘో

బ్రహ్మణోదుమ్మరాస్త ర్భకవ దపరే జన్తవ్రా జాతనష్టాః ॥ 69

టీ. యేన = డేనచేత - ఏకూర్తముచేత ననుట, పృథు...రాయ - పృథు = అధికమైన, భువనభరాయ = పదునాలుగులోకముల భారముకొఱకు - అంతటిభారమును మహిమచుట కొఱకు, పృథ్వీ = పీఠపు - తన పీఠపుండ్రవ్యయనుట, (ఇచట 'పృథు' శబ్దమును వేటుగా విడచి దానిని 'పృథ్వీ' మనకు విశేషణముగా గ్రహించిన 'పృథు పృథ్వీ' వికాలమైనపీఠపు అనియర్థము.) అర్పితం = ఇయ్యబడినదో, నా ఏకః కూర్మః = ఆ ఒక్కకూర్మమే - ఆయాదివరాహవతార మొకటిమాత్రమే యనుట, జాతం = పుట్టినది - సార్థకమైనజన్మముగల దనుట - పదునాలుగులోకములను పీఠపుపై భరించియుండుటచే నని భావము - నిరంతరమును లోకములకన్నిటికిని క్రిందిపక్షమునం దుండుటవలన భరింపరాని యాభువనములభారముచే గలిగినశ్లేశమును సహించినట్టిదనుట, యత్ర = ఎవని యందు - ఏధునిపునియందు, తేజస్విచక్రం - తేజస్వి = జ్యోతిస్సులగు గ్రహనక్షత్రాదుల యొక్క, చక్రం = శంకుమారచక్రము, లేక, మండలము, నియమితంశత్ = నియోగింపబడినదై - ఏర్పఱుపబడినదై, భృమతి = తిరుగుచున్నదో, ధృవన్య = అధునిపునియొక్క, జన్మ = జన్మము ను, క్లావ్యం = (నకలలోకములందును) బాగ్ దక్షత్వీనది - గ్రహనక్షత్రమునంతయు మెలపుచుండుటచే నని భావము - నకలలోకములకును బాడవైన మేరువు యొక్క శిఖరమునకు శిఖామణియగు ధృవివుండు జ్యోతిశ్చక్రమునంతయు తన కధీనము చేసికొని నడపుచుండుట శ్రీ విష్ణుపురాణభాగవతాదులందుఁ బ్రసిద్ధము. అపరే = ఇతరులైన - ధృవివూర్తములు తప్ప తక్కిన, జన్మపః = ప్రాణులు, పరహితకరణే = పరోపకారముచేయు విషయమందు, సజ్జాత...పక్షః - సజ్జాత = కలిగిన, వృథ = నిరర్థకమైన - ప్రయోజనము లేని, పక్షః = పక్షముగలవారు - పరహితముఁ జేయ నేరనిపక్షముం దున్నవారు, కాబట్టి, ఉపరిష్టాత్ న = మించును లేదు - ద్రువునివలె ఉపరిభాగమందు మ్రించువారును గారు, అధశ్చ న = క్రిందను లేదు - అధికూర్తమువలె క్రిందిభాగమున మ్రించువారును గారు. (మఱి యెట్టివారగుదురనిన), బ్రహ్మ...వత్ - బ్రహ్మణః = బ్రహ్మాండమనెడు, ఉదుమ్బర = తీర్తిపండుయొక్క, అస్తః = లోపలి, మళికపత్ = పురుగులవలె, జాతనష్టాః = పుట్టినవారును నశించినవారును, అగుదురు అని శేషము. తక్కినవారికి జంతువులు అనుశబ్దము ప్రయోగించుట వారి నీచత్వము తోఁపించుటకొఱకుని తెలియునది, తక్కినవారు సాధించినదేయులేమిచే అత్తిపండులోనిపురుగులవలె నిరర్థకముగా పుట్టి నచ్చునట్టివానితో సాటియగుదురు గాన వారితోఁ బనియేమి యని భావము.

చ. వితతజగద్భరంబు దనగీపునఁ దాల్చినకూర్తనాథుఁడుకా
సతతము చంద్రభాస్కరులకీచక్రముఁ ద్రివృద్ధువుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ నజాండజంతుఫలరంద్రవసన్నశకంబులట్లు నిం
దితవిఫలార్థసంగతి జరనించి నశించుఁ దదన్యజంతువుల్.

తా. అవతారములందు నైతము అధికారావతార మొకటియే సకలలోకములను పీఠపుపై భరించియుండుటంజేసి సార్థకమైన జన్మముకలది. ఇతర దక్కినవానిజన్మముల మాట చెప్పనేల. ఇంతేకాక ధ్రువుఁడు మేరుపర్వతశిఖరముననుండి బ్యోతిశక్రము సంతయుఁ ద్రిప్పమండునుగాన నట్టివానిజన్మమును శ్లాఘ్యమైనది. ఈయిరువురు తప్ప పర హితమునేయుటయందు సమర్థులు కానిరక్తిని ప్రాణులు ధ్రువునవలె మీఁదను లేక, యాదికూర్తమువలె గ్రింపనులేక, బ్రహ్మాండము నడుమ నత్తిపండులోని పురుగులవలె బుట్టి నశించువారే యగుదురు. కావున వాచిజన్మములెల్ల నిరర్థకములే యగును. బ్రహ్మాండో దుమ్మరా నర్థశక' అనుచో యాపకము. 'మశకవత్ జాతనస్థా' అనుచో ఉపమ. ఈరెంటికిని సంకరము.

అవ. విధేయులగువారిని బిలిచి వారికి నదాచారమును గఱపు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ తృష్ణాం ఛిన్ధి భజ త్తమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రూ హ్యనుయాహి సాధుపదవీం సేవస్వ విద్యజ్జనమ్ |
మాన్యా న్నానయ విద్విజోఽప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురు దయా మేత త్సతాం చేష్టితమ్ || 70

టీ. ఓయి జనుడా ! అని అధ్యాహరించుకొనవలయును. తృష్ణా=ఆశను, ఛిన్ధి= (వైరాగ్యకాస్త్రముచేత) ఛేదించుము-లేనియెడల ననేకములైన యాకాపాశములచే కట్టు పడి క్లేశమును బొందుదువని భావము. తృష్ణయనగా లభింపరాని పరధనములు లభింప వలయునని యభిలాష. త్తమాం=ఓర్పున, భజ=సేవింపుము-పొందుమనుట-లేనియెడల నుగ్రభావముకలిగి కార్యములను జెఱచునని భావము. త్తమయనగా అడమానాదులు సంభవించునపుడు కలుగుకోపము నడంచుట. మదం = (విద్యవలనబుట్టిన) క్రొవ్వును, జహి=(విజ్ఞానముచేత) నాశముచేయుము- లేనియెడల వివేకము మాలి తగనికార్యమ్ము లందు ప్రవర్తించి యనర్థములను దెచ్చుకొందువని భావము. పాపే=పాపమునందు-పాప కృత్యములను జేయుటయందనుట, రతిం=ప్రితిని, మాకృథాః=(అజ్ఞానముచేత) చేయ కుము. అయితే 'ధర్మంచర' ఇత్యాద్యుపదేశవచనములచొప్పున సత్కర్మములను జేయుట యందే మనస్సునుంపుము-లేనియెడల నరకమునం బడుదువని భావము. సత్యం=నిజమును, బ్రూహి=చెప్పుము. 'సత్యం వద' అనువచనముచొప్పున యధార్థమునే చెప్పుము- లేని యెడల 'నాన్యతాత్వ'తకంపరమ్-అన్యతముకంటె మించిన పాతకములేదు' అను న్యాయ మువలన అవివేకిత్యము కలుగుననిభావము. సాధుపదవీం=సద్గర్థమును, అనుయాహి=(ధర్మ కాస్త్రానుసారముగా) అనుసరింపుము-లేనియెడల దుర్మార్గమునఁ బ్రవర్తించుటవలన దోషము సంభవించుననిభావము. విద్యజ్జనం=(మంచి యుపదేశములచేత కృతార్థత్వమునకలిగించు

నట్టి) పండితమండలమును, సేవస్వ=బుద్ధిప్రసన్నతకొఱకు) శూషచేయుము - లే
యెడల బుద్ధి విశదముకామి పెద్దలకిత్తలేమి * మొదలైన దోషములు సంభవించున
భావము. మాన్యాక్ = పూజ్యులను, మానయ = తగినట్లు పూజింపుము - లేనియెడల కీ
ధర్మము ధనము అనునీమూఁడును పవలిపోవుననిభావము. విద్విషయః=శత్రువులనైనను.
ఇక తక్కినవారిని జెప్ప నేలయునుట, అనునయ=ఉపలంఘించుము - ప్రసన్నులను గాఁ జేయ
మనుట, 'నమ శ్చత్రోచ మిత్రేచ' అను వచనముచొప్పున శత్రువులను నీయెడల కలఁ
లేనివారినిగాఁ జేసికొనుమనుట - లేనియెడల వారు నీలోపములను గనిపెట్టి తన్మూలముఁ
కూలఁద్రోయుదురనిభావము. ప్రశ్రయం=గురువు లాచార్యులు మొదలైనవారి యెడల
నమ్రత్వమును - అడఁకువను, ప్రఖ్యాపయ=ప్రకటింపుము - 'గురౌనమ్రతా' అనునట్లు వినయ
మును జూపుమనుట - లేనియెడల దుర్విసీతుఁడనెడి యపవాదము కలుగుననిభావము
'ప్రచ్ఛాదయ స్వాస్థ్యణాక్' అను పాఠమున, సోతగుణములను మూసిపెట్టుము (అనఁగా
చెప్పకొనకుము) అని యర్థము. కీర్తింపాలయ=జన్మసాఫల్యము కలుగుటకై కీర్తిఁ
నిర్వహించుటకుఁ బ్రయత్నముచేయుము - లేనియెడల భూమియందు 'కింజన్త కీర్తివిహా
కీర్తిభేదిజన్తమేల' అనునట్లు జీవన్మృతుఁడనుపేరు కలుగుననిభావము. దుఃఖితే=దుఃఖము
గలవారియందు - ఇచట జాత్యేకవచనము, దయాం కరు=కరుణసేయుము - దయ యనఁగా
నితరులదుఃఖములను బోగొట్టవలయుననెడియిచ్చ. 'దుఃఖిషు కరుణా' అను శాస్త్రము
చొప్పున కరుణచూపనియెడల చిత్తశుద్ధి కలుగదనిభావము. సితత్=ఇది - తృప్త్యను ఛేది
చుట మొదలైనవి, సతాం=సజ్జనులయొక్క, చేష్టితం=వ్యాపారము - కావున నీవు సుజను
డనుకీర్తి పొందఁ గోరితివేనియిట్లు ప్రవర్తింపుము - లేనియెడల పురుషార్థములు నీకు లభిం
పవని యాశయము. 'సతాం లక్షణమ్' అని పాఠాంతరము.

శా. ఆశాసంహరణంబు నోర్చియు మదశత్యాగంబు దుర్దోషవాం
ఛాశరాన్యత్వము సత్యముక బుధమతాశ్చారంబు సత్సేవయుక
వైశద్యంబును శత్రులాలనము మాన్యప్రీతియుం బ్రశ్రయ
శ్రీశాలిత్వము దీనులందు గృపయుక శిష్టాలికిక ధర్మముల్. 70

* 'యస్తు పర్యటతే దేశా న్యస్తు సేవేత పణ్డితాక్' । తస్య విస్తారతా బుద్ధి స్తైల
బిష్ట రివామ్భసి' ఎవడు దేశాటనము చేయునో, ఎవడు పండితులను సేవించునో, వాఁ
బుద్ధి నీటియందు నూనెబొట్టువలె విస్తరించును; అనుట యూహ్యము.

† 'అపూజ్య యత్ర పూజ్యస్తే పూజ్య క్షైవాపమానితాః । అయశో మహ
దాపోహితి ధనా ధర్మచ్చ హీయతే' ఎవనిచే పూజ్యులుకానివారు పూజింపఁబడుదురో
పూజ్యులైనవా రపమానింపబడుదురో వాఁడు మిక్కిలి యపకీర్తిని బొందును. ధనమును
ధర్మమును ఊఁచినవాఁ డగును; అనుట యిట్ల గ్రహ్యము..

తా. శేరాసను ద్రుంచుట, ఓర్పు కలిగియుండుట, విద్యవలనిమదము నడంచుట, పాపకృత్యములందు ప్రీతిలేకండుట, సత్యము పలుకుట, సత్సార్గము ననుసరించుట, పండితజనులను గొలుచుట, పూజ్యులను బూజించుట, పగవారిపైనను లాలించి కలకదేర్చుట, పెద్దలయెడల నడచుచుంజూపుట, కీర్తిని రక్షించుకొనుట, దుఃఖితులయెడ వసుసూపుట యను నివి యెల్ల సజ్జనులవ్యాపారములే యగును.

అవ. ఇటువంటివారు మిక్కిలి కొందఱే యని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా

స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీణయంతః ।

పరగుణపరమాణూః పర్వతీకృత్య నిత్యం

నిజహృది వికసంతః సన్తి సంతః కియంతః ॥

71

టీ. మనసివచసికాయే=మనోవాక్కాయములందు-త్రికరణములందును, పుణ్య... పూర్ణా-పుణ్య=పుణ్యమునెడి, పీయూష=ఆమృతముచేత, పూర్ణా=నిండినవారు-త్రికరణములచేతను సత్కర్తృములనే యాచరించుటయం దానతిగలవారనుట, త్రిభువనం = మూడులోకములను-మూడులోకములం దున్నట్టిజనులనుట, ఉపకారశ్రేణిభిః=ఉపకారపరంపరలచేత, ప్రీణయంతః = సంతోషింపజేయుచున్నవారును, పర...అణూః-పర=ఇతరులయొక్క, గుణపరమాణూః=మిక్కిలి స్వల్పములయినగుణములను, పర్వతీకృత్య=కొండంతచేసి-గోరంతదానిని కొండంతనేసి యనుట, నిత్యం=ఎప్పుడును, నిజహృది=తమయంతఃకరణమునందు, వికసంతః=సంతోషించుచున్నవారును(అగు), సంతః=సత్పురుషులు, కియంతః = కొందఱే, సన్తి=కలరు-ఇటువంటి గుణసంపత్తి మిక్కిలి యరువగుటచే దీనిని గలవారు ఎక్కడనో ఒకరిద్దఱుగా నుండురేకాని తఱుచుగా నుండరని భావము.

చ. హృదయవచశ్చరీరముల శ నెంతయుఁ బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై
ముదము బహుపకారముల శ మూఁడుజగంబులకుఁ ఘటించుచుకొ
వదలక సాధుసద్గుణలీలంబులు గొండలు సేసి మెచ్చుచుకొ
మదిని వికాసయుక్తు లగురమాన్యులు గొండలు వైల్లు రిద్దరన్. 71

తా. పుణ్యమనెడి ఆమృతముచే నిండిన త్రికరణములు గలవారును, సుపకారములు పెక్కులాచరించి ముల్లోకముల నుల్లిసిల్ల జేయువారును, బరులగుణముల గోరంతలను గొండంతలుగాఁజేసి వర్ణించి మది నానందించువారును నగు సత్పురుషులు కొందఱే కలరుకాని పెక్కుండ గలుగరు.

ఇది నీతిశతకమునందు పరోపకారపద్ధతివర్ణన మున్నది స్తవమదశకము.

నీతిశతకము - ధైర్యపద్యతి.

శ్లో॥ రత్నైర్మహాభేస్తుతుషుర్న దేవా, న భేజిరే భీమవిషేణ భీతిమ్ ।
 సుధాంవి నా నప్రయయు ర్విరామం, న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తి ధీరాః॥

టీ. దేవాః=దేవతలు, మహాభేః = మహాసముద్రముయొక్క-పాలనముద్రమును సంబంధించినట్టి యనుట, రత్నైః=కాస్తుభము మొదలయిన మణులచేత-లేక 'జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్న మితి కథ్యతే' 'ఒక్కొక్కజాతియందును ఎది మిక్కిలి మేలైనదో' అది రత్న మని చెప్పబడుచున్నది' అను వచనముచొప్పున విరావతము, ఉచ్చైశ్శృంగము, కల్పవృక్షము, కామధేనువు మొదలైన జాతిశ్రేష్ఠము లగువస్తువులచేత, న తుతుషుః = సంతుష్టి నొందినవారు కారు-సముద్రమును చిలుకునప్పు డని శేషము. భీమ విషేణ=భయంకరమైన కాలకూటవిషముచేత, భీతిం=భయమును, నభేజిరే=పొందిన వారు కారు-ఇది ధైర్యాతిశయమును సూచించుమాట. సుధాంవి నా = అమృతము లేక-అమృతమును లభింపక యనుట. విరామం=ఉడుగుటను-చిలుకుట మానుటను, నప్రయయుః=పొందినవారు కారు-అమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుటను వదలినవారు కారునుట-ఇది శీలసంపత్తిని సూచించుమాట. ధీరాః=ధీరులు-దిట్టలైనవారు, నిశ్చితార్థాత్=ప్రతిజ్ఞ చేసికొన్న కార్యమునుండి, న విరమన్తి = విరమింపరు. ధైర్యశీలసంపన్నులైనవారు పట్టినకార్యమును విడువక ఫలము గలుగువఱకు ప్రయత్నము చేయుచునే యుందురనుట. దేవతలును ధైర్యశీలసంపన్నులు గనుక వారును బట్టినకార్యము విడువకుండుట (అనగా అమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుట వదలకుండుట) యుక్తమే యగు నని భావము.

తే. తనిసిరే వేల్పు లుదధి రతనములచేత

వెఱచిరే ఘోరకాళోలవిషముచేత

విడిచిరే యత్న మమృతంబు శ్ర వైడము దనుక

నిశ్చితార్థంబు వదలరు శ్ర నిపుణమతులు.

72

తా. పాలనముద్రమును జిలుకునప్పుడు దేవత లందలిరత్నములకు సంతోషింపక, యందుఁ బుట్టిన హాలాహల మనుభయంకరవిషయమునకు భయపడక, యమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుటను జాలించినవారు కారు. ధీరులైనవారు తాముచేయ నిశ్చయించుకొన్న కార్యమును ఫలము గలుగువఱకును జేయక విడువరు. అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

అప. సీచులు మొదలైనవారి వృత్తులను జెప్పచు తన్మూలమున

ఈ శతకముందుఁ గొన్ని యెడల ధైర్యము ప్రధానముగాను గొన్ని యెడల భయము ప్రధానముగాను నిర్దేశింపబడుచున్న దని యెఱుంగునది.

‘ధీరులు పూనినకార్యమును విడువరు’ అని ముందు చెప్పినవిషయమునే గట్టిపఱచుచున్నాడు.

శ్లో॥ ప్రారభ్యతే నఖిలు విఘ్నభయేన నీచైః

ప్రారభ్య విఘ్నవిహతా విరమన్తి మధ్యాః ।

విఘ్నే ర్ముహూర్తము రపి ప్రతిహన్యమానాః

ప్రారబ్ధ ముత్తమగుణా న పరిత్యజన్తి ॥

78

టీ. నీచైః = అధములచేత, విఘ్నభయేన=విఘ్నములవలన భయముచేత, నప్రారభ్యతేఖిలు=ఆరంభింపఁబడదు - కార్యము అనిశేషము. మధ్యాః=మధ్యములు, ప్రారభ్య=(కార్యమును)ఆరంభించి, విఘ్నవిహతాః=విఘ్నములచే నడ్డుపఱుపఁబడినవారై, విరమన్తి = ఉడుగుచున్నారు - కార్యము చాలించుచున్నారనుట. ఉత్తమగుణాః = ఉత్కృష్టములైన ధైర్యము శీలము మొదలైనగుణములు గలవారు - పురుషశ్రేష్ఠులనుట, విఘ్నే=విఘ్నములచేత, ముహూర్తముః=మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాః=విఘ్నములచేత విడిచిపెట్టరు. దేవతలును †ధైర్యము శీలము మొదలైనయుత్తమగుణములు గలవారైకాన కాలకూటము బడబానలము మొదలైన విఘ్నములచే కొట్టుపడినను అమృతము లభించునఱకు నారంభించిన మథనమును పరిత్యజింపకుండుట యుక్తమేయని యీ చెప్పఁబడిన రెండుశ్లోకములచే నేర్పడిన యాశయము.

శ్లో. ఆరంభింపరు నీచమానవులు విఘ్నభయానసంత్రస్తులై

యారంభించి పరిత్యజింతు రురువిఘ్నభయత్తులై మధ్యముల్

ధీరుల్ విఘ్నవిహన్యమాను లగుచుకర ధృత్యున్నతోత్సాహులై

ప్రారభ్యకారము లుజ్జగింపరు నుమీ శ్రవణ్ణానిధుల్ గావునన్. 78

తా. అధములు విఘ్నములు కలుగు ననుభయముచేతఁ కార్యమునే యారంభింపరు. మధ్యములు కార్యమును ప్రారంభింతురుగాని నడుమ విఘ్నములు కలిగినేని దానిని విడిచిపెట్టుదురు. ధైర్యశీలాదిగుణములు గలయుత్తములు ప్రారంభించినకార్యమును విఘ్నములు మాటిమాటికిఁ గలిగినను విడిచిపెట్టరు.

అవ. ధైర్యశీలసంపన్నుఁ డైనవాఁ డొకకార్యమునకుఁ బూనినపుడు సుఖదుఃఖములు కలిగిన సరకుసేయఁడు. అట్లు సరకుసేయకుండుట

† ‘మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపిపేతుషు’ మనస్సునకు వికారము కలిగించుపేతువులు కలిగియున్నను అది వికారము నొందకుండుటయే ధైర్యము. ఇతోచితమైన మంచినస్వభావమే శీలము అని రెంటికిని భేదము నెఱుంగునది.

వలన నాకార్యమును సాధించుకొనునని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ క్వచి తృప్తీశయ్యః క్వచి దపిచ పర్యజ్ఞశయనః
 క్వచి చాఘాకాహారః క్వచి దపిచ శాల్వోదనరుచిః ।
 క్వచి త్కన్ధాధారీ క్వచి దపిచ దివ్యామృతధరో
 మనస్వీ కార్యాగ్రీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్ ॥

74

టీ. క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, లేక, ఒకానొకప్పుడు, పృథ్విశయ్యః = భూమియే
 శయ్యగాఁగలవాఁడును - కఠినమగు నేలపై పరుండువాఁడు ననుట, క్వచిత్ = ఒకా
 నొకచో, లేక, ఒకానొకప్పుడు; (ఇట్లే క్వచిచ్ఛబ్దమునకు మీఁదనెల్ల నర్థము తెలియునది)
 పర్యజ్ఞశయనః అపి = (హంసతూలికా) తల్పమున నిదురించుటగలవాఁడును - మిగుల
 మెత్తనిపరువున పరుండువాఁడు ననుట, క్వచిత్, కాక ఆహారః = కాయగూరలే యాహార
 ముగాఁగలవాఁడును - నీరసమైన యాహారముగలవాఁడు ననుట, క్వచిత్, శాల్వోదనరు
 చిరపి - శాల్వోదన = శాల్యన్నమునందు, రుచిః అపి = రుచిగలవాఁడును - మద్రసోపేత
 మృష్టాన్నభోజనముచే సంతృప్తుఁడైనవాఁడుననుట, క్వచిత్, కన్ధాధారి = చింపిగుడ్డలను
 గూర్చి కుట్టినబొంతను ధరించినవాఁడును, క్వచిత్, దివ్యామృతధరోఽపి = ప్రకాశించు
 చున్న బంగారుపీతాంబరమును ధరించినవాఁడును (అగు), కార్యాగ్రీ = కార్యసిద్ధిని
 గోరునట్టి, మనస్వీ = ధీరుఁడు, దుఃఖంచ - (భూశయ్యాదులవలనఁగలుగు) దుఃఖమును,
 నగణయతి = సరకునేయఁడు, సుఖంచ = (పర్యంకశయనాదులవలనఁగలుగు) సుఖమును,
 నగణయతి = సరకునేయఁడు - సుఖదుఃఖములను సమముగాఁజూచి లక్ష్యపెట్టక కార్య
 మును సాధించుటయందే కనుగొని యుండుననుట.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వలించు నొకచో १ నొప్పారు బూసెజ్జవై
 నొకచో శాకము లారగించు నొకచో २ నుత్కృష్టశాల్వోదనం ట్టి
 బొకచో బొంత ధరించు నొక్కొకతటికీ ३ యోగ్యాంబర శ్రేణి డేవే॥
 క్కను రా నీయఁడు కార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబుక సుఖంబుక మదిన్యోపు

తా. కార్యమును సాధింపఁగోరు ధీరుఁడు కష్టకష్టములను లక్ష్యపెట్టక యానెడి
 సందర్భములకుఁ దగినట్లు కట్టువైన నేలమీఁదఁగాని మృదువైన పరువునందుఁగా
 పరుండి నిదురించును. చవిలేని కాయగూరలనుగాని రసవంతమైన శాల్యన్నమునుగాని
 భుజించును. చింపిగుడ్డల బొంతనుగాని తళతళలాడు బంగారుపీతాంబరమునుగాని ధరిం
 చును. ఇట్లు కష్టము లైనవానివలనఁ గలుగు దుఃఖమునుగాని కష్టములు కానివానివలనఁ
 గలుగు సుఖమునుగాని సరకునేయఁడు. [ఇట్లు సుఖదుఃఖములను లక్ష్యపెట్టకుండుటవలన
 వానిచేఁ గార్యముచేడక నిద్రించుచున్నదని యాశయము.]

అవ. ధీరులైనవారు లోకులు నిందించినను గాని స్తుతించినను గాని న్యాయమార్గముననుండి చలింప రనుచున్నాడు.

శ్లో॥ నిన్దస్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువస్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతువా యథేష్టమ్ |
అదైవవా మరణ మస్తు యుగాంతరేవా
న్యాయ్యా త్పథః ప్రవిచలన్తి పదం స ధీరాః ||

75

టీ. నీతినిపుణాః=నీతిశాస్త్రమునందు నేర్పరులైనవారు-నీతిని జక్కగా నెఱింగినవారనుట, నిన్దస్తువా = నిందింతురుగాక, యది = కాదేని, స్తువస్తువా = స్తోత్రము నేయుదురుగాక, లక్ష్మీః=సంపద, సమావిశతువా=కలుగునుగాక, (అధవా)యథేష్టం=ఇచ్చ వచ్చినట్లు-అడ్డపాటులేక, గచ్ఛతువా=పోవునుగాక, మరణం = మృతి, అద్యవీవవా = ఇప్పడేకాని, (అధవా)యుగాంతరేవా=కల్పాంతరమందుఁగాని, అస్తు=కలుగుఁగాక, ధీరాః=బుద్ధికారులు, న్యాయ్యాత్ = న్యాయముతోఁగూడిన, పథః=మార్గమునుండి, పదం = ఆడుగు-ఒక్కయడుగు పెట్టునంతమాత్రముగూడననుట, నప్రవిచలన్తి=చలింపరు-న్యాయ మార్గమును విడువకుండుటయే వారికి పరమార్థముగాని నిందాస్తోత్రములు కావనిభావము.

తా. నీతిప్రౌఢవిహారులైననిపుణుల్ శ నిందింపనీ మెచ్చనీ

ఖ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ శ గాఢంబుగా సాగనీ

ఘాతం బప్పుడ పొందనీ నియతిమై శ కానీ యుగాంతంబునక

నీతిశ్లాఘ్యపదంబు దప్పరుగదా శ నిత్యంబు ధీరోత్తముల్. 75

తా. నీతివేత్తలు దూషించినను లేక భూషించినను, సంపద కలిగినను లేక తొలగి
సరణ మిప్పుడే కలిగినను లేక కల్పాంతరమునక గలిగినను, ధీరులైనవారు న్యాయ
మార్గమునుండి యొక్కయడుగుకూడఁ జలింపరు.

అవ. ధీరుఁ డనఁగా నెవఁడు? వాఁ డేమిసాధించు వనఁగా దానికిఁ
మధి చెప్పుచున్నాడు.

మ॥ కాన్తాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి కోపకృశానుతాపః |

కర్షన్తి భూరివిషయా శ్చ న లోభపాశై

ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్న మిదం స ధీరః ||

76

టీ. యస్య = ఎవనియొక్క, చిత్తం = మనస్సును, కాన్తా *కటాక్షవిశిఖాః -

* 'యద్గతాగపిత్రా వివేచిత్యేణ విపర్జనమ్ | తారకాయాః కలాభిజ్ఞానం

కాస్తా=స్త్రీలయొక్క, కటాక్ష=కడగంటిచూపులనెడి, విశిఖాః=బాణములు, న ఖనన్తి=
 క్రుచ్చువో-మోహింపఁజేయువోయనుట, కోప...తాపః=కోప=క్రోధమనెడి, కృశాను=
 అగ్నియొక్క, తాపః=తాపము-వేడిమి, ననిర్దహతి=దహింపఁదో-వ్యాకులపెట్టవోయనుట,
 భూరివిషయాః=బలవత్తరములైన శబ్దము రసము మొదలైన యింద్రియార్థములును, లోభ
 పాశైః=లోభములనెడి త్రాళ్లచేత - (లోభమనఁగా పరధనాపహరణమందు ప్రయ
 త్నము-అది బంధనపేతువగుటచే పాశముగా నూహింపఁబడినది), నకర్షన్తి=ఆకర్షిం
 పవో - (తర్షన్తి అనుపాతమున తృష్ణగలదిగాఁజేయవో యని యర్థము.) సః ధీరః = ఆ
 ధీరుఁడు, కృత్స్నం=సమస్తమైన, లోకత్రయం=స్వర్గము మొదలైన మూఁడులోకములను,
 జయతి=జయించుచున్నాఁడు-స్వాధీనములుగాఁ జేసికొనుచున్నాఁడనుట. వానికేదియు
 నసాధ్యముకాదని భావము.

ఉ. మానవతీకటాక్షశిత్రమార్గణముల్ విదలింపఁ జాల వె

వ్యానిమనంబు కోపమయివహ్ని దహింపదు లోభపాశసం

తానము మాల్వచందనవీరతానములున్ వెత సేయ నోప కె

వ్యానివశంబునన్ మెలఁగు వాఁడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

తా. ఎవనిమనస్సు, పూవుబోఁడుల వాడిచూపులనెడి తూపులచే గాడకయుఁ,
 గోపాగ్నిచేఁ గ్రాఁగకయు, శబ్దాదివిషయములం దగిలి లోభపాశములచే కట్టువడి
 పేరానపాలు కాకయు నుండునో, వాఁడే ధీరుఁడు. వానికి మూఁడులోకములును
 వశమై యుండును.

అవ. ధైర్యగుణమును దిరస్కరించుట యెట్లును యుక్తము
 కాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కదర్థితస్యాపిహి ధైర్యవృత్తే, ర్మశక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమార్హమ్ |

అధోముఖ స్యాపి కృతస్య వహ్నే, రాధః శిఖా యాతి కదాచిదేవ॥

తా. కదర్థితస్యాపి=తక్కువవఱుపఁబడినవాఁడయ్యను-అతిదుఃఖితుఁడైనను, ధైర్యవృ
 త్తేః=ధైర్యముతో వర్తించునట్టివానియొక్క-ధీనియొక్క, ధైర్యగుణః = ధైర్యమనెడి
 గుణము, ప్రమార్హం=తుడిచివైచుటకు-తక్కువవఱుచుటకునుట, నశక్యతేహి=శక్యముగానే
 రదు. దీనికి దృష్టాంతమేమన, అధోముఖస్య=దిగుముఖముకలదిగా, కృతస్యాపి=చేయఁబడిన
 దైనను, వహ్నేః=అగ్నియొక్క, శిఖా = జ్వాల, కదాచిదేవ = ఒకప్పుడును, అధః=
 కటాక్షం ప్రచక్షతే' నల్లగుడ్డు ఇటు నటు పోవుచును మరల వచ్చుచును నిలుచుచును
 ఇట్లు విచిత్రముగా చీలినముతో తిరిగివచ్చుటయే కటాక్షము: అని భాషప్రకాశమునఁ
 జెప్పఁబడినది.

క్రిందుగా, నయాతిఃపోదు-మీదనే ప్రసరించునుట- ఇట్లే భీరుని ధైర్యగుణము ను నందునని తెలియునది. అలంకారము-దృష్టాంతము.

తే. నియతిచేతఁ గదరితుం ర్ డయిన ధైర్య
పరునిధైర్యగుణంబు మానస్వంగఁ దరమె
క్రిందుసేయంగఁ బడినట్టికృష్ణపథుని
శీల లెందయిన మీఁదుగాఁ ర్ గెరలుఁగాదె.

77

తా. అగ్నిని దలక్రిందుగాఁ బట్టినను దానిజ్వాల క్రిందుగా ప్రసరింపనియట్లు భీరుని నెంతతక్కుపఱచిచినను వానిధైర్యగుణము తక్కువకాదు.

అవ. శీలము నశించుటకంటె మరణమునొంద యత్నించుటయే మేలనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరం తుక్ష్ణాచ్ఛృక్ష్ణౌ ద్గురుశిఖరిణః కావపి విషమే
పతిత్వాయం కాయః కఠినదృఢదస్తే విదలితః ।
వరం న్యస్తో హస్తః ఫణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే
వరం వహ్న్నా పాత స్తదపిన కృతః శీలవిలయః ॥

78

టీ. అయం=ఈ, కాయః=దేహము, గురుశిఖరిణః=మిక్కిలి పొడవైన పర్వతము యొక్క, తుక్ష్ణాచ్ఛృక్ష్ణౌ = పొడవైన శిఖరమునుండి, కావపి = ఒకానొక, విషమే = వికటమైన - ఒడుదుడుకైన, కఠిన దృఢదస్తే అస్తే = కఠినమైన తాతి నడుమ, పతిత్వా = పడి, విదలితః = తునుకలైనది (అయ్యోనేని), వరం=కొంతమేలు. హస్తః=చేయి, తీక్ష్ణ దశనే = విషాగ్నిచే సుగ్రమైన కోఱలుగల, ఫణిపతిముఖే = నర్పరాజయొక్క నోటియందు, న్యస్తః=పెట్టబడినది (అయ్యోనేని), వరం=కొంతమేలు, వహ్న్నా=అగ్నియందు, పాతః=పడుట-అగ్నిప్రవేశమనుట, వరం=కొంతమేలు, తదపి= అయినను, శీలవిలయః=మంచిన్యభావముయొక్క నాశము - మంచిన్యభావము విడిచి పెట్టుట, కృతః = చేయఁబడినది (అయ్యోనేని), న వరం=కొంచెమైనను మంచిదికాదు- ప్రాణనశకులము కలిగినను శీలమును విడువరాదని భావము.

ఉ. ఉరుతరపర్వతాగ్రమున ర్ నుండి దృఢం బగుతాతిమీఁద న
త్వరముగఁ ద్రెళ్ళి కాయము హారతంబుగఁ జేయుట మేలు గాలిమే
పరిదొరవాతఁ గే లిడుట ర్ బాగు హుతాశనమధ్యపాతమున్
వర మగుఁ జారుశీలగుణావర్జన మర్హము గాదు చూడఁగన్. 78

తా. పొడవైనయొకపర్వతపుకొననుండి యొకానొకకఠినశలనడుమఁ బడి యుండు తునుకలుగాఁ జేసికొనుటయుఁ గొంత మే అనవచ్చును. బెడిదంట్లుగోఱలుగల

యాదిశేషునిముఖమునందుఁ జేయఁ జొనుపుటయుఁ గొంత మేలనవచ్చును. అగ్నిజొచ్చుటయు మేలనవచ్చును. కాని, శీలమును విడుచుటమాత్రముకొంచమైననుమంచిదికాదు.

అవ. శీల మత్యంతావశ్యక మైనదని చెప్పఁబడినదిగదా. అది యుండుటవలనఁ గలుగు లాభమేమి ? అని యడుగఁగా దానికిఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వహ్ని స్తస్య జలాయతే జలనిధిః కుల్యాయతే తత్త జా
న్తేరుః స్వల్పశీలాయతే మృగపతిః సద్యః కురక్ష్ణాయతే ।
వ్యాలో మాల్యగుణాయతే విషరసః పీయూషవర్షాయతే
యన్యాక్లేఽఖిలలోకవల్లభతమం శీలం సమున్మీలతి ॥

79

టీ. యస్య = ఎవనియొక్క, అక్లే = అవయవమునందు - శరీరమునందనుట, అఖి. . . తమం-అఖిలలోకం=సమస్తజనులకును, వల్లభతమం=మిక్కిలియు మనోహరమైన, శీలం=సత్వభావము, సమున్మీలతి=మిక్కిలియుల్లిల్లుచున్నదో, తస్య=వానికి-వానియెడ, వహ్నిః=అగ్ని (దహించునట్టిదైనను), జలాయతే=జలమువలె నాచరించుచున్నది-జలమువలె చల్లనగుచున్నదనుట. జలనిధిః=సముద్రము (దాటరానిదైనను), తస్య=వానికి- (ఇట్లే మిఁద నొక్కొక్కదానికిని గూర్చుకొనవలయును), కుల్యాయతే=కాలువవలె నాచరించుచున్నది. తత్త జాత్=ఆక్షణముననే-అలస్యమునఁగాదనుట, మేరుః = మేరుపర్వతము, స్వల్పశీలాయతే=చిన్నజాయివలెనగుచున్నది, మృగపతిః=పింజాము (మిక్కిలి హింసించు స్వభావముగల దైనను), సద్యః=అప్పుడే-తోడనే, కురక్ష్ణాయతే=జింకవలె నగుచున్నది. వ్యాలో=సర్పము (విషముచేతను రోషముచేతను భయంకరమైనదయ్యును), మాల్యగుణాయతే=పూచండవలె నగుచున్నది. విషరసః=విషద్రవము (ప్రాణములను వ్హరించునట్టి దైనను), పీయూషవర్షాయతే=అమృతవర్షమువలె నాచరించుచున్నది-దుఃఖమును గలిగించునవియెల్ల శీలసంపన్నునికి సుఖమును గలిగించుచున్నవి. ఇదియే శీలమువలనఁ గలుగు పరమలాభమని భావము.

చ. అతనికి వార్ధికుల్య యగు శీ సగ్ని జలం బగు మేరుశైల మం ✓
చితశీలలీల నుండు మదరసింహము జింక తెఱంగుఁ దాల్చు గో
పితఘటి పూలదండ యగు శీ భీష్మ విషంబు సుధారసం బగు
క్షీతి జననవృత్తం బగునుశీల మ దెవ్వనియందు శోభిల్న్. 79

తా. సకలజనులకు సత్యంతమనోహరమైన శీలముకలిమిచే నెవ్వనిమూర్తియు ల్లసిల్లుచుండునో యట్టిపురుషునికి దహించునట్టియగ్ని జలమువలెఁ జల్లగను, దాటరానిపముద్రము చిన్న కాలువవంటిదిగాను, బొడవైన మేరుపర్వతము చిన్నజాతివంటిదిగాను,

హింసించునట్టి సింహము బెదరిపాటునట్టి జింకవంటిదిగాను, విషకోషములచే బెడిదమైన సర్పము సొంపైన పుష్పసరమువంటిదిగాను, విషద్రవ మమృతవర్షమువంటిదిగాను నిట్లు దుఃఖహేతువులైనవన్నియు సుఖప్రదములుగా నగును. ఇచట కృష్ణార్థమువలన జౌహవ్య ప్రతీతి కలుగుటచే నుపమాంకారము.

అవ. శీలనంపన్ను లగువారికి నెవ్వడును సంతాపము గలుగదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఛిన్నోఽపి రోహతి తరుః, క్షీణో వ్యుపచీయతే పున శ్చవ్యః ।

ఇతి విమృశ స్త స్సన్తః, స స్తవ్యస్తే న విప్లుతా లోకే ॥ 80

టీ. తరుః=వృక్షము, ఛిన్నస్సన్నపి=చేదింపఁబడినదైనను, పునః=మరల, రోహతి=పైకిపోవుచున్నది-పెరుఁగుచున్నదనుట. చవ్యః = చంద్రుఁడు, క్షీణస్సన్నపి = కృష్ణపక్షమునందు నానాటికిం గృశించినవాఁడైనను, పునః=మరల, ఉపచీయతే=పెరుఁగుచున్నాడు. ఇతి=అనియిట్లు, విమృశ స్తః=మనస్సునఁ దలపోయుచున్నవారైన, సన్తః=నత్పురుషులు-శీలనంపన్ను లనుట, లోకే=ఈలోకమునందు, విప్లుతాస్సన్తః=నంకటము నొందినవారగుచు, స సన్తవ్యస్తే = సంతాపమునొందరు. అయితే తరువృక్షములవలె తాము అభివృద్ధికి మఱియొకప్పుడు రాఁగూడునని తలంతు రనుట.

గీ. ఖండితం బయ్య భూజంబు ర మెండి మొలుచు

క్షీణఁ డయ్యను నభివృద్ధి ర్ జెందు సోముఁ

డివ్విధమున విచారించి ర్ యొడలు దెగిన

జనములకుఁ దాప మొందరు ర్ సాధుజనులు.

80

తా. చెట్టు చేదింపఁబడినను మరల పైకి పెరుఁగుట, చంద్రుఁడు కృష్ణపక్షమునఁ గృశించినను మరల వృద్ధి నొందుట, యను నీ రెండుదృష్టాంతములను మనస్సునఁ దలపోసినవారై శీలనంపన్నులు తమకు దుఃఖముకలిగెనేని తాపమునొందక తా మాతరు చంద్రులవలె ముందభివృద్ధికి రాఁగూడునని తలంచుచుండురు. [ఇప్పుడు క్షీణదశనొందినను పిదప వృద్ధి నొందుదుమను విమర్శవలన వారికి సంతాపమే కలుగదని యాశయము.]

అవ. శీలమే సమస్తభూషణము లని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఐశ్వర్యస్య విభూషణం నుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో
జ్ఞాన స్యాపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః ।
అశ్రోధ స్తపనః క్షమా ప్రభవితు ర్ధర్మస్య నిర్వాణతా
సర్వేశామపి సర్వకారణ మిదం శీలం షరణ భూషణమ్ ॥

టి. ఐశ్వర్యస్య = స్వామ్యమునకు - పతిత్వమునకు, సుజనతా = సుజనత్వము - మంచి తనము, విభూషణం = అలంకారము - దుర్జనత్వ మలంకారము కాదనుట. శౌర్యస్య = శూరత్వమునకు, వాక్సంయమః = వాక్కు - యొక్క - నియమము - మితభాషిత్వమనుట, భూషణము - అనంబద్ధప్రలాపములాడుట కాదనుట. జ్ఞానస్య = తెలివికి - ఇది చేయఁదగును తగదు అను వివేకమునకు, లేక, అత్త విషయజ్ఞానమునకు, ఉపశమః = శబ్దాది విషయము లందు ఆశలేమి, విభూషణము - విషయబోలుపత్వము కాదనుట. శ్రుతస్య = శాస్త్రమునకు, వినయః = అడఁకువ, భూషణము - గర్వోద్రేకము కాదనుట. విత్తస్య = ధనమునకు, పాత్రే = సత్పాత్రమునందు, వ్యయః = వ్యయము, భూషణము - నటవీటాడులందుఁ జేయు వ్యయము కాదనుట. తపసః = చాంద్రాయణాదిరూప మైన తపమునకు, అక్రోధః = కోపములేమి, భూషణము - కోపశీలత్వము కాదనుట, ప్రభవితః = సమర్థుఁ డైనవానికి - సామర్థ్యమున కు, తూమా = ఓర్పు, విభూషణము - ఉగ్రతకాదనుట, ధర్మస్య = సత్పాత్రదానమునకు, నిర్వాణజతా = వ్యాజములేమి, భూషణము - ఒకసేవమునకై చేయుట కాదనుట. సర్వకారణం = ఐశ్వర్యము మొదలైన సమస్తమునకు మూలమగు, ఇహం = ఈ పూర్వోక్త మైమ, శీలం = శీలము, సర్వేషామపి = సకలపురుషులకును, పరం = (సౌజన్యాదులకంటె) సుత్కృష్టమైన, భూషణం = అలంకారము. కావున సర్వవిధముల శీలమునే యాశ్రయింప వలయు నని భాషము.

ఉ. జానుగ భూతికిం దొడవు రీ సజ్జనభావము శౌర్యలక్ష్మికిఁ
మానము నీతి విద్యకు శరీమంబు నుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికిఁ
దానము చాల్చి శక్తికిని రీ ధర్మనిరూఢి కదంభవృత్తియుం
బూనికతోడ సర్వగుణభూషణ మెన్నఁగ శీలమే నుమీ. 81

తా. స్వామిత్వమునకు సుజనత్వమును, శౌర్యమునకు మితభాషిత్వమును, జ్ఞానమునకు శబ్దాదివిషయములందు రక్తిలేమియు, శాస్త్రజ్ఞతకు వినయమును, ధనమునకు సత్పాత్రవినియోగమును, తపమునకుఁ గోపములేమియు, సామర్థ్యమునకు సహనశీలత్వమును, ధర్మమునకు వ్యాజములేకుండుటయు నలంకారములు. శీలమునది ఐశ్వర్యము మొదలైన వానికన్నిటికిని మూలము గనుక సకలపురుషులకు నిదియే సౌజన్యాదులకంటెను మేలైన భూషణము - (ఐశ్వర్యము మొదలైనవిగల యాయాపురుషులకు వరుసగా సౌజన్యము మొదలైన యాయాగుణములు భూషణములు. ఐశ్వర్యాదులకెల్ల శీలమే మూలము, గనుక నాయైశ్వర్యాదులు గలవారికి ఆసౌజన్యాదులకంటె నిదియే మేలైనభూషణ మని తాత్పర్యము.)

ఇది నీతిశతకమునందు ధైర్యపద్యతివర్ణనమన్నది అప్రమదశకము.

నీతిశతకము - దైవపద్ధతి.

అవ. ధైర్యశీలములు రెండునుగూడ దైవాయత్తము లగుటం జేసి వానిని నిరూపించినవివ దైవపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ నేతాయస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాః సైనికాః

స్వర్గో దుర్గ మనుగ్రహః ఖలు హరే రైరావణో వారణః ।

ఇత్యాశ్చర్యబలాన్వితోఽపి బలభిర్భగ్నః పరైః సజ్గరే

తద్వ్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిగ్ధిగ్ వృథా పౌరుషమ్॥ 82

టీ. యస్య=ఎవనికి, నేతా=నడపువాడు-హితాహితము లుపదేశించి తగినదారిని ప్రవర్తింపజేయువాడనుట, బృహస్పతిః=బృహస్పతియో-ఎవడోయొకడు కాదనుట, ప్రహరణం=ఆయుధము-పగతురనుగొట్టుసాధనము, వజ్రం=వజ్రాయుధమో-కొండల అక్కలుగొట్టినను మొక్కవోనట్టి వజ్రాయుధమేకాని యేదో యొకయునుపసాధనము కాదనుట, సైనికాః=సైనికులు, సురాః=దేవతలో - బలహీనులగు నీలోకపునుమ్యులు కారనుట, దుర్గం=గుప్తిసానము, స్వర్గః=స్వర్గలోకమో-మన్నుతాళ్లు మొదలైనవానితోఁ గట్టబడినదికాదనుట, అనుగ్రహః=రక్షించునానక్తి, హరేఃఖలు = హరివలననుండియో-తొంద్రదేవతవలననుండి కాదనుట-హరి యింద్రునిరక్షింపఁగోరుట నకలలోకాధీశ్వరుడగు టవలననేకాని వానికిఁ ద్రుడుగాఁ బుట్టుటవలనఁగాదని హరిశబ్దప్రయోగము తెలుపు చున్నది, వారణః=వీరుడు, విరావణః = విరావతమో-ఏదో యొకయేనుఁగుగున్న కాదనుట, బలభిత్ = అట్టియింద్రుడు, ఇతి=ఇట్లు, అశ్చర్యబలాన్వితోఽపి = (ఇతరులకు సాధారణము కానిదగుటవలన) అశ్చర్యమును గలిగించునట్టి శక్తితోఁ గూడినవాడైనను, సజ్గరే=యుద్ధమునందు, పరైః=ఇతరులచేత-రాక్షసులచేతననుట, భగ్నః = భంజింపఁ బడెను. తత్=కాబట్టి, వ్యక్తం=స్పష్టముగా, దైవమేవ=దైవమే, శరణంనను=రక్షకముకదా-పౌరుషము రక్షకము కానుట. పౌరుషం=పురుషకారమును-పురుషప్రయత్నమును, ధిగ్ధిగ్=ఛీ ఛీ (అనఁదగును.) వృథా=అదివ్యర్థము - అప్రయోజకమైనదగుటచే పౌరుషమేమియుఁ జేయనేరదని భావము.

గురుండు గురుండు వాలు శతకోటి సుపర్వులు వాహినీపతుల్
సురభవనంబు గోట మధురసూదనుడు సయిదోడు దంతి ది
క్కరివతి గాఁ గ నొప్పుబలభూతియు దాయల కోడె నాజిహ్
శరణము దైవమే పురుషశక్తి నిరర్థక మెన్నిభంగులన్. 82

తా. ఇంద్రుని కాలోచనచెప్పమంత్ర బృహస్పతి. ఆయుధము కొండల అక్కలఁ గొట్టినను మొక్కవోనట్లను. సైనికులు దేవతలు. దుర్గము స్వర్గము. అనుగ్రహించిన

వాఁడు సకలలోకాధిపాఁడుడగు విష్ణువు. గజము విరాఁతము. ఇట్లాశ్చర్యకరమైన శక్తితోఁగూడినవాఁడైనను ఇంద్రుఁడు యుద్ధమునందు రాక్షసులచే భంగపడెను. కాఁబట్టి * దైవమే రక్షకమునుట స్పష్టముగాఁ దెలియుచుండుటవలన నీసీ ! పౌరుష మెంతియొప్పుకము. [ఇందు సాభిప్రాయవిశేషములవలన పరికరాలంకారము.]

అన. బంధమోక్షములకును వోనివృద్ధులకును సైతము దైవమే కారణ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భగ్వాశస్య కరణ్ణ పిణ్డితనో ర్త్తానేన్ద్రియస్య తుథా ✕

కృత్వాః డ్వివరం స్వయం నివతితో నక్తం ముఖే భోగినః ।

తృప్త స్త త్పిశితేన సత్వర మసా తేనైవ యాతః పథా

స్వస్థా స్మిత దైవమేవ హి పరం వృద్ధౌ త్తయే కారణమ్ ॥ ౩౩

టీ. ఆఘః=ఎలుక, నక్తం=రాత్రియందు, వివరం=బిలమును, కృత్వా=చేసి-పెట్టె కనిభాము, కరణ్ణ పిణ్డిత తనో=పెట్టెయందు ముద్దగాఁ గూర్చఁబడిన దేహముగలదియు-తిరుగుటకును మేను చాచుటకును లేక కష్టపశయందున్నట్టి యనుట, కావుననే, భగ్న ఆశస్య=(తప్పించుకొనిపోవ పీలులేమిచే) చెడినమనోరథముగలదియు, తుథా=ఆఁకటిచేత, మ్లాన ఇన్ద్రియస్య=వాడినయింద్రియములు గలదియు-ఇంద్రియములపాటవము చెడినదియు ననుట, (అగు) భోగినః=సర్పముయొక్క, ముఖే=నోటియందు, స్వయమేవ = తనంతనే-దైవవశమున, నివతితః=పడినదాయెను. అసా=తగ్గునము, తత్ పిశితేన = దాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచేత, తృప్తస్య=తృప్తినిొందినదై, తేనైవపథా=ఆదారానే-ఆబిలముదారి నేయనుట, సత్వరం=శీఘ్రముగా, యాతః=(బయటవచ్చిపాటి) పోయెను. (కాఁబట్టి, హేజనాః = జనులారా! అనిశేషము), స్వస్థాస్త = స్థిరచిత్తులై-నెదుర్చితో ననుట, తివ్రత = ఉండుండు, (ఏలనఁగా) వృద్ధౌ=వృద్ధియందును, త్తయే=క్షీణతయందును, దైవమేవ=దైవమే, పరంహి=ఉత్కృష్టమైనదిగదా-ఉత్కృష్టమైన కారణముగదాయనుట-వేటొకటి కారణముగాదనిభావము. ఈ మామకభోగిదృష్టాంతమును దలచుకొని వృథా పౌరుషములకు సంకటపడక, స్వస్థచిత్తులై యుండుడని యాశయము. ఉ. రాతిరి మూషకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధమై భీతిలి చిక్కి యాన చెడి శి వెద్దయు డస్సినపామువాత సం

* 'ఉద్యోగినం పురుషసింహ ముపైతి లక్ష్మీ దైవం ప్రధాన మితి కాపురుషా వదంతి! దైవం నిహత్య కురు పౌరుష మాత్మ శక్త్యా యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః' అని పౌరుషమే యధికప్రధాన మైనదిగాఁ జెప్పటను పైశ్లోకము ఖండించుట తెలియనగును.

పాతముఁ జెందె దానిఁ దిని శ్రీ పాము దొలంగె బిలంబుత్రోవనే
యేతటి హనివృద్ధులకు శ్రీ నెక్కటి దైవము కారణం బగున్. 83

తా. ఒకనాఁటిర్పాత్రి యొకయెలుక యాహారము సంపాదించుకొనుట నొకపెట్టెకు రంధ్రముచేసి దానిలోనికిఁ దూతెను. అప్పుడంతకుమునుపే యొకపామాపెట్టెలో తగులుపడి యాకచెడి యిలుకటమువలన దేహమునంతయు ముద్దగాఁగూర్చుకొన్నదై యాఁకటివలన నింద్రియములపాటవమును దప్పి కృశించుచుండెను. అంతనది యాయెలుక ప్రవేశింపఁగానే పట్టుకొని దానిమాంసమును దిని తృప్తినిొందినదై యాయెలుకచేసిన రంధ్రముగుండనే బయటికి తప్పించుకొని పాటిపోయెను. ఇట్లేలుక యాహారమువెదకవచ్చి చిక్కుకొని చచ్చుటయు, చిక్కుకొని చావనున్ననర్ప మాహారమును దిని తప్పించుకొని బ్రదుకుటయు, నెలుకచేసినబొందయే యది చిక్కుకొనుటకు సుపాయమును బాము తప్పించుకొనుటకు హేతువగుటయుఁ జూడఁగా దైవమే ముఖ్యకారణమై నిలిచి వృద్ధిక్షయములు కలిగించుచున్నదిగాని పురుషప్రయత్నమువలన నేమియులేదని తెలిసెడిని. కావున లోకులారా! యీనర్పమాషకదృష్టాంతమును దలఁచుకొని కష్టములు కలిగినయెడల వానికి దైవమే మూల మని తలఁచి దుఃఖింపక స్వస్థచిత్తులరై యుండుఁడు.

అవ. దైవభక్తి గలవానికిని లేనివానికిని గలుగు నవస్థలను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యథా కన్ధకపాతే నో, త్వత త్యార్యః పతన్నపి ।

తథా త్వనార్యః పతతి, మృత్ప్రిణ్డపతనం యథా॥ 84

టీ. ఆర్యః=పూజ్యుఁడు-దైవభక్తిగలవాఁడు, పతన్నపి=(ఏదేనొకకారణములచేత) పడుచున్నవాఁడైనను - తక్కువదశకు వచ్చుచున్నను అనుట, కన్ధకపాతేన=బంతిపాటుచేత-బంతి పడి పైకిలేచులాగున అనుట, యథాఉత్పతతి=ఎట్లుపైకివచ్చునో-ఉన్నతికి వచ్చునోయనుట, తథా=అట్లే, అనార్యః=పూజ్యుఁడుకానివాఁడు-దైవభక్తిలేనివాఁడనుట, మృత్ప్రిణ్డపతనం యథా = మట్టిముద్దయొక్క పాటువలె, పతతి=పడుచున్నాఁడు-తక్కువస్థితికి వచ్చుచున్నాఁడనుట.

క. కందుకము పూలె నుజనుఁడు

గ్రిందం బడి మగుడ మీఁదికి న్నెగయు నుమీ

మందుఁడు మృత్ప్రిండమువలె

గ్రిందం బడి యడఁగియుండుఁ శ్రీ గృహత్యమునన్. 84

తా. బంతి క్రిందపడినను మరల పైకిలేచునట్లు దైవభక్తిగల పూజ్యుఁడు క్రిందు పడినను తిరిగి యున్నతికి వచ్చును. మట్టిముద్ద క్రిందఁబడి యట్లే యుండునట్లు దైవభక్తి లేనవాఁడు క్రిందుపడియే యుండును.

అవ. ద్వైవక్యప లేనివానికి నెక్కడఁగాని నుఖము కలుగదను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఖల్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైః సన్తాపితో మస్తకే
వాఙ్మనో నేత్ర మనాతపం విధివశా త్తాలస్య మూలం గతః |
తత్రా ప్యన్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః
ప్రాయోగచ్ఛతి యత్ర ద్వైవమాతక స్తత్రైవ యా న్న్యాపదః॥ 85

టీ. ఖల్వాటః=బట్టతలవాఁడు, మస్తకే=తనతలయందు, దివసేశ్వరస్య కిరణైః=నూ ర్యనియొక్క కిరణములచేత, సన్తాపితస్స=మిక్కిలి తపింపఁజేయఁబడినవాఁ డగుచు, అనాతపం=ఎండలేనట్టి - నీడగలయనుట, దేశం=ప్రదేశమును, వాంఛక=కోరుచు, విధివశాత్=దైవయోగమున, తాళస్య=తాటిచెట్టుయొక్క, మూలం (ప్రతి)=మొదటిని (గూర్చి), గతః=పోయెను - తాటిచెట్టు క్రిందికి బోయియుండె ననుట, తత్రాపి= అచ్చటనుగూడ, పతతా=కాడ తునిగి పడుచున్న, మహాఫలేన=పెద్ద (తాటి) పండు చేత, అన్య=వీనియొక్క, శిరః=తల, సశబ్దం = పటపట యను శబ్దముతోఁ గూడు నట్లుగా, భగ్నం=పగుల్పఁబడినది - పగిలెననుట. (దీనికి పేతువేమనఁగా), ద్వైవ మాతకః=దైవము ప్రతికూలముగా నుండువాఁడు, యత్ర = ఏచోటికి, గచ్ఛతి=పోవు చున్నాఁడో, తత్రఏవ=అచోటికి, ఆపదః=ఉపద్రవములుకూడ, ప్రాయః=బహుశః ముగా, యాన్తి=పోవుచున్నవి-దోషులకు వెఱచి యూరువిడిచి యడవికిఁబోయిన వానిని పులి పట్టుకొన్నట్లునుట.

మ. ధర ఖల్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతత ప్రపథానాంగుడై ✓
త్వరతోడఁ బఱునెత్తిచేరి నిలిచెన్ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ ద
చ్చిరముం దత్ఫలపాతవేగమున విశ్చక్త శబ్దయోగంబుగాఁ
బారి దైవ ప్రాపహతుండు ప్రాపుకడకుం బోవుంగా యాపదల్. 86

తా. బట్టతలవాఁడొకఁడు తనతల యెండచే గాలుటకుఁ దాళలేక నీడగలచో టిని గోరి నొకతాటిచెట్టుక్రిందఁజేరిన. దైవికముగా, అచ్చటికిఁ బోయియుండినను పెద్ద తాటిపండ్చొకటి మీఁదఁబడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. కావున దైవము ప్రతి కూలముగానుండువాఁ డెక్కడికిఁబోయిన నక్కడికి వానియాపదలుకూడ వచ్చునేగాని వానిని విడిచిపెట్టెను. (తలను ఎండసోఁచుననుండి తప్పింపఁజూడఁగా పండువేసి దానిని బగుల్పుట ప్రతికూలమగు దైవముయొక్క చేష్టితమని యూహించునది).

అవ. ఇట్లుండుటవలన ద్వైవమే బలీయమని నా యభిప్రాయ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజభుజజ్జవిహజ్జమబన్ధనం, శశిదివాకరయో ర్గ్రహపీడనమ్ ।

మతిమతాం చ విలోక్య దరిద్రతాం, విధి రహో బలవానితి మే మతిః॥

టీ. గజ భుజజ్జ విహజ్జమ బన్ధనం = ఏనుఁగులు సర్పములు పక్షులు వీనియొక్క కట్టువడుటయు, శశిదివాకరయోః = సూర్యచంద్రులయొక్క, గ్రహపీడనం = రాహు గ్రహముచే పీడింపఁబడుటయు, మతిమతాం = ప్రాజ్ఞులైనవారియొక్క, దరిద్రతాంచ = పేదరికమును, విలోక్య = చూచి, అహో = ఔరా, విధిః = దైవము, బలవాన్ ఇతి = బలీయ మైనది అని, మేమతిః = నాయభిప్రాయము - దైవమే యన్నిటికిని మూలమనిభావము.

తే. ఫణులు గజములుఁ బక్షులుఁ ర్ బట్టువడుట

రవి సుధాకరులకు నైనర్రాహుబాధ

బుద్ధిమంతల లేమియుఁ ర్ బొసఁగఁ జూచి

విధి బలాధ్యుఁ డటంచు భారవింతు మదిని.

86

తా. పట్టుకొనసాధ్యముకాని యేనుఁగులు సర్పములును పక్షులును గట్టువడుటయు, జగమునంతయు వెలిగించునంతటి మహిమగల సూర్యచంద్రులను రాహువు పీడించుటయు, మిక్కిలి బుద్ధికాలురైనవారికిఁ బేదరికము కలుగుటయును జూడఁగా, ఔరా! అందఱికంటెను దైవమే బలీయమైనది, కానిచో నింతటిగజాదు లిట్టిపాట్లకు లోనగునాయని సేను దలంచుచున్నాను. అలం. అర్థాంతరన్యాసము, కావ్యలింగము.

అవ. దైవ మిట్లు చేయునేని యదికూడ తెలివిలేనిదియే యగునని తలఁచి చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ సృజతి తావ దశేషగుణాకరం, పురుషరత్న మలఙ్కరణం భువః ।

తదపి త త్త ణభణ్ణి కరోతి చే, దహహ కప్త మవణిత తా విధేః ॥ 87

టీ. (విధిః = దైవము), అశేష గుణ ఆకరం = సకల సద్గుణములకును గనియును (అనఁగా ఆశ్రయమును), భువః = భూమికి, అలఙ్కరణం = అలంకారమును, (అర్థ) పురుషరత్నం = పురుషుఁడను రత్నమును - పురుషశ్రేష్ఠుని అని భావము, సృజతి తావత్ = నిర్మించుచున్నాఁడుగదా. తదపి = అయినను - అట్లు సృజించినప్పటికిని, తత్ = ఆ పురుషరత్నమును, త్త ణభణ్ణి = త్త ణభూతమున భంగము నొందుదానినిగా, కరోతి చేత్ = చేయుచున్నయెడల, విధేః = దైవముయొక్క, అపణ్ణిత తా = పాండిత్యములేమి - మూఢత్వమునుట, అహహ = అక్కటా, కప్తం = కప్తము. 'అహహ' మిక్కిలి విషాదమును దెలుపుటకొఱకని తెలియునది. ఇచట 'అశేషగుణాకరం', 'అలఙ్కరణం భువః' అను నీరెండు విశేషణములు పురుషరత్నం అను రూపకసమాసమునఁగల పురుషునికిని రత్న మునకును సమాసములు.

క. గుణమణిఖని యగుపూరుష

మణి ధరణికి రవణముగ సమర్చిన విధి యా

నీతిశతకము - దైవపద్యతి.

గుణవంతుని వెనఁ దునిమిన

గుణహీనునిగాఁగ నెన్నుకొనరే ధాతన్.

తా. దైవము సకలగుణసంపన్నుఁడును జగమున కలంకారభూతుఁడగు పురుషశ్రేష్ఠుని నిర్మించినప్పటికిని వాని నతిత్వరల్లో నశించునట్లు చేయునేని, కటకదానికిని చెలివిలేదు. ఏమి చేయవచ్చును. అబం. రూపకము.

అవ. దైవయోగము నెట్లుగాని యతిక్రమించుట కష్టవచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అయ మమృతనిధానం నాయకోఽప్యోషధీనాం

శతభిషగనుయాతః శమ్భుమూర్ధ్నోఽవతంసః ।

విరహాయతి న చైనం రాజయత్త్వో శశాఙ్కం

హతవిధిపరిపాకః కేన వా లజ్ఘనీయః॥

టీ. అయం=ఏఁడు-ఈ కనబడుచున్న చంద్రుఁ డనుట, అమృతనిధానం=అనమునకు స్థానమును, ఓషధీనాం=సంజీవిని మొదలైన మూలికలను, నాయకః=అపి = యును, శతభిషక్ అనుమాతః=నూఱురు వైద్యులచేత అనుసరింపఁబడినవాఁడు (చంద్రునికి నూఱువైద్యులు లేమిచే నట్లు చెప్పటవలన దోషముకలుగఁగా శతభిషనఁముచే ననుసరింపఁబడినవాఁడు అని యర్థాంతరమువలన దోషమునకు పరిహారము గ్రహింపలయును), శమ్భుమూర్ధ్నః=శివునియొక్క కిరస్సునకు, అవతంసః = కిరోభూషణము వినంతశాఙ్కం=పూర్వోక్తలక్షణములతోఁ గూడియున్న యీ చంద్రునీ, రాజయత్త్వోక్షయరోగము, నచ విరహాయతి=విడువలేదుగదా. (కావున) హత...పాకః=హతః నష్టదైవముయొక్క-చచ్చినదైవముయొక్క, పరిపాకః=నియోగము, కేనవా=ఎవ్వని లజ్ఘనీయః=అతిక్రమింపఁదగినది - ఎవ్వనికిని అతిక్రమింపరాదనుట. 'హతవిధి' అను హతశబ్దము నిర్వేదపడుటను దెలుపుచున్నది. అనఁగా హేయముగాఁ దలఁచిచెప్పినవయని తెలియనగును.

చ. శతభిషగాఢ్యుఁడుక సతతశతంభువతంసము నయ్య నోషధి

తతులకు నాథుఁ డయ్యును సురధారసేవధి యయ్యుఁ దారకా

పతి దనరాజయత్త్వవరబాధల బాపఁగ నోపఁ డక్కటా

హతవిధి కృత్య మెవ్వనికి ర్ నైన జగంబున దాటవచ్చునే.

తా. ఈ కనబడుచున్న చంద్రుఁడు అమృతముఁడను స్థానము. సంజీవిని ? తైన మూలికలకెల్ల రాజు వైద్యులొకనూర్ధ్వము కూడ నేయుండురు. సకలలోకశ్రేయః

డగు శివునికి శిరోభూషణమైనవాఁడును, ఇట్టి యీ చంద్రుని తీయరోగముపట్టి విడువ
కున్నది. కాబట్టి పాడుదైవముయొక్క నియోగమును దప్పింప నెఱికిని దరముకాదు.

అవ. మనస్సును మెలపునదికూడ దైవమే యని చెలికానిని
చూచి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రియసఖి విప ద్దణ్డవ్రాతప్రపాతపరమ్పరా
పరిచయచలే చింతాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః ।

మృదమివ బలాత్పిణ్డీకృత్య ప్రగల్భకులాలవ

ద్భృమయతి మనో నో జానీమః కి మత్ర విధాన్యతి॥

89

టీ. ప్రియసఖి=ప్రియస్నేహితుఁడా! ఖలః=దుష్టుఁడైన, విధిః=దైవము, ప్రగల్భ
కులాలవత్=ప్రాధుఁడైన (అనఁగా ఆఱి తేజిన) కుమ్మరివానివలె, మనః= నామనస్సును,
మృదంశవ = మట్టివలె, బలాత్ = సామర్థ్యముతో, పిణ్డీకృత్య = ముద్దచేసి, విపత్
...చలే=విపత్=ఆపదలనెడి, దండ = కొయ్యలయొక్క, వ్రాతన్వే= సమూహముయొ
క్క, ప్రపాత=పాటులయొక్క, పరమ్పర=పరంపరయొక్క, పరిచయ=మచ్చికచేత-కూ
డికచేతననుట-విపత్తులనెడికొయ్య లొకటి వెనుక నొకటిగా పెక్కులు తన పైఁబడుచుం
డుటచేతననిభావము, చలే = తిరుగునట్టిదైన-దైవమనెడి కుమ్మరి విపత్తులనెడి కొయ్యలను
వరుసగా మీఁదలైచికొట్టుటచేఁ దిరుగుచున్నట్టియనుట, చింతాచక్రే = చింతయనెడి చక్ర
మునందు, నిధాయ=ఉంచి, భృమయతి=తప్పుచున్నది, అత్ర=ఇందు-ఈత్రిష్టలయం
డు, కిం విధాన్యతి=ఏమి చేయఁబోవుచున్నాఁడో- ఏమిచేయుట కిట్లు త్రిష్టచున్నాఁ
డో, నోజానీమః=ఎఱుఁగము.

చ. కలితవిపత్తిదండపద్రుఘట్టనసేయుచు మన్నుకై వడిక

ఖలుఁడు విధాత పిండితముగగా నొనరించి నితాంతచింత యుగ

బలితపుసారెపై నిలిపి ర పాయక డెందము ద్రిష్టచున్నవాఁ

డలమి కులాలురీతిఁ దెలియం గలవారమె యేమిసేయునో.

89

తా. దుష్టమగుదైవ మొకయాఱి తేజిన కుమ్మరివలె నామనస్సును బలిమితోఁ
బట్టి మట్టివలె ముద్దఁజేసి, యాపద లనియెడి కొయ్యగుదియలచే నెడతెగక కొట్టువడుట
వలనఁ దిరుగుచున్న చింతయనెడు చక్రమునం దునిచి త్రిష్టచున్నది. ఏమిచేయుట
కిట్లు త్రిష్టచున్నదో తెలియరాదు. [కుమ్మరిత్రిష్టట కుండచేయుట కని తెలియును.
ఇదిత్రిష్టట యెందులకో తెలియరాదనుట. దైవప్రాతికూల్యమువలన ఆపదలు సంభ
వించుటయు, అవి చింతను గలిగించుటయు, అచింత మనస్సును ద్రిష్టటయు ననెడి
వ్యవహారమును మట్టిని ముద్దచేసి చక్రమునఁబెట్టి త్రిష్టటయనెడు కుమ్మరివ్యాపారముగా
గవి రూపించినాఁ డని యెఱుఁగునది.]

శ్లో॥ విరమ విరసాయాసా దస్తా ద్ధురధ్యవసాయతో

విపది మహతాం ధైర్యధ్వంసం యదీక్షితు మీహసే ।

అపి జడ విధే కల్పపాయే వ్యపేతనిజక్రమాః

కులశిఖరిణః త్సుద్రా నైతే న వా జలరాశయః ॥

90

టీ. జడ = ఓయి మందుడా! విధే = చైవమా, విపది=నీవు కలిగించిన యా పదయందు, మహాత్మనాం=మహాత్ములైనవారికి, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యము చెడుటను, ఈక్షితుం=కనుగొనుటకు, ఈహసే=కోరెదవు, (అనుట) యత్ = ఏదియో, -విరస ఆయా సాత్ = నిష్ప్రయోజనమైన ఆయాసముగల-మహాత్ముల ధైర్యమెట్టియాపద నేని దూలనేర దుగాన దానిని దూలించుటకైన యాయాసము వ్యర్థమే యగును కాబట్టి యట్టియాయా సముగల, అస్తాత్ = యీ-మహాత్ముల కాపదపుట్టించి వారి ధైర్యమును దూలంపజూచుట యనునట్టి యనుట, దురధ్యవసాయతః = చెడ్డపూనిక నుండి, విరమ=ఉడుగుము, వారి ధైర్య మును దూలించుట యనుభావిత మని వ్యప్తాంతముచే వ్యధపఱచుచున్నాఁడు. కల్ప అపాయే=కల్పాంతమునందు - కల్పాంతమునంటి మిక్కిలి సంకటమునందు-ఇంక తక్కినపుడు చెప్పనేల యని భావము, వ్యపే...క్రమాః - వ్యపేత = మిక్కిలిఁడిన - చెడిన యనుట, నిజక్రమాః అపి = తమమర్యాదలుగలవయ్యు - తమతమ మేరలు తప్పినట్టివయ్యు- భూమిని దాల్చియుండుట చెలియలికట్ట దాటిరాకుండుట యనుకట్టుపాలులను పదలిన వయ్యు, ఏతే = ఈ, కులశిఖరిణః = మహేంద్రాది సత్తులపర్వతములు గాని, జలరాశయోవా=నప్తనముద్రములు గాని, త్సుద్రాః=నీచులు, న (ఖలు) = కావుగదా-అపుడు మేరలు తప్పినవయ్యు పిదప మిగుల తమతమ మరియాదలయందే వర్తించుచున్నవి చూడు మనుట. * లేక, 'అపి' అనునది సంబోధవాచకముగాఁగాని తక్కినవానికి 'కల్పపాయే వ్యపేతనిజక్రమాః త్సుద్రాః కులశిఖరిణః=కల్పాంతమునందు క్రమముతప్పినవియు కావుననే

* గాంధీర్యస్థైర్యదులందు మహాత్ములకును సముద్రకులపర్వతములకును సామ్య ముఁజెప్పట కవులందు సామాన్యముగాఁ జూపట్టుచున్నది. కిరాతార్జునీయమున 'స్థిత్య తిక్రా నభీరూణి స్వచ్ఛా న్యాకులితాన్యసి తోయాని తోయరాశీనాం మనానిస మన స్వినామ్' అనియు, మహావీరచరితమున 'నకమ్పనై ర్ఘంఘూమరుతి కిల వాతిప్రతిదిశకు! నమున్మార్చాసారాః కులశిఖరిణః కిఞ్చిదపితే । న మర్యాదాన్తే యిప్రతిజహతి గాంధీర్య గరిమస్ఫురద్వార్చ్యిన్ద్రాణః కలితమహిమానోఽమ్బునిధయః' అనియు సామ్యము వర్ణితము. కాన నీ సామ్యమును బ్రతిపాదించు మొదటియర్థము సరసముగా నున్నది. అయినను 'తతస్సుమద్రతద్వేల స్ఫుర్వతః స్థావయన్తహిమ్' భాగవత-8-24, అనునట్లు సముద్రా

నీచములైనవియు నగు కులపర్వతములు, ఏలే=ఈ మహాత్ములు, న=కారు. జలరాశియోవా= (అట్లే అప్పుడు క్రమము తప్పటచే నీచములైన) సముద్రములుగాని, న=కారు-మహాత్ములు ఎప్పుడైనను సముద్రకులపర్వతములవలె నీచులై మేరతప్పవారు కారనుట - అనియు సర్థాంతరము. ఈదృష్టాంతమునుబట్టి ధీరధైర్యధ్వంసము అతిదుష్కర మగుటచే దానికై పూనుటవలన పట్టి ప్రయాసతప్ప వేటొక్క-ఫలము గలుగదనుట. రెండవయర్థమున, అలం. వ్యతిరేకము.

చ. దొనఁగులు వచ్చువేళ గుణార్ధుర్యుల ధైర్యగుణంబు సర్వముం
బన చెడు నంచుఁ జూచెదవు १ పాపపుదైవము యీదురాగ్రహ
వ్యసనము మాను మాను ప్రళయంబున వీతనిజక్రమంబు లై
నసి సెడ వించు కంతయును २ సాగరముల్ గులపర్వతంబులున్. 90

తా. మందబుద్ధి వైన యోదైవమా! మహాత్ములకు నీ వాపదలు కలిగించి వారి ధైర్యమును దూలింపఁగోరెదవు. నీ యీపూనిక పట్టిప్రయాసయే యగును గాని ఫలింప నేరదు గాన దీని నుడుగుము. ఏలన, కల్పాంతమున సప్తకులపర్వతములును సప్తసముద్రములును దమతమ మేరలు తప్పినను మరల నవి తమతమమేరలయందే యెఱుఁగయు నెలకొని వర్తించుచుండుటఁ జూడుము.

అవ. అయినను దైవమే శరణమనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి య ద్యస్య ప్రమాణీకృతం
తత్ర స్యాపనమే న్ననా గపి మహా నైవాశ్రయః కారణమ్ |
సర్వాశాపరిపూరకే జలధరే వర్షత్యపి ప్రత్యహం
సూక్ష్మా ఏవ పతన్తి చాతకముఖే ద్విత్రాః పయోబిన్దవః || 91

టీ. ప్రభుణా=సమర్థుడైన, దైవేన=దైవముచేత, జగతి=లోకమునందు, యస్యః=ఎవనికీ, యత్=ఏది - ఏవస్తువు, ప్రమాణీకృతం=నిర్దేశింపఁబడినదో - ఏర్పఱుపఁబడినదో, తత్=ఆ వస్తువు, తస్య=వానికి, స్వయం=తనంతట, ఉపనమేత్ = కలసివచ్చును-తనంజి దొరుకును. మహా=గొప్పదైన, ఆశ్రయః = పట్టు-గొప్పవారి వాశ్రయించుట యనుట.

దులు ప్రళయకాలమున మేరలు దప్పటచే నీచము లగుననియు నట్టి నీచులు మహాత్ములు కారనియు-అనఁగా సముద్రాదులకంటె నతిశయించినవా రనియు, ప్రతిపాదించు రెండవయర్థము మఱింత సమంజసముగా నున్నది. మహాత్ములకుఁ గల యాయాతిశయమే గౌరవార్థాగర వస్త్రేభ్యోఽపుర్వీ గుర్వీ తతోఽపి జగదణ్ణమితస్తాద ప్యతిగరవః ప్రలయే ప్యచరా ఘహాత్తానః అనుటం దెలియనగు. 'మహేష్టో' మలయః సహ్యాః సానుమా నృక్షపర్వతః | విశ్వేభ్య పారియాత్రశ్చ సదైతే కులపర్వతాః || అని కులపర్వతము లేదను, 'అపచేక్షు సురానర్హిర్దక్షిణీరజల్లాహ్వా' అని సముద్రము లేదను గలవి.

మనాకొంపమైనను, కారణంసాధనము - గొప్పవారి నాశ్రయించుట గొప్ప ఫలప్రాప్తికి సాధనము, నైవ=కానేకాదు. ఇందులను దృష్టాంతము. సర్వా...రకే - సర్వ=సర్వలోకముయొక్క, ఆకా=మనోరథములను, పరిపూరకే=ఒడఁగూర్చునట్టి, లేక, సర్వాశాపరిపూరకే=సకలదిగంతములందును వ్యాపించినట్టి ఫలముగల అని యథాంతరము, జలధరే=మేఘము, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, వర్షతి సత్యసి=పక్షించుచున్నను, చాతకస్య=చాతకపక్షియొక్క, ముఖే = నోట - చంచాపుటమునందు, సూక్ష్మే = అణువులైన, (అందును), ద్విత్వా=రెండోమూడో (యైన), పయోబిన్దవః=జలకణములు-నీటిబొట్లు, పత్నీ=పడుచున్నవి. అన్నిటికి దైవము నియామకమై యుండుటచే మన మాశ్రయించినట్టి తక్కినవి యెంత పెద్దవియ్యో ఫలము నంత పెద్దవిగా నుండు నని తలంపరాదు. కావున దైవమే శరణ మని యాశయము.

తే. ఎవ్వనికి నిజగంబున నెంతఫలము

దైవకృత మగునది వైదు ౩ దప్ప కతని

గారణముగాదు వెనుఁబ్రాపుర ఘనుని జేరు

చాతకమువాతఁ బడు నల్పజలకణములు.

91

తా. అన్నిటికిని శక్తిగలదైవము లోకమునం దెవనికి నేది గలుగునట్లు లేర్పరుచుచున్నదో యదియే వానికి దనంత దొరుకును. కావున గొప్పవారి నాశ్రయించుటచే గొప్పఫలము కొంచెమేనియుఁ గలుగు ననరాదు. ఎట్లన, నలుగడల వ్యాపించి యెల్లవారి కోరికలు నీడేరునట్లు మేఘము ప్రతిదినమును వర్షించుచుండియుఁ జాతకపక్షి నోట ర్షవ్యం తేసి నీటిబొట్లు రెండోమూడో పడుచున్నవే కాని యంత కెక్కువ పడవు గదా.

ఇది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణనమన్నది నవమదశకము.

నీతిశతకము - కర్తవ్యపద్ధతి.

అవ. 'దైవేన ప్రభుణా ఇత్యాదినందర్శములచే దైవమే మిక్కిలి యావశ్యక మైనదని తెలుపఁబడినది. ఆదైవము కర్తవ్యముచే నియమింపఁ బడునదై యుండుటచే దానికి స్వాతంత్ర్యము లేదను నభిప్రాయముతో దైవపద్ధతిని నిరూపించినవెనుక కర్తవ్యపద్ధతిని నిరూపింపఁ గోరినవాఁ డై యందును, సర్వదేవతలను నియమించునది విధి యనియు నట్టివిధిని నియమించునది కర్తవ్యమనియు, గర్తవ్యమొక్క ప్రాబల్యమును దెలుపుటకై దేవాదికర్తవ్యంత మైనవరంపరను అనువిధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమస్యామో దేవా న్నను హతవిధే స్తేఽపి వశగా

విధి ర్వద్యైః సోఽపి ప్రతినియతకర్తౌకఫలదః ।

ఫలం కర్తాయ త్తం కి మమరగజ్జైః కించ విధినా

నమ స్త త్కర్తౌభ్యో విధి రపి న యేభ్యః ప్రభవతి ॥

92

టీ. దేవాన్=ఇంద్రదాదిదేవతలను, నమస్యామః = నమస్కరించుచున్నారము-
అయినను దేవతలకుమాత్రమే తుదముట్టు నమస్కరింపఁదగదు, వారినిసైతము నియమించు
నట్టిదైన దైవ మనునది యొకటియుండుటచే దానికిఁగూడ నమస్కరింపవలయు నను
చున్నాఁడు, తేఱివి=వారును, హతవిధేః=పాడుదైవమునకు, వశగా నను=లోనైనవారు
గదా, కాఁబట్టి, విధిః=దైవము (కూడ), వద్యైః = పందనముచేయఁదగినది, సోఽపి=అదికూడ-ఆదైవముకూడ, ప్రతి...లదః=ప్రతినియత = ఏర్పడుపఁబడిన-ఈ కర్తృమున
కీఫలమని ముందుగానే వేఱువేఱు నియమింపఁబడియున్నదైన (ఇది ఫలముతో నన్వయిం
చును), కర్త=కర్తముయొక్క, ఫల=ఫలమును, దః=ఇచ్చినది. ఆయాకర్తమునకు ప్రతి
నియతమైయున్న యాయాఫలమునుమాత్రము నియ్యఁజాలు నేకాని దాను స్వతంత్రముగా
నేదియు నియ్యఁజాలదనుట. ఫలం=ఫలమో, కర్త ఆయ త్తం = కర్తమునకులోనైనది-
కర్తమువలననే ఫలమొనఁగూడునుగాని మఱొకటిచే గాదనుట, కావున, అమరగ
జ్జైఃకిం=దేవతానమూహములతోఁబ నేమి. 'ఫలం కర్తాయ త్తం యది కి మమరైః' అను పాఠ
మున 'ఫలము కర్తమునకులోనైనయెడల దేవతలతోఁబ నేమి' యనియర్థము. విధినాచకిం=
విధితోడనుబ నేమి-దేవతలను దైవమును ఫలమును దమంతటనిచ్చునధికారములేనివారుగాన
ఫలమునకై వారిని బ్రార్థించి యభివందనము చేయవలసినపని లేదనుట. తత్=కాఁబట్టి,
యేభ్యః=ఎవనివలన-ఏకర్తములయెడననుట, విధిరపి=దైవముకూడ, నప్రభవతి=చాలదో-
సమర్థమైనదికాదో-ఫలము తనంతనే యిచ్చుటకు నేరదుగావున తనంతనే యీఁజాలిన
కర్తమునకంటె శక్తికలదికాదోయనుట, కర్తేభ్యః=(అట్టి జ్యోతిష్టమతపోదానాదిరూప
మైన)కర్తములకొఱకు, నమః=నమస్కారము-విధికంటె సమర్థమైనదిగాన నమస్కరింపఁ
దగినదనిభాషము-ఇచ్చటఁ బూర్వపూర్వములైనవి యు త్తరోత్తరములకు నుత్కర్షము
కలిగించుటచే నలంకారము మాలాదీపకము-ఇదియె 'ఉ త్తరోత్తర ముత్కర్షో భవేత్సారః
పరావధిః' అని సారాలంకారముగాఁ గావ్యప్రకాశమునఁ జెప్పఁబడినది.

చ. శిథిలత లేనిభక్తి నతిశీలేతుము వేల్పుల కాసుపర్వలుక

విధివశవర్తు లావిధియు १ విశ్రుతకర్మఫలప్రదాత య

య్యధికఫలంబు కర్తవశ १ మట్లగుటం బనియేమి వారిచే

విధి కధికంబు గర్హ మని १ వేమరు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్తమున్ .92

తా. సకలఫలములను నొసంగువారు దేవతలుగాన వారికి మ్రొక్కుదము. అయినను దేవతలు సైతము పాడుదైవమునకు లోనైనవారుగాన దైవమునకును మ్రొక్కుడఁదగును. ఈదైవమో కర్తమునకుఁబూర్వమే యేర్పడియుండునట్టిఫలము నిచ్చునదికాని వేఱుకాదు. ఆఫలమును గర్తమునకు లోనైనది. కాబట్టి యొకఫలముకొఱకు మనకు స్వతంత్రులు కాని దేవతలతోఁగాని దైవముతోఁగానిప నేమి? కాబట్టి దైవముకూడ దేనిని మీఱఁజాల దో యట్టికర్తములే మ్రొక్కుఁదగినవి గాన వానికే మ్రొక్కుదము.

అవ. విధికూడ కర్తములను మీఱఁ జాల దన్నవిషయమునే విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మ యేన కులాలవ న్నియమితో బ్రహ్మజ్ఞభాణ్డోదరే

విష్ణు ర్ద్యేన దశావతారగహనే శ్రీష్ట మహానజ్గుఁటే ।

రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం కారితః

సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనేతస్మై నమః కర్తణే ॥

93

టీ. యేన=దేనిచేత, ఏకర్తముచేతననుట, బ్రహ్మ=బ్రహ్మ, బ్రహ్మ...దరే=బ్రహ్మజ్ఞ భాణ్డ=బ్రహ్మాండమనెడు కుండయొక్క, ఉదరే=నడుమ, కులాలపత్ = కుమ్మరివలె, నియమితః=(వివిధవస్తువులను నిర్మించువాఁడుగా)నియోగింపఁబడెనో (బ్రహ్మ బ్రహ్మాండమనెడు కుండలోపల కుమ్మరివలె నియుక్తుఁడైనాఁడనుట యాభాసము. కుమ్మరి కుండతోపల నియుక్తుఁడగుటలేదుగదా. బ్రహ్మజ్ఞభాణ్డోదరే=మేలైన బ్రహ్మాండమనెడు కుండయందు- అనఁగా బ్రహ్మాండములనెడి కుండలను నిర్మించుటయందు'అను పాత ముచిత మని లోఁచెడి) యేన = దేనిచేత, విష్ణుః = విష్ణువు- కుక్షియందు నఖిలజగములు గలయట్టివాఁడయ్యు ననుట, దశా...హనే= దశఅవతార=పదియవతారములచేత, గహనే=వారరాని-బహు ప్రయానకరములైన పదియవతారములు గలిగియుండుటచే ననుభవింప శక్యము కాని యనుట, మహానజ్గుఁటే = గొప్ప కష్టమునందు - పదియవతారము లెత్తుట యను పడరాని పెనుకష్టమునం దనుట, శ్రీష్ట=త్రోయఁబడెనో, 'మహానజ్గుఁటే దశావతారగహనే' అనునన్వయమున 'మిక్కిలికష్టమైన దశావతారములనెడి యడవియందు' అని యర్థము. దీనికంటె పూర్వోక్తమైన యన్వయార్థములు సరసములు. యేన=దేనిచేత, రుద్రః=శివుఁడు-మృత్యువును జయించినవాఁడయ్యుననుట, కపాలపాణిపుటకే=పునుక యనెడి (అనఁగా బ్రహ్మశిరస్సు అనెడి) చేతిపాత్రయందు-పునుకనే బిచ్చ మెత్తుటకైన చేతిపాత్రగాఁ గలిగి యనుట, భిక్షాటనం=భిక్షమునకై తిరుగుట, కారితః=చేయింపఁ బడెనో, 'పుటకే భిక్షాటనం' పాత్రయందు బిచ్చమునకై తిరుగుట' అనుట యనంగతము. 'పుటకః భిక్షాటనం' పాత్రగలవాఁడై బిచ్చమునకై తిరుగుట అనియే పాతముండునని లోఁచెడి. లేక, 'పుటకే భిక్షాదనంసేవలే=పాత్రయందు భిక్షాన్నమును గుడుచుచు

న్నాడు' అనుపాఠాంతరమును నుచితమే. అయినను, 'క్షీప్తః' 'నియమితః' అని మొదట కర్తారకములు ప్రయోగించి యిచట 'సేవతే' అని కర్తృగ్రకము నుంచుట ప్రక్రమభంగముగా న'కారితః' అనునదియే సరసము. (యేన=ఎవనిచేత), సూర్యః=సూర్యుఁడు-నకలలోకప్రకాశకుఁడయ్యును, (నియమితస్య=నియోగింపబడినవాఁడగుచు), గగనే=ఆకాశమునందు, నిత్యమేవ=ఎప్పుడును-ఒకనిమిషమైనను విశ్రాంతిలేక యనుట, భ్రామ్యతి=తిరుగునో, తస్మై=ఆ-నకలమును నియమించునట్టియనుట, కర్తృణే=కర్తృమునకు, నమః=నమస్కారము. సర్వనియంతయైనదానికే నమస్కారము సేయఁదగునుగాన అట్టిదైనకర్తృమునకు నమస్కరించెద నని భావము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలీనప్రభవాండమునందు దేనిచే

నిలిచె దశావతారవనరనిష్ఠితుఁ డయ్యె మురారి దేనిచే

బెలుచుఁ గపాలహస్తఁ డయి ర్ భిక్షుకుఁ డయ్యెఁ బురారి దేనిచే

నలరవి దేనిచేఁ దిరుగు ర్ నాఘనకర్తృము వంద్యమే కదా. 93

తా. దేనిచేత బ్రహ్మ కుండవలెనుండు బ్రహ్మాండమునడుమ నుండి కుమ్మరివలె నానా విధవస్తువులు నిర్మించుటకు నియోగింపబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారములైత్రు పెనుకట్టమున కగ్రమయ్యెనో, దేనిచేత శివుఁడు పునుకను బాత్రగా చేతఁగొని బిచ్చమెత్తుటకుఁ దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుఁడు నియుక్తుఁడై యొక్కనిమిషమునేపేసి నిలువక యెప్పుడు నాకాశమునఁ దిరుగాడుచుండునో, యట్టి సర్వనియమనశక్తిగల కర్తృమునకు నమస్కారము.

అవ. ఇట్లు రెండుశ్లోకములగర్తృము సకలనియంత యగుటచే నదియభివాదనము సేయఁదగిన దని నిరూపించి, తానును దాని కభివందనము సేసి, యిప్పు డది బహుశ్రేయస్సులకు హేతువై నదగుటచే నుపాదేయము నైనదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యా సాధూం శ్చ ఖలాం కరోతి విదుషో మూర్ఖాహితాద్వేషిణః
ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్ష మమృతం హాలాహలం తత్ర శాతమ్ ।

తా మూరాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తం ఫలం వాఞ్ఞితం
హేసాధో వ్యసనై ర్దుశేషు విపులే ష్వాస్తాం వృథా మాకృథాః॥ 94

టీ. యా=ఏది-ఏసత్క్రియయనుట, ఖలాంశ్చ=దుర్జనులనుగూడ, సాధూ=సజ్జనులనుగాను, మూర్ఖా=అజ్ఞానులను, విదుషః=పండితులనుగాను, ద్వేషిణః=ద్వేషించువారిని, హితా=హితులనుగాను-మేలుకోతువారినిగా ననుట, పరోక్షం=మఱుకైనదానిని, ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదాని ననుట, ప్రత్యక్షం=ఇంద్రియములకు గోచరింప

దానినిగాను, హాలాహలం=విషమును, తత్త్వజాత్=తోడనే-అప్పుడే యనుట, అమృతం=అమృతమునుగాను, కరోతి=చేయుచున్నదో, తాం=ఆ, భగవతీం=భగవతియగు, సత్క్రియాం=సత్కర్తమును, ఇక్రికామ్' అనుపాతమున 'మంచివారిని జెడ్డవారినిగాఁ జేయుట మొదలైనవక్రములు చేయఁజాలిన వైనట్టిది' యనునర్థము గ్రాహ్యము. 'హేసాధో=ఓసుజనుఁడా, లేక, నేర్పరియైనవాఁడా' యనియుఁ జెప్పవచ్చును. 'సాధుస్సమర్థో నిపుణోవా' అని కాశిక; వాఙ్మితం=కోరినట్టి, ఫలం=ఫలమును, భోక్తం=అనుభవించుటకు-కోరిన ఫల మనుభవింపఁదలంచితినేని యనుట, ఆరాధయ=ఆరాధింపుము-అది సర్వఫలప్రదాయని యగుటచేననుట, (అయితే) వ్యసనైః=ఆపదలచేత, విపులేష=మిక్కిలియైన-మిక్కిలి యాపదలతోఁ గూడినవైన, లేక, 'వ్యసనైః' అనుటను క్రియావిశేషవిషయముగా గ్రహించినచో 'మిక్కిలి యక్కఱలతో-చాల అక్కఱయైతుకొని, విపులేష=అనేకములైన' అనియు సర్థ ముహ్యము, గుణేష=రజస్సు లేమస్సు మొదలైనగుణములందు, వృథా=వృథముగా, అస్థాం=అస్తాని-ప్రయత్న ముననుట, మక్యథాః=చేయకుమా-గుణములు క్లేశకరములైన ఫలములనిచ్చునవిగాన వానికై పూనకుమనిభాషము. ఇచట ఖిలాదులను సాధువులు మున్నగువారినిగాఁ జేయుట అను ఆశక్యవస్తుకరణ ముండుటచే తద్రూపమైన విశేషాలంకార ముహ్యము.

మ. ఖిలునిక సజ్జనుఁగాఁగ మూర్ఖజను సంగభ్యావంతునిం గాఁగ దాయల సన్నిత్రులఁ గా నగోచరము బ్రత్యక్షంబుగాఁ బ్రాణహృత్కలనం బైనమహావిషం బమృతముంరగాఁ జేయు సత్కర్తము-జ్వలనిపానిధివై భజింపుము వయస్వా వాంఛితార్థాప్తిన్. 94

తా. ఓయీ! నిపుణుఁడా! నీవు గోరినకోరిక బడయఁదలంచితినేని యేది సుఖములను దుర్జనులనుగాను, మూర్ఖులను బంధితులనుగాను, బగతులను హితులనుగాను, ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదానిని గోచరించుదానినిగాను, హాలాహలమును నమృతముగాను తోడనే చేయఁజాలినదో యట్టి భగవతీని సత్క్రియాను (మంచికర్తమును) నారాధింపుము. అట్లుగాక యనేకములైనరజస్తమాగుణాదులను బట్టితినేని యవి క్లేశకరములైన ఫలములనే యొనంగునుగాన వానికొఱకై మిక్కిలి యక్కఱతో వృథముగాఁ బాటుపడకుము.

అవ. వృద్ధియు హానియు దీనివలననే కలుగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శుభ్రం సద్గత్య సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్వలాలక్ష్మీ రిత్యనుభూయతే చిర మనుస్యతే శుభే శరణి ।

విచ్చిన్నే నితరా మనజ్జకలహక్రీడాత్రుట త్తన్తుకం

ముక్తాజాల మివ ప్రయాతి ఝడితి భృశ్య ద్విశోదృశ్యతామ్॥ 95

టీ. శుభేకర్షణి=మంచికర్షము-మంగళమైన పురాకృతవిశేష మనుట, చిరం = చిరకాలముననుండి, అనున్యాయేనతి=కూడఁ గ్రుచ్చబడినదై యుండఁగా-అనునరించి వచ్చుచుండఁగా ననుట, శుభంసద్ద=నిర్మలమైనయిట్లును-తెలిగచ్చు మున్నగువానిచే నిగ నిగలాడు మేడలు మొదలైనవియునుట, సవిభ్రమా=విలాసముతోఁగూడిన, యవతయః= జవరాంధ్రును, శ్వేతా...జ్వల-శ్వేత ఆతపత్ర=తెల్లని గొడుగుచేత, ఉజ్వలా=ప్రకాశించుచున్నట్టి - తెల్లనియొకగొడుగు చక్రవర్తులే ధరింతురుగాన ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి యనుట, లక్ష్మీ=లక్ష్మీయు-రాజ్యలక్ష్మీయుననుట, ఇతి=అని-అనునట్టియాచెప్పఁ బడినవి యెల్ల, అనుభూయతే=అనుభవించబడుచున్నది - జన్మాంతరకృతఫలము ఎడతెగక వచ్చుచుండఁగా నివియెల్ల ననుభవించబడుననుట. విచ్చిన్నే=(అశుభకర్మము) తెగిపోఁగా-నశింపఁగాననుట, నితరాం=మిక్కిలియు, అనన్త...తన్తుకమ్-అనజ్జకలహ = మన్ద్రయన్ద్రము-మరుపోరు-మిక్కుటమైనరతి, (యనెడు) క్రీడా=కేళిచేత-బెట్టికమ్ముగా మరుకేళి నలుపుటచేతననుట, త్రుటత్=తెగు, తన్తుకం=దారముగల, 'అనన్తక్రీడా' అనుటయే చాలియుండఁగా 'కలహ'కబ్ధమునుగూడ ప్రయోగించుట దారము తెగునంతటి యాత్మత్వమును నూచించుటకొరకని తెలియునది, ముక్తాజాలమివ=ముత్తైపు సరివలె, సద్దము మొదలైనవి, ఝడితి=తోడనే, దిశః=దిశలనుగూర్చి, భృశ్యత్=జాతిపోయిన దై-దారము తెగుటచే జాతిపడి నలుగడలఁ జెదరిపోయిన దై, అదృశ్యతాం=కానరాకుండుటను, ప్రయాతి=పొందుచున్నది - కానఁబడకపోవు ననుట. లేక 'దిశోదృశ్యతాం=దిక్కులయందుఁ గనఁబడుటను-అనఁగా చూపునకుఁబెలియక మూలలలో మాటుగాఁ బడియుండుటను, ప్రయాతి=పొందుచున్నది.' యని కాని, లేక; 'దిశః ప్రయాతి దృశ్యతామ్=దిక్కులనుగూర్చి పోవుచున్నది చూడుఁడు' అని కాని యర్థాంతరము లూహ్యములు. చూడుఁడు అనుచో వృద్ధిహాసులకు నిదియే కారణమగుట చూడుఁ డని భావము. ఇందు ముత్తైపునది సువమానముగాఁ దెచ్చుటచే దానికిని బొనఁగునట్లు ఉప మేయమునకు - 'అనున్యాయతః-విచ్చిన్నే' అను విశేషణము లుంపఁబడినవని సారస్వము గ్రహించునది. అలం. ఉపమ.

చ. లలితనికేతనప్రియవిరలాసవతీధవళాతపత్రన

ద్వీలసితవై భవం బనుభరవింపఁబడుకా నుకృతానువృత్తిచేఁ

జెలు వగుపుణ్యకర్మము నశించిన నంగజసంగరతుగ్గుట

త్కలితగుణోరుహాక్షికనిరకాయములట్లు దొలంగు నంపదల్.

తా. పురాకృతమైన శుభకర్మవిశేషము ఎడతెగక యనువర్తించుచుండఁగాఁ దెలిగచ్చుచే మెచ్చుటకులుకు విద్వేలు మేడలును, నొయ్యారంబు గుటుకులేజవరాం ద్రును, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి రాజ్యలక్ష్మీయు మొదలైనవి యనుభవింపఁ బడును. ఆకర్మవిశేషము తీవ్ర పోయెనేని తోడనే యావిద్వేలు మొదలైనవి మిక్కిట మైన మరుకేలియందు దారముతెగి నలుగడల డెడలి కానరాకపోవు ముత్యపునవిలసే మటుమాయ మగును.

అవ. ఇంక నీకర్మముల నాచరింపఁ దగుప్రకారమును జెప్పు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ గుణవ దగుణవ ద్వా కుర్వతా కార్య మాదా

పరిణతి రవధార్యా యత్నతః పణ్ణితేన ।

అతిరథసకృతానాం కర్తా మావిప త్రే

ర్భవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః ॥

96

టీ. గుణవత్ = గుణము కలిగినట్టికాని, అగుణవత్వా = గుణములేనట్టికాని, కార్యం = కార్యమును, కుర్వతా = అనుష్ఠించుచున్నట్టి, పణ్ణితేన = పండితునిచేత - ఎటుకగల వానిచేత ననుట, పరిణతిః = పరిపాకము - ఆకార్యముయొక్క పర్యవసానమనుట, ఆదా = మొదట, యత్నతః = అతిప్రయత్నముచేత - హెచ్చరికతో ననుట, అవధార్యా = అలోచింపఁదగినది - ఒక కార్యమును మొదటనే దానిపర్యవసానమును ఆలోచించుకొని సిద్ధప మిక్కిలి యత్నముతో నారంభింపవలయు ననుట. అట్లుగాక, అతిరథసకృతానాం = మిక్కిలి త్వరతోఁజేయఁబడినట్టి, కర్తానాం = కర్తములకు - అవి గుణవంతములైననుగాని యని శేషమూహ్యము, ఆవిపత్రేః = మరణపర్యంతము - లేక, 'ఆవిపత్రేః = నిష్పత్తిపర్యంతము - అవియొనఁగూడువఱకును' అనియు నర్థాంతరము సరసముకాదు, శల్యతుల్యః = శల్యముతో నమానమై, హృదయదాహీ = మనస్సునకు సంతాపముకలిగించునట్టి, విపాకః = పరిపాకదశ - అతిత్వరగాఁ జేసినయెడల కార్యములకు మరస్సునకు బాధకరమైనట్టి పరిణామము, భవతి = కలుగును. కాన మొదట పర్యవసాన మిట్టిదగునని యాలోచించియే యొకకార్యము నారంభింపవలయుననియు నట్లుచేసిననే యది మనస్సునకు సమాధానకర ముగానుండు ననియు భావము. అలం. ఉపమ.

తే. నగుణనిర్గుణకార్యముల్ సలుపునుమతి

చేతఁ బరిణతి గడుఁ బ్రతీక్షింపఁ దగును

బరువకర్త విపాకంబు స ఫలముదనుక

హృదయము దహించు శల్యంబురీతి జగతి.

96

తా. ఎఱుకగలవాఁడు మంచిదో చెడుదో యొకకార్యమును జేయఁబూనినపుడు మొదట దాని కెట్టిపర్యవసానముగలుగునో యని మిక్కిలి ప్రయత్నముతో నాలోచించు కొనవలయును. అట్లుగాక యేకార్యమునుగాని ముందు వెనుక చూడక యతిత్వరతోఁ జేసిన యెడల నది మరణపర్యంతము శత్రుమువలె మనస్సు దహించునట్లుగాఁ బరిణమించును.

అవ. కాబట్టి సత్కర్తృము ననుష్ఠింపనివానికి బుద్ధి లేదను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్థాల్యాం వైదూర్యమయాం పచతి తిలఖలీ మిన్ధనైశ్చన్దనాద్యైః
సౌవర్ణైర్లాజ్యలాగై ర్విలిఖతి వసుధా మర్కమూలస్య హేతోః॥

భిత్వా కర్పూరఖణ్డాన్ వృతి మిహ కురుతే కోద్రవాణాం సమన్తాత్
ప్రాప్యేమాం కర్తృభూమిం నభజతి మనుజో యస్తతోమన్దభాగ్యః॥

టీ. ఇమాం కర్తృభూమిం = కర్తృమాచరించుటకుఁ దగిన యీభూమిని, ప్రాప్య = పొంది, యః = ఏ, మన్దభాగ్యః = నిర్భాగ్యుఁడైన, మనుజః = మనుష్యుఁడు, తపః = చాంద్రాయణాదికర్తృరూపమైన తపమును, నభజతి = నేరింపఁడో - ఆచరింపఁడో యనుట, సః = అట్టివాఁడు, వైదూర్యమయాం = వైదూర్యమణులతోఁ జేయఁబడిన, స్థాల్యాం = వంటకుండలో, చన్దనాద్యైః = చందనము మొదలైన, ఇన్ధనైః = వంటకట్టి యల్లతో, 'చాన్దనై రిన్ధనామైః' అనుపాఠమున చందనసంబంధియైన కట్టెలసమాహములచే నని యర్థము, తిలఖలిం = తెలికపిండిని, పచతి = వండుచున్నాఁడు - వండునట్టి వానితో సమానుఁడనుట. సౌవర్ణైః = బంగారుమయములైన, లాజ్యలాగ్నైః = నాగేళ్ల మొనలతో, అర్కమూలస్య హేతోః = జిల్లేరువేయొక్క కారణమునుబట్టి - జిల్లేడు వేరుకొఱకునుట, 'అర్కమూలస్య' అనుపాఠమున జిల్లేడుదూదికొఱకుని యర్థము; ఈపాఠము సరస్వతీకాదు. వసుధాం = భూమిని, విలిఖతి = దున్నుచున్నాఁడు - బంగరునాగేళ్లతో జిల్లేడువేరుకొఱకు నేలదున్నువానితో సమానుఁడగుననుట. కర్పూరఖణ్డాన్ = కర్పూరవృక్షముల సమాహమును, లేక, కర్పూరపుటరఁజి బోదెలను, భిత్వా = ఛేదించి, కోద్రవాణాం = ఆళ్లకు, ఇహ = ఇచట, సమన్తాత్ = చుట్టును, వృతి = వెలుగును, కురుతే = చేయుచున్నాఁడు - చేయునట్టివానితో సమానుఁడగుననుట. ఈకర్తృభూమి యందు తపం బనుష్ఠింపకుండుట వైదూర్యపుఁ గుండలలో తెలికపిండివండుట మున్నగు వానితో సాటియని భావము. కాబట్టి శ్రేయస్సునుగోరువాఁడు సర్వవిధముల సత్కర్తృము ననుష్ఠింపవలయు నని తాత్పర్యము. ఇచట అలం. మాలానిదర్శనము.

మ. చెలువౌరత్నఘటంబునం దతఁడు సుశ్రీఖండఖండంబులం
 దిలపిణ్యాకము వంజె నారుగల కర్ఫిన్ సప్తపల్లావుతుల్
 నిలివెన్ జిల్లడుమాదికై పుడమి దుర్నైక బైఁడినాగేళ్ల ని
 మ్ములఁ గర్తవ్యీతిఁ బుట్టి యెవ్వఁడు డపరబుల్ నేయఁ డప్రాజ్ఞతన్. 97

తా. కర్తవ్యమఁచుటకు యోగ్యులైన యీభూమిని బ్రాహ్మచర్యము నేభాగ్యహీ
 నుఁడు చాంద్రాయణాదిరూపమైన తపంబు నాచరింపఁడి, యట్టివాఁడు వైడూర్యమణి
 మయమైన వంటకుండయందుఁ బెరికపిండిని వండువానితోను, పనికిమానిన జిల్లడువేరుకొ
 ఱును బంగారునాగేళ్లతో నేలను దున్నించువానితోను, గర్హితులపుటరఁటుల నజ్ఞి వానితో
 నాళ్లకు వెలుగువేయువానితోను సమానుడగును.

అవ. పుణ్యవిశేషమే ఫలముగాని మఱియొకటి ఫలము గానేర
 దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం

విద్యాపి నైవ సచ యత్నకృతాపి సేవా ।

భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సఞ్చితాని

కాలే ఫలని పురుషస్య యథైవ వృత్తాః ॥

98

టీ. ఆకృతిః = ఆకారసంపత్తి - శరీరముయొక్క చక్కఁదనము, నైవఫలతిః =
 ఫలింపనేఫలింపదు - ఫలమునకు హేతువుకానేకాదనుట, కులం = మంచివంశము ను,
 నైవ (ఫలతి) = ఫలింపనేఫలింపదు, శీలం న = మంచిస్వభావమును ఫలింపదు. విద్యాపి =
 వేదవేదాంగాత్మకమైన విద్యయు, నైవ (ఫలతి) = ఫలింపనేఫలింపదు, యత్నకృతా =
 ప్రయత్నముతోఁ జేయఁబడినట్టి - మిక్కిలిపాటుపడిచేసినట్టి యనుట, సేవా అపిన =
 (రాజాదులకుఁజేయు) పరిచర్యయును, స = ఫలింపనేఫలింపదు. అయితే, పూర్వతప
 సా = పురాకృతమైన తపస్సుచేత-ఆనఁగా సుకృతముచేత, సఞ్చితాని = కూర్చుండిన-
 సంపాదించఁబడిన యనుట, పురుషస్య = పురుషసంబంధియైన, భాగ్యాని = భాగ్యములు, యథా
 వృత్తాః = వృత్తములవలెనే, కాలేవేద = పరిపాకసమయమునందే, ఫల నిఖిలు = ఫలింపుచు
 న్నువిగదా - తపస్సుచేఁగలుగు భాగ్యవిశేషములప్పు తక్కినదేదియు ఫలమొసంగున
 దొక్కటియు లేదనిభావము. అలం. దీపకము, ఉపమయు.

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయు శ రాజసేవ

గులము శీలంబుఁ జాలవు శ ఫల మొసఁగె

బూర్వపుణ్యనంచితభాగ్యములు ఫలించుఁ

గాలమునఁ బనసాదివృక్షముల కరణి.

98

తా. పురుషునకు మేని చక్కఁదనముగాని, మంచులముగాని, మేలైన స్వభావముగాని, వేదాదిరూపమైన విద్యగాని, పాటుపడి రాజాదులకుఁజేసిన పరిచర్యగాని ఫలము నొనంగునవికావు. పూర్వకృతమైన తపస్సుచేఁగలిగినట్టి భాగ్యమే వృక్షములవలె పరిపాకకాలమున ఫలము నొనంగును.

అవ. 'కానిది కానేరదు' అనుట సంస్కరితముల కర్తవశముననే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మజ్జ త్వమ్భసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూజయ త్వాహవే

వాణిజ్యం కృషి సేవనాది సకలావిద్యాః కలాః శిక్షతామ్ ।

ఆకాశం విపులం ప్రయాతు ఖగవ త్కృత్వా ప్రయత్నం పరం

నాభావ్యం భవ తీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః॥ 99

టీ. (పురుషుఁడు అనుకర్త అధ్యాహార్యము), అమ్భసి = నీటియందు, మజ్జతు = (జల స్తంభాదులచే) మునుగునుగాక, మేరుశిఖరం = మేరుపర్వతపుకొననుగూర్చి, యాతు = (యోగానుసంధానాదులచే) పోవుఁగాక, ఆహవే = యుద్ధమునందు, శత్రూజయ = పగతురను, జయతు = జయించునుగాక, వాణిజ్యం = (క్రయవిక్రయాదిరూప) వర్తకము, కృషి సేవనాది = దున్నిబ్రదుకుట కొలువుగొలుచుట మొదలైనవియు, లేక, 'కృషి సేవ సేవ' అనుపాఠమున-దున్ని బ్రదుకుటయు కొలువు గొలుచుటయు ననియర్థము, సకలాః = సమస్తములైన, *విద్యాః = పదునాలుగువిద్యలను, కలాః = ఇతిహాసాగమదులైన యరువది నాలుగు కళలను, శిక్షతామ్ = అభ్యసించునుగాక, పరం = ఉత్కృష్టమైన, ప్రయత్నం = (పాదుకానిధి మొదలైనట్టి) ప్రయత్నమును, కృత్వా = చేసి, ఖగవత్ = పీట్టవలె, విపులం = విరివియైన, ఆకాశం = ఆకాశమునందు, ప్రయాతు = పోవునుగాక, (ఏమిచేసినను), భాగ్యవశతః = భాగ్యవశమున- 'కర్తవ్యతః' అనుపాఠమున ధర్మాధర్మాత్మకమైన కర్తవ్యమున అని యర్థము, ఇహ = ఈలోకమునందు, అభావ్యం = కలుగనిది-భాగ్యము కలిగింపఁజూచునని యేవస్తువుగాని ఫలముగాని యనుట, సభవతి = కలుగదు. భావ్యస్య = (భాగ్య మవశ్యమును గలిగింపఁజూచుటచే) గలుగ నున్నదానికి-కానున్నదానికనుట, నాశః = నాశము, కుతః = ఎక్కడిది. కానున్నది బ్రహ్మయడ్డగించినను కాకమానదనుట, 'నాభావ్యం భవతీహ' అనుటకు 'భావ్యస్య నాశః కుతః'

* 'అక్లీని వేదా శ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరఃపురాణం ధర్మశాస్త్రం' పదివిద్యాప్రకారమున 'అనివిద్యలు పదునాలుగు.

అనుట హేతువు. 'కానిది కానేకాదు' అది కానున్న దైనయెడల కాక యెందుకు నశించును, అని యాశయము. ఇట్లుగాక మొదటివాక్యముచే 'కానిదికాదు' అనియు, రెండవదానిచే 'కానున్నదికాకపోదు' అనియు వేరువేరు రెండర్థములు ముఖ్యముగాఁ బ్రతిపాదించబడినవని గ్రహించుట యసమంజసము. మొదటియర్థమే ముఖ్యప్రతిపాద్యమై దానికి రెండవది అంగమాత్ర మగునని తెలియఁదగును. • 'యద్భావి తద్భవత్యేవ యదభావితద్భవేత్' అను న్యాయ మిచటననుసంధేయము. ఇందు అంభోమజ్జనాదులు చతుష్పక్షికళలలో నంతర్భూతములు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనక శైలముఁ జేరిన వైచివీరులం

గలిచిన రాజసేవఁ దిలకించిన వేదము లభ్యసించినం

గళలతెఱం గెఱింగిన ఖగత్సము దాల్చినఁ గర్తనిష్ఠుతా

కలన నభావ్య మైన పనిగోగాదు వినాశము లేదు భావికిన్. 99

తా. ఒకఁడు నీళ్లయందు మునిగినను, మేయవుకొనకుఁ బ్రాచీనను, గయ్యంబునఁ బగతుర గెలిచినను, వర్తకము నేసినను, దున్నికొని బ్రతికినను, గొలుపుచేసినను, మఱి సకలవిద్యలను సమస్తకళలను గఱచినను, మిక్కిలియుఁ బాటుపడి ఓట్టువలె నాకసమునఁ బాతినను, మఱి యింకేమిచేసిననుగాని, భాగ్యమేమి వానికిఁ గలిగింపఁబూనదో యది కలుగనేకలుగదు. అది కలుగనున్నయెడలఁ గలుగక నశించుటెట్లు? [అది కలుగనున్నది కాదు గాఁబట్టియే నీళ్లలో మునుగుట మొదలైన పాట్లుపడినను గలుగఁజాలదని యాశయము.]

అవ. ఒకఁడు పూర్వకృతపుణ్యముగలవాఁడేని వాఁడెట్టిసుకటమునం దుండినను జెఱుపు నొందఁ జనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వనే రణే శత్రుజలగ్నిమధ్యే, మహర్ణవే పర్వతమస్తకేవా|

సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితంవా, రక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని॥

టీ. వనే=అడవియందుఁగాని, రణే=యుద్ధమందుఁగాని, శత్రుజల అగ్నిమధ్యే=పగతురు నీళ్లు నీవు అనెడివీనడుమఁగాని, మహర్ణవే = పెనుసముద్రమునఁగాని, పర్వతమస్తకేవా = కొండపైని గాని, సుప్తం = నిదురించిన వానినేని - నిద్రపోయియున్ననుగాని యనుట, ప్రమత్తం=పరాశుపడియున్న వానినేని - పరాశునొందియున్ననుగాని యనుట, విషమస్థితంవా = ఒడుదొడుకైనచో నున్నవానినేని - ఒడుదొడుకుచోట నున్ననుగాని యనుట, పురాకృతాని = పూర్వకృతములైన, పుణ్యాని = సుకృతములు, రక్షన్తి=రక్షించుచున్నవి.

క. కాననమున రణమున సలి,లానలరిపుమధ్యమున మహర్ణవే నగాగ్ర
స్థానమున మత్తునిద్రితఁ,బూనికతోఁ బూర్వపుణ్యములురక్షించున్.

తా. ఒకఁడు పూర్వమునందు పుణ్యములాచరించి యున్నవాఁడేని, అట్టి వాఁడు అడవియందున్నను, యుద్ధము నేయుచున్నను, శత్రువులు నీళ్లు నిప్పు మొదలయినవాని నడుమఁ జిక్కుకొని యున్నను, మహాసముద్రమునందుగాని పెనుకొండపైభాగమునఁగాని యున్నను, నిదురనొంది యున్నను, పరాశుపడియున్నను, ఒడువొడుకైనచో నున్నను, వానిని నాపుణ్యములు చెఱుపు కలుగనీయక కాచును.

అవ. వేయేల, పుణ్యాత్ముని కన్నియు ననుకూలముగానే యుండునని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం

సర్వో జనః సుజనతా ముపయాతి తస్య|

కృతస్నిచ భూర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా

యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య॥

101

టీ. యస్యనరస్య=నీ మనుష్యునకు, విపులం=విస్తారమైన, పూర్వసుకృతం=పురాకృత సత్కర్తృములచే గలిగినట్టి పుణ్యము, అస్తి=ఉన్నదో, తస్య=అట్టివానికి, భీమం = (ఘాతుకములైనసంహములచే) భయంకరమైన, వనం=అరణ్యము, ప్రధానం పురం=ముఖ్యపట్టణము, భవతి = అగుచున్నది - ఒక ప్రధానపట్టణమువలె సకలభోగసాధనమగు ననుట, తస్య=వానికి, సర్వోజనః=జనులందఱును, సుజనతా=మంచివారైయుండుటను, 'స్వజనతాం' అనుపాఠమున కింకరులై యుండుట ననియర్థము, ఉపయాతి=పొందును - పొందుదు రనుట. జనులందఱుట్టివానికి మంచివారగుదురనుట. (తస్య=వానికి), కృతస్నిచ=సమస్తమైన-నాలుగు సముద్రముల నడుమ నుండునట్టి, భూశ్చ=భూమియు, సన్నిధి...పూర్ణా - సన్నిధి=శ్రేష్ఠములైననిధులతోను-పాఠజలతోను, రత్నః = రత్నములతోను, పూర్ణా=నిండినది, భవతి = అగుచున్నది-సమస్తఫలములను ఈను సనిభావము. కాబట్టి శ్రేయస్కాముడైనవాఁడు సత్కర్తృచరణపరాధుఁడై యుండఁదగునని సంపర్కాభిప్రాయము.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృతపుణ్యరాశి

యగుచు నుదయంబు గాంచిన శ్రీ మగుణానిధికి

వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మజనము లగుదు

రవని నిధిరత్నపరిపూర్ణ శ్రీ యయి ఫలించు.

101

తా. ఎవ్వఁడు మిక్కిలియుఁ బూర్వకృతపుణ్యము గలవాఁడో యట్టివానికి సింహశార్దూలాదులచే భీకరమైనయరణ్యము వొకరాజధానివలె సకలభోగసాధనమైయుండును.

అట్టివానికి జనులందఱు మంచివారై చెలిమి చూపుచుందురు. మఱియు నట్టివానికి నాలుగు పెఱిగలులలోని నేలయంతయు వెలలేని పాఠశాలతోను చక్కతలలాడు రతనము లతోను నిండియుండునట్లు కోరినకోరిక నీనుచుండును.

మ. యమునానీలసరోజసౌరభరసక్తవ్యాసంగిభృంగీకులలో
పమకంఠద్యుతిలిప్త శేషభుజగోష్ఠాలంబ జాంబూనదా
ద్రినుహాకార్ముకరూఢగూఢపదమాకీర్వీసంప్రయుక్తతివి
క్రమశాతాంబకపాతితాంబరచరక్రవ్యాత్పరాట్టాలకా.

మాలిని. ప్రమథగణపతీతా శ్రీ పాపజీమూతవాతా
కమలభువనసూతా శ్రీ గణ్యలీలాకిరాతా
శమితదనుజనేతా శ్రీ చారువక్త్రాంబుజాతా
సమరజయ సమేతా శ్రీ సానువేదాంతగీతా.

క. మమనోనాయకసంభ్రత, సుమనోర్చిత పదవిసప్రసూన భవానీ
సుమనోహర సురనిర్ఘర్, సుమనో దామార్పజ్ఞాటకజాటోద్దేశా.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమానుషేశ్వరకరుణాకటాక్షవీక్షాపాత్ర యేనుఁగు
లక్షణకవిరాజపాత్ర తిమ్మనార్యపుత్ర వివిధవిద్యజ్ఞసవిధేయ లక్షణకవి
నామధేయప్రణీతం బయిననుభాషితరత్నావళికావ్యంబునందు నీతి
శతకంబున మూర్ఖపద్ధతియు విద్యతృప్తపద్ధతియు మానశౌర్యపద్ధతియు
నర్థపద్ధతియు దుర్జనపద్ధతియు సుజనపద్ధతియు బోధకారపద్ధతియు
ధైర్యపద్ధతియు దైవపద్ధతియు గర్తృపద్ధతియు నను ప్రకరణంబులుగల
ప్రథమాశ్వాసము.

ఇది నీతిశతకమునందు కర్తృపద్ధతివర్ణనమన్నది దశమదశకము.

నుభాషిత త్రిశతీయందు నీతిశతకము సంపూర్ణము.

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

భర్తృహరినుభాషితము - శృంగార శతకము.

అ వ తా రి క.

రాజ్ఞిస్తవరుం డగుభర్తృహరి లోకంబునకు వైరాగ్యంబు
బోధింపఁబూనినవాఁడై, శృంగారరసంబు తొలుత విషయంబులచవి
చూపి పిదప వానివైరస్యంబు వెలిపుచ్చి కడపట వైరాగ్యంబును
దిరముగాఁ గలుగునట్లు సేయునది గావునను, శృంగారస్వరూపంబు తెలి
సిననే తద్విరుద్ధ మైనవైరాగ్యస్వరూపంబు తెలియుట సుకర మగుం
గావునను, మొదట శృంగారంబును వర్ణింపఁదలంచియు, నీతిని ము న్నిడు
కొనియేకాని నీతిని మాని యాశృంగారంబును సేవింపరాదు గాన
నన్నిటికిని మొదట నీతిశతకమును రచించినవాఁడయ్యె. ఇక నీతి
పూర్వకముగా సేవీంపఁదగినదియు, సంతమున వైరాగ్యమును గలిగించు
నదియు నైన శృంగారముయొక్క స్వరూపము నిరూపింపఁబూని యది
నిర్విఘ్నముగాఁ దుదముట్టుటకై యేదేని మంగళమును మునుముట్ట
నాచరింపఁదగును గాన శృంగారరసమున కధిదేవత యైన మన్మథునికి
నమస్కరించుట యను నమస్కారరూపమంగళమును మొట్టమొదట
నాచరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శమ్భుస్వయమ్భుహరయో హరిణేక్షణానాం

యే నాక్రియస్త సతతం గృహకుమ్భదాసాః ।

వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రితాయ

తస్మై నమో భగవతే కుసుమాయుధాయ ॥

టీ. శమ్భు స్వయమ్భు హరయః = శివబ్రహ్మ విష్ణువులు - సంహారస్థప్తిస్థితులు సేయు
వా రగుటచే నకలలోకములకు నధిపతులైనవారయ్యు ననుట - దేనిగాని చేయుటకును
జెఱుపుటకును మఱొకరీతిని మార్పుటకును శక్తిగలవారై యుండియునని భావము, యేన =
ఎవ్వనిచేత - ఏమన్మథునిచేతననుట, హరిణ ఈక్షణానాం = (లేడికన్నులవలె సాగసైన

కన్నులుగలతమ) కాంతలకు-అనగా పార్వతీ సరస్వతీ లక్ష్మీ దేవులకు, గృహ... దాసాః-
గృహ = ఇంటియందు, కమ్మ = నీటికడవలకు - నీటికడవలను మోసితెచ్చునట్టి యనుట,
దాసాః= సేవకులుగా, ('గృహకర్త దాసాః' అనుపాఠమున నింటిపనులుసేయు పరిచారకు
లుగా నని యర్థము.) అక్రియ నై = చేయఁబడిరో-మిక్కిలి విధేయులు గావింపఁబడిరో య
నుట-సర్వశక్తియు క్షయమైన త్రిమూర్తులమంటివారినిగూడ సరస్వతిమొదలైన వారివారి
పడతులయందు మోచుమును గలిగించి యాలలనలకు మిక్కిలియు లోనై యుండునట్టి
వారినిగాఁ జేసి నాఁడనుట; ఇంక తక్కినవారిని జేయుట చెప్పనేల యని భావము-బ్రహ్మ
సరస్వతినీ దనవాక్కుననే యుంచుకొనుటచేతను, శివుఁడు పార్వతికిఁ దనసగదేహ మి
చ్చుటచేతను, విష్ణువు తనప్రాప్తుననే లక్ష్మినిదాల్చియుండుటచేతను నిట్లు గృహకుంభదా
సు లనఁబడిరి తెలియునది. ఇచట 'హరిశేక్షణా' శబ్దము దాసులగుటకు హేతువును దెలి
పెడిని-దెళుకుంగన్నుఁగవ సొగసునకుఁ బొక్కి మిక్కిలి లోనైరిని యాశయము, కావు
ననే, వాచా...చిత్రితాయ-వాచాం=వాక్కులకు, అగోచర=తెలియని - పలుకులకంద
రాని- వర్ణింపఁదరముకాని యనుట, చరిత్ర=చర్యలచేత, విచిత్రితాయ=విచిత్రమైనవాఁ
డుగఁ జేయఁబడిన - వర్ణింపరాని తనయద్భుత చర్యలచే లోకముతోపాటివాఁడుగాక
వారికంటె విలక్షణుఁడుగా నుండునట్లు చేయఁబడిన యనుట, కావుననే, * భగవతే =
విశ్వరూపతుండైన- సర్వలోకనియమనశక్తిగల, తస్మై =ఆ-అనగా జగత్ప్రసిద్ధుండై
నట్టి, కుసుమాయుధాయ=(పువ్వులే యాయుధముగాఁగల) మన్తఘనికి, 'మకరధ్వ
జాయ' యనుపాఠమున మొనలిన పడగయందుఁగల మన్తఘనికి నని యర్థము, నమః =
నమస్కారము.

ఉ. శంకరపద్మగర్భమురశాసనులన్ భవనేశులన్ నిరా

తంకధృతిన్ మృగాక్షులకు శ దానులఁజేసినమేటికిం గురం

గాంకవసంతమిత్రునకు శ నంజలిఁ జేసెద వాగతీతని

శృంకచరిత్రచిత్రునకు శ వద్ధుణహారికి శంబరారికిన్.

1

తా. సృష్టిసీతినహారక ర్తలగు బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులనుగూడ † శృంగారరసం
బునకు లోఁబడిచి తమతమపూజోద్దేశ మిక్కిలి విధేయులుగా నుండునట్లు సేయు

* భగవంతుండగు వాసుదేవునకు, వాసుదేవ సంకర్షణ ప్రద్యుమ్న మ్ననిరుద్ధులను
నాలుగు పూహములలో ప్రద్యుమ్న పూహముగా నుండుటంబట్టికాని, విష్ణువునకుఁ బు
త్రుండగుటంజేసికాని, భగవద్బ్రహ్మ మన్తఘనకుఁ బ్రయత్నముకావచ్చునని తెలియునది.

† ఒకరినుఖిదుఃఖాదులను జూచునపుడు వాననారూపముగా మనమనస్సులకును జోక
వికారము పుట్టును. ఇట్టిమనోవికారమే భావమనఁబడును. ఇట్టిభావము నూత్నముభావ

చున్నాఁడుగానఁ జెప్పింప నలవికానియిట్టియతివిచిత్రచర్యలచే మిక్కిలి యాశ్చర్యమును గలిగించునట్టి యాభంగవంతఁడగు మన్మథునికి నమస్కారము.

ములచేఁగాని విజాతీయభావములచేఁగాని డిందుపడక రసముగాఁ బరిణమించువఱకు చిత్తమున స్థిరముగానుండునని యది స్థాయి యనఁబడును. అనఁగా నొకనాయకునకు నొక నాయికయందు రతి (అనఁగా వలపు) అనేడి భావముగలిగినయెడ నది మఱియొకనాయిక యందలి రతియనెడి సజాతీయభావముచేఁగాని హాస్యభీభత్సాదులనెడి విజాతీయభావ ములచేఁగాని కొట్టువడక చిత్తమున స్థిరముగా నెలకొని తన కనుకూలముగా సంబంధించి యుండు వానిచే వర్ధిలి రసముగాఁ బరిణమించునని యది స్థాయిభావ మనఁబడును. లవణ సముద్రము తనయందుఁగలయు నదులతీయనిజలముల నుప్పనగాఁజేయునట్లు స్థాయిభావము తన్నుఁగలయు నితరభావములనెల్ల తనయందు మగ్నములు గావించునంత పటు వైయుండును. ఇట్టిస్థాయిభావము పైవయి వర్ధిలి మిక్కిలి యానందరూపముగాఁ బరిణమించునని యదియే రస మనఁబడును. రతియనఁగా సంభోగవిషయముగాఁ గలుగు నొక యిచ్చావిశేషము. ఈభావమే స్థాయిత్వమునుబొంది పూర్వోక్త రీతిగాఁ బుష్టిం జెందునని శృంగారమనెడు రసముగాఁ బరిణమించును. ఈరతితోఁగూడ, హాసము, శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్స, విస్తయము, శమము అని స్థాయిభావములు తొమ్మిది గలవు. ఇవియే వృద్ధిబొంది మనగా శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, రౌద్రము, వీరము, భయానకము, బీభత్సము, ఆద్భుతము, కాంతము, అని నవరసములగును. ఈస్థాయిని బుష్టి బొందించి రసముగాఁ బరిపక్వము సేయుసామగ్రియుఁ గలదు. అది విభావములు, అనుభావములు, సాత్త్వికములు, వ్యభిచారులు అని నాలుగువిధముల నుండును. వ్యంజనాదులు అన్నమునెట్లు భోగ్యముగాఁ జేయునో యట్లే విభావాదులును స్థాయిని సాధ్యముగాఁజేసి రసముఁగావించును. ఇదియే 'విభావై రనుభావైశ్చ సాత్త్వికై ర్వ్యభిచారిభిః|ఆనీయమా న స్సౌదుత్వం స్థాయిభావో రసః స్పృతః' అని చెప్పఁబడినది. స్థాయిని గలిగించుటకు మొదటిసామగ్రియైనది విభావము. ఇది ఆలంబనము, ఉద్దీపనము అని ద్వివిధము. నాయికా నాయకు లాలంబనవిభావము. ఈయాలంబనముయొక్క (1) గుణములు (2) చేష్టలును (3) ఆలంకారమును (4) మఱి తక్కినతటస్థములును అని ఉద్దీపనవిభావము నాలుగువిధములు గలవి. గుణములు రూపరూపనాదులు. చేష్టలు యోచనమువలనఁబుట్టు హావభావాదులు. ఆలంకారము సూపురాంగదహారాదులు. తటస్థములు మలయానిలచంద్రశుకపీకాదులు. ఈ నాయికానాయకతద్గుణచేష్టాదిరూపమైన యాలంబనోద్దీపనవిభావములచే రత్నాది భావములకు స్థాయిత్వము గలుగును. అనఁగా నాస్థాయిభావములకు నవియే కారణము లగును. రెండవసామగ్రియైన అనుభావములు శరీరజనితములైన కటాక్షము (కడకంటిచూపులు) ప్రసాదితము (తెనుబొములు తిప్పట) మొదలగునవి, ఇవి హృదయమునందలి

అవ. ఆలంబనవిభావభూతు లైన స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలే ప్రశస్త మైన యాలంబనము గాన నింకఁ బందొమ్మిదిశ్లోకములచే మొదట నా స్త్రీ లను బ్రశంసించఁ బూని మున్నుగా వారు పురుషులకు బంధనహేతువు లగు టను జెప్పచున్నాఁడు.

రత్యాదిభావములను వెలిపుచ్చును. ఇవి స్థాయివలనఁగలుగు కార్యంబులు. ఇవి స్థాయివలనఁగలు గునట్టివైనయెడల స్థాయినిగల్గించునామగ్నియెట్లగు ననరాదు. ఏలన, ఒకరికిచిత్తమునందుఁ గల రత్యాదులచే భూవిక్షేపాదులు పుట్టునవయ్యు నాభ్రూవిక్షేపాదులు వారిచిత్తము నందలి రత్యాదిభావములను మఱొకరికిఁ దెలిపి ఆ యితరులకుఁగూడ నారత్యాదులు కలి గించుచున్నవి. ఇట్లు మొదటివారి రత్యాదుల కవి కార్యమలయ్యును, రెండవవారి రత్యా దులకుఁ గారణము లగుటచే నామగ్నిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది. మూడవసామగ్ని యైన సాత్త్వికభావములు సత్త్వమువలనఁ బుట్టినవి. సత్త్వమనఁగా ఒకరినుఖదుఃఖాదు లను భావించుటకు మనసు మిక్కిలి యనుకూలముగానుండుట. ఇట్టిమనఃస్థితియగు సత్త్వ మువలనఁ బుట్టునవిగాన నివి సాత్త్వికము లనఁబడియె. ఇవి స్తంభము, ప్రళయము, రోమాం చము మొదలైనవి యెనిమిదిగలవు. నాలుగవసామగ్నియైన వ్యభిచారిభావములు స్థాయికి సహకారములు. ఇవి నిర్వేదము, క్లాని, శంక మొదలైనవి ముప్పదిమూఁడు గలవు. ఇట్లు స్థాయిభావ మీచతుర్విధసామగ్రిచే సముల్లాసితమై రసమగును. రసము వస్త్రమువంటిది, దానికి స్థాయితంతువులనంటిది. విభావాదిసామగ్రులు నాలుగును సాలెవాఁడు మున్నగువాని వంటిది. వస్త్రమునకు తంతువు లెట్లు సన్నిహితములోఁ-ఆనఁగా వస్త్రమునకు మిక్కిలి సమీ పమైన పూర్వావస్థ తంతువు లెట్లగునో, యట్లే రసమునకు మిక్కిలి దాసైన పూర్వావస్థ స్థాయియేయగును. అనఁగా తంతువులే వస్త్రమగునట్లు స్థాయియే రసమగును. సాలెవాఁడు మున్నగునవి తమంతఁగాక తంతువులమూలముననే వస్త్రము కలిగించునట్లు, విభావాదులు తమంతటఁగాక స్థాయిమూలముననే రసమును గలిగించును కాన భావములలో స్థాయి రసమునకు సన్నిహితమైనదియు విభావాదులు వ్యవహితములైన వనియు గ్రహ్యము.

శృంగారరసమున సాత్త్వికవ్యభిచారిభావము లన్నియు వర్తించును. తక్కిన రసములందు అవి యన్నియుంఁగాక కొన్నికొన్నియే వర్తించును.

ఇవటఁ బ్రకృతరసము శృంగారము. దీనికి స్థాయి రతి. తక్కినరసములకుం బోలె దీనికిని నాయికానాయకులు ఆలంబనమును తద్గుణచేష్టాదులు ఉద్దీపనమును అగును గదా. శృంగారరసమునకుఁగల యుద్దీపనముయొక్కచేష్టలు భావము, హావము, హేళి, మాధుర్యము, ధైర్యము, లీల, విలాసము, విచ్ఛిత్తి, విభ్రమము, కిలికించితము, మోహి యితము, కుట్రమితము, చిబ్బితము, అలితము, కుతూహలము, చకితము, విహృతము, హాస ము అని పదునెనిమిది గలవు.

శో॥ స్థితేన భావేన చ లజ్జయా భియా

పరాఙ్ముఖై రర్థకటాక్షపీక్షణైః ।

వచోభిరీర్ష్యాకలహేన లీలయా

సమస్తభావైః ఖలు బన్ధనం స్త్రీయః ॥

2

టీ. స్థితేన=(యావనము మొదలైన మదవికారములవలనఁ దనంత నెకలుగు) చిలు నవ్వుచేతను, భావేన=(బాల్యమువీడి యావనము వచ్చుటకు నడుమ మనస్సునకు శృంగార విషయముగా మొట్టమొదటఁ గలుగువికారముభావము. అట్టి)మనోవికారముచేతను, లజ్జ యా=(చన్నఁగవయు చంకలును మూసికొనుట, మోమువంచుట, కన్నులరమోడ్చుట మొ దలైనవి కలిగించునట్టి) మనస్సు కొంపపాటుచేతను, భియా=(తటాలున భయపడుటచే బుట్టునట్టి) బెదరుచేతను-అట్టి భయముచే మనస్సునకుఁ గలుగు కలఁకపాటుచేత ననుట, 'గుణైః' అనుపాఠమున ఆలంబనభూతమైన యాస్త్రీలయావయావనాదిగుణములచేత నని యర్థము. పరాఙ్ముఖైః=లజ్జచేత మాఱుగతిపడిన-అనఁగా తాము చూచుపురుషునిదెన సిగ్గు చేత సకముమాత్రము స్పష్టము గాకుండునట్లు నిగుడ్చుచును తక్కినసగము మఱొకదెన స్పష్టముగా నిగుడ్చుచును ఉన్నట్టి యనుట, *అర్థకటాక్షపీక్షణైః=నగమైన(అనఁగా సమ గ్రముగా నిగుడింపక కొంచెముగా నిగుడించు) కడకంటిచూపులచేతను, వచోభిః=చిలు కలహియిలల పలుకులవలె ఇంపు గులుకు తీయనిపలుకులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేన-ఈ ర్ష్యా=ఓకరిమేలిమికి నోర్వకుండుట(అనఁగా చూచోపమి)చేతనైన కలహముచేతను-(ప్రణ

ఇందు మొదటఁ జెప్పఁబడినభావము సామాన్యవాచి యగు భావశబ్దముగాదు. ఇది శృంగారచేష్టవిశేషమైనది. వికారము కలిగించు కారణముండఁగా చిత్తమునకుఁ గలుగు వికృతియే సత్త్వము అనఁబడును. ఇది చిత్తవికారములకు బీజమువంటిది. ఇదియే పరులనుఖదుఃఖాదులను భావించుటకు యోగ్యమైన చిత్తస్థితి యనఁబడియె. బీజముయొ క్క మొట్టమొదటివికారమువలె నిట్టిసత్త్వముయొక్క కొంచె మెక్కువయైన వికా రము భావ మనఁబడును. ఇది శృంగారముయొక్క ప్రథమచేష్ట. బాల్యము వీడి యావన ము రాసున్న పుడు శృంగారవిషయముగా మనస్సునకు మొట్టమొదటఁ గలుగు వికారమే యిది యగును. ఇది స్పష్టముగాఁ గానివీంపదు. దీనికంటె గొంచె మెక్కువ స్పష్టముగాఁ దోచు శృంగారచేష్టయే హావము. దానికంటె నెక్కువ స్పష్టమై (అనఁగా సువ్యక్తము గాఁ)గలుగునది హేలు. ఇట్లే తక్కిన శృంగారచేష్టలును నాయాసందర్భములయందు మీఁద వివరింపబడును.

* 'యద్దతాగతవిక్రాంతి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్|తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తత్కటాక్షం ప్రపక్షతే' అన్నట్లు కనుగుడ్డుచోపుచును వచ్చుచును నిలుచుచును నిట్లు పలువగల సోగముగాచుట్టి తిరుగుటయే కటాక్ష మనఁబడును.

యకలహముచేత ననుట, † లీలయా=వాక్కు మొదలైనవానిచే ప్రియుని ననుకరించునట్టి విలాసవిశేషముచేతను - ప్రియుఁడెట్లు నడచుకొనునో యట్లేతానును వాగాదులచే యనుకరించి నడచుటయును విలాసముచేత ననుట, వేయేల, సమస్తభావైః=స్తంభము రోమాంచము మొదలైన సాత్త్వికభావములు హర్షము జౌత్సుక్యముమొదలైన వ్యభిచారిభావములు అన్నిటిచేతను, స్త్రీయః=స్త్రీలు, బన్ధనం ఖలు=పురుషులకు బంధనము అగుదురుకదా-పురుషులకు సంసారబంధము కలిగించువా రగుదురనుట. ఇందు స్త్రీతము కటాక్షములు ఆలాపము లనుమాఁడును అనుభావములు; లజ్జ భయము ఈర్ష్య అనుమాఁడును వ్యభిచారిభావములు; భావము లీల అనురంధను శృంగారముయొక్క చేష్టావిశేషములు అని తెలియునది. ఇట్టి హావభావాదిసాధనసంపత్తి స్త్రీలకుండఁగా వారు పురుషులకు బంధనహేతువులగుదురని చెప్పనేల యని భావము. మఱియు నిందుఁ జెప్పఁబడిన శృంగారనాయకలలో భావలజ్జాభయములు గలవారు మధ్యమలనియు ఈర్ష్యాకలహాలీలలు గలవారు ప్రాథమియు వివేకించుకొనవలయు.

చ. చెలువపుఁ దేట లేనగవురచేతను భావముచేత సిగ్గుచే

నలు వగులీలచేత నుగురణంబులచేఁ గడఁగంటిచూపుచేఁ

గలహముచేత విందు లగురకందువమాటలచే నసూయచేఁ

బెలుచన నెంతవారి వలరపింతురు కాంతలు వెక్కుభంగులన్. 2

తా. మవ్వంపుఁజిలునవ్వు మొలకచేతను, మనంబునఁ దొలితొలి తోఁచు మోహంపువికారముయొక్క మురుపుచేతను, నునుసిగ్గుచేతను, నారజంపు బెదరుపాటుచేతను, నొఱపుమొఱ నోరగా మలంచి చూచుకడఁగంటిసాళి యరమెడ్డు చూడ్కులచేతను, చిలుకలకోయిలలపలుకులవలె ముద్దులుగులుకు పలుకులచేతను, నెయ్యంపు జగడముచేతను, నవకంపులీలచేతను, ఇది యది యననేల, సమస్తభావములచేతను, స్త్రీలు పురుషులను వశపఱుచుకొని సంసారబంధమునకుఁ గట్టుపఱుతురు.

అవ. చెప్పినయరమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భూచాతుర్యా త్కుఞ్చితాః కటాః

స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాన్తాశ్చ హాసాః ।

లీలామన్దం ప్రస్థితంచ స్థితంచ

స్త్రీణా మేత ద్భావణం చాయుధంచ ॥

3

† 'లీల' యనఁగా శృంగారముయొక్క యష్టాదశచేష్టలలో నొకటి. 'లీలాప్రియా' నుకరణం వాగ్విర్గత్యాభివేషయా-మాటలచేతను, నడకచేతను, చేష్టచేతను ప్రియుని ననుకరించుట లీల' అని లక్షణము.

టీ. భూచాతుర్యత్ - భూ = కనుబొమలయొక్క, చాతుర్యత్ = నేర్పు
వలన - కనుబొమల నీటుగా త్రిప్పటయందలి నేర్పువలన ననుట, కుఞ్చితాక్షః - కుఞ్చి
త = కొంచెము సంకరగాఁ జేయఁబడినట్టి, అక్షః = కన్నులుగల, కటాక్షః = కడకంటి
నూపులును - బొమలు నాయారముగా నటు త్రిప్పఁగా నొకంత వంకరలైన కన్నుంగవ
కొలుకులచేఁ జూచు వాలుఁజూపులగుట - ఇందుఁ రేచితము భూకుటియనుభూత
వ్యాపారముల రెండును జెప్పఁబడియె, స్నిగ్ధాః = నెయ్యిముతోఁ గూడిన, వాచః = పలుకులును -
నెయ్యింపుఁ దియ్యనిపలుకులును, లజ్జిత అస్తాః = లజ్జ కడపల గాఁగల - సిగ్గునందు ముగియు
నట్టియునుట, హాసాశ్చ = చిఱునవ్వులును - ననుసిగ్గుగాఁ బరిణమించు చిఱునవ్వే మోహక
రముగాని నవ్వియు సిగ్గుమలియుండుట మదనోద్దిపకముగాదు; అది హాస్యజనకమే యగు
ను. గాన నవ్వునకు సిగ్గునందుఁ బర్యవసానము చెప్పఁబడినది. † లీలామందం - లీలా = విలాస
ముచేత - మురుపుచేననుట, మందం = మెల్లనైన, ప్రస్థితం = నడకయు, స్థితంచ = నిలుచుటయు -
అల్లనల్లన నాయారముగా నడచుటయు నిలుచుటయు ననుట, ఏతత్ = ఇది (యంతయు),
స్త్రీతాం = స్త్రీలకు, భూషణం = (మిక్కిలి నీటును గలుగఁజేయునదిగాన) అలంకారము;
ఆయుధంచ = (మయుకాండ గెలుచుటకు సాధనములగుటచే) కైదువును; అగుననుట.
ఇందు భ్రుకుటి మొదలైనవానిని భూషణములుగాను ఆయుధములుగాను రూపించుటచే
రూపకాలంకారము. ఇందు కటాక్షదులు స్థాయికిఁ బోషకములై దానిని రసముగాఁ బరి
ణమింపఁజేయునట్టి యనుభావములని పూర్వమే చెప్పఁబడినవి. ఇందుఁ జెప్పబడిన లీల శృం
గారచేష్టయగును. భ్రుకుటి మున్నగు తక్కినవి అనుభావములని తెలియనగు.

టీ. భూలతాక్షేపకుంచితస్ఫురణః దాల్పు

కలికిచూపులు నెయ్యింపుఁబలుకులీపు

సిగ్గునగవులు చెన్నగుచిన్నినడలు

సామ్య లాయుధములు ముద్దుగొమ్మలకును.

శి

తా. బొమలుగా నీటుగాఁ ద్రిప్పి వంకరలైన యొరగన్నులతోఁ జూచుచూడ్పు
లును, నెయ్యింబుఁగులుకు తియ్యనిపలుకులును, ననుసిగ్గున గిజిగొనుచిన్నారితనగవులును,

* 'స్వాద్భుక్తికోర్లలితాక్షేప ఏకస్యా ఏకరేచితమ్ | ద్వయో ర్థాలసమక్షేపకాటి
ల్యాద్భుక్తికుటివిదుః' ఒకబొమ లలితముగాఁ ద్రిప్పట రేచితము. రెంటినిద్రిప్పి మూలల
ముడివడిచి వంకరగావించుట భుక్తికుటి.

† ఇందు గమనమును లీలామంద మైనదిగా జెప్పఁబడినది. ఇట్టిమందయానము పద్మ
నీబాతి స్త్రీలకే నియతముకాన వారికిఁగల లజ్జాతిశయమును నిందు మాచిత మగుచున్నది.
పద్మనీబాతి ప్రకాశి మృదునలీలం రాజహంస తస్య శ్రీవిలలితమధ్యా హాసనవాణీ మతే
పామృదుకుచి లభ్య భుక్త్యై మానసి గాఢలజ్జాధవళికుమువాసో వల్లభా పద్మనీబాతి

హోయలు మీఱ నల్ల నడచు నడకయు, ఎలదీఁగెవలెఁ బోలిని నిలుచునిలువును, అను నవి స్త్రీలకు సొమ్ములు నాయుధములు నగును.

అవ. ఇక శృంగారమునకు అనుభావము లైనద్యుగ్విలాసము లను సపరికరముగా వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్వచి త్సభూభక్షైః క్వచిదపిచ లజ్జాపరిగతైః
 క్వచి ద్యూరితస్తైః క్వచిదపిచ లీలావిలసితైః |
 కుమారీణా మేతై ర్దనసుభగై ర్నేత్రవలీతైః
 స్ఫురన్మీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ దిశః ||

4

టీ. క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, సభూభక్షైః = భోమముపిపాటుతోఁ గూడినవి యు-భ్రుకుటిరేచితము లనెడి భూవ్యాపారములతోఁ గూడినవనుట, క్వచిదపిచ = ఒక్క యెడను, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గుచేఁ జుట్టఁబడినవియును-నునుసిగ్గు గిజిగొన్నట్టియు ననుట- ('సప్రదాలోకే నేనైవ స్వానుకూల్యప్రకాశనమ్' అన్నట్లు సిగ్గుతోఁగి చూడ్కులే స్త్రీల యానుకూల్యమును దెలుపునుగాన) నిజానుకూల్యమును దెలుపునట్టివియు నని భావము, క్వచిత్ = మఱియొక్కెడ, భూరితస్తైః = మిక్కిలి భయముచే తే తరపడినవియు - మిక్కిలి బెదరినవియుననుట, క్వచిదపిచ = మఱియొకచోట, లీలావిలసితైః = లీలా=రాక పోకలలాసవిశేషములచేత - నీటుగులుకుచు నటుపోవుట మరలి యిటువచ్చుట యను వ్యాపారములచేత ననుట, విలసితైః = యింపైనవియు-లేక చకచకా పెఱుగు లడరించున వియు, మదనసుభగైః = మదన = మన్ద్రునిచేత, సుభగైః = మనోహర మైనవియు, మరలు గొలుపునంతసాగవైనవియునుట- ('యద్దర్శనా ద్విరక్తోఽపి త్సుభ్యతే తత్సమన్తథమ్' దేనిని జూచుటచే విరక్తుఁడును గలతనొందునో యది సమన్తథ మనఁబడునుగాన) విరక్తుని మ నస్సునేని గలంచునట్టివియు ననుట, ఏతైః = ఈ-ఇట్లు చెప్పఁబడినటువంటివైన యనుట, కుమారీణాం = కొమరాండ్రయొక్క-కలువరేకులవంటి కన్నులుగల జవరాండ్రయొక్కయ నుట, నేత్రవలీతైః = నయనవిలాసములచేత-బెళుకులీను కన్నుంగవల కులుకుందిరుగుడు లచేత-వానిని నీటుగాఁ ద్రిప్పటలచేత ననుట, దిశః = దిక్కులు, స్ఫురత్ నీలజ్జానాం = వికసిల్లుచున్న నల్లగవలయొక్క, ప్రకర పరికీర్ణా ఇవ = సమాహములచేత వెదచల్లఁబడిన వో యనునట్లు; కనఁబడుచున్న వని శేషము. జవరాండ్రచూపులు కలువపూగుంపులవలె నిగుడుటచే నలుగడలు కలువలు చల్లఁబడినవో యనునట్లు గానిపించిన వని యుత్పేక్ష.

[ఇచట నయనవిలాసములు ప్రియజనులు మొదలైనవారిఁ గనుగొనుటయందలి చాపలముచేతఁ గలుగునవిగాన'కుతూహలం రమ్యదృష్ట్యా చాపలం పరికీర్తితమ్' రమ్యము లైనవానిని జూచుటయందలి చాపలమె కుతూహల మనఁబడు ననుటచే, కుతూహలము

నెడి శృంగారచేష్ట నూచిత మైనది. మఱియు నిందు నయనముయొక్క వలన మనుక్రియ చేత దిశలు వికీర్ణములయ్యె ననెడిక్రియ యుత్పేక్షింపఁబడుటచే క్రియానిమిత్త క్రియా స్వరూపాత్పేక్ష యూహ్యము. 'నయనవలీతములచే దిక్కులు నల్లగలువలచేవెదఁచల్లఁబడె నో యన్నట్లుండె' ననెడి యాయుత్పేక్షచే నయనములు నల్లగలువలతో సమానమగుట గమ్యమగుచున్నది. గమ్యమైనయీసామ్యముచే ఉపమ వ్యంజిత మగుచున్నదిగాన నిచట అలంకారముచే నలంకారధ్వని యని యెఱుఁగునది.

ఉ. భూలతికావిభంగయుతరీముల్ సభయంబులు సత్రపంబు లు
ద్వేలవిలాసముల్ మదనరీపనముల్ రుచిరంబు లైనకాం
తాలసమాననేత్రవలీతంబులచే దిశలెల్ల విస్ఫుర
స్థిలసరోజపత్రములు ర నిండా ననం గనుపట్టె నంతయున్.

తా. * ఎలప్రాయంపుఁబువుచోండ్లు ఒక్కడ బొములుముడివెట్టియు, నొక్క చో నునుసిగ్గున నూలుకొల్పియు, నొకచక్క మిక్కిలి బెదరున బిత్తరంపు తత్తరపాటు నొందియు, నొక్కవలన నును మెఱుఁగు లడఁచించునట్లు నిటునటుఁ బఱిసియును, నిట్లు మ రుఁచు నో యని యాచ్చి చూపఁజూచె కొనునంతసాగసుగాఁ, దమనిడువాలుగఁన్నగఁప గిఱపి చెనలఁ గీలుకొలిపిరేని నల్లనకలునపూజాయల నిగనిగలాడు వానినునుఁజూడ్కుల చే దిక్కుల నల్లగలువలు వెదఁచల్లఁబడెనో యన్నట్లు గానిపించెడిని.

న * ప్రాయంబుననే స్త్రీలకుఁ గన్నులు నల్లఁగలువలతో సాటియగును గాన నిచట నీలాబ్జవికిరణమునకు అనుగుణముగా యౌవనమాచక మగుకుమారీశబ్దము ప్రయుక్త మైనది. స్త్రీలకు యౌవనప్రచురార్భావమున నయనములు నీలోత్పలసమానము లగుట

శ్లో॥ 'సీరాత్మీర ముపాగతా శ్రవణయో స్తీమ్ని స్ఫురన్నేత్రయో
శ్వాప్రమం లగ్న మిదం కి ముత్పలమితి జ్ఞాతుం కరం న్యన్యతి |
కైవాలాబ్జురశక్కుయా శశిమఘ్నీ రోహిణీం ప్రోజ్ఞతి
క్రాంతాస్త్రీతి ముహు న్నభీ మవిదితశ్రోతీభరా పృచ్ఛతి ||

కా. లీలై బాల తటాకమున్ వెడలి హాళిం గేలఁ గర్ణస్ఫుర
ణ్లోలపాంగము లంటుఁ గేళిలసదుఃఖ్లోలోత్పలం బంచ కై
వాలభాగింతిని నారుఁ జిమ్ము నఖిరఃవ్యాపారలీలం జెలీ
సారణ్ మే నని పల్కుఁగా యవిదితశ్రోతీభరాయానయై.'

అని అజ్ఞాతయౌవనవిషయమై రసమంజరియందును,

అన. ఉద్దీపనవిభావము ఆలంబనముయొక్కగుణము, చేష్ట, అలంకారము, తటస్థము అని నాలుగువిధములుగా నుండును గదా. ఆ నాలుగింటిలో మొదటఁ జెప్పఁబడిన గుణములను పిదపఁ జెప్పుకోరికతో నిప్పుడు మానినవాఁడై 'స్మితేన' ఇత్యాదు లగు మూఁడుశ్లోకములచే రెండవది యగుశృంగారచేష్టలను గొన్నిని వానితోఁగూడ కొన్ని అనుభావములను వ్యభిచారులను వర్ణించినాఁడు. ఇప్పుడు మూడవది యైన యలంకారమును జెప్పఁబూనినవాఁడై అవి నైనర్ధికము, ఆహార్యకము అని ద్వివిధమగుటచే ఆహార్యకము వెంబడినే తెలియఁగల దని లోఁదలచి యిప్పుడు నైనర్ధికాలంకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వక్త్రం చంద్రవికాసి పజ్జుజపరీహాసక్షమే లోచనే

వర్ణః స్వర్ణ మపాకరిష్ణ రళినీజిష్ణః కచానాం చయః ।

వక్షోజా విభకుమ్భవిభ్రమహరా గుర్వీ నితమ్బస్థలీ

వాచాం హరిచ మార్దవం యువతిషు స్వాభావికం మణ్ణనమ్ ॥ 5

టీ. చంద్రవికాసి=చంద్రునివలె వికసించునట్టి-అనఁగా సుందరమైన, వక్త్రం=ముఖమును; పంక...క్షమే-పంకజ=తామరలను, పరీహాస=పరిహాసించుటయందు, క్షమే=సమర్థములైనట్టి-తామరలను నిరసంపఁజాలినట్టి-తామరలను బోలినట్టియనుట, లోచనే=కన్నుగలవయ్యు; స్వర్ణమపాకరిష్ణః=బంగారును సరకునేయని స్వభావముగల-బంగారు చాయబోలినయనుట, వర్ణః=దేహకాంతియు-దీనిచే పద్మనీజాతి నూచితము ('కాఽపి చామ్యేయగౌరీ-సంపెఁగవూమటి పసుపువన్నెగది' అని పద్మనిలక్షణము). అలినీజిష్ణః=ఆడుతు మైదలను జయించునట్టి శీలముగల-ఆడుతు మైదలవలె నల్లనైన యనుట, కచా

'అపక్రాంతే బాల్యే తరుణిమని చాగస్తుమనసి

ప్రయాతే ముగ్ధత్వే చతురిమణి చాక్షేషరసికే ।

న కేనాపి స్ఫుప్తం యదిహ వయసా మర్క పరమమ్

త దేత తృప్తౌహ ర్జయతి వపు రివీవరదృశః ॥'

అని ప్రసన్నరాఘవనాటకమునను,

శ్లో॥ ఆకృష్టే వసనాఞ్చరే కువలయశ్యామా త్రపాధఃకృతా

దృష్టి స్ఫుంపలితా రుచా కుచయ్యుగై స్వర్ణప్రభే శీమతి ।

బాలః కశ్చన చూతపల్లవ ఇతి ప్రాంతస్థితాస్యశ్రియం

శ్లిష్యం స్తా మథ రుక్మిణీం నతముఖీం కృష్ణ స్స పుష్టాశ్చ నః ॥

అని కృష్ణకర్ణామృతమునను పరితము.

నాం చముః = వెండుకలసమూహమును ; ఇభ...హరా-ఇభకుమ్భ=వీనుగుకుంభముల
యొక్క, విభ్రమ=విలాసమును, హరా=తీసివేయునట్టి-వానికెనయైనయనుట, వక్షోఞా=
చన్నదోయియు; గుప్తీ=పెద్దదియైన-బటువైన, నితమ్బస్థలీ = పిఱుడుపట్టును; హరి=
మనోహరమైన, వాచాం=పలుకులయొక్క, మార్దవంచ=మృదుత్వమును-ఇంపామమెత్తని
కులుకుపలుకులు నమట; (ఇవియెల్ల), యువతిషు = యౌవనవతులయందు, స్వాభావికం=
స్వభావజన్మమైన-తెచ్చికొన్నదిగాక తనంతటనే కలిగినట్టి యనుట, మణ్డనం=అలంకా
రము-ఇవి యెల్ల దేహమునందే పుట్టినసొమ్ములనుట. ఇందలంకారము.*ఉపమ.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నలు నురభానిధిఁ బోలుమొగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనకద్యుతి మీఱుమెఱుంగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వగుబ్బచనురబంతులు గొప్పపిఱుందు తేనియ
ల్చిమ్మెడు ముద్దుఁబల్కులును శ్రీ జేయనిసొమ్ములు సుందరాంగికిన్. ౧

తా. † నిండుచందురువలె ముద్దులుగులుకు నెమ్మొగంబును, దామరకేకులం
బురుడించు నిడువారుకన్నుంగవయు, జాళువాపసిండిచాయను జీ యను మేనికాంతియు,
తుమ్మెదగఱులవలె నల్లనై నిగనిగలాడు నెఱికురులును, గజకుంభములంబోని గబ్బి చను

* 'స్వర్ణతే జయతి ద్వేష్టి హస తీర్న్య త్యనూయతి|తదన్వే త్యమబధ్నాతి తచ్చ
లతి నిషేధతి | తచ్చైవానుకరోతీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః||' అను ఆచార్యుడండి
వచనముంబట్టి 'వికాపి' 'పరీహానకుమే' ఇత్యాదులు ఇట సాదృశ్యమునే తెలుపునవిగాన
అలంకార ముపమయే యగును.

† చంద్రవికాసి యగువక్త్రము మున్నగునవి యౌవనలక్షణములు గనక యువతీ
శబ్దము సాభిప్రాయము. ఇందులకు

మ. పరవక్త్రేందు విలాసకృన్న పవయోపవర్ణావసానంబునం
దరుణీశైశవ సింధు లింకునెడఁ దత్తత్కాలలత్యంబు లా
నరసాంతస్థి న్నితగండైలములనం + జందోయి యంతంతకుం
బరఁగుం దత్క్రమశోషరేఖలనఁ గన్పట్టున్ వశీపుంజముల్.

నరసభూపాలీయము.

చ. కలికిముఖేందుకాంతికరః కాంతవయోజుదాంతవేశ వ
ర్తలకుచగండైలములు + దోచు వశీత్రయశోషరేఖ లిం
పలరఁగ మధ్యనీమ జయ + లైకటిసైకత మొప్ప బాల్మ మ
స్థలునది యింట్లో మొఱు + నాభి గభీరజలాశయం బనన్.

గుబ్బలును, బలువులై మిటించు చలుదశిఱుందులును, మెత్తనై యింపారు కులుకు పలుకులును, అను నివియె జవరాండ్రకు పెట్టక తమంతటనే మేనంబుట్టిన యెమ్మెసొమ్ములు.

అవ. ఇక ఆలంబనముయొక్క గుణమైనయౌవనమును వర్ణించు చున్నాడు.

శ్లో॥ స్థితం కించి న్దుగం సరళతరళో దృష్టివిభవః

పరిస్పన్దో వాచా మభినవవిలాసోక్తిసరసః ।

గతానా మారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః

స్పృశన్త్యా స్తారుణ్యం కిమి న సహి రమ్యం మృగదృశః॥

6

టీ. స్థితం=మందహాసము-చిఱునవ్వు, కించిత్ ముగ్ధం=కొంచెము మనోహరమైనది - కొంచెముమాత్రమే ముద్దుగొలుపునది, (అగును అనిశేషము. ఇట్లే మీఁద నెల్ల యథాయోగముగా నధ్యాహరించుకొనునది). ఇచట తరుణి, బాల్యమునకును యౌవనమునకును నడుమ నున్నదిగాన యింకను ప్రాకల్భ్యము కలుగమింజేసి చిఱునగ వొక్కింత సుందరమైనదిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది; 'కించిద్వక్త్ర' అను పాఠమున మొగమున చిఱునవ్వు కొంచెము కలిగియున్నదని యర్థము. ఈ పాఠమును సరసమే. దృష్టివిభవః=విలోకననంపద-చూడ్కులసొంపు, సరళతరళః- సరళ=అకుటిలముగా- ఏకుంటునులేక యనుట, తరళః=చలించునది-చూడ్కు లేవంకరయులేక ధారాళముగా బెళుకులు దళుకొత్తుచుండు ననుట; వాచా=వాక్కులయొక్క, పరిస్పన్దః=రచన-పన్నిక యనుట-వాగ్వాప్యపార మనిభావము, అభి...సరసః=అభినవ=క్రొత్తవైన, విలాస= మురుపులుగల-వింతపాలుపైనకులుకులతోఁ గూడినయనుట, ఉక్తి=పలుకులచేత, సరసః= రసవంతమైనది-మాటాడునప్పుడు పలుకులు మునుపటివలెఁగాక మఱియొక క్రొత్తచెలుపు తోఁగూడి తులకించుచుండుననుట; గతానా=నడలయొక్క, ఆరమ్భః = మొదలుపెట్టట-నడచుటకుం బూనఁగా ననుట, కిస...కరః=కిసలయిత=చిగిర్చిన-క్రొత్తగా నంకురించిన యనుట, లీలాపరికరః=విలాసనమ్మద్దిగలది-నడలయం దిప్పుడిప్పుడే క్రొత్తగా

నీ. దేవకీ సుతుకోర్కె + తీరగలు వీడంగ, వెలదికి మైదీరగ + వీడఁదొడఁగె

కమలనాభునిచి త్తకమలంబు వికసింపఁ, గాంతి నింతికి ముఖకమలమొప్పె

మధువిరోధికిరోస + మదనాగ్ని పొడఁమోపఁ, బొలఁతికిఁజనుదోయి + పొడవునూపె

కౌరికిఁధైర్యంబు + సన్న మైడాయంగ, జలజాక్షిమధ్యంబు + సన్నమయ్యె

హరికిఁ బ్రేమబంధ + మధికంబుగాఁగేశ, బంధ మధికమగుచు + బాలకలరె

బద్ధనయనువలనఁ + బ్రమదంబునిండార, సేలతె యౌవనంబు + నిండియుండె.

భాగవతము.

నెఱవీటు హోయలు గులుకుచుండుననుట, లేక, పరికరమనఁగా ఆరంభము నగునగాన
ఓయ్యారము కొంతకొంత సూపుచున్న దని యర్థాంతరము; (కాబట్టి) తానుణ్యం =
యావనమును - లేచాచాయముననుట, స్పృశస్త్యాః = తాకుచున్న - ఎలపరువ మవ్వడే
కొంచెము వచ్చియున్నట్టి యనుట, మృగదృశం = (లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల)
స్త్రీయొక్క - అనఁగా ఎలపరువము తలసూపుచున్న పడతిని సంబంధించి నట్టిదైన
యనుట, కిమివ = నీది, రమ్యం = మనోహరము, నహి (భవతి) = కాదు - పనమించు నెల
ప్రాయముగల పుపువోడియొక్క యొక్కింతముద్దు లేనగవు మున్నగునవి యొక్కొక్క
టియు మనోహరమే యగునని భావము. [ఇందు నాయికకు యోవనము పొడసూపు
చున్నది గాన యిది * ముగ్ధయగును. ఈరెండుశ్లోకములను క్లామ్యములైన విశేషణము

* నాయికలు. ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ అని మూడువిధములు. ఇందులకు లక్షణము.

‘ఉదయ ద్యౌవనాముగ్ధా లజ్జా విజితమన్నథా |

లజ్జా మన్నథమధ్యపా మధ్యమేదితయావనా |

స్తరమందీకృతప్రీడా ప్రౌఢా సంపూర్ణయావనా ||’

ఉదయించుచున్న యోవనముగలదియు, లజ్జచే జయింపఁబడిన మన్నఘండు గల
దియు (అనఁగా సిగ్గుచే కామము నడంచినదియు) ముగ్ధ. యోవన ముదయించినదియు
సిగ్గును కామమును సమముగాగలదియు మధ్య. యోవనము నిండానినదియు కామముచే
సిగ్గుఁ దగ్గుపఱచినదియు ప్రౌఢ. అందు ముగ్ధ యెట్లన,

ఉ. నేరనినేర్పు కొఁగిటికి * నిండనిచన్నులు సిగ్గుపాటునం

జేరక చేరుదేహమును * జిన్నిమిటారపుఁ గల్గినేతలు

నీరము లేనిపాండితుఁ * వ్రీతివిలాసపుముద్దుమాటలుం

గోరక కోరుచుంబనముఁ * గొంచెపుఁజూపులు ముగ్ధభామకున్.

మధ్య యెట్లన,

చ. నెఱి గలగుబ్బచన్నులును * నేర్పులు గుల్కెడి వాలుఁజూపులుం

వఱికిను మాయకేలియును * దట్టపుగర్వము భూషణంబులున్

వెఱువక నేయునేతలును * పిడనికాఁగిలి మెఱువకోపముం

దుఱుగలియొప్పు లేఁజెమట * తోరపుమాటలు యోవనాంగికిన్.

ప్రౌఢ యెట్లన,

చ. కులుకు మెఱుంగుఁ జూపులును * గొండెపుఁజేతలు తియ్యమాటలున్

జిలివీలిపాటలుం గలికిఁచిత్తము మన్నథబంధభేదముం

దలకొనుచుంబనంబులును * దాటవపేటవభూషణప్రజం

బలుకలుఁ గల్గి మైకొనుచు * నానలఁ దేలుట ప్రౌఢభామినుల్.

లుండుటచే ఉదాత్త మనుగుణము చెప్పబడినది. 'జ్ఞామ్యై ధ్వితేషజై ర్యోగో యస్యాశ్చ స్యాదుదాత్తతా' అని ఉదాత్తగుణక్షణము.]

ఉ. ఇంచుకముద్దులే నగపు కలిం పగునన్యవిలాసనూక్తుల

భ్యంచితలోలదృష్టియు నరవారుణపల్లవమండలంబు ని

ర్మించు సలీలయానములు క మేలుగే యావనలక్ష్మితోడ వ

ర్మించు మృగాక్షీచందము లరతిప్రమదంబు ఘటింప జాలవే. 6

తా. ఎలప్రాయము తలనూపుచున్న చిగురొక్కచోడియందు మొలకనగ వొకింత ముద్దుగుల్కుచున్నది. వాలారుణ జుట్టు లేయగుకును లేక యెరుకులు దగుకొత్తు చున్నవి. మాటాడుతీరు వింత చెబువుతోఁ గూడినపలుకులచే నొప్పు లొలుకుచున్నది. నెన్నడలయందు నొయ్యారంపుఁగులుకు దులకింప మొదలుపెట్టుచున్నది. పూజపహాలి పాలు వేది మనోహరముగాదు.

అవ. ఇపుడు కన్నుమొదలైనయాటింద్రియములలో నొక్కొక్కటికిని లోకోత్తరము లైనవిషయము లిందే నియతమైయున్న వని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ద్రప్తవ్యేషు కి ముత్తమం మృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం

ఘోతవ్యే ష్వపి కిం తదాస్యపవనః శ్రావ్యేషు కిం తద్వచః॥

కిం స్వాద్యేషు తదోష్ఠపల్లవరసః స్పృశ్యేషు కిం తద్వపు

ర్ధ్యయం కిం నవయావనం సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః ॥ 7

టీ. (ఇందు ప్రశ్నోత్తరరూపంబుగా అన్వయము గ్రహించుకొనుచు). ద్రప్తవ్యేషు=చూడఁదగినవానిలో-చూడ నింపైనవస్తువులలో ననుట, ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైనది, కిం=ఏది-ఇది ప్రశ్నము. ప్రేమప్రసన్నం=అనురాగముచే వికస్మిల్లి నట్టిదైన- 'ద్రవీభూతం మనోయత్ర దర్శనే ప్రేమదాయని-దేనినిజూడఁగా మనస్సు ద్రవమువలె కరఁగునో యది ప్రేమదాయ' అనునట్లు ప్రేమదాయ యైనట్టి, మృగదృశః=లేరుణియొక్క, ముఖం=ముఖము-ఇది ఉత్తరము. ఇట్లే ప్రశ్నోత్తరములు మీఁద నెల్లఁ దెలియునది. కన్నులకు మిక్కిలియింపుగారుచ్చన దగుటచే నిదియే శ్రేష్ఠమనుట. ఘోతవ్యేషు=మూచూడఁదగినవానిలో-కిం=ఏదిశ్రేష్ఠము. తత్ ఆస్యపవనః=దాని (ఆకుబీయొక్క) మొగము యొక్కగాలి-దాని కమ్మనిముద్దుమొగముపై బోలని వచ్చునట్టిగాలి యనుట; ఇదియే మిక్కిలి ఘోణతర్కవ్యమైనదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. మూర్ఖానఁదగినద గంధమేకాని గాలికాదు గావున స్త్రీముఖపవనమును మూర్ఖానఁడెప్పుట రెట్లు? అన్నచో ఇచ్చట తరుణి పద్మినీజాతిగాన పద్మవాసన దానిపై బోలయుగాలికిని తగులువడుచున్నది.

‘పుష్పము లాహారోపేంద్రమును’ అన్నచో పుష్పములనఁగా కేవలపుష్పములుకాక
 గంధముతోఁగూడిన పుష్పములను(అనఁగా పుష్పములయొక్క గంధమును) ఆఘ్రాణిం
 చుట యర్హమైనట్లు ఇట్టి ముఖపవనము నాఘ్రాణించుటయనఁగా పద్మవాసనగల ముఖ
 పవనమును(అనఁగా ముఖపవనముయొక్క పద్మగంధమును) ఆఘ్రాణించుట యగునుగాన
 నోపయోగము. శ్రావ్యేషు=వినిపించినవానితో, కిం=(శ్రేష్ఠమైనది) ఏది. తత్ వచః=దాని
 యొక్క (ఆరుణియొక్క) పలుకు -మృదుమధురభావణ మనుట; ఇదియే మిక్కిలి
 శ్రవణానందకరమైనదిగాన శ్రేష్ఠమనిభావము. స్వాద్యేషు = అనుభవింపఁదగినవానిలో,
 కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది. తతో...రసః- తత్=ఆరుణియొక్క, ఓష్ఠపల్లవ = చిగు
 రాకుపంజరమనియొక్క, రసః = రసము-అధరామృతమనుట; ఇదియే మిక్కిలి చవి
 గొలుపునదిగాన శ్రేష్ఠమని భావము. స్పృశ్యేషు = స్పృశింపఁదగినవానిలో, కిం =
 (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది. తత్ వపుః = ఆరుణియొక్క శరీరము - పువ్వువలె నతి
 సుషుమానమైయుండు దానిమేననుట; ఇదియే మిక్కిలి యింద్రియసౌఖ్యవహమైనది
 గాన శ్రేష్ఠమైనదనిభావము. ధ్యేయం = ధ్యానింపఁదగినది, కిం = ఏది-ధ్యానింపఁ
 దగినవానిలో శ్రేష్ఠమైనది ఏది యనుట, నవయోవనం = (తరుణియొక్క) ఎలప్రాయము.
 ఇదియే మిక్కిలి మనస్సును రంజించునదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. అన్ని విధముల ముఖ్యముగా
 ధ్యేయమెదియో చెప్పచున్నాఁడు. సహృదయైః=హృదయముగలవారితో-రసికజనులచే
 ననుట, సర్వత్ర=అన్నియెడలను, లేక, అన్ని కాలములను, తత్ విభ్రమాః = ఆరుణి
 యొక్క విలాసములు-ఒర్యారపుఁగులుకులు, ధ్యానింపఁదగినవి శేషము.

[ఇట్లు నాయాదానికిఁ బ్రసిద్ధములైయుండు విషయములెల్ల నీయొకచోటనే
 యొక్కటిగా యొనఁగూడియుండుటను జెప్పటచే దీనికి (తరుణికి) శృంగారరసమును బరి
 పోషించునట్టి యతిశయము మిక్కిలియుఁ గలిగియుండుట చెప్పఁబడియె. దీనివలన దీనికి
 లోకోత్తరమైన యాభిహాష్యము సూచితమగుచున్నది. ఇట్లే మిక్కిలి యుత్తమవిషయ
 ములను గోరువానికి నట్టి విశిష్టతరుణీసంభోగమే కర్తవ్యమనియు సర్గము ఫలించుచున్నది.
 ఇందు చాతుర్య మతిశయించుటకొఱకు ప్రశోన్నతరములను పలుమాఱు నిబంధించుటచే
 నలంకారము ఉత్తరము.]

నీ. చూడంగఁ దగినవరస్తువులందు ఘనమెద్ది
 తుల లేక తగు వెలందలమొగంబు
 వలపు గైకొనఁదగువానిలో నెయ్యది
 మగువలదనాబ్బరమారుతంబు
 వీనుల కిం వైవరవానియం దెయ్యది
 కోమలాంగుల ముద్దుగలుకుపలుకు

తనువు సోకిన నుఖం ర బొనరించు నెయ్యది

మెలతల సొబగై నరమేనుదీప.

తే. యతిమధుర మెద్ది కాంతాధరరామృతంబు

నరసజనులకుఁ జింతింపఁ ర జాలునెద్ది

పువ్వుబోడులవెలలేనిరజవ్వనంబు

వెలయునెల్లడఁ బడఁతుల విభ్రమములు.

7

తా. రసిత లైసవానికి జమాలియొక్క ప్రేమలూకు తెలిమిద్దు మొగముకంటె మిక్కిలియుఁ జూడఁదగినదిగాని; రమ్యివాసము గొలుపు దాని నెఱ్ఱెఱ్ఱముపైఁ బొలసివచ్చు కమ్మనితె మైరకంటె మిక్కిలియు మూర్ఖానఁదగినదిగాని; తేనియలొల్కు దాని తీయని పల్కులకంటె మిక్కిలియు వినఁదగినదిగాని; చిగురాకువంటి దాని కెఱ్ఱెఱ్ఱవిపాకమున కంటె మిక్కిలియుఁ గ్రోఁదగినదిగాని; మవ్వఁపునునుఁబువ్వువంటి దాని మెయిదీఁగె కంటె మిక్కిలియు స్పృశింపఁదగినదిగాని; దాని యెలప్రాయముకంటెను, దానికన్న నుఖ్యముగా నన్ని యెడల దాని యెయ్యారంపుఁగులుకలుకంటెను, మిక్కిలి ధ్యానింపఁ దగినవి గాని మఱి వేఱవియు నెందును లేవు.

అవ. ఇపుడు వీరల ముఖాద్యలంకారములను వర్ణించుమూలముగా నకలలోకములను మిక్కిలి మోహింపఁ జేయునట్టివా రగుదురని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతా శ్చలద్వలయసంహతిమేఖలోత్థ

ర్భుక్ష్మారనూపురపరాజితరాజహంస్యః ।

కుర్వంతి కన్య న మనో వివశం తరుణ్యో

విత్తస్తముగ్ధహరిణీనదృశైః కటాక్షైః ॥

8

టీ. చలత్...హంస్యః=చలత్=(గతివైచిత్ర్యమువలన-అనఁగా నడకతీటువలన) కదలుచున్న, వలయసంహతి=కడియముల సమాహమనుండియు, మేఖలా=మొలనూలినుండియు-మొలినూలి చిటుగజ్జలనుండియు, ఉత్థ=లేచిన-పుట్టినయనుట, ర్భుక్ష్మార=ర్భుణర్భుణాత్కారముచేతను, నూపుర=అందియలచేతను-అందియల రపళిచేతను అనుట, పరాజిత = ఓడింపఁబడిన- 'నూపురరవాహృత' అనుపాతమున 'అందియలరపళిచే గెలువఁ బడిన' అని యర్థము, రాజహంస్యః=రాయంప పెంట్లుగలవారు-కడియములయొక్కయు మొలనూలి గజ్జలయొక్కయు ర్భుణర్భుణధ్వనిచేతను గిటుగుటందియల రపళిచేతను అడు రాయంపల గెలిచినవారనుట-రాయంచల యెలుగులకంటె వారల కంకణ కాంచీనూపుర స్వసులు మఱింత శ్రావ్యములనియుఁ కాఁబట్టి కలరపంబులు సేయుచు నుండరమందుగఁ

నముతోఁ జోవు రాజహంసాంగనలవలె కరకంకణాదిధ్వను లలిత్రావ్యముగాఁ జెలంగ
హోయలుగులుకుచు నడచువారనియు నాశయము. ఏతాః=ఈ-అనఁగా పూర్వోక్తలైన,
* తరుణ్యః=జవరాండు-భయపడియేడ్ల కొక్కింతతక్కువవయస్సు గల స్త్రీలు, విత్రస్త...
దృశ్యైః-విత్రస్త-చకితమైనట్టియు, ముగ్ధ=సుందరమైనట్టియు, హరిణీ=జింకతో-జింక
యొక్క కన్నులతోననుట, సవ్యతైః=సమానములైనవియగు, కటాక్షైః=కడకంటిచూపుల
చేత (ఈచకితహరిణికటాక్షయలచేత మీరు 'చకితమృగదృగ'గాభే ప్రాస్తరక్తే చనేతే'
అన్నట్లు పద్మినీకాళివారని నూచితమగుచున్నది) కస్య=ఎవరియొక్క, మనః=మనస్సును,
వివేశం=మోహమునొందినదిగా, నశుర్వన్తి=చేయరు.-చేయనేచేయుదురనుట. ఇందు
చెప్పఁబడిన నాయికలు మధ్యములు. ఇచట రాజహంసియొక్క పరాజయము, దండివచ
నానుసారముగా సాహిత్యమనంచే పర్యవసించునుగాన ఉపమ. 'హరిణీసదృశైః' అనుచో
మత్రికయుపమ. ఈరెండును ఒకటొకటిని ఆంగములై యాశ్రయింపక పరస్పరనిర
పేక్షములుగా నుండుటచే సజాతీయసంస్కృప్తి అలంకారము.

మ. కరచంచన్తణికంకణకృణాణాత్కాంచీగుణాన్వర్ణనూ

పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ క పూర్ణేందుబింబాననల్

ధర నెవ్వానిమనంబు నేకొనరు ముగ్ధత్రస్తవల్లన్నగ్గి

తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తామపాతంబులన్.

8

తా. కలగవములుసేయుచు హోయలుగాఁ బోవునాఁడురాయంచలవలె కరం
బుల నల్లలాడుకడియంబులును మొలనూలి చిటుగ జ్ఞెలును ఝణంఝణాధ్వనులుసేయ,
గిలుకుటందింబులు గల్లుగల్లుమన మొరయ మురిపెంపుఁగులుకునడలతోఁ బోవు జవ

* తరుణీలక్షణము రతిరహస్యమున

బాలా స్యాత్ప్రేక్షకాబ్ధా తదుపరి తరుణీ వింశతే ర్భావమూర్ధ్వం ।

ప్రౌఢా స్యాత్ప్రేక్షకాబ్ధా శవపథి పరతో వృద్ధతా మేతి నారీ ॥

క. 'పదియాఱు బాలకును ము, పదియేఁడులు జవ్వనికిని + ప్రౌఢకు నైదుం,
బదియేఁడులు నటమీఁదట, తుదియేఁడులు లోల కయ్యెఁదోడ్తోవరునన్'. అనియు,
ఆయావియస్సులయొక్క లక్షణములు,

'నిదాఘశరగో ర్బాలా పథ్యా విషయిణో భవేత్ ।

హేమస్తే తరుణీ యోగ్యా ప్రౌఢా వర్షావనస్తయోః ।

నతతం నేవ్యమానాపి బాలా ప్రథయతే బలమ్ ॥'

క. హేమంలేంబున యౌవన, కామిని వర్షావనంత+కాలములందుం,

గామించుఁ ద్రౌఢ బాలకు, నేమానలైనవలము + నిచ్చును మరునన్.'

అనియుఁ జెప్పఁబడినవి.

రాంధ్రులెదరినబిత్తరిజింకవంటి బెళుకుంగడగంటిచూడ్కులచే నెట్టివారిమనసును మరులు కొలుపుదురు.

శ్లో॥ కుజ్జుమపజ్జుకళశ్శీతదేహః, గౌరవయోధరకమ్పితహారా |

నూపురహంసరణత్పదపద్మా, కం న వశీ కురుతే భవి రామా || 9

టీ. కుజ్జు...దేహః—కుజ్జుమపజ్జు=కుంకుము రొంపిచేత - రొంపివలె జిక్కుగా మెదిచిన కుంకుముచేత ననుట, ('అథకుజ్జుమమ్ | కాశ్శీరజన్మాగ్నిశిఖమ్' 'పక్షోక్తి-2 స్త్రీ) కాదకర్తవ్య' అని యమరుడు; లేక, 'కుజ్జుమం ఘుస్ఫణమ్' అను అభిధానరత్నమాలచొప్పున కుంకుమ మనఁగా కుంకుమపువ్వు గాన 'కుంకుమపువ్వు మెదిచిన చందనపుజిక్కుని పూతచేత, ననుట; లేక, 'సిన్ధూరం నాగనమ్భణమ్ | చీన పిష్టం గాఢారం పజ్జం శృంగారభూషణమ్' అను నమరుచొప్పున పజ్జ మనఁగా సింహార మనునామాంతరముగల శృంగారభూషణ మనియెడి యొకద్రవరూప మైన ద్రవ్యవిశేషమును అగును గాన 'కుంకుమముచేతను అట్టి సింహార మనెడి పంకము చేతను' అని యర్థాంతరము.) కళశ్శీత=చిహ్నితమైన-గుఱుతుగలదిగాఁ జేయఁబడిన-అలఁదఁబడిన యనుట, దేహః=దేహముగలదియు—కుంకుమసిందూరాది రంజకద్రవ్యములచే శృంగారిత మైనయాకారముగలదియు ననుట; కాఁబట్టియే, గౌర...హారా-గౌర=ఎఱుపువన్నెగల-లేక, పద్మినీజాతి యగుటచే 'స్తనయుగళ మనిద్దృశక్రిఫలక్రివిడమ్పి' అన్నట్లు మారేడుపండువన్నెగల, పయోధర=గుబ్బపాలిండ్లయందు, కమ్పిత=చలితమైన-అల్లలాడుచున్న యనుట, హారా=ముక్తావళులు-అనఁగా ముత్యపుసరులు, గలదియు; నూపు...పద్మా - నూపురహంస=అందియలనెడి హంసలచేత-లేక, హంసల వంటి యందియలచేత, రణత్=ప్రేమఁగుచున్న, పదపద్మా=అడుగులనెడి తామరలుగలదియు-లేక, తామరలవంటి యడుగులుగలదియు, అగునట్టి, రామా=సుందరి, భవి=పుడమియందు, కం=ఎవనిని, న వశీకురుతే = వశముచేసికొనదు - ఎట్టివాని నైనను వశము నేసికొనుననుట. ఇచట రూపకమును ఉపమయు రెండు నగుటకు సాధకబాధకములు లేమింటేని సందేహానంకరము.

[ఇచట హరములు అల్లలాడుచున్నవనుటచే చమ్మంగవలు మిక్కిలి బిగువులగుట నూచిత మగుచున్నది. మిక్కిలి బిగి లేనియెడ దానిపై ముత్యపుసరులు వ్రాలియుండునీ గాని తాఁకి తాఁకి యెగయుచు నిట్లు అల్లలాడుచుండు ననుట పొసఁగదు. చమ్మంగవ నిబ్బరంపు బిగిచే మిక్కిలి మిక్కుటమైన పరుమపుసంపు నూచితమయ్యెడిది. పాలిండ్లకు గౌరము లనుటచే రూపసమృద్ధియు వ్యక్త మగుచున్నది. ఇందువలన ఆలంబనగుణము లభించుట తెలియనగును. ఇట్లే 'కుజ్జుమపజ్జు' అనుటచే తటస్థమైన యుద్ధీపనవిభావము చెప్పఁబడినది. అట్లే హరనూపురము లనెడి ఆలంబసాంకరణము తెల్లపఁ

బడియె. 'రణత్పదపద్దా' అనుటచే లీలాగతివిశేషరూప మైన అనుభావమును దెలియయ్యెడి. ఇట్లు 'ఆభిరూప్యమకానిన్య మక్లానాం చాతిమార్దవమ్ | ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే యావనే భవేత్' అన్నట్లు యావనమున బాడనూపు అలంబనగుణానుభావాదిసామగ్రిచే సముల్లసిత మైనట్టియు, 'కృతాధరాజ్యసంస్కారా సఖీ కేలీషు లాలసా' అను చేష్టావిశేషములతోఁ గూడిన యావనముచే నిండారయున్నట్టియు, 'రమయతీతి రామా' అను పుస్త్యత్పత్తివలన రమింపఁజేయునట్టిది గాన లోకోత్తరలావణ్యసంపన్నమైనదియు నగు అలంబనవిభావముచేత (అనఁగా నాయికారూప విభావముచేతఁ) బాడమిన శృంగారరసంపునముద్రమున నెవ్వఁడు మునుఁగకుండు నని భావము. ఇచట క్లాఘ్యము లైన విశేషణములతోఁ గూడి యుండుటవలన ఉదాత్తత యనుకావ్యగుణము తెలియునది. మఱియు నత్యంతసుఖమార మైనయర్థసందర్భము కలిమిచే నిచట పుత్తి కైకి యగును.]

చ. గొన బగుమేన సంకుమదోకుంకుమపంక మెనంగ సిబ్బెపుం
జనుఁగవ రత్నహారములు శ సారె వెనంగఁ బదాంబుజంబులకా
మొనసినగిల్కుటందియలశ్రమోత చెలుంగ ననంగవైభవం
బెనయఁగఁ గుల్కుకల్కిసాబ శ గెవ్వనిఁ దా వలపింప దివ్యహిన్. 9

తా. కుంకుమపూవుతోఁ జిక్కగా మెదిచినచందనంబు మెయినిండ నలందుకొని, పసిమివన్నె గల్చి గుబ్బలపై ముత్తియంపునరులు అల్లలాడుచుండఁగా, నంచరదలవలె నింపుగులుకు గిలుకుటందియలరవలి యడుగుఁ దప్పుల నెప్పెలుసూప, నిలరారు మిటారికి నిప్పుడమియం దెవ్వరు వశులుగారు.

అవ. వీరలప్రాబల్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో! నూనం హి తే కవివరా విపరీతవాచో

యే నిత్య మాహు రబలా ఇతి కామినీ స్తాః |

యాభి ర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః

శక్రాదయోఽపి విజితా స్త్వబలాః కథం తాః ||

10

టీ. యే=ఎవరు-ఏకవివరు లనుట, తాః=ఆ-ప్రసిద్ధులైనట్టి, కామినీః=స్త్రీలను, అబలాః=అబలలు అని-అనఁగా బలహీనురాండ్రని, నిత్యం=ఎప్పుడును, ఆహూః=చెప్పుదురో-వర్ణించుకో యనుట, తే=ఆ, కవివరాః=కవిశ్రేష్ఠులు, విపరీతవాచాః=వ్యత్యస్తమైన వన నములుగలవారు-ఒకవిషయమును దానికి విరుద్ధమైన మఱొకవిషయముగాఁ జెప్పువారనుట, నూనహి=నశ్యమేగదా. అబలాశబ్దమునకు రూఢ్యర్థము స్త్రీయైనను దాని నిచట యోగార్థమున(అనఁగా బలహీనురాలు అను నర్థమున) గ్రహించి యిట్టి యర్థమునకు విరు

ధముగా స్త్రీలుండుటచే కవీశ్వరు లిట్టియర్థముతో వారిని వ్యవహరించుట విపరీతము గాదా యనియాశంకించి విపరీతమే యని స్థాపించుటకు నాస్త్రీలు ప్రబలురాండ్రని సాధించుచున్నాఁడు. యాభిః=ఏస్త్రీలచేత, విలోల...పాలైః - విలోలతర=మిక్కిలియుఁ జలించుచున్నట్టి, తారక = నల్లగుడ్డులుగల, దృష్టిపాలైః = లోచనప్రసారములచేత - చూపుల నిగుడ్డుటలచేత నడుట-ఇటునటు నల్లగుడ్డును సలీలముగాఁ ద్రిప్పి నిగుడ్డు నట్టి చూడ్కులచేత ననిభావము, శక్రావయవః=ఇంద్రుఁడు మొదలైనవారుగూడ - తక్కినవారిని జెప్పనేల యనుట, విజితాః=జయింపఁబడిరో-తమకు లోకువగాఁ జేసి కొనఁబడిరో, తాస్తుః=వారో-అట్టి కామినులలో, అబలాః=దుర్బలలు, కథం=ఎట్లు, దుర్బలలుగారు ప్రబలలే యని భావము. కీక్షణమాత్రముచేతనే యింద్రాదులను సైతము గెలువఁజాలినట్టి వాఁడెవలము నేమని చెప్పవచ్చును. అట్టి యాస్త్రీలకు దౌర్బల్యమును ప్రతి పాదించు కవుల పలుకులే దుర్బలములుగాని వారుగారు అని భావము. ఇందు ఉత్తర వాక్యార్థము పూర్వవాక్యార్థమును సమర్థించుచున్నదిగాన తద్వాక్యార్థహేతుక మైన కావ్యలింగము అలంకారము.

చ. అతివలఁ జూచి వీ రబల శ లంచు వచించుమహాకవీంద్రు లు

ధృతవిపరీతవాదు లిది శ దబ్బరగాదు విలాసినీనమం

చితతరళాక్షిపాతములరచే గెలువంబడి రింద్రదముఖ్యులుక

ధృతి నటువంటివా రబల శ లేగతి నైరి తలంచి చూడఁగన్. 10

తా. కవీశ్వరు లెప్పుడును కామినులను అబల లనుచుందురు, ఆకామినులలో నల్ల గుడ్డును నొయ్యారముగా నటు నిటుఁ ద్రిప్పి నిగుడ్డునునువారుంజూడ్కులచేతనే యింద్రాదులనుగూడ తమకు లోకువగావించుకొనునట్టి ప్రబలురాండ్రు. అట్టివారిని నబల లని చెప్పకవులు విపరీతములు మాటలాడువారే యగుదురు గదా.

అవ. కామదేవుఁడును కామినులకుఁ గింకరుఁడే యగుట నుత్పేక్షించుచున్నాఁడు.

శ్లో. సూన మాజ్ఞాకర స్తస్యాః, సుభ్రువౌ మకరధ్వజః ।

యత స్తన్నేత్రసఞ్చార, సూచితేషు ప్రవర్తతే ॥ 11

టీ. మకరధ్వజః=కామదేవుఁడు - మన్నకుఁ డనుట, యతః=అందుచేత, తన్నేత్ర...తేషు-తత్=ఆకామినియొక్క, సేత్రసఞ్చార=దృష్టిప్రసారముచేత - ఆకాంత నిగిడ్చిన చూడ్కుచేత ననుట, సూచితేషు=సూచింపఁబడినవానియందు - గుర్తింపఁబడిన పురుషులందు, ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించుచున్నాఁడో - కామినులు తమవారుంజూపులఁగిలు కొలిపినంతనే మన్నభావేశము పురుషులకుఁ గలుగుననుట, (అతః=అందువలన), తస్యాః=

అ - ప్రసిద్ధమైన - లేక, పూర్వోక్తయైనట్టి, సుభ్రువః = (చక్కని కనుబొమలుగల) స్త్రీ యొక్క - ఇట జాత్యేకవచనము గనుక స్త్రీలయొక్క అనిభావము, ఆజ్ఞాకరః - ఆజ్ఞను నేయు వాడు - కింకరుడగుట - ఏమిచెప్పిన నది నేయువాడగుట, నూనం = నిజము - ఇది యుత్పేరి ట్టావాచకము. లోకమునందు స్వామి కన్నుజాసినచోట నేవమడు వర్తించునట్లు స్త్రీలు తమచూడ్కులు నిగిడ్చినవానియందు మున్నగుడు ప్రవర్తించుచున్నాడు - అనగా వానికి మరులుకొలుపుచున్నాడు గాన వాడు వారికి కింకరుడే యని భావము.

[కామినీకటాక్షముచేతనే జనులకు మన్ననావేశము కలుగుటవలన నీయుత్పేరిత కలిగినది. ఇదియు 'నూనమ్' అను వ్యంజకశబ్ద ముండుటవలన వాచ్యమగుచున్నది. 'మన్యే శక్తే' ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః|ఉత్పేరితా వ్యజ్యతే శబ్దై రివశబ్దోఽపితా ద్యుతః' అనుటంబట్టి 'నూనమ్' అనుశబ్దముచే నించట నుత్పేరిత యుత్థాపితమైనది. దీనిచే స్త్రీలు జగత్తునెల్ల పశికరించుకొనుటయందు నెదురులేని సామర్థ్యముగలవారని వ్యక్త మగుచున్నది. బొమలతీరులోఁగూడిన కన్నుంగవచూడ్కులు మఱిత మదనోద్దీపకములుగాన 'సుభ్రువః' అనుపద మిట సాభిప్రాయము.]

క. నారీజనముల కాజ్ఞా

కారి యగుభటుండు మరుడు ర్ గాఁబోలుఁ జూచి

వారికటాక్షము సోకిన

వారియెడన వాఁడిఁ జూపి ర్ వర్తించుఁ గదా.

11

కా. మున్నగుడు చక్కనికనుబొమలతీరుగల యెలవాగలు తమచూడ్కు లెందు నిగుడింతులో యందే ప్రవర్తించుచున్నాడు గాన వాడు వా రానతిచ్చుపని నేయుకింకరుడగుట నిజము.

అవ. కామినులయందు రాగము గలయొకడు ఒకానొకకామినిని జూచి శ్లేషవైచిత్ర్యముచే దానిని బ్రశంసించుట యగునట్లుగాఁ జెప్పిన వచనమును రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో! కేశాః సంయమినః శ్రుతేరపి పరం పారం గతే లోచనే

అస్తర్వక్త మపి న్యభావతుచిభిః కీర్ణం ద్విజానాం గజైః ।

ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరా వక్షోజకుమ్భా విమా

విత్థంతస్యి వపుః ప్రశాస్తమపి తే రాగం కరో త్యేవ నః ॥

12

టీ. కేశాః = కురులు, సంయమినః = కట్టబడినవి - ఇది సామాన్యమైన యర్థము; మంచి నియమములోఁ గూడినవి ప్రశంసాఽరమైన విశేషార్థము. ఇట్లు శ్లేషవైఖరిచే మీద నెల్ల విశేషములకు రెండేసియర్థములు గలుగుట తెలియునది. లోచనేఅపి = కన్నులు

గూడ, శ్రుతేశ్వరం పారం=చెవులయొక్క యవ్వలిదని-అనగా కర్ణాంతము ననుట; వేదములయొక్క యవ్వలిదని-అనగా వేదాంతముల ననుట, గతే=హందినవి-కర్ణాంత విక్రాంతములైనవనియు, వేదాంతపరిశీలనతత్పరము లనియు సర్థవ్యయము. అంతర్వక్తిం =ముఖముయొక్క లోపలిభాగము, స్వభావశుచిభిః=స్వభావముచేత తెల్లనైనట్టి; స్వభావముచేత పవిత్రమైనట్టి, ద్విజానాం గణైః=దక్షిణములనమూహముచేత; బ్రాహ్మణులనమూహముచేత, 'దస్తవిప్రాణ్ణజాద్విజాః' అని యమరుడు, కీర్ణం=వ్యాప్తమైనది-స్వాభావికముగాఁ దెల్లనైయుండు పండ్లవరుసచేత నెఱసినదని యర్థము; స్వాభావికముగాఁ బవిత్రమైన బ్రాహ్మణగణములు గలిగియున్న దని యర్థాంతరము. ఇహ=ఈ-ఈ యని చేతితోఁ జూపుటగాఁ దెలియునది, వక్షోజకమ్భా=కుచకుంభములు-గుబ్బిపాలిండ్లు, ముక్తానాం=ముత్యపుసరులయొక్క; జీవన్తు కులయొక్క, సత...రుచిహ-సతత=నిరంతరమైన, అధివాన=ఉనికిచేత; కాపురముచేత, రుచిహ=మనోహరములైనవి. 'ముక్తాతు మాక్తికే ముక్తః' 'ప్రాప్తముక్తాతు మోచితః' అని విశ్వము. గబ్బిగుబ్బులు ముత్యపుసరుల కెపుడు నాటపట్టెయుండునని యర్థము; జీవన్తు కులకు నెపుడు వానస్థానమైయుండు నని యర్థాంతరము. కాఁబట్టి, హేతన్వ=ఓతీగబోడి, ఇథం=ఈచెప్పఁబడిన ప్రకారమున, తే=నీయొక్క, వపుః=శరీరము, ప్రశాంతమపి=ప్రసన్నమైనను-లిన్న దనముగలదైన ననుట; మిక్కిలిశాంతిగలదైనను-అనగా వైరాగ్యమునకుపలయు సంయమాదిసాధనసంపత్తిగల దయ్యగు అని యర్థాంతరము, నః=మాకు, రాగం=అనురక్తిని-సంభోగాభిలాష నేయనుట, (క్షోభం=కలఁతను, అని పాఠాంతరము.) కరోతి=పుట్టించుచున్నది-వైరాగ్యసాధనములైన సంయములు, వేదాంతపారిణత, పవిత్రబ్రాహ్మణగణములు, జీవన్తు కులఅనెదానివి గలిగియుండుటచే వైరాగ్యమునే కలిగింపవలసినదై యుండఁగా దానికి విరుద్ధముగా రాగమును గలిగించుచున్నదని విరోధము స్ఫురించుచున్నది. ఈవిరోధము ఆభాసిత మగుటచే నివట అలంకారము విరోధాభాసము. ఇదియును 'సంయమినః' ఇత్యాదు లందలి క్లేషయొక్క శక్తిచే నుత్థాపితమైనదిగాన రెంటికిని అంగాంగిభావముచే నంకరము.

ఉ. వావిరిగన్నుదోయి శ్రుతిరీపారగ మెంతయు సంయముల్ కరుల్

భావశుచిద్విజప్రకరరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ము

క్తావళిరమ్యముల్ కుచము రీలక్కట యిట్లు ప్రశాంత మయ్యు రా జీవదళాక్షి మేను విర్రచించుచు నున్నది మాకు రాగమున్. 12

తా. ఓ తీగబోడి! నీ నెఱికురులు సంయములు (ముడువఁబడిన వనుట).

నీలోచనములు శ్రుతియొక్క పారమును జెందినవి (కర్ణాంత విక్రాంతము లనుట). నీ ముఖములోపల సహజముగా శుచిగల ద్విజగణములు నిండియున్నవి (తెలిపండ్లవరుస గలిగియున్నవనుట). నీగుబ్బిపాలిండ్ల ముక్తావళికి నిరంతరపాపమై యుప్పుచున్నవి

(ముత్తెపునకు లెపుడు వేలుచుండుననుట). ఇట్లు నీశరీరము వైరాగ్యసాధనభూతు లగు సంయములు, బ్రాహ్మణులు, జీవన్ముక్తులు మున్నగువారిం గలిగి ప్రశాంతమై యుండియు (తిన్నచనము కలిగియుండియు ననుట) మాకు రాగమునే కలిగించుచున్నది కాని వైరాగ్యమును గలిగింపదు.

శ్లో॥ ముగ్ధ ధానుష్కతా కేయః, మపూర్వా త్వయి దృశ్యతే ।

యయా విధ్యసి చేతాంసి, గుణై రేవ న సాయకైః ॥

13

టీ. పేముగ్ధ=ఓసుందరి-లేక, యావనము పొటమరించుచున్నదానా, త్వయి= నీయందు, అపూర్వా=ఇంతవఱకుఁ జూచి యెఱుంగనట్టి-అసాధారణమైన యనుట, ధానుష్కతా = విలుకానితనము - విలువిద్యయనుట, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది. ఇయం కా=ఇది యేది-ఇది యెట్టిదో తెలియరాకున్న దనుట. ఏలనఁగా, యయా= దేనిచేత-ఏవిలువిద్యను గొని యనుట, చేతాంసి = (వయసుకాండ్ర) మనస్సులను - దుర్లక్ష్యము లైనవాని ననుట, గుణైఃఏవ=అల్లెత్రాడులచేతనే యని యర్థము ; రూప యావనాదిగుణములచేతనే యని యర్థాంతరము, విధ్యసి = గ్రుచ్చుచున్నావో, ఆ యా విలువిద్య యెట్టిదో తెలియరాకున్న దని పూర్వముతో నన్వయము. సాయకైః= బాణములచేతనో, న (విధ్యసి) = గ్రుచ్చుచు. లోకమునఁ బ్రాథమికమైనవిలుకాండ్రు గుఱి పెట్టఁగూడిన లక్ష్యములనే బాణములతో నాఁటుచున్నారు; నీవో ముగ్ధవయ్య గుఱి పెట్టరాని లక్ష్యములను (యువజనమనంబులను) అల్లెత్రాడులచేతనే నాటుచున్నావు; ఈవిలువిద్య మిక్కిలి వింతగానుండుటచే ఎట్టిదో తెలియరాకున్నదని భావము. ఇచట గుణమనఁగా అలంబనగుణము లైన రూపయావనాదులు నగును గాన సీరూపయావ నాదిగుణములచేత ఎయసుకాండ్రమననుటను మరుతూపులపాలు. నేయుచున్నావో భావము. స్త్రీలకుఁ దమరూపయావనాదిగుణసంపత్తియే పరులను బ్రహరించుటక సాధన మగు నని ఫలితార్థము. ఇచట ఉత్తరవాక్యము పూర్వవాక్యమును పేతువై సమర్థించుటచే వాక్యార్థపాఠక మగుకావ్యలింగము అలంకారము. అదియు 'గుణైః' అను శ్లేషయొక్క భిత్తికాభేద మగుఅధ్యపనాయముమూలమునఁ గలిగిన అతిశయోక్తిచే నిర్వహింపఁబడినది. కాన రెంటికిని అంగాంగిభావముచే సంకరము. దానిచేఁ బ్రశ్నితోపమాన మగుధానుష్కానికంటె ఉపమేయభూత యగుముగ్ధకు అధిక్యము ప్రతిత మగుటచే వ్యతిరేకాలంకారము వ్యక్త మగుచున్నది గాన అలంకారముచే అలంకార ధ్వని యని యెఱుంగునది.

క. శరములచే భేదింపక

నిరతముఁ జేసెదవు హృదయరేనిర్భేదముఁ భా

సురగుణములచే నద్భుత

కరచాపప్రౌఢి నీకే కలదు లతాంగీ.

13

తా. ముద్దరాలా ! గుఱిపెట్టరాని యువజనమనంబులను గుణములచేతనే (రూపయాపనాదిగుణములచేతనే యనుట) గ్రుచ్చుచుచున్నావు కాని తక్కిన విలుకాండ్రవలె బాణములచేత గాదు. నీ యీ విలువిద్య మిక్కిలి వింతగానుండుటచే నెట్టిదో తెలియరాకున్నది.

అవ. ఇక నీమొదటివింతి ముగియువఱకును కామినులయందత్యంతానురాగము గలనా రా కామినులం గుఱించి చెప్పు ప్రశంసా వచనములం జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ సతి ప్రదీపే స త్యగ్నా, సత్సు తారారవీన్ద్రుఘ ।

వినా మే మృగశాబాహ్యౌ తమోభూత మిదం జగత్ ॥ 14

టీ. ప్రదీపే = (విషయములను బ్రకాశింపఁ జేయునట్టి వెలుగుగల) దీపము, సతి=ఉండఁగా-ఉండిన ననుట, అగ్నా = (అటువంటిదేయైన) అగ్ని, సతి=ఉండఁగాను, 'అర్చే' అనుపాఠమున త్రిలోకప్రకాశకుఁడైనసూర్యుండుండఁగా నని యర్థము. తారా రవి ఇన్ద్రుఘ = (చీకటిని బోగొట్టునవిగాఁ బ్రసిద్ధములై యున్న) చుక్కలు నూర్చుఁడును చంద్రుఁడును ('తారామణీన్ద్రుఘ' అను పాఠమున మణి యనఁగా కెంపులు మొదలైన మాణిక్యములు అని యర్థము.) సత్సు=ఉండఁగాను - వీరందఱు నుండిననుగాని యనుట, మృగశాబాహ్యౌ వినా = లేడిపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులుగల దానిని (అనఁగాఁ బూర్వము నే ననుభవించిన యాశ్రియురాలిని) విడిచి-అట్టి శ్రియురాలు లేకుండుటవలన ననుట, ఇదం జగత్ = ఈజగము, మే=నాకు, తమోభూతం=అంధకారమైనది - చీకటివలెఁ గనఁబడుచున్న దనిశేషము. అదియే నాకన్నులగఱు వెలుతురువంటిది గాన నదిలేనిచో జగమెల్ల నాకుఁజీకటిగానే కనుపట్టుచున్న దని భావము. చీకటిని నిరసించునవిగాఁ జేరొందిన ప్రదీపాదికారణములుండియు వానివలన చీకటిని నిరసించుకార్యము పుట్టనందున నలంకారము విశేషాక్తి. మఱియు ప్రదీపాదులున్నను చీకటియయ్యె ననుటచే విరోధమును వ్యంజిత మగుచున్నది. దీనిచే నీ యనురాగిక గలమోహంధత్వము అనెడివస్తువు గమ్య మగుచున్నదిగాన అలంకారముచే వస్తుధ్వని యని తెలియునది.

ఆ. వెక్కుదివియ లున్న కి జక్కవచెలి యున్న

రిక్కరాయఁ డున్న కి జక్క లున్నఁ

జిన్ని లేడిచూపురచేడియ నెడఁబాయు

నప్ప డంధకార కి మయ్యె జగము.

14

తా. విషయములను చనవెలుంగుచేఁ బ్రకాశింపఁజేయు దీపముండినను, అట్టిదే యగు నగ్నియుండినను, జీఁడకటిని బోగొట్టునవిగా వన్నెకెక్కిన చుక్కలును సూర్యుఁ డును జందురుఁడు నుండినను, కొదమలేడివంటి బెళుకుంగన్నఁగవ గల నావగలాడి లేనిచో యీలోకం బంతయుఁ జీఁడకటి గాఱుకొన్నట్లే లోచించుచున్నది.

శ్లో॥ ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరలే నేత్రే చలే భూలతే

రాగాధిపిత మౌషపల్లవ మిదం కుర్వస్తు నామ వ్యథామ్ ।

సౌభాగ్యక్షరప క్షిప్తేవ లిఖతా పుష్పాయుధేన స్వయం

మధ్యస్థాపి కరోతి తాప మధికం రోమావలిః కేన సా ॥ 15

టీ. ఉద్వృత్తః=మిక్కిలి వట్రువలైన-ఉత్పథముగలదైన : అనఁగా కాని త్రోవను వ్రుంచునదైన అని యర్థాంతరము, ఏష=ఈ-ఈయని చేతఁజూపి చెప్పట, స్తన భారః=చన్నులబరువును, బలువులైనచన్నులనుట, తరలే=నలీలముగా చలించునట్టి-నీటుగా నీటు నటు తిరుగునట్టి యనుట: చపలము లైన యని యర్థాంతరము, నేత్రే = కన్న దోయి, చలే=చేచితము మొదలైన విలాసములచేఁ గదలునట్టి: నిలుకడలేనట్టి యని యర్థాంతరము, భూలతే=తీగెవంటి కనుబొమలును, రాగఅధిష్ఠితం = ఎఱుపునెలకొన్న ట్టిది: మత్సరము నెలకొన్నట్టి చని యర్థాంతరము. 'రాగశ్చ రక్తే మాత్సర్యే క్లేశాదా లాహితేషుః' అని విశ్వము. ఇదం=ఈ, 'ఓష్ఠపల్లవం=మోవిచిగురును, చిగురాకుమోవి యనుట, అనునివి, వ్యథాం=మనస్సునకు బీడను, కుర్వస్తునామ=కలిగించిన కలిగింపనీ- ఇచ్చట ఉద్వృత్తాది విశేషణములందు క్లేషవలన సర్థాంతరములుగా ఉత్పథవృత్తి, చపల త్వము, నిలుకడలేమి, మాత్సర్యగ్రస్తత మొదలైన దుష్టలక్షణములు ప్రతిపాదింపఁబడు టచే నిట్టి దుష్టములైన స్తనభారాదులు వ్యథకలిగించుట యొక యాశ్చర్యముకా దనుట - దుష్టలకు పరులను పీడించుట స్వాభావికము గాన నవి పీడించిన పీడించు గాక యని భావము. అయితే, పుష్పాయుధేన = (పువ్వు లాయుధముగాఁగల యట్టి) మనఃసునిచేత, స్వయం=తనంత-తనచేతితోనే యనుట, లిఖితా=వ్రాయఁబడిన దైన, సౌ...పంక్తికేవ - సౌభాగ్య=సౌభాగ్యమును దెలుపునట్టి, అక్షరపంక్తికా ఇవ=పుణ్యవర్ణ ముల బంతివలె-అట్టివర్ణముల బంతియో యన్నట్లు ఉన్నట్టి యని యుత్పేక్ష, సా=ఆ, రోమావలిః=ఆరు, మధ్యస్థాపి=నడుమునందున్నదైనను : తటస్థమైనదిగా నున్నప్పటికిని అని యర్థాంతరము, కేన=ఎందుచేత, అధికం=మిక్కిల మైన, తాపం=తుందుడు కును, కరోతి=చేయుచున్నది - తటస్థులైనవార లొకరికి సంతాపముచేయరు గాన విశేషించి తటస్థమైన యీ యారేల మనస్సును తపింపఁజేయుచున్న దనుట - ఇవట స్తనభారాదులకును రోమావలికిని క్లేషచే సర్థాంతరములు కల్పించి యాయర్థములచే ననాదులనెల్ల దుష్టలనుగాను రోమావలినిమాత్రము మధ్యవర్తి యైనదిగాను అలవరిం

దుష్టము లైన స్తనాదులకు మనస్సును బీడించుట తగునుగాని మధ్యవర్తియైన యారన కట్టుచేయఁదగదు. అయినను ఆతే యన్నిటికంటె నధికతాపము చేయుచున్నదని యాశయము నిబంధించినాఁడు.

[ఇచటఁ బూర్వార్థమున క్లేషభంగిని ఉత్ప్యతాదిదాపర్థములు విశేషణగతి చేత, పీడించుట యనుపదార్థమునకు హేతువులగుటచే పదార్థహేతుకకావ్యలింగ మలంకారము. ఉత్తరార్థమున మధ్యస్థపదార్థము క్లేషభంగిచేతనే 'కేన సా తాప మధికం కరోతి' అను ఆక్షేపము అనెడి పదార్థమునకు హేతు వగుటచే పదార్థ హేతుకకావ్యలింగము మఱియొకటియుఁ జూపట్టుచున్నది. ఈ రెండవది 'సౌభా గ్యాక్షరపంక్తికేవ' అను ఉత్పేక్షచే నవేక్షిత మగుటచే రెంటికని సంకరము. మొదటికావ్యలింగమున కివి యపేక్షితములు గామిచే నజాతీయసంస్పృష్టి యలంకార ము. దీనిచే స్తనభారాదులు లోకోత్తరలావణ్యసంపత్తి గలవనియు నత్యంతమాహన కరము లైనవనియు సూచితమగుచున్నది. ఆరును సౌభాగ్యాక్షరపంక్తికగా నుత్పేక్షిం చుటచే నది నల్లనియక్షరములబంతివలె నిడుదగా సాగియుండుట సౌభాగ్యసూచక మగుటయు దానినే 'స్వయంలిఖితా' అనుటచే అత్యంతమనోద్దీపక మగుటయు సూహ్యము.

చ. గరువపుంజన్ములుం బెళుకుంగన్నులు నిల్కడలేనికన్బామల్
మురియుచు నెఱ్ఱబొలుజిగిరమోవియుఁ దాపముఁ జేయుఁగాఁదగున్
స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపిరజాల మనం దగి మధ్యవర్తి యై
పరఁగినరోమరాజియును ర బాయక తాపముఁ జేయ నేరమే. 15

తా. చనుగుబ్బలు (మిక్కిలి వట్టువలెనవి) త్రోవపప్పి నడచునవి. కన్నుగవ (నీటుగా నిటునిటుచలించునది) చపలమైనది. కనుబొమ (విలాసంపుత్రిపల్లు గలది) నిలుకడలేనిది. చిగురుంగెవ్వైచియో (ఎఱుపుగిటిగొన్నది) మత్సరము మిక్కిలియుఁ గలది. ఇట్టివియెల్ల దుష్టములగుటచే మనస్సును బీడించినఁ బీడించుఁగాక. మన్నఘండు తనచేతులార వ్రాసిన పుణ్యాక్షరముల బంతివలె నల్లనై నిడుదగాఁ జాఁగి సొంపు నింపుచున్నయారు తాను (నడుమునందున్నదైనను) మధ్యవర్తిగా నున్నదైనను దుష్టులైన యస్తనాదులకంటె నధికతాపము చేయుచున్నది. ఇది యెట్లో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ముఖేన చంద్రకాన్తేన మహానీలైః శిరోరుహైః ।

క రాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయీవ సా ॥ 16

టీ. చంద్రకాన్తేన=చంద్రునివలె మనోహరమైన : చంద్రకాంతమణిరూపమైన యని యర్థాంతరము, ముఖేన=ముఖముచేతను, మహానీలైః=మిక్కిలి నల్లనైన : సింహశ

ద్వీపమునఁబుట్టు నింద్రనీలములైన యని యథాంతరము, శిరోరుహైః=కుసులచేతను, ('సింహలస్యాశిరోద్భూతా మహానీలగుత్తేన్నృతాః' అనియగస్తున్యః.) పద్మరాగాభ్యాం=తామరలవలె నెఱుగైన : పద్మరాగమణులరూపమైన యని యథాంతరము, కరాభ్యాం=చేదోయిచేతను, సా=అసుందరి, రత్నమయీఇవ=రత్నరూపమైన దానివలె-రత్నములచేతనే చేయఁబడినదానివలె, రేజే=విలసిల్లెను. ఇచట చంద్రకాంతాదిశబ్దములకుఁ గల యథాంతరములచేత చంద్రకాంతమణ్యాదుల నలవడించి యాసుందరి మణులచేతనే రచితమైనదని యుత్పేక్షించినాఁడు. ఇచట శ్లేషానుప్రాణితమైనయుత్పేక్ష యలంకారము.

తే. మిగుల శశికాంత మైననోమ్మాముచేత

నెఱి మహానీలరుచు లైననెఱులచేత

జలజరాగము లయినహారస్తములచేత

రత్నమయ మనఁ గామినీరత్న మమరె.

16

తా. ఆసుద్దుగుమ్మనెఱ్ఱెగము చంద్రకాంతము (చంద్రునివలె మనోహరమైనదనుట). దానికుసుల మహానీలములు (మిక్కిలి నల్లనైనవనుట). దానికరములు పద్మరాగములు (తామరలవలె నెఱుగైనవనుట). కాబట్టి యది రత్నములచేతనే చేయఁబడినదో యన్నట్లు ప్రకాశించుచున్నది.

శ్లో॥ గురుణాస్తనభారేణ ముఖచంద్రేణ భాస్వతా ।

శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా॥

17

టీ. గురుణా=గొప్పదియైన : బృహస్పతిరూపమైన అనియథాంతరము-('గురుస్తు గిష్మతా శ్రేష్ఠే గురౌ పితరీ దుర్భరే' అని శబ్దార్ణవము) స్తనభారేణ=చన్నులబయలుచేత-నిబ్బరంపు గుబ్బచన్నులచేత ననుట, భాస్వతా=ప్రకాశముగల : సూర్యునిచేతన ('భాస్వాక్ భాస్కరసూర్యయో' అని విశ్వము.) ముఖచంద్రేణ=ముఖమనెడి చంద్రునిచేతను-ఇచట 'భాస్వతా' అనుశబ్దముయొక్క మొదటియర్థము ముఖచంద్రునికి విశేషణము; రెండవయర్థము విశేషణముగాక తనంతవేతై నవగ్రహములలో సూర్యుని నిర్దేశించుచున్నదని తెలియునది. శనైశ్చరాభ్యాం=మందగమనముగల : శనైశ్చరఁ డనుగ్రహములచేతను, పాదాభ్యాం=అడుగులచేతను-ఇందును శనైశ్చరశబ్దము మొదటియర్థము పాదములకు విశేషణమనియు, రెండవయర్థము వేతై శనిని నిర్దేశించుచున్నదనియుఁ దెలియునది, సా=అసుందరి, గ్రహమయీ ఇవ=గ్రహరూపమువలె-గ్రహములనెడి సామగ్రిచేతనే రచింపఁబడినదోయన్నట్లు, అని యుత్పేక్ష, రేజే=విలసిల్లెను-ఇందును శ్లేషమహిమచే గురువు మొదలైనగ్రహములను అలవడించి యాస్త్రీని గ్రహమయిగా నుత్పేక్షించినాఁడు. కాన శ్లేషసంకీర్ణమైన యుత్పేక్షయే యిట యలంకారము. ఇట్లు రెండుశ్లోకములను

రత్నమయిగాను గ్రహమయిగాను సుత్రేప్రిక్షించుటవలన లోకోత్తరములైన యాకార
రూప లావణ్య సౌందర్య కాంఠి విశేష భాగ్య సౌభాగ్యదులగు సకలకల్యాణగుణము
లచే మనోహరమైయుండుట సూచితమగుచున్నది.

క. గురు వగుకుచభారంబును

నరసకళాభాస్వదాస్యోచంద్రుండు శనై

శ్చరము లగుచరణములుఁ గల

కరిగమన దనరై నార శ్రీగ్రహరూప మనన్.

17

తా. గుబ్బచనుంగవ గురువు (గొప్పది). మొగంబు చంద్రుండును భాస్వంతుండును
(ప్రకాశముగలదియు). పాదములు శనైశ్చరములు (మందగమనముగలవి). కాలుబట్టి
యానుందరి గ్రహములచేతనే చేయబడ్డవో యనునట్లున్నది.

శ్లో॥ తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనంచ హరి

వక్త్రంచ చారు తవ చిత్త కి మాకులత్వమ్ ।

పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు త వాస్తి వాఙ్మా

పుణ్యై ర్వి నా సహి భవన్తి సమీహితార్థాః॥

18

టీ. తస్యాః=ఆతరుణియొక్క, స్తనౌ=చన్నుంగవ, ఘనౌ=గొప్పలైనవి-గ్రీక్రి-
టిసినవనుట, యద్యపి=అయినను, జఘనంచ=కటిపురోభాగమును, హరి = మనస్సును
హరించునట్టిది, (యద్యపి=అయినను), వక్త్రంచ=మొగమును, చారు=సొగసైనది (అయి-
నను), హేచిత్త=ఓమనస్సా, తవ=నీకు, ఆకులత్వం=ఆకులపాటు-కలఁత, కిం=ఎందుకు-
ఇట్లు స్తనములఘనత్వము మున్నగువానిబట్టి యాకులపడుటవలన నాయాకులపాటు
మాత్రమే కలుగునుగాని మతేమియుఁ గలుగదుగాన నది వలదనిభావము. అయితే చేయ
వలసినదేమియన్నచో, తేషు=వానియందు-ఆ స్తనాదులయందు వనుట, తవ=నీకు, వాఙ్మా-
యది = కోరికగలదేని, పుణ్యం=నక్కర్తమును, కురుష్వ = ఆచరింపుము. ఏలనఁగా,
పుణ్యై ర్వి నా=పుణ్యములులేక, సమీహితార్థాః=కోరినయర్థములు, నభవన్తిహి=కలు-
గవుగదా. జ్యోతిష్టోమాదినత్కర్తము లాచరించుటవలన రంభానంభోగము కలుగునట్లు
ఏదేనియొక పుణ్యవిశేషముచేత నీకును ఆతరుణితోడినంభోగము కలుగఁగలదు గాన
పుణ్య మాచరింపుమని భావము. అలం - అర్థాంతరన్యాసము.

చ. సుదతివయోధరంబు లతిరసుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా

వదనము హృద్య మంచుఁ జలవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా

కదలక వానిపైఁ దలఁపు శ్రీ గల్గినఁ బున్నెము లాచరింపు మిం

పొదవ లభించునే సుకృతయోగములేక సమీహితార్థముల్. 18

తా. అలలనజిగిబిగిగుబ్బపాలిండ్లం జూచియు, మరులుగొలుపు దానికటింజూచియు, ముద్దుగులుకుదానినెమ్మెంగంటుఁ జూచియు, ఓమనసా ! నీపూరక యాకులపడుటవలనఁ బనయేమి? వానియందు నీకు సంభోగవాంఛకలదేని పుణ్యకర్తము లాచరింపుము. పుణ్యములు నేయనిచో వాంఛితార్థములు కలుగ నేరవుగదా.

అవ. ఇక విలాసవర్ణనమును నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రాథమరత

ప్రతాపప్రారమ్భాః స్మరవిజయదానప్రతిభువః ।

చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారైకగురవౌ

విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయస్తే మృగదృశామ్ ॥

19

టీ. తారుణ్య...మళాః - తారుణ్యశ్రీ=యౌవనపునంపదయొక్క, నవ = క్రొత్తయైన, పరిమళాః = వాసనయైనవి - వాసనలపంటివియనుట - వాసన లెట్లు తాము కలిగియున్న వస్తువులను బయలుపఱచునో యట్లే యవియు జవ్వనంపుసొంపును వెలిపుచ్చునవి యనట - లేక, తారుణ్యశ్రీయొక్క, నవ = అపూర్వమైన, పరిమళాః = సౌభాగ్య విశేషముగలక యనియు నర్థము - యౌవనముయొక్క యపూర్వపాభాగ్యవిశేషమును నూచించునవి యనభావము, ప్రాథ...ప్రారమ్భాః - ప్రాథమరత = మిక్కిట మైనరతికేళియందలి, ప్రతాప = సామర్థ్యముయొక్క, ప్రారమ్భాః = ఉపక్రమములైనవియు - మరుకేళి సురవడిగాఁ జేయు నేర్పు క్రొత్తక్రొత్తగా నలవడుచున్నదనుటకు నూచకములైనవని భావము, స్మర...భవః = జగత్తులనెల్ల జయింపఁజూచు మనస్తాపినికీ, విజయః = గెలుపును, దానే = ఇచ్చుటయందు, ప్రతిభువః = లగ్నకములు - పూటకాఁపులైనవియు ననుట - ఒకరు చేయు పని తాను చేసియిచ్చునట్లు పూనుకొనువాఁడు పూటకాఁపు. మన్మథుఁడు నేయవలయు త్రిలోకజయమును దాము చేసియిచ్చుటచే నివి పూటకాఁపు లనఁబడెను. అప్పులకాఁపు లీయవలసినధనము తీసి యప్పిచ్చినవారలకు నిచ్చుపూటకాఁపువలె మన్మథునికే గలుగవలసిన దిగ్విజయమును దామే కలిగించి యిచ్చునని యాశయము, చిరం = చిరకాలమునుండి, చేతఃశ్చోరాః = మనస్సును దొంగిలునట్టివియు - మనస్సును చిరకాలము హరించి యుండునట్టివియు ననుట, అభినవ...గురవః - అభినవ వికార = క్రొత్తలైన యౌవనవికారములచేత - అకన్తికముగాబెదరుట, కంపించుట, ప్రియునిగణచేష్టదులనుకరించుట మొదలైన యెలపరచంపువికారములచేత ననుట, ఏకగురవః = మిక్కిలి గొప్పలైనవి - అట్టివికారములంతయు నిండ్రియిండునవి యనుట - లేక, ఏకగురవః = ముఖ్యశక్తులైనవియు - అనఁగా వైషయిక గ్రొత్తక్రొత్తలగు శృంగారవికారములను ముఖ్యముగాఁ గణపునట్టివియు నని యర్థాంతము, అగు, మృగదృశాం = (లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల) జవరాండ్రయొక్క, ఇమే = ఈ - ఈ మునువర్ణింపఁబడినట్టి యనుట, విలాస

వ్యాపారాః=శృంగారచేష్టావిశేషములు, కిమపి=అనిర్వాచ్యముగా-ఇంతింతనరానియట్లు, విజయస్తే=సర్వోత్కృష్టములై పండించుచున్నవి.

చ. కనఁదగు నిండుజవ్వనపుంగుల్కిఁ దావులు పౌఢసంగమం

బునకు నుపక్రమక్రియలు ర్ పుష్పధనుర్జయదానదక్షిణా

జ్జనసిజచిత్తహారులు విరకారనిదానేము లైనకామినీ

జనులవిలాసకృత్యములు ర్ సంతతరవ్యతరంబు లెన్నఁగన్. 19

తా. లేడికన్నులవంటికన్నులు గలవలులొండ్ర శృంగారంపుకలికిచెయ్యులు, వారి యెలపమంపుసొంపును తొలునొలుత నెలువరించునవియు, మరుకేళి సురవడిగాఁ జేయు ప్రోడతనము వారి కల్లల్ల నలవడుచుండుటకు నూచకములును, పూవిలుకానికి ముల్లోకంబుల గెలుపు నొడఁగూర్చి యిచ్చుటకుఁ బూటకాఁపులునై, మనంబు తద్ద యుఁ గాలము చూఁగొని,పయింబయి నవయావనంపువికారములు మిక్కిలియు నిండాఁ, గండరించి యెల్లయెడల నింతింతనరాని యెఱపుమీటి వజరుచున్నవి.

శ్లో॥ *ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్ధారా రసాశ్రయతాం గతాః

ఫణితిమధురా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసంమదాః ।

ప్రకృతిసుభగా విస్రమ్భార్ద్రాః స్వరోదయదాయినో

రహసి కిమపి సైవ్వరాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్ ॥

20

టీ. ప్రణయమధురాః-ప్రణయ=స్నేహముచేత, మధురాః=తాపమును హరించు నవియు, (కీతలీక్రియచే తాపోయేన తన్మధురం స్వతఃప్రేమనటచే తాపము చల్లార్చునవి మధురమనఁబడును), ప్రేమ ఉద్ధారాః = అనురాగముగ్రక్కునవియు, రసా...గతాః -రస=శృంగారరసమునకు, ఆశ్రయతాం = ఆస్పదమై యుండుటను, గతాః=పొందినవి యును-శృంగారరసమెఱుకఁ గులుకు చూపునట్టివియు ననుట, ఫణితి మధురాః=ఫణి తి=ఫక్కిచేత- మాటల కూర్పుపొందిక చేత-సందర్భవిశేషముచే ననుట, మధురాః=మాధుర్యగుణముతోఁ గూడినవియు-అమృతప్రాయములైన వనుట, ముగ్ధప్రాయాః=సౌమహర్యముతో నెఱసినవియు-చెవులకింపైనవనుట, ప్రకాశితసంమదాః=వెలిపఱుపఁ బడిన సంభోగంపు తమిగలవియు-సంభోగంబునందలి తమిని వెలిపుచ్చున వనుట, ప్ర కృతి సుభగాః=స్వభావముచేతనే యింపారునవియు, విస్రమ్భ ఆర్ద్రాః=విశ్వాసముచేఁ

*ప్రణయమనఁగా 'విస్రమ్భా పరమాకాష్టా మాయాథో యావనాదిభిః, యేనా న్తరజ్ఞం ద్రవతి సస్నేహ ఇతికథ్యతే' యావనాదులచే మిక్కిలియు నెక్కుడుగా విధి లినదై యంతరంగమును గరగింపఁజాలునట్టి విస్రంభము (విశ్వాసము) స్నేహమనఁబడును' అను స్నేహపేయగును.

చడిసినవియు - నష్టికతోఁ గూడుటచే సరసములుగా నుండునవియు ననుట, కావుననే, స్వకో... దాయిని - స్వరక్షదము = మన్మథుని పుట్టుటను - మారవికారము ననుట, దాయిని=ఇచ్చునట్టివియు- జితేంద్రియున కైనను మరులుకోలుపునట్టివియు ననుట, అగు, మృగీప్రశం = స్త్రీలయొక్క, రహసి=రహస్యమునందు, స్వైర ఆలాపాః = చనువుతోడి మాటలు- మంతనమునఁ జనవు మెఱసి యిచ్చ మెయినాడుమాట లనుట-నర్తోక్తు లని భావము, కిమపి = అనిర్వాచ్యముగా, ఇట్టట్టు అని చెప్పరానట్లు, హర్తిని = మనస్సును హరించునవి-మనోహరములైనవి.

[ఇచట రెండు శ్లోకములందును శృంగారము చదువుచుండఁగానే ఆస్వాదింపఁ బడుచుండుటచే లోపలను వెలుపలను స్ఫురించునదగుం గావున నిందు ద్రాక్షాపాక మని తెలియఁ దగును.]

చ. ప్రణయప్రేమధురంబు లుజ్జ్వలరసప్రాచుర్యముల్ పేమ భూ
మణముల్ దర్శితహర్షముల్ రుచిరవిశ్వాసార్థముల్ ముగ్ధముల్
ఫణితిశ్యావ్యము లంగజప్రభవముల్ ర ప్రాణేశ్వరీనర్తభా
మణముల్ నామదిఁ గొల్లలాడెడి రహస్యక్రీడలం దెప్పుడున్. 20

తా. బెళుకుంగన్నుల పూవుబోడ్లు మంతనమునఁ జనవు మెఱసి యిచ్చ మెయినాడు ననుఁబలుకులు, నెయ్యంబుచే తియ్యంబులై, వలపుసొంపుచే నింపుగులుచు, శృంగార రసంబు నొలుకుచు, కూర్చుపొందికచే నమృతముచిందుచు, మెత్తందనమునఁ దగుకొత్తుచు, మరుఁగిలితమిఁ గొమరుఁజూపుచు, తమంతటఁజెలువంబులై, నష్టికచే మఱిమఱియిస్తులై, మరులు మెలిపించుచు, నింతింతని చెప్పనలవికాని మనోహరములగును.

ఇది శృంగారశతకమునందు స్త్రీప్రశంస మన్నది ప్రథమవింశతి.

శృంగారశతకము - సంభోగవర్ణనము.

అవ. * సంభోగము విప్రలంభము అను శృంగారవిధముల లో సంభోగశృంగారమును సవిస్తరముగా మీఁద వర్ణించువాఁడై మొదట నొకశ్లోకముచే విప్రలంభశృంగారమును జెప్పుచున్నాడు.

* శృంగారము - సంభోగము విప్రలంభము అని ద్వివిధము. ఒండొరులఁ గలిసి యున్న స్త్రీపురుషులకుఁ గలుగునది సంభోగము. ఒండొరుల నెడఁబాసియున్న స్త్రీ పురుషులకుఁ గలుగునది విప్రలంభము. కావున 'సంయుక్తయోగ్తు సంభోగో విప్రలంభో వియుక్తయోగ' అనఁబడినది. అందు సంభోగము ఒండొరులఁజూచుట, మాటాడుట,

శ్లో॥ విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం
ఛాయాను తస్మి విచచార కాచిత్ ।
స్తనో త్తరీయేణ కరోద్ధృశేన
నివారయ స్తీ శశినో మయాభాన్ ॥

21

టీ. కాచిత్ = ఒకానొక, తస్మి = (కృశించినయంగముగల) స్త్రీ, వనే = వనమునందు, కరఉద్ధృశేన = చేతితోఁ దై కత్తఁబడిన, స్తనఉ త్తరీయేణ = గుబ్బుమీఁదెఱుఁపచేత - పయ్య దచేతననుట, శశినః = చంద్రునియొక్క, మయాభాన్ = కిరణములను - అనఁగా వెన్నెల లనునుట, నివారయ స్తీ = ఆడ్డగించుచున్నదై - పైటచెఱంగుఁ దైకినై త్తి ఆడ్డముగాఁబట్టుకొని వెన్నెలతనకుసోఁకకుండునట్లువారిండుకొనుచున్నదై యనుట, ద్రుమాణాం = చెట్లయొక్క, ఛాయాను = నీడలయందు - వెన్నెలలుకేని చెట్లకింది ప్రదేశములందు ననుట, విశ్రమ్య విశ్రమ్య = విశ్రమించి విశ్రమించి - సారెసారెకు నలపుదీపుకొనుచు ననుట, విచచార = సంచరించెను - వనములయందు విహరించుట విరహిజనుల కొకవినివోపాయమగుటచే నందు సంచరించెనుట - పీఠచే వేనవితాపమును వారించునట్లు పయఁటచెఱంగుచే వెన్నెల తాపమును వారించుకొనుచున్నదనుట, వెన్నెల విరహిణులకు సంతాపకర మగుటచే దాని నివారించుకొనుట చెప్పఁబడినది. † దశావస్థలు చెప్పఁపడిన ననుననించిన యెడల నిందు ఆఱవదియైన మత్తథావస్థయు నాలుగవదియగు జాగరావస్థయుఁ జెప్పఁబడినవి.

కాఁగిలిండుకొనుట, ముద్దిడుట మొదలైనవ్యాపారము లనంతయుగాఁ గలిగియుండుటచే నది వేఱువేఱు విభాగించుటకు శక్యముగాక యంతయు నొక్కవిధముగానే గ్రహింపఁ బడిడిని. విప్రలంభము - అభిలాష, ఈర్ష్య, విరహము, ప్రవాసము అనెడి నాలుగు ఘోతువులచే నాలుగువిధములుగాఁ గ్రహింపఁబడుచున్నది. అభిలాష మనఁగా సంభోగ మునకు మునుపు గలుగు ననురాగము. ఈర్ష్య యనఁగా నాయకుఁడు మఱొకస్త్రీయందు అసత్తుఁడై యుండుటచే గలుగు చిత్తివికారము. విరహ మనఁగా మున్ను కలిపిన నాయికానాయకులకు మఱల నొకకారణముచే కూడిక కలుగనియనియెడఁబాటు. ప్రవాసమనఁగా దేశాంతరమునం దుండుట. ఈ నాలుగింటిచే విప్రలంభము నాలుగు విధములగును.

† ఈ శృంగారమునకు అంకురతత్వ (మొలకొత్తుట), పల్లవితత్వ (చిగురుత్పట), కుసుమ తత్వ (పూచుట), ఫలితత్వ (పండుట) లను గలిగించు నవస్థలు కొందఱు పండ్రెం డనియు మఱి కొందఱు పదియనియుఁ జెప్పదురు. 'చక్షుఃప్రీతి ర్ననస్సంగ స్సంకల్పోధ ప్రలాపితాజాగరః కార్య మరతి ర్లజ్జాత్యాగోఽథసంజ్వరః । ఉన్మాదోమూర్ఛనం చైవ మరణం చరమంవిదుః॥' కంటికిఁ బ్రీతిగలుగుట, మనస్సు తగులుపడుట, తలంచుచుండుట, ప్రలాపించుట, నిదురతప్పుట, మేనుచిక్కుట, అరతి, సిగ్గువిడుచుట, కాఁకపుట్టుట, మతి

పైటచెఱుగుతోఁ జంద్రకరణములు నివారంపరా దనువివేకములేమిచేచి త్తవిభ్రమము తెలియుచున్నదిగాన కామశాస్త్రప్రోక్తద్వాదశాపథ్యలయందు పదియవదియైన ఉన్నాదా వృద్ధ సూచితమగుచున్నది. తస్మి ఆనుటచే కార్యావస్థయుఁ జెప్పఁబడినది. *ఇందు నాయక విరహోత్కంఠ.

చ. విరహాకృశాంగి యైనఘనరవేణి యొకర్తు వనంబులోపలం
దరువులనీడలందు నుచితంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం
ధురగతి సంచరించెఁ జనురదోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా
వెరవుగఁ బూని యగ్గలపురవెన్నెలకాకఁ దొలంగఁజేయుచున్. 21

బ్రమయుట, సొమ్మసిలుట, మరణము అని కామశాస్త్రప్రోక్తములైన ద్వాదశాపథ్యలు. 'దృష్టానన్యంగసంకల్పా జాగరః కృతతా రతిః|ప్రీత్యాగోన్నాదమూర్ఛాస్తా ఇత్యనన్త దశాదశ' అని ప్రలాపము ఆరతి అనురంజనస్థలను విడిచి తక్కినదశాపథ్యలు చెప్పఁబడినది.

*శృంగారరసాలంబనభూతు లగునాయకులు-అనుకూలుఁడు, దక్షిణుఁడు, ధృష్టుఁడు, శత్రుఁడు అని నాలుగువిధముల నుండురు. ఒక్కతరుణియందే మిక్కిలి యనురక్తుఁ డైనవాఁడు అనుకూలుఁడు. అనేక నాయకలందు భేదము లేక సమానమైన యనురక్తిగలిగి యుండువాఁడు దక్షిణుఁడు. తానుజేసిన నేరము నాయకకుఁ డెలుపుచు భయము లేకుండువాఁడు ధృష్టుఁడు. నాయకకుమారము డెలియుగూఢవిప్రియమును జేసినవాఁడు శత్రుఁడు. ఇదియే 'ఏకాయత్తోఽనుకూలః స్వా తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః | వ్యక్తా గా గతభీ ర్థృష్టా గూఢవిప్రియకృచ్ఛతో' అని చెప్పఁబడినది. నాయకలు-స్వాధీన పతిక, వానకనజ్జిక, విరహోత్కంఠిత, విప్రలబ్ధ, ఖణ్డిత, కలహోన్తరిత, ప్రోషితభర్తృక, అభిసారిక అని యెనిమిదివిధములు. ప్రియునిచే నెప్పుడు సుపలాలింపఁబడునది స్వాధీన పతిక. ప్రియుఁడు వచ్చువేళయందు కేళిగృహమును దన్నును మాటిమాటికి నలంకరించునది వానకనజ్జిక. ప్రియుఁడురాక తడవునేనె నేని మనసున నారటపడునది విరహోత్కంఠిత. పురుషుఁ డొకసంకేతపుఁజోటు చెప్పి రాక వంచునోయఁగా మిగుల మదనార్తిం గుండునది విప్రలబ్ధ. ప్రియుఁడు మత్రాకతరుణికడకు రాత్రి పోయియుండి దానితోడి సంభోగపుచిహ్నములతో మేకువ తనకడకురాఁగా కోపించునది ఖండిత. కోపముచే ముందు ప్రియుని పరుషములాడి పశ్చాత్తాపపడునది కలహోన్తరిత. ప్రియుఁడు దేశాంతర మనం దుండుటచే దుఃఖించునది ప్రోషితభర్తృక. మదనార్తిచే తానుగోరిన చెలువునకడకు దాని వేసాదులు దాల్చి పోవునది అభిసారిక. నాయకలకు పద్మిని, చిత్తిని, హస్తిన మొదలైనజాతులు కామశాస్త్రప్రోక్తములు. సంక్షేపమున నాయకలు-ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ యని ముత్తెఱుగులు మున్ను వివరింపబడియె.

తా. ఒకవసములో నొకానొకతీగబోడి విరహతాపముచేఁ గృశించిన మేనిలో వేడుకగా నునుసుపోకై విరహింపవచ్చి యందు నిచ్చుట గాయు పండువెన్నెల వేడిమికిఁ దాళంజాలక పైటచెఱంగునెత్తి యది తనకుసోఁకపండునట్లు అడ్డముగాఁ బట్టుకొనుచు వెన్నెలలు లేనిచెట్లయడుగునీడలయందు మాటికిమాటికి నలపుదీర్చుకొనుచు నందుఁ దిడగుచుండెను.

అవ. ఇక సంభోగశృంగారము. అది * బాహ్యము ఆభ్యంతరము అని రెండువిధములు. అందు ఆలింగనాదిరూప మైనమొదటివిధమును సవరికరముగా రెండు శ్లోకములచే జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ అదర్శనే దర్శనమాత్రకామా

దృష్ట్వా పరిష్వజ్గుసుఖై కలోలాః ।

అలిక్లితాయాం పునరాయతాత్మ్య

మాశాస్త్రహే విగ్రహయౌ రభేదమ్ ॥

22

టీ. పురుషులు అనుకర్త యిచట అధ్యాహార్యము. అదర్శనే=దర్శనములేనపుడు ఒకకాంతను చూచుట కలుగనపు డనుట, దర్శ...కామా - దర్శనమాత్ర=చూచుట యందుమాత్రము, కామా=కోరికగలవారు-ఒకచెలువ కంటికిఁ గనఁబడకుండఁగా దానిం జూచునంతమాత్రమేని కలిగినఁ జాలునని కోరుచుండువారనుట, అగుదుము అనిశేషము. పిదప, దృష్ట్వా=చూచి-చై వికముగా దానినిచూడఁగలిగెనా యనుట, పరి...లోలా - పరిష్వజ్గు=కాఁగిలించుటయొక్క-కాఁగిలించుటచేఁ గలుగునట్టి, సుఖ = సుఖము నందు-(‘రస’ అనుపాతమున కాఁగిలింతయందలి ప్రేమయందని యర్థము), ఏక=మూఱ్యముగా-మిక్కిలియనుట, లోలాః=తమకముగలవారము, అగుదుము, పునః = అయితే, ఆయత+అత్మ్యం= (నిదువాలు కన్నులుగలయా) చెలువ, అలిక్లితాయాం (సత్త్వాం)= కాఁగిలింపఁబడినది అగుచుండఁగా, మేము, విగ్రహయౌ=దేహములయొక్క-దానియొక్కయు మాయొక్కయు దేహములు రెంటియొక్క, అభేదం=వేరుపాటు లేకుండుటను, వేటువేటుకాక ఒక్కటియే యై యుండుటను, ఆశాస్త్రహే=గోరుచున్నారము-దైవికముగా ఆలింగనము వైతము కలిగెనేని అవి మరల కలుగకపోవునేమో యనుభీతిచే నిరువుర దేహములు రెండును ఎప్పుడునొక్కటియే యై యుండునా యని యువ్వెల్లారుడుమనుట.

[‘ప్రియయాస్త్రియా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కిళ్చనవేదనాస్తర మేవాయం

* వాత్సర్యయనుడు వీనికే మఱియొకరిని రెండుభేదములు ‘బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతమ్ । తత్రాద్యం చుచ్ఛిన్నాశ్లేషనఖదస్తక్షతాదికమ్ । ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్’ అని చెప్పియున్నాడు.

పురుషః' ప్రియురా లగుచెలువచేఁ గొంగిలింపఁబడిన యీపురుషుఁడు వెలుపలివస్తువు నేది గాని లోపలివస్తువును గాని యెఱుంగఁడు' ఇత్యాదిశ్రుతులవలన, ప్రియతముల విగికాంగి లింతలవలన మఱి వేఱొద్దియుఁ దెలియకుండునట్లు చొక్కించు బ్రహ్మానందముతో సాటి యైన మహాసుఖవిశేషము కలుగుటచే నట్టి గాఢాలింగనముం గోరుట యుక్తమే యని భావము. ఇదియే రతిరహస్యమున 'తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానందోపమం మూఢ ధీః | కోవా నిద్రతి సూత్తమన్తథకలావైచిత్ర్యమాఢో జనః' పరతత్త్వమును దెలియు టచే గలుగు మహానందముతో సాటియైనయాసౌఖ్యమును సూత్తము లగుమన్తథ విద్యయందలి విన్నానములను దెలియని మూఢమతి యెంచునుండించునో అని చెప్పఁ బడియున్నది. ఇందే యింకొకచోట 'ప్రాథాలిజ్ఞనచుమ్మనామితసుఖం ప్రచ్ఛన్న వేద్యాన్తరమ్' అని గాన నగు.]

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొననిరేపట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బినం

జాలు నటంచుఁ గోరె మఱిరచక్కఁగఁ గన్నుల నన్నుఁ జూచి ప్రో
యాలు కవుంగలింపనత్రే నంచుఁ దలంచె దమిం గవుంగింటఁ
మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరురమేనులు నొక్కటి నేయఁ గోరితిన్. 22

తా. ఒకపగలాడిని జూడకుండునంతవఱకు దానిం జూడనైనఁగలుగునా యని కోరుచుండుము. దైవికముగా దానిని జూడనోచితిమా దానిని విగియార కవుంగలించి చొక్కఁ గలుగునా యని యువ్విళ్లూరుచుండుము. అదృష్టవశమున నా వాలుగంటిని విగిఱుఁ గవుంగలించుకొనుటయుఁ శలిశనా నిక నిట్టిమహాసుఖము మరలం గలుగునో కలుగదో యను విరహభీతిచే మాయద్దఱిదేహములును వేఱువేఱుగాక యొక్కటియే యై యొప్పుదు నుండునా యని గోరుదుము. ఎగలాండ్రతోడిసుఖము మితిలేనిది గాన యెంత యనుభవించినను దృష్టి కలుగదు.

ఆవ. ఇట్లు పరమానందసంధాయక మగుటచే స్త్రీల యాలింగ నము అపవర్గమే యగు నని చెప్పి యిప్పు డదియే స్వర్గమనుచున్నాఁడు. శ్లో॥ మాలతీ శిరసి జృమ్భణోన్ముఖే, చంద్రనం వపుషి కుంజుమావిలమ్ | వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏవ పరిశిష్ట ఆగతః || 23

టీ. శిరసి = తలయందు, జృమ్భణ+ఉన్ముఖే - వికసించుటయందు ఆసక్తిగల- వికసీంప నారంభించినట్టి యనుట, మాలతీ=జాజి-జాజిపూదండయుననుట, ('జృమ్భణం ముఖే' అనుపాతమున యావనంపుమదముచే మోమునంగలుగు ఆపులింత యనిగాని సంభో గంపుఁదమిని జూపు రాగవిలాసశ్శూర్తి యనిగాని యర్థము. ఇది మిక్కిలి విరసము), వపుషి=దేహమునంతు, కుంజుమ+ఆటలం=కుంకుమపూవుతో మెదిచిన, చంద్రనం=గంధమును-

దానిపూతయు, పక్షిసి=పూమున, మనోహరా=చక్కనిదైన, ('మదాలసా' అనుపాఠమున యావనంపు పదముచే మందవ్యాపారములు గల-అనఁగా జవ్వనంపు పెంపుచే మత్తిలి లీలమై నల్లలమెలఁగనట్టి యని యర్థము), ప్రీయతమా=చెలువయు-అత్తున బిగియఁ గొంగి లింపఁబడియున్న చెలువంపుతరుణియు ననుట, ఏవ=అనెడి యిది-మాలతిమొదలైన యీమాఁటియొక్క సముదాయమనుట, పరిశిష్ట=పుణ్యావశిష్టమై - పుణ్యముచే అనుభ వింపఁగా మిగిలినదై, ఆగతః=ఈభూలోకమునను పచ్చినట్టి, స్వర్గః=స్వర్గము, పుణ్య విశేషముచే జాలవలెను స్వర్గమును అనుభవింపఁగా అందుఁ గొంతమిగిలి యీ భూలో కమునం దనుభవింపఁబడుటకు పచ్చిన(స్వర్గ) భాగమే యీమాలత్యాదులని యాశయము. ('పరిశిష్ట ఆగమః' అనుపాఠమున ఈమాలత్యాదులు మాఁడే స్వర్గమగును. ఇవితప్ప వేఱైనదానిని స్వర్గముగాఁజెప్పు ఆగమ(శాస్త్ర)ము అముఖ్యమైనది - అనఁగా స్వర్గ పదమునకు ముఖ్యార్థమైన యీమాలత్యాదులను జెప్పక మఱి యేయర్థమునో చెప్పనదని యర్థము. ఈపాఠము అంతగా సరసముకాదు). తలను జాజిదండ దాల్చుట మున్నగునవి స్వర్గసమానముఖ్యపదము లని యాశయము.

చ. తలపయి మాలతీకునుమరదామము నెమ్మెయిఁ గుంకుమంబుతోఁ

గలసినకమ్మదావి విరిగందపుఁబూత వెడందఱొమ్మునం

దలికులనీలకుంతలమరదాలసనీలసరోరుహక్షియుం

గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగఁ దగదే మఱి వేతె యున్నదే. 23

తా. సిగయుం దప్పుడువికసించుచున్న జాజిపూదండయు, మేనియందు క్కుంకుమ పూ వైచి మెదిలిన చందనంపుఁబూతయు, నక్కన బిగికొంగిలియందు నెలకొన్న జక్కవ గుబ్బలాడియు ననెడి యీమాఁడును, మిగతపడి రాఁగా నిం దనుభవింపఁబడుస్వర్గమే కాని వేఱుకావు.

అవ. ఇక ఆభ్యంతరసంభోగమును వర్ణింప నుషక్రమించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాజ్ఞ మేతి మనా గనాగతరసం జాతాభిలాషం తతః

సప్రీడం తదను శ్లథీకృతతను ప్రత్యస్తధైర్యంపునః ।

ప్రేమార్ద్రం స్పృహణీయనిర్భరరహః క్రీడాప్రగల్భం తతో

నిశ్శక్త్యాజ్ఞవికర్షణాధికనుఖం రమ్యం కులస్తీరతమ్ ॥

24

టీ. ప్రాక్=మొదట, మనాక్=కొంచెముగ, మామాఇతి = పద్మపద్మ అని అడ్డ గొంపుఁ బలుకులుచేత ననుట, అనాగతరసం=రాసట్టి (అనఁగా పుట్టని) అభిరావిశే

వము గలదియు - చేలతనముచే నింకను అనురాగముపుట్టినందున వలదువలదను నడ్డగింపుఁ బలుకులతోఁ గూడియుండునదనుట, ('అమానితగుణమ్' అనుపాఠమున కొంచెము నెన్నం బడని గుణములుగలదియు - గుణములు లెన్నగానెఱుంగబడనిది యనుట, ఈపాఠము సర నముకాదు); తతః=పిమ్మట - అడ్డగింపుమాటలకుఁ బిదప యనుట, జాత+అభిలాషం=అం కురించిన కోరికగలదియు - మొదట నడ్డగింపుఁబలుకులాడి తీజినవెనుక రతియందు కొంత కోరిక మొలకొత్తు ననుట, తదను=దానివెంట - ఆకోరికగలిగిన పిమ్మట, సప్రీడం (యథా తథా)=సిగ్గుతోఁగూడునట్లుగా, శ్లథిక్వతతను=ప్రిదులఁజేయఁబడిన మేనుగలదియు - అవ యనుములు ముడుచుకొనియుండి రతియందుఁ గోరికయుదయింపఁగా మేనిని రతి కనుగుణ ముగాఁ బ్రదులఁజేయు ననియు నట్లు నేయునప్పుడు లజ్జ తలసూపు ననియు భావము. ('సప్రీడం తదను శ్లథిక్వతతను మథ' అనుపాఠమున, తదను=పిమ్మట - గోరిక యుదయించిన పిదప, సప్రీడం=సిగ్గుతోఁగూడినదియు - చెలువకుఁ గోరిక యుదయింపఁగాఁ బురుషుఁ డా కీరెటింగి పోకముడి వదల్చుట మొదలైనవ్యాపారములు నేయునపుడు దానికి నునుసిగ్గు మీఱు ననుట, అథ=సిగ్గుగలిగిన పిమ్మట, శ్లథ+ఉద్యమం=ప్రిదిలిన పూనికగలదియు - పురుషునినడ్డగించుపూనిక బిగిపడినది యనుట - సిగ్గు గలిగియుండఁగా నడ్డగించుపూనిక బిగి యెచ్చునేకాని తగ్గునా యన్నచో సిగ్గుకంటెఁ గోరిక యెక్కుడుగా నుదయించియుండు టచే నాసిగ్గు విఘ్నకారి గాదయ్యె నని తెలియునది - ఈపాఠ మంతగా సరనముగాదు.) పునః=పిదప, ప్రత్యస్తధైర్యం=నశించినధైర్యము గలదియు - అడ్డగించుదిట్టతనము మాని నది యనుట, 'ప్రధ్యస్తధైర్యమ్' అనుటకును ఇదియే యర్థము, ప్రేమ+అర్థిం=ప్ర జయనముచేఁ దడిసినదియు - నెయ్యముచే సరసమైనదియు ననుట, స్పృహ...గల్భం - స్పృహఁజీయ=ఁబండ్లారులు కోరఁదగినవియు, నిర్భర=మిక్కుటమైనదియును అగు, రహః క్రిడా=ఏకాంతశ్రేణికలయందు - ఏకాంతమున సిగ్గువిడిచి కోరికలు ప్రబ్బి నిబ్బరముగా నలుపు వివాహారాది వ్యాపారములయందునుట - ప్రగల్భం=ప్రౌఢమైనదియు - ఆరితేటి నదియు ననుట, తతః=దానికిఁ బిదప, నిశ్శబ్ద...సుఖం - నిశ్శబ్దం=జంతులేని, అబ్ధం= కుచాద్యవయములయొక్క, వికర్షణ=మర్దనముచేత - ఁబ్దంతిలోడి యొరపిడిచేత ననుట, అధికం=మిక్కిలియైన, సుఖం=పరమానందము గలదియు - ఏకతమున నిచ్చులుగలిసి మెలసి విహారాదులు నేయుటయందు నేర్పముదిరిన పిదప జంతువిడిచి యొండ్లారులతో నణఁగి పెనఁగి చేయుటలువలయుండు కుచాద్యవయముల యొరపిడివలన మిక్కిలియుంబుట్టె మహాసుఖము గలదియును, అగు, కులస్తీరతమ్ = కులకాంతలతోడి - (అనఁగా స్వస్తీలతోడి) - సంభోగము - తమ తమ పత్నులతోడి రతి యనుట, రమ్యం= మిక్కిలియు మనోహరమైనది, ఇచట 'మామా' అను నిషేధపదము లాడుట మొదలు కొని 'నిశ్శబ్దాబ్ధవికర్షణ' మను గాఢశ్రేణియందుఁ బొక్కుటవలయుఁగల సురతవ్యాపా

రములు పరిష్కరించబడిన క్రమముబట్టి నిది ప్రథమసమాగమపర మైనదని తెలియునది, కాకున్న నిట్టివ్యాపారక్రమము కలుగదు. ఇందలినాయక ముగ్ధ. నాయకుడు ఉత్తముడును గామతంత్రనిపుణుడును అగు అనుకూలుడు. అట్టివాడు గాకున్న నీచెప్పబడిన క్రమమున చతురముగా నాలలనను గరగించి చొక్కించుట కలుగదు. సంభోగము రతిరహస్యమున 'అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసిన్' । దర్శనస్పర్శనాదీని ససంభోగఉదాహృతః' విలాసు లిరువురు అనుకూలురై యొండొరులను దర్శనస్పర్శనాదులచే మిక్కిలి నేపించుటయే సంభోగము' అని చెప్పబడినది. మఱియు నిందు 'మామ' అను పలుకులచే నూచితములైన యనుభావములచేతను, 'జాతాభిలాషమ్' అని చెప్పబడిన రతి యనెడి స్థాయీభావముచేతను, 'సప్రీడం' అనుటచే నుపలక్షితము లగు 'వృథాచారిభావములచేతను, తక్కుంగల వికేషణములచే నూహ్యములైన యాయా యను భావాదులచేతను, 'కులస్త్రీ' 'అని చెప్పబడిన యాలంబనవిభావముచేతను, ప్రతీయమానమైన రసలలామ మగు శృంగారము 'నిశ్చక్రాజ్గవికర్షణాఢిశుభమ్' అను పరిపాఠాతిశయము పొందుటను తెలియునది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదనంతర మంచితరాగ మంతల

జ్జోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి

చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవిక్రవిహార మంత నా

హ్లాదకరాంగసంగము కులప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే.

24

తా. ఇల్లాలితో మొట్టమొదట మరుకేలిం గూడునపుడు తొలుత రసం బుష్పత్తిల కుండుటచే వలదు వలదని యడ్డగింపుబలుకు లాడును. పిదపఁ గవగూడుటకుఁ గోరికగలది కుగును. అట్టికోరిక కలిగినపిదప మున్న బిగియ ముడుచుకొన్న యవయవములను అగ్గలంపు సిగ్గుమీఱ మరుకేలి కనుగుణముగా నడల్చును. పిదప రసము పైకొనఁగా తాలిమి యిసుమంతయు లేక చూలును. ఇట్లు తాలిమి చూలఁగా ప్రేమరసం బెనలార నొలుకును. పిమ్మట మంతనమున నిచ్చలు గలసి మెలసి లీలావిహారాదిక్రీడలునలుపు నెఱజూడయై రాజించును. అనంతరము అవంతయు జయము గొందును లేక బిగిగుబ్బలు మున్నగువాని నదిమి గదిమి యింతింతనరాని యానందమున నోలలార్చును. కాన యిట్టికులకాంతతోడి మరుకేలియే యంతయు మనోహరము.

అవ. వాత్సల్యమునుడు 'ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానా కరణకల్పితమ్' అని ఆభ్యంతరసురతమును నానాకరణకల్పితముగా (అనఁగా నానాబంధవిరచితముగాఁ) జెప్పినాడు. ధేనుకము మొదలైన యాబంధవిశేషములలో నొకబంధమును (అనఁగా పురుషాయితమును)

జెప్పఁబూని దానికనుకూలమైన యుపరిసురతమును జెప్పుచున్నాఁడు.

క్లో॥ ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్నిల్ల కానాం

ముకుళితనయనానాం కిఞ్చి దుస్తీ లితానామ్ ।

ఉపరిసురతభేదస్విన్నగణ్ణస్థలానామ్

మధరమధు వధూనాం భాగ్యవస్త్రః పిబన్తి ॥

25

టీ. ఉరసి = అొమ్మనందు, నిపతితానాం = వ్రాలినవారును - పురుషులంతబంధ
వశమున ప్రియునిఅొమ్మన వ్రాలియున్నవారు ననుట, కావుననే, స్రస్తధమ్నిల్లకానాం
= జూతిన కీటుగంటుగలవారును - మరుకేళినేయు సురవెడివలన ముడిపడిన కీల్గుంటుగలవా
రనుట, ముకుళితనయనానాం = మోడ్పఁబడిన కన్నులుగలవారును - సుఖపారవశ్యము
వలనఁగాని లజ్జానుభావము ననుకరించుటవలనఁగాని కన్నుఁ గవ మోడ్చియున్నవా
రనుట, అట్లు మోడ్చినప్పటికిని, కిఞ్చిత్ ఉస్తీలీతానాం = కొంచెము కన్నులుతెరిచి
యున్నవారును - కన్నుంగవ యరమోడ్చినవారనుట, కన్నులు పూర్ణముగా మొగు
డ్చుట పురుషులతమునకు అనుచితముగాన యరమోడ్చు చెప్పఁబడినది, కాఁబట్టియె,
ఉపరి ... స్థలానాం - ఉపరి సురత = పైవయిఁజేయు రతియందలి, భేద = శ్రమ
చేత, స్విన్న = చెమర్చిన, గణ్ణస్థలానాం = చెక్కిల్గప్రదేశములు గలవారును, ('శ్రమః
భేదోహి రత్యాదేర్ణాతః స్వేదాదిభూమికృత్' అని భేదలక్షణము) అగువధూనాం =
చెలువలయొక్క, అధరమధు = అధరామృతము - మోచిపానకమును, భాగ్యవస్త్రః = భా
గ్యముగలవారు, పిబన్తి = త్రొలుదురు, * పురుషులతమున స్త్రీముఖము తమముఖమున కెదు
రైయుండుటంజేసి యనాయాసముగాఁ గెమ్మెచి నొక్కుదురని యర్థము. ఇట్టిసుఖము
పుణ్యాత్మలకేకాని తక్కినవారికిఁ గలుగదుగాన 'భాగ్యవస్త్రః' అనఁబడియె. ఇచట చుంబ
నము బాహ్యరతవిశేషమయ్యున నది ఆభ్యంతరమునకు అంగముగాఁ జెప్పఁబడినదని తెల్ల
యునది. ఇచట నాయికలు ప్రాథమ; నాయకులు కామతంత్రకుళలురైన యనుకూలరు.
ఆలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అక్కన వ్రాలి కొప్పు విడిరేయల్లల నాడఁగ గన్నుఁదామరల్

చక్కఁగ మోడ్చి చొక్కి పురుషులయితసంజనితశ్రవంబునం

జెక్కుల ఘర్తబిందువులు రేచిందఁగ విం దొనరించుజొంట్లమే

లొక్కపుమోవితేనె చవిరే జూతురు భాగ్యముఁ గల్గునేర్వరల్.

* 'స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్గభే తథాయోషి దాచరతిపూరుషాయితమ్' ప్రియుఁడు
అలసిపోలినయొడఁగా స్త్రీ తనయిచ్చగా వైకొని యతనిపై రతిసాచరించుట పురుషు
లయితము: అది రతిరహస్యము.

తా. ప్రియునిజొమ్మన బిగిగుబ్బలు గ్రుమ్మచు వ్రాలి, మరుకేలి యురవడిని మిటారించు కీలుగంటు బిగిపీడ, నక్కజంపుఁజొక్కున వాలుఁగన్నఁగవ లర మొగుడ, నుపరిసుర తంబున నలసి సాలసి నిద్దంపుఁజెక్కులుచెమర్పఁ, గొమరారునట్టిముద్దుగుమ్మలకె మ్మైవితేని యలం గ్రోలుట పుణ్యాత్మలకే కలుగునుగాని తక్కితరులకుఁ గలుగదు.

అవ. జ్ఞానపూర్వకముగాఁ జేయు సురతానుభవమే సార్థకము గాని తక్కినది కాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆమీలితనయనానాం, యః సురతర సోఽను సంవిదం భాతి ।

మిథునై ర్మిథోఽవధారిత, మవితథ మిదమేవ కామనిర్వహణమ్॥26

టీ. ఆమీలితనయనానాం=(చొక్కి)ఒక్కింతమోడ్చిన కన్నులుగలవారియొక్క, యః=ఏ, సురతరసః = సురతముయొక్క ఆస్వాదము - రతికేళియొక్కచవి, సంవిదంతసు =జ్ఞానమును అనుసరించి- తెలివితో దింపై నెలకొనియునుట, భాతి = ప్రకాశించునో-ఇది యిట్టిది యని తెలివితో ననుభవించఁబడునో, ('భవతి' అనుచో కలుగునోయని యర్థము) ఇదమేవ=ఇదియే-ఇట్టి సురతానుభవవిలసనమే, అవితథం = వ్యర్థముకాని-సార్థకమైనట్టియునుట, కామనిర్వహణమ్-కామ = మన్నఁగునొక్క - లేక, కామపురుషార్థముయొక్క, నిర్వహణం = ప్రతిష్ఠాపనము - ఉజ్జీవనమునుట-ఇట్టిది కానట్టి తక్కినసురతము కామోజ్జీవనముకాదనుట, అని, మిథునైః=స్త్రీపురుషులరువురచేత, మిథః=అన్యోన్యముగా, అవధారితం = నిశ్చయింపఁబడినది. అనుభవముగలవారికే విషయము ఇట్టిదని నిర్ణయింపఁ గలుగును గాన అట్టిసురతరస మనుభవించుస్త్రీపురుషులకే యదియిట్టిదని నిర్ణయింపఁగలుగునని భావము. రతిపారవశ్యమునఁగన్న లరమోడ్చి తెలివితో మనంబున సురతంపుచవి ననుభవించుటయే కామపురుషార్థము సిద్ధించుట యని భావము. ఇట్టి సురతరసము ననుభవించని యెడల కామపురుషార్థ మొడఁగూడినది కానేరదని యాశయము.

తే. కన్నులరమోడ్చి విహరించుచున్న వారి

సురతభోగంబు తెలివితోఁ 1 బరఁగెనేని

రమ్య మగునిది కామనిర్వహణ మనుచు

నాయికానాయకులకు నిర్ణయముగాదె.

26

తా. మరుకేలిపారవశ్యమునఁ జొక్కి కన్నులరమోడ్చి యువయువతీజను లే సురతంపురసమును తెలివితో తమమనంబుల ననుభవించుటో అదియే కామపురుషార్థము మొక్కసిద్ధి యని తద్రసజ్ఞులైన స్త్రీపురుషులచే పరస్పరము నిశ్చయింపఁ బడియున్నది.

అవ. సురతకాలావధిని జెప్పచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇద మనుచిత మక్రమశ్చ పుంసాం

యదిహ జరాస్వపి మాన్తథా వికారాః ।

యదపిచ న కృతం నితమ్భినీనాం

స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా ॥

27

టీ. ఇహ=ఇందు-ఈలోకమం దనుట, పుంసాం=పురుషులకు, జరాసు అపి=వార్యదశలయందును-మునలితనమునం దనుట, మాన్తథాః=మన్తధుని సంబంధించిన-మన్తధ కృతములైన, వికారాః=వికారములు - సురతవ్యాసంగము లనుట (కృతాః=చేయఁ బడినవి అనిశేషము), (ఇతి) యత్=అని యేదియో, నితమ్భినీనాం=స్త్రీలకును, స్తన... పధి-స్తన=గుబ్బలయొక్క, పతన=పడుట-సోలుట, అవధి=మేరగా-కడపలగాఁ గల-చన్నుఁగవ బిగిపిడునంతవఱకుమాత్ర ముండునట్టి యనుట, జీవితంవా=బ్రతుకుగాని, రతం వా=సురతముగాని, నకృతం=చేయఁబడదు, (ఇతి) యదపి=అనునది యేదియో, ఇదం=ఇది-అనఁగా మగవారలకు ముదిమి గలిగినప్పుడును నైతము వలపు చిన్నెలు కలిగించు టయు, నాడువారిని గుబ్బలబిగి పీడకుండునంతవఱకే బ్రతికియుండునట్లు గాని రతి నలుపునట్లుగాని చేయకపోవుటయు ననెడి యీరెండును, అనుచితం=తగనిది, అక్రమశ్చ=క్రమమునుగానిది-మర్యాదమీఱిన దనుట. మగవారికి యాపనమునఁ గామవికారములు కలుగుటయే సార్థకముగాన ముదిమియందుఁ గలుగుట నిరర్థకమే యగుటంజేసి యవి జనుచితములు అక్రమములును అగును. స్త్రీలకుఁ జన్నుంగవ బిగి గలిగి మరులుకొలుపు చుండు వయసువఱకే బ్రతికియుండుటయు రతినలుపుటయు సార్థకము గాని * గుబ్బలు సోలి యెమ్మెవోఁగిన ముదిమిని బ్రతికియుండుటగాని రతి నలుపుటగాని అనుచిత ములును అక్రమములును అగుననిభావము. స్త్రీపురుషులకు యాపనమందునేయు సురతమే రమణీయ మనిభావము.

* 'పశ్చిపశ్చాతదవధిపరతో వృద్ధతామేతి నారీ' అని కామకాస్త్రవిచనము చొప్పున వృద్ధులు సంభోగమునకు అనర్హు లగుటచేతను, 'త్యజే దన్త్యకురోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాంత్యజేత్' అని వృద్ధస్త్రీని సేషింపచుటచేతను, 'అలిజనం లమ్బపయో ధరాణాం స్త్రీణాంచ దుఃఖం త్రయమేవ భూమా' అని చన్నులుసోలిన స్త్రీతోడిసంభో గము దుఃఖరూప మగుటచేతను, స్త్రీలకు స్తనపతనపర్యంత మైనజీవితమును రతమునే యుచితమును క్రమము నని యెఱుంగునది. మాఘుఁడును 'అయ మలిజరతాః ప్రకామ గుర్వీ రలభువలెమ్మపయోధరోపదృఢాః సతత మనుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్క రికా న్తబ్ధిభక్తి' అని చెప్పఁబడుట యనునంధించుకొనునది.

చ. ఇది యుచితంబుగానివని ర్ముచ్చహిలో మగవారికెంతయు
మదనసుఖాభిలాషములు ర్మానకయున్ని జరాభరంబునం
గొడమమిటొదిముద్దుచనుగ్గుబులు జాతినవెన్న బోంట్లకు
మదనసుఖంబు జీవితము ర్మాన్వడు తామరచూలి జాణయే. 27

తా. మగవారికి ముదిసినపిదప సైతము కామవికారములు కలిగించుటయు, స్త్రీలకు గుబ్బపాలిండ్లలిగి పిడినపిదప గూడ బ్రతికియుండునట్లును రతిసులుపునట్లును గావించుటయు నను నీరెండును సృష్టికర్తకు మిక్కిలి యనుచితములును అక్రమములు నగును.

అవ. సురతంపుసాంపు గోరినయెడల యావన మత్యంతావశ్యకమని మూఁడుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు. అందును మొదట రాజసేవాపరత్వమునఁ జరకాల మిల్లాలిని బాసి దేశాంతరమునందున్న కోడె గాండ్రఫలుకులు జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాజం స్తృష్టామ్బురాశే ర్మహి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం
కోవాలోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వవపుషి గళితే యావనే సానురాగే
గచ్ఛామః సదృశయావద్వికసితనయనేస్తవరాలోకినీనా
మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం ఝటితనజరయాలుప్యతేప్రేయసీనామ్.

టీ. రాజ్=రాజు, జగతి=ఈలోకమునందు, కశ్చిత్=ఎవఁడును, తృష్టేతిమ్బురాశే=పేరానయనెడు సముద్రముయొక్క-తృష్ణ గలఁదియిడరాని దగుటచే అంబురాశిగా నిరూపితమైనది, పారం=గట్టును, నగతోహి=పొందఁడుగదా - తృష్ణానముద్రమున మునిగినవాఁడేకాని దాని దరిచేరినవాఁడు లేనే లేడనుట, స్వవపుషి=తనశరీరమునందు, స+అనురాగే=అనురాగముతోఁగూడిన-వలపుఁ బుట్టించునట్టి యనుట, యావనే=ప్రాయము, గళితేస్తవ=జాతినదగుచుండఁగా, ప్రభూతైః=మిక్కిలియైన, అర్థైః=ద్రవ్యములచేత, అర్థః=ప్రయోజనము, కోవా=ఏమి, ఆశయోమితిలేనిది. దానిని యావనమందు తృప్తిపఱుచుటయే మిగుల సుకరము. యావనముతీతినపిదప దానిని తృప్తిపఱుచుటకు శక్తియుండనేరదు. ఆశయో ఎంతవయస్సుచెల్లినను విడువదు. కావున శక్తియు క్తమైన యావనమునే దానిని తృప్తిపఱుపఁదగునుగాని యావనముతీతినవెనుక ఎంత ద్రవ్యమండినను అట్లు తృప్తిపఱుపశక్యమగునా యని యర్థము. రాజా! నీవెంతద్రవ్యములవ్వారిగానిచ్చినను, యావన ముండునపుడే వానినిగొని స్త్రీ సంభోగాదిరూపమైన తృష్ణానుదృష్టిపఱుపఁగూడునుగాని అదిలేనిపిదప నన్నియు వ్యర్థమేయగు ననిభావము. తాదృశ్యే,

విక... కిని నాం-వికసిల్ = వికసించిన, నయన+ఇంద్రియ = నల్లగలువలవంటి కన్నులచేత, అలోకిని నాం=మాచునట్టి-కన్నులు నల్లగలువల వెదచల్లగా నీటుగులుక చూడ్కులు నిగుడ్చునట్టి యనుట ('వికసితక్షముడేనీవరాలోకిని నాం' అనుపాఠమున వికసించిన తెల్ల గలువల నల్లగలువలవంటికన్నులు గలవారైన యని యర్థము.) ప్రేయసీనాం=ప్రియురాం డ్రయొక్క, రూపం=పరువంపుఁ జక్కఁదనము, జరయా=ముదిమిచే, ఆక్రమ్య ఆక్రమ్య=మిక్కిలి యాక్రమింపఁబడి, ఝడితి=తటాలున-అతిత్వరలో ననుట, నలువ్యతే యావత్ =ఎంతవఱకు మాపఁబడదో, (తావత్=అంతలోఁగా), సద్ద=మాయింటికి, గచ్చామః=పోయెదము- మాప్రియురాండ్ర పరువంపుఁజేలువు మాసి మునితనము రాకమునుపే మేముపోయి వారితో నిష్ఠసుఖము లనుభవింపఁదగును. లేనియెడ మాకు ముదిమిపచ్చి యశస్తులమై యాకాశృప్తికి అనర్హులమగుదుము. వారును, ముదిమిపచ్చుటచేతను వృద్ధ స్త్రీ) సంభోగము నిషిద్ధముగావునను, నిరర్థకలే యగుదురు. ఇచట 'నయనేనీవరాలోకిని నాం' అనుటచే చూడ్కులకు నల్లగలువల సాటియు దానిచే యావనమును ప్రియురాం డ్రయందు గమ్యములు.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికిని శరీరకృం బాన చేరంగ భో

గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గళితంబైనా ధనం బేల థా

త్రీశా యింటికిఁ బోదుమే ప్రియవధూశృహృద్యోల్లసద్రూపరే

భాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరాశ్రక్రాంతంబు గా కుండఁగన్. 28

తా. రాజా! ఆ నముద్రమువలె స్థిరలేనిది. కాన నట్టిదానిని దరించినఘాత డె వ్వఁడును లేఁడనుట తెలిసినవిషయమేగదా. అట్టిదానిని వలపుఁ గొలుపునట్టి యావనము నందే చేనైనంతవఱకు తృప్తిపఱుపఁదగును. దేహమున యావనము జాతి వలపుడిగిన పిదప వెంతద్రవ్యముండిన సేమి? దానిని తృప్తి నేయఁగూడునా. కావున నల్లగలువ చాయలవెదచల్లు నట్టి నిడువారుఁజూడ్కులు నిగుడ్చు ప్రియురాండ్ర యెలజవ్వనంపుసొంపు ముదిమిచే మాయకమునుపే మాచుయిండ్లకుఁజోయి వారితో నిష్ఠసుఖము లనుభవింపఁదము.

అవ. ఇదే యావనము అనర్థమునకు మూలమనుచున్నాఁడు.

శ్లో! రాగస్యాగర మేకం సరకశతమహాదుఃఖసంప్రాప్తిహేతుః ।

రోహ సోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపత్య ।

కస్తర్ప సైక్యకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్పృహదోషప్రబంధం ।

లోకేస్తే స్పృహస్థానప్రజకులభవనం యావనా దన్య దస్తి ॥ 29

టీ. రాగస్య=అనురాగమునకు, ఏకం=ముఖ్యమైన, ఆగారం=గృహము, సరక... హేతుః-సరకశత=సరకపరంపరయిందలి, మహాదుఃఖః-(తీవ్రయాతనాది రూపమైన)

మహాదుఃఖములయొక్క, సంప్రాప్తి=పొందుటకు, హేతు = సాధనమైనది-సంభోగిం
పదగని వారితో సంభోగించుట మొదలైన దుష్కర్మములందుఁబ్రవర్తింపఁ జేయుటచే
నరకదుఃఖాహ మైనదనుట, మోహస్య=(మతొక స్త్రీ)యందలి)అనక్తియొక్క,ఉత్పత్తి
బీజం=పుట్టుకవలెత్తు-జన్మకారణమైనదనుట, జ్ఞానతారాధిపస్య-జ్ఞాన= ప్రబోధమనెడి -
తత్త్వజ్ఞానమనెడు,తారాధిపస్య=చంద్రునికి,జలధిరపటలం=మేఘసమాహమ-మబ్బులె
ట్లుగ్రమ్మి చంద్రునిప్రకాశమును మఱుఁగుపఱుచునో యట్లే యిదియు జ్ఞానమును బ్రకాశింప
నట్లుచేయుననుట,కన్దర్పస్య=మన్తఘానికి,ఏకమిత్రం=ముఖ్యుడైన చెలికాఁడు-మన్తఘాని
ఉద్రేకింపఁజేయునదనుట,ప్రక...బన్ధం-ప్రకటిత=ప్రకటితఁబడిన, వివిధ=వానావిధ
ములగులదియు,స్పష్ట=ప్రకాశమైనదియునగు,దోషప్రబన్ధం=పాతకసంబంధముగలదియు,
'యావన మగును గావున' అని శేషము, అస్మిక్=ఈ,లోకే=లోకమునందు. అనర్థ...
భవనం-అనర్థ=అనర్థములయొక్క, వ్రజ=సమాహమనకు, కులభవనం=పుట్టినిల్లు అగునది
(‘కుసుమవనం’ అనుపాఠమున పూదోట-యనఁగా అనర్థములెల్ల మిక్కిలితలమాపునట్టి
స్థానము అనియర్థము), యావనాత్=యావనముకంటె, అన్యత్=మఱొకటి, నాస్తిహి=
లేదుగదా. యావనమే అత్యంతానర్థమాలమని భావము. ఇదియే ‘యావనం ధనసమృద్ధిః
ప్రభుత్వ మవివేకతా! ఏకైకమ ప్యనర్థాయ కిము యత్రచతుష్టయమ్’ అనిచెప్పఁబడినది.
చ. రతిపతిచేతివాలు ఘనశరగాగనివాసము నీతివైరి దు

ర్గతశతదుఃఖమోహజనిరకారణ ముజ్జ్వలబోధతారకా
పతినిబిడాభ్యుబంధము శుభప్రతిబంధము దోషసంఘసం
గత మగునేగి జవ్వనమురకన్న జగంబున వేతె యున్నదే.

29

తా. యావనము అనురాగము కలిగించును. నరకపరంపరలం బొరలించి పెను
దుఃఖములకుఁ బాలుపఱుచును. పరకాంతలయం దానక్తి పుట్టించును. మబ్బు చంద్రుని
గప్పునట్లు జ్ఞానమును గప్పి దానిని బ్రకాశింపనట్లుచేయును. మదనవికారము రేచును.
పలువగల పాతకములఁ బ్రకటముగాఁ జేయించును. ఇట్లు అనర్థములను గలిగించునది
యావనముకంటె మఱొకటి యీలోకమునందు కలుగనే కలుగదు.

అవ. ఇట్టి యావనము కలిగినప్పుడు వికారము నొందనివాఁ డె
వ్వఁడో యొకఁడని చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ శృంగారద్రుమనీరదే ప్రసృమరక్రిడాంసప్రసృతసి ।

ప్రద్యుమ్నప్రియబాంధవే చతురవాక్తుక్తాఫలోదన్వతి ।

తస్మిన్నేత్రచకోరపార్వణవిధా సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధా ।

ధన్యః కోఽపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తే నవే యావనే॥

30

టి. శృక్టార... నీరజే-శృక్టార=శృంగారరసమునెడి, ద్రుమ=చెట్టునకు, నీరజే=మేఘమైనదియు-మేఘము పృక్షమనకెట్లో యట్లే యిదియు శృంగారమునకు, పొటమరించుట, మొలకొత్తుట, చిగుర్చుట, పూచుట యను నవస్థలఁ గలిగించి పోషించున దనుట, ప్రస్ఫుమర... ప్రోతసి-ప్రస్ఫుమర=వ్యాపించు గుణముగల, క్రీడారస=మన్మథకేళీరసమునకు, ప్రోతసి=ప్రవాహమైనది-జలములను ప్రవాహస్థానములగు నదులు మొదలైనవి యెట్లు ఎడతెగక విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవహింపఁజేయనో యట్లే యిదియు మన్మథక్రీడారసమును ఎడతెగక ప్రవహింపఁజేయు స్థానమగునని యర్థము - దానిని ఎడతెగక ప్రవర్తింపఁజేయునదని భావము. ప్రద్యు...ధవే-ప్రద్యుమ్న=మన్మథునికీ, ప్రియభాషనే=ఆప్తబంధువైనదియు-మన్మథోద్రేకము కలిగించునది యనుట, చతుర...చన్వతి-చతుర = నిపుణములైన, వాక్=మాటలనెడి, ముక్తాఫల=ముత్తెములకు, ఉదన్వతి=సముద్రమైనదియు-నరస నల్లపములను బుట్టించునది యనుట, తన్వీ...విధౌ-తన్వీ - విలాసినులయొక్క, నేత్ర=కన్నులనెడి, చకోర = వెన్నెలపులుగులకు, పార్వణవిధౌ = పున్నమచందరుఁడైనదియు-చకోరములను బూర్ణచంద్రుఁ డెట్లు ఉల్లసిల్లఁజేయునో యట్లే యిదియు విలాసినుల కన్నుఁగవల నుల్లసిల్లఁజేయునని భావము, సౌభాగ్య...నిధౌ-సౌభాగ్యలక్ష్మీ=సౌందర్యసంపదకు, నిధౌ=నిధానమైనదియు-మంచి చక్కందనమును గూర్చునది యనుట, అగు, నవే యావనే=నూతనమైన ఐయస్సు-ఎలప్రాయమనుట, ప్రాప్తేనతి=కలిగినదగుచుండఁగా, కోఽపిధన్యః=ఎవఁడో యొకధన్యుఁడు, విక్రియాం=మన్మథ వికారమును, కలయకే = పొందఁడు. ఇట్టివాఁడు మిక్కిలి యరుదని భావము. ఈరెండుశ్లోకములను ఆలం. సీరసయవరూపకము.

ఉ. మారునికూర్చి చుట్టము సకమంచిత కేళిరసహృదంబు శృం

గారమహీజనీరదము శీ కంజముఖజనదృశ్యకోరరా

కారజనీశమండలము శీ కాంతవచోమణివార్ధి యశావసం

బారయఁ జెందుచో వికృతీనందనివాఁడె కృతార్థుఁ డిమ్మహిన్. 30

తా. ఒకచెట్టునకు మబ్బువలె శృంగారరసమును అంకురించి, చిగిర్చి పుష్పించు నట్లు పోషించునదియు, జలమునకుఁ బ్రవాహమువలె మన్మథకేళీరసము నెడతెగక విచ్చలవిడిఁ బ్రవర్తింపఁజేయునదియు, అనుంగుచుట్టమువలె మన్మథునికె ధోఁడై యుద్రేకింపఁజేయునదియు, * సముద్రము ముత్తియముల నీనునట్లు విన్నాణంపు నెఱజాణమాటల

* 'కరీషు జీమాల పరాహశ్చభ్రమత్సృహి శుక్త్యర్థవవేణుజాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితానిలోకే తేషాంశు శుక్త్యర్థవమేవ భూరి' ఏనుఁగు, చెఱకు, మబ్బు, పంది, నంకుపు, చేరప, పాము, ముత్తెపుఁజిప్ప, సముద్రము, వెదురు అను వీనిలోఁబుట్టిన ముత్తెములు లోకమునఁ బ్రసిద్ధములైనవి. వానిలో ముత్తెపుఁజిప్పను బుట్టునవియే మెండు.

నీటుగులుకఁ గలిగించునదియు, పున్నమచంద్రుఁడు చికోరముల నుల్లసించి జేయునట్లుచెలువల కన్నుఁగవల కుల్లాసము గలిగించునదియు, నక్కజంపుఁజక్కందనపునీటిని గిఱిగొనఁ జేయునదియు, నైన యెలజవ్వనము దలసూపఁగా ధన్యుఁ డెవఁడో యొక్కఁడు మన్మథ వికారము నొందక యుండునుగాని నందఱు నట్లుండుట యడిచి.

అవ. యాసనము అనర్థమూలముగాన కామినులను వడలినయెడల నది యనర్థములకు మూలమగుటయు మిక్కిలి దొలఁగి పోవును గదా యని యాశంకించి యాకామినులను విడుచుటయుఁ గష్టమని మూఁడు శ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ * సంసారేఽస్మిన్నసారే కున్వపతిభవనద్వారసేవాకళఙ్క ।

వ్యాసజ్గవ్యస్తధైర్యం కథ మమలధియో మానసం సంవిదధ్యుః ।
యద్యేతాః ప్రోద్యదిన్దుద్యుతిసిచయభృతో న స్య రమ్యాజనేత్రా
ప్రేక్షత్యాఙ్గీకలాపాః స్తనభరవినున్నధ్వభాజస్తరుణ్యుః ॥ 31

టీ. అమలధియః=నిర్మలమతులు- మహాత్ములనుట, ప్రోద్య...భృతః-ప్రోద్యత్=ఉదయించుచున్న, ఇన్దు=చంద్రుని యొక్క, ద్యుతి = కాంతి వంటికాంతిగల, సిచయ=చీరలను, భృతః = ధరించువారును-ఉదయించుచున్న చంద్రునికాంతితోఁ బోల్చుటచే నిట చీరలు మాంజివృక్షము (అనఁగా ఎఱుపుమించిన పసుపువనె) గలవిగాఁ దెలియునది-అట్టిచీరలను దాల్చినవారు ననుట, అమ్యాజనేత్రా=తామరలవంటి కన్నులు గల వారును-తామరతీరులవలె నిడుదలైన కన్నులుగలవారనుట, ప్రేక్షత్...కలాపాః-ప్రేక్షత్=కదలుచున్న-మోఁగు, కాఙ్గీ=ఁజింటిపేట మొలనూలును, కలాపాః=యిరుపది యైదు పేటలయొడ్డాణమును గలవారును-లేక అట్టి మొలనూలును దక్కిన హారాదిభూషణములునుగలవారనుట, స్తన...భాజః-స్తనభర=గుబ్బలబరువుచేరి, వినున్న=పంగుచున్న,

* ఈ శ్లోకమునకు.

సంసారేఽస్మిన్...కున్వపతిభవనద్వారసేవాపలమ్మ ।

వ్యాసజ్గవ్యస్తధైర్యం...మానసం సంవిదధ్యుః॥

అనుపాఠమున, కున్వప...ధైర్యం=దుష్టరాజుల మోసలకడ కొలువును గైకొనుటయందలి యానక్తిచే మిక్కిలి నశించిన ధైర్యముగల, మానసం=మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సంవిదధ్యుః=సహపాఠముగావించుకొందురు-అనఁగా తేర్చుకొందు రనియర్థము - తక్కినవాని కర్థము నమము. ఇట్టిజవరాండ్రు లేనిచో నట్టి కొలువునలన దిటవుమాలిన మనస్సును దేర్చుకొనలేరని భావము-అట్టికొలుపు మనస్సులెంపును దూలించియు నట్టిజవరాండ్రు ఉండుటంబట్టి వామనస్సునకు దిటవు కలుగునని యాశయము.

మధ్యః = నడుములను, భాజ = పొందినవారును ('మధ్యభాగాః' అనుపాఠమున నడుమ నేడి భాగము గలవారని యర్థము), బలితంపు గుబ్బచన్నులును సన్నని నడుమును గలవారు ననుట - ఇది సౌందర్యాతిశయసూచకము, అగు, ఏతాః = ఈ - ప్రసిద్ధులైనయనుట, తరుణ్యః = జవరాండ్రు, నమ్యః యది = లేకపోయిరేని, అమలధియః = నిర్మలమతులగువారు - మహాత్ములనుట, ఆసారే = సారములేని, అస్మిక్ = ఈ, సంసారే = (దారపుత్రాది పోషణవ్యాసంగరూపమైన) సంసారమునందు, కున్యపతి... ధైర్యం = కున్యపతి = దుష్టరాజులయొక్క, భవనద్వార = యింటిమోసలయొక్క, సేవా = కొలుచుట యనెడి, కళఙ్క = అపవాదమునందు - నెఱుసునందనుట, వ్యాసజ్ఞ = మిక్కిలి యాసక్తిచేత, వ్యస్త = చెడిన, ధైర్యం = ధీరత్వము గలదానినిగా, మానసం = మనస్సును, కథం = ఎట్లు, సంవిదధ్యుః = చేయుదురు - ఎట్లునుచేయ నేరరనుట - మహాత్ములీనంసారము నిస్సారమని తెలిసియు నిందలిజహరాండ్ర కులుకుబెరుకులకులొనై, ధైర్యముమాలి, తమ నిర్మలమనస్సులను కుచ్ఛితంపురాచనగతుల మోసలలకడ కొలువు గొలువ నియ్యకొనునట్టి కళంకము గలవానినిగాఁ జేసికొని రనియు నీజహరాండ్రు లేకుండిరేని యీనిస్సారమగు సంసారమునకై యింతటి కుచ్ఛితంపు బ్రదుకు నకుఁ బాలుపడరనియు భావము. ఇట్టి విశిష్టతరుణులుండుటవలననే మహాత్ములు సైత మిట్టి వారైరనియు కాన తరుణుల పరిహరించుట కష్టమనియు నాశయము. ఉత్తరవాక్యార్థము పూర్వవాక్యార్థమును సమర్థించి పాతువగుటచే కావ్యలింగ మలంకారము.

చ. జలజవిలోచనంబులును శ్రీ సన్నపుఁజందురకావించీరెలుం

గులుకుమెఱుంగుఁజన్నులును శ్రీ గొంచెవుఁగన్నులు రత్నకింకిణీ

కలరశనాగుణంబులును శ్రీ గల్గినకాంతలు గల్గలేని గా

సిలి మతిమంతు లేటికి వశసంతురు రాజగృహాంగణంబులన్. 31

తా. అప్పుడు చుచుచున్న చందురనికాంతిమటి వన్నెగల మలువ చెలువుగాఁ గట్టి, తామరతీకులవలె వాలుకన్నుంగవచెన్నుచూప, మొలనూలిగజ్జెలు గల్లుగల్లు మొరయ, బలితంపుగుబ్బల వ్రేఁగున లేఁగొఁదీఁగె యల్లలాడ, బెడఁగారు లేజురాండ్రులేనిచో, నిల్లాత్తులైనవారు నిస్సారమైన యీవట్టి సంసారమునకై దుష్టరాజుల మొగసాలకడ గొలుపుకొలుచునట్టి కుచ్ఛితంపుబ్రదుకుచే మనస్సు తెంపుమాలినవారు గావండుదురు.

శ్లో॥ సిద్ధాధ్యాసితకస్తరే హరవృషస్కన్ధాపరుగ్గద్రుమే ।

గక్షాధాతశిలాతలే హిమవతః స్థానే స్థితే శ్రేయసి ।

ఈ కుర్వీత శిరఃప్రణామమలినం మానం మనస్వీ జనో ।

యద్విత్రస్తకురజ్జశాబనయనా న న్యుఃస్మరాస్త్రం స్త్రియః॥ 32

టీ. విత్రస్త... నయనాః - విత్రస్త = మిక్కిలి బెడరిన, కురజ్జశాబ = లేడి పిల్లమంటి, నయనా = కన్నులగువారును - దీనిచే 'చకితమ్మగద్యగాథే' అను పద్య నీజాతి మూచితము,

కావుననే, స్వరాస్త్రం=మన్మథుని బాణమును-మహావీరుడైన మన్మథునికి జగములనెల్ల గెల్పు సాధనమైనబాణముగు వారసుట, అగు, స్త్రీయః=స్త్రీలు, యత్ సమ్యుః=లేకపోయిరేని, సిద్ధా...కన్దరే=సిద్ధ=యోగులచేత, అధ్యాసిత=ఆధిస్థింపఁబడిన-యోగుబంధునట్టియనుట, కన్దరే=గుహలుగలదియు, దీనిచేత్రపస్నిద్ధి గలిగించునదని నూచితము, హర...ద్రుమే-హర=శివునియొక్క - హిమవత్పర్వత క్షిరమగు కైలాసమున శివుఁడుగాఁపుండునుగాన నచటనే యెపుడు సన్నిహితుఁడై యుండునట్టి శివునియొక్క యనుట, పృష = (వాహనమైన) యెద్దుయొక్క - నందియొక్క యనుట, స్కన్ధ=మూఁపురముచే, అమృగ్గ=విలువఁబడిన, ద్రుమః=చెట్లుగలదియు-నంది వర్తింతుటను జెప్పటచే దాని నెక్కు శివుఁడును దగ్గఱనే యుండుట నూచిత మగుచున్నదిగాన నట్టి శివసన్నిధానముచే యఖిలశ్రేయఃప్రదమైనదని భావము, గక్తా...తలే-గక్తా=గంగచేత, ధౌత=కడుగుఁబడిన, శిలాతల=తాతి పట్టులుగలదియు- దీనిచే నతిపవిత్రమైనదని నూచితము, కాఁబట్టియే, శ్రేయసి-శ్రేష్ఠమైనదియుఁ లేక, శ్రేయస్కర మైనదియునగు, హిమవతః=మంచు కొండయొక్క, ప్థానే=ప్రదేశము, స్థితే (నతి)ఉండఁగా, కః మనస్తే=ఏబుద్ధిమంతుఁడు, మానం=తనమానము, శిర...మలినం-శిరః ప్రణామ=తలవంచి నమస్కరించుటచే, మలినం=చెడినదిగా-దుష్టరాజుల పాదములకు దలవంచి నమస్కారము నేయుటచే కళంకితమైనదిగా ('శిరః ప్రణామమలినం మ్లానం' అను పాఠమున, శిరః=తనతలను, ప్రణామ మలినం=నమస్కారముచే కళంకితమైనదిగా-అనఁగా దుష్టరాజుల పాదములకువందనమునేయుటచే దూషితమై, కావుననే, మ్లానం=వాఁడైనదిగా-ఉత్కర్షలేనిదిగా)కుర్వీత=చేయును-ఎఁడును జేయఁడనియర్థము. కాముని తూపులవలె మరులుకొలుపు జవరాండ్రులేనిచో మతిమంతులు పుణ్యవంతమైన హిమవంతమున వసించి తపంబునేసి కడతేజిన వారగుదురుగాని, రాజులకుఁ దలవంచికొని కొలిచి బ్రతుకునంత మానమును జెలుపుకొనువారు గారని భావము. అహోమమన్తభాస్త్రమువలె సున్న స్త్రీలను బరిహరించుట కష్టముగాన వానిబట్టియే మనస్సులగు వారికిని ఇట్టి ప్రణామాదిదురవస్థాప్రాప్తియని యాశయము.

శా. గంగాధౌతశిలాతలంబు హరగోరస్కంధప్రదేశాహతో

త్తుంగత్కౌజము సిద్ధసేవితగుహశస్త్రోమంబు శీతాచలో

త్సంగం బుండఁగ నెవ్వఁ డోవు నృపపాదంబుల్ దలం దాల్చు సా

రంగీశాబవిలోచనల్ మనసిజాత్రస్త్రంబుల్ సతుల్ లేనిచోన్. 32

తా. బెదరిన కొదమలేడివంటి బెరుకుఁగన్నులఁ జెన్నారచుఁ గాముని తూపులవలె మరులుకొలుపు చెలువలంబట్టియే బుద్ధిమంతులగు వారునైతము రాజులకుఁ దలవంచి కొలువునేసి దమమానముఁ దూలపుచ్చుకొను చున్నారగాని యట్టికామినులు లేనిచో

(సిద్ధులచే దండయు నొప్పుగుహల కలిమిని) దపస్సిద్ధి కలిగించునదై, (నంది తనలోని మామల సంపదలీలమై విఱుచుట వలనఁ దెలియందగు శివస్మిద్ధిచే) నతిశ్రేయస్కరం దై, (ఁగానలంబులఁ దపిసిన కీలాతలంబులవలన) అతిపవిత్రమై యొప్పుమంచుకొండ నొక యెడనుండి కడతేజఁ జూతురుగాని యట్లు తలవంచి కొలిచి మానము చెఱుపు కొనరు.

శ్లో॥ * సంసార తవ పర్యంతపదవీ న దవీయసీ!

అస్తరా దుస్తరా నస్మ్యర్థది తే మదిరేక్షణాః॥

33

టీ. సంసార=ఓసంసారమా, తే=నీయొక్క, అస్తరా=నడుమ - సముద్రమవంటి నీనడుమననుట, దుస్తరా = తరింపశక్యముకానివారై - మహానదులవలె నతిక్రమించి పోవఁదరము కానివారై, మదిరేక్షణాః=స్త్రీలు, నస్మ్యయది=లేకపోయిరేని, తవ=నీ యొక్క, పర్యంతపదవీ=పాలిమేర, దవీయసీ=మఱింతదూరమైనది, న=కాదు-అనఁగా స్త్రీలునడుమనుండుటచేఁ గలిగినదూరముకంటె మఱింతతక్కువదూరముననే నీచివర యెల్ల యుండుననుట. సంసారము దరిచేరుటకు స్త్రీలు అడ్డుపాటు అగుదురు-కాన వారిని పరిత్యజించుటచేతనే శ్రేయము కలుగుననిభావము.-అలం. కావ్యలింగము.

అమితసంసార నీదుపర్యంతపదవి

గతి దలంప దవీయసి శ్ గాదునూ వె

యర్థి కీలోనఁ గడవంగ శ్ నలవిగాని

ఖంజరీటాయతాక్షులు శ్ గలుగరేని.

33

తా. ఓసంసారమా! నీపాలిమేరను జేరవలయునన్న నడుమ జవరాండ్రు దాటఁ గూడరాని వారై యున్నారు. వారు లేనియెడల నీయెల్ల యిప్పుడు తోచునంత దవ్యగా నుండదు. మఱింత దాపుగానే యుండి యుండును.

* ఈశ్లోకమునకు.

‘సంసారోదధినిస్తారపదవీ న దవీయసీ!

అస్తరా దుస్తరా నస్మ్యర్థది రే మదిరేక్షణాః॥

అనిపాఠాంతరము. రే=ఓరీ-ఓజనుఁడా యనుట, ‘అస్తరా దుస్తరా మదిరేక్షణా నస్మ్య ర్థది=నడుమఁ(అనఁగా సంసార సముద్రమునడుమఁ) గడవరాని వారగు స్త్రీలు లేకుండి రేని ‘సంసార+ఉదధి నిస్తారపదవీ = సంసార మనెడిసముద్రమును దాటు మార్గము. దవీయసీ న = మఱింత దూరముకాదు - సమీపమునందే యుండుననుట. స్త్రీలంబట్టియే సంసారము తరింపరాని దైనదని రెండుపాఠములయందును భాషము సమానము.

అవ. ఇట్లు స్త్రీలయం దనురక్తికై సంభోగమును వర్ణించి, యిపుడు బుద్ధిమతులకేని స్త్రీలను పరిహరించుట కష్టమగుటచే నందఱు వారియం దాసక్తులే యగుదురు, అట్టి సంసారులకు శ్రేయస్సు కలుగుట యెట్లు? అని యాశంకించి యాస్త్రీలను అనురక్తిచేఁగలసి యున్నవారికి నిహలోకఫలమును, విరక్తిచే వదలినవారికిఁ బరలోక ఫలమును గలుగునని తలఁచి దానిని నిరూపించుటకై యనురక్తి విరక్తియను రెండుపక్షములను నీవిశేషి ముగియునఁకు వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ * దిశ వసహరిణ్యేభ్యో వంశకాణ్డచ్చవీనాం

కబళ ముపలకోటిచ్చిన్నమూలం కుశానామ్ |

శుకయువతికపోలాపాణ్డతామ్బూలవల్లి

దళ మరుణనఖాగైః పాటితం వా వధూభ్యః॥

34

టీ. (పాజన=ఓయీ ! అని అధ్యాహార్యము), వసహరిణ్యేభ్యః=పుణ్యారణ్యమం దలి యాఁడుజింకలకు-అచ్చటఁ దపస్సుచేయుటవలన వెఱపులేక లేళ్లు దాపునకు రాఁగా వానికని భావము, వంశకాణ్డచ్చవీనాం=వెదురు మోసులయొక్కకాంతి గలవియగు, కుశానాం = దర్శలయొక్క, ఉపల...మూలం-ఉపలకోటి=త్రాతి మొనచేత, చిన్న = ద్రెప్పఁబడిన, మూలం=మొదలుగుల-పుణ్యారణ్యములందు కొడవలి మొదలగు సాధనములు గలుగవు గాన కఱకుకొనలుగలత్రాలు సాధనముగాఁ జెప్పఁబడినవని తెలియునది, కబళం=గ్రాసమునైనను-కఱకుత్రాల కొనలచేఁ ద్రుంపఁబడినవై వెదురు మొలకలవలె వొప్పు దర్శలయొక్క గ్రాసమునుగాని యనుట, వా=లేక, వధూభ్యః=స్త్రీలకు, అరుణనఖ అగైః=ఎఱ్ఱనిగోళ్ల కొనలచేత, పాటితం=చీల్చఁబడిన, శుక...దళం-శుకయువతి =చిలుక పెంజియొక్క, కపోల=చెక్కిలివలె, ఆ పాణ్డ=కొంచెము తెలుపుమించిన పసిమివన్నెగల, తామ్బూలవల్లిదళం=తములపాకునుగాని, ('శుకయువతి' అనుపాతమున, శుకయువతికపోల=శుకదేశపుతరుణులయొక్క చెక్కులవలె, ఆపాణ్డ=అంతటఁ దెల్లగా నున్న, తామ్బూలవల్లిదళం=తములపాకును గాని, అనియర్థము), దిశ=యిచ్చు- ఇచ్చట, నడవులందు లేళ్లకు గజికపోలచలు ద్రుంచి యిచ్చునుటచే తపస్సు నాచరించుటయు,

* 34-వ శ్లోకముతోలుత 'ఇతి సంభోగవర్ణనమ్. అథపక్షద్వయనిరూపణమ్' అని యవతారిక దాక్షిణాత్యశ్లోకములందుఁ గానిపించెడి. 33-వ శ్లోకముతో సంభోగవర్ణనము ముగియఁగా 34-వది మొదలుకొని 40-యవది వఱకుఁగల యేడు శ్లోకములచే పక్షద్వయమును (అనఁగా అనురక్తి విరక్తియను పక్షముల రెండిని) నిరూపించువల్లు ప్రతిష్ఠాచూపట్టమున్నది.

జవరాండ్రుఁ బాగా లిచ్చునుటచే సంసారము నలుపుటయు సూచితములు. విరక్తితో తపందైనఁ జలుపుము. ఆసురక్తితో సంసారమునైనఁ జేయుమనుట. విరక్తియందు తపస్సును ననురక్తియందు సంసారమును అనురెండే పరమసౌఖ్యప్రదములు కాని తక్కినవి కావని భావము. ఇట్లే మీఁదనెల్ల నూహించు కొనునది. గోళ్లు ఎఱ్ఱనివిగా నుండుట మహాభాగ్యులక్షణమగుటచే సుఖితృప్త్యును దెలుపుటకై యది యిట 'అరుణ సఖాగ్రోః' అనిచెప్పఁబడియె. ఇందులకు 'పాణీ పాదతలేరక్తే నేత్రాస్తత్స నఖస్తథా| తాలు జిహ్వధరోవ్థంచ సప్తరక్తః సుఖీభవేత్' అను సాముద్రికశ్లోకము ప్రమాణము.

చ. శిలమొన మూలముల్ చిదిమి ర్చెన్నుగ వేణుకరీరకాంతిచే
లలితము లై నదర్శకబరళంబులు లేళ్లకు నిమ్ము కానలోఁ
గలితశ కాంగ నావిపులగండనుపాండుర నాగవల్లికా
దళముల గోళ్లఁ ద్రుంచి వనితాతతికైన నొసంగు మిమ్ములన్. 34

తా. ఓయీ! పుణ్యారణ్యములందుఁ దెదరులేనిదై దాపునకు వచ్చెడి యాడు జంకలకు వెదురుమోసులవరె మిసిమిగల గణికపోచలను గఱకుజ్జాళ్లకొనలచేఁ గోసి పేతపెట్టుము- (విరక్తి కలవాడవేని యడవికిఁబోయి తపంబు నేయుమనుట). లేదా, జవరాండ్రుఁ, ఆడుచిలుకలచెక్కిఁగులవరె నించుక తెలుపుమిజిన పసిమివన్నెగల తముల పాకులను నెఱ్ఱగోటిమొనలచేఁ జీల్చియిమ్ము- (అసురక్తి గలవాడవేని యింద్లయందు చెలువలతో సంసారము నలుపుమనుట).

శ్లో॥ *అసారాః స స్త్యేతే విరతివిరసా పాపవిషయా
జగుప్స్యంతాం యద్వా నను సకలదోషాన్పద మితి ।

* పక్షద్వయనిరూపక మైన శ్లోకన పక్షములోని యీ 'అసారాః సస్త్యేతే' అను శ్లోకమునకు 'అసారాః సస్త్యేతే విరతి విరసాః పాపవిషయా| జగుప్స్యంతాం యద్వానను సకలదోషాన్పదమితి' అను పాఠాంతరము గ్రహించి యీ పూర్వార్థమునకు 'పాపములైన విషయును రెల్ల ససారములనికాని, విరతివిరసములనికాని, సకలదోషాన్పదమనికాని యేవ గింపఁబడునుగాక' అని 'జగుప్స్యంతామ్' అనునొక క్రియనుబట్టిమావి క్తిపరముగా నర్థము నేసి యుత్తరార్థమునకు అసురక్తిపరముగా నర్థముచెప్పి యిది పక్షద్వయనిరూపకముగా నమర్చింపఁబడినది. అయినను ఉత్తరార్థమునందు మూడవ పాదమున 'పుడమిలో పరహితముకంటె శుక్కుడు పుణ్యములేదు' అనియు, నాలవపాదమున 'సంసారములో స్త్రీకి మించిన రమ్యవస్తువులేదు' అనియు నున్నవి. ఇందు మొదటిది యేపక్షములోను కేరని సామాన్యవిషయము. రెండవది మాత్ర మసురక్తిలోఁజేరినది. ఈ రెండును పరస్పరసంబద్ధములుకాక వేరువేరు నిబద్ధములైనవి. కాన యీ రెంటిని గలిపి యసురక్తి పరముగాఁజేయుట కల్పనాగౌరవమేకాని కవిహృదయముకానేరదు. పూర్వార్థమెల్ల

తథా వ్యేత ద్భూమా నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం
న చాన్తిక సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్॥

35

టీ. ఏతే=ఈ-ప్రసిద్ధములైన, విషయాః=శబ్దాదివిషయములు-లేక, హారచందనాదులు, అసారాః = అస్థిరములుగా-లేక, నిస్సారములుగాఁగాని, అథవా = లేక, విరతి విరసాః = పరిణామనమయమున అనర్థకరములుగాఁగాని, సంత = ఉండుఁగాక, యద్వా=లేక, నకల...న్నదమితి = రాగద్వేషమోహాదినకలదోషములకుఁ బట్టయిన దనిగాని, జుగుప్సంతాం=ఏగింపఁబడునుగాక-వెగటుతో విడువఁబడునుగాకయనుట. అట్లు విడుచుటచే, 'స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనంతం విదధతే' అన్నట్లు పరమ సుఖము లభించును. తథాపి=అయినను-విషయములు నిస్సారములుగాను విరతివిరసములుగాను నుండినను దోషాన్నదములుగా ఏగింపఁదగినవైనను అనుట, రెండువిషయములుమాత్రమట్టివి గావచ్చునన్నాడు. ఆవియేవన, ఏతత్ = ఈభూమా=భూమియందు, పరహితాత్ = ఇతరులకుఁజేయు హితముకంటె, అధికం=ఎక్కువైన, పుణ్యం=సుకృతము, నహి=లేదు గదా- 'శ్లోకార్థేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రన్థోటితిః | పరోపకారః పుణ్యాయ పోషాయ పరపీడనమ్' అనుటచే పరహితమే అత్యంతపుణ్యమైనదనుట, అన్తికం సంసారే=ఈసంసారమునందును, కువలయదృశః = కలువకంటికంటె, అపరం=వేరైన, రమ్యం=మనోహరమైనవస్తువు, న=లేదు-ఇదియే మిక్కిలి మనోహరమనుట, కాబట్టి విషయములన్నిటిని దోషాదులుగాఁ గనుఁగొనినను, భూమియందు పరహితము సంసారమునందు స్త్రీ అనురేషువిషయములను మాత్రమట్లు గనుఁగొనరాదని భాషము.

చ. దురితనిదానముల్ సకలదోషగృహంబులు సారహీనముల్
పరిణతి ఘోరముల్ విషయపద్యతలెంతయుఁ గుత్సితంబులి
ధరను బహిష్కారసుకృతంబును బోలవు పుణ్యముల్ మనో
హరతరవ స్తువుల్ కువలయాక్షులకన్నను గల్గ వెవ్వయున్. 36

తా. ఈశబ్దాదివిషయములను నిస్సారములనికాని, కడపట ననర్థము గలిగించునవనికాని, సకలదోషములకుఁ బట్టయిన వనికాని యేగించి విడిచినను వీనిలో పరోపకారమును పూవుబోడియు ననురేషుమాత్రమట్టివిగావు. ఏలన నిష్పడమిని పరహితమునకంటె మించిన పుణ్యములేదు. ఈసంసారమున కలువకంటికంటె నింపైనది మఱొకటిలేదు. కావున పరహితమాచరించుచుఁ గాంతలం గూడి సంసారమును నడపవలయును.

విరక్తి పరమైనట్లు ఉత్తరార్థ మెల్ల అనురక్తిపరము గావలసి యుండఁగా నందు తృతీయ పాదవిషయము అప్రసక్తమైనదిగాను ఏకదేశమైన చతుర్థపాదముమాత్రము ప్రకృతపరముగాను నుండనేల. పూర్వార్థముయొక్క పాతాంతరమును అంతగాయుక్తముగాఁ ధోషదు. కాన నీ శ్లోకము పక్షద్వయనిరూపకము గాదు.

శ్లో॥ మాత్సర్య ముత్సర్య విచార్య కార్య

మార్యాః సమర్యాద మిదం వదన్తు ।

సేవ్యా నితమ్భాః కిము భూధరాణా

ముత స్తరస్తే రవిలాసినీనామ్॥

36

టీ. ఆర్యాః=పండితులు-లేక పండితులారా అని సంబోధనపరముగానుగ్రహింప
వచ్చును, మాత్సర్యం=అసూయను, ఉత్సర్య=నిరాకరించి-విడిచియనుట-మాత్సర్యము
యథార్థమును జెప్పనీయదుగాన దానినివిడిచి యనిభాషము, కార్యం=కర్తవ్యమును-చేయఁ
దగినదాని ననుట, విచార్య = చక్కగా నాలోచించి, సమర్యాదం = మర్యాదతోఁ
గూడునట్లుగా-అనఁగా సత్సార్థ మనుమేరను అతిక్రమింపక యనుట, ఇదం=దీనిని,
వదన్తు=చెప్పుదురుగాక. అది యేదనఁగా, సేవ్యాః = ఆశ్రయింపఁదగినవి, భూధరా
ణాం=పర్యవర్తములయొక్క, నితమ్భాః కిము = కటకప్రదేశములా, ఉత=లేక, స్తర...
విలాసినినాం - స్తర=మన్నభునిచే, స్తేర = ఉల్లసిల్లునట్టి - అనఁగా మన్నభ మదము
మిక్కిలిగల, లేక, స్తర=మన్నభావేశముచే, స్తేర = అందక త్రియలైన - అనఁగా
సంభోగంపుతమిని జాపుచిటునవ్వుచే ముద్దుగులుకునెమ్మెగము గలవారైన యనుట,-
లేక, ఏవిషయమందును గుఱిగా నెలకొనక విచ్చలవిడి నందంద యల్లల్ల నీటుగా వెలసి
పాలయు కడగంటిచూపులు *స్తేర మనఁబడునుగాన,,స్తరస్తేర=మన్నభుఁడు ముఖ్యము
గాఁ గలిగి(అనగామన్నభునిచే ముఖ్యముగాఁ బురికొలుపఁబడి)యందంద విచ్చలవిడి నీటు
గా నొలయుకడకంటి చూపులుగల యనియు నర్థాంతరము,విలాసినినాం=పగలాండ్రయొ
క్క, నితమ్భాః=మొలలా-కొండనడుములా కులుకులాండ్ర పిటుఁడులా యాశ్రయింపఁ
దగిన వేది చెప్పుదురుగాక యనిభాషము. వైరాగ్యమున్నచో గిరినితంబములును, అ
లేనిచో విలాసిని నితంబములును, సేవ్యములని యాశయము. ఇవట పృత్త్యనుప్రాసమన
శబ్దాలంకారము.పర్యవర్తకటకములను స్త్రీకటిభాగములను 'నితమ్భాః'అను శ్లిష్టమైన యేక
పదముచేతనే చెప్పినాఁడు గాన శ్లేష యనునర్థాలంకారము. మఱియు గిరికటక నాఁ
కటిభాగములు రెండును ప్రకృతములగుటచేత నీశ్లేష కేవలప్రకృతమైనది. ఒక కాడ
యందు రెండుపండ్లవలె నొకశబ్దమునందే రెండర్థములు స్ఫురించుటచే నిది యర్థశ్లేషయు
నగు. మొదటఁ జెప్పిన పృత్త్యనుప్రాసమును దానికి విజాతీయమైన యీశ్లేషయు తిల
కండులములవలె పరస్పరనిరపేక్షములుగా నుండుటచే సంస్పృష్టి.

* అపరిచ్ఛిన్న విషయం మదమస్థరమివితమ్ । స్ఫురద్యుచ్చిపక్షతాయుక్తం
తత్ స్తేరమితి కథ్యతే; విషయ మిది యనిలేక, మత్తుచేమందటిలి యరమొడ్చిన్నదై కథ
లుచున్న కనుబొమ్మలును తొంగలి అప్పలును గలిగినచూపు స్తేరమనఁబడును.

శృంగారశతకము - పక్షిద్యయనిరూపణము.

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడగనాడి సమంచితకార్య నిశ్చయో
దారవిచారులై సరసతక వచియింతురు గాక సజ్జనుల్
ధారుణి సేవ్యముల్ గిరినితంబములో మజ్జి కాక మన్మథ
స్తేరవిలాసినీజనవి శేషనితంబములో తలంపంగన్.

తా. ఉండఁదగినవి కొండలకటకములా? లేక, మన్మథమదముచే నల్లని
నటు వాలారుఁ గడంగితిమాడ్కులు నిగుడ్చు కుటులొండ కటివేళములా? ఈ
విడిచి చక్కఁగా విచారించి పండితులైనవారు మేరతప్పనియట్లు చెప్పదురు గాక.

శ్లో॥ సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరలే ద్వే గతీ పజ్ఞితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతామృతావలీతేధియాం యాతుకాలః కథఞ్చిత్
నోచే న్ముగ్ధాజ్ఞానానాం స్తనజఘనఘనాభోగసమ్భాగినీనాం
స్థూలోపనసలీమ స్థితికరలస్పర్శలీలోద్యమానామ్ ॥

టీ. స్వప్నసారే=స్వప్నముయొక్క- సారమువంటి సారముగలదియు-అనఁగా
ప్రముఖమైన మిథ్యాభూతమైన దనుట, పరిణతి తరలే-పరిణతి=పరిణామమునందు, తరలే
అగ్నిరమైనదియు - శీతమైన పరిణామము లేనదనుట. - కాశ్వతము కానిదని భాష
సంసారే=సంసారమునందు, ('సంసారేస్తిన్నసారే' అనుపాఠమున సారహీనమైన
సంసారమునందని యర్థము), పజ్ఞితానాం=పండితులైనవారికి - ఎఱుక గలవారి కను
ద్వే=రెండు, గతీ=అవస్థలు- లేకమార్గములు, కలవు అని శేషము, ఆగతులు రెండేవియె
చెప్పుచున్నాఁడు, తత్త్వ...ధియాం-తత్త్వజ్ఞాన=తత్త్వజ్ఞాన మనెడి, అమృతామృత
అమృతమువంటి జలమునందు, స్థవ=తెప్పవలె, లలిత=మనోహరమైన, -లేక, స్థన=తెప్ప
జేలుటయందు, లలిత=ఉల్లాసముగలదియగు ('పరిలులిత' అనుపాఠమున అంతట వర్తిం
నట్లుచేయఁబడినట్టి-అనఁగా ఆజలముననంతటనోలలార్పఁబడినట్టి యనుట), ధియాం=జ
గలవారలకు-తత్త్వజ్ఞానామృతరసమున నెఱవరసమగు నోలలాడునో యట్టి పండితులక
ట, కాలః=కాలము, కథఞ్చిత్=ఎట్లోయొకవిధమున, యాతు=కడచి పోవుముగాక.
త్వజ్ఞానముచేనుల్లసిల్లుచు కాలముపుత్తురుగాక యనుట-ఇదియొకగతి. నోచేత్=(ఇట్ల
కాదేని, స్తన...సమ్భాగినీనాం-స్తన=చన్నులయొక్కయు, జఘన = మొలలయొక
యు, ఘన=గొప్పవియైన, ఆభోగ=పరిపూర్ణతయొక్క-విస్తారముయొక్క, సమ్భాగినీనా
=అనుభవము- లేక ఉపయోగము గలవారైన-విడిచిచన్నులును పలుఁడ పిఱుఁడులు
గలవారై నయనుట('స్తనఘనజఘనాభోగసమ్భాగినీనాం' అనుపాఠమున, స్తన...భోగ
చన్నులయు గొప్ప మొలలయు విస్తారమునందు-అనఁగా విడిచియైనచన్నులయందును
తంపు పిఱుఁదులయందును, సమ్భాగినీనాం=సంభోగించునిచ్చ గలవారైన, లేక, స్తన

లందును ఘనజఘనములందును, ఆభోగసమ్మేళిగీనాం=విస్తరించిన సంభోగేచ్ఛ గలవారైన
-అనగా కుచమర్దనము అనెడి బాహ్యసంభోగమును రతి యనెడి ఆభ్యంతర సంభోగము
ను ఆభిలషించువారైనయనుట- దీనిచే స్త్రీకిని సమానురాగము వ్యక్తమగుచున్నది. ఇది లేని
చో శాభాసము ప్రసక్తించుమగాన నిట్లు స్త్రీపురుషులకు సమానురాగత్వము చెప్పబడిన
దని తెలియునది- 'స్తనఘన... సంసర్గిణీనాం' అనుచో. 'చన్దులయు గొప్ప మొలలయు
సంసర్గముగలవారైన' యని యర్థము.) ముగ్ధాజ్ఞనానాం=ముద్దరాండ్రయొక్క- నవయౌవన
ము తలనూపుచున్న చెలువలయొక్క, నూలోపన్ధ స్థలీష=నూల=బలుపుగల-బటువై
సిండానియనుట, ఉపస్థస్థలీష=మన్నధగృహస్థానములందు, స్థగిత...ద్యమానాం=స్థగిత
=స్థిరమైన-గట్టిగా నెలకొలుపబడిన యనుట-లేక, కప్పబడిన-తెలియనట్లు ఉంప
బడిన, కరతల = అణచేతులయొక్క, స్పర్శ = తాఁబడు అనెడి, లీలా = లీలయందు,
ఉద్యమానాం=పూనికగలవారికి- ముగుసల మర్తస్థానముల విలాసముగాఁగేల స్పృశించి
సుఖమనుభవించు పండితులకనుట, (కాలోయాతు=కాలము జరిగి పోవునుగాక) - ఇది
రెండవగతి. జ్ఞానసిద్ధిచేఁగాని కామినిగోష్ఠిచేఁగాని పండితులు కాలము పుచ్చవలయు
ననియును ఈరెండుగతులే యుత్తమములుగాన ఈ రెండుతప్ప మఱియొక్క గతిని
కాలము పుచ్చరాదనియును భావము. 'నూలోపన్ధ' అనుటచే నిచట స్త్రీలకు చిత్రిణీ
జాతి నూచితమగుచున్నది.

శా. సారం బెక్కడలేక మిథ్య యగుసంగిసారంబునకా మార్గముల

బాటం జూచిన రెండు పండితులకుఁ గీ బ్రహ్మానుసంధానయో

గారూఢత్వము రూపవద్యవతిరీతమ్యస్థూలమీనధ్వజా

గారన్యస్తకరారవిందకృతయోగ్యస్పర్శలీలాప్రియున్.

37

తా. సంసారము కలవలె కల్గయొనది, నిలుకడయులేనిది. కానయెఱుకగలవారి కిండ్
నడచుకొనవలసినమార్గములు రెండుగలవు. అవి యేవనగా, వారు తమమనస్సులను తత్త్వ
జ్ఞానము నెడియమృతరసమున నోలలారుచు సుఖముగాఁ గాలము పుచ్చవలయును. ఇట్లు
కాదేని ముఁదచన్నులును బలితంపుఁబిఱుఁదులును గల యెలపరువంపుముద్దరాండ్రతోడ
విలాసముగాఁ గ్రీడించుచునైనను కాలము జరుపవలయును.

శ్లో॥ † ఆవాసః క్రియతాం గాఢే పాపహారిణి వారిణి ।

* 'ఏకత్రై'వాసురాగచ్ఛేత్తిర్యజ్ఞేచ్ఛగతోఽసివాఽయోషిలో బహున క్తిశ్చేద్రసా
భాన స్త్రీధామతః' అని ఆభాసముత్రివిధము.

† 'గాఢంవారి మనోహరి మురారిచరణచ్యుతమ్ । త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహరి
పునాతు మామ్' 'పాపాపహరి దురితారి తరణ్ణతారి, దూరశ్రునారి నిరరాజురహవిహారి ।

స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహరిణి హరిణి॥

38

టీ. పాపహరిణి=పాపములను హరించునట్టి, గాక్ష=గంగానదిని సంబంధించినట్టి, వారిణి=జలమునందు, ఆవాసం=నివాసము-స్నానపాదులు సేయుచు నా గంగానదియొద్ద నుండి పడి యనుట, క్రియతాం = చేయఁబడునుగాక - స్నానపాదములచే బాహ్య భృంతరశుద్ధి గలిగి స్వగ్రాపవర్గములు లభించునుగాన నట్లుచేయఁదగునని భావము. (అథ) వా=లేక, హరిణి=ముత్తైపునరులుగలదియు, కావుననే, మనోహరిణి=మనస్సును మిక్కిలి హరించునదియు, అగు, తరుణ్యా=జవ్వనియొక్క, స్తనద్వయే=నన్ను దోయియందు, ఆ వానిక్రియతాం=నివాసము చేయఁబడునుగాక - అంటే రమింపఁదగుననుట, తరుణీ స్తనముల నాశ్రయించుటయే నిరతిశయసుఖము కలిగించునది గాన నట్లు చేయఁదగునని భావము. ఇటు తరుణీశబ్దము గ్రహించుట చన్నుగవ సోలక బలితంపుబిగి కలిగియున్నదని తెలుపుట కొఱకనితెలియునది. రతనాలకడియములు బంగారుకడియములు రెండుకెల్లొయ్యట్లే చన్నుగవయు ముత్తైపునరులును నొండొంటికి రామణీయకము గలిగించును గాన చందోయికి 'హరిణి' అని విశేషణము గూర్చుడెను. తరుణీశబ్దముచే బిగి తెలుపఁబడెను. ముత్తైపు నరులచే నలరారు బిగువుంబులే మిక్కిలి రమించుటకుఁ దగినవిని భావము. ఇందు పూర్వార్థమున వృత్త్యనుప్రాసము. ఉత్తరార్థమున భిన్నార్థకములైన యొక తీరుపదము లే'హరిణి హరిణి' అనిపచ్చుటంబట్టి యమకము. ఈరెండు శబ్దాలంకారములును బరస్పరనిరపేక్షములుగాన పీనికి సంపృష్టి యని తెలియునది.

తే. అఖిలపాతకభయహరి శ్రీయైనగాంగ

వారియందైన యువమనోహరి యగుచు

హరి యగుకల్పికులుమిటారిచన్ను

దోయియందైన వాసంబుశేయవలయు.

38

తా. సకల పాపములను దూలించు గంగాజలంబుల స్నానపానంబులు సేయుచు దాని తీరమున పడించి బాహ్యంతరశుద్ధి నొంది స్వగ్రాపవర్గములం బడయందగును. లేదా, యుక్తార్థకారి హరిపాదరతోవిహరి, గాఙ్గంపునాతు పరితః శుభకారి వారి॥ అని గంగా జలములు సకలపాపక్షయకరములగుట వర్ణింపబడినది. మఱియు నది స్వగ్రాపవర్గప్రదమని 'సితానీతేనరీతే యత్ర సద్గతే తత్రాప్లుతాసో దివ మత్పతన్తి॥ యేవైతస్యాం విసృజన్తి ధీ రాస్తేజనాసో అమృతత్వం భజన్తే॥ తెల్లని నల్లని నదులు రెండెచట సంగమించుచున్నవో యందు మునిగినవారు దేవలోకమునకుఁ బోవుదురు. అచట నెవరు దేహమును విడుతురో నాధీరులు అపవర్గమును బొందుచున్నారు' అనిశృతియు 'గక్తాతుజ్జతరక్షణీ భవభయన్తే కాపహ సర్వదామర్త్యానా మవగాహనాత్సకృదపి స్వర్గేఽపి సంస్థాపిసీ' అని స్మృతియు పోలిపాదించెడిని.

మత్తెపుడులచే నలరారు జవాలి బిగిగబ్బిగుబ్బలయందు రమించుచు నిహలోక సుఖ మునైనఁ బడయందగును.

అవ. ఇక రెండు శ్లోకములచే నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కీ మిహ బహుభి ర్మై క్త్యక్తి శూన్యైః ప్రలాపై

ర్వయ మిహ పురుషాణాం సర్వదా సేవనీయమ్ ।

అభినవమదలీలాలసం సుందరీణాం

స్తనభరపరిఖిన్నం యావనం వా వనం వా॥

39

టీ. ఇహ=ఈవిషయమునందు, బహుభిః=అనేకములును, యుక్తి శూన్యైః=ఒప్పిద ములేనివియు-సారహీనములు ననుట, ఉక్తైః=చెప్పఁబడినవియునగు, ప్రలాపైః=ప్రేలుటల చేత-అనర్థకవచనములచేత ననుట, కిం=ఏమి, ఫలమని శేషము-సారములేని వట్టి ప్రేలరి మాటలు పెక్కుచెప్పటవలన మొట్ట పట్టుకొనుటే కాని మఱియొక్క ఫలము గలుగదనుట. అయితే, ఇహ=ఈలోకమునందు, పురుషాణాం=పురుషులకు, ద్వయం=రెండు, సర్వదా= ఎల్లప్పుడును, ('సర్వథా' అనుపాఠమున అన్ని విధములచేత నని యర్థము), సేవనీయమ్= సేవింపఁదగినది. ఆరెండెవ్వియనఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు, అభినవ...లాలసం-అభినవ= క్రొత్తయైన, మద=మన్న థావేశపుమత్తుయొక్క-దానిచే గలిగిన యనుట, లీలా=విలాస ములందు, లాలసం=ఆనందమైనట్టియు-వలపుసాలుపునఁజేయు చిన్నైలువన్నెలు గలదియు ననుట, స్తన...భిన్నం=స్తనభర=గుబ్బలబరువుచేత, పరిఖిన్నం=మిగుల బడలినట్టియు, సుందరీణాం=అందకత్తియల యొక్క, యావనంవా=ఎల్లప్రాయముగాని-ఇవట అచేతన మైన యావనమునకు చేతనధర్మములైన లాలనత్వపరిఖిన్నత్వములు కలుగవుగాని యావన వతియొక్క యాధర్మము లాయావనమునందు ఉపచరించినవని తెలియునది-మరుఁడు పెరరేపువలపుసాలుపునఁ గ్రొత్తలుగాఁ బొటమరించు కలికి కుటుకులు గలదియు, గబ్బి గుబ్బలప్రేరగున నల్లల్ల పవరించు చేట్టితములు గలదియునైన యెలజవ్వనముగాని యనుట, వనంవా = పుణ్యార్థ్యముగాని, సేవింపఁదగినది యని సంబంధము. ఈరెండు పరమ సుఖప్రదములని భావము.

చ. కనుగొనయుక్తి యుక్తములు శ్రీ గానివి మాటలు వేయు నేటికి

గొనబుగ రెండు మానవులకు భజనార్థము లైనవస్తువుల

వినుతనవీనచారుమదరవిభ్రమలాలసనుందరీజన

స్తనభరభిన్నమై యమరురయావనము వనము వనుంధరన్ .39

* చను గుబ్బలే మత్తెపునులకు వన్నె గూర్చుట 'తరుణీ స్తన ఏవ దీప్యతే మణిహారావలిరామణీయకమ్' అని శ్రీహర్షుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

తా. సారములేని పలుమాట లూరక పేలిటవలనఁ బడయేమి ? మరువికారంపు సొంపు దళకూత్త ముత్తిలి యొయ్య నొయ్య బొడనూపునొయ్యారంపుఁ గలుకుమీటు చును, గ్రిక్కిరించునుఁగవవేఁగున నల్లల్ల సోలి క్రాలుచును నున్నయందకత్తియల యెలప్రాయం బనుభవించి యిహసుఖంబుఁజేసి, లేదా పుణ్యారణ్యంబుల నిలిచి తపంబు జేసి యాముష్మికసుఖంబుఁజేసి పురుషు లెప్పుడును బొందవలయునుగాని యీరెండు దప్ప వేఱిదియును దగదు.

అవ. ఇప్పుడు సారముగాఁదేలిన విషయమును జెప్పుచున్నాఁడు. శ్లో॥ సత్యం జనా వచ్చి న పక్షపాతా, ల్లోకేషు సప్తస్వపి తథ్య మేతత్ । నాన్య స్మనోహారి నితమ్పిసీభ్యో, దుఃఖై కహేతు ర్న చ కల్పి దన్యః॥

టీ. హేజనాః=ఓజనులారా, సత్యం=నిజమును, వచ్చి=చెప్పుచున్నాను, పక్షపా తాత్=పక్షపాతమువలన, న (వచ్చి) = చెప్పను - నిష్పక్షపాతముగానే చెప్పుచున్నా ననుట, సప్తను లోకేషుఅపి=ఏడులోకములందును, ఏతత్=ఇదియే, తథ్యం=సత్యమైనది- అది యేదియో చెప్పుచున్నాఁడు. నితమ్పిసీభ్యః=యువకులకంటెను, మనోహారి=మనో హరమైన (వస్తువు), అన్యత్=మఱియొక్కటి, న (అస్తి)=లేదు. అట్లే వారికంటె, దుఃఖు ఏకహేతుః=దుఃఖములకు ముఖ్యకారణమైనది, అన్యః=మఱియొక్కటి, న (అస్తి) = కలు గదు, 'కోభోగోరమణీంవిహ' ఇత్యాదులచే రమణియే భోగైకసాధనముగాను, 'బద్ధ మూలన్యమూలం హి మహద్వై రతరోః స్త్రీయః' అన్నట్లు ఇదియే అనర్థకమాలముగాను నుండుటచే నితంబినులే పరమసుఖమునకుఁగాని పరమదుఃఖమునకుఁగాని నిదానమైన వా రనిభాషము. ఇచట స్త్రీకంటె వేఱైనరమ్యవస్తువును అనర్థహేతువును ఉండియు లేవనఁ బడెను. ఇట్లారెంటియొక్క సంబంధ ముండియు లేదని యసంబంధము చెప్పటచే అతి శయోక్తి.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁగాదు

నిఖిలజగములయం దిదిసేనిక్కువంబు

తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు

వారలే కష్టముల కెల్లఁ గారణములు.

40

తా. జనులారా ! నేను సత్యమొకటిచెప్పెద. అదిచెప్పట పక్షపాతముచేఁగాకు నుండి. వలుఁదపీటుఁడులుగల జవరాండ్రకంటె మనోహరమైన వస్తువునులేదు. వారికంటె దుఃఖకారణ మగువస్తువును గలుగదు. ఇది యిందేకాదు. ఈన ప్తలోకములందును నిజము.

ఈ యెదుఱ్ఱోకములందు పక్షద్వయము నిరూపించుటకు భావమేమనఁగా, అఖం డానందప్రాప్తిలక్షణమైన మోక్షము ముఖ్యపురుషార్థ మనుట సర్వసిద్ధాంతసమ్మతము.

నకలపాణులును స్త్రీపుంసయోగాత్మక మైన కామముచేతనే జనించుటచేతను మహాత్ములును పితృగాణవిముక్తికై దానిని పరిగ్రహించుటచేతను కామమును పురుషార్థమని నంది కేశ్వర కేవలకేతు పాంచాల వాత్సర్యమునాదుల సిద్ధాంతము. అందు ముఖ్యపురుషార్థమైనమోక్షమునకై తత్సాధనములందు ప్రవర్తింపవలయు. లేదా, 'పూర్వాల్పభేదరూపరూప' అను న్యాయముచొప్పున కామపురుషార్థమునకు సాధనములైన వానియందైన నవశ్యము ప్రవర్తింపవలయునని రెండుపక్షములును జెప్పబడినవిగాఁ దెలియునది.

ఇది నీతిశతకమునందు సంభోగవర్ణనమన్నది ద్వితీయవింశతి.

భర్తృహరినుభాషితము-కామినీగర్వణము.

అవ. 'దుఃఖైకహేతు ర్నచ కశ్చి దన్యః' అని చెప్పినదానినే విస్తరించి నిరూపించుట కిప్పుడు కామినీగర్వణమును అనఁగా స్త్రీనిందను నిరుపదిశ్లోకములచే జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కాస్తే త్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరే త్యున్నమ

తీన్తో త్తుజ్జపయోధరేతి సుముఖామ్భాజేతి సుభ్రూ రితి

దృష్ట్వా మువ్యతి మోదతే భిరమతే ప్రస్తాతి విద్వానపి

ప్రత్యక్షాశుచిభ స్త్రికాంస్త్రియమహోమోహస్య దుశ్చేష్టితమ్ ॥

టీ. విద్వాం అపి = ఎఱుకగలవాఁడైనను-సారాసారములను విచారించునేర్పుగలజ్ఞానవంతుఁడైనను, ఇంకొకరిని జెప్పనేల యనుట, ప్రత్య... స్త్రీకాం-ప్రత్యక్ష=ప్రత్యక్షముగా, అశుచిభ స్త్రీకాం = అపవిత్రమైన తిత్తియైన - మిక్కిలి యేవగింపఁదగిన స్వరూపముగలదైన యనుట, ('ప్రత్యక్షామసిపుత్రికాం' అనుపాఠమున, ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచున్న చూరగత్తి యైనట్టి-అనఁగా చూరగత్తివలె వేదించునట్టిదైన యనుట), స్త్రీయం=స్త్రీని, దృష్ట్వా=చూచి, కాన్తాఇతి=మనోహర మైనది యనియు-చెలువయనియు ననుట, ఉత్పలలోచనా ఇతి=నల్లకలువలవంటి కన్నులుగలదనియు, విపులశ్రోణీభరా ఇతి=వలుఁదపిఱుఁదుల బరువుగలది-అనఁగా బలితంపు వలుఁదపిఱుఁదులుగలది యనియు, ఉన్న...ధరేతి-ఉన్నమతే =ఎగయునదియు-పుట మెగయునట్లున్నట్టిదియనుట, సీన=బిలుపుగలదియు, ఉత్తుజ్జ=పొడవైనదియునగు, పయోధరాఇతి=చన్నులుగలదియనియు-చన్నులు సీనోత్తుంగములగుటచే పైకి నెగయునో యన్నట్లుగానిపించుననుట, ('ఉత్తుకః సీనోత్తుజ్జపయోధరేతి' అనుపాఠమున, ఉత్తుకః=తమిగల వాఁడై అని విద్వాంసునికివిశేషణమగును), సుముఖ+అమ్భాజాఇతి-చక్కనిమోము దామరగలది

యనియు-తామరవలె చిక్కనైన నెమ్మెముగలదియనుట, సుభ్రూః ఇతి=తీరైన కనుబొమలుగలదియనియు, ముహ్యతి=మోహపడుచున్నాడు-మతిమాలిసోగియుచున్నాడనుట ('మహ్యతి' అనుపాఠమున మత్తుడగుచున్నాడు-చొక్కి మత్తియచున్నాడనుట), మోహతే=సంతసిల్లుచున్నాడు, ఆభిరమతే=క్రీడించుచున్నాడు, ప్రస్తాతి=(ముందు చెప్పినట్లుగాని మహాకవీతినిగాని) బొగడుచున్నాడు. కాఁబట్టి, మోహస్య=మోహముయొక్క, మశ్చేష్టితం = మర్చింపింతు-చెడునయ్యుటను, ఆహా=ఆహా! ఆశ్చర్యము-విద్వాంసునిగూడ ట్టివానినిగాఁ జేయుచున్నదే యేమాళ్ళర్పణమనుట. ఇదిట పెక్కిక్రియలు సముచ్చితములగుటచే సముచ్చయాలంకారము.

మ. మలభూయిష్టపుఁదోలుబొన్పు యగుకోర్పుం జూచి విద్వాంసుఁడుం
బులినశోణి మనోహరస్తని సవాంభోజాస్య నీలోత్పలా
క్షీలతాతన్వి యటంచు మత్తుడగు హర్షించుకొ రమించుకొ భళి
భళి యంచుకొ వినుతించు మోహవికృతుల్ భావింపగాఁ జిత్రముల్.

తా. ప్రత్యక్షముగా కనుమాలపు తిత్తియై చూపట్టుచున్న స్త్రీని జూచినంతనే సారాసారములు తెలిసినపండితుఁడు నైతము విక్కిలి యనవ్యాపడఁదగిన దాని స్వరూపమును మఱచి చెలువయనియు, కలుషకంఠయనియు, వలుచువిటుఁడులాఁడియనియు, సుదుటుగబ్బిగుబ్బలాఁడియనియు, తామరవంటి నెమ్మెముగలదనియు, కామని విలువలఁ దీరిచినట్టులున్న కనుబొమలుగలదియనియు, మతిమాలి, చొక్కి, యుబ్బి, దానితోఁ గ్రీడించుచు బొగడుచునున్నాడు. * ఆహా! మోహముయొక్క సయ్యుట చేచిన పచ్చను.

అవ. మూఁడు శ్లోకములచే దానిస్వరూపమును దూషించుచున్నాడు.

శ్లో॥ స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టాచోన్మాదకారిణీ ।

స్మృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్ ॥

42

* 'అమేధ్యపూర్ణం కృమిజస్త సజుక్తలం స్వభావదుర్లభ మకౌచ మధ్రువమ్|కళే బరే మాత్రపురీషభాజనే రమేత మూఢో నరమేత పణ్డితః' అమేధ్యముచే నిండినదియు, పురుగులచే నెఱసినదియు, సూజముగా చెడుకంఠుగొట్టునదియు, శుచికానిదియు, నిత్యముకానిదియు, మాత్రపురీషములకు పట్టు అయినదియు నగు బొందియందు మూఢుఁడే రమించునుగాని పండితుఁడు రమింపఁడు; అన్నట్లు, పండితునికి నేపగింపఁదగిన యిట్టి కామినియొక్క కళేబరమునందు రమించుటయేకలుగదు. అయినను మోహము విక్కిలి ప్రబలమైనదిగాన నట్టివానినిగూడ దానియందు రమింపఁజేయుచున్నదని భావము.

టీ. (యా=ఏది), స్తృతానతీ = తలంచుకొనబడినదగుచు - పురుషునిచే దేశాంతరమున నొకప్పుడు స్థిరపడబడినదగుచు, తాపాయ=తాపముకొనుట, భవతి=అగుచున్నదో - తాపముకలిగింపఁజాలిన దగునో యనుట, పిదప, దృష్టానతీ=చూడబడిన దగుచు, ఉన్నాదకారిణీ = చిత్తవిభ్రమము కలిగించునదో - మదికిఁ దత్తటపాటు కలిగించునది యగునో, స్పృష్టానతీ=తాఁకఁబడినదగుచు - తాఁగిలింపఁబడినదగుచు ననుట, మోహాయ=మైముఱపునను, భవతి=అగుచున్నచో - పారవశ్యమున బయటి ప్రపంచమును మఱచునట్లు నేయుచున్నదోయనుట, సా=అది - ఆకాంత, కథంనామ=ఎట్లు, దయితా=ప్రియతమ - మనస్సునకెంపైనదనుట - ఎట్లును ప్రియతమకాదు ; ఉక్తకారణములంబట్టి యప్రియతమయె యగు ననిభాషము. ఇచట 'స్తృతా భవతి తాపాయ' ఇత్యాదిపదార్థములు 'సా వయితా కథం' అను పదార్థమునకు విశేషణగతిని హేతువు లగుటచే నలంకారము కావ్యలింగము.

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపము

గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ గడువేడుక ము

టీన మోహంబు నొనంగెడు

వనిత దయిత యనుచుఁ బలుక గీ వచ్చునె జగతిన్.

42

తా. దేశాంతరమునందుండి యొకానొప్పుడు మనకామినిని దలంచుకొందుమేని యదితోడనే మదనతాపము పుట్టించును. దానిని గన్నులార జూచితిమా మతిని దత్తటపఁచి కలఁచును. వచ్చి తాఁగిలింపితిమా యంతయు మఱచి పారవశ్యము నొందు నట్లు చేయును. ఇట్టిది ప్రియురాలని యెట్లుదాఁ జెప్పవచ్చును.

శ్లో॥ తావదే వామృతమయీ యావ ల్లోచనగోచరా ।

చక్షుష్పథా దతీతాతు విషాద వ్యతిరిచ్యతే॥

43

టీ. యావత్=ఎంతవఱకు, లోచనగోచరా=కంటికిఁ గనఁబడునది యగునో, తావదే=అంతవఱకే, అమృతమయీ=అమృతమైనదిగానుండును - అమృతమువలె మిక్కిలిమధురముగా నుండుననుట, చక్షుః పథాత్ = కంటియొక్క - త్రోవనుండి - చూపు మేరనుండి యనుట, అతీతాతు=కడచిపోయినదైతేనో, విషాదపి=విషమునకంటె - కాలకూటవిషము నకంటెను, అతిరిచ్యతే=అతిశయించినదగును - దానివలె ప్రాణము నలంచుననుట, ఇచట షడ్గుప్త అమృతమయిగాను విషాతిరిక్తగాను నుండునంబంధములేకున్నను నంబంధమున్నట్లు చెప్పటచే నలంకార మతిశయోక్తి.

తే. ఎంతతో నింతి కన్నులరయెదుట నిలుచు

నంతలో నింతి వాటిండున నమృతముట్లు

కాక లోచనమార్గంబు గడచెనేని

గరళమునకన్న బాణానంకటముఁజేయు.

43

తా. కాంత కంటికి నగపడుచుండునంతఁజూక యమృతమువలె నింపుసొంపు గూర్చు చుండును. కంటికి మఱుంగయ్యెనా కాలకూటప్పునకు మించి ప్రాణముల నలంచును.

అవ. చెప్పినయర్థమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నామృతం న విషం కిచ్చే దేకాం ముక్త్యా నితమ్పిసీమ్ ।

సై వామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ ॥

44

టీ. నితమ్పిసీమ్ = చక్కనిఁజులు గలదానిని - కాంతను, ఏకాం = ఒక్కఁడను, ముక్త్యా = విడిచి, అమృతం = అమృతముననది, కిచ్చేత్ = ఏదిగాని, న = లేదు, విషం = విషముననది, కిచ్చేత్ = ఏదిగాని, న = లేదు - స్త్రీతప్ప అమృతముగాని విషముగాని వేటొకటి లేదు - ఇదియే అమృతమును విషమును ఆగుననుట - అమృతమునందీదియు విషమునందీదియు నగుననిభాషము. అగుట యెట్లనఁగా జెప్పుచున్నాఁడు. యుక్తా (చేత్) = కూడఁబడియుండినది (ఆగునేని), సావప = అదియే - ఆనఁబడినదే, అమృతలతా = అమృతపు తీగ - సంజీవిని - యగుననుట, వియుక్తా (చేత్) = ఎడఁబడియుండినది (యగునేని), విషవల్లరీ = విషపుతీగ, యగును - ప్రాణాపహారిణియగుననుట. ('యుక్తా' అనుటకు 'రక్తా' యనియు 'వియుక్తా' అనుటకు 'విరక్తా' యనియు పాఠాంతరములు. ఆహ్వానము, రక్తా = అనురాగము గలదియనియు, విరక్తా = అనురాగములేనిది యనియు సర్థము.) అమృతలతలై బ్రతికించునదియు విషవల్లరివలె జంపునదియునగుననుట. నితంబినియేకాక వేఱైనయమృతమును విషమును లోకమున గలిగియున్నవి. ఇట్లు వేఱైన యమృతవిషములకు గలిగియుండునట్టి సంబంధముండియు 'నామృతం నవిషం' అని అవిలేవనెడియసంబంధమును జెప్పటచే నిచటనలంకార మతిశయోక్తి. ఉత్తరార్థమునందు, నితంబిని అమృతలతగాను విషవల్లరిగాను రూపించుటచే నలంకారమురూపకము. 'యుక్తా, వియుక్తా' అనుపదార్థములే హేతువులై అమృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వములను సమర్థించుటచే నలంకారము కావ్యలింగమును దెలియునది. 'యుక్తావియుక్తా' అని హేతువులు ప్రతిపాదించు నీకావ్యలింగముచేతనే 'అమృతలతా' 'విషవల్లరీ' అని రూపణములునీయు రూపకాలంకారము ఉత్థాపితమైనది. నితంబినినే అమృతలతగాను విషవల్లరిగాను నీరూపకము రూపించుటచే 'నామృతం నవిషం కిచ్చేత్' 'మఱొక యమృతమునులేదు విషమునులేదు' అను అతిశయోక్తి యుత్థాపితమైనదిగాన నిది రూపకానుప్రాణితమగును. ఇట్లు అలంకారములు పరస్పరాపేక్షితములై యుండుటందేని ఘోరమనియు దెలియునది.

ఆ. పడతి యొక్కదాని ౧ విడిచి యించుక యమ్మ
తంబులేదు భువి విషంబులేదు
అమ్మతలత లతాంగి ౧ యనురాగవతి యైనఁ
గాక మెలఁగె నేని ౧ గరళవల్లి.

44

తా. బలితంపుపిఱుఁదులు గలయెమ్మెలాఁడి కూడియుండునప్పు డమ్మతలతవలె ప్రాణముల నెలకొలుపుచున్నది. ఎడఁబాసినయెడల విషవల్లరివలె ప్రాణముల నలంచుచున్నది. కాఁబట్టి యదితప్ప నమ్మతముగాని విషముగాని చే తొకటిలేదు.

అవ. స్త్రీయనెడు యంత్రమును సృజించినవానిని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆవర్తః సంశయానా మవినయభవనం పట్టణం సాహసానాం
దోషాణాం సన్నిధానం కపటశతమయం తేత్ర మప్రత్యయానామ్ |
స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణం
స్త్రీయన్త్రం కేన సృష్టం విషమమ్మతమయం ప్రాణిలోకస్య పాశః॥

టీ. సంశయానాం=సందేహములయొక్క, ఆవర్తః=ఘడియు-ఘడి ! త్రిప్పునట్లు ఎడతెగని సందేహములచే మనస్సును త్రిప్పునదియు, అవినయభవనం=అవినయములకు నిల్లు అయినదియు-వినయములేక వర్తించున దనుట, సాహసానాం = తెగుదారితనములకు; పట్టణం = పట్టణ మైనదియు, దోషాణాం=రాగద్వేషాది దోషములకు, సన్నిధానం = అక్షయమైన నిధియైనదియు-తఱుఁగని పాఠతల యైనదనుట-దీనియందలి దోషము లెన్నటికిఁ దఱుఁగవనుట-లెక్కింపరాని దోషములకు పట్టు అయినదని భావము, కపట శతమయం = పెక్కులైన కపటములచే మిక్కిలి యైనదియు-నిలువెల్ల కపటములే కాన పలువిధములైన కపటముల నిండేచూడఁ గలుగు ననిభావము, అప్రత్యయానాం = అవిశ్వాసములకు, తేత్రం=పుట్టుచోటు-అవిశ్వాసములను పెక్కు పుట్టించునది యనుట, స్వర్గద్వారస్య=స్వర్గలోకప్రాప్తికి సాధన మైనదానికి, విఘ్నః=అడ్డపాటు అయినదియు, నరకపురముఖం=యమలోకమునకు ద్వార మైనదియు-నరకము గలిగించునదియనుట, సర్వమాయాకరణం=సమస్తములైన యింద్రజాలాదిమాయలకు పెట్టియయైనదియు-పెట్టియవలె నన్నివిధములైన మాయలను సంగ్రహించి యున్నదియనుట, అమ్మతమయం=అమ్మ తరూపముగా మన్నట్టి, విషం=విష మైనదియు - బయటికి నమ్మతమువలెఁ దోచుచు లోపల విచారింపఁగా విషప్రాయమైనది యనుట, ప్రాణిలోకస్య=జననముదాయమునకు, పాశః=పాశ మైనదియు-బంధించుసాధనమనుట, అగ్ర, స్త్రీయన్త్రం=స్త్రీ) యనెడి జంత్రము, కేన=ఎవ్వనిచేత, సృష్టం=నిర్మింపఁబడినది-ఇట్టి యనర్థావహమైన యంత్రము నిర్మి

చుట పత్తితమేయగునుగాన అట్టిపత్తితఁ డెవ్వఁడని ప్రశ్నము, లేక, బ్రహ్మయే యిట్టి దుష్టయంత్రమును నిర్మించినవాఁడని యాతని నామము సుచ్చింతించుటయొక దగదుగాన 'కేస' అని అనిర్దిష్టముగాఁ జెప్పఁబడినదయ్యు గ్రహించవచ్చును. ఇట్లు స్త్రీయంత్రమున పట్టజాదిరూపణము బుండుటచే నిరవయివరూపకాలంకారము.

మ. నరక ద్వారము సాహసాకరము పురస్కారవిఘ్నంబు దు
స్తమాయాశతపేటి దంభనిధి దోషసాన మప్రత్యయో
త్కరసుతేత్రము కాలకూట మమృతాకారంబు స్త్రీయంత్రమున్
ధర నెవ్వఁడు సృజించె బూరుషగళోక్ష్యంధక్రీమా పాశమున్. 45

తా. ఎవఁతెగనినందేహములను బుట్టించి మనస్సును సుస్థందెట్టునదియు, అవినయములకు నునికిపట్టయినదియు, సాహసములకు పీడైనదియు, పలువగల కపటములు నిలువెల్లఁగలదియు, అవిశ్వాసములను బుట్టించునదియు, స్వర్గపాక్షికి సాధనములైనవాని నెల్లఁజెఱుపు నదియు, నరకమునుగలిగించు సాధనమైనదియు, సకలమాయలను నేకించి పెట్టియున్న పెట్టియవంటిదియు, బయటి కమ్మతమువలె నుండియు లోపల విషప్రాయమై యుండునదియు, జననముదాయమున కెల్ల బంధనమైనదియునగు స్త్రీయనెడి యంత్రమును గుత్తితఁ డెవఁడు నిర్మించెనో తెలియరాదు.

అవ. ఇట్లు కపటమునకే పాలుపడి యున్న స్త్రీయంత్రమును మఱి యొక్కవిధమైనదిగా పొగడుకవుల విస్తారవర్ణనములచే మోసపోయి మూఁఁడు అనువర్తించుచున్నాడని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నో నత్యేన మృగాజ్ఞా ఏవ వదనీభూతో న చేన్దీవర
ద్వంద్వం లోచనతాం గతం న కనతైర పృథ్వియస్త్విః కృతా
కిన్ద్రేవం కవిభిః ప్రతారితమనాస్తత్త్వం విజ్ఞానన్నపి
త్వజ్ఞాంసాసీమయం వపు ర్మృగదృశాం మన్దో జనః సేవతే ॥ 46

టీ. ఏవ = ఈ-ఈకనఁబడుచున్నయనుట, మృగాజ్ఞా=చంద్రుఁడు, నత్యేన=యథార్థముగా, వదనీభూతో=ముఖముగానైనవాఁడు-ముఖముగా పరిణమించినవాఁడనుట, నో=కాదు, ఇన్దీవరద్వంద్వం = రెండునల్లగలువలు, లోచనతాం=లోచనభావము-కన్నగుటను, గతం నవ=పొందినదియుఁగాదు-రెండుకలువలు కందోయిగాఁ బరిణమింపలేదనుట, కనతైః=బంగరుతేకులచేత-లేక, సంపెంగవూవులచేత, అథవామేయశ్చమృతో హేమపుష్పకా' అని యమరుఁడు, అజ్ఞయస్త్విః = దేహము, కృతా న=చేయఁబడినది కాదు. 'కాపిచామేయగారి' అని సంపెంగవన్నె గలిగియుండుట పద్మనీలక్షణము. : న్తు=అయితే, ఏవం = ఇట్లు!- మొగము చంద్రుఁడు, కన్నులు నల్లగలువలు, మేను

బంగారు అని యీ ప్రకారమున, కవిభిః=(మాట నేర్పగల) కవులచేత, ప్రతారితమనాః = పండింపబడిన మనస్సుగలవాడై-వారి వర్ణనములు మదినమ్మి మోహమునొందినవాడై యనుట, మన్దః=మూఢుడగు, జనః=జనుఁడు, తత్త్వం=కలరూపును, విజానత్ అస్తి= తెలియువాడైనను - ఈ మొగముచంద్రుఁడుగాదు పోలికచేత నట్లు చెప్పబడినదియని ముఖాదుల కలరూపును నెఱుంగుచున్న వాఁడయ్యననుట, త్వ...మయం-త్వక్=తోలు, మాంస=కండ, అస్థి=ఎములు, మయం=మీసచే నైనట్టి-మిక్కిలి యేవగింపఁదగినదైనను అనుట, మృగదృశాం=స్త్రీలయొక్క, పురుషః=కళిబరమును - బొందిని, సేవతే=సేవించుచున్నాఁడు-సంభోగించుటకై చేకొనుచున్నాఁడు. ఎఱుకగలవాఁడో యట్లు దానిని గైకొనఁడునుట. ఇచట 'ప్రతారితమనాః' అనుపదార్థము విశేషణగతిచే త్వత్వాం సాధిమయపపుఃసేవనము అను పదార్థమునకు పేతువగుటచే నలంకారము కావ్య లింగము.

చ. అలనెల కామినీవదన ర్మై జనియింపఁగ లేదు కల్వలుక్

నెలతకుఁ గన్నులై యునికి ర్నికము గాదు కడానిచే నొడల్

వలనుగఁ జేయలేదు కవీరవంచితమానసుఁడై వివేకియుక్

మలమలినాంగనాతనుసరమాశ్రయుఁడై విహరించు మందతన్. 46

తా. నిజమువిచారింపఁగా చంద్రుఁడు స్త్రీయొక్క మొగమైనవాఁడుగాఁడు. దాని కన్నులు నల్లగలువలుకావు. దాని మెయిదీఁగెయు మిసిమిబంగారుతోఁగి జేయబడినది గాదు. అయితే కవులు వానిని అట్లు వర్ణింపఁగా మూఢుఁడు విని మతిమాలి స్త్రీశరీరము తోలు, కండ, యెఱుఱుతో నైనదని తెలిసినవాడయ్యు దానినే సేవించుచున్నాఁడు.

అవ. పురుషులు స్త్రీని జూచి భ్రమించుటను దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లీలావతీనాం సహజా విలాసాస్త ఏవ మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి ।

రాగో నలిన్యా హి నిసర్గసిద్ధ స్తత్ర భ్రమత్యేవ ముధా షడ్భిః॥

టీ. లీలావతీనాం=విలాసినులయొక్క, విలాసాః=విభ్రమములు-ఒయ్యారంపువగలనుట, ('స్వభావా' అనుపాతమున కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదిధర్మము లనియర్థము), సహజాః=కూడఁబుట్టినవి-వారికి స్వభావసిద్ధములైనవేకాని తెచ్చి పెట్టుకొన్నవి కావనుట, తేవేవ=అవియే-అసహజములైనట్టి విలాసములే, మూఢస్య=తెలివిలేనివానియొక్క, హృది=మనస్సునందు, స్ఫురన్తి = ప్రకాశించుచున్నవి-అవి తన్నుఁగూర్చి చేయఁబడినవిగా వానిమనస్సునందు ప్రకాశించుననుట, ఇట్లు స్ఫురించుట వృద్ధమేయగు నెట్లుఁగా, నలిన్యాః=తామరతీగయొక్క, రాగః=అనురాగము-ఎఱుపు అని యాశయము, నిసర్గసిద్ధః=

స్వభావముచేతనే కలిగినదిగా, మడక్కిరి=తు మైవ, ముధావీర=వ్యర్థముగానే, తత్ర = ఆతామరతీగయందు, భ్రమతి=తిరుగాడుచున్నది, తన్ను గుఱించియే యాతామరకు రాగముగలిగినదని భ్రమించి దానిఁజూటి తిరుగుననుట. నిజముగా తామరతీగెను తు మైవ యొడ రాగములేదుగాన నది భ్రమించుట వ్యర్థమేయనిభావము. ఇటు రాగమనఁగా ఎఱు పనియు నది తామరతీగెను స్వభావసిద్ధమైన దనియు భావము.

ఇచట రెండువాక్యములందు బింబప్రతిబింబ భావముచే సామ్యమును నిర్దేశించుట వలన దృష్టాంత మలంకారము. ఎఱు పనేదిరాగమునకు అనురక్తియ నెదురాగమునకు భేద ముండియు క్లేషచేసిన యశ్చేదావ్యవసాయమువలన సతిశయోక్తి. దానిచే 'భ్రమత్యేవ' అని భ్రాంతిమదలంకారము నిర్వహింపఁబడియె. ఈ భ్రాంతిమంతయుచే, ప్రస్తుతములైన నలినీమట్టవములవలన అప్రస్తుతములైన కామినీవిటులను దోఁచించు సమాసోక్తి ఉద్భవిల్మై నది. ఇది పూర్వోక్తదృష్టాంతమునకు అంగ మగుటచే సంగరము నూహ్యము.

తే. లలిత మైనట్టిలీల లీలలావతులకు

సహజ మది మూఢునకు మది శ సందడించు

బద్ధినికి రాగగరిమ స్వార్థభావికంబు

తేటి పనిలేక దానిలోఁ శ దిరుగుచుండు.

47

తా. తామరతీగెను రాగము సహజమైనదిగానున్నను అది తన్ను గుఱించినదిగాఁ దలంచి తు మైవ దానియందు భ్రమించునట్లు లీలావతులకు నొయ్యారంపువగు కూడఁ బుట్టినచే యైనను మూఢున కవి యట్టివిగాఁ దెలియక తన్ను గుఱించి పఠించఁబడినవిగా మనస్సునఁ దోఁచుచుండును.

అవ. వైకి సాగసెనదిగాఁ దోఁచుచెలువలమొగంబును జూచి మోహపడరా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దేత త్పూర్ణేంద్యద్యుతిహర ముదారాకృతి పరం

ముఖాబ్జం తన్వక్ష్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు |

ఇదం త త్కింపాకద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం

వ్యతీతేఽస్మి న్కాలే విషమివ భవిష్య త్యనుభదమ్ ||

48

టీ. యద్ ఏతత్=ఏ యా, తన్వక్ష్యాః=క్షీయిక్కు, ముఖాబ్జం=మోముఁ దామర - తామరపంటి నెమ్మొగమనుట, పూర్ణ...హరం - పూర్ణేంద్ర=నిండుచందురుని యొక్క, ద్యుతి=కాంతిని, హరం=దొంగిలునదియు-నిండుచందురునికి సాటియైనదియను ట, తామర నిండుచందురునికాంతి హరించుట విరుద్ధమని ధ్వనిపరం=మిక్కిలియు, ఉదార ఆకృతి=రమ్యమైన ఆకారముగదియు, యత్ర=ఎందు-ఏముఖాబ్జమునం దనుట, అధర

మధు=మోవి తేనెయ, వసతి కిల=ఉన్నదియందురో-ఉన్నది యని లోకులనుజేకాని యెప్పుడు ననుభవింపఁ బడినదికాదు; ప్రసిద్ధమైన తామరయందు పూఁదేనె యున్నది; ఈముఖతామరసమందో అది వార్తామూత్రమే కాని వాస్తవముకాదనుట, తత్ ఇదం=ఆ యిది-అయిముఖాబ్జమనుట, కింపాక... ఫలం-కింపాకద్రుమ=ముసిడిచెట్టుయొక్క, ఫలం=ఫలమైనది ('కింపాకః స్యాన్త హాకాళః' అని హలాయధుఁడు. 'విషముష్టే నిరర్థకేజి' అని శబ్దరత్నకోశము. ముసిడిపండగుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు.), ఇదా నీం=ఇప్పుడు-భక్షించుకాలమున అని ముసిడి పరముగాను-అనుభవింపఁదగిన యీయా వసకాలమునం దని ముఖాబ్జపరముగాను గ్రాహ్యము, అతిరసం=మిక్కిలియు మాధుర్యాది గుణముగలది-మిక్కిలియు సస రక్తిగొలుపున దనుట, అయితే, అన్తికారే=ఈయనుభవింపఁబడు కాలము-యావనసమయ మనుట, అతీతేనతి=కడచిన దగుచుండఁగా, విష మివ=విషమువలె, అసుఖం=దుఃఖమునిచ్చునది, భవిష్యతి=అగును, ముసిడిపండవలె భుజించునపు డతిమధురముగానుండి పరిణామమున విషతుల్యమైనట్లు తరుణీముఖాబ్జమును అనుభవయోగ్యమైన యావనసమయమందు నతిప్రేమావహమై యది జాతీనపిదన వినగా వలె దుఃఖావహమగు ననిభావము.

శా.రాకాకై రవమిత్రకాంతిహర మై రమ్యాధరోష్ఠాస్పృతా

స్తోకం బై విలసిల్లు చున్నరమణీశుంభన్ముఖాబ్జంబు కిం

పాకత్ప్రజఫలం బగుక రుచిర మై ర ప్రారంభకాలంబునం

గాకోలంబు తెఱంగునక నరులకుం ర గప్టం బొసంగుం దుదినన్. 48

తా. నిండుచందురునిం బోలునదనియు, నింపారుపు గలదనియు, మోవి యందుఁ దేనియ గలదియనియుఁ జెప్పఁబడు తీగబోడియొక్క యామోముఁదామర, ముసిడిపండువలె అనుభవింపఁబడు (యావన) కాలమున మిక్కిలి రసవంతముగానుండి యీ (యావన) కాలము కడిచిపోవఁగా విషమువలె దుఃఖప్రప మగును.

అవ. ఇప్పుడు దీనిని అనర్థమును గలిగించు నొకనదిగా నిరూపించి తన్మూలమున పరిత్యజింపఁదగినదిగాఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉన్మీల త్రివళితరజ్జవలయా ప్రోత్తుజ్జపీన స్తన

ద్వద్వే నోద్వ్యతచక్రవాకయుగళా వక్త్రామ్బుజోద్భాసినీ ।

కాంతాకారధరా న దీయ మభితః క్రూరాశయా నేవ్యతే

సంసారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సన్త్యజ్యతామ్॥ 49.

టీ. ఉన్మీలత్...వలయా-ఉన్మీలత్=పొడసూపుచున్న, (త్రివళి=మూడువలలు నడి, తరజ్జ=అలలయొక్క, వలయా=పంక్తులుగలదియు, ప్రోత్తు...ద్వేన-ప్రోత్తుజ్జ=మిక్కిలిపొడవైనదియు, పీన=బలిసినదియునగు, స్తనద్వద్వేన=చన్నుఁగవలెతొడబట్టి

చన్నుగవయనెడి నెపముచేత ననుట, ఉద్య...గళా-ఉద్యత=పైకినిక్కిన, చక్రవాక= చక్రవాకపక్షులయొక్క, యుగళా=జతగలదియు-మిక్కిలి పొడవుగా నిక్కుచున్న గల్పిగుబ్బదోయి యనెడి పైకి నెగయు జక్కవకవగలదియని భావము, స్తనద్వంద్వము ప్రోత్తుంగ మనుటకు సరిగా చక్రవాకముల నుద్యతములని చెప్పినాఁడు, పక్తా)...నీ- పక్తా)అప్పుడ=మొగమనెడి తామరచేత, ఉద్యానీని=ప్రకాశించుచున్నదియు, అభితః= అంతటను, క్రూరతయా = (నదీపక్షమున) ఘాతుకజంతువులకు (మొసగులుమొస లైన వానికి)స్థాన వైసదియు-(స్తీపక్షమున) కరివ మైన హృదయముగలదియు (నృతంసోఘాతు కఃక్రూర' అనియు 'కర్కశం కరివంక్రూరం కళోరమ్' అనియు నమరుడు. 'క్రూరాత్రనా శేష్యతే' అనుపాతమున 'క్రూరా' అనుటకు పూర్వోక్తములైనయర్థములే గ్రాహ్యములు, ఆత్ర=ఈలోకమునందనియర్థము, కాస్తాకారధరా=కాంతిరూపమును వాల్చినదియునగు, ఇయం=ఈ-ఈయగపడుచున్నయనుట, నదీ=ఏలు-వెళులనెడియలలును నిక్కుచున్నఁ గవ యనెడి నెగయు జక్కవకవయు మొగమనెడి తామరయుఁ గలస్త్రీయనెడి యీ నదియనుట, సంసారార్థపమజ్జనం-సంసారార్థప=సంసారమనెడి సముద్రమునందు, మజ్జనం =మునుగుట, యది న ఇష్యతే=కోరఁబడదేని, తదా=అప్పుడు-అట్లు సంసారసముద్రమున మునుంగ నవేక్షింపనిపక్షమునం దనుట, దూరేణ=దూరముగా, సన్త్యజ్యతాం=మిక్కిలి విడువఁబడుదుగాక. నదులు సముద్రమునకుఁ బోవునట్లు ఈస్త్రీయనెడినది సంసారమనెడి సముద్రమునకుఁ బోవును. ఈస్త్రీనది నాశ్రయించినయెడల నిది సంసారమునఁ గొనిపో యి ముంచునుగాన నాసముద్రమున మునుంగ నిచ్చగింపనివాఁ డీనదిని మిక్కిలిదూరము ననే విడిచివెట్టఁ దగునని భావము. స్త్రీయే సంసారమూలముగాన సంసారము గోరనివాఁడు స్త్రీని మిక్కిలి పరిత్యజింపవలయునని భావము. ఇచట స్త్రీని నదిగాను దానివరులు మొ దలైన వానిని నదియొక్కయలలు మొదలైనవానినిగాను, అది కొంపోవు సంసారమును నది ప్రహించు సముద్రముగాను నిరూపించుటచే పాపయహూపక మలంకారము.

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు శ చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జముల్
గన్నులు మీలు నాభి నుడి శ గాఢనిలంబము సైకతంబుగా
నెన్నికఁ గన్నబోటి యనుశనేటికి దవ్వుల నున్నిచాల మే
లెన్న భవాభిమజ్జన ముదేమియుఁ గోరనివారి కివ్వుహిన్. 49

తా. పక్షులనెడి యలలును నిక్కుములుఁదచన్నుగవ యమనెగయుచున్న జక్క పదోయియును, మొగమనెడి తామరయుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరజంతువులకు వాళయ పై (కరివహృదయముగలతై) యుండు కామిని యనెడి యీనది సంసారమనెడి సముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కాబట్టి యాసముద్రమున మునుంగఁ గోరనివా రీనదిని నిక్కిలి దూరముగానే విడిచి వెట్టదగును.

అవ. స్త్రీలు నమ్మదగినవారు గా రనుటకు మఱియు హేతువులు రెండుశ్లోకములచే జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ జల్పన్తి సార్థమస్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిభ్రమాః ।

హృద్గతం చింతయన్త్యన్యం ప్రియః కోనామ యోషితామ్॥ 50

టీ. (స్త్రీలు), అశ్యేనసార్థం=ఒకపురుషునితోడ, జల్పన్తి=మాటలాడుదురు, సవిభ్రమాః=విలాసముతోఁ గూడినవారై-తులుకు జెఱకులు జూపుచుననుట, అన్యం=మఱొకనిని, పశ్యన్తి=చూతురు. హృద్గతం=మనస్సునందుండెడి, అన్యం=ఇంకొకనిని, చింతయన్తి=తలచుకొనుచుందురు. కాబట్టి, యోషితాం=స్త్రీలకు, ప్రియః=ప్రియుఁడైనవాఁడు-నిలుకడగా మిక్కిలి ప్రియుఁడై యుండునట్టివాఁడనుట, కోనామ=ఎవఁడు-ఎవఁడును లేడనుట.

తే. ఒకనితోఁగూడి భాషింతు శ రొక్కనరుని

జూతురు విలాసనంపద శ సొంపుగులుక

మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు శ మనసులోనఁ

గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుశగుమ్మలకును.

50

తా. కాంత లొకనితో నెయ్యముమీఱఁమాటలాడుదురు. మఱొకని నొయ్యారముగాఁ జూతురు. ఇంకొకని మనస్సునఁ దలంచుచుందురు. కాబట్టి వారికి నియతముగాఁ బ్రియుఁ డైనవాఁ డెవ్వఁడును లేడు.

అవ. స్త్రీని సర్పముగా నిరూపించి చెలికానికి వెఱపు గలిగించుచు దానికి దూరముగాఁ దొలగి పొమ్మని యుపదేశించుచున్నాడు.

శ్లో॥ అపసర సఖే దూరా దస్తా త్కటాక్షవిషానలా

త్ప్రకృతివిషమా ద్యోషిత్సర్పా ద్వలాసఫణాభృతః

ఇతరఘణినా దప్తః శక్య శ్చికిత్సితు మాషధై

శ్చతురవనితాభోగి గ్రస్తం త్యజన్తి హి మన్త్రిణః ॥

51

టీ. హేనఖే=ఓచెలికాఁడా, కటాక్షవిష అనలాత్=కడకంటిచూపులనెడి విషాన్ని గలదియు, ('కటాక్ష శిఖానలాత్' అనుసాతమున కడకంటి చూపులనెడి జ్వాలల యన్ని గలదియని యర్థము), ప్రకృతి విషమాత్=స్వభావముచేతనే కుటిలమైనదియు - పుట్టుకచేతనే మరకగానుండున దని సర్పపరమైన యర్థము, విలాస...భృతః-విలాస=విభ్రమములనెడి, ఫణా=పడగలను, భృతః=తాల్చినదియు నైన, అనలాత్=యీ, యోషిత్ సర్పాత్=స్త్రీయనెడి సర్పమువలననుండి, దూరాత్=దూరముగా, అపసర=తొలగిపోవు, హి=ఏలనఁగా, ఇతరఘణినా=తక్కిన ప్రసిద్ధ సర్పముచేత-పుట్టుకచేతనే సర్పమైన

జంతువుచేత, దవ్వఁకఁజూపఁ బడినవాఁడు, బొప్పిదవ్వఁమందులచేత - మూలికా మణిమం
త్రాదులచేత, చికిత్సితుం=కుదుర్చుటకు - విషమును దింపి ప్రతికంచుటకు, శక్యః=అవి
యైనవాఁడు-వాణవిషమును గుదుర్చు సాధ్యమగుననుట, చతుర...గ్రస్తం- చతుర=నే
ర్పుకత్తెయైన, పనితా=స్త్రీయనెడి, భోగి = సర్పముచేత, గ్రస్తం=పట్టుకొనబడినవానిని-
కఱవఁబడినవాని ననుట - స్త్రీకి పశుపై నవానిని యోశయము, మన్త్రిణః=మాంత్రికులు-వి
షవైద్యులనుట-అలోచనపరులు-అనగా బుద్ధిమంతులని యర్థాంతరము, త్యజన్తి=పదలు
దురు - ఆస్త్రీసర్పము గ్రసించఁగాఁ గలుగు నుచ్చాదము దీర్పరానిదగుటచే పదలుకొందు
రనుట. ప్రసిద్ధపై నసర్పముయొక్క కాటువలెఁగాక స్త్రీయనెడి యీసర్పముయొక్క కా
టు కుదుర్చునని వగుటచే దీనితోడి నంగతి నుంచుకొనక దవ్వఁగాఁ దొలగిపొమ్మని య
ర్థము. ఇవలను సావముపరూపక మలంకారము. దీనిచే, ఉపమానమైన ప్రసిద్ధసర్పము
కంటె నుపమేయమైన పనితాసర్పమున కాధిక్యము తెలియుచున్నదిగాన వ్యతిరేకము
వ్యంజిత మగుటంబట్టి నలంకారముచే నలంకారధ్వనియని యెఱుఁగునది.

ఉ. చూపు విషంబు విభ్రమముఁసాంపు ఘణాఘటకంబు గా వధూ

రూపము చాల్చుభోగికిని కరూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ

దావుగ సర్పదవ్వనకుఁ కదప్ప విషంబు మహాపదంబులం

బాపవధూభుజంగవిమరభగ్నునిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్. 51

తా. చెలికాఁడా ! వాలారంగడగంటిచూపు లనెడి విసంపునిష్కకలు గుప్పించు
చు, స్వభావముచేతనే కుటిలమై (పంకరయై), యొయ్యారములనెడి పడగలు చాలించియు
న్న యీచెలువయనెడి చిలువనుండి దవ్వఁగాఁ దొలగిపొమ్మ. ఏలనగా, ప్రసిద్ధమైన తక్కిన
సర్పము గఱచినవానిని మందు లిచ్చి కుదుర్చుపచ్చును. కాని నీటుక త్తియయైన చిత్తరియ
నెడిపాము గ్రసించినవానిని గుదుర్చుట యశక్యమని యెట్టిమంత్రముగలవారును పదలు
కొందురు.

అవ. మరల మఱియొకరీతిని వెఱపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ

స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశ మత్ర భవామ్బురాశౌ ।

తే నాచిరా తదధరామిషలోలమర్చ్య

మత్స్యస్య నివృత్తవ్యస పచ త్యనురాగవహ్నా ।

52

టీ. మకరకేతన ధీవరేణ=మన్మథుఁడనెడి జాలరిచేత, అత్ర=యా, భవ+అమ్బు
రాశౌ=సంసారమునెడి సముద్రమునందు, స్త్రీసంజ్ఞితం=స్త్రీయనెడి సంజ్ఞ(పేరు)గల-స్త్రీ
రూప మైనయనుట, బడిశం=గాలము, విస్తారితం=పచింపఁ బడినది-విసిరి వైపఁబడి యు
న్నదనుట. తేన=దానిచేత-అట్లువైచియున్న గాలముచేత, అచిరాత్=త్వరణో, తద...

మత్స్యోక్ - తత్ = వారియొక్క - ఆశ్రీలయొక్క, అధర = మోవియనెడి, ఆమిష = ఎర
యందు, లోల = ఆసక్తిగల, మర్త్య = మనుష్యులనెడి, మత్స్యోక్ = చేపలను, వికృప్య -
లాగి, ఆమరాగవహ్ని = పులపులనెడి నిష్పవందు, సః = వాడు - ఆమన్మథుడు, పచతి = ప
క్వమునెయును - మిక్కిలి సంతాపము కలిగించును - మన్మథుఁ డీమూలమున పురుషుల
ను నీడించునట. ఇఁటను సావయవరూపక మలంకారము.

ఉ. చేరి మనోబధివసునికేత భవాంబుధిలోన నంగనా

కారముఁ బూనియున్న వెనుకగలము చిమ్మఁగ నయ్యె దానిచే
భీరుజనాధరామివముఁ గ బేర్చి భుజించునరాండజంబులక

వారక సారెకుం దిగిచి కవండు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్. 52

తా. మరుండను జాలరి సంసారమనెడి సముద్రమునందున్న మనుజు లనెడిచేప-
లను బట్టుటకై కుటుసులాడియను గాలమును విసరి వైచియున్నాడు. ఆగాలమందు క
ష్టాచియును నెర యున్నది. దానికినానించి చిక్కుపడెడు మనుజు లనుచేపలను నాగాల
ముచేతఁ ద్వరలోలాగి వలపనెడినిష్పవందు వాడు పక్వముచేయును.

అన. ఇప్పుడు మనస్సును వెఱపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కామినీకాయకాంతారే, కుచపర్వతదుర్గమే ।

మా సంచర మనఃపాథ, తత్రాస్తే స్తరతస్కరః॥ 53

టీ. హేమనఃపాథ = ఓమనస్సనెడి బాటసారీ, కుచపర్వత దుర్గమే - కుచపర్వత =
చన్నులనెడి కొండలచేత, దుర్గమే = పోవరానిదైన, కామినీ... తారే - కామినీకాయ =
స్త్రీయొక్కదేహమనెడి, కాంతారే = అడవియందు, మా సంచర = సంచరింపకుమా, ఏలనఁగా,
తత్ర = అందు - ఆయడవియందు, స్తర తస్కరః = మన్మథుఁడనెడి దొంగ, ఆస్తే = ఉన్నా
డు - వాడు నీమానధనమునెల్ల దొంగిలునని భావము. సావయవరూపక మలంకారము.

క. స్తనపర్వతదుర్గమమై

ఘన మగుకాంతాశరీరకాంతారమునం

జనఁ బోకు మనఃపాంథుండ

కనలుచు మరుఁ డనెడిదొంగ క గలఁ డచ్చోటన్. 53

తా. మనస్సనెడి యోతెరువరి! బలితంపుఁజనుఁగొండలచే జొరళకృముకాని
కామిని ఘననెడి యడవియందు మరుండనెడిదొంగ దానియున్నాడుగాన నందు నీవు
నడవకుమా నడకువేని నీమాన మెల్ల వాడు కొల్లగొనును.

అథ. భికానొకని యనుభవమును మూఁడుశ్లోకములచే జెప్పుచు
న్నాడు.

శ్లో॥ వ్యాధీర్ఘ్ణేణ చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా

నీలాబ్జద్యుతి నాహినా వర మహాఽదప్టో న తచ్చక్షుమా ।

దప్టే సన్తి చికిత్సకా దిశిదిశి ప్రాయేణ ధర్మాని

ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య నహి మే వైవ్యో న వా ప్యౌషధమ్ ॥ 54

టీ. ఇవట సర్పమునకును నేత్రమునకు రెంటికిని బొసంగనట్లు విశేషణములు నిబంధించినాడు. ఎట్లన, వ్యాధీర్ఘ్ణేణ=(సర్పపరమగా) మిక్కిలి నిడుదయైనదియు-(నేత్రపరమగా) చెవివంటు నిడుదగాఁ జూచియున్నదియు, చలేన=చలించు చుండునదియు-రెంటికినినమము, వక్రగతినా=(స్వభావముచేతనే) కుట్రపైవైన సంహరముగలదియు-రెంటికి నమము, తేజస్వినా=బలము గలదియు- (నేత్రపరమగా) కాంతిగలదియు, భోగినా=పడగ గలదియు-(నేత్రపరమగా 'అభోగినా' అని ఛేదముచేయఁగా) విడివిగలదియు, నీలా...ద్యుతినా- నీలాబ్జ=చల్లగులవయొక్క, ద్యుతినా=కాంతి గలిగినదియు-నల్లగులవనంటి వన్నెగలదియు సర్పపరమగాను నల్లగులవతో సాటియైనవని నేత్రపరమగాను అర్థముగ్రహణము, అహినా=సర్పముచేత, వప్టో=కఠినబడినవాఁడగుట, వరం=కొంతమేలు, తచ్చక్షుమా=దానినేత్రముచేత-ఆచెలువకంటిచేననట, (దప్టః)న=కఠినబడుట కొంచెమేలయు మేలుగాదు. వ్యాధీర్ఘ్ణమును, వక్రగతియు, తేజస్వీయు, భోగీయు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యహిచేతఁ గఠినబడుట గొంతమేలుగాని వ్యాధీర్ఘ్ణమును, వక్రగతియు, తేజస్వీయు, అభోగీయు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యాచెలికన్నుచేఁ గఠినబడుట కొంచెమైనను మేలుగాదనట, (ఓక్కొక విశేషణమునకు సర్పనేత్రములకనుగుణముగా సర్వద్రవ్యమును పూర్వోక్తరీతిని చెలియునది.), ఏలనఁగా, దప్టే(నతి)-అసర్పముచేతఁ గఠినబడినయెడల, దిశిదిశి=ప్రతి దిక్కునందును, ప్రాయేణ=తఱుచుగా, ధర్మాని=పరోపకారమనెడి ధర్మమే ప్రయోజనముగాఁ గలవారైన, చికిత్సకాః=విషవైద్యులు, సన్తి=కలరు, అయితే, ముగ్ధా...వీక్షితస్య-ముగ్ధాక్షీ=సాగనైన కన్నులుగల చెలువయొక్క, ఈక్షణ=కంటిచేత, వీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి-లేక, ముగ్ధాక్షీచేత, క్షణవీక్షితస్య=క్షణమాత్రము చూడఁబడినట్టియనియు సర్థాంతరము-ముద్దరాలి వాలరుఁజూడ్కిచే గ్రసినట్టియనియునుట, మే=నాకో, వైద్యః=చికిత్సకుఁడు, నహి=లేదుగదా, జౌషధంవా=విషమును హరించుమందుగాని, న=లేదు, ప్రసిద్ధమైన సర్పముకాటనునకు మందు మంత్రములు గలవుగాని యాకామినియొక్క వాడిచూడ్కికాటు తగిలినా దానిచేఁగలుగు నున్నాదమును దీర్ప నేమందును మంత్రమును లేదు. కాన నట్టి కంటిచూపు తగులుటకంటె పాముకాటె కొంతమేలంభావము. ఇవటఁ బ్రసిద్ధమైన సర్పముతోఁ జోల్చిచూడఁగా చక్షువనీయు హియే యధికముగాఁ చెలియుటచే వ్యతిరేక మలంకారము.

ఉ. ఉరగము ముట్టెనా నరులరీ కుర్చిని వెజ్జలు ధర్మశీలు రై
గరళము నెక్కు డింతు రధిరీకంబుగ నాయతమేచకోత్పల
స్ఫురణ వహించి వక్రగతిఁ గీ బూనినమానినిచూపు సోఁకినం
బురుషున కెందు మందులును బొందవు పొందరు వెజ్జ లెవ్వరున్. 54

తా. మిక్కిలి నిడువయు, చలింపచున్నదియు, వంకరగాఁ బోవునదియు, బలి
మిగలదియుఁ, బడఁగచే బెడిదమైనదియు, నల్లగలువపన్నెవంటి వన్నెగలదియునైన
పాముచేఁ గఱవఁబడినను గొంత మేలనవచ్చునుగాని, చెవివఱకు నిడువగాఁజూఁగి, బెళు
కులీనుచు, కుటిలముగాఁ జాలయుచు, కాంతిదళుకొత్తుచు, విజివియై, నల్లగలువతోఁ
బురుడించు నాకలువకంటికంటిచేఁ గఱవఁబడుట కొంచెమైనను మేలుకాదు. ఏలనఁగా,
ఆపాముచేఁ గఱవఁబడినయెడల దానికాటునకుఁ బోవకారశీలు రగు విషవైద్యులెంద
తో యేదిక్కునందునున్నార. సాగసుంగన్నులుగల చిన్నారికంటిచూపు తగిలెనా నాకు
దానివలనియున్నాదను దీటుటకు నేవైద్యుడుగాని యేమందుఁగాని కలుగనేకలుగదు.

శ్లో॥ ఇహ హి మధురగీతం సృత్త మేత ద్రసోఽయం

స్ఫురతి పరిమ లోఽసౌ స్పర్శపష స్తనానామ్ ।

ఇతి హతపరమార్థై రిద్ధియై ర్భ్రామ్యమాణః

స్వహితకరణధూరైః పఞ్చభి ర్వశ్చతోఽస్తి ॥

55

టీ. ఇహహి=ఇందే-ఈతరుణులయందే యనుట, మధురం=తాపహరమైన-చెవు
లకింపైన యనుట-‘శీతలీక్రియతే తాపోయేనతన్మధురం స్పృతమ్’అనుటచే మధురమనఁ
గా తాపహరియని తెలియునది, గీతం=(వారి) గానము, స్ఫురతి=ఓప్పుచున్నది, ఏతత్=
ఈ-కంటికింపైనయనుట, సృత్తం=నాట్యము, ఓప్పుచున్నది, అయం=ఈ-నాలుకకింపైన,
రసః=రసము-అధరామృతమనుట, ఓప్పుచున్నది. అసౌ=ఈ-మూచూచుటకింపైన, పరి
మళః=వాసన-పద్మినీజాతియగుటచేఁ గలిగినమేని కమ్మనితావియనుట-లేక, పచ్చకపురము
గందము మొదలైనవానిపయిపూతలచేఁగలుగు వాననావిశేషము, ఓప్పుచున్నది, పష=
ఈ-స్పృశించుటకింపైన, స్తనానాం=చన్నులయొక్క, స్పర్శః=తాకుడు, ఓప్పుచున్నది,
ఇతి=అని-ఈవిధముగా, హతపరమార్థైః=హత=నశించిన-చెడినయనుట, పరమార్థైః=తత్త్వా
ర్థముగలవియు-విషయములయొక్క కలయాపు తెలియక వానికి లోనైనవియనుట, కా
బట్టియే, స్వ...ధూరైః=స్వహిత=తనయొక్క మేలును, కరణః=చేయుటయందు, ధూ
రైః=మోసగాండ్రును-తనమహితముచేయక పోయినను చేయువానివలెనున్నట్టి యనుట,
పంచభిః=పదు, ఇంద్రియైః=ఇంద్రియములచేత-చెవులు మొదలైనవానిచేత, భ్రామ్యమా
ణః=త్రిప్పఁబడుచున్న వాడనగుచు - ఆయావిషయములందుఁ దగులుకొలుపఁబడిన

వాడగుచు, పశ్చిమం=మోసపుచ్చబడినవాడను, అస్తి=అగుచున్నాను. ఈమోసమును మనుషే తెలియనైతి నని భావము.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన కి మీకుచమర్దన మీనుధారసతి
బమహనీయసారభము కి నింతులయందుఁ దనర్చు నంచు న
న్నేమరఁజేసి యాత్మహిత కి మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చె హితకార్యవిహీనుడ నైతి నక్కటా. 55

తా. ఈ జవరాండ్రయందే యిచె యింపైనపాట వినబడుచున్నదని నాచెవియు, నిందే యీ సొంపైనయాట గనబడుచున్నదని నాకన్నును, ఇందే యీ మోహితేనియ నెడిరసము చవి గుబుకుచున్నదని నానాలుకయు, నిందే యీకష్టతాపి గుబులుకొ నుచున్నదని నామృక్కును, నిందే చనుగుబ్బల నంటిన సుఖముగా నుండునని నాయెడలును, నిట్లు నా యెదింద్రియములును నాకేమో హితముచేయువానినలె నటించి విషయములకల రూపును దెలియనీక చెలిపి యాయావిషయములందు నన్నుఁ దగులుకొలిపి యేమజించిన చి. ఇది యప్పుడే తెలియక మోసపోయినవాడనైతి.

అవ. మిక్కిలి మోహమును బుట్టించుమన్తధుని దూషించు చున్నాడు.

శ్లో॥ న గమ్యో మస్త్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో

న చాపి ప్రధ్వంసం ప్రజతి వివిధైః శాస్త్రకళైః ।

భ్రమావేశా దక్లేకమపి విదధ దృఙ్గ మనకృత్

* స్మరాపస్తారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతిచ ॥ 56

టీ. అయం=ఈ, స్మర ఆపస్తారః=మన్తఘృత, డాడియపస్తారరోగము-మన్తఘృతం గలిగించు స్త్రీవ్యామోహమనెడి యపస్తారరోగమనుట, మస్త్రాణాం=మంత్రములకు, నగ

* 'శ్రుద్ధైర్ధాతుభి రాహితేచ మనసి ప్రాణీ తమః సంవికృత దస్తాక్షాదతి శేవ ముద్వమతి దోఃపాదా షీప మ్నాథధీఃపశ్యన్రాప మనత్ షీతా నిపతతి ప్రాయః కరోతి క్రియా బీభత్సన్యః స్వయమేవ కామ్యతి తథావేగేత్వపస్తారయక్' అపస్తారరోగి ధాతువులు ప్రకోపించి మనస్సునుగొట్టఁగా చీకటి గ్రమ్మినట్టివాడై పండ్లుకొఱుకును, నులుపుగ్ర క్కును, మతిమాలి కాలు నేతులు జాడించును, భూమిమీదలేని రూపమునుగాంచి దాని కై పడును, రోతపములు పెక్కునేయును, దనకుఁదానే యుపకమిల్లును' అని యున్నది. ఇట్టి యవస్థలు మన్త భార్తులకును గలుగునుగాన వ్యామోహమును ఆపస్తారరోగముగా వర్ణించినాడని తెలియునది.

మృత్యుః=విషయమైనది కాదు - సాధ్యమైనది కాదనుట, భైషజ్యవిషయశ్చ=వైద్యమునకు విషయమైనదియు - మందు చే కుదుర్పడగినదియు, న భవతి=కాదు, వివిధైః=పలువగలైన, శాన్తి కళతైః అపి=నూలుకొలది శాంతికర్తృముల చేతను, ప్రధ్వంసం=నాశమును, నప్రజతి=పొందదు, పూర్వజన్మకృతంపాపం వ్యాధిరూపేణ బాధితేతచ్ఛాన్తి రోషభైర్దానైర్జపహోమార్చనాదిభిః అన్నట్లు ప్రసిద్ధమై రోగము జపాదుల చేత శాంతించును, ఇదియో యట్లు గాదనుట. భ్రమ+అవేశాత్=మోహమును బుట్టించుటవలన, అక్షే=శరీరమునందు, కమపి=ఇట్టి దట్టినరాని, భక్తం=జాడ్యమును - లేక, భ్రమావేశాత్=మతిభ్రంశము గలిగించుటవలన, అక్షే=అంగమునందు - కరచరణాద్యవయవములందు, కమపి = ఇట్టిదట్టినరాని, భక్తం=విదుల్పుట మొదలైన వికారమును, అనకృత్=మాటికి, విదధత్=చేయుచు, దృశం=నాచూపును, భ్రమయతి=తబ్బిబుప్పజుచుచున్నది, ఘూర్ణయతిచ=గిరిగిరఁ ద్రిప్పుచున్నది. ఏమిచేయుదు వీనినెట్లు కుదుర్పనగుననిభాషము. ఇచట నలంకారము వ్యతిరేకము.

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యమును శ నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారకతంబులం జెడదు శ చండతరభృమకల్పనోద్ధతిఁ
భూరివికార మంగములఁ శ బూన్పుచు మన్తభజన్య మీయప
స్తారము లోచనద్వయము శ సారెకుఁ ద్రిప్పెడుఁ జక్రముంబలెన్. 56

తా. రోగములలో నపస్తారమనెడి రోగము మందునకు మంత్రతాదులకు లోనై కుదురును. మరుఁడు కామినులయొడఁ గలిగించు మోహమనెడి యపస్తారరోగమో మంత్రములకును లోనుగాదు, మందుచేతను గుదురదు. నూలుకొలది శాంతికర్తృములఁ జేసినను నాశమునొందదు. మఱి మనస్సును భ్రమముకలిగించి యవయవములను తాటుమాటుగా విదుల్పుట మొదలైన వికారములఁబుట్టించి చూపులను తత్తప్తపఱిచి గిరిగిరఁ ద్రిప్పుచున్నది. ఏమిచేయుదును. దీనినెట్లు మాన్చుకొందును.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే వెలయాండ్రను నిందించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాత్యన్ధాయచ దుర్ముఖాయచ జరాజీర్ణాఖిలాజ్ఞాయచ
గ్రామీణాయచ దుష్కులాయచ గళత్కుష్మాభిభూతాయచ ।
యౌచ్యస్తీషు మనోహరం నిజవపు రక్తీలవశ్రద్ధయా
హ్యస్తీషు వివేకకల్పతికాశస్తీషు రక్షేత కః ॥

టీ. జాత్యధ్యాయ=పుట్టుగ్రంథుకొఱకును, దుర్ముఖాయచ=వదురుబోతుకొఱకును-
లేక దుర్గుంధముగల ముఖముగలవానికొఱకును, జరా...లాక్ష్మాయచ=జరా=ముదిమిచేత,
జీర్ణ=జీర్ణించిన-చిక్కి సంధులలిగి వీడినయనట, అభిల = సమస్తమైన, ఆక్తాయచ=
అయమములుగలవానికొఱకును, గ్రామీజాయ=పల్లెటూరివానికొఱకును-లేక, మఱియొక్క
గ్రామమునుండి వచ్చి కులగోత్రములు తెలియకండునట్టి వానికొఱకును, దుష్కులాయచ=
చెడుకులముగలవానికొఱకును, వేయేల, గళ...భూతాయచ-గళత్=కాలుచున్న, కృష్ణ=
కృష్ణచేత-కృష్ణచేసిన చీమునెత్తురు మొదలైనవానిచే ననుట, అభిభూతాయ = నిందితుఁ
డైనవానికొఱకును-రోయఁదగినవానికొఱకు ననుట, లక్ష్మీ...శ్రద్ధయా - లక్ష్మీ=సంపద
యొక్క, లవ=లేశమునందలి, శ్రద్ధయా=అక్కఱచేత - ఇంచుకంతధనమున కానపడి
యనుట, మనోహర=మనస్సును హరించునట్టి-మిక్కిలియింపైన, నిజ వపుః=తనదేహమును,
యచ్చస్త్రీషు=అర్పించుచున్నట్టి వారును-ముద్దిడుట కాగించుట పంటనొక్కుట గోరఁ
జీరుట మొదలైన సంభోగవ్యాపారములకై తమదేహమును అట్టివారి కధీనముచేయుచు
న్నట్టివారు ననుట, వివేక...శస్త్రీషు-వివేక=వివేకమనెడి-ఇది తగును ఇది తగదనెడి
విచార మనునట్టి, కల్పలతకా=కల్పపుండ్రీగెను, శస్త్రీషు=చూరగత్తులైనవారును-తీగె
లను ద్రెంచు చూరగత్తులవలె వివేకమును ఛేదించునట్టివారును, (వివేకమునైతము సక
లార్థముల నొడఁగూర్చునది గాన కల్పలతగా నిరూపింపఁబడినదని తెలియునది), అగు,
పశ్యస్త్రీషు=వేశ్యాంగనలయందు, కః=ఎవఁడు, రక్షేత=అనురక్తిపొందును-ఎంతవివేక
హీనుఁడును అట్టి వేశ్యలయందు రక్తినిొందఁడని యర్థము. అలం. రూపకము.

చ. విడువక పుట్టుగ్రంథునకు శ వృద్ధశరీరికిఁ గుప్తరోగికిఁ

బడునకు జాతిహీనునకుఁ శ జారునిజాంగము లొక్కరూకకై

కడువడి నిచ్చువారి గుణకల్పలతల్ విదళించుకత్తులం

బడువుఁబడంతులం దనదురభావముఁ జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్. 57

తా. వారకాంత లొకింతద్రవ్యమున కానపడి మిక్కిలి సొగసైన తమమైదీగలను
పుట్టుగ్రంథివానికైనను, వదురుబోతునకైనను, ముదిసి యంగములపటిమ తప్పినవానికైనను,
ఊరును బేరును తెలియని యొకపల్లెటూరివానికైనను, చెడుకులమునఁబుట్టినవానికైనను, వే
యేల! గుప్తచేఁ జీమునెత్తురుఁగాఱుచున్నంత యసహ్యముగా నుండువానికైనను, సంభో
గార్థము అప్పగింతురు. నకలార్థములనొడఁగూర్చు కల్పలతవంటి వివేకమును బటాపంచలు
సేయుచు నిట్టియేవఱుకార్యముల కొడిగట్టు వారస్త్రీలయెడ నెంతవివేకఘాత్యుచితము
రక్తి పుట్టజేరుదు.

శ్లో॥ వే శ్యాసా మదనజ్వాలా రూపేన్ధనసమేధితా ।

కామిభిర్యత్ర హూయస్తే యోవనాని ధనానిచ॥

58

టీ. అసా=ఈ, వేశ్యా=వేశ్య-వెలయాలు, రూపే...ధితా-రూప = సౌందర్య మనెడి, ఇన్ధన=పంటకట్టియలచేత, సమేధితా=మిక్కిలి పెంపఁబడినదియైన, మదనజ్వాలా=మన్నథాగ్నిశిఖ, యత్ర=ఎందు-అందు అనుట-వేశ్యయనెడి మన్నథాగ్నిజ్వాల యందు, కామిభిః=కాముకులచేత, యోవనాని=ప్రాయములును, ధనానిచ=ధనములును, హూయస్తే = హోమముచేయఁబడుచున్నవి. స్వర్గాదిఫలములను గోరువారు ఆహవనీ యాగ్నిజ్వాలయందు హవిస్సులను వేల్పునట్లు వేశ్యాసంభోగఫలము గోరువారు వేశ్య లనెడి మన్నథాగ్నిజ్వాలయందు యోవనము ధనము అనెడిద్రవ్యములను వేల్పుచున్నారనుట. అగ్నియందు వేల్వఁబడు ద్రవ్యము లెట్లురూపుమాయునో యట్లే వెలయాండ్రకై యుపయోగింపఁబడిన వయస్సును ధనమును మాయుననిభావము. ఇచట యోవనధనములను హోమమునేయుట ప్రకృతము. ఈ ప్రకృతమైన హోమకార్యమున కుపయోగించుటకు నగ్నియావశ్యకముగాన వేశ్యయందొ మదనజ్వాలాత్వము ఆరోపితమగుటవలన పరిణామ మలంకారము. అది రూపేన్ధనమనెడి రూపకముతో సంకీర్ణమగుచున్నదిగాన సంకరము ను చెలియునది.

క. రూపేన్ధనవర్ధిత వే

శ్యావంచశరాగ్నికీలయం దంగజపూ

జావరతంతులు వేల్తురు

దాపుగఁ దమజవ్వనములు १ ధనములుఁ గడఁకన్. /

58

తా. ఈవెలయాలు ఒకమన్నథాగ్నిజ్వాల. ఇది చక్కందన మనెడిసమిధలచేఁ మీఁదుమిక్కిలి పెంపఁబడినది. ఈజ్వాలయందు కాముకులు తమయోవనములను ధన ములను హవిస్సులుగా నర్పించి వేల్తురు.

శ్లో॥ క శ్చువ్బతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి ।

చారభటచోరచేటకనటవిటనిష్ఠీవనశరావమ్॥

59

టీ. మనోజ్ఞమపి=మనోహరమైనది యయ్యును, చార...శరావమ్-చార = వేగు లవారు, భట=భటులు, చోర=దొంగలు, చేటక=కుంఠెనగాండ్రు, నట=నట్టువులు, విట = జారులు - అనెడి పీఠలయొక్క, నిష్ఠీవన = యెంగిలికి - ఎంగిలినుమియు, శరావమ్ = మూడుడైనట్టి - ఇటువంటి తక్కువపాటిమనుజులెల్ల ముద్దిడి యెంగిలి సేయుటచే మిక్కిలి యపవిత్రమైనట్టియనుట, వేశ్యాధరపల్లవం-వేశ్య=వెలయాలయొక్క, అధరపల్లవం=చిగురువంటి మెఱిసి, కులపురుషః=నక్కులమునందుఁ బుట్టిన మనుష్యుఁడు,

కః=ఎవడు, చుమ్మతి=ముద్దిడును-మంచులమునఁ బుట్టినవాఁ డెవఁడును ముద్దువెట్టఁ డనుట, 'రతికాలే ముఖం స్త్రీ'కాం శుద్ధ మాఖేటకే శునామ్' అన్నట్లు రతి సమయమున స్త్రీముఖము పవిత్రమే యైనను ముందు చెప్పఁబడిన కనుమాలపుమనుజుల సంపర్కము వలన హేయమై చుంబనమున కనర్హమగుటచే దానిని చుంబింపరాదని తాత్పర్యము. ఇచట 'అధరపల్లవం' అనుచో 'చిగురుపంటిపైవారి' యనియే ఉపమితసమాసముగా నర్థము నేయఁదగును గాని 'మోచియనెడి చిగురు' అని రూపకసమాసముగా నర్థము దగదు. ఏలన, రూపకమున ఉత్తరపదమే ప్రధానముగనుక 'మోచిచిగురును ఎవఁడు ముద్దాడు' ననుచో మోచికాక యుత్తరపదమైన చిగురునే ముద్దాడుట యని అసంగతి కలుగుచున్నది. కాన ఉపమితసమాసముగా నర్థముగ్రహ్యము. కాఁబట్టి 'అధరపల్లవం' అనుచో ఉపమ. అధరపల్లవమును నిష్ఠివనశరూపముగా రూపించుటచే రూపకము. ఉత్తరార్థమునందు అనుప్రాస మనెడి శబ్దాలంకారము. ఈమూఁడును పరస్పర నిరపేక్షములై యేకవాక్యమున నిబద్ధము లగుటచే సంస్కృష్టి యనియుఁ దెలియునది.

క. జారభటచోరచేటక

చారనటప్రభృతి నీచరజననిష్ఠీవా

ధారశరావము వార

స్త్రీరమ్యాధరము సంస్పృశింతురె కులజాల్.

59

తా. వెలయాలియొక్క-చిగురుపంటికెమ్మోచి యెంత యింతైనదిగా మండినను అది జారచోరాదులైన కనుమాలపుమనుజులు ముద్దుకొనుటచే వారందఱు నెంగిలి నుమియుమూఁకుడుపాత్రవలె మిక్కిలియు నపవిత్రమైనది కాఁబట్టి సత్కులమునందుఁ బుట్టినవాఁ డెవఁడుగాని దానిని జుంబింపఁడు.

అవ. స్త్రీలు మీఁద తీయఁదనమును లోపల విషమును గలిగి యుందురు. కావున వారు సర్వవిధములఁ ద్యజింపఁదగినవారే కాని కైకొనఁ దగినవారు కా రనునభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహలమేవ కేవలమ్ |

అత ఏవ నిషీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభిరేవ తాడ్యతే | 60

టీ. యోషితాం=స్త్రీలకు, వాచి=నోటియందు, మధు=తేనె, తిష్ఠతి = ఉండును, హృది=హృదయమునందు, కేవలం=ముఖ్యముగా, హాలాహలమేవ = కాలకూటవిషమే, ఉన్నది. అత ఏవ=కాఁబట్టియే, అధరః=క్రిందిపెదవి, నిషీయతే=క్రోలఁబడుచున్నది. అందు కేవలము యున్నదని తలఁచి నకలజనులును మిక్కిలి యాధరముతో బాణ్ణు

దురసుట. హృదయం=ఎద-టొప్పునుట, ముష్టిభిరేవ=పిడికిఱులచేతనే, తాడ్యతే = కొట్టబడుచున్నది. అందువిషయము వర్ణించుచున్నదని తలచి యందఱును గొట్టుచున్నారనుట-స్త్రీలు మాటలందు తేనె లాలుకుచున్నారనియు మనస్సునందు విషమువంటి తలంపులు గలవారనియుఁ బూర్వార్థమునఁ బ్రదర్శింపఁబడినవిగాను, ఉత్తరార్థమున మొదటిపాదమునందలి తేనె గొనుటయు, రెండవపాదమునందలి హాలాహలస్థానమైన హృదయమును గొట్టుటయుం బ్రదర్శింపఁబడినవిగాను నభిప్రాయము. ఇచట 'మధు తిష్ఠతి వాచి' అనుచో వాక్కునకు మధుసంబంధము లేకుండియుఁ జెప్పఁబడుటచే నతిశయోక్తి, 'హృది హాలాహలమేవ' అనుచో ఏవకారముచే నిచట నధ్యవసాయము పాధ్యమగుటచే ఉత్పేక్ష. పూర్వార్థముచే ఉత్తరార్థము సమర్థితముగాన కావ్యలింగము. ఇట్లు పైకి తీయగను లోపల విషముగను నుండు ననుటచే స్త్రీలు త్యజింపఁదగినవారనియు ధర్మని స్ఫురించెడిని. ఈనాలుగింటికి సంస్పృష్టి.

చ. కలదుగదా సుధారసము శ్రీ కంజదళాత్మకుల ముద్దుఁబల్కులన్
వెలయుఁగదా హాలాహలము శ్రీ వీరలచిత్తమునందుఁ గావునం
బలుమఱుఁ బల్లవాధరముఁ శ్రీ బాస మొనర్తురు నిండువేడుకన్
బలితపుటొమ్మ ముష్టితలరసాతములం బ్రహరింతు రెంతయున్.

తా. చెలువలకు నోటియందు తేనియ యొలుకుచున్నది. హృదయమందో హాలాహలమే యున్నది. కాబట్టియే పురుషులు వారి కెఱ్ఱెవిని నాదరముతోఁ గ్రోలుదురు; హృదయమునో పిడికిఱులతోనే కొట్టుదురు.

ఇది శృంగారశతకమున కామినీగర్వణమన్నది తృతీయవింశతి.

భర్తృహరిసుభాషితము-సువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతి.

ఇంతవఱకుఁ గామినీగర్వణము సేయఁబడినది. విరక్తులు గలరాతేరా యని యాశంకించి కలరనియే మది నుంచుకొని వారియందును సువిరక్తులు దుర్విరక్తులు అని రెండువిధములుగా నుండుట ప్రతిపాదించువాఁడై మొదట సువిరక్తపద్ధతిని దొమ్మిదిశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో! ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం

తా. ధన్యమనవసనపయోధరాణామ్.

తామోదరోపరి లన త్రివళీలతానాం

దృష్ట్యాకృతిం వికృతి మేతి మనో న యేషామ్॥

61

టీ. ధవళా...లోచనానాం- ధవళ=తెల్లనైనదియు- తెల్లదామరఁజీకులవంటి వి యనుట, ఆయత=వికాలములైనవియునగు, లోచనానాం=కన్నులుగలవారును, తారుణ్య...ధరాణాం-తారుణ్య=యౌవనముయొక్క, కీర్వ=మదముచేత, ఘన=గొప్పలును-క్రిక్కిరిసినవియు, పీన=బలుపుగలవియు నగు, న్దనానాం=చన్నులుగలవారును, తామో...పరి-తామ=మిక్కిలి కృశించిన, ఉదర=కడుపుయొక్క-నడుముయొక్క యనుట, ఉపరి=మీద, లనత్...లతానాం-లనత్=ప్రకాశించుచున్న, త్రివళీలతానాం=తీగలవలెనున్న మూడు ముడుతలు గలవారును, 'త్రివళీలతమధ్యా హంసవాణీ సువేషా' అన్నట్లు మూడువరులు కలిగియుండుటచే పద్మినీజాతి సూచితమగుచున్నది. ఇట్టి రూపసంపత్తిగలవారగుకామినులయొక్క, ఆకృతిం=ఆకారవిశేషమును, దృష్ట్యా=చూచి, యేషాం=ఎవరియొక్క-ఏపురుషులయొక్క యనుట, మనః=మనస్సు, వికృతిం=వికారమును-కామినులకు పరతంత్రమైయుండుటను, న ఏతి=పొందదో, తే ఏవ=అట్టివారే, ధన్యాః=ధన్యులు-సుకృతాత్ములనుట-ఇట్టి నిర్వికారమైన చిత్తముగలిగియుండుట శమ సంపన్నులకే గాన ధన్యులనగా శమవంతులైన సువిరక్తులని భాషము.

చ. కలికి మెఱుంగువాలు దెలికగన్నులు సన్నపుఁ గొనుదీఁగెవై

నలరెడునద్వళీలతలు ౩ నంచితయావనదర్పలక్ష్మీచేఁ

గులికెడుసిబ్బెపున్వలుఁదరగుబ్బలునుం గలమించుబోండ్లరూ

పులఁ గని నిర్వికారులగుఁపూరుషులే కృతకృత్యు లిద్ధరన్. 61

తా. తెల్లదామరఁజీకులం బురుడించు తెలిగన్నుఁగవగలిగి, పరువంపు సొంపువఁ గ్రిక్కిరిసిన బలితంపు గుబ్బిగుబ్బలు నొప్పి, నకనకలాడు నెన్నడుముమీద నునుఁదీవియ లవలె నున్నమూడువరులు మరువుజూప, నిం పారుచెలువలరూపుం జూచి వికారము నొందనిమనస్సు గలవారే సుకృతాత్ములు.

అవ. ముందు తా ననుభవించి యున్నయొక కామిని నివుడు సంబోధించుటచే తనసువిరక్తిని బ్రకటించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బాలే లీలాముకుళిత మమీ మన్థరా దృష్టిపాతాః

కిం ఊహ్యస్తే విరమ విరమ వర్ధిష శ్రమ స్తే ।

సమృత్త్యే వయ ముపరతం బాల్య మాస్థా వనాస్తే

క్షీణో మోహ స్తృణుమివ జగజ్జాల మాలోకయామః । 62

టీ. హేబాలే=ఓమద్దరాలా ! లీలాముఖలితం-లీలా=విలాసంపువగచేత, ముఖ
 లితం యథాతథా=మొగుడునట్లుగా-అరమోడ్వఁ బడినట్లుగా-అరమోడ్చి అరతెఱచిన
 కంటనుండి నిగుడునట్లుగాననుట, మన్థరా=మందసంచారములైన-అల్లల నీటుగాఁ బోల
 యునట్టిమనుట, అమీ=ఈ, దృష్టిపాతా=విలోకనప్రసారములు-చూడ్కుల పచరిం
 పులు, కిం=ఎందుకు, శ్రీపృస్తే = చిమ్మఁబడుచున్నవి-వానిని జిమ్మఁదగదనుట-విలాస
 ముచే నరమోడ్చిన కన్నుఁదమ్ములనుండి యల్లలఁ దిన్నఁగా నొలయు వాఁడిచూడ్కుల
 నేల నాపైఁ జాటుకుగా నిగిడించెదవనుట. విరమవిరమ=ఉడుగుము ఉడుగుము-చూపు
 లఁజిమ్ముట మిక్కిలియు మానుమనుట, ఏలనఁగా, ఏమః=ఈ, తే=నీయొక్క, శ్రమః=
 ఆయాసము-కడగంటిచూడ్కుల నిగుడ్పుటచేఁ గలిగినయలఁత, వ్యర్థః=నిరర్థకము-
 పనలేనిదనుట-దానివలనఁ గోరినఫలము ఒనఁగూడనేరదుగాన నిష్ఫలమే యనుట.
 ఇంతవఱకును వలపుమత్తునకు లోనైయున్న మనస్సులు గలమిబోంట్లయందు చూపు
 లు నిగుడ్పుటవలన ఫలమేల గలుగదనఁగాఁ జెప్పుచున్నార, శప్పితి=ఇప్పుడు,వయం=
 మేము, అన్యే=వేరైనవారము-మునుపటివలె నీ విలాసములకులోనై మోహము నందున
 ట్టివార మిప్పుడు గా మనుట, ఏలనఁగా, బాల్యం=పసిరసము-లేక బేలతనము అనఁగా
 అవివేకము, ఉపరతం=ఉడిగినది, అయితే, వనాస్తే = అరణ్యమునడుమ, ఆస్థా=
 ఆదరము-మిక్కిలియాశ, కలిగియున్నదని శేషము-నీయందు రక్తినిమాని విరక్తితో
 వనవాసమునేయఁ గోరుచున్నారమనుట, ఇది యెట్లు కలిగిననఁగా, మోహః=అజ్ఞానము,
 క్షీణః=నశించినది-నీయం దాన క్తినిగలిగించు కారణమైన మోహము నిర్మూలమైనదను
 ట, కాఁబట్టి, జగత్ జాలం=లోకముల సమూహమును-నకలప్రపంచము ననుట, తృణ
 మివ=పోచవలె-నిస్సారమైనదిగాననుట, ఆలోక యామః=చూచుచున్నారము. 'నిః స్పృ
 హన్య తృణం జగత్' అన్నట్లు జగము నెల్ల గడ్డిపరకవలె నెన్నుచున్నామనుట-ఇప్పుడ
 జ్ఞాన ముదయించుటవలన మనస్సులుముతప్ప తక్కినవెల్ల తుచ్చముగా ననునందించుచు
 న్నామనియు భావము. కావున నీవు మాపయిఁ జూపులు చిమ్మవలదని యాశయము.

ఉ. మానిని యేల చిమ్మెదవు నీ మాపయి మంధరదృష్టిపాతము
 ల్కానుము నీశ్రమంబు విఫలం బిది వింతల మైతి మిత్తటికా
 మానుగ జవ్వనం బడఁగె నీ మాననవృత్తి వనంబుఁ గోరె న
 జ్ఞానము నప్త మయ్యె యవనంబుగఁ జూచెద మెల్లలోకమున్. 62

తా. ఓ ముద్దియా ! విలాసంపువగచే నర మోడ్చినకన్నుఁగవనుండి యల్లలఁ
 బోలయు నునుఁబూడ్కులు మాపయిఁ జిమ్మకు చిమ్మకుమా. అట్లు చిమ్ముటవలన వట్టియా
 యానమే కలుగునుగాని వేఱు పనలేదు. ఏలనఁగా మేము మునుపటివలె నీకులుకు బెతుకులకు

దేలుపోవుచుండెనవార మిప్పుడుగాను. మాదేలనను తప్పిపోయినది. ఇప్పుడు విరక్తితో నన నానము నేయఁ గోరిక కలిగియున్నది. ఏలన, నీయందుఁ బగులుకలిగించు మూలమైన మో హము నిర్మూలమైనదిగాన ప్రపంచమంతయు మాకు గొడ్డిరాచకలై నిస్సాగ్రమైయున్నది. అట్టిహాయందు నిహామ్యులు నిష్కలముగాఁ జిమ్మఁ పడుదు.

అన. చెప్పినదానినే మఱాకరీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇయం బాలా మాం ప్ర త్యనవరత మిన్ద్రీవరదళ
ప్రభావోరం చక్షుః క్షిపతి కి మభిప్రేత మనయా ।
గతో మోహోన్మత్తకం స్మరకుసుమబాణవృత్తిక
జ్వరజ్వాలా శాస్తా తదపి న వరాకీ విరమతి॥

68

టీ. ఇయం=ఈ, బాలా=యుద్దియ, చాంతి=నన్నుఁగూర్చి, అనవరతం=ఎడతె గక, ఇన్ద్రీ...వోరం - ఇన్ద్రీవరదళ = నల్లగులుపి తేకులయొక్క, ప్రభా=కాంతిని, వోరం=వొంగిలునట్టి-నల్లగులుపి తేకులతో సాదయైన యనుట, చక్షుః=కంటిని, క్షిప తి=ప్రసరింపఁజేయుచున్నది-నిగుచ్చుచున్నదనుట, అనయా=దీనిచేత-ఈముద్దియచేత ననుట, కిం=ఏని, అభిప్రేతం=అవేక్షితమైనది-ఈబాల యేమి యవేక్షించి తన కన్నుఁగ వ నాపయి నిగిడ్చినవో యది నాకుఁ జెలియకున్నదనుట. అది నీహాయనే యవేక్షించి నది, దాని నీవు తెలియకుండుట యెట్లు అని యడుగఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు, అస్మాకం= మాకు, మోహః=అజ్ఞానము, గతో=పోయినది-ఇప్పుడు మిగిలిన దనుట, స్మర...జ్వాలా- స్మర=మన్తఘనయొక్క, కుసుమ బాణ = పూవు టుచ్చులయొక్క, వృత్తికర=సంపర్కముచేత ('స్మర కుసుమబాణ వృత్తికర' అనుచో మన్తఘన డనెడి బోయవానియచ్చుల సంపర్కముచేత ననియర్థము) కలిగిన, జ్వర=సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=పెగ, శాస్తా= నిమ్మలించినది-ఉడిగినదనుట, తదపి=అయినప్పటికి, వరాకీ=ఈ దొర్కాగ్ధురాలు - లేక యతిసీచురాలు, న విరమతి=ఉడుగకున్నది - చూపులను జిమ్ముట నుడుగకున్న దనుట. పూర్వము ప్రాణప్రియురాలై గొప్పదిగా నెన్నఁబడినబాల నిప్పుడు పరాక యని పే రొక్కనుటచే దానియెడ నత్యంతవైరాగ్యము కలిమి నూచితమయ్యెడిది. మాకు మోహందు లెల్ల నకించి మహావైరాగ్యము కలిగియుండఁగా నిది మమ్మఁ దనవాఁడిచూడ్కులతోఁ గ్రుచ్చుట నిష్ఫలమేకాని దానిచే మాకు పలపుకలుగదు. ఇది తెలిసియు నికను మా వై చూపులు. చిచ్చుచున్నదే యిది యెంతసీచురాలని యాశయము.

ఉ. నీలసరోజవత్రకమనీయవిభావరణప్రవీణ్య
గ్జాలము లీలతాంగి వెదకచల్లెడు నాపయి నేమి గోరెనో

తూల ననుస్తమోహవిక్రతుల్ రతివల్లభభిల్లభల్లనూ

జ్వాల లడంగె మాకుఁ దనవైఖరి మానదు జోటి నేటికిన్. 63

తా. ఈముద్దియ, నిద్రంపునల్లగులుపతేకుల ననుజాయలను జేయనునట్టి తనకన్నంగవ నాపయి నెడతెగక నిగుడ్చుచున్నది. ఏమి తలఁచి యిట్లు నిగుడ్చుచున్నదో తెలియరాదు. నేను దన్నువలతునని తలఁచియా? మాకిప్పుడు మోహ మెల్ల నుడిగినది. మరుని పూవుటమ్ముల తాఁకుచే వెఱ్ఱుఁట్టిపెనుకాకసెగులును ఉడిగినది. ఇట్లు కేవలవిరక్తిచే మాకు వలపులన్నియు నుడిగియుండఁగా ఈనీచురాలుమాత్ర ముడుగక వలపించుటకు వ్యర్థముగా మాపయి వాఁడిచూడ్కులు చిమ్ముచు నేయున్నది.

అవ. ఇప్పుడు మరునియొక్కయు వాని పరివారముయొక్కయు నేపును గర్వమును నిరాకరించుపలుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రే కన్దర్ప కరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటక్కూరితై

రే రేకోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా వృథా జల్పసి ।

ముగ్ధే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధమధురై ర్లోలైః కటాక్షై రలం

చేత శ్చుద్విత్తచన్ద్రచూడచరణభ్యానామృతం వర్తతే ॥ 64

టీ. రేకన్దర్ప=ఓరిమన్నథా, 'రే'యనుట నీచసంబోధనము, కోదణ్డటక్కూరితై= వింటియొక్కట. పృథులచే-అల్లెతాటిని లాగి చేయు టంకారములచేత ననుట, కరం= చేతని, కిం=ఎందుకు, కదర్థయసి = పీడించుచున్నావు. ('కరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటక్కూరితం' అనుపాఠమున కోదణ్డటక్కూరితం=వింటిటంకారముగలదిగాఁజేయఁబడిన-ముందు అల్లెతాటిని మొరయించుటతోఁ గూడినదైనయనుట, శరం=బాణమును, కిం= ఎందుకు, కదర్థయసి=చెఱుపుచున్నావు. నారి మొరయించి తూపు నేయుటవలనఁ బసయేమి యనియర్థము), రేరేకోకిల=ఓకోరికోయిలా, కోమలైః=మెత్తనివైన, కలరవైః= అన్యత్తమధురధ్వనులచేత-కులకులమును తియ్యనియెలుఁగులచేత ననుట, వృథా=వ్యర్థముగా, కింవా జల్పసి=ఎందుకుదా పవరుచున్నావు-('కోమలం కలరవం...జల్పసి' అను పాఠమున మృదువైన యన్యత్తమధురధ్వని యెందుకుఁ గూయుచున్నావనుట), వదరుటవలన ఫలములేదు గాన నది వ్యర్థమేయని భావము. ముగ్ధే=సుందరీ, స్నిగ్ధ...మధురైః-స్నిగ్ధ=వట్టుములును 'స్నిగ్ధస్తు మస్మజే సాద్రే' అని యమరుఁడు-లేక 'వివ్రష్టే పరమాం కాష్టా మయా ధే దర్శనాదిభిః । యేనా న్తరజ్ఞం ద్రవతి స స్నేహాఇతి కథ్యతే' అనునట్టి స్నేహముతో గూడినవియు ననుట, విదగ్ధ=పలువగలవిలాసములను మెఱియించుటయందు నిపుణములును-అనఁగా 'యద్దర్శనే విరక్తోఽపి తృప్యతే తత్సమస్తథమ్' అన్నట్లు విరక్తునై నవలపించుటయందు చతురములును, ముగ్ధ=సొగసైనవియు-అపరిచ్ఛిన్నవిష

యం మదమనగరమీతం । స్ఫురమ్భాపక్షతాయుక్తం తత్తే నరమితి కథ్యతే' అన్నట్లు ఏదో నొకవిషయమాత్రమున నెలకొనుట లేక నల్లల పాలయుచు మదమంథరత్వాదిగుణములు గలిగియుండునట్టి స్త్రీరములును, మధురైఃస్రియును-లేక, 'శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్నధురం స్పృతమ్' అన్నట్లు సంతాపహరములును, అయినవియు, లోలైఃస్వభావముచే చంచలములైనవియు-లేక తృష్ణగలవియు 'కటాక్షైర్వాసగరైభిస్తు సమ్భాగౌత్సుకకృభావనా' అని సంభోగంపులమీన నెఱపునట్టివి యనుట, అగు, కటాక్షైః=కడగంటిచూపులచేత- 'యద్దతాగతవిశ్రాంతి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్' అని పూర్వోక్తలక్షణములు గల చూపులచేత ననుట, అలం=చాలును-ఇటువంటి చూడ్కులు నిగిడింప నక్కఱలేదనుట, ఏలనఁగా, చేతః=నామనస్సు, చుమ్మిత.....మృతం = చుమ్మిత = అస్వాదింపబడిన, ఇద్వైచూడ=(చిందుని కిరస్సునందుగల) కృషియొక్క, చరణ = అడుగులయొక్క, ధ్యాన=ధ్యానమనెడి, అమృతం=అమృతముగలది యగుచు-కేవలధ్యానమనెడి అమృతము నాస్వాదించుచుననుట, ఇర్తతే=వర్తించుచున్నది. మన్తః=నిగెలిచిన పరమశివునిచరణముల ధ్యానముచే మఱిత్తము వైరాగ్యము లభించినది. మన్తః=నిజయించినవానిని దలచుటచే మన్తః=నిజయమాపమైన వైరాగ్యము కలుగునే గదా. అట్టివిరక్తచిత్తులపైన మమ్మ తుండ్రులైన యీమన్తభావము ఏమిచేయుదురని యొకభావము. 'ధ్యానామృతం' అనుటచే అమృతము గ్రోలి తృప్తిచెందినవానికి పులియఁబెట్టిన కడుగేల యని యొకభావము. బ్రహ్మసందముచే నిండినవానికి విషయములవలనఁ గలుగు తుండ్రమైన యానందముతోఁబనియేమియని యొకభావము. నే నీపుడు పూర్వమువలె విమోచింకరుఁడనుగాను శంకరకింకరుఁడ నని భావాంతరము. ఇట్టి కేవలధ్యానానంత్రుని సతివిరక్తుని నన్ను పశమునేసికొనుట యసాధ్యముగాన నిట్టి యలవికాని పనినిసాధింపఁబూనుటకు మీ కేమి నెట్టి యనియు భావము. అన్నివిధముల మాకు కామినులయెడ నపేక్షయే లేదు అని పరమభావము.

ఉ. ఓరిమనోజ సూనశర ర మూరక చిమ్మకు మిన్న కే కుహలం

కారము లేల చేసెను పీకధ్వజ యో మృగశాబకాక్షి

చారువిలోకనంబు లింకఁ ర జాలును నాహృదయంబు శంకరో

దారపదాబ్జచింతనసురధారసతత్పర మయ్యె నియ్యెడన్.

64

తా. ఓరిమన్తథా! వింటినారి మొరయించుచు నీచేయి నేల గానివెట్టుకొనియెదవు. ఓకోయిలా! కులకులమని యింపారు నెత్తనియెలుగుల మూరక యేల పదరెదవు. ఓచెలవా! నెయ్యంబుచే రియ్యంబులై, నెఱిసిటు విటారించుచు, సొగసులు కులుకుచు, నింపు సొంపారుచు, దళుకుం బెళుకు లీను నీకడగంటివాడిచూడ్కులు నిగుడ్పుట చాలు

బాలు. నాచిత్తము, పరమకవచరణారవింశమకరందమును గ్రోలి యితరవిషయములందు విరక్తి నొందియున్నది.

ఆవ. మనస్సుయొక్క స్థితినిబట్టియే సంగమము గాని విరహము గాని కలుగు నని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ విరహేఽపి సజ్జమః ఖలు పరస్పరం సజ్గతం మనో యేషామ్ |

హృదయమపి విఘటితం చేత్సజ్గో విరహం విశేషయతి || 65

టీ. యేషాం=ఎవ్వరికీ-ఏ స్త్రీపురుషుల కనుట, మనః=మనస్సు, పరస్పరం=ఆన్యోన్యముగా, సజ్గతం=కలిసి యుండునదో - పరస్పరానురాగము కలిగియుండునో యనుట, (తేషాం=వారికి), విరహేఽపి = వియోగావస్థయందును-ఒండొరుల నెడఁబాసియుండునప్పుడును, సజ్జమః ఖలు=సమాగమమే యగునని శేషము-ఒండొరులను బాసియున్నను గలిసియున్నట్టివారే యగుదురనుట, ('విరహోఽపి సజ్జమఃఖలు' అనుపాఠమున విరహోఽపి=ఎడఁబాటుకూడ, సజ్జమః ఖలు=సంగమమేయగును-వారియెడఁబాటు సంగమముతో సాటియగునని యర్థము) 'హృదయసజ్గమవీచ సుసజ్గమో న తనుసజ్గమవీచ సుసజ్గమః' మనస్సులయొక్క కలయికయే మంచికలయికగాని దేహములకలయిక మంచికలయికగాదు' అనువచనముం బట్టియు, శరీరమునకంటె సంతరంగమే బలియైన దనున్వాయంబునను, అంతరంగములు కలిసియున్నయెడల శరీరములుకలిసియుండుటతో నూననమగునని భావము. మనస్సుకూడికలేనిచో సంగమముండినను విరహమే కలిగించు ననుచున్నాడు-వ్యాపయం=మనస్సు, విఘటితంచేత్=వేటువటుపఁబడినదేని - కలసియుండదేని యనుట, సజ్గః అపి=కూడికయు, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేషయతి=వృద్ధి నేయుచున్నది. ('హృదయం విఘటితంచేత్' అనుపాఠమున, వ్యాపయయ్యు, విఘటితంచేత్=చక్కఁగా కొట్టుచడినదేని- దెస్సగా నిగ్రహింపఁబడినదేని యనుట-నిగ్రహించి విరక్తికి లోబటుపఁబడినదైనయెడల నని భావము, సజ్గః=సమాగమము, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేషయతి=విశేషించి వివరించిగా- కేయుచున్నది-తనకంటె మేలైనదానిగాఁ గావించుచున్నదనుట, స్త్రీపురుషుల మనస్సును ఒండొరులయెడల గుడింపక నిగ్రహించినయెడల నది వాటికి సంగమము కలిగియుండినను విరహమునే వానకంటె మేలైనదిగాఁదొఁపించి దానినే కోరునట్లుచేయునని భావము-ఈపాఠమున కనుగుణముగా పూర్వార్థమునకు ఉత్తరార్థమునకు అర్థాన్వయ మెట్లనఁగా స్త్రీపురుషులు తమతమమనస్సులను నిగ్రహింపక యొండొరులయెడ విచ్ఛలవిడిగా నిడించితేని వారు ఒండొరులనుబాసి విరక్తిని బొందఁజూచినను మనస్సులు కలసియుండుటవలనను రక్తితో నొండొరులఁ గూడియున్నట్టివారే యగుదురు. ఇట్లు గాక వారు మనస్సులను బరస్పరము నిడింపక నిగ్రహించితేని వారు రక్తిగలవారివలెఁ గలసియున్నను విరక్తితో వీడియున్నట్టివారే యగుదురు అనియర్థము. కాఁబట్టి మనస్సును నిగ్రహిం

చుట యావశ్యకమగును, అది సైనిహింపఁబడఁగా నింద్రయములును విషయములనుండి నివృత్తింపఁబడుననియు, సంద్రయములు నివృత్తింపఁగా బాహువిషయము లైనింటను విరక్త తనం తనే సిద్ధించుననియు నట్లు పంచవిషయములందు విరక్తి సిద్ధించుననకార మొకఁడవ యర్థ మున నిరూపితమైనదని తెలియునది.

క. విరహమునందై నఁ బర

స్వర మనురాగులకుఁ బొందు క భాసిలు చున నె

న్నది కెనయదు వారలకును

విరహము హెచ్చుగ నొనర్చుకె నెన నంగతియున్.

65

తా. శ్రీపురుషులమనఁబలు యింద్రోపకారో గలకయుండ నేని నా రెడఁబాసియున్నను గూడియున్నట్టివాకే యగుదురు. మనస్సుల వేటుపడియుండ నా వామకూడియుండ నను నడఁబాసినట్టివాకే మిక్కిలియగుదురు. [రెండవయర్థమునఁ బాత్మర్యము తప్పి పరణమందే నిబంధింపఁబడినది.]

అవ. దేశాంతరము నందున్న యొకానొకవిరక్తునికే గల వైరాగ్యమును వాఁడు సేయువిచారముంబట్టి ప్రకటించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శ్లో॥ కిం గతేన యది సా న జీవతి, ప్రాణితి ప్రయతిమా తథాపి కిమ్ ।

ఇ త్యుదీత్య సవమేఘమాలికాం, న ప్రయాతి పథిః స్వమద్ధిరమ్ ॥

టీ. సా=ఆ, ప్రియతమా=ప్రేయసీ-మిక్కిలి ప్రయురాలైన యా నాచెలువ యనుట, యది న జీవతి=బ్రతికియుండ జేసి. విరహవేదనఁ దామిచ్చే బ్రతికియుండకుండిన యెడల ననుట, గతేన=పోవుటచే-నే నింటకిఁబోవుటచే, కిం=ప్రయాజనమేమి-లేక 'గతేన మయా కిం' అని 'మయా' శబ్దము నధ్యాపించుకొన్నయెడల 'పోయినట్టి నాచేనేమి' అనియర్థము. ప్రయురాల బ్రతికియుండ జేసి నేనింటకిఁ బోవుటవలనఁ బ్రయోజన మేమియు లేదనిభావము. లేక, (యది) ప్రాణితి=బ్రతికి యుండునేని-నాప్రియతమ యే జేసి విసోదోపాయములచే నెట్లో ప్రాణములువిడువక యుబుసుపుచ్చుచు బ్రతికియుండునేని యనుట, తథాపి=అట్లయినను-అది యట్లు బ్రతికియుండినప్పటికిని, (గతేన) కిం=(నేనుపోవుటచే) ప్రయాజనమేమి-అది బ్రతికియున్నను విరక్తుఁడనైన నాను దానివలనఁ బ్రయాజనములేదుగాన నేనుపోవుట వ్యర్థమేయనిభావము. ఇతి=ఇట్లని-ఇట్లు విచారమునేసి యనుట, పథిఃకః=(ఒకానొక) తెరువరి, నవ...మాలికాం-నవ=క్రొత్తయైన, మేఘమాలికాం=మబ్బులమరునను-విరహాజనులను మిక్కిలి పీడించునట్టిదాని ననుట, ఉదీత్య=తలయెత్తిచూచి, స్వమద్ధిరం ప్రతి=తనయింటినిగూర్చి, నప్రయాతి=పయనము కాఁడు. * వైరాగ్యమువలన

* 'య ద్భావి తద్భవత్యేవ య దభావి నతద్భవేత్ । ఇతి నిశ్చలబుద్ధీనాం నచ

చిత్తము గట్టిగా చలించుకుంటుంటే తన చెలువంగూర్చి యింటికి బోడయ్యె ననుట.

క. చన నేటికి బ్రేయసి జే

సననతి యగునేని ప్రాణావతి గానితఱి

బని యేమని యొక తెరువరి

చనఁ జింటికి నవ్యజలదగ్గరమయమునందున్.

66

తా. ఒకానొకపాంఘండు అప్పుడుతొత్తగా లేచుచున్న *మబ్బులవరుసను జూచినవాడై యది విరహజనులకు మిక్కిలి మదనతాపము కలిగించి ప్రాణసంకటముచేయు నట్టిదిగాన యిటునున్న తననెయ్యంపుటల్లాలు విరహాగ్ని చే నేమగునో యనితలంచి యింటికి బోవంజూచియు విరక్తుడుగాన తనలో స్థితు విచారించుచున్నాడు 'ఒకవేళ నాప్రియురాలు విరహతాపముచే గుంది ప్రాణములు విడిచియుండు నేని నే నింటికిబోవుటవలనఁ బసయేమి? లేక, యదియెట్లో యుబుసుపుచ్చుచు బ్రతికియేయుండినను మేనువిరక్తుడనుగానఁ బోయియుఁ బ్రయోజనమేమి'. ఇట్లు విచారించినవాడై వాడుతనయింటికి బయనమై పోయినవాడు గాడు.

అవ. పండితు లైనవారికి దానియందు వైరాగ్యము నుపదేశించుచున్నాడు.

శ్లో॥ విరమత బుధా యోషితృక్లాత్సుఖా త్క్షణభజ్జురా

త్కురుత కరుణామైత్రీప్రజ్ఞావధూజనసజ్జమమ్ ।

సఖలు నరకే హారాక్రాంతం ఘనస్తనమణ్డం

శరణ మథవా శ్రోణీవిమ్బం రణన్తణిమేఖలమ్ ॥

67

టీ. పాంధాః=విద్వాంసులారా, త్క్షణభజ్జురాత్=క్షణకాలములో నశించునట్టి, యోషిత్ నక్లాత్=స్త్రీలోడి నమాగమమనెడి-చెలువతోడికూడిక యనెడి, సుఖాత్=నా బాధ లేకృచిత్-కలుగనున్నది కలిగియేతీటును, కలుగరానిది కలుగనే కలుగదు అని బుద్ధిని నిశ్చయించి యున్నవారిని చింతయెచ్చటను బాధింపదు' అనుట విరక్త చిత్తుని లక్షణము.

* మేఘాదయము మిక్కిలి మదనోద్దీపకము. ఇదియే మేఘసందేశమున 'మేఘాలోకే భవతి సుఖినోఽప్యన్యథావృత్తి చేతః । కణ్ఠాశ్లేషప్రణయిని జనే కింపున దూర సంస్థే' 'సుఖముగలవారికి-అనఁగా కాంతలంగూడియున్న పురుషులకుఁగూడ-మేఘమును జూడఁగా మనస్సు మజ్జియింపవృత్తి-అనఁగా వికారముగలది యగుచున్నది. కాంతను బాసి దూరమందున్నవాడై దానికుత్తుక బిగియార కాగిలించుకొన నువ్విళ్లూరునట్టివాని నిగుడించి చెప్పనేల' యని కాళిదాసు చెప్పియున్నాడు.

సుఖముచలన, విరమత=విరమింపుడు-క్షణకాలమే సుఖము నిచ్చునట్టి స్త్రీసంగమము నుడుగుండనుట-దానివలనసుఖము క్షణికముగాన తుచ్ఛమనియు కావున త్యాజ్యమనియు నాశయము, అయితే, కరుణా...సద్గుణు-కరుణా=దయ - (సర్వభూతములందుఁగాని దుఃఖమునొందినవాడయెడఁగా) కనికరము, మైత్రీ=(పుణ్యవంతులతోఁగి) చేలిమి, ప్రజ్ఞా=బుద్ధి-అర్థవిషయ మైనజ్ఞానము, వీరలనెడి, విహజన=స్త్రీసమాచారము యొక్క, సద్గుణం=కూటువను, కరుణ మైత్రీ ప్రజ్ఞ అనెడి స్త్రీలతోఁడికూడిక ననుట, కరుణ=చేయుడు, కరుణాదులే అంతఃకరణముయొక్క మాలిన్యమును బోగొట్టి శుద్ధపఱుచునట్టివి గాన చిత్తపరికర్తములని సాంఖ్యసిద్ధాంతము-ఈ స్త్రీలవలన నుద్భవమైనసుఖము గలుగఁగా క్షణికసుఖమనిచ్చు నాస్త్రీని జేపట్టనేల యనిభావము. ఏలనఁగా, నరక=నరకమునందు, హార అక్రాంతం=ముత్యపునరులచే నాక్రమింపఁబడినదియై-ముత్యపునరులచే శోభిల్లునట్టియునుట, ఘన...మణ్డలం-ఘన=బొప్పిచేత, స్తనమణ్డలం=వచనమండలము - విడివిడియైన వట్టువగుబ్బలును, అథవా=లేక, రణ...ఖలమ్-రణత్=ప్రొంగుచున్న, మణిమేఖలమ్=మణులు పొదిగిన మొలకూరుగల, శ్రోణీద్విప్పం=నిరంజనుండలము-గుండని వలచు దీక్షుందులు ననుట, విగిగల్పిగుబ్బలును పరితంపుమఁదపిఱుందులును గల మెఱుగు బోండ్లనుట, శరణం=రక్షక మైనది, నఖలు=కాదుగదా. కరుణాదులతోడి సంగతియో సరకమందును రక్షించునట్టిది. కాబట్టి దానినే కయికొనఁదగునని యాశయము.

మ. మన సింహాండంగ ధీరులార కరుణామైత్రీమనీమాతమూ
వనితాసంగమ మాచరింపుఁ డెపుడు १ భామాసుఖం బస్థిరం
బని వర్జింపుఁడు హారరమ్యకుచముల్ १ ప్లాంచన్తణి మేఖలా
ధ్వనితాలంబినితంబముక సరక బాధల్ మాన్పి రక్షించునే. 67

తా. విద్వాంసులారా ! స్త్రీతోడికూడిక క్షణకాలమే సుఖమొనంగి నశించునట్టిది గాన దానితోఁబడనేమి. మీకు స్త్రీలతోఁకూడికయం దిచ్చయుండునేని కరుణ, మైత్రీ, ప్రజ్ఞ మనెడి స్త్రీలతోఁ గూడుడు. ఏలనఁగా ముత్యపునరులచే నీరులుచూపు చెలువల గల్పించు గుబ్బలుగాని లేక చిఱుగజ్జెలచే ప్రొంగుచున్న రథసంపు మొలకూరిలేక దులకించు వారి పరితంపుమఁదపిఱుందులుగాని నరకమునందు పచ్చి మిష్టరక్షింపవుగదా.

అవ. ఇట్లు సాంఖ్యసిద్ధాంతముచొప్పున వైరాగ్యమును జెప్పి యువుడు యోగమతానుసారముగా దానినే చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృతయో రాత్నమనసో
రవిచ్ఛిన్నా మైత్రీ స్ఫురతి కృతిన స్తస్య కిము తైః
ప్రియాణా మాలావై రధరమధుభి ర్వక్త్ర విధుభిః
సనిశ్వాసామోదైః సకుచకలశ్లాఢేషమరతైః ॥

టీ. యదా=ఎప్పుడు, యస్య=ఎవనికి-మీరు 'తస్య' అని తచ్చబ్రహ్మమందుటచే నిది
 యభ్యాహార్యుఁడు, యోగా...కృతయోగ-యోగ అభ్యాసం=(యమనియమాద్యష్టాంగ
 గులచే చిత్తమును నిరోధించి యాత్మ యందు నిలుపుట యనెడి) యోగముయొక్క యల
 వాటుచందలి, స్వరూపంబున క్రిచేత, కృతయోగ=చిక్కినట్టి-యోగాభ్యాసమున మెదిగిన
 ట్టియనుట, ఆత్మమనసోఃప్రత్యగాత్మ అంతఃకరణము అనురెంటికి, అవిచ్ఛిన్నా=ఎడతె
 గని, మైత్రీ=చెలిమి-సంగడి-యోగాభ్యాసవశమున మనస్సు బాహ్యములైన శబ్దాది విష
 యములను బహిష్కరించి ప్రత్యగాత్మ యందు రమించుట యనుట, స్ఫురతి=ప్రకాశించునో,
 (తదా=అప్పుడు), తస్య కృతినః=ఆధన్యమును, ప్రియాణాం=క్రియుర్రాండ్రయొక్క, తై
 =ఆ, అలాక్షణ=చూటలచేతను-చేవి కింపైన తియ్యనిముద్దుపలుకులచేత ననుట, అధరమ
 ధుభిః=మోచి తేనియలచేతను-నాలుక కింపైన కెమ్మెవిపానకములచేత ననుట, సనిశ్వాసా
 మోక్షైః=శిశ్నులయొక్కవాననలతోఁగూడినట్టి-పద్మినీజాతినబట్టి ప్రాణమున కింపైనవాన
 నలుల కమ్మయూర్పులతోఁ గూడినట్టి యనుట, వక్త్రనీధుభిః=ముఖచంద్రులచేతను-కం
 టికింపై చందునివలెనొప్పు నెమ్మెములచేత ననుట, సమచ...సురతైః-సమచ కలశ ఆశ్లే
 ష=గిండ్లవంటి పాలిండ్ల కాగిలింతలతోఁగూడిన, సురతైః=రతిశేషులచేతను-ఒడలి కిం
 పైన బాహ్యసంభోగములచేతను ఆభ్యంతర సంభోగములచేతను-'కుచకలశ' మనుట బా
 హ్యరతికిని 'సురత' మనుట ఆంతరరతికిని గమకములు, ఇట్లుచేవికన్న మొదలైనయాయా
 యింద్రియము లన్నిటికిని సంపుగూర్చు ముద్దియలముద్దుపలుకులు, మోముచందురులు మొద
 లైనవానిచేత, కిమ=ఏమి-వానితో నేమినంబంధ మనుట, మనస్సు ఆత్మ యందు నెలకొని
 యందలి యమందానందమును అనుభవించునపుడు ప్రియుర్రాండ్ర యాయాలాపాదులు
 అతితుచ్చములుగాఁ దోచును గాన నట్టివానితోఁ బ్రేమ యనిభావము.

చ. ఎనసినయోగమార్గరతి ర్ యెన్వనిజెండములో వెలుంగుతో

గొనకొని యేకమై వెలుంగుఁగ గూరిమి మీఱఁగ వాని కేటికి

ననితలముద్దుపల్కులును ర్ వాతెర తేనియ లూర్పుదావులు

గొన బగుమోముఁజందురులు గుబ్బుల గొగిట జేర్చుకూటముల్.

తా. ఎవఁడు యోగాభ్యాస మందలిశిష్ఠమ మనస్సును బహుసజ్జిచి యాత్మ యందు
 నెలకొల్పి యందలిమహానందము నెడతెగక యనుభవించునో యట్టిధన్యునికిఁ బ్రియుర్రాం
 ద్రముద్దుఁబలుకులచేతను, మోచి తేనియలచేతను, మోముచందురులచేతను, కమ్మయూర్పులచే
 తను, గిండ్లవంటిగుబ్బపాలిండ్ల బిగి కాగిలింతలతోఁగూడిన పెనక కువలచేతను వరుసగాఁజెడి
 మొదలైన యాయాయింద్రియములకుఁ గలుగుసుఖము తుచ్చమేయగును గాన నట్టివానితో
 వానికి సంబంధము కలుగదు.

అవ. వేదాంతముయొక్క సిద్ధాంతముచొప్పున నైరాగ్యమును నడించు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దాసీ దజ్ఞానం స్మరతిమిరసజ్ఞానరజనితం

తదా దృష్టం నాసీమయ మిద మ్మళేపం జగ దితి ।

ఇదాసీ మస్తాకం పటుచరవివేకాజ్ఞానజహం

సమీభూతా దృష్టి స్త్రిభువన మపి బ్రహ్మ మనుతే ॥

69

టీ. యదా=ఎప్పుడు, స్మర...జనితం-స్మర=మన్నుండడనెడి, తిమిర=(బుద్ధిపరము గా)చీకటియొక్క-కామాంధకారముయొక్క-యనుట-(దృష్టిపరముగా) 'తిమిరం నే త్ర రోగే స్థా దృష్టకారేఽపిచ దృష్టమ్' అన్నట్లు, తిమిరమనెడి కంటి తెవులుయొక్క, సజ్ఞాన=వాస్తవిత, జననం=పుట్టింపఁబడినదన, అజ్ఞానం=అవివేకము, అసీత్=ఉండెనో, తదా=అప్పుడు, అశేపం=సమస్తమైన, జగత్=ప్రపంచము, నాసీమయం ఇతి=స్త్రీ మయమైనదని - స్త్రీలచే నిండినదని, దృష్టం=కనుఁగొనఁబడినది. మన్నుఁడు కలిగించిన యజ్ఞానముచే లోక మెల్ల స్త్రీలుగాఁగనఁబడిన వనుట, ఇదాసీం=ఇప్పుడు, పటు... జహం=పటుతర=బలముమైన-(బుద్ధిపక్షమున) అజ్ఞానమును మాలింపఁ జాలినట్టియనుట-(దృష్టిపక్షమున) అలోగమును మాలింపఁజాలినట్టి, వివేక=వివేకమనెడి, అజ్ఞానం=కాటుకను - నేత్రకల్యాణమనెడి సిద్ధాంతము ననుట, జహం=పొందియున్నట్టి, అస్తాకం=మాయొక్క, దృష్టిః=మతి-చూపు అని అర్థాంతరము, సమీభూతాంతి=సమముగాఁ జేయఁబడినది అగుచు-తన యెప్పటి బాగునకు వచ్చినదై యనుట, త్రిభువనం=మూడు లోకములను, బ్రహ్మ=బ్రహ్మముగా-బ్రహ్మమయముగా ననుట, మనుతే=తలఁచుచున్నది-జ్ఞాన ముదయించుటవలన జగములనెల్ల బ్రహ్మస్వరూపముగా తెలియుచున్నదనుట. కాటుకచేత కంటి తెవులు తీసిపోఁగా మండమొదలైన వస్తువులు వానివాని కలయాపు నఁగనఁబడునట్లు, తత్త్వజ్ఞానముచే కామాంధకారములనఁగ్రమ్మిన యజ్ఞానము తొలఁగఁగా పరవస్తువు సాక్షాత్కరించుచున్నది. ఈతత్త్వసాక్షాత్కారరూపమైన సమ్యగ్గర్భనముచే సమస్తమును బ్రహ్మకారముగాఁగనుపఱ్చెడి. ఇదియే వేదాంతసిద్ధాంత మని భావము. ఇట్లు వివేకము పరశ్రేయస్సు కలిగించునది గాన దానిం బడయుటకై ప్రయత్నము సేయవలయునని తాత్పర్యము. 'స్మరతిమిర' 'వివేకాజ్ఞాన' ఇత్యాది ప్రకృతి రంజకములైన యారోపములచే రూపక మలంకారము. 'దృష్టిః' అనుచో మతికిని చూపునకును శ్లేషమూలకమైన యభేదారోపము. అలంకారములు రెంటికిని సంకరము.

చ. స్మరతిమిరప్రచారభవశశ్వదబోధము గల్గువేళ మే

దురగతి ముజ్జగంబులు వశధూమయ మై కన నయ్యె నిప్పు డిం

పరయంగ నద్వివేకమహితాంజనసంగత మై మదీయభా
సురసమృద్ధి బ్రహ్మముగఁగ జూచుచు నున్నది విశ్వ మంతయున్.

తా. కంటికిఁ దిమిర మనుకోగము కలిగినపుడు చూపుచెడి ఒకగుణము ; పస్తువు మటాకగుణము గలదిగా నగపడునట్లు, బుద్ధికి కామాంధకారముచే నజ్ఞాన కలిగినపుడు బ్రహ్మత్వకమైన జగత్తెల్ల మాకు స్త్రీమయముగాఁ దోచినదయ్యె. కాకచే నాకంటితెవులు నశింపఁగా చూపాయాపస్తువులను కలరితిని గనుఁగొనునట్ల వివేకముచే నాయజ్ఞానము నశింపఁగా మాబుద్ధి మల్లోకములను బ్రహ్మస్వరూపముగా చలఁచుచున్నది.

అవ. ఇంతవఱకును జెప్పఁబడిన సువిరక్తపద్ధతికి విలక్షణ మైన గా దుర్విరక్తపద్ధతిని జెప్పచున్నాఁడు. అందు తొలుత కృతాత్మ లకు వికము స్ఫురించు నని చెప్పిన దానినే నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తావదేవ కృతినామపి స్ఫుర త్యేష నిర్మలవివేకదీపకః ।

యావదేవ న కురజ్జచక్షుషాం తాడ్యతే చటులలోచనాఞ్చలైః॥7

టీ. కృతినాం అపి=కుశలులైనట్టివారికిని, ఏష=ఈ-పూర్వోక్తమైనయనుట, ర్మల... దీపకః=నిర్మల=కళంకములేని, వివేక=తత్త్వజ్ఞానమనెడి, దీపకః=దీపము, కురచక్షుషాం=జంకకన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క, చటు...చలైః=చటుల=చంలములైన, లోచన అచ్చలైః=కన్నులకొలుకులచేత-కడగంటిచూడ్కులచేతననుట, యావదేవ=ఎంతవఱకు, నతాడ్యతే=కొట్టువడదో-చూడఁబడదో యనుట, తావదేవ=అంతవఱకే, స్ఫురతి=ప్రకాశించుచుండును. ఎంతటివివేకకుశలుడైనను కామినికడగంటిచూపు తగిలినా యావివేకమును నిర్వహించుకొని యుండువాఁ డెవ్వఁడని భావము. అంచ శబ్దము 'అచ్చులత్వంశుకాస్తేస్యాత్' అన్నట్లు కొనకు వాచకముగా నుండియు కొయందుండు సామ్యమునుబట్టి కడగంటిచూడ్కులయందు ఉపచరించెడి నని తెలియునది

క. నీలోత్పలనయనాతర

భాలోకనహతులు సోఽకురనంతకు వెలుఁగున్

ధీలతితనుజనవిమలా

'దేవలాతిస్ఫుటవివేకశ్రదీపము నెమ్మిన్.

71

తా. వివేకకుశలులైనవారికి గూడ నిర్మలమైనవివేక మనెడిదీపము, లేడిచూపుఁ పన్నెలాండ్ర బెళుకుంగడకంటిచూడ్కులు గ్రుచ్చుకొనకుండునంతవఱకే ప్రకాశించున గాని యవి తగిలినా ప్రకాశింప వేరదు.

అన. పీకలు దుర్విరక్తులని వీరివాక్యములవలననే తెలియనగును. ఆవచనము లిట్టివే యని చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ వచసి భవతి సక్లత్యాగ ముద్దిశ్య వార్తా

శ్రుతిముఖముఖానాం కేవలం పక్ష్యతానామ్ ।

జఘన మరుణరత్నగ్రన్థికాశ్చకలాపం

కువలయనయనానాం కో విహాతుం సమర్థః ॥

71

టీ. శ్రుతి...ముఖానాం - శ్రుతి=వేదములచే, ముఖర=శబ్దించుచున్న - ఎడ తెగక వేదములను బఠించుచుండుటచే శబ్దించుచున్న యనుట, ముఖానాం=నోళ్లుగల, పక్ష్యతానాం = వివేచనను - వేదవేదాంతపాఠము లైనవానికిగూడ ననుట, కేవలం వచసి=వట్టివాక్కుననే - మాటయందుమాత్రమే యనుట, సక్లత్యాగం=స్త్రీలతోడికూడిక వదులుటను, ఉద్దిశ్య=గుఱించి, వార్తా=కథ, భవతి = కలుగుచున్నది - మాటలందు మాత్రమే స్త్రీలసంబంధము ఎవలకొనవలయు ననువిషయముగాని మనస్సునం దది లే దనుట - అట్లు ఊరకచెప్పటేకాని యాచరించుట లేదని భావము. ఏలనగా, కువలయ నయనానాం=కలువకేవలవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క, ఆరుణ...కలాపం-ఆరుణ మణి=కెంపులయొక్క, గ్రంథి=కూర్పుగల - కెంపులు పొదిగిన యనుట, కాశ్చ=మొల నూ లనెడి, కలాపం=భూషణముగల, జఘనం=మొలను, విహాతుం=విడుచుటకు, కః = ఎవ్వఁడు, సమర్థః=చాలినవాఁడు - ఎవఁడును విడువఁజాలఁ డనుట. బహుతరముగా దుర్విరక్తులమాట లిట్టివే యని భావము.

చ. నిగమసుభాషితాభ్యసననీమిథులు గల్గినయట్టిపండితుల్

మగువలపొందు నింద్య మనికీ మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్పరుల్

జగమున నెవ్వఁ డోపు విలసత్కురువిందమణిప్రభాధగ

ద్ధగితకలాపరమ్యవనితాజఘనంబుఁ బరిత్యజింపఁగాన్.

71

తా. దుర్విరక్తులు వేదముల నెప్పుడు పఠించుచుండు వేదాంతవేత్తలైనను చెలు వలతోడి సంబంధము కూడదని మాటలుమాత్రమే చెప్పుచుందురు గాని మనఃపూర్వకము గా నటు లాచరింపరు. ఏలన మంచికెంపులు పొదిగినమొలనూలిచే చెలువారుచున్న కలువకంటులమొలలను విడువ నెవ్వరితరము.

శ్లో॥ స్వపరప్రతారకోఽసౌ, నిన్దతి యోఽలీకపక్షిలో యువతీః ।

యస్తా త్తపసోఽపి ఫలం, స్వర్గః స్వర్గేఽపి చాప్సరసః ॥

72

టీ. యః=ఏ, అలీకపక్షిః=కపట పండితుఁడు-నిజమైన పండిత్యము లేని పురు షుఁ డనుట, యువతీః=జువరాండ్రును, నిన్దతి=దూషించుచున్నాఁడో, అసౌ=అట్టి యీ,

స్వ... తారకః-స్వపర=తనయొక్కయు నితరులయొక్కయు, ప్రతారకః = పంచకుండు-
తన్నును నితరులను పంచించువాడు అగుననికేషము-ఎవడు పండితుడైయుండి జవరాం
డ్రను దూషించునో యట్టివానిపాండిత్యము సర్వమైనది కాదు, పట్టి బూటకమే యగు
ను. ఏలన, వాఁ డట్లు వారిని నిందించినను దుదకు నిందించిన తన్నును ఆనిందలను విన్న
యితరులను పంచించినవాడే యగునని భావము. ఆ పంచించుట యెట్లొ చేప్పచున్నాఁ
డు, యస్తాత్ = ఎందువలన, తపసోఽపి = (ఆ పండితుండు సేయు చాంద్రాయణాదులు
వ్రతోపవాసాదులు మొదలైన రూపముగానుండు) తపస్సునకుఁగూడ, ఫలం=ఫలము, స్వ
ర్గః=స్వర్గమో, స్వర్గేఽపి=ఆస్వర్గమందుఁగూడ, అప్సరసః=ఊర్వశిమొదలైన యచ్చరలు, ఫ
లం=భోగ్యవస్తువో-ఆ స్వర్గమునందు యచ్చరలతోడి సంగమమే ఫలమగునోయనుట, అం
దుచేత వారిని నిందించు కల్ల పాండిత్యముగలవాఁడు తన్నును తనయుపదేశమును విను
నితరులను పంచించినవాఁ డగునని పూర్వముతో నన్వయము. తపస్సునకు ఫలము రంభా
దిస్త్రీలతోడి సంగభోగము. ఇట్లు పండితుండు తపంబుచేసి యాస్త్రీలలోఁగూడం భో
వువాడయ్యు నదితెలియక యిచట స్త్రీలను నిందించుటచే దన్ను పంచించుకొన్నాఁ
డనియు, నిట్లే పరులకును ఫలమైయుండఁగా స్త్రీలను నిందించిచెప్పటచే వారినిగూడ
పంచించినాఁ డనియు భావము. ('స పరప్రతారకోఽసౌ' అనుపాఠమున, ఏ పండితుండు
తనకు జవరాండ్రు ప్రియులుగానుండియు వారిని నిందించుచున్నాఁడో యట్టివాడు కేవ
లము పరులనుపంచించువాఁడనియుఁ గాఁబట్టి సరియైనపండితుండు గాఁడనియు నర్థము.)

తే. కుటిలవాదియుఁ బరవంచరకుండు వాఁడు

నెమ్మి నెవ్వఁడు యువతుల ౩ నిందసేయు

నింద్యలోకము తపములరకెల్ల ఫలము

స్వర్గమున నున్న వార లరచ్చరలు గారె.

72

తా. తపంబు సేయుటకు స్వర్గము ప్రాప్తించి యందు రంభాదులైన కుంభ స్తనల
ననుభవించుటయే ఫలము. ఇట్లు చెలువంపు జవరాండ్రతోడికూడికయే ఫలముగా నుండి
యుఁ బండితుఁ డెవ్వఁడేని వారిని నిందించునని వాని పాండిత్యము గల్గయే యగును.
వాఁడును అట్టిఫలము తెలియకనిందించుటచే తన్నెకాక, నిందించి చెప్పటచే తక్కిన
వారినిగూడ పంచించినవాఁ డగును.

అవ. మన్మథుని జయించుట మిక్కిలియుఁ గష్టమని చెప్ప
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమ్భదళనే భువి సన్తిధీరాః

కేచి త్స్పృచ్ఛన్తుమృగరాజవధేఽపి దయాః

కిన్తు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసవ్యా

కన్దర్పదర్పదళనే విరలా మనుష్యాః ॥

73

టీ. భవి=భూలోకమునందు, మత్తే...దళనే - మత్తేభ=మరించిన యేనుగుల యొక్క, కుమ్మ=కుంభస్థలమును, దళనే=చీల్చుటయందు, ధీరాః=కూరు లైనవారు, నన్తి=కలరు, కేచిత్=కొందఱు పురుషులు, ప్రేక్షణ...వధేఽపి - ప్రేక్షణ=మిక్కిలి భయంకరమైన, మృగరాజ=సింహముయొక్క, వధేఽపి=చంపుటయందును-బెడిచందైన సింగమును జంపుటకుఁగూడ ననుట, దక్షాః=చాలినవారు - ఏనుగును జంపువారికంటె కూరు లైనవారును గలరని భావము. కింతు=అయినను, బలినాం=బలాధ్యు లైనవారియొ క్క - జ్ఞానబలము గలవారియొక్క యనియు గమ్యము, పురతం=మోల, బ్రవీమి=చెప్ప చున్నాను - చేయెత్తి జంతులేక చాటచెప్పెద ననుట, చెప్పట యేదనఁగా, ప్రసవ్యా= బలాత్కారముగా - భుజబలమువలనఁగాని బుద్ధిబలమువలనఁగాని యనుట, కన్దర్ప... దళనే - కన్దర్ప=మన్మథునియొక్క, దర్ప=గర్వమును, దళనే=చీల్చుటయందు-పోఁ గొట్టుటయందు ననుట, మనుష్యాః=(నేర్పరులైన)మనుష్యులు, విరళాః=పలుకైనవారు - ఎక్కడఁగో యరుదుగా నుండురుగాని పెక్కుఁడ్రు లేరనుట. ఇచట 'కన్దర్పదర్ప' అనుటచే పృత్త్యనుపాసము.

తే. సమదకుంజరకుంభభంజనలు మఱియు

నుగ్రమృగరాజవధదత్తు కీలుర్విఁ గలరు

తఱుచుగాలేరు కందర్పదర్పదళన

నిపుణజను లని చాటింతు కీ నిఖలనభల.

73

తా. పుడమియందు మదపుటేమంగుల కుంభములనుం జీల్చఁజాలినట్టి కూరు లున్నారు. వీరనశీల, మిగుల బెడిచమైనసింగమును దునుమఁజాలు మహావీరులును మఱి కొందఱున్నారు. ఎట్టివా రుండిననేమి? మన్మథునియేపు రూపుమాపఁజాలినవా రెవరో మిక్కిలి యరుదని యెట్టిబలవంతుల మోలనేని జంతులేక చెప్పచున్నాఁడను.

అవ. మన్మథుని జయింపరాదని ముందుచెప్పినదానినే మఱొక రీతిని మఱలఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సన్తార్దే తావ దాస్తే ప్రభవతిచ నర స్తావదే వేద్వియాణాం

లజ్జాం తావ ద్విధతే వినయమపి సమాలమృతే తావదేవ ।

భూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణవధగతా నీలపత్మాణ ఏతే

యావల్లీలావతీనాం స హృది ధృతిముఖో దృష్టిభాణాః పతన్తి ॥ 74

టీ. భూచా...ముక్తాః-భూచాప=కనుబొమయనెడి వింటిచేత, అకృష్ట=ఈడు

పరిపాదనవియును, ముక్తాః=విడువఁబడినవియు-(దృష్టిపరముగా) కనుబొమలు త్రిప్పి నిగిడిం
పఁబడినవియు, (బాణపరముగా) విలు పంగునట్లు నారినీడ్చి ప్రయోగింపఁబడినవియుఁ
చెలియునది, శ్రేణపథగతాః=చెవిలోపను బొందినవియు-(దృష్టిపరముగా) కన్నులు
చెవివఱకు నిడువఁగాఁ జూచి యుండుటచే నందుండి వెడలునపుడు చెవి నొఱికికొని ని
గుడునట్టివనియు-(బాణపరముగా) విరిచిని జెవివఱకు సారింతుటనలన నందుండి వెడలు
నవి యనియు నర్థములు, నీలపక్ష్యాణః=(దృష్టిపక్షమున) నల్లని తెప్పలుగలవియు-(బా
ణపక్షమున) నల్లని గఱులుగలవియు, ధృతిముషః=ధైర్యమును హరించునవియు-రెంటికి
నమును, ఆయిన, ఏతే=ఈ-పురుషులతెంపును చూలించుటచే ప్రసిద్ధములై నయనుట, లీ
లావతీనాం=వగలాండ్రయొక్క, దృష్టిబాణాః=చూపులనెడితూపులు, యావత్=ఎంతవ
ఱకు, హృది=(దృష్టిపరముగా) మనస్సునందు-(బాణపరముగా) బొమ్మనందు, నప
తన్వి=పడవో-నాఁటవోయనుట, నరః=పురుషుఁడు-విద్వాంసుఁడైననుట, సన్తార్గ్గే=మం
చిమార్గమునందు-శ్రుతిస్మృతులు బోధించెడి యాచారమునందునుట, తావదేవ=అంతవఱ
కే, ఆస్త్రే=పర్చించుచున్నాఁడు, ఇద్రియాణాం=ఇంద్రియములకు, తావదేవ=అంతవఱ
కే, ప్రభవతీ=చాలినవాడగును-అంతవఱకే యింద్రియముల నడంపఁజాలుననుట, లజ్జాం=
సిగ్గును-రోతబుట్టించు పనులఁ జేయుటకుఁ గొంతుట ననుట, తావదేవ=అంతవఱకే, విధ
త్తే=అనువర్తించుచున్నాఁడు, వినయముపి=అడఁచువనుగూడ, తావదేవ=అంతవఱకే, సమా
లమ్భతే=క్రేకొనుచున్నాఁడు. కులుకులాండ్రవాలారంజుండులు తాఁకినపిదప సన్తార్గ్గ
ప్రవర్తనాదులు నిలుపుకొన నెవ్వఁడును నేరఁడనిభావము-ఇచట సుత్తరార్థమున నమస్త
వస్తువర్తిసావయవరూపక మలంకారము.

శా.సారాచారముఁ బూను నింద్రియములన్ శ శాసించు లజ్జాన్వితుం
డై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నరుం శ డందాఁక నందాఁక దు
ర్వారంబుల్ శృతిమార్గగాములు నుదారభ్రాధనుర్ముక్తముల్
నారీప్రీతిబాణముల్ చొరపు విశ్వాణంబుగా డెందమున్. 74

తా. విలుకాండ్రు వింటిని వంచి చెవివఱకు నారిన లాఁగి విడుచునట్టి నల్లనిగఱు
లతోఁగూడినతూపులవలె, కులుకులాండ్రు కనుబొమలు వంచి చెవివఱకుఁ గడలుకొనుకన్నుం
గవనుండి నల్లని తెప్పలనీటు దీటుకొనువాడిచూపులు నిగిడింపకుండునంతవఱకే యెట్టిపు
రుషునకుఁగాని మంచినడవడియు, నింద్రియములనడంచుటయు, లజ్జయు, వినయమును నుం
డును. వారట్టిచూపులు నిగిడించిరా యివియెల్ల నుండనే యుండఁజాలవు.

అవ. వేయేల; చెలువలుపూనిన యెట్టివనికేగాని బ్రహ్మయు
నడవడ జాలఁ డనుచున్నాఁడ

శ్లో॥ ఉన్నత్ప్రేమసంరమ్భా, దారమ్భంతే య దజ్ఞనాః ।

తత్ర ప్రత్యూహ మాధాతు, బ్రహ్మపి ఖలు కాతరః ॥

75

టీ. అజ్ఞనాః = స్త్రీలు, ఉన్నత్...సంరమ్భాత్ = ఉన్నత్ = మిక్కిలై యైన - విచ్చల విడియైన, ప్రేమ = అనురాగముయొక్క, సంరమ్భాత్ = సంభ్రమముచేత - ఉరపడి చేసినటు, యత్ = చేసిని - ఏపనినటు, ఆరమ్భంతే = చేయఁదొడఁగుదురో, తత్ర = అందు - అపనివిషయమున ననుట, ప్రత్యూహం = నిమ్మమును, ఆధాతుం = చేయుటకు, బ్రహ్మపి = బ్రహ్మయును - తక్కినవానినికెప్పుడేల యనుట, కాతరఃఖలు = పోకేయైనవాఁడుగదా - అపనినిచెఱుచుటకు భయపడుననుట - నెఱుచుటకు శక్తఁడుగాఁడనిభాషము. ఒకటిని నిశ్చయించిరా దానినికెప్పుడొందినను విమనక యెదురులేక యుండునంగలను అజ్ఞులందువాఁడెఁడనియాశయము.

క. ప్రేమావేశభరంబున

భామాజను లాచరించునని మరలింపం

దామరవిరిలోఁ బూజమిన

యామేటికి నైన నలవి రే యగునె తలంపన్.

75

తా. చెలువలు బలితందైననలపున తత్తఱపడి మంచిలో పెద్దదో యెట్టిపనినిగాని చేయఁబూనిలేని దానినడ్డగించి నిలుపుటకు బ్రహ్మయునేరఁ దనఁగాఁ దక్కినయెట్టివారు నడ్డగింపఁజాలరని చెప్పు నక్కఱలేదుగదా.

శ్లో॥ తావ స్తహత్త్వం పాణ్డీత్యం కులీనత్వం వివేకితా ।

యావ జ్వలతి నాగ్నేషు హతః పశ్యేషుపావకః॥

76

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, హతః = నీచుఁడైన - లెన్నఁ గొలిచినవానిని మిక్కిలి యగౌరవపాత్రులం జేయుటచే నికృష్టుఁడైనట్టియనుట, పశ్యేషుపావకః = మన్నఁగుఁడనెడి యగ్ని, అగ్నేషు = అపయవములందు, నజ్వలతి = వెలుంగకుండునో - తాపము పుట్టింపకుండునో యనుట, తావత్ = అంతవఱకు, మహత్త్వం = మహానుభావత్వము - కేరిమి యనుట, పాణ్డీత్యం = ప్రజ్ఞ కలిమి - ఎఱుక యనుట, కులీనత్వం = మంచికలమునఁ బట్టుటయు, వివేకితా = ఎగ్గులగ్గులను విచారించి తెలియు నేరుపును, ఉండునని శేషము.

క. కులశీలవివేకంబులు

దొలంగక నరులందు నిల్పు రే దుర్భరమదన

జ్వలనము సర్వాంగంబుల

నెలకొననందాఁక నంత రే నిలువం గలవే.

76

తా. మన్నఁగాగ్ని శరీరమును తపింపఁజేయ కుండునంతవఱకే పెద్దటికమును,

కైంకర్యమును, ఆభిజాత్యమును, వివేకమును నిలిచియుండును గాని యది తపింపఁ
పొడఁగెనా యిది యేమియు నిలిచియుండవు.

అవ. సాంసారికులకు సద్గతి కలుగుట దుర్లభమని సహేతుకము
గాఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శాస్త్రజ్ఞోఽపి ప్రగణితనయోఽప్యాత్మబోధోఽపి బాధం

సంసారేఽస్మి న్భవతి విరలో భాజనం సద్గతీనామ్ ।

యే నైతస్మిన్నిరయనగరద్వారముద్ఘాటయన్తీ
వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భూలతా కుఞ్చికేవ ॥

77

టీ. యేన = ఎందుచేత, ఏతస్మిక్ (సంసారే) = ఈసంసారమునందు, వామాక్షీ
క్షీనాం = (సాగ్రహిత కన్నులుగల) స్త్రీలయొక్క, కుటిలా = వంకరయైన, భూలతా = తీ
గవంటి కనుబొమ, కుఞ్చికాక్షణం = కుంచెతోలవలె - గడియమానుదీయు వంకర యినుపకమ్మి
వలె, నిర... ద్వారం - నిరయనగరం = యమపురముయొక్క, ద్వారం = వాకిటిని - వాకిటి
తలుపు గడియమానుననుట, ఉద్ఘాటయన్తీ = తెరిచునట్టిది - వ్యామోహమును బుట్టించి
దుర్గతిని ప్రవేశింపఁజేయున దనుట, భవతి = అగునో, (అతః = అందుచేత), శాస్త్రజ్ఞః అపి =
నకలశాస్త్ర) రహస్యములను దెలిసినవాఁడైనను, ప్రగణితనయః అపి - ప్రగణిత = మిక్కి
లివల్లింపఁబడిన, నయః అపి = నీతిశాస్త్రముగలవాఁడైనను - నీతిశాస్త్రమును జక్కఁగా పరి
శీలించినవాఁడైననుట - ('ప్రణితవిదయోఽపి' అనుచో ప్రసిద్ధి నొందిన వినయముగలవాఁ
డైనను - వినయముచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైన ననుట), బాధం = దృఢముగా, ఆత్మబోధః అపి = పా
దఁబడిన జ్ఞానముగలవాఁడైనను - దృఢజ్ఞాన ముప్పలిగినవాఁడైననుట - ('ఆత్మబోధోఽపి'
అనుచో ఆత్మజ్ఞానముగలవాఁడైన ననుట), అస్మిక్ = ఈ, సంసారే = సంసారమునందు, సద్గ
తీనాం = మంచిగతులకు, భాజనం = పాత్రము, విరలః = పలుచునైనవాఁడుగా - ఎవఁడో
యొకఁడనుట, భవతి = అగును. స్వర్గాది సద్గతులను ఎవఁడో యొకఁడు పొందుననుట,
యమపురము వాకిలిఁదెరిచు కుంచెతోలవంటిదై కలువకంటుల వంకరయైన కనుబొమ
జనులకు మరులుకొలుపుచు సీసంసారమునం దెంతవఱకు మెలఁగుచుండునో యంతవఱకు
శాస్త్రజ్ఞత్వాదిగుణముగల పురుషులకూడ సద్గతులకుఁ బాత్రులు కాఁజాలరనిభాషము.
స్త్రీలతోడి సంగముకలవారికి సద్గతి యెక్కడిదని యాశయము. అలంకార ముపమ.

తే. శాస్త్రవిదుఁడైన బుధుఁడైన శ్రీ ననయుఁడైన

సద్గతికిఁ బోవుటరిది సంసారసరణి

యమపురద్వారములకవారటములఁ గుంచి

కలునుబలె విప్పచున్నవి కలికిబొమలు.

తా. చెన్నారు కన్నుంగవలుగల చిన్నారి పూజోడుల విలువంపుగలిగి తీవయ వలె సొంపారు కనుబొమ, యదుపురద్వారముయొక్క తలుపుగడియఁ దీయఁ కుంచెకోట వలె (దుర్గతికిం జొనుపునదై) యీ సొంపారమునందు వెలయుచుండఁగా నిందు వర్తింను పురుషుడు కాస్త్రాక్షఁడైనను, వీతికాస్త్రాక్షశలఁడైన, జ్ఞానసంపన్నుఁడైనను సద్గతికిఁ దాఁతుఁడగుట యిది.

అన. రెండుశ్లోకములచే ముచ్చఱునిమింతనడవడిని జెప్పఱు న్నాఁడు.

శ్లో॥ కృతః కాణః ఖడ్జః శ్రవణరహితః పుష్పవికలా
ప్రణీపూయక్లీష్ణః కృమిఫలశతై రావృతతనః ।
క్షుధా త్వామా జీర్ణః పితరకకచాలార్చితగళః
శునీ మన్వేతి శ్వాహతమపిచ హస్తేన మదనః ॥

78

టీ. కృతః=(కూడునొరకమిచే దేహమున తోట నెరుకలుమాత్రము మిగులునట్లు) చిక్కినదియు, కాణః=గ్రుడ్డిదియు-లేక, 'కాణః కాక్షైకమహాః' అన్నట్లు ఒంటి కన్నుగలదియు, ఖడ్జః=పంజీదియు - చేయరాని పని చేయటంబట్టి దుడుకుట్టుచెప్ప చేతఁ గాలువిశీన దనుట, శ్రవణరహితః=చెవులులేనిదియు - చెవులు మొదలంట తెగి నదియు, పుష్పవికలః=తోడయందు విచ్ఛేదము నొందినదియు-తోడ తెగినది యనుట, ప్రణీ = (దేహ మెల్ల) గాయములు గలదియు - లేక కుటుపులుగలదియు, కావుననే, పూ యక్లీష్ణః = (ఆ కుటుపులనుండి కాటునట్టి) చీముచే దడిసినదియు, కృమిఫలశతై = పంపలకొలది పురుగుల సమూహములచేత, ఆవృతతనః - ఆవృతః=క్రమ్మకొనబడిన - పురుగులంతటను వ్యాపించిన యనుట, తనః = దేహముగలదియు, క్షుధా=ఆకటిచేత, త్వామా=క్షీణించినదియు, జీర్ణః=ముదిసి యంగములలిగి వీడినదియు, పితరక...గళః - పితరక=కుండయొక్క, కపాలం=పెంకుచేత, ఆర్చితః=ఉంపఁబడిన, గళః=మెడగలదియు- కుండయొక్క వలయముగానుండు మూతిపెంకు మెడయందుఁ దగులుపడియున్నది య నుట-కుండయందు తలదూర్చి యందలి యన్నమును బూర్ణముగాఁ దిని యంతమాత్రకే బలిసి తలను వెలికిఁదీయజాలక యిటునటుఁ గుండ నీడిచి కొట్టఁగా నదిపగిలి యడుగు పెంకు వేటుపడినంత దానిమూతిపెంకు తనగొంతునఁ జిక్కుకొనియున్నదనుట-లేక, దొంగతనమునకై దండించుటకుఁగాను చట్టినో మంగలమునో నడుమ బొందఁజేసి మెడ కుఁ దగిలిపఁబడినది యనియు గ్రాహ్యము, ఇట్లు తోఁలేఁబుట్టించు లక్షణములుగల, శ్వా=కుక్క, శునీ=ఆడుకుక్కను, అన్వేతి=వెంబడించుచున్నది - కలయిక కొఱకు వెనుకొనుచున్న దనుట, హతమపిచ = నశించినదానిని నైతము, మదనః=మన్మథుఁడు,

హస్త్యైః చంపనే చంపుచున్నాడు - మరుబుకొలిపి పీడించుచున్నాడనుట - చచ్చినదానినే చంపుట యన్యాయమనియు విచారింపడనుట, పలుగాకియైన మరుఁడు ఎవరిని ఏమి దాఁజేయఁడనుట. మరులు వలనూపరాని యిట్టియవలక్షణపుదశనున్న కుక్క మరులు కొనుట దానిస్వభావముకాదు, మరునిష్ప్రభావమే యని యాశయము.

చ. కరము కృశించి కాల్ విటిగి శకన్నులు గానక పుచ్చపీనమై
పురుగులు గ్రమ్ము చున్నవ్రణశృంజము మే నలమంగ నాఁకటం
బరవశ మై ఘటిముఖకశచాలగళం బగుకుక్క పెంటితో
నరిగెడుఁ గూళజంతువుల శ్రీ నైన వధించు మనోజుఁ డక్కటా. 78

తా. ఎమ్ములు తోలుగాఁజిక్కి, యొకకన్నుపోయి, కాలు విటిగి, కుంటై, చెవులు మొడలంటఁ దెగి, తోఁకయుఁ దునిగి, దేహమంతయు గంటలును బుండ్లునై వానినుండి కాలు చీముచేఁదడిసి, అందుండిపుట్టిన లెక్కడరాని పురువులు దేహమునందెల్లఁబ్రాఁకులాడ, ఆఁకటిచేఁ దఱిగి, ముదిమిచేఁ దూలి, కుండయొక్క వలయాకారపు మూఁతి పెంకు పెడఁ దగులువడి, యిట్లు రోఁతలపాఁతై యున్న కుక్కనయితము తనచెడుగతిని దలంపక యొక యాఁడుకుక్కను జూచెనా మరుబుకొని దాని వెనువెంటఁదగులుచున్నది. ఇది మరునిమహిమ. వాఁడేమి ! ఇంచుమించుగాఁ జచ్చినదానినిగూడ విడువక వలపు గొలిపి చంపనేచంపుచున్నాడు. ఏమి యన్యాయము !

శ్లో॥ స్త్రీముద్రాం ఝషకేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమ్మత్కరీం
యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్తి కుథియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః |
తే తేనైవ నిహత్య నిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముడ్లతాః
కేచి త్వచ్చశిఖికృతాశ్చ జటిలాః కాపాలికా శ్చాపరే || 79

టీ. కుథియః=దుర్బుద్ధిగలవారును, కాఁబట్టియే, మూఢాః=వివేకము లేనివారును అగు, యే=ఎవరు, మిథ్యాఫలాన్వేషిణః సన్తః - మిథ్యాఫలం=బూటకములైన ఫలములైన వానిని - అభూతవరము లగుటచే లేనివానితో పాటియగు స్వర్గాది మోక్షఫలముల ననుట, అన్వేషిణః సన్తః=వెదకునట్టివారగుచు, సర్వార్థ...కరీం=సర్వ అర్థ = సమస్తములైన ధర్మార్థ కామము లనెడిపురుషార్థములయొక్క, సమ్మత్=కలిమిని, కరీం=చేయునట్టిదియు - ధర్మార్థకామపురుషార్థముల సమ్మద్ధికి పేతువైనది యనుట, పరమాం=శ్రేష్ఠమైనదియు, ('జయినీం' అనుపాఠమున మన్మథునికి జయముగలిగించునదియు ననియర్థము), అగు, ఝషకేతనస్య = (చేఁప పడఁగయందుఁగల) మన్మథునియొక్క, ('కుసుమాయుధస్య' అనుచో పువ్వులు ఆయుధముగాఁగల మన్మథునియొక్క), స్త్రీముద్రాం=స్త్రీ యనెడి ముద్రను - స్త్రీరూపముగా నున్నవానిచ్చము ననుట, - ప్రవిహాయ=విడిచి,

యాన్తి=పోవుదురో - మఱొకమార్గమునఁ బోవుదురొయనుట - ప్రవాజకు లగుదురో యని భాషము, లే=ఆమాధులు, లేనవి=వానిచేతనే-తనముద్ర నతిక్రమించుటచేఁ గు పితుఁడైన యామన్నఘనిచేతనేయనుట, నిర్దయతరం=మిక్కిలి దయలేనట్లుగా, సహత్య= తక్కువపఱుపఁచి, నన్నీ కృతాః=విన్నములవారుగాఁ జేయఁబడిరి - దిగంబరులనెడి సన్న్యాసులు గాఁపఁబడిరని యర్థంతరము, యజ్ఞితాః=తల గొఱిగింపఁబడినవారైరి - ముండి తరస్కులైయుండు పరమహంసులుగాఁ జేయఁబడిరని యర్థంతరము, కేచిత్=కొందఱు, పక్షాభీకృతాః=ఆయుముకలు నలవారుగా-ఆనగా సగము గొఱిగింపఁబడి సగముజుట్టుగలవారుగాఁ జేయఁబడిరి - పంచకలు లనఁబడుయతులైరనుట, కేచిత్=కొందఱు, జటిలాః=జడలువాల్సినవారైరి-యనులైరని యర్థంతరము, అపరే=మఱికొందఱు, కాపాలికాశ్చ=తలపునుకతో బిచ్చు పెత్తువారైరి - కాపాలికులను నొకతెగ సన్నాస్తి సులైరనుట-తనముద్రను బరిత్యజించినవారైల్ల వస్త్రహీనులు మొదలైనవారినిగాఁ జేసి నుగాని సౌభాగ్యసంపన్నులను జేయఁచెనుట. లోకమున తిక్లవండులైన రాజులు తమ యాజ్ఞ నుల్లంఘించి యపరాధులైన జనులను కొందఱిని కలధనమెల్లఁ దీసికొని కట్టుగుడ్డ సైతము లేకుండఁజేసియు, కొందఱిని తలయంతయు గొఱిగించియు, కొందఱిని సగము తలమాత్రము గొఱిగించియు, కొందఱిని జడలందాల్పునట్లుచేసియు, కొందఱిని పునుకతో బిచ్చ పెత్తునట్లుచేసియు నెట్లు వండించునో అట్లే మన్మథుండనురాజును సంసార సుఖసాధనము స్త్రీయే యని సిద్ధాంతముచేసి దానిమీఁద తాను వేసియున్నస్త్రీరూప వైన ముద్రను ఎఱి దుల్లంఘించి మఱొక మార్గమునఁ బ్రవర్తించునో వారిని వస్త్రహీనులు మొదలైనవారినిగాఁ గావించి వండించు ననిభావము. స్త్రీసంగము వదలి వైరాగ్యమునొందినవారిలోఁ గొందఱు దిన్నమొలగానుండు సన్నాస్తియులుగాను (లేక దిగంబరులనెడి బుద్ధసన్నాస్తియులుగాను) గొందఱు పరమహంసులుగాను గొందఱు పంచకలును తెగవారుగాను, గొందఱు జడదారులుగాను, గొందఱు కాపాలికులనెడి యొక తెగయతులుగాను నగుదురని యాశయము. ఇచట వైరాగ్యకృతములైన సగ్నత్యాదులను మన్మథకృతములుగా నుత్పేక్షించుటచేఁడ తేప్పిత్రులం కారము. ఇది 'నూనమ్' ఇత్యాదిపద్యం జనుల ప్రయుక్తములు కానందున గమ్యమగును.

చ. స్మరనకు సర్వలోకజయసంపద లీయఁగఁ జాలు ప్రాథలం
దరుణుల నింద సేయుట నరధర్ములు కొందఱు మానవుల్ దిగం
బరులును బ్రహ్మచారులుఁ గరపాలకపాణులు దండహస్తులై
తిరుగుచు నున్నవారు రతిరదేవుని మీఱిన భోగ మబ్బునే.

79

తా. ఏమాధులు బుద్ధిచెడినవారై ప్రత్యక్షముగా నకలార్థముల నొడఁగూర్చునదియు స్త్రీయనఁబడునదియు నైన మన్మథుని మేలిముద్రను గైకొనక వదలి స్వర్గము మోక్ష

మునఁగడి కంఠఁగఁ బలయరాని బూటకపుఫలముల మెదకుచుం బోవుదురో యట్టివారిని మన్న
కుఁడను, లోకములో రాజులు తమముద్రను సరకు సేయనివారిని గావించునట్లు, మిక్కిలి
యుచయమాలి కీడుపజీచి వారిలోఁగొందఱిని గట్టుపుట్టుమునైతము లేనివారినిగాను (దిగంబ
రులను గా ననుట), కొందఱిని దలయంతయు గొఱిగింపఁబడినవారినిగాను (పరమహంసులను
గాననుట), గొందఱిని సగముతల గొఱిగించి సగము జాట్టుపెట్టఁబడినవారినిగాను, (పంచ
శిఖులనుగా ననుట), కొందఱిని తలయెల్ల జడలుగట్టినవారినిగాను (జడదారులను గాననుట),
కొందఱిని పునుకచిప్పలో బిచ్చ మెత్తి బ్రతుకువారినిగాను (కాపాలికులను గా ననుట) చేసి
పండించినవాడయ్యె.

అవ. వేయేల, మహర్షులుసయిత మింద్రియముల నిగ్రహింపఁ
జాలినవారు గా రై రని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో వాతామ్బుపర్ణాశనా

స్తేఽపి స్త్రీముఖపఙ్కుజం సులలితం దృష్ట్వైవ మోహం గతాః ।

శాల్యన్నం సఘృతం పయోదధియుతం భుజ్జన్తి యే మానవా

స్తేషా మిన్ద్రియనిగ్రహో యది భవే ద్విధ్యతః ప్లవే త్సాగరే ॥ 80

టీ. వాతా...శనాః-వాత=గాలియు, అమ్బు=జలమును, పర్ణ=ఆకులును, అశ
నాః=ఆహారముగాఁ గలవారైన - శరీరయాత్రామాత్రమునకు వలయు గాలిని నీళ్లను బం
దుటాకులును భక్షించువారేకాని ఇంద్రియపుష్టికై మృష్టాన్నమును భుజించువారు కా
నట్టి యనుట, తే=అ, విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయః అపి=విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు
మొదలుగాఁగల వారుకూడ, సులలితం=మిక్కిలి సుందరమైనట్టి స్త్రీ...జం-స్త్రీ=స్త్రీల
యొక్క-మేనక రంభ సత్వవతి మొదలైన సుందరీమణులయొక్క యనుట, ముఖపఙ్కు
జం=మోముఁదామరను, దృష్ట్వాపివ=చూచియే, మోహం=మోహమును, గతాః=పొందిన
వారైరి - ఆ స్త్రీలకు లోఁబడినవారైననుట - ఇంద్రియముల నిగ్రహింపఁజాలక పోయి
రనిభావము. యేమానవాః=ఏ సాధారణమనుష్యులు, సఘృతం = నెయ్యితోఁగూడినదియు,
పయో...యుతం - పయః=పాలుతోడను, దధి=పెరుఁగుతోడను, యుతం=కూడినదియు,
అగు, అన్నం=వరియన్నమును-మిక్కిలి పిర్యపుష్టికలిగించుమృష్టాన్నము ననుట, భుజ్జన్తి=
భుజింతురో, తేషాం=ఆట్టివారికి, ఇన్ద్రియనిగ్రహః=ఇంద్రియముల నడంచుట, భవేత్
యది=కలుగు నేని, విధ్యతః=వింధ్యపర్వతము, సాగరే=సముద్రమునందు, ప్లవేత్=లేలును,
(‘విధ్యస్తరే త్సాగరమ్’ అనుపాఠమున వింధ్యము సముద్రమును దాటుననుట), బండలు
నీటండలుట కన్నదియు విన్నదియుఁగాదు. కాన వింధ్య మొకప్పుడును సాగరమునఁ
దేలదు. వింధ్యము దేలుట యెట్లో తుట్టె ఇంద్రియముల నిగ్రహించుటయు అనంభా

వితపేయగుననియాశయము. వాతాదులను గొను ఋతులకే యిటువంటియవస్థ గలిగి నప్పుడు మృష్టాన్నమును భుజించుమానవులనుగుజించి చెప్పవలె యని భావము. ఇచట నిండియుములకు గ్రహింపఁబడు సంబంధముండియు వింధ్యప్లవనవృష్టాంతముచే నట్టిసంబంధము లేమిని (అనఁగా ఆసంబంధమును) కెప్పుటచే నతిశయోక్తి యలంకారము.

చ. వనదళవాతముల్ మెనవ్రేవారు పరాశరకాశికాదు లా

ఘనులును సుందరీజనులఁ గన్గొని మోహితచిత్తులైరి హే
చ్చిన ఘృతపాయసాన్నము భుజించెడివారలకున్ మనోజయం
బు నెగడు నేని వింధ్యము సకముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే. 80

తా. శరీరయాత్రామత్రమునకు పట్టిగాలి, నీళ్లు, ఆకు లలుము లనెడి వేలవనైన యాహారమును దిని తపంబులు నలుపుచుండు విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు మొదలైన మహర్షులే శాగసులు వలుకు మేనక నత్యంతి మొదలైనచెలవలమొగమును జూచి నంతనే మోహముపాలై యుండఁగా, నిక నేయి పాలు పెరుగులతోఁ గూడినవై వీర్య పుష్టికలిగించు మంచి వరియన్నమును దిను సాధారణజనులకు నిండియన్గ్రహము కలుగు తెట్లు? అట్లు వా నిండియుముల నింపించితేని వింధ్య మనెడిపెనుకొండ నముద్రమునఁ దెప్పలఁ దేలదా.

ఇది శృంగారశతకమున సువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతి యన్నది చతుర్థవింశతి.

భర్తృహరినుభాషితము-ఋతువర్ణనపద్ధతి.

అవ. ప్రసంగవశముగాఁ జెప్పవచ్చినదానిని జెప్పి ముగించి ప్రకృతమైన శృంగారమున కుపయోగించునదిగా ఋతువర్ణనము నారంభింపఁ గోరినవాడై లోకమునను వేదమునను, వసంతము మొదటిదిగా వ్యవహరింపఁబడుటవలన దాని నాఱుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిమళభృతో వాతాః శాఖా నవాఙ్మురకోటయో
మధురవిరుతోత్కణ్ఠాభాజః ప్రియాః పికపక్షిణామ్ ।
విరళవిరళస్వేదోద్ధారా వధూవదనేంద్రవః
ప్రసరతి మధౌ ధాత్యాం జాతో న కస్య గుణోదయః॥ 81

టీ. వాతాః=వాయువులు-ఉపవనములనుండి పోయి తెచ్చెరలనుట, పరిమళ భృతః=పరిమళమునుదాల్చునవి-‘విమర్శితేపరిమళోగధే’ అన్నట్లు నానాపుష్పముల

సమృద్ధమువలని వాసనావిశేషమును వలచునవి, అయ్యెను అనిశేషము, ఇట్లే మీదనెల్ల నెఱుంగునది, కాఖాః=(మామిడిమొవలైన (మానుల) కొమ్మలు, నవ అజుగ్గర కోటయః=క్రొత్తలైన మొలకలుగల కొనలుగలవి-మొవలయందు చిగిర్చివననుట, అయ్యెను. పికపక్షీజాం=కోయిలపిట్టలయొక్క, ప్రియాః=స్త్రీలు-అడవిలో వెలలనుట, మధుర... భాజః-మధుర=మామిడిచిగుళ్ల వగరురసమును గ్రోలుటచే యింపైనట్టి, విరుతః=ఎలుగులందు, ఉత్కృష్టాః=తమకమును, భాజః=పొందెనవి-తీయని యెలుగులతోఁ గూయుటకుం దమిగలవియనుట, ('మధురవిరుతోత్కృష్టా వాచః'అనుపాఠమున, పికపక్షీజాం=కోయిల పిట్టలయొక్క, వాచః=పలుకులు, మధు...ఉత్కృష్టా-మధుర=తీయని,విరుతః=ఎలుగులచేత, ఉత్కృష్టాః=ఉత్కృష్టములైనవియు-మధురమైనధ్వనిచేత నుత్సాహముగలవిగాఁ గనఁ బడునవియనుట-వానిపలుకులయుత్సాహము అందలి కలరవముచేఁ దెలియునని భావము, కాఁబట్టియే, ప్రియాః=ఇంపైనవియు-కోయిలలు తమకంబుతో తీయని యెలుగుల నిం పారుపలుకులు పలుకు ననుట), అయ్యెను, వధూ...వహః-వధూ=స్త్రీలయొక్క, వదన+ ఇంద్రవః=ముఖచంద్రులు-చందురునివంటి ముద్దుమొగములనుట, విరళ...ద్ధారాః-విరళ విరళ=మిక్కిలిపలుచనైన-వేసవివేండ్రములేమిచే మిక్కిలి కొంచెముగాఁగలిగిన యనుట, స్వేద ఉద్ధారాః=చెమటల చిందుటలుగలవి-అతిస్వల్పముగా చెమరించునవి యనుట-కావుననే మఱిత యనుభవ యోగ్యములైనవనిభావము, అయ్యెను. ('విరళసురతస్వేదోద్ధారాః' అనుచో స్వల్పముగా రతిక్రీడయందు చెమట గాఱునవి యనుట), ఇచట ఉద్ధారకబ్ధమునకు గౌణవృత్తిచే గ్రామ్యత్వము గలుగదు. ఇట్లు ఇవి యెల్ల నగుటకు 'మేతువేమనఁగా, ధాత్యాం=భూమియందు, మధో=వనంతము, ప్రసరతినతి=వ్యాపించుచుండఁగా, కస్య=దేనికి-ఏవస్తువునకు, గుణ ఉదయః=గుణము పొడనుపుట-లేక, గుణము 'చెచ్చుట, న జాతః=కలుగదు-సకలవస్తువులకును గుణాతిశయము కలుగుననుట, కావుననే వాయువులు మొవలైనవి మనోహరములైనవని భావము.

చ. వలపు వహించె గంధగిరివాతపరంపర భూరిభూజశా

ఖలు చిగిరించె నిం పెనఁగె ౩ గాకలి కోకిలలందుఁ జెక్కులం

బలుచని ఘర్మబిందువులు ౩ భామలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం

జెలుపు ఘటింపఁజాలదు వీర శేషవసంతసమాగమం బిలన్. 81

తా. పుడమియందెల్ల వసంతముతువు వ్యాపించి విలసిల్లు చుండఁగాఁ బ్రతివస్తువు నకు గుణ మతిశయించును. కాఁబట్టి యపు డుపవసములనుండి పొలయు నెలదెమైరులు పలువగలపువ్వుల తావులు వలచుచుండును. ప్రాచుఁగొమ్మలు మొనలందెల్ల గ్రొంజిగుళ్లు మొలకెత్తి మురువుగాఁ జూపట్టును. కోయిలలు తీయని యెలుగెత్తి కొలకొలమనియిం

పాపపలుకులు సొంపుతోఁ గూయును. ముద్దరాండ్రచందురునివంటి ముద్దుమొగంబులు మిక్కిలి పలుచగాఁ జెనుచుంటుండే మహాంత యుష్మద్యమోగముగా నుండును.

శ్లో॥ మధురయం మధురై రపి కోకిలా, కలకలైర్మలయస్యచ వాయుభిః |
విరహిణః ప్రహిణస్తి శరీరిణో, విశదీ హస్త సుధాపి విషయతే॥ 82

టీ. అయం=ఈ-పూర్వముచెప్పఁబడిన మనుట, మధుః=మృదుఁడు, మధురై=యిందైన, కోకిలాకలకలై=ఆడుచో మెలమొక్క కలకలమును నెలుగులచేతను-(కల రవై' అనుచో వాని యుష్మత్తమధురధ్వనులచేతననుట), మలయస్య=చంద్రపుగొండ యొక్క, వాయుభిః=తెచ్చెలచేతను-మిక్కిలి హాయిగాఁ బోలయువానిచేత ననుట, విరహిణః=విరహము గలిగియున్న, శరీరిణః=ప్రాణులను-జనులనుట, ప్రహిణస్తి=నా శమునేయుచున్నాడు(ప్రహిణస్తి' అనుచో నివీయేయర్థము). ఇందైన కోయిలపలుకులు మొదలైనవానిచే మృదుఁడైట్లు విరహిణులను నాశమునేయుచునగా, విపది=ఆపత్కాలమందు, సుధాపి=ఆమృతముకూడ, విషయతే = విషయమలె నగుచున్నది-విషయమలె ప్రాణముల నలంచుననుట, హస్త=ఆక్రటా. 'మధురయం' ఇత్యాదివిశేషముచే 'విపదిహస్త సుధాపివిషయతే' అను సామాన్యము సమర్థింపఁ బడినదిగాఁ అర్థాంతరన్యాస మలంకారము. అది 'విషయతే' అనుచో గలయుపమతో సంకీర్ణమగుచున్నది. అను ప్రాసమనెడి శబ్దాలంకారమును 'మధురయం మధురై' 'విరహిణః ప్రహిణస్తి' ఇత్యాదులందుఁ దెలియునది.

తే. నిండుకొని వచ్చుగండపుఁగొండచల్ల
గాలియును బిక కాకలీరకారవంబు
విరహిజనుల వధించె నరవ్వేళఁ గాన
నమృతమును విష మగు విపరత్సాప్తియందు. 82

తా. ఆపత్కాలమందు నమృతమువంటి వస్తువుగూడ విషమువలెఁ బ్రాణనంకటముగా నుండునుగాన జనులకు విరహముకలుగునపుడు కొలకొలమని పలుకుకొయిలల తీయనిపలుకులును, నల్లల్ల హాయిగాఁ బోలయుమలయమారుతములును, దుస్సహములుగా నుండును. కావున వసంతుఁడు వీనిని గొని విరహిజనుల ప్రాణముల నలంచుచున్నాడు.

అద వసంతము విరహిజనులకే కష్టముగానుండును గాని తక్కినవారి కట్లు గాదనుచున్నాడు.

శ్లో॥ అవానః కిలికిచ్చితస్య దయితాః సార్వే విలాసాలసాః
కర్ణై కోకిలకామినీకలరపః స్నేరో లతామణ్యపః |

గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై ర్దుగ్ధా స్సితాంశోః కరః

కేమాంచి త్సుఖయన్తి చాత్ర హృదయం చైత్రే విచిత్రాః స్రజః*॥ 83

టీ. పార్శ్వే=ప్రక్కను, కిలికిచ్చితస్య=కోమము అశ్రవు హర్షము భీతి మొదలైనవానియొక్క సంతకముగానుండు శృంగారచేష్టావిశేషముయొక్క, ఆవాసః=ఉనికి పట్టును- ఉనికిపట్టునవారును అనుట, ఇచట కిలికించితమునకు ఆధారమాత్రమే చెప్పఁ గోరుటవలన 'ఆవాసః' అని ఏకపదనము గ్రహింపఁబడినదిగా విశేషించుకొనునది, 'గోష్ఠాశ్ర హర్షభీత్యాచే' స్సజ్జురః కిలికిచ్చితః' అని కిలికించితలక్షణము, విలాస అలసః=లీలచే ముందటిలిసినవారును- కటాక్షము భుజాక్షేపము మొదలైన వివిధవిలాసముల నల్లల నీటు గులుకచేయువారు ననుట-ఇచట 'స్తరమస్తీకృతపిఠా' యన్నట్లు పలపుచే సిగ్గు డిందు పఱుపఁబడి యుండుటవలన నాయికలు ప్రగల్భురాండ్రని తెలియునది, అగు, దయతాః =ప్రియురాండ్రును, కణ్ఠే=చెవియందు, కోకిల...రవః - కోకిలకామినీ=జిడుకోవెలల యొక్క, కల=అన్యక్తమధురమైన, రవః=శబ్దమును, స్త్రోరః=వికసించినట్టి, లతామణ్డ పః=బోదరిల్లును - తీరగెయిల్లును - వికసించినపువ్వులుగల పొదరిల్లునుట, ఇచట పువ్వుల యొక్క వికసించుట యనుధర్మము పువ్వులుగల పొదరింటియందు ఉపచరించునట్లు చే యఁబడెనుగాన పొదరింటిపువ్వులు వికసించె ననుటకు మాఱుగా పొదరిల్లే వికసించెనని చెప్పఁబడెను, కతిపయై=కొందఁటయగు - పెక్కండ్రైన రసాభాసమగునుగాన కొం ద అనఁబడెను, సత్కవిభిఃసమం=మంచి కవులతోఁగూడ, గోష్ఠీ=ప్రసంగము, ముగ్ధాః= మనోహరములైన, సితాంశోః =చంద్రునియొక్క, కరః=కిరణములు, విచిత్రాః=పలువి ధములైన, స్రజః=పూచండలును, అత్ర=ఈ, చైత్రే=వసంతమునందు, కేమాంచిత్ =కొం దటియొక్క - విరహాటకాని యితరులయొక్క యనుట, హృదయం=మనస్సును, సుఖ యన్తి=రంజింపఁ జేయుచున్నది - అందటియొక్క హృదయములను రంజింపఁజేయ వ నుట. ఇటువంటి సౌభాగ్యముగలవారు కొందఁటగాన కొందఁటినే రంజిల్లఁ జేయునని భావము. ఇచట దయితిలు మొదలైన బహుకారణములు హృదయమును రంజించుటయను నొకకార్యమును సాధించుటకై పూనుటను జెప్పుటచే ద్వితీయసముచ్చయమలంకారము.

* ఈపద్యమునకుఁ బాఠాంతరము.

శ్లో॥ ఆవాసః కిల కిచ్చి దేవ దయతాపార్శ్వే విలాసాలసః

కణ్ఠే కోకిలకామినీకలరవః స్త్రోరః లతామణ్డపః ।

గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై స్సేవ్యాః సితాంశోః కరః

కేమాంచి త్సుఖయన్తి హృదయే చైత్రే విచిత్రాః స్రజః ॥

టీ. దయతాపార్శ్వే=ప్రియురాలిప్రక్కను, విలాస అలసః=లీలచే నల్లల వర్జి

చ. ఘనకీలికించితప్రచురకాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల

స్వనములు వీనులందు సుమరళాలినికుంజము పుష్పమాల్యముల్

వినుతకవిప్రసంగమును క వెన్నెల తేటలు భాగ్యవంతు లా

జనులకుఁ జైత్రమాసమున క సౌఖ్య మొనర్చు సుగంధితోయముల్.

తా. ఈవసంతకాలమందు, జంకెనచూపులు తన్నుట్లు నుబ్బును వెఱపును విరిగొన్న శృంగారపుచేష్టలు పడరించుచు, గడగంటఁజూచుట బొమ్మఁత్రిప్పట మొదలైన యెయ్యారంపువగలు కలుకుచు, గెలఁకులఁ జేలువారుచుండు చిగురాకుబోండ్లును, జెవుల కింపుగాఁగూయు నాఁడుకోవెలును, నిండాఁరఁబూచిన పొదరిండ్లును, నరస వచనరచనాచతురులైనకొందఱు కవివరులతోడి ముచ్చటలును, జందుననిసొంపారు చల్లనితెల్లనివెన్నెలలును, పలువగలపూవుదండలును సౌభాగ్యసంపన్నులైన యొకకొందఁటికిమాత్రము గలిగి వారిని సుఖింపఁజేయును.

శ్లో॥ పాన్ధ స్త్రీవిరహనలామృతికలా మాతన్వతీ మజ్జరీ

మాకన్దేషు పికాఙ్గనాభి రధునా సోత్కణ్ఠ మాలోక్యతే॥

అల్పాస్త్రీ సవపాటలాపరిమళప్రాగ్భారపాటచ్చరా

వాన్తిక్లాన్తివితానతానవకృతః శ్రీఖణ్డశైలానిలాః॥ 84

టీ. అధునా = ఇప్పుడు - ఈ వసంత సమయమునందునుట, పాన్ధ...కలాం-పాన్ధస్త్రీ = ప్రాప్తితభర్తృకలయొక్క, విరహ + అనల = వియోగాగ్నియొక్క, ఆహుతి కలాం = హవిస్సువేల్పు వ్యాపారమును-అగ్ని నెట్లు హవిస్సువేల్చి ప్రజ్వరిల్లఁజేయుదురో యట్లే యావిరహ మనెడియగ్నిని వేల్చి యుద్ధిపింపఁజేయు ననుట - విరహాగ్నిని మిక్కిలి యుద్ధిపింపఁ జేయు ననిభావము, ('ఆహుతికథాం' అనుచో ఆహుతి యనెడి పుత్రాంతము ననుట), ఆతన్వతీ = చేయుచున్నట్టిదైన, మాకన్దేషు = తియ్యమామిడి చునట్టి, కిష్కిదేవ = ఒక్కింతయేదైన, ఆవాసః = నివాసమును, ('కర్ణే...కతిపయో' అను పాట డిభయపాతములను అర్థము సమము), సేవ్యాః = సేవింపఁదగినవైన, సింతాః = కరాః = చంద్రకిరణములు, చైత్రే = వసంతమునందు, విచిత్రాః = పూర్వోక్తములైన 'ఆవాసః' ఇత్యాది వివిధసఖములచే వింతలైన, క్షిపాః = రాత్రులు, కేషాంచితే = కొందఁటియొక్క, హృదయం = మనస్సును, సుఖయన్తి = రంజింపఁజేయుచున్నది. అవేహి = ఎఱుంగుము.

తా. వసంతర్తువునందు ప్రియురాలండ్రపజ్జ నీటుగులుక వసించుటచేతను, జెవి కింపైన యాఁడుకోవెలపలుకులచేతను, పూచినపొదరిండ్లచేతను, కొందఱు కవివరులతోడి ముచ్చటలచేతను, వెన్నెలచేతను వింతలు సేయురాతిరులు కొందఱు పుణ్యాత్ములకే కలిగి వారిని మిక్కిలి రంజింపఁజేయునవి యెఱుంగుము.

చెట్టునుడు, (గల అని శేషము), మంజరి=పూగుత్తి, పికాజ్జనాభిః=ఆడుకోవెలచేత,
 స ఉత్కృష్టం=తమకముతో, ఆలోక్యతే=చూడబడుచున్నది-ఇష్టమై యుండుటచేత
 నని భావము. నవ...చ్చరః=నవ=క్రోత్తయైన, పాటలా=కలిగొట్టుచెట్టులయొక్క, పరి
 మళ=వానలయొక్క, ప్రాగ్భార=ఆతిశయమును, పాటచ్చరః=దొంగలించునవియు-
 కలిగొట్టుచెట్టులందప్పుడు క్రొత్తగాఁ బట్టినపువ్వులనుండి బుగులుకొనుతావులతోఁ గూ
 డినది యనుట, క్లాన్తి...కృతః=క్లాన్తి=బడలికలయొక్క, వితాన=సమాహమయొక్క, తా
 నవ=తనత్వమును-కృతత్వముననుట, కృతః=చేయునవియు-బడలికలనెల్లఁ బోఁగొట్టున
 వియునుట, అవ్యా=మందములైనవియు, నగు, తే=ఆ-ప్రసిద్ధములైన, ('అప్యేతేనపాట
 లా...'అనుపాఠమున, అపి=మఱియును, నీతే=ఈ-ప్రసిద్ధములైన యనియర్థము), శ్రీభిణ్ణ
 ...నిలః-శ్రీభిణ్ణశైల=చందనపుఁగొండయొక్క, అనిలః=వాయువులు-మలయమారుత
 ములనుట, వాన్తి=వీచుచున్నవి. మంజరిప్రభృతులచే పసంతము విరహిజనులకు దురంత
 దుఃఖకరమనియు, గవగూడి యున్న వారికి పరమానందకరమనియుఁ దెలియనది. 'వియో
 గాగ్ని' యనుచోఁగల రూపకము 'అహుతికలామ్' అనుచో గలయుపమ యపేక్షిత
 మగుటచే దానితో సంకరము నొంది శాబ్దమైన అనుప్రాసముతోడను సంకీర్ణమయ్యెడ.

చ. వరలు వియోగినీవిరహావహ్నికి నాహుతిలీలఁ బొల్పు భా

సురసహకారమంజరులఁ గ్ర జూచి మదించెఁ బికంబుల త్రుణ్ణి

సురతపరిశ్రమాతిశయసూదనముల్ విహరించెఁ బాటలీ

పరిమళభారచోరములు గ్ర బంధురచందనశైలవాతముల్.

84

తా. పసంతకాలమున దియ్యమావులందుఁ బూగుత్తి బొడనూపుచున్నది. హవిస్సు
 అగ్ని నెట్లో యట్లే యాపూగుత్తియు, దేశాంతరమునందుఁ బురుషులుండుటచే వారి నెడఁ
 బాసి గాసిపడుచున్న యెలనాగల మదనాగ్నిని మఱింత యధికముగాఁ జేయుచున్నది.
 దాని మెనపుటకై యాడుకోవెలు మిక్కిలి యాతురతతోఁ జూచుచున్నది. చంద
 నపుఁగొండనుండి చిఱుచె మైరలు కలిగొట్టుచెట్టులందుఁ క్రొత్తగా ననిచినపువ్వుల
 గుబులుకొనుతావులను గొల్లగొనుచు, బడలికలనెల్లఁ బొపుచు వీచుచున్నవి.

శ్లో॥ ప్రథితః ప్రణయవతీనాం, తావత్పద మాతనోతు హృదిమానః।

భవతి న యావ చ్చన్దనతరుసురభి ర్మలయపవనానః॥

85

టీ. ప్రథితః=ప్రసిద్ధమైన-మఱింతదృఢమైనయనుట, మానః=మానము-మనస్సుయొ
 క్కదిగి- ప్రియుండు పరకాంతతోఁ గూడుట వలని యనూయచేఁ గలిగిన కోపమునుట
 'స్త్రీ'జామిర్ద్యాకృతః కోపామానోఽన్యనజ్ఞినిక్రియే । శ్రుతే-వామమితే దృష్టే' అ
 మానలక్షణము, చన్దనతరుసురభిః- చన్దనతరు=చందనపుచెట్లచేత-వానిపై వీచి వా

తావులతోఁ గూడుటచేతననుట, సురభిః=పరిమళించుచున్న, మలయపవనమానః=మలయ పర్వతపుగాలి, యావత్=ఎందఁక, నభవతి=కలుగనో-వివదించునుట, తావత్=అందఁక, ప్రణయవతీనాం=ప్రేమగల క్రియురాండ్రయొక్క, హృది=హృదయమునందు, పదం=స్థానమును, ఆతనోతు=చేయునుగాక-అందఁక నెలకొనియుండునుట. మలయమారుతము మిక్కిలి మదనోద్దీపకమైనదిగాన నానినెలకొని కమప్రియులయొక్క మాన మెంతవృద్ధముగానుండినను ఆగాలి పిదఁగానే దానిని విడిచి విముఁదటచేయులకు లోనగుదురని భావము.

తే. అంగజునిగంధసింధురం క బనగం బరంగు

మలయజనుగంధిమలయాద్రీమారుతంబు

మలయ దెందాక నందాక క మానవతుల

మానసంబుల నెలకొని క మాన మమరు.

85

తా. మానిసులకుఁ దమప్రియులయం దెంతప్రేమయుండియు వారు పరకాంతల త్రోఁగలిగిన యీసుచే నాప్రేమ మడంచి మిక్కిలియుఁ గోపము పూనియుండురు. అయినను మలయ పర్వతమునందలి చందనపుచెట్లయొక్క వానలతోఁగూడిన చల్లనిగాలి మరులుకొలుపుచుఁ బయిని పీవకుండునంతవఱకే యాకోపము దాల్చియుండఁజాలుదురు గాని యవి పిదచెనా మానముపీడి వల పగ్గలింపఁగాఁ దమంతైన క్రియులకు విశమగుదురు.

శ్లో॥ సహకారకుసుమకేసర, నికరభరామోదమూర్ఛితదిగస్తే ।

మధురమధువిధురమధువే, మధౌ భవే త్కస్య నోత్కణ్ఠా ॥ 86

టీ. సహ...అస్తే-సహకార=తియ్యమావుల, కుసుమ = పూవులయొక్క, కేసర నికరభర=అకరువుగుంపుల పెంపులయొక్క-మిక్కిలియొక్కవగా నిష్పటిలుచున్న యకరువులయొక్క యనుట, ఆమోద=వానలచేత, మూర్ఛి=వ్యాప్తములైన, దిగస్తే=దిక్కులకొనలుగలదియు, మధుర...మధువే-మధుర=తీయని, మధు=పూఁదెనియచేత-హానిగ్రోలుట చేతననుట, విధుర=వివ్వలములైన-మత్తుగొని కళవించుచున్న, మధువే=తుష్టిదలుగలదియు-మామిడిపూవుల యకరువుల వానలు బుగులుకొనుటచేతను దేనియలాని సొక్కుచు ర్థుంకారములు నేయు తు మైవలచేతను మిక్కిలి యుద్దీపకమైనట్టియనుట, మధౌ=వసంతమునందు, కస్య=ఎవనికి-స్త్రీకిఁగాని పురుషునికిఁగాని యనుట, ఉత్కణ్ఠా=తమి-మరుకేళియందు తమిళము, నభవేత్=కలుగదు-అందఁటికిని గలుగుననుట. కాఁబట్టి యుష్పదు మానమును విడుచుటయే యుక్తమనిభావము. అనుప్రాసము శబ్దాలంకారము.

తే. సతమహాకారకుసుమకేసరసమూహ

గంధితరామోదమయదిగంతరమ మధుర

మధువిధురమధుపము మధురమాసనమయ

మెవ్వనికి వేడ్క వాటింప ర్ దిజ్జగమున.

86

తా. పసంతమునందు తియ్యనావులు పూచుటచే వానియందలి యకరువుల తావులు నలుగడల గుబులుకొనుచున్నవి. తీయనిపూజేనియలు క్రొలి సోలి తుష్పెదలు పాటలు పాడుచున్నవి. ఇట్టికమ్మవాసనలచేతను గండుతుష్పెదల పాటలచేతను మిక్కిలి మరులుకొలుపుచు పసంతమూరాగా నప్పు డెట్టివానికేని మరుకేలియందుఁ దమ కలుగకపోవదు.

అవ. ఇక మూడుశ్లోకములచే గ్రీష్మఋతువును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అచ్చాచ్చచన్దనరసార్ద్రతరా మృగాక్ష్యో

ధారాగృహాణి కుసుమానిచ కాముదీచ ।

మన్దో మరు త్సమనసః శుచి హర్త్య పృష్ఠం

గ్రీష్మే మదంచ మదనంచ వివర్ధయన్తి॥

87

టీ. అచ్చ...తరా-అచ్చ అచ్చ=మిక్కిలియు నచ్చమైన-కడుందెల్లనైననుట, చన్దనరస=గంధపుద్రవముచేత-అనుకుగా నున్న గంధంపుఁబూఁతలచేత ననుట, 'గుణే రాగే ద్రవేరసః' అనియమరుఁడు, ఆర్ద్రతరా=మిక్కిలితడిసినవారైన-వేడిమి శమించి చలువగుటకై దట్టముగా మేనఁ గలప మలందుకొన్న వారైనట్టియనుట, మృగాక్ష్యః=జవరాండును, ధారాగృహాణి=నీటిని దారలుగాఁగాని తుంపరులుగాఁగాని చల్లునట్టి యంత్రములుగల యిండ్లును, కుసుమానిచ=మల్లెలు మొదలయిన పువ్వులును, కాముదీచ=వెన్నెలయును, సుమనసః=జాజిపువ్వుయొక్క - జాజిపూవుందావులతోఁ గూడినయనుట, 'సుమనా మాలతీ జాతీ' అని యమరుఁడు, మన్దః=మెల్ల గాఁ బోలయునట్టి, మరుత్=గాలియు, శుచి=(పాలగచ్చుచే) శుభ్రమైన, హర్త్యపృష్ఠం = మేడమీఁదిభాగమును, గ్రీష్మే వేసవి కాఱునందు, మదంచ=ఉబ్బును, మదనంచ=మన్మథుని-మరులుననుట, వివర్ధయన్తి=పెంచుచున్నది. ఇందు నొక్క కార్యమునకై కారణములు పెక్కు చెప్పఁబడుటం జేసి ద్వితీయమగు సముచ్చయ మలంకారము.

చ. అతినీతచందనార్ద్రరుచిర్రాంగులు భామినులున్ సుగంధసం

గత మగుమందమారుతముఁ ర్ కాముదియున్ జలయంత్రగేహ ము

న్నతశుచి సౌధభాగము ఘనం బగువాసనఁ బూనుపుష్పసం

తతియు మదంబు దర్పకునిరదర్పముఁ జెంపుగఁ జేయు వేసవిన్. 87

తా. వేసవికాఱునందు ననుకుగాఁ గలిపిన యచ్చంపుగంధమును దట్టముగా నలంకరింపఁబడుచున్న చలువఁ పు మేనులుగల జవరాండును, జలయంత్రములు గల

యిండ్లును, మల్లెలు మొదలగు పువ్వులును, బండువెన్నెలయు, జాజిపూవుల తావులం గల
సి హాయిగాఁ బొలయు గాలియు, పాలగచ్చు పూతలచే శుద్ధముగానుండు మేడలును,
జనులకు మిక్కిలి సొంపుపెంపారఁ జేసి చున్న భవికారము నెనకొలుపును.

శ్లో॥ స్రజో హృద్యామోదా వ్యజనపవన శ్చంద్రికరణాః

పరాగః కాసారో మలయజరసః శీధు విశదమ్ |

శుచిః సౌధోత్పజః ప్రతను వననం పఙ్కుజదృశో

నిదాఘుర్తా వేత ద్విలసతి లభ నై సుకృతినః॥

88

టీ. హృద్య ఆమోదాః = ఇంచైన వాసనగల, స్రజః = పూచండలును, వ్యజన
పవనః = పీవనలగాడ్చును, చంద్రికరణాః = చందురుని వెలుంగులును - వెన్నెలయు
ననుట, పరాగః = పుష్పాద్యులు, కాసారః = (క్రిడించుటకైన) తమ్మికోలనును, మల
యజరసః = గంధపు ద్రవమును - అనుకైన కలపమునుట, ('మలయజరసః' అనుచో గం
దపుఁబోడి యనుట), విశదం = లేటయైన, శీధు = చువ్వయును, ('శీధు' అనుచో నిది
యే యర్థము), శుచిః=నిర్మలమైన - తెల్లగచ్చుచే మెఱయుచు నేనుఁజీయు లేకుం
డుటచేఁ గ్రిడించుటకు రమణీయముగానున్న యనుట, సౌధ ఉత్పజః = మేడపయి
భాగమును, ప్రతను = సూక్ష్మమైన-సన్నని, వననం=మలువయు - జిలుగువస్త్ర మనుట,
పఙ్కుజదృశః = (తామరలవంటి కన్నులుగల) చెలువలును, ఆనెడి, ఏతత్ = ఇది - ఈ
చెప్పఁబడిన భోగసాధనములెల్ల ననుట, నిదాఘుర్తా = వేసవికాటు, విలసతిసతి =
మిక్కిలియొప్పుచుండఁగా, సుకృతినః = పుణ్యశాలురు, లభ నై = పొందుచున్నారు.
('నిదాఘుర్తా హ్యేతత్ పుష్ప ముపలభ నై సుకృతినః' అనుపాఠమున నిదాఘ ఆర్తః=వేసవి
చేఁ బీడింపఁబడినవారైన, సుకృతినః = పుణ్యవంతులు, ఏతత్ = ఈవూర్వోక్తమైన వా
నినెల్ల, సుఖం = ఆనాయాసముగా - పుణ్యాత్ములుగాన కష్టములేకయే యనుట, ఉపల
భ నైహి=పొందుదురుగదా, యని యర్థము.) పుణ్యాత్ములుకానివారి కిట్టిభోగము లెట్లు
కలుగునని భావము.

ఉ. కమ్మనిదండలు సురటిరేగాడ్పులు వెన్నెలయుం బరాగపుం

జమ్మును మంచిగంధమును శ సన్నపువల్వులు సీధువాసముం

దమ్మికోలంకు మేడయును శ దామరసాక్షు లనంగ నొప్పుభో

గమ్ములు పుణ్యవంతులకు శ గాని లభింప వలండు వేసవిన్. 88

తా. గుమగుమవాసనలు మెండుకొను పూచండలును, పీవనలనుండి హాయిగాఁబొల
యుగాలియు, చందురునివలె వెలుంగులును, గమ్మపుష్పాద్యులు, దమ్మికోలయును, గలపంపుఁ
బూతయుఁ, తెఱకురసమునఁగాని యారెపువ్వులచేఁగాని చేయఁబడి మీలైన లేటకట్లును,

ముఖీకి యిసుమూతయులేక తెలిగచ్చుచే మెఱయునట్టి మేడలును, జిలుగు పలుమలును, జవరాండును, వేసవికాలపువేండ్రము నడంచి మిక్కిలి సౌఖ్యము నొనగును. అయిన నివి పుష్పాత్మలకే కలుగునుగాన వారే యాబుతువున నీభోగములనెల్ల ననుభవించుదుగాని తక్కినవారనుభవించనేరరు.

శ్లో॥ సుధాశుభ్రం ధామ స్ఫురదములరత్నః శశిధరః

ప్రియావక్త్రామృజం మలయజరస శ్చౌతిసురభి ।

స్రజో హృద్యామోదాస్తదిద మఖిలం రాగిణి జనే

కరోత్యస్తోత్రోభం నతు విషయసంసర్గవిముఖే॥

89

టీ. సుధాశుభ్రం=సున్నపుబూతచే న్వచ్చమైన - లేక, అమృతమువలె న్వచ్చమైన, 'సుధా స్యాల్లేపనద్రవ్యేఽమృతేచ' అని విశ్వము. ధామ=గృహమును, స్ఫురత్ అమలరత్నః = ప్రకాశించుచున్న తెల్లనికిరణములుగల - తెల్లనికాంతిచేఁ ద్తుఁజగలించుచున్నయనుట, శశిధరః=చంద్రుఁడును, (ప్రియా వక్త్ర) అమృజం=ప్రియురాలియొక్క హేమఁదామరయు - తామరపువ్వువలె మనోహరమైన ప్రియురాలి నెఘ్మెగ మనుట, అతి సురభి=మిక్కిలి పరిమళించుచున్న, మలయజరసః = చందనంపు ద్రవమును-అనుకు గందంపుబూత యనుట, ('మలయజరజః' అనుచో చందనపుబొడి యనుట), హృద్య ఆమోదాః= యింపైన తొంగిల, స్రజః = పూదండలును, అనెడి, తత్ ఇదం అభిలం = ఆ యీనను స్తమును- పూర్వోక్తములైన భోగసాధనములన్నియు ననుట, రాగిణి= రాశి ముగల- విషయములందు రక్తిగలిగినట్టి, జనే=జన్మనియందు-విషయానన్తని విషయమందనుట, అస్తోత్రోభం=భోపలియొక్క కలఁతను- మనస్సును గలంచుటను, కరోతి = చేయుచున్నది. విషయ...విముఖేతు- విషయ సంసర్గ=విషయములతోడి సంబంధము నందు, విముఖేతు = పెడఁబొగముగలవానియందన్ననో - విరక్తనియందో యనుట, న (కరోతి) = (మనస్సు కలఁతను) జేయదు- విరక్తని గలంపఁజాల దనుట.

తే. కలువచెలియును బూవుదండలును మంచి

గందమును గేళిసాధంబు १ గలికిమోముఁ

గాముకునకు వికారంబు २ గలుగఁజేయుఁ

గలకవాటింప వెవుడు నిరమ్కాముకునకు.

89

తా. అచ్చంపుఁ దెలిగచ్చుచే మెచ్చులుగులుకు గృహమును, దెలివెల్లంగులు దుఁ జంగలించుచున్న చంద్రుఁడును, విరిదమివలె ముద్దుగొలుపు ప్రియురాలి నెఘ్మెగంబును, గమగమతాత్రులు గుఱుబొకును గంధమును, కమ్మనివాసనలీడు పూదండలు అనునీటి యెన్నయు విషయానన్తఁ డగువానిమనస్సును గలఁతను నే కాని విషయవిరక్తని గలంపఁజాలదు.

అవ. ఇక వర్షాకాలమును వర్ణింప నారంభించుచున్నాడు.

శ్లో॥ తరుణీ నైషా దీపితకామా, వికసితజాతీపుష్పసుగంధిః ।

ఉన్నతపీనపయోధరభారా, ప్రావృట్ తనుతే కన్య న హర్షమ్ ॥ 90

టీ. ఇందు షష్ఠ్యువును పరుణీతోఁ బోల్చుచున్నాడు-ఉద్దీపింపఁ బడిన మన్మథుఁడంగలదియు- మన్మథు నుద్దీపింపఁజేయునదనుట, విక...గంధిః=వికసిత = విరిసిన, జాతీపుష్ప=జాజిపువ్వులచేత, సుగంధిః=మంచివాసనగలదియు (షర్ణాపరముగా) జాజిపువ్వులు వికసించుటచేత వానించుననియు-(తరుణీపరముగా)జాజిపువ్వులు దులుముటచే వానించునని యర్థము, ('వికసితజాతిః పుణ్యసుగంధిః' అనుపాతమున వికసించినజా జిపువ్వులు గలదనియుఁ గావుననే పుణ్యమైన-అనఁగామనోజ్ఞులైన-వాసన గలదనియు రెంటికి నర్థము సమము. 'పుణ్యంత్రిషు మనోజ్ఞేస్యాత్' అనివిశ్వము), ఉన్న...భారా- ఉన్నత=పొడవైనవియు, పీన=బలిసినవియునగు, పయోధర=మేఘములయొక్క, భార= అతిశయముగలది అని మేఘపరము- పొడవులై బలిసిన చున్నులగువగులది యని తరుణీ పరము, 'స్తనావ్యాదా పయోధరా' అని వై జయంతి, అగు, ఏషా=ఈ, ప్రావృట్=వా నకాటు, తరుణీ ఇషా=బడరాలివలె. ('తరుణీషేషా' అనుపాతమున జడరాలి వేషమువంటి వేషముగల, ప్రావృట్=షర్ణాకాలము, అని యర్థక్రమము), కన్య=ఎనికి, హర్షం=సాంపు ను-నంభోగంపుఁదమిని, నతనుతే=చేయదు- ఎల్లవానికిని మరుళియిండుఁద మకము పు ట్టించుననుట. షష్ఠ్యు వొకతరుణివలె కాము నుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించిన జాజిపువ్వులు గుబులుకొన్నదై, యున్నతపీనపయోధరములు గలదియునై యుండుటచే దానివలెనే తా నును బ్రతివానికి సంభోగమునందుఁ దమికలిగించునని యర్థము. ఒకతరుణి యెట్లు గొప్పనఁ దుజిమిన జాజిపువ్వుల గుమగుమతావులచేతను, నుడుటుగల్చిగుబ్బలచేతను మరులుకొలు పుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాషకలిగించునో యట్లే షష్ఠ్యువును నలుగడల జాజిపువ్వులు వికసించి వాసనలు వెదచల్లుటచేతను, పొడవుగా మింటఁ బొడనూపుపెనుమబ్బులచేతను మరులుకొలుపుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాష కలిగించునని భావము. జాతీపుష్పవాసన యు మేఘోపయమును స్పరోద్దీపకములుగాన నవిగల షష్ఠ్యువును స్పరోద్దీపకరాలగు తరుణీతోఁ బోల్చుబడినదని తెలియునది. ఇచట నలంకార ముపమ .ఇది శ్లేషానుప్రాణిత మైనది.

క. కామోద్దీపకయు సము, ద్రామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమ

స్తామసుగంధియు నై స,ర్వామోద మొనర్చెఁ బ్రావృష్టంగన భళిరే.

తా. ఈషష్ఠ్యువు కాము నుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించు జాజిపువ్వులు తావులు గుబులుకొనుచున్నదై, పొడవులైన బలితంపు పయోధరములు(మబ్బులు,గుబ్బులు) గలిగి,

యొకతరుణివలె నొప్పుటంచేసి దానివలెనే ప్రతివానికి మరుకేళియందుఁ దమి పుట్టించుచున్నది.

శ్లో॥ వియ దుఃచితమేఘం భూమయః కన్దళినోన్య

ననకుటజకదమ్బామోదినో గన్ధవాహః ।

శిఖికులకలకేకారావరమ్యావనాంతాః

సుఖిన మసుఖినం వా సర్వ ముత్కణ్ఠయన్తి ॥

91

టీ. ఉపచితమేఘం=పుట్టినొందింపఁబడిన మేఘములుగల - బలితంపు మబ్బులు గ్రమ్మిన యనుట, వియత్=ఆకాశమును, కన్దళిన్యః=మొలకలుగల-(క్రోమ్మెలకలు దలసూపిన, భూమయః=సేలలును, నవ...మోదినః- నవ=క్రోత్తలైన, క్షుటజ=కొండమల్లెలయొక్కయు, కదమ్బ=కడప పువ్వులయొక్కయు, ఆమోదినః=వాసనలుగల, గన్ధవాహః=గాడ్పులును- ఎలదోటలందలి కొండమల్లెలు కడపపువ్వులు మున్నగువాని తావులగలసి పొలయు సెలదె మైరలునుట, శిఖి...రమ్యాః=శిఖికుల=నెమిళ్ల గుంపుయొక్క, కల=అన్య క్తమధురమైన-లేక, మంద్రమైన, కేకా ఆరావ=కేకలకబ్బముచేత-కేకయనఁగా నెమిలి కూత, రమ్యాః=మనోహరములైన, వనాంతాః=అరణ్యప్రదేశములును-లేక, కేళివనమధ్య ప్రదేశములును, సుఖినం=సుఖముగల యట్టికాని, అసుఖినం=సుఖములేనట్టికాని-దుఃఖము గలయట్టికాని యనుట, సర్వం=అందఱిని, ఉత్కణ్ఠయన్తి=తమి గొలుపుచున్నవి-తమకాంతలతో సంభోగించుటకై మిక్కిలి తమకముగలవారినిగాఁ జేయుచున్న దనుట.

చ. జలధరమాలికాఖచిత్రచారునభంబు నవాంకురప్రభా

లలితమహీతలంబును గళస్వనకేళికులోల్లసద్వన

స్థలములు జాతినీపకుటరజస్సుటగంధిలగంధవాహముల్

నెలకొని యెల్లవారలకు ర నిండుముదంబు ఘటించె నత్తఱిన్. 9

తా. వానకాటున పెనుమబ్బులు పయింబయిఁ గ్రమ్ముకొన్న మిన్నును, క్రొమ్మెలులు దలసూపిన సేలలును, ఎలదోటల కొండమల్లియులు కడపపువ్వులు మొదలగువాని తావులంకలసి వీడు కమ్మదె మైరలును, నెమిళ్లగుంపులు కూయు నింపారుకూతలచే మిగుల సొంపు నింపు నడవిపట్టులును, వీడు సుఖి వీడు దుఃఖాత్ముడు అని భేదమెన్నక యండఁ జికిని దమతమ సుందరులతో రమించునట్లు తమి గొలుపుచున్నవి.

శ్లో॥ ఉపరి ఘనం ఘనపటలం, తిర్యగ్గిరయోఽపి న్నరితమయూరాః ।

క్షీతిరపి కన్దళధవళా, దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి ॥

92

టీ. ఉపరి=మీఁద, ఘనం=దట్టమైన, ఘనపటలం=మేఘముల సమాహము, ఉన్నది యని శేషము. తిర్యక్=అడ్డముగ - దిక్కులయందనుట, న్నరితమయూరాః -

నర్జితం=అడుచున్న-లేక, మేఘోదయమునం దుల్లాసముచేనాడుట గలదుగాన మబ్బులచే నాడింపఁబడిన, మంచూరాః=నెమిళ్లుగల, గిరయోఽపి=పర్వతములును, ఉన్నవి అని శేషము. క్షీతిరపి=భూమియు, కన్దశభవౌ = పలువగల నెలకలచేత స్వచ్ఛమైనది. కాఁబట్టి, పక్షకః=తెంపరి - క్రియురాల్ని విడిచి యాత్రాదికారణమున నితరదేశములం దిరుగుచున్నవాఁడనుట, దృష్టిం=చూపును, క్వం=ఎక్కడ, పాతేయతి = పడవైచును-నిగిడించునుట, ఎటు ప్రక్క జూచినను గామోద్దీపకములైన మబ్బులు మొదలైనవి గానంబడుటచే నెచ్చోటను వానికిఁ జూడ్కినిగుడ్చుట కష్టముగా నున్నదని భాషము. విరహజనుఁ కీవానకాటు మిక్కిలి కష్టమైనదని పరమార్థము. ('దృష్టిం పక్షకస్య వారయతి' అనుచో పక్షకునిచూపును వారించుచున్నదని యర్థము. వాని నెటుప్రక్కను జూడనీయదనుట - నలుగడల మబ్బులు మొదలైనవి మరుగొలుపుచు గానంబడుటచే వాఁ డే ప్రక్కను జూడఁజాలఁడయ్యె ననిభాషము.)

తే. మీఁద మబ్బులమోసులు కి మిసిమిచూపఁ
బుడమియును గండశమ్ములఁ బొడల నాడు
నెమ్మిగమితోడ దెసల శై కలమ్ము లుండ
విరహజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి కి విరియఁ జేయు.

92

తా. మీఁద, నలుపుబలుపు నెక్కినమబ్బులు దట్టుముగాఁ గ్రమ్మియున్నవి. చుట్టు నామబ్బులంజూచి చెలరేగి యాడుచున్న నెమిళ్లతోడఁగూడిన కొండలు మెండుకొని యున్నవి. క్రింద భూమియంతయుఁ బలువగల క్రొమ్మెలకలచేఁ జెలువారుచున్నది. ఎటు చూచిన నివియన్నియుఁ గామోద్దీపకములై కనఁబడుచున్నవి. కాన యిల్లాల్నిబాసి క్రుమ్మరుచున్న బాటసారి యేవంకను జూపు నిగిడింపఁ జాలకన్నాడు.

శ్లో॥ ఇతో విద్యుద్వల్లీవిలసితే మితః కేతకితరోః

స్ఫురన్తస్థః ప్రోద్యజ్జలదనినదస్ఫూర్జిత మితః ।

ఇతః కేకీక్రీడాకలకలరవః పక్ష్యలదృశాం

కథం యాస్య స్త్యేతే విరహదివసాః సంభృతరసాః ।

93

టీ. ఇతః=ఈప్రక్క, విద్యు...నితం - విద్యుద్వల్లీ = మెఱుపుఁదీగయొక్క, విలసితం=స్ఫురణము - మెఱుచుటయనుట, 'భవతి' (ఉన్నది) అనిశేషము, ఇతః=ఈచోట, కేతకితరోః=మొగలిచెట్టుయొక్క - దానెఱుపులయొక్క యనుట, స్ఫురన్=వ్యాపించుచున్న, గన్ధః=పరిమళము, 'వర్తతే' అనిశేషము. ఇతః=ఈయెడ, ప్రోద్య...ర్జితం- ప్రోద్యత్=పయిని లేచుచున్న, జలద=మబ్బుయొక్క, నినద=ధ్వనియొక్క-ఉఱుముయొక్కయనుట, స్ఫూర్జితం=స్ఫురణమును, 'భవతి' అనిశేషము, ఇతః= ఈచా

య, కేకే...రవః - కేకే = నెమిశ్లయొక్క, క్రీడా = కేళులయందలి, కలకలరవః = కోలాహలధ్వనులును - లేక, మిక్కిలియు నవ్యక్తమధురములైన శబ్దములును, 'ఉజ్జృమ్భతే' (చెలకేగుచున్నవి) అనిశేషము. కాఁబట్టి, సంభృతరసాః - సంభృత = కడలుకొన్న, రసాః = శృంగారరసముగల - శృంగారరసమును గడలుకొలుపునట్టి యనుట - మెఱపుతీగలు మొగలిపూవాసనలు మొవలైనవానిచే శృంగారరస ముప్పొంగజేయునట్టి యనిభాషము, ఏతే = ఈ - కామోద్దీపకములని ప్రసిద్ధములైన యనుట, విరహదివసాః = వియోగ పుదినములు - ప్రియుల నెడఁబాసియున్న దినములనుట, పక్షులదృశాం = స్త్రీలవ, కథం = ఎట్లు, యన్యన్తి = కడచును - ఎట్లును గడవనేరవనుట. దినమొక్క యుగముగాఁదోచి కడపరానిదై యుండునని భాషము. మెఱపుఁదీగలు మొగలిపూవాసనలు మబ్బుల యులుములు నెమిశ్లకూతలును శృంగారసోదీపకములని కవినమయము.

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెఱుంగుచివె శ్ లిక్కడఁ గేతకిగంధవై భవం
లిక్కడ భూరిగర్జితము శ్ లిక్కడ మత్తమయూరనిస్వనం
బక్కట యీరసోజ్జ్వలము శ్ లెనదినంబులు మన్మథార్తివెం
వెక్కువియోగినీజనుల శ్ కెట్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్. 93

తా. ఒక్కయెడఁ దళతళమని మెఱపుఁదీగ మెఱచుచున్నది. ఒకచోట మొగలిపూవులతావులు బుగులుకొనుచున్నది. మఱియొకచక్క పొడతెంచుచున్న మబ్బు యులుముచున్నది. ఇంకొకవక నెమిశ్ల కలకలమని యాడుచుఁ గూయుచున్నవి. ఇవి యెల్ల నీదివసములయందు శృంగారరస ముప్పొంగజేయునవి. ప్రియుల నెడఁబాసి యున్న యువతులు మిక్కిలియు మరులుకొలుపునట్టిదినముల నెట్లు గడపుదురో తెలియరాదు.

శ్లో॥ అనూచీనశ్చారే తమసి నభసి ప్రాథజలద
ధ్వనిప్రాజ్ఞంమన్యే పతతి పృషతానాంచ నిచయే॥
ఇదం సౌదామన్యాః కనకకమనీయం విలసితం
ముదంచ మ్లానించ ప్రథయతి పథి సైవ్విరసుదృశామ్॥ 94

టీ. తమసి = చీకటి, అనూచీ సశ్చారేనతి = నూదియొక్క తిరుగుటలేనట్టి దగుచుండఁగా - నూదిమొన మోపునంతమాత్రమేని యెడములేనట్లు క్రమ్ముకొను చుండఁగా ననుట - కాదు క్రమ్ముకొనుచుండఁగా ననిభాషము, నభసి = ఆకాశము, ప్రాథ... మన్యేనతి - ప్రాథ = గంభీరమైన, జలదధ్వని = మేఘ గర్జితముచే - ఉలుముచేత, ప్రాజ్ఞంమన్యేతన్న మటకారిగా నెన్నుకొనునది యగుచుండఁగా - మిక్కిలి యులుములతో నిండిన దగుచుండఁగా ననుట, ('ప్రాథజలదధ్వని ప్రాయే' అనుచో బెడిదములైన యులుములచే దలుచైనది యగుచుండఁగా ననుట), పృషతానాం = నీటిబిందువులయొక్క.

నిజయే=సమూహము, పఠితీసతి=పడుచుండఁగా, ('పఠితీవృషదాంనీరసీచయే' అనుచో, వృషదాం=పడగండ్లయొక్క, నీరనిచయే=నీటితోఁగూడిన సమూహము, పడుచుండఁగా ననుట), కనకకమనీయం - కనక=బంగారువలె - ఒరగంటియందులి బంగరుగీరవలె ననుట, కమనీయం=మనోహరమైన, ఇవం=ఈ, సాదామిన్యాః=మెఱుపుఁదీగయొక్క, విలసి తం=స్ఫురణము - మెఱుచుటయనుట - ఒరగంటియందు లెళతళలాడు బంగారు గీజవలెఁ బాలుపై మెఱుచుచున్న మెఱుమనుట, స్వైరసువృకాం=అభిసారికలకు, పథి=ప్రియునిగూర్చి పోవుమార్గమునందు, ముదంచె=మార్గమును దెలుపుటచే) సంతోషమును, ప్లానించె=తప్పు వెలిపుచ్చుటచే) వాఁడుటను - విన్నవనముననుట, ప్రథయతి = ప్రకటించుచున్నది - కటిగించుచున్నవనుట, మెఱుపులు మెఱుచుట, కటికచీకటిలోఁ గానరాని మార్గమును దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁబోవుచున్న తప్పు బయలుపఱుచుట చే సంతోషమును అభిసారికలకుఁ గలిగించినదని భావము. వేమదులందాల్చి ప్రియునిం గూర్చి సంకేతస్థానమునకుం బోవునది యభిసారికయని తెలియునది. 'కాస్తాభిసరణోద్యుక్తా స్తరారా సాభిసారికా' అని తల్లక్షణము.

చ. ఘనతిమిరంబు నూది కనకకాళ మొనంగమి మీఁడ వారిద

స్వనముల మిన్ను పిక్కటిలఁ వాఁకెణంబులు రాలుచుండఁగాఁ

గనకపురేఖలు దెగడుకారుమెఱుంగులు జారకామిసీ

జనములకుఁ ముదంబును విఁపాదమునుం బ్రకటించెఁ ద్రోవలన్. 94

తా. కటికచీకటి నూదియైన మెఱుపంతయెడమును లేనట్లు నిడిడముగాఁ గ్రమ్ముకొనుచుండఁగాను, దెడివములైన యులుములచే మిన్నెల్ల మ్రోగుచుండఁగాను, చినుకులు పడుచుండఁగాను, ఒరగంటియందు రాచిన బంగరుగీజవలె వళతళ మెఱుచుచున్న మెఱుపుఁదీగ యభిసారికలకుఁ కీకటిలోఁ గానరానిమార్గముం దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁబోవుచున్న వచ్చు వెలిపుచ్చుటచే సంతోషమును గలిగించుచున్నది.

శ్లో॥ ఆసారేణ న హర్ష్యతః ప్రియతమై ర్భాతుం బహిః శక్యతే

శీతోత్కమ్పనిమి త్త మాయతదృశా గాఢం సమాలిప్యతే |

జాతాః శీకరశీతలాశ్చ మరుతో రత్యస్తభేదచ్చిదో

ధన్యానాం బత దుర్దినం నుదినతాం యాతి ప్రియాసజ్జమే || 95

టీ. ప్రియతమైః=వల్లభులచేత - పతులచేత, ఆసారేణ=పడగండ్లచేత - పడ

గండ్లు పడుటంబట్టి యనుట, హర్ష్యతః=ఉప్పరిగనుండి, బహిః=వెలుపలికి, యాతుం=పోవుటకు, నశక్యతే=అలవికాదు - పడగండ్లు పడుటవలన యున్న లుప్పరిగలను విడిచి బయటఁబోవనేర ననుట, ఆయతదృశా=(విశాలమగు కన్నులుగల) చెలువచేత, శీత ఉత్కమ్ప నిమిత్తం=చలిచేతనైన పడఁచు కారణముగా - చలిచేఁ గలిగినపడఁచుం బోగా

ట్టుటకై యనుట, గాఢం=మిక్కిలివిగిగా, సమాల్పద్యతే=కాగిలింపఁబడుచున్నది. శీకరశీతలాః=తుంపరలచే చల్లగానున్నవియు, రత్న...చ్ఛిదః - రతి అన్తఃమరుకేళి కడపటఁగలిగెడు, ఖేద=శ్రమమును, 'శ్రమఃఖేదోఽధరత్నాదేర్జ్వాతః స్వేదాది భూమికృత్' అని ఖేదలక్షణము, చిదః=త్రుంచునవియును - సురతంపుకడపటఁగలుగుబడలికను బాపునట్టివి యనుట, అగు, మరుతశ్చ=వాయువులును, జాతాః=పుట్టినవి - వీచుచున్నవనుట, కాఽబట్టి, ధన్యానాం=పుణ్యాత్ములకు, క్రియాసక్తమే సతి=కాంతతోడి సంభోగము ఉండఁగా, దుర్దినం=దుష్టదినమైనను-మబ్బుక్రమ్మిన దినమైనను అనియుఁగ్రాహ్యము, 'మేఘచ్ఛన్నేఽపిద్దుర్దినమ్' అని యమరుఁడు, సుదినతాం=మంచిదినమగుటను, యాతి=పొందుచున్నది - మంచి యుప్పుగలు వాలుంగన్నలయొప్పులాండ్రు మొదలైన భాగ్యవిశేషములుగల పుణ్యాత్ములకుఁ మబ్బుక్రమ్మి పసమాలినదినములుకూడ మిక్కిలి సుఖపదములై మంచిదినములవలెనే యుండును. పుణ్యహీనులతో యట్లుగాదని భావము. ఇచట 'దుర్దినమపి సుదినతాం యాతి'అనుచో స్ఫురించు విరోధము క్రిందఁ జెప్పఁబడిన సమాధానములచే నాభాసితమయ్యెంగాన విరోధాభాస మలంకారము.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలికిం జన శక్యము గాకయుండె నా

సారముచేత శీతమున రజవ్వనికాగిలి గల్లె శీకరా

దారసమీరణంబు సురశీత్రమవారణ మయ్యె దుర్దినం

బారయ నయ్యెడన్ సుదిన ర మయ్యె గృతార్థుల కంగనారతిన్. 95

తా. మబ్బుక్రమ్మిన కొఱగానిదినము జనులను పడగండ్లువరిసి యిండ్లు వెడలనీయక యును, జలిపుట్టించి మిక్కిలి పడఁకునట్లును, తుంపరలతోఁగూడిన వాయువులను జిల్లుమని పీవఁజేసి గానిపడునట్లును జేయుచున్నది. ఇట్లది సామాన్యముగా నందఱికి బాధకరమగుటచేఁ జెడుదినమయ్యు ప్రియాసంగమభాగ్యముగల పుణ్యాత్ముల కది యాపడగండ్లు మున్నగు వానిచే సుఖమునే కలిగించి తాను సుదినమే యగుచున్నది. ఎట్లైన పడగండ్లు, తురిసి వారిని బయటపొనీయక మేలి యుప్పుగలయందే యిందువచనలతో సుఖముగావించి యుండునట్లు చేయును. చలి వారిక్రియురాండ్రకు పడఁకుఁబుట్టించి వారినిబిగియఁ గాఁగి లింపఁజేయుటచే బిగికాగిలింతల సొంపును గలిగించుచున్నది. తుంపరతోఁగూడిన చలి గాలి, మరుకేళియందలసి సొలసియున్నవారి యలఁతయెల్ల దీర్చుచున్నది. ఔరా! దుర్దినమైనను బుణ్యాత్ములకు సుదినమే యగుంగా!.

అవ. ఒకశ్లోకముచే శరదృతువును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అర్థం శుక్లాన్వి నిశాయాః సరభససురతాయాసనస్సశ్లభాః

ప్రహృతాశ్చాత్మజ్ఞా మధుమదనిరతో హర్ష్యపృష్ఠే వివిక్తే

సమ్భాగక్లాంతకాంతాశ్శిథిలభుజలతావర్జితం కర్కరీతో

జ్యోత్స్నాభిన్నాచ్ఛధారం పిబతి స సలిలం శారదం మన్దపుణ్యః || 96

టీ. నిశాయాః=రాత్రియొక్క, ఆర్థం=సగము, సుప్తా=నిదురించి-రాత్రి తో
లి రెండుజాములు నిద్రచేగడపి యనుట, ('ఆర్థం నిశ్వానిశాయాః' అనుచో రాత్రి సగము
నెట్లోకడపి యని యర్థము), సరభస...భాజ్ఞః- సరభస=ఉరవడితోఁ గూడిన, సుర
త=రతిచేతఁ గలిగిన, ఆయాస=శ్రమచేత, సన్న=వాడి, శ్లథ=క్రిందిన-బిగిపడి సోలిన
యనుట, అజ్ఞః=అవయవములు గలవాఁడును. 'మధ్యం స క్త ముదాహృతం శరదిచ ప్రత్యూ
షకాలేహిమమ్' అను భోజనవచనముంట్టి శకత్యాలముం దర్శనాత్రసురతమే భోగ్యము
గాన నష్టమ శరతికేసలిల యునియున్నవాఁ డనుట, కావుననే, ప్రోమ్భాత...తృప్త్యః-
ప్ర+ఉమ్భాత = మిక్కిలియుం బుట్టిరిదియు, కావుననే, అనన్య=సహింపరానిదియు
నైన, తృప్త్యః=దప్పిగలవాఁడును, మధు...నిరతః- మధు=సంభోగమునకు ముందు త్రా
గిన మద్యముచేతనైన, మద=మత్తుచేత, నిరతః=పరవశుఁడును, మదమనఁగా 'మదిరాది
కృతోమేహో హర్షవృత్తికో మదః' అని మద్యపానముచేత గలిగినమేహము ('తెలివి
తప్పుట'), ఇట్టివాఁడై, వివిక్త=ఏకాంతమైన, పార్శ్వపృష్ఠే=పిమ్మిదిమీఁది భాగమున,
కర్కరీతః=కర్కరీవలననుండి - గిండివంటి మట్టిపాత్రముననుండి, సమ్భాగ...వర్జితం-
సమ్భాగ=రతిచేత, క్లాంత=వాడిన-అలసిన, కాంతా = తనప్రియురాలియొక్క, శ్శిల=
సోలునట్టి, భుజలతా=తీగవంటి బుజముచేత, అవర్జితం=ధారగాఁ బోయఁ బడినదియు,
శారదం=శరత్కాలమును సంబంధించినట్టిదియు, నైన, సలిలం=జలమును - హంసోద

* దీనిచే నాయకుఁడు కామతంత్రవశబుండనియు నాయక మూఁడజ్ఞామున రతి
గోరునదగుటచే శంఖినియనియుఁ దెలియునది. 'రమయతిచ తృతీయే శజ్ఞినీ మార్త్యభా
వాం, గమయతి రమణీయాం పద్మినీం తుర్యయామే' అనియు 'కసుమితవనమధ్యే కూచి
మారస్తృతీయే తిమిరనిబిడయామే శజ్ఞినీం సంలక్ష్మేత' అనియు శంఖినీలక్షణము తెలి
యునది.

† ద్రవ్య రత్నమాలయందు 'అహితే ప్ర పహిహంతురశ్చిభిః, కీత మమ్ము శశిర
శ్శిర్నికా వివమేవ తదహర్ని శంఖితే, తచ్చ హంసజలనామకం స్తృతమ్' పగలు మార్య
కిరణములచేఁ గ్రాగి రాత్రి చంద్రకిరణములచేఁ జల్లనై యిట్లే రేయుంబలు నుండుజల
ము హంసజలమనఁబడును' అని హంసజలలక్షణము చెప్పబడియె. దీనినిద్రాగుటచేఁగలు
గు గుణములు 'ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘుచకీతలమ్! పృషం మనోహరం
స్వాదు విషఘ్నం కాంతికృత్వరమ్' అని యందె చెప్పబడినవి. మఱియొకచో శరత్కా
లమందు దీనిని ద్రాగునియమము 'కర్పూరాగరుజం సితాద్యభిరన్వర్ణంసోదకంశాశితం!
పాథ శ్చాతిమనోహరం శశిరతో ముగ్ధాన్తసాలిజ్జనమ్' అని చెప్పబడియున్నది.

కముననుట, జ్యోత్స్నా... ధారం- జ్యోత్స్నా=వెన్నెలచేత, భిన్న=కూడినట్టియు, కా
వుననే, అచ్చ=తెల్లచైత్రము, ధారం యథాతథా=ధారకలుగునట్లుగా, మన్దపుణ్యం=
భాగ్యహీనుఁడు, నమితి=త్రావడు- భాగ్యవంతుఁడే త్రాగుననుట. శరత్తున నెఁడు
నడిచేయని రతినలిన యలని బలుపట్టిగొని యిట్టికామిని పోసినజలమును ద్రాగునో వాఁడే
ధన్యఁడని భావము.

చ. ప్రియముగ కేసగంబు నిదురెంచి నితాంతరతాంతవిహ్వలుం
డయి దగఁ జెంది యానవమరదాలనుఁడై రతిభిన్న కామినీ
శయమునఁ గర్కశగతితరచంద్రవిభాచ్ఛశరజ్జలంబు లా
రయఁ గృతపుష్ప్యుఁ డిం వెనఁగఁ ర ద్రాగు రహస్థితసాధనీమలన్. 96

తా. ఎఁడు వాతని తొలిరెండుజాములు నిదురించి పిదప నురవడిగా మరుకేళి న
లిపి యలనిసాలని మిక్కిలియుఁ దప్పిగొన్నవాఁడై, మను ద్రాగియున్న భుద్యంపుమత్తు
నఁ దడఁబడుచు, నొంటిగా నుప్పరిగమిఁదనుండి, రతియందు నలంగిన తనచెలువ చేతులు
సోల గిండిని పంచి నీనబోయఁగా, నచ్చంపుఁడెలి వెన్నెలతోఁగూడి తెల్లగాఁ బడుచున్న
యాదారను ద్రాగఁడో వాఁడు భాగ్యహీనుఁడే యగును.

అవ. ఇపుడు రెండుశ్లోకములచే హేమ స్తమునువర్ణించుచున్నాఁడు.
శ్లో॥ హేమస్తే దధిమగ్ధసర్పిరశనా మాజ్ఞాప్తవాసోభృతః
కాశ్చీరద్రవసాన్ద్రనిగ్ధవపుషః ఖన్నా విచిత్రై రతైః ।
వృత్తోరుస్తనకామినీజనకృతాశ్లేషా గృహభ్యస్తరే
తామ్బూలీదళపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే॥ 97

టీ. హేమస్తే=మంచుకాటునందు, దధి...రశనాః- దధి దుగ్ధ సర్పిః=పెరుగ
పాలు నేయి అనునవి, అశనాః=ఆహారముగాఁ గలవారును, పాలును నేయియు చలువను
బోగొట్టునుగాన వానిని నేవించుటదగునుగాని చలువపెచ్చించు పెరుగను నుపయోగిం
చుట యీబుటువునఁ దగునాయన్నచో నాయుష్కాముఁడైనవాఁడు హేమంతమునను
బెరుగ నేవించనచ్చునని భోజరాజు చారుచర్యయందు ఋతుప్రస్తావమునఁగ్రహించ దధి సి
పేవ్యం గ్రీష్మకాలే వసస్తే, శరదించ పరివర్జ్యం వాఙ్మతాదీర్ఘమాయః|యది ఖలు పరివాఙ్మా
నేవ్యతాం సర్వకాలం, సహగుడ మధుపాత్రే శర్కరా ముద్దయామైః|అనిచెప్పియున్నాఁ
డుగాన దోషము లేదని తెలియునది; మాజ్ఞా...భృతః-మాజ్ఞాప్త=మంజిడి వన్నెగల, వా
సః = వలువలును, భృతః = తొల్పువారును - మిక్కిలి యెలుపువన్నెవలువలు గట్టు
వారనుట, 'నిర్వాతం భవనం సుర క్తవనం వహ్నిః పరంసేవనమ్' అని మంచియెఱ్ఱనివ
లువ వసంతమునఁ గట్టఁదగినదిగాఁ జెప్పఁబడియు నిట మతాంతరముంబట్టి హేమంతమునం

దును గట్టందగినదిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది, కాశ్చి...వపుమః-కేశశ్చిరద్రవఃకుం
కుమపంకముచే, సాంద్రీ = దట్టముగా, దిగ్ధ = పూయఁబడిన, వపుమః = దేహములుగలవా
రును, విచిత్రైః = బాహ్యములని ఆభ్యంతరములని నానావిధములైన, రత్నైః = సురతముల
చేత, భిన్నాః = అలసియున్న వాడును, పృత్తో...శ్లేషాః-వృత్తఃపట్రువలును, ఉరుఃగో
ష్పలునునైన, స్తవః = చన్నులుగల, కామినీజనః = స్త్రీసమూహముచేత, కృతః = చేయఁబడిన, ఆ
శ్లేషాః = కొఁగిలింతలుగలవారును - ఇదియే శస్త్రార్థగురు కమ్మ మైరతికృతం పానంతటా
కన్ధితంశీతంనైవవిదీర్యతే ప్రయతమై రాలీజనం కమ్బులమ్' అని చెప్పఁబడియున్నది. తా
మ్మాల్లి...ముఖాః - తామగ్నాల్వీవశః = తములపాక్షలచేతను, పూగ = పోకలచేతను, పూరి
తః = నిండిపఁబడిన, ముఖాః = నోళ్లుగలవారును - బాగాలు నమలుచుండువారనుట, ఇట్టి
వారైన, ధన్యాః = భాగ్యవంతులు, గృహ ఆభ్యస్తతే = యింటిలోపల, సుఖం యథా
తథా = సుఖముగా, కేరతే = నిదురింతురు. తాంబూలము మనస్సునకు సాంపుఁబుట్టించుట
మొదలైన బహుగుణములు కలిగించుటచే దానిని నమలుట యిటు చెప్పఁబడినది - ఇది
చారుచర్యయందు - 'మనసోహర్షణం శ్రేష్ఠం రతీనం మదకారణమ్' ముఖరోగ హరం
హృద్యం దీపనం చ స్తిరోధనమ్ | ముఖశుద్ధి కృమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరంపరమ్' అని
చెప్పఁబడియున్నది.

చ. స్మృతదధిదుగ్ధభోజన మొగిక్ భుజియించి సురంగవ స్త్రముల్
హితముగఁ దాల్చి కుంకుమము క హెచ్చుగ మేన నలంది ధన్యు ల
ద్యుతరతిఖన్నులై విజేము క పుక్కిట నుంచి పృథు స్తనాంగనా
కృతపరిరంభులై కడు రక్షింతురు మేడలలోన నీతునన్. 97

తా. హేమంతమునందుఁ దానికనుగుణమైన యుపచారముగా వీర్యవృద్ధికరమై
నదిగానఁ దొలుత నెయ్యి పాలు పెరుఁగుతోఁగూడిన మృష్టాన్నమునుగుడిచి, పిదప మెయి
నిండ కుంకుమపూవు కస్తురి మొదలగువానితో మెదిచినకలపం బలందుకొని, పలువిధము
లైన సురతక్రీడలు సలిపి యలసిసాలసి, గర్విగుబ్బలాండ్ర ఓగికొఁగిలింతలు జొక్కి యెప్పు
డు బాగాలునమలుచు నుండు సుకృతాత్ములు సుఖముగా గాలిలేని యింటిలోపలిభాగము
నందు నిదురింతురు.

శ్లో॥ ప్రోద్యత్యైశాప్రియఙ్గుమ్యతిభృతి వికసత్కున్దమాద్యద్విరేఖే
కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితోదారమన్దారదామ్ని ।
యేషాం నో కణలగ్నా క్షణమపి తుహినక్షోదదత్తౌ నృగాక్షీ
తేషా మాయామయామా యమసదనసమా యామినీ యాతి యా
[నామ్]

టీ. ప్రాప్త... భృతీ-ప్రోద్యత్ = పాడమాపుచున్న, ప్రాథ = ప్రవృద్ధయైన-
చక్కగాఁ జెరుగుచున్న, ప్రేయజ్ఞు = ప్రేంకణపుఁ జెట్టయొక్క, ద్యుతి = కాంతిని-అ
వియోమగుటచేఁ గలుగుకోభను, భృతి = తాల్చినదియు, విక... రేఫే - వికన్త = వికసిం
చుచున్న, కుంఠ = మొల్లలచేత, మాద్యత్ = మత్తిలుచున్న, ద్విరేఫే = తు మ్మెదలుగలదియు,
ప్రాలేయ... దామ్ని - ప్రాలేయవార = మంచుగాలిచేత, ప్రచల = కదలునదియు, కాపు
ననే, వికసిత = విరిసినవియు, ఉదార = రమ్యము లైనవియు, నగు, మద్దారదామ్ని = మందా
రపుఁ బూదండలుగలవియు, (‘విలసితోదార మద్దారదామ్ని’ అనుపాతమున, మంచుగా
లిచే చలించునవియు, కాపుననే, విలసిత = ప్రకాశించుచున్నవియు, ఉదార = రమ్యములై
నవియునగు, మద్దారదామ్ని = వేపచెట్లకు స్థానమైనది - లేక సంతానకవృక్షములకుఁ బట్టు
అయినదని యర్థము. ‘పాఠభద్రో నమ్మతరు ర్నందారః పారిజాతకః’ అని యమరుఁడు),
ఇట్లుపండిదైన, కాలే = హేమంతసమయమునందు, యేషాం యానాం = ఏవయ్యుకాం
ద్రవ, తుహిన... పక్షా - తుహిన = మంచును, త్నోద = నివారించుటయందు, పక్షా = సమ
ర్థులైన (‘తుహిన త్నోదరక్షా’ అనుపాతమున, తుహిన = మంచుయొక్క, త్నోద = పాడి
నుండి-తుంపరనుండియనుట, రక్షా = రక్షించునదని యర్థము)-గుబ్బచన్నులు వెచ్చగానుం
డునుగాన వానిఁ గొఁగించుటచే మంచుతుంపరలవలని చలని బోఁగొట్టఁజాలినదనుట,
మృగాక్షీ = (లేడిపిటి కన్నులుగల) స్త్రీ, క్షణమపి = అల్పకాలమైనను, కణ్ణలగా = మెడ
యందుఁ దగులుపడినది - మెడయం దాలింగనము చేయఁబడినది - లేక, తమ మెడ నాలిం
గనము చేసినది, నో = కాదో, తేషాం = వారికి-అవయ్యుకాంద్రవ, ఆయామ యామా స
తీ - ఆయామ = నిడివిచే విశిష్టములైన-నిడువలైన యనుట, యామా సతీ = జాములు గల
దియగుచు - విరహవేదనచే జాములు మిక్కిలి గడపరాంతదీర్ఘములుగాఁ దోచుచు
న్నట్టి యని భావము, యామినీ = రాత్రి, యమనవనసమా = యమలోకములో సాటియైన
దై - మిక్కిలియు దుఃఖావహ మైయునుట, యాతి = జరుగుచున్నది - హేమంతపు రాత్రు
లయందు ప్రియాంగ నాలింగనములేక విరహవేదన సహించుట అతికష్టముగా నుండును
గాన నవి మిక్కిలి దుఃఖావహము లగుననిభావము. ‘ప్రోద్యత్ ప్రాథప్రేయజ్ఞు’ ఇత్యా
దులందు అనుప్రాసము. ‘యమనవనసమా’ అనుచో ఉపమ - ఈతబ్దారాంభారములు
రెంటికి సంస్పృష్టి.

సగ్ధర || ప్రోద్యత్ప్రాథప్రేయంగుస్ఫుటరుచియుతమై, ఫుల్లమల్లిమతల్లి
మాద్యత్సారంగమై హైమనపవనచల ర్నన్దజమందారభూజా
తద్యోతం బైన హేమంతమున విరహసంతపు లోనారి కెల్లన్
సద్యామాయామరాత్మల్ ర చనువిషయమరీప్థానసాదృశ్యమూర్తిన్ ||

తా. దప్పుముగాఁ జెరుగుచున్న ప్రేంకణపుఁజెట్టకాంతిం దళుకొత్తుచు, బూ
చుచున్న మొల్లలచే మత్తిలి చెలరేగుచున్న మొకరితు మ్మెదలచే నిమ్మనూపుచు, మంచు

గాలిసోఁకుటచే తేజలు ప్రిదిలి విరియుచున్న మందారంపుఁ బూజేండబి మెండుకొ
చుచును, మంచుకాటుఁగా, పెచ్చులుగులుకు గుబ్బచెన్నుల వెచ్చందనముచే మంచు
తుంపరలవలని చలిని మానుపుచుఁ గలువకంటి యెఱిమెడఁ గొంగిలియకొనదో యావ
యసుకాండ్రకు రాలిరి విరహవేదనచే మిక్కిలి నెడునయై కడఁపరాక కడఁచిన చగును.

అవ. రెండుశ్లోకములచే శిశిరఋతువును వర్ణించుచు నిగమించు
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ చువ్వునో గణ్ణభిత్తీ రలకవతిముఖే సీత్యతా న్యాదధానాః

వక్షః సూత్యశ్చ కేషు స్తనభరపులతోద్భేద మాపాదయ స్తః ।

ఊరూ నాకమ్పయ స్తః పృథుజఘనతటా త్స్రంసయన్తోఽంశుకాని

వ్యక్తం కాన్తాదనానాం విటచరితభృతః శైశిరా వాన్తివాతాః ॥ 99

టీ. ఇట చలిగాడ్పులను విటకాండ్రతోఁ బోల్పుచున్నాఁడు. - కాన్తా జనా
నాం = స్త్రీ సమాహులుయొక్క, గణ్ణభిత్తీః = చెక్కిల్గోడలయందు - గచ్చు గోడలవలె
నిద్దముగా నున్న చెక్కిలయందు - కపోలస్థలములం దనుట, చువ్వు స్తః = ముద్దిడుచును - సోఁ
సచునని వాతపరము, 'స్తనసయంకపోలా శ్చమ్బవస్థానమాహుః' నన్నులు కన్నులుచెక్కి
కులును ముద్దిడుచోటులని రతిరహస్యము, కాన్తాన్తియే, అలకవతి = అలకలుగల - గొంగిలి
మటవలన నలకలు గ్రమ్మినట్టి యనుట, ముఖే = మొగమందు, సీత్యతా = సీత్యారముల
య - 'సీత్' అని యనుకరణశబ్దము, ఆపధానాః = చేయుచును - పుట్టించుచు ననుట - చలి
చేతనని వాతపరముగాను మోవిసొక్కుటచేతనని విటపరముగాను గ్రాహ్యము, వక్షఃసు =
తొమ్ములు, ఉత్ + కంచుకేషు సత్సంఘాత = చక్కఁగా ముడివేయఁబడిన అవికలు గలవియ
య్యు - లేక, తీసివేయఁబడిన అవికలుగలవి యగుచుండఁగా ననియు నర్థము, స్తన... ద్భే
దం - స్తనభర = బలితంపుఁ జెన్నులయందు, పులక = గగురు పాడుపుయొక్క, ఉద్భేదం =
పొటమరించుటను, ఆపాదయ స్తః = కలుగఁ జేయుచున్న వియును - చలిచేతనని వాతపక్ష
ము - చేతఁ బుడుకుటచే నని విటపక్షము - ఇందు రోమాంచ మనుసాత్త్వికభావము చెప్పఁ
బడినది, ఊరూ = తోడలను, అకమ్పయ స్తః = కదల్చుచుచున్న వియును, రతికాఁతుఁబట్టిక
నల్పుచున్నాఁడని విటపరముగాను చలిచే వడఁకించుచున్నదియని వాతపరముగాను గ్రహిం
చునది, పృథుజఘనతటాత్ = విశాలమైన కటియొక్క ప్రదేశమునుండి - విరివియగు మొలనుం
డియునుట, అంశుకాని = చీరలను - పోకముళ్లననుట, స్రంసయ స్తః = జూర్చుచున్నవియు,
కాన్తాన్తియే, వ్యక్తం = స్పష్టముగా, విట చరితభృతః = విటకాండ్రపంటినడవడి దాల్చినట్టి,
శైశిరాః = శిశిరఋతువునఁబుట్టిన, వాతాః = గాడ్పులు, వాన్తి = వీచుచున్నవి, 'అలకచు
బుకగణ్ణం నానికాగ్రంచ చుమ్మన్, పునరుపహితసీత్యం తాలుజిహ్వంచ భూయః । భరిత

లిఖితనాభీమూలపక్షోరుహోరు, శ్లథయితధృతధైర్యః శ్లాథయి త్యాధనీపీమ్' అని రతి రహస్యప్రోక్తములైన గండాదిచుంబనముఖసీతాగ్రములు మొదలైనవిటలక్షణములు గలిగి యుండుటచే వాతములు విటచరితభృతము లనబడినవి. వలెదె మైరలు చెలువల చెక్కుల పైఁజోకి చలిచే వారి నుస్సురని సీతాగ్రముచేయించుచు, తొమ్ములందలి గుత్తంపుఱవికలుండియు గుబ్బచన్నులందు చలిచే గగురుపుట్టించుచు దానిచేత నేతొడల వడంక జేయుచు నావడఁకుచే మొలయందలి వలువ నడల్పుచు పీచుననిభావము. 'విటచరితభృతః' అనుచో ఉపమ. 'వృక్ష్మ' అనుటచే నుత్పేక్షయు వ్యంజితమై యాయుపమ కంఠమగుచున్నది; కాన రెంటికి సంకరము.

ఉ. చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖసీమను సీత్యతులఁ ఘటించుచుం
జక్కునిచన్దనం బులకరీజాలములఁ మొలపించుచుం గటిం
జెక్కినచేలముం దొలగఁ జేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
వెక్కగఁ గాంత లందు విటరీకృత్యముఁ బూని చరించు నత్తజీన్ . 99

తా. శిశిరముతువునందలి చలిగాడ్పులు విటకానివలెఁ జెలువనిద్దంపుఁజెక్కిఁ
కుల ముద్దుగొనుచు, నుస్సురని సీతాగ్రముచేయించుచు, గుత్తంపుఱవికలు దాల్చియు
న్నను విగిగుబ్బలయందు గగురుపుట్టించుచు, దొడలనాడించుచు, మొలనుండి వలువజార్చు
చు పీచుచున్నది.

శ్లో॥ కేశా నాకులయఁ దృశో ముకుళయఁ వాసో బలా దాక్షిప
న్నాతన్వన్మలకోద్గమం ప్రకటయ న్నజ్జేషు కమ్పం శనైః ।
వారం వార ముదారసీత్యతకృతో దన్తచ్ఛదాఁ వీడయఁ
ప్రాయః శైశిర ఏవ సమ్ప్రతి మరుత్కాంతాను కాంతాయతే ॥ 100

టీ. ఈశ్లోకమున శిశిరర్తువునందలి చలిగాలి నొక చెలువునితోఁ బోల్చియుభయులకు
నన్వయించునట్లు విశేషణముల నిబంధించినాఁడు. 'కేశాఁ' = వెండ్రుకలును, ఆకులయఁ =
చెల్ల చెదరుగాఁ జేయుచు - పడిగా పీచుటచేత నని గాలిపరముగాను నురవడిగా రతినలు
పుటచేత నని కాంతునిపరముగాను గ్రాహ్యము, దృశః = కమ్మలను, ముకుళయఁ = మొగు
డ్చుచు - విట్టుగాసోఁకుటచేత నని గాలిపక్షము, సుఖపారవశ్యముచేతనని కాంతునిపక్షము,
వాసః = కట్టినవలువను, బలాత్ = బలవంతముగా, ఆక్షిపఁ = ఈడ్చివైచుచు - ఒకట పీచు
పడిచేతననియు మఱియొకట రమించుకోరికచేత ననియుఁ దెలియునది, పులకః ఉద్గ
మం = గగురుపొడుచుటను, ఆతన్వఁ = కలిగించుచు - ఒకట చల్లగానుడియుటచేత ననియు,
నింకొకట శృంగారరసముపృతిల్లుటచేత ననియు గ్రాహ్యము, అజ్జేషు = అవయవములందు,
శనైః = మెల్లగా, కంపం = వడఁకును, ('అవేగకమ్పం' అనుచో ఉచ్చ్యేగమువలన వడఁకునని

యర్థము), ప్రకటయి = బయలుపడుచును - తెలుపుచునునుట - ఈ రెండువిధములందును
 రోమాంశకంపము లనుసాత్త్వికములు చెప్పబడినవి, ఉదారసీత్యైతకృతః = మనోహర
 ములైన సీత్యైతకృతములను జేయునట్టి, దస్తచ్ఛదా = పెదవులను - క్రిందిపెదవులనునుట,
 వారంవారం = మాచిమాటికి, వీడయి = గానీ పఱచుచు - ఒక్కట మిక్కుటంపుచరిచేత
 ననియు మఱొక్కట మోవి నొక్కుట చేతననియు నూహ్యము, ఏషః = ఈ, కైశిరః = శిశిర
 ర్తుసంబంధియైన, మరుత్ = గాలి - చలిగాలియనుట, సమ్ప్రతి = ఇప్పుడు - ఈశిరః ఋతువునంద
 నుట, ప్రాయః = తఱచుగా, కాంతాసు = స్త్రీలయందు - స్త్రీలవిషయమునందనుట, కాంతా
 యతే = కాంతునివలె నాచరించుచున్నది. కరుణగలంచుట, కన్నులు మోగిడించుట,
 పలువను వీడ్చుట మొదలగు కాంతునికృత్యము లుండుటచే కాంతుని వలె నగునని యర్థ
 ము. కరుణను చెల్లచెదరుగావించుచు, పట్టుగా సోచుటచే వారికన్నులు మూసికొనఁజేయు
 చును, వడిగా వీచివారి మొలవలుప నూడ్చుచు, చల్లఁగాఁదాఁకుటచే గగురుపొడువఁజే
 యుచు, మిక్కుటంపుచరిచే నొడలెల్ల పడఁకునట్లుచేయుచు పెదవులయందు మస్సురని
 సీత్యైతకృతము బుట్టించుచును వీచునని భావము. ఇటలంకారముపమ, 'ప్రాయః'
 అనుటచే సుతేప్రిక్షయు వ్యంజితమై యంగమగునుగాన, రెంటికిని సంకరము.

ఉ. వేనలిక్రొన్ననల్ చెదర శి విష్ణుచు గన్నుల మూయుఁ జేయుచుం
 బూనిన సీత్యైతకృత నెఱపురమోవుల నొక్కుచు నీవు లూడ్చుచున్
 జానుగ మేనులం బులకరజాలములన్ వెలయించుచున్ బర
 స్త్రీనికరంబునందుఁ బరిరీతిఁ జరించు సమీరు డత్తజిన్. 100

తా. శిశిరర్తువునందలి యీచలిగాలి చెలువల కరుణగలంచుచు, కన్నులు మూయు
 చుచు, బలిమి మొలవలుప జూర్చుచు, గగురు పుట్టించుచు, మేనియందెల్ల నల్లల్ల పడఁకు
 గలిగించుచు, మాటికి మస్సురని కెత్తాచి సీత్యైతకృతము నొనరించునట్లు చేసి గానీ పఱచుచు,
 వారియెడ నొకచెలుపునివలె మెలంగుచున్నది.

ఇది శృంగారశతకమున ఋతువర్ణన మన్నది పంచమవింశతి.

చ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురితోగ్రభవామయవైద్య వానరా
 ధివశశివహ్నినేత్ర సముదీర్ణపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా

* 'కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైర్భిక్షైశ్చనర్వదా! ఉపచారైశ్చ రమయే ద్యుః
 సకాంతే ఇతీర్యతే' ఇంద్రవజ్రంబులచేతను నిచ్చకు పచ్చిన భోగములచేతను దగినయాపచా
 రములచేతను నెవ్వఁడెప్పుడును రమింపఁజేయునో వాఁడు కాంతుఁడనందును.

న్నపితసమస్తలోక కరకసంగతదివ్యపినాక భీకర
ద్విపసురవైరిభంజన సుగ్రీబసరంజన నిర్గతాంజనా.

ఉత్సాహ. తారకానురాజినక ర దక్షయాగభంజనా
తారకాచలేంద్రవాస ర దానక్షల్పభూరుహ
తారకాధినాయకావతంస భవపయోధినం
తారకాభిధాన యాతురధానవైరిసన్నతా.

క. దండధరచండవికమ

దండనపాండిత్యమండితప్రబలభుజా

దండ సుపర్వాలయకో

దండ యఖండప్రమోదతాండవలోలా.

శృంగారశతకము - అధికశ్లోకములు.

అవ. ఈసంసారమునఁ బరోపకారమునకు మించిన పుణ్యమును
కలువకంటికి మించినసొంపును లే దనుచున్నాఁడు.

* శ్లో॥ భవంతో వేదాంతప్రణిహితధియా మాప్తగురౌ
విచిత్రాలాపానాం వయమపి కవీనా మనుచరాః ।
తథా ప్రేత ద్భ్రామో నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం
స చాస్మిన్మానసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్ ॥

టీ. భవంతః=మీరు, వేదాంతప్రణిహిత ధియాం=వేదాంతమునందు ఉంపబడిన
బుద్ధిగలవారలకు - వేదాంతవేత్తల కనుట, ఆప్తగురవః=ఆపులును ఆచార్యులును, అగుదు
రని శేషము-మీరు వేదాంతవేత్తలకును వేత్తలనిభావము. వయమపి=మేమును, విచిత్ర
ఆలాపానాం=(రసాలంకారాది వైచిత్ర్యచే) విచిత్రములైన భాషణములుగల, కవీనాం=
కవులకు, అనుచరాః=అనువర్తించువారము, మిగుల గొప్పయగు బ్రహ్మవిచారము నేయు వేత్త
లకును మీరు గురువులు, సామాన్యములై చదురుపలుకు లాడుకవులకు మేము శిష్యులము.
మనానీయు లైనట్టివారికిని గురువులైన మీకంటెను, సామాన్యులకును శిష్యులమైన మేమెం
తయో తక్కువవార మనిభావము, తథాపి=అయినను - వస్తుతత్త్వ మెఱుంగుటయందు
జ్ఞానసంపన్నులైన మీకంటెను మేమెంతయో తక్కువజ్ఞానముకలవార మెయున్నను

* ఈశ్లోకము పూర్వార్థమునందుమాత్రము భిన్నమై—పుట యందుఁ జూపఁబడి.

అనుట, (ఈరెండు విషయములనుమాత్రము సత్యములైనవని మేముధీరముగానొక్కి చెప్పఁ గలమనుచున్నాఁడు. అవిదోషనఁగా,) అక్తి సంతారే=ఈ సంతారమునందు, పరహితాత్=పరోపకారమునకంటె, అధికం=హెచ్చైన, పుణ్యం=పుణ్యము, నహి=లేదు. కలలయదృశం=కలుషకంటికంటెను, ఆపరం=వేరైన, రమ్యంచ=ఇంద్రవస్తువును, న=లేదు, అని, ఏతత్=దీనిని-ఈరెంటిని, బ్రూమః=చెప్పిదుము. పరోపకారమునకు మించినపుణ్యము లేదు, కలుషకంటిక మించినయింపు లేదు, అని మే మెంతయల్పజ్ఞానలమైనను మిముబోటి జ్ఞానసంపన్ను లొప్పుకొనకపోయినను వృథముగా సత్యముని చాటి చెప్పఁగలమని భాము.

శ్లా. చింతింపన్ నిగమాంతతత్పరులకుం శ జెన్నగురుల్ మీరు మే
మంతేవాసులమే కవీశ్వరులక శ ట్లయ్యుం డెగం బల్కుఁగాఁ
బంతం బ్భూనితి మా పరోపకృతికై శ బాగై న పుణ్యంబునం
గాంతారత్నము మించుసొంపు నెదియుం శ గాఢీమహాసంస్కృతిన్.

తా. మీరువేదాంతవిదులకును గురువులు గార మిక్కిలిజ్ఞానంపన్నులైనను, మేమింపుగామాటలాడు కవిమాత్రులకును శిష్యులమే గాన నల్పజ్ఞానులమైనను సంతారమునందుల పరోపకారముకంటె మించినపుణ్యము లేదు; కలుషకంటికంటె మించినసఖ్యము లేదు అను నీరెండుమాత్రము సంతారమారులగు మీరు కల్లలన్నను మేము సత్యములేయని సాహసించి చెప్పఁగలము.

అవ. తరుణి బిగికాగిలింతలో రాత్రి పరుండి నిదురించువాడే ధన్యు డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమృపరిణాహిని కుఙ్కుమాద్రే
కాన్తాపయోధరతతే రతిభేదభిన్నః ।
వత్సో నిధాయ భుజపఞ్జరమధ్యవర్తి
ధన్యః క్షపాం క్షపయతి క్షణలబ్ధనిద్రః ॥

టీ. (యః=ఎవఁడు,) రతిభేదభిన్నః సత్=రతీసలుపుటవలని శ్రమచే బడలినవాఁడై, మత్తే...హిని=మత్త+ఇభ=మదపు లేనుఁగుయొక్క, కుంభ=కుంభస్థలమువలె, పరిణాహిని=విటివిగలదియు, కుఙ్కుమ+ఆద్రే=కుంకుముచేతఁ దడిసినదియు-కుంకుము పూతగలదియును, అగు, కాన్తాపయోధరతతే=ప్రియురాలియొక్క చిన్నపట్టునందు, వత్సః=త్తొమ్మును, నిధాయ=ఉంచి, భుజ...వర్తి=భుజపఞ్జర=ప్రియురాలి బుజము లనెడిపంజరముయొక్క, మధ్యః=నడుమ, వర్తి=వర్తించువాఁడై-పంజరంబునం దగులువడిన తుకా

దులెట్లు యిటునటుఁ బోవక యందే తిరముగానుండునో యట్లై ప్రియురాలు బుజములచే బిగ్గఁగొలించుకొనఁగా నాకొంగిటిలోఁచగిలి యిటునటుఁబోవక తిరముగా నుండువాడై యనుట, కావుననే, త్తణలబ్ధనిద్రః=త్తణమాత్రములతో పొందఁబడిన నిద్రగలవాడై, త్త పాం=రాత్రిని, త్తపయతి=కడపునో, (సం=వాడు)ధన్యః=ధన్యుఁడు. ఈసంసారమునందు గబ్బిగుబ్బలాడి బిగి కొంగిలిలోఁ బరుండి నిదురించుటయే పరమసుఖావహ మనిభావము. అలంకారము ఉపమ.

తే. కుంకుమార్ద్రంబు జితకుంభీరకుంభ మైన
కాంతకుచకుంభమున రతిశ్రాంతుఁ డగుచు
లీల నెడఁ గ్రుమ్మి బిగికొంగిలింతఁ జిక్కి
హాయిగాఁ గూర్చుచును బుచ్చురేయి సుకృతి.

తా. మదపుటేనుంగు కుంభమువలె విజిబియై, కుంకుముపూతఁడై బొంకమై, ముఱువుచూపు ముద్దరాలి గబ్బిగుబ్బలయందు తొమ్మిదానిబుజముల బిగికొంగిలింతలోఁ బరుండి హాయిగా నిదురగూర్చుచు రాతిరిని గడపువాడై కడుధన్యుఁడు.

అవ. ప్రియురాలి ముక్కటము త్రియమును జంద్రునిఁగా నుత్పేక్షించి వర్ణించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ సుధామయోఽపి త్తయరోగశాన్తైః

నాసాగ్రముక్తాఫలకచ్చలేన ।

అనజ్జనజ్జీవనదృష్టశక్తి

ర్ముఖామృతం తే పిబతీవ చన్ద్రః ॥

టీ. (హేనాయికే=ఓనాయికా, అని అధ్యాహార్యము), సుధామయః=అమృతముఁ డైనవాఁడును, కావుననే, అనజ్జ...శక్తిః- అజ్జ=మన్తఘనిని, సంజీవన=పుట్టించుటయందు, దృష్ట=చూడఁబడిన, శక్తిః=సామర్థ్యము గలవాఁడును-అమృతము బ్రతికించునట్టిదిగాన అమృతమయుఁడైన చంద్రుఁడును శివునిచే మృతుఁ డైనమన్తఘని బ్రతికించువాఁ డగుననుట - చంద్రుఁడు మన్తభోదీపకుఁడుగాన కాము సుద్దీపింపఁ జేయు వాఁడనిభావము, అపి=అయ్యను, చన్ద్రః=చంద్రుఁడు, త్తయరోగశాన్తైః = తనకుఁ గలిగిన త్తయరోగమును అడంచుటకు - కృష్ణపక్షమున త్తయించుట నిచట త్తయరోగముగాఁ జెప్పఁబడినదని సారస్వము గ్రహింపవలయును, నాసాగ్ర...చ్చలేన-నాన అగ్ర=ముక్కుకొనయందలి, ముక్తాఫలక=ముక్కట ముత్తెమనెడి, ఫలేన=నెపముచేత-ముక్కెటముత్తెపురూపముఁ దాల్చినవాడై యనుట, తే=నీయొక్క, ముఖ+అమృతం=మెగమునందలి యమృతమును, పిబతి ఇవ=త్రాగుచున్నట్లున్నది, అని తలఁచుచున్నాఁడు.

శేషము. చంద్రుఁడు మన్నఁగునిఁగూడఁ బుట్టించునట్టి మహిమగల తనయందే యమృతముచేతను దనక్షయము తీరినందున నీముఖమునందలి యమృతమును ముక్కైజ ముత్తైపురూపముగా వచ్చి ప్రోలుచున్నాఁడని నాకుఁ బోచుచున్న పనియర్థము. ఆలంకారము, 'పిపితీన' అనుచో ఉత్పేక్ష 'నానాగ్రముక్తా ఫలకచ్చలేన' అనుచోఁ గలయవహాస్తిచే నీయుత్పేక్ష యుత్థాశితమైనది.

తే. అమృతమయుఁ డయ్యుఁ జంద్రుఁ డరనంగజీవ
నౌషధం బయ్యుఁ దనమక్షయంబు మాన్య
నలవి గామి ముక్కైజము త్తీరయంబుపేర
నబల! యానెడినో నీముఖామృతంబు.

తా. చంద్రుఁ డమృతమయుఁడు, కావుననే మన్నఁగునిఁగూడ మట్టివింపఁజేయుచున్నాఁడు. ఇట్టి మహిమగల యమృతమే తనయొద్దఁగలవాఁడయ్యును నతఁడు తన (కృష్ణపక్ష) క్షయమును గుడుచ్చుకొనలేక దానిని నీముఖమునందలి యమృతముచేఁ బోఁగొట్టిటకు నీముత్తైపుముక్తరూపముఁ దాల్చి దానిని గ్రోలుచున్నాఁడేమో యని తలంచెద.

అవ. స్త్రీపురుషులు చిత్తము లొక్కటిగాఁగలసి చేయునంగమమే కామపురుషార్థఫలము గాని చిత్తము వేఱువేఱై యుండగాఁ జేయునంగమము శవసంగమమువలె నిష్ఫలమే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏత త్కామఫలం లోకే, యద్వయో రేకచిత్తతా

అన్యచిత్తకృతే కామే, శవయోరివ సజ్జమః ॥

టీ. లోకే=లోకమునందు, ద్వయోః=స్త్రీపురుషు లిరువురయొక్క, ఏకచిత్తతా=ఒక్కమనస్సు గలిగియుండుట-మనసు లొక్కటిగాఁ గలసియుండుట, (ఇతి)యత్=అనునది యేదియో, ఏతత్=ఇదియే, కామఫలం=కామపురుషార్థమునకు ఫలము-కామపురుషార్థమును గైకొన్నందుల కదియే ఫలమనుట, అగునని శేషము. కామే=కామము, అన్యచిత్తకృతే సతి=ఇతరులయందలి మనస్సుతోఁ జేయఁబడినది-పురుషుఁడు మఱొక స్త్రీయందును స్త్రీ మఱొకపురుషునియందును మనస్సునుంచి చేయునట్టిది యగుచుండఁగా, శవయోః=రెండుపీనుఁగులయొక్క, సజ్జమ ఇవ=సంగమమువలె, అగును.

క. మానసము లిరువురొక్కటి

గా నుంచియుఁ గూడు టదియో కామఫలం బొం

డై నతెఱంగునఁ గూడినఁ

బీనుంగులకూడినట్లు శ బెరయుం గాదే.

తా. స్త్రీపురుషు లిరువురు నొండొరులమనంబు లొక్కటిగాఁ గలసి కావించు సంగమముచేతనే కామము సఫలమగునుగాని మనస్సులు మఱొక్కరియెడనుంచి యొండొరులఁ గామించి చేయుసంగమము రెండుపీనుంగులసంగమముతో సాటియగును.

అవ. రాగులయందుఁగాని విరాగులయందుఁగాని శివుఁడొక్కఁడే రాజిలుచున్నాఁడు గాని మఱెవ్వరు నట్లు గానేర రనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహార్థహరీ హరో

నీరాగేష్వపి యో విముక్తలలనాసజ్జో న యస్తా త్వరః ।

దుర్వారస్తరబాణపన్నగవిషజ్వాలావలీఢో జనః

శేషః కామవిడమ్మిత్రోహి విషయాన్ భోక్తుం న మోక్తుం క్షమః

టీ. ప్రియ...హరీ - ప్రియతమా=ప్రియురాలైన పార్వతియొక్క, దేహార్థ=సగముదేహమును, హరీ=కయిక్కిన్న వాడగు, హరః=శివుఁడు, ఏకః=ఒక్కఁడే, రాగిషు=విషయములందు రక్తిగలవారియందు-కాములయందనుట, రాజతే=ప్రకాశించుచున్నాఁడు. -తనసగము దేహమునందే ప్రియురాలినెప్పుడుఁ దాల్చియుండునంతటి రాగి మఱియొకఁడు లేఁడుగాన నట్లు దాల్చియున్న శివుఁడొక్కఁడే రాగులలోనెల్ల మిక్కిలి యతిశయించిన రాగి యని భావము. అతఁడు మఱియు నెట్టివాడనఁగా, యః=ఎవఁడు, విముక్త...సజ్జః సజ్జ-విముక్త=విడువఁబడిన, లలనాసజ్జఃసజ్జ=స్త్రీలతోడి కూటుషగలవాడై, నీరాగేషుఅపి=రాగము లేనివారియందును, (ఏకఃరాజతే=ఒక్కఁడే రాజిలునో), యస్తాత్=ఎవని కంటె, పరః=అధికం డైనవాఁడు, న=లేదో, ఆశివుఁడు 'రాగిషు రాజతే' రాగులయందు రాజిలునని పూర్వముతో నన్వయము. ప్రియురాలికి దేహము సగమునిచ్చి రాగులయందుఁ దానొక్కఁడే యగ్రగణ్యుఁడగును, పడఁతులతోడి సంగమునే మానివిరాగులయందు క్కఁడే యగ్రగణ్యుఁడగును, కాన రాగిత్వవిరాగిత్వములు రెంటియందును నతనికంటె సధికం డైనవాఁడు లేఁడనిభావము. దీనినే సహేతుకముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు. దుర్వార...లీఢః-దుర్వార=వారింపరాని, స్తరబాణ=మన్నభుని బాణముల నెడు, పన్నగ=సర్పములయొక్క, విషజ్వాలా=విషంపు నెగలచేత-విషముతోఁ గూడిననాలుకలచేతననుట, అవలీఢ=నాఁకఁబడిన, శేషః=తక్కిన, జనః=జనుఁడు, కామవిడమ్మిత్రోహి=కామనిచేమోస పుచ్చుఁబడినవాడగుచు, విషయాన్=స్త్రీలు మొదలగువిషయములను, భోక్తుం= (శివుని వలె) ననుభవించుటకును, మోక్తుం= (శివునివలె) విడుచుటకును, క్షమః=సమర్థుఁడు, నహి=కాదుగా, విషజ్వాలావలీఢుఁడు ఎట్లుభోగ్యవస్తువుల ననుభవింపలేఁడో యట్లేస్తరబాణవిషజ్వాలావలీఢుఁడును కామిన్యాదిభోగముల జక్కఁగా ననుభవింపలేఁడు; కామనిచేమించితుఁడుగాన వానిని విడువను లేఁడు. శివుఁడు స్తరబాణవిషావలీఢుఁడుగాఁడు గనుక నా

భోగములను జక్కఁగా ననుభవింపఁగలవాఁడును కామునే జయించినవాఁడు గాన నా భోగములను విడువఁజాలవాఁడును అగును. కనుక రాగులందును విరాగులందును వాతఁడొక్కఁడే యప్రతిముఁడై వెలుఁగనుగాని తక్కినవారట్లుగారనిభావము. శివుఁడుపార్వతిని దెండ్లియాడకమునుపు తన్ను మోపింపఁజేయుటకు వన్నఁగుఁడు పూనినను వానిం గాల్చుటంజేసి విముక్తలనానంగుండై విరాగులందు వెలింగెననియు, చార్వతితపంబునకుఁ దుష్టింజెందిన వాఁడై తద్వియోగభంగము గలుగుననభీతిచేతననగముదేహముగా నాడేవింపదాల్చినవాఁడై రాగులందును వెలింగెననియు లెలియునది. క్రియతమాచేహర్థహరిత్వముచేతను విముక్తలనానంగత్వముచేతను రాగివిరాగులయందు రాజిల్లుటయునుచపదార్థము సమర్థితము. కాన అలం. కావ్యలింగము. స్తరభాణవిషాన్నిజ్వాలావర్ణిత్యముచేతను కామవిడంబితత్వముచేతను విషయభుక్తిముక్తులం దక్షమత్వము సమర్థింపఁజేసె యిచటను, మఱొక కావ్యలింగము. ఈకావ్యలింగము పూర్వకావ్యలింగముచే సమర్థితముగాన రెంటికిని సంకరము.

శా. రామః గూడియు సాముమే నొసఁగియున్ రాజ్యలై దా రాగులన్
రామానంగవిదూరుఁడై పరముఁడై రాజ్యలై నీరాగులం
గామారాతి యొకండ యక్కఱి భోగం బూనఁగా మానఁగాఁ
గామక్రూరశరాహిదప్తుఁడగునేకప్టుండుఁ దా నేర్పునే.

తా. శివుఁడు క్రియరాలికిఁ దననగ దేహము నిచ్చి రాగులందును, సంతకమున్ను లల నానంగమునే వీడియుండి విరాగులందును దానొక్కండ యతిశయించి వెలుగుచుఁడనకంబై మించినవాఁడు లేనివాఁడయ్యె. ఇది యిట్లేయగు, నీలన సతఁడుతప్ప తక్కినజనుఁడై వ్యఁడుగాని మరుతూపులచే విషముసోఁకినట్లు చక్షుఁడై విషయముల నతనివలె ననుభవింప ను జాలఁడు; కామసికిలోనైయుండుటచే సతినవలె విషయములను విడువనం జాలఁడు. కాబట్టి రాగివిరాగు లుభయులందును విషయభుక్తిముక్తులబట్టి శివుఁడొక్కఁడే యతిశయిల్లును.

ఆవ. స్త్రీలభ్రూవిక్షేపము మిక్కిలి యపకారము చేయునదిగాన దుర్జనులతోఁ బోల్చి వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజితాత్మ ను సంబద్ధః, సమాధికృతచాపలః |

భుజజ్గకుటిలః స్తబ్ధో, భ్రూవిక్షేపః ఖలాయతే ||

టీ. అజిత ఆత్మను = జయింపని మనస్సుగలవారియందు - జితేంద్రియులు కాని వారియెడ ననుట, సంబద్ధః=సంబంధించినది - జితేంద్రియులుకానివారిని మరులొలుపున దని భ్రూవిక్షేపపరము, జితేంద్రియులుకానివారితోఁ గూడియుండువాఁడని ఖలపరము, సమాధి...చాపలః - నమ ఆధి = చక్కఁగా మనస్సును బీడించుటయందు, కృత =

చేయఁబడిన, చాపలః=ఆనక్తిగలది అని భ్రూవిక్షేపపరము-సమాధి=చిత్తముయొక్క వికా
గ్ర్యమునందు-మనస్సు ఒక్కదానియందే స్థిరము నెలకొనియుండువిషయమున, కృతః
చేయఁబడిన, చాపలః=చాంచల్యముగలవాఁడు-ఒక్కటను దిరముగా నెలకొనక చలించు
వాఁడని ఖలపరము, భుజద్వకటిలః=నర్పమువలె వంకరయైనదని భ్రూవిక్షేపపక్షము-విట
కానివలె కుటిలుఁడని ఖలపక్షము, స్తభః=స్థిర మైనది- ఉభయపక్షమున గర్వింపినవాఁడని
యర్థము, ఇట్టి, భ్రూవిక్షేపః=కనుబొమత్రిప్ప, ఖలాయతే=ఖలునివలె నాచరించుచున్నది.
జితేంద్రియులుకానివారిని మరులుగొలుపుచు మనస్సును మిక్కిలియుఁబీడించుచు, నర్పము
వలె వక్రముగాఁబోయియు భ్రూవిక్షేపముండుననిభావము. 'ఖలాయతే' అనుచో నుప
మ. ఇది 'సమాధికృతచాపల' ఇత్యాదివిశేషణములవలె క్లేషచే అనుప్రాణితమైనది.

క. అజితాత్మ సమాగతమును

భుజంగకుటిలంబు స్తభభూతంబు సమా

ధిజనితచాపలమును నై

కుజనుంబలె నొప్పు బొమలరకులుకుంద్రిప్పల్.

తా. కన్బొమత్రిప్ప, మనస్సు జయింపనివారితో సంబంధించియుండును; సమాధి
(మనోపీడ, మనోలయము)యందు చాపలముకలిగియుండును; భుజంగము (నర్పము, విటుని)
వలె కుటిలముగా (వంకరగా, కపటముగా) వర్తించును; స్తభమై, (స్థిరమై, గర్వితమై)
యుండును; కాఁబట్టి యది దుర్జనునివలె నడుచుకొనుచున్నది.

భర్తృహరి సుభాషితము శృంగారశతకమునందలి

యధికశ్లోకములు సంపూర్ణము.

భర్తృప్రళయ సుభాషితము - వైరాగ్యశతకము.

తృప్తాదూషణము.

శ్లో॥ చూడో త్తంసితచారుచన్ద్రకలికాచచ్ఛచ్ఛిఖాభాస్వరో

లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదశాశ్రే స్ఫురన్ ।

అన్తఃస్ఫుర్జదపారమోహతిమిరప్రాగ్భార ముచ్చాటయన్

శ్చేతఃసద్వని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపః ॥

1

టీ. ఇందు శివుని నొకదీపముగా రూపించి వర్ణించుచున్నాడు. చూడో...భా
స్వరః-చూడా= సిగయందు, ఉ త్తంసిత=భూషణముగాఁ జేయఁబడిన, చారు=మనోహర
మైన, చన్ద్రకలికా = చంద్రకలయనెడి, చచ్ఛచ్ఛ = చలించుచున్న - అల్లలాడుచున్న,
శిఖా=నెగచేత, భాస్వరః = శ్రవకాశించునదియు, లీలా...శలభః - లీలా=విలాసము
చేత-అనాయాసముగాననుట, దగ్ధ=కాల్చఁబడిన, విలోల=చలనమైన, కామ=మన్మథుడ
నెడి, శలభః=మిడుతగులదియు, శ్రేయో...శ్రే - శ్రేయః=శుభమునెడు, దశా = వత్తి
యొక్క, అశ్రే=కొనయందు, స్ఫురన్ = ప్రకాశించుచున్నదియు - నిచట శ్రేయఃపరము
గా 'అశ్రే'=అనుటకు 'మందు' అనియర్థము, శుభముకలుగుటకుముందు స్ఫురించువాడ
నుట - అతఁడు స్ఫురించినతోడనే శుభముకలుగుననిభావము, అన్తః...ప్రాగ్భారం -
అన్తః = లోపల - హృదయమునందనుట, స్ఫుర్జత్ = విశ్వజ్వలించుచున్న, అపార =
మేరలేని, మోహ=అజ్ఞానమనెడి, తిమిర=చీకటి యొక్క, ప్రాగ్భార=అతిశయమును,
'ఉచ్చాటయన్' = బోగొట్టునదియును 'అయిన, జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానమనెడిదీపము-
దీపమువలె స్వయంప్రకాశమైయున్న జ్ఞానమే స్వరూపముగాఁగలవాడనుట, అగు,
హరః = శివుడు-శివుడనెడి జ్ఞానమయదీపమనుట, యోగినాం = సనకాదియోగుల
యొక్క, చేతఃసద్వని = మనస్సులనెడిగృహమునందు, విజయతే=సర్వోత్కృష్టుడై
వర్తించును. ఒకదీపము జ్వాలకలబై, తనయందుఁబడినమిడుతల నవలీలఁగాల్పుచు, వత్తి
కొనయందు వెలుగుచు, చీకటి నెల్లఁబోగొట్టుచు, గృహములందు ఎల్లు మిక్కిలి విలసిల్లు
నో యట్లే శివుడనెడిజ్ఞానాత్మకమైనదీపము, చంద్రుడనుజ్వాలగలదియై, మన్మథుడను
మిడుతనుగాల్చి, శుభమునెడివత్తిమొనయందు వెలుగుచు(శుభప్రాప్తికిఁ బూర్వము స్ఫు
రించుచుననుట), అజ్ఞాన మనెడిచీకటిని బోగొట్టుచు, యోగులమనస్సులనెడి గృహము
లందు సర్వాతిశయమై విలసిల్లుననియర్థము. ఇట్టి చంద్రుడనక చంద్రకలికయనుటచేతనే
దీపశిఖాగారూపించుట పొసఁగుచున్నది. శిఖాశబ్దమునకు జ్వాలయు అగ్రమును అర్థములగును

గాన తలయందుఁ దాల్చి బడిన చంద్రకలిక హరుఁడను దీపమునకు శిఖాగ్రముగానున్నదను నర్థవిశేషము స్ఫురించెడిది. తలయందు అగ్ని జ్వాలవలెఁ బ్రకాశించు చంద్రరేఖిందాల్చి, అగ్ని మిడుత నెట్లో యట్లే యనాయాసముగాఁ గామునింగాల్చి, శుభావహముగా స్ఫురించుచు, భక్త జనాంతఃకరణములయందుఁ జీఁకటివలెఁ గ్రమ్ముకొన్న యజ్ఞానమును దొలఁగించుచు, నిండ్ల యందతిస్వస్థముగా వసించునట్లు యోగిజనహృదయారవిందంబుల నెలకొని, జ్ఞానస్వరూపుఁ డగు సీత్యరుఁడు సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తిల్లుననిభావము. తొలుత, 'చూడో' త్తంశీత' అను వాక్యమున చంద్రపదమును గ్రహించుటచే భక్తతాపహారి యనియు, 'లీలాదగ్ధ' అను వాక్యమున 'కామశలభ' యనుపదము గ్రహించుటచే మహాశత్రువుల నేని యవలీల సంహరించువాఁడనియు నర్థములు లభించెడివి. అలం. సావయవరూపకము.

క. శ్రీరమణధృతమృదంగగ
భీరధిమింధిమినాదరభేదక్రమయో
గ్యారంభగుంభనటన
శ్రీరంజితనుఖనివేశ రశ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసి తేందుకలిరకాశిఖిచే విలసిల్లి చిత్తభూ
శలభము నుగ్గుసేసి శుభ్రసారదశాగ్రమునకా వెలుంగుచుకా
బలవదపారమోహభరరబాధతమోహరణంబు సేయుచుం
దెలివి వెలుంగు పొల్చు శివరదేవుఁడు యోగిమనోగృహంబులన్. 1

తా. హరుఁడను జ్ఞానమయదీపము, తలభ్రష్టుగాఁదాల్చిన చందురుకళ యనెడి సెగ కొనగలిగి, యవలీల మరుఁ డనుమిడుతం గాల్చి, మంగళమనెడి వత్తిమొనను వెలుంగుచు, లోనఁగఁడలుకొను నజ్ఞానమును చీకటి పెల్లును దూలించుచు, ననకాదియోగుల మనంబుల నెడి యిండ్లయందు సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తిల్లుచున్నాఁడు.

అవ. వైరాగ్యమునకు విరుద్ధమైనది రాగము. రాగమునకు మూల ము తృప్త. ఇట్టితృప్తను నిరసింపనియెడ వైరాగ్యము సిద్ధింపదు గాన నది సిద్ధించుటకై దానికి మొదటిశత్రువైన తృప్తను రాగల తొమ్మిదిశ్లోకముల దూషించుచున్నాఁడు. అందుఁ దొలుత తృప్తచే దాను జేసిన కార్యములును బడినకష్టములును దెలుపుచు దానింబోర్కొని మూఁడుశ్లోకముల దూషిం చుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భ్రాంతం దేశ మనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కిచ్ఛిత్ఫలం
త్యక్త్వా జాతికులాభిమాన ముచితం సేవాకృతా నిష్ఠ

భుక్తం మానవివర్జితం పరగృహే స్వాశక్కుయా కాకం

తృప్తే జృష్ణసి పాపకర్తనిరతే నాద్యాపి సన్తుష్యసి ||

2

టీ. అనేక...విషయం- అనేకదుర్గ = పెక్కుదుర్గములచేత - కొండలు చెట్లు జలములు మొదలైనవానిచేత బోవరాని ప్రదేశములచేతననుట, విషయం=వికటమైన, దేశం ప్రతి=దేశమునుగూర్చి- దేశమునందనుట, భ్రాతృం=(నాచే)తిరుగఁబడినది- నేను తిరిగితి ననుట, ఇట్లుతిరిగియు, కిశ్చిత్=కొంచెమైనను, ఫలం=ఫలము, ప్రాప్తం=పొందఁబడి నదికాదు- మిక్కిలి ఫలముఁగోరి పోరానిదుర్గములఁబోయినను అవంతఫలమును గలుగ దయ్యెననియర్థము. ఉచితం=తగిన- నాకుండఁదగినట్టియనుట, జాతికల అభిమానం=జాతి యందును కలమునందునుగల యభిమానము - నాగొప్పజాతిని మంచుకలమునుబట్టి నా కుండఁదగిన యభిమానమునుట, తృక్తా=విడిచి, నిష్ఫలా = ఫలశూన్యమైన, సేవా= కొలువు-ధనవంతులఁగొలుచుట, కృతా=చేయఁబడినది- తెంటును గవ్వమే దక్కినదిగాని ఫలమేమియు లేదయ్యెననిభావము. మానవివర్జితంయథారథా = మానములేనట్లుగా- సరి గౌరవమును పవలియునుట, పరగృహేషు=ఇతరులయిండ్లను, కాకం=కాకివలె, అశక్కు యా=జంతుచేత, భుక్తం=భుజింపఁబడినది- కాకి తలఁచినపుడు తన్ను దఱిమివేయుదు రనుజంతుచే నెట్లు గుడుచునో యట్లేనేనును గుడిచితి ననుట-అమనముతో నొరులు పెట్టిన పిండము తింటిననిభావము. ఇన్ని కష్టములుపడియు, పాపకర్తనిరతే=పాపకార్యములయందు అసక్తిగలిగియున్న, తృప్తే=విషయరాగమా- విషయములందరిపేరాసా, జృష్ణసి=చెల రేఁగుచున్నావు-పయింబయి పెరుఁగుచునేయున్నావు కాని, అద్యాపి=ఇంకను-ఇట్టి కష్టములుపఱిచియు, నసంతుష్యసి = సంతోషమునొందవు- తృప్తి నొందియుండుగవనుట, ఇంతటితోఁ దృప్తి నొందక యింకను పాపకర్తములుచేయ నొడిగట్టియున్నావని నాకుఁ దోచుచున్నదనిభావము.

చ. విసికితి దుర్గదుర్విషయవిభ్రమయుక్తిఁ గులాభిమానముం

బస చెడ సేవ జేసితి విరపన్నుండ నై పరగేహనీమ వా

యసమువలెకా భుజించితిఁ బ్రయత్నము నిష్ఫల మై నశించె సం

తనపడవుగకర్తపితృనత్వముఁ జూపెద వాశ యేటికిన్.

2

తా. ఎక్కరానికొండలు దాటరానియేగులు మన్న గుదుర్గములచే నొడుదుడు కైయున్న దేశ మంతయుఁ దిరిగితినిగాని యావంతఫలము నొందనైతి. నాజాతి గొప్పది యయ్యు, వంశముమేలైనదయ్యు వానినిగూడఁబాటింపక ధనవంతులకొలుపుఁగొలిచి యే లాభమును బడయనైతి. మానమువిడిచి పరులయిండ్లఁ గాకివలె తలచినంత నే తఱిమివైతు రోయని జంతుకొంతులతోఁ గుడిచితిని. ఓతృష్ణా! నన్నిన్ని పాట్లుపఱచితివి. ఇంతటితో

నైన నుడుగక పయిఁబయిఁదెరుఁగుచు తృప్తిపడకున్నావు. ఇంకను నేదుష్కర్తమున కొడిగట్టుదువో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ఉత్థాతం నిధిశబ్దయా ఖీతితలం ధ్వాతా గిరే ధ్వాతమౌ

నిస్తీర్ణః సరితాంపతి ర్నృపతయో యత్నేన సంతోషితాః ।

మన్వారాధనతత్పరేణ మనసా నీతాః శ్తశానేనిశాః

(ప్రాప్తః కాణవరాటకోఽపి సమయా తృప్తే సకామా భవ ॥ 3

టీ. నిధిశబ్దయా = పాఠు ఉన్నదనుభృమచేత, ఖీతితలం = భూప్రదేశము, ఉత్థాతం = పెల్లెగింపఁబడినది-త్రవ్వఁబడినదనుట, అప్పటికిని ఏమియు లభింపలేదని యర్థము, గిరేః ధాతవః = కొండయొక్క మనఃకలాది * ధాతువులు, ధ్వాతాః = ఊడఁబడినవి-అవి బంగారమగుననితలఁచి మూసయందు తగినమూలికలతోఁగూడఁ జేర్చియుంచి నిష్పన్నఁబెట్టికాఁచి యూడఁబడినవనుట, అప్పటికిని ఏమియుఁ గలుగలేదనియర్థము, సరితాంపతిః = (నదులకు మగఁడైన) సముద్రము, నిస్తీర్ణః = దాఁటఁబడినది-ద్వీపాంతరములందు వర్తకముసేసి బహుధనము సంపాదించెదనని యాత్రికుఁడనై సముద్రమునుదాటి నాడ ననిభాషము, నృపతయః = రాజులును, యత్నేన = పూనికచే-వారియిష్టము ననుసరించి కొలుచుప్రయత్నముచే ననుట, సంతోషితాః = సంతోషపెట్టఁబడిరి, మన్వారాధనతత్పరేణ = మంత్రములను జపించుటయందలి యాసక్తిగల, మనసా = మనస్సుచేత, శ్తశానే = ప్రేతభూమియందు, నిశాః = రాత్రులు, నీతాః = కడపఁబడినవి-భూతప్రేత విశాచాదుల వలని భయమునుగణింపక నిధిమొదలైనవానిని జూపి యనుగ్రహించునట్టి దేవతలు ప్రసన్నులగునట్లుచేయుటకు వలయు మంత్రములనుజపించుచు రాత్రులు ప్రేతభూమియందుఁగడ పిఠిననుట, కాణవరాటకోఽపి = గ్రుడ్డిగప్పయైనను- ఇంకధనమును జేప్పనేల యనుట, మయా = నాచేత, ప్రాప్తః = సహించఁబడినదికాదు, కాఁబట్టి, తృప్తే = విషయరాగము సకామా = ఊడఁచినకోరికగలదానవు, భవ = కమ్ము-నీవానపెట్టిచూపినయర్థము లేవియుఁ గలుగమిచే నీవికనైనఁదలంపులన్నియు నొడఁగూడినట్లుగాఁ దలఁచుకొని యూఱుదు మనుట. ('తృప్తేఽధునామంచమామ్' అనుపాఠమున తృప్తా! ఇవ్వడు నన్ను విడిచిపెట్టు మనియర్థము. ఇంతవఱకు నీవలనిలాభముచాలు నిక నీబోలి నాకువలదనిభాషము), అనర్థముల

* 'సువర్ణరూప్యతామ్రశ్చ హరితాలమవశిలాః । శైరికాజ్జనకాశ్చీర లోహానీనా శ్చపీఞ్జలాః । గన్ధకాభ్రకమిత్యాద్యా ధాతవోగిరినంభవా' అని సువర్ణరజతాదులు శైరిక ధాతువులగును. బంగారుదొరకుటకై వానినూచినాఁడని యిట్లుటఁ దెలియునది. అయి ననేమియుదొరకలేదనుటచే బంగారువెండి ధాతువులుగాక తక్కినధాతువులనే యూఁచి నాడని యూహ్యము.

నట్లుగలిగించు తృప్తనుబట్టి వృద్ధులుగాఁబాటుపడి ప్రయాసయే దక్కినది కాని కోరికయీ దేజినదిగాదు. కాబట్టి దానిని మొదలంట మానవలయునని భావము.

చ. నిధియను శంక భూతలము 1 నిచ్చులు ద్రవ్యితి నావచే మహా

దధి దరియించితిఁ శీఖరిఁభాతువు లూఁదితి రాజుఁ గొల్పితిఁ

వృధగాని ఘోరమంత్రజప మర్థి నొనర్చితి గవ్వయైన నే

విధమునఁ బొంద నైతి గదరవే ముద మందఁ గదే దురాశరో. 3

తా. పాఁతువొరవనని పుడమిని బెల్లగించితిని. బంగారుమొదలైనవి చిక్కునని కొండభాతువులనెల్ల మూసనుంచి యగ్నిలోఁబెట్టి యూఁదితిని. దీవులకుఁబోయి వర్తకము నేసి యవ్వారిగాఁగడన నేయుదునని యొడలెక్కి సముద్రముమీఁదను గడచిపోయితిని. రాజులను వారిమనస్సునకు వచ్చునట్లెల్లఁగొలిచి సంతోషపెట్టితిని. లిబ్బిమొదలైనవిచూపు నని దేవతలను వశముచేసికొనుటకై తత్పరములైన సమంత్రములను జపించుచు శ్రేతభూమి యందుఁ బెక్కిరాత్రు బుంటిని. ఇన్ని పాటులుపడియు నొక గ్రుడ్డిగవ్వయు నాకు దొరకినది కాదు. తృప్త! ఇక నైన నీకోరికలెల్ల నీడేజినట్లు తలఁచుకొని యూఁడియిమా.

శ్లో॥ ఖిలోల్లాపాః సోధాః కథమపి తదారాధనపరై

ర్నిగృహ్యస్తర్బాష్పం హసితమపి శూన్యేన మనసా ।

కృతో విత్తస్తమృప్రతిహతధియా మజ్జలిరపి

త్వమాశే మోఘాశే కి మపర మతో నర్తయసి మామ్ । 4

టీ. ఖల ఉల్లాపాః = దుర్లభులయొక్క చెడుమాటలు, తత్ ఆరాధన పరై = వారిని మనసునకు వచ్చునట్లు గొలుచుటయందు తత్పరులైన, (అస్తాభిః=మాచేత అని శేషము), కథమపి=ఎట్లో-మిక్కిలికష్టముతోననుట, సోధాః=ఓర్పుకొనఁబడినవి-ఓర్వ నున్న కార్యభంగము కలుగననివెఱచి ఓర్వఁబడినవనుట, ఆపరుసంపుమాటల నూరక యో ద్యుకొనుటేకాదు, అస్తాః=లోపలనే, బాష్పం=కన్నీటిని, నిగృహ్య=అడంచి-ఆవాడిమా టలను వినుటచేఁ బొడమిన యత్రజలయును బయటికిరానీక లోపలనే యడంచి యనుట, శూన్యేన=వట్టిదియైన-నవ్వునుబుట్టించునట్టిభావము లేనట్టిదైన యనుట, మనసా=మనస్సు లో, హసితమపి=నవ్వును, ('కృతః=చేయఁబడినది' అని శేషము)- నవ్వుపుట్టించువిషయ మేదైన మనస్సునందుండిన నే నవ్వుకలుగును, అట్టివిషయమేదియులేక మనస్సు శూన్యము గానుండినను 'వీరలు మన మెంతదురుసులూడినను సంతోషముతో నన్న వారుగాని విషాద మొందరు. కాబట్టి వీరు విక్రిలియువిశ్వాసపాత్రు'లని యాఖిలుకుఁ దోచునట్లుగా లేనవ్వుతెచ్చుకొని నవ్వునుగూడ నవ్వితమనిభావము. విత్త...ధియాం-విత్త=ద్రవ్యముచేనైన, నుభ=మ్రానుపాటుచే-జడభావముచే-గర్వముచేతననుట, ప్రతిహత=కొట్టఁబడిన, ధియాం=బుద్ధిగలవారికి - ద్రవ్యగర్వముచే బుద్ధిచెడి మాయెడ నడచుకొనువారి కనుట,

అజ్ఞాతిరహితం = కేలమోడ్సును, కృతః = చేయబడినది. ఇంతచేసియు నేమియులభింపదయ్యెనని భాషము. ('కృతశ్చిత్తస్తంభః ప్రతిహతధియాం' అనుచో, చిత్తస్తంభః = మనస్సుయొక్క ప్రామాణ్యము - మనస్సునం దేవికారముకలిగినను వెలికిదోచునకి మాట సేయుటయనుట, కృతః = చేయబడినది, ప్రతిహతధియాం - ప్రతిహతః కొట్టబడిన - అనగా చెడిన, ధియాం = బుద్ధిగలవారికి, అజ్ఞాతిరహితం = కేలమోడ్సును, కృతః = చేయబడినది - ఈపాఠమందే 'ప్రహసితధియాం' అనుచో మిక్కిలి నవ్వునందు బుద్ధిగలవారికి - మిక్కిలియు మమ్ముఁజూచి నవ్వునట్టివారికిననియర్థము.) కాబట్టి, మోఘ ఆశే = వ్యర్థమైనమనోరథముగల - కోరిక యీడఁబడినట్టియనుట, ఆశే = తృప్తి, త్వం = నీవు, మాం = నన్ను, అతః = దీనికిం తెను - దురుసులకోర్పుట మొదలుగా నాడించినయాటలకంటె, అపరం = వేరైనదానిని - వేరైనయాటను, కిం = దేనిని, సర్తయసి = ఆడించెదవు - ఇంతవఱకాడించిన యాయాటలే కాక మఱివే తేయాటనాడించెదవనుట. ఏయాటయు లేదనిభాషము - ఇంతవఱకాడించి నయాటలకంటె నీచమైనవి లేమింజేసియు, నిక నన్నేమియాడించినను నీవూనిక వ్యర్థమేగావునను నన్నాడింపవలసిన దింతకంటె మఱిదియు లేదనిభాషము.

చ. పలువలు పల్కుమాట లొకరీతిగా నహించితి బాష్పవారిలో
పలనె హరించి శూన్య మగుభావమునకె వెడనవ్వు నవ్వితిం
బాలుపటి వి త్రజాడ్యహతబుద్ధుల కంజలి చేసితిం గటా
తలకక నింక నేవనికె శ దార్పెదు నన్ను దురాశ నీ విటన్.

తా. దుష్టులను వారిమనస్సునకువచ్చునట్లు కొలిచి వారాడినదురుసులనెల్ల నెట్లో యొప్పుకొంటిమి. ఆ వాడిమాటలకుఁ గన్నులనీరుక్రమఁబోవఁగా దానినిలోపలనే యడంచి రిత్తమనస్సుతో లేనినవ్వుతెచ్చుకొని వారు మమ్ము మంచివారని మెచ్చుకొనుటకై నవ్వితిమి. ద్రవ్యగర్వముచే వివేకముమాలి మాయెడలనడచుకొన్నవారికిని జేయెత్తి మొక్కితిమి. ఓతృప్తి! నీవు మాకుఁ గోపముకలిగింపవలయునని యెన్ని పాటులు పడినను నీకోరిక యీడఁపినదిగాదు. ఇంతవఱకు నన్నాడించినవానికంటె మఱి యేమి యాడింపఁగలవు? ఆట్లాడించియు దానివలన నీకుఁ బడయేమి ?

అవ. తృప్తయొక్క చెడు సయ్యాటముచేతనే మిక్కిలియుఁ దగని కార్యముకూడఁ జేయబడినదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమీమాం ప్రాణానాం తులితవినిసీపత్రవయసాం

కృతేకిం నాస్తాభి ర్విగళితవివేకై ర్వ్యవసితమ్ ।

య దాధ్యానా మగ్రే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం

కృతం వీతవీడై ర్విజగుణకథాపాతకమపి ॥

టీ. తులిత... పయసాం - తులిత=సమానముగాఁ జేయఁబడిన, *ఓసిసీప్రత్ర=తామ
రాకునందలి, పయసాం=నీరుగల - తామరాకునందలి నీటితో సమానమైనయనుట-అతిభం
గురమైన యని భావము, ఆమీపాం=ఈ-ఇట్లు మిక్కిలి నమ్మరానియనుట, ప్రాణానాం
కృతే=ప్రాణములకొఱకు-ప్రాణముల రక్షించుటకైయనుట, విగళితవివేకైః=భ్రష్టమైనతె
లివిగల-తెలివి మాలినట్టియనుట, ఆస్తాభిః=మాచేత, కిం=ఏది- ఏదుష్కర్తవ్యమనుట, నవ్య
పసితం=పూనఁబడినదిగాదు-అన్ని దుష్కర్తవ్యములను పూనఁబడినవేయనుట, యత్=దేని
చేత - ఏలనఁగా ననుట, ప్రవి...నసాం-ప్రవిణము=ధనగర్వముచేత, నిస్సంజ్ఞ=సం
జ్ఞలేని - మ్రానుపడినయనుట, మనసాం=మనస్సుగల-విచార్య చేయలేనట్టి యంతఃకరణము
లుగలయనుట, ఆధ్యానాం=ధనపరిపూర్ణ కైవల్యయొక్క, అగ్రే=మోల, కీతప్రీడైః=
పోయిన లజ్జగల-లజ్జమాలిన, మాచేత నని యధ్యాహర్వము, నిజ...పాతకమసి-నిజగుణ
కథా=సాంతగుణములను చెప్పికొనుటయు నెడి-శ్చవిగ్నా వినయాదిగుణములను బొగడికొ
నుటయును, పాతకమసి=పాపముకూడ, కృతం=చేయఁబడినది. 'ఆత్మప్రశంసా పరగర్వణ
మిషః తన్నుఁ బొగడికొనుట పరులను నిందించుటవలె' 'ఆత్మప్రశంసామరణం పరనిన్దాత
తైవచః తన్నుఁ బొగడికొనుటయు నట్లే పరులనిందించుటయు మరణము' అను వచనము
లంబట్టి తనగుణములఁ బొగడుట నిషిద్ధము. అది చరితమును గలిగించునట్టిదిగాన పాతకము
నగును. ఇట్టిపాతకమైనయాత్మగుణప్రశంస చేయియే ధనమునంపాదించి ప్రాణములను
తృప్తిపఱచెద ననెడి యాశచేత యిట్టి యనుచితమునకూడ చేసెడిది. అప్పటికిని ధనము
దొరకినదిగాదు అని అసి శబ్దార్థము.

మ. నళినీపత్రగతాంబుచంచలము లెన్నఁ బ్రాణముల్ వీనికై
గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియనఁ త్కార్యంబు లే దేమియున్
బలవద్విత్తమదాతి లేక జనితాపస్సారు లైనట్టిలు
బులమ్రోలక నిజనద్గుణన్తుతిమహోదోషంబు గావించుటన్. 5

తా. ఈప్రాణముల్ తామరాకునందలి నీటిబొట్టులవలె మిక్కిలి యస్థిరములైనవి.
అయినను ఇట్టివానిని గాపాడఁగోరి తెలివిమాలినమే మేయకృత్యమునైనను వెనుదీయక
చేసెదము. ఎట్లనఁగా, ధనగర్వముచే జొక్కి మతిమఱచియున్న ధనాశ్శయిలయొద్ద మా
గుణములను లజ్జ విడిచి పొగడుకొంటిమి. ఇట్టి పాతకమునే చేసినప్పుడు మఱి యేయకృ
త్యముచేయము.

అవ. ఉచితమునే చేసినను, దానిని ఎట్లుచేయఁదగునో యారీతిని
జేయమిచే దానిచే ఫలము గలుగదయ్యె ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్వాంతోన త్తమయా గృహాచితసుఖం త్యక్తం న సంతోషతః
సోఢో దుస్సహశీతవాతతపనక్లేశో న తప్తంతపః।

ధ్యాతం విత్త మహర్నిశం నియమితప్రాణై ర్న శమ్భోః పదం
తత్తత్కర్తృ కృతం యదేవ మునిభి స్తైస్తైః ఫలై ర్వశ్యతాః ॥

టీ. త్తమయా=(అవమానమునకు హేతువైనది యుండియు మనస్సు ఉద్వేగము పొందుకుండుటయే ఓర్పు. అట్టి)ఓర్పుచేత, నత్వాంతం=(అవమానాదులు)ఓర్వబడినదికాదు. అయితే అశక్తిచేతనో భయముచేతనో యాయవమానాదు లోర్వబడినవనుట, గృహాచిత సుఖం=గృహమునందు తగిన సుఖము - మృష్టాన్నభోజనము భార్యా సంభోగము మొదలైనవానిచే గృహంబునఁ గలుగఁదగిన యానందాదు లనుట, సంతోషతః = సంతోషముచేత - 'ఇహి యిది యేమి' యని మనఃపూర్వకముగా రోయుటవేత ననుట, నత్యక్తం=విడువఁబడినదికాదు-అయితే త్రోసి వుచ్చరాని బ్రహ్మచర్యముచేతనో పారతం త్ర్యముచేతనో విడువఁబడినదనుట, దుస్స...క్లేశః - దుస్సహ=సహింపరాని, శీతవాత తపన=చలి గాలి యెండ ఆను వీనిచేఁ గలుగునట్టి, క్లేశః=దుఃఖము, సోఢో=ఓర్వబడినది - దేహయాత్రకొఱకు దేశాంతర సంచారముచేయునప్పుడు వీనినెల్లసహించితి ననుట, అయితే, తపః=తపస్సు, నతప్తం=తపింపఁబడినదికాదు - శీతవాతాదుల నోర్పుట తపస్సును బట్టికాదు దేహయాత్రకొఱకని భావము. విత్తం=ద్రవ్యము, అహర్నిశం=రేయుంబలు, ధ్యాతం=ధ్యానముచేయఁబడినది-చింతింపఁబడినదనుట, అయితే, నియమితప్రాణైః=లోపల నడ్డగింపఁబడినప్రాణవృత్తులచేత-ప్రాణవ్యాపారముల లోపలనే నిరోధించి యనుట, శమ్భోః=శీవునియొక్క, పదం=చరణము, న (ధ్యాతం)=ధ్యానింపఁబడినదికాదు. కాబట్టి, మునిభిః = ఈశ్వరుని మననముచేయునట్టి వారిచేత, యత్ కర్తృ=ఏయేకర్తృము త్తమ సుఖత్యాగము మొదలైనవనుట, కృతం=చేయఁబడినదో, తత్ తత్ కర్తృ=ఆయకర్తృమే, కృతం=మాచేతన జేయఁబడినది. అయితే, తైః తైః=ఆయా, ఫలైః=ఫలము, చేత-ఆయాకర్తృములకు నియతములైయున్న యాయాఫలములచేత ననుట, వశ్యతాః=(మేము) వంచింపఁబడితిమి, మునులకుఁ గలిగిన యాయాఫలములే మాకుఁ గలుగక మును వంచించినవనుట-మునులాచరించినక్షమాదికర్తృములనే మేమును ఆచరించినను వారు వానికే జేసినరీతిని మేము చేయనందున వానివలన వారు పొందినఫలములు మాకుఁ గలుగవయ్యెనని భావము. ఋషులవలె త్తమదులచేతనే యవమానాదులను ఓర్చుకొనియుండు మేని ఫలలాభము కలిగియేయుండునని యాశయము. అరీతిని వాని నాచరింపకుండుటకు మూలము తృష్ణాద్వైలసిత్వమే యని భావము.

మ. తమచేఁ గా దవమాన మోర్పుట మహాసంతుష్టిచేఁ గాదు గే
హమునఁ దై నసుఖంబు మానుట తపోవ్యాస క్తీచేఁ గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హరువైఁ భ్రాన్తంబు విత్తంబువై
నమరెక మాకు మునీంద్రకృత్యములు లేక వాసత్థలాభ్యున్నతుల్. 6

తా. మే మవమానాదుల నోర్చితిమికాని యది తమచేతఁగాదు. ఇండ్లయం దను
భవింపఁదగిన సుఖములను విడిచితిమిగాని యది మనశ్చార్మక మైనదిగాదు. చలి గాలి
యొండలకుఁ దాళితిమిగాని దానిచే తపము నేయలేదు. కేయంబులు భనమునే భ్రానించి
తిమికాని ప్రాణవృత్తులను లోపల నాపి వేచరణములను భ్రానింపలేదు. ఇట్లు మునులు
నేయు తమ గృహసుఖత్యాగము కీతవాతాది సహనము భ్రానము మొదలైన కర్మ
ములు మేమును జేసినను వానిని జేయవలసినదీతిని జేయనందున వారికిఁ గలుగు ఫలములు
మాకుఁ గలుగక యేమజిన వారమైతిమి.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే ముదిమిని దూషించుచు తన్మూల
మున తృప్తను నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా న భుక్తా వయమేవ భుక్తా, స్తపో న తత్తం వయమేవ తప్తాః ।
కాలో న యాతో వయమేవ యాతా, స్తృష్టా న జీర్ణా వయమేవజీర్ణాః॥

టీ. భోగాః=భోగములు-హారచందనాదిసుఖానుభవములనుట, నభుక్తాః=అనుభవిం
పఁబడినవిగావు, అయితే, వయమేవ=మేమే, భుక్తాః=భుజింపఁబడితిమి-అభోగములకొఱ
కైన దురంతచింతచే మేమే గ్రహింపఁబడితిమనుట - లేక సర్వభక్షకుడైన కాలమనెడి
రాక్షసునిచేత మేమే భుజింపఁబడినవార మైతి మనుట-భుక్తకర్తృత్వమునకు భోగపక్షమున
అనుభవింపఁబడుటయు, 'వయం' అను పక్షమున భుజింపఁబడుటయు నని యర్థములు.
తపో=తపస్సు, నతత్తం = తపింపఁబడినదిగాదు, వయమేవ = మేమే, తప్తాః=(అధ్యా
త్మికాది తాపత్రయముచేత) తపింపఁజేయఁబడితిమి - తపత్యర్థము తపస్సు చేయఁబడుట
కును తపింపఁజేయఁబడుటకును గ్రాహ్యము. కాలాః=కాలము, నయాతాః= పోయినదిగా
దు, అయితే, వయమేవ=మేమే, యాతాః=(జీవితకాలపు మేరనుదాఁటి)పోయితిమి-
అవసానము నొందితిమనుట. అప్పటికిని, తృష్టా=తృప్త, జీర్ణా న=ఁగిల మైనదికాదు-దాని
కి శిథిలత్వము గలిగించునది లేనందుచే ననిభావము, వయమేవ=మేమే, జీర్ణాః=ముదిమిచే
నవయవములు సోలినవార మైతిమనుట, కాలబట్టి యిటుమీఁద వేగమ తృప్తను నిర్వృతించు
దానిని సంపాదించవలయునని భావము. అలం. విశేషము.

క. భోగానుభవంబు తపో

యోగము కాలంబు చనుటరీయును ఘనతృప్త్యో

ద్యోగవిరామము లే దహ

హా గురుత వహించి తృప్త యలజడి దెచ్చెన్.

7

తా. భోగములు భుక్తములు (అనుభవించబడినవి) గావు. మేమే భుక్తులము(దురంతవంతచే గ్రహించబడినవారము). తపస్సు తప్తము(తపస్సుచేయబడినది)గాదు. మేమే తప్తులము (తాపత్రయముచే తపింపఁ జేయఁబడినవారము). కాలము (అనంతమగుటచే) పోయినదిగాదు. మేమే పోయినవారము(అంత్యవశమ బొందినవారము). తృప్తి జీర్ణించినది (శిథిలమైనది) గాదు. మేమే జీర్ణించిన (ముదిసిన) వారము.

శ్లో॥ వలిభిర్ముఖ మాక్రాంతం పలితై రజ్జితం శిరః ।

గాత్రాణి శిథిలాయ నై * తృప్తై కా తరుణాయ తే ॥

8

టీ. వలిభిః=(ముదిమిచేఁ గలిగిన)ముడుతలచేత, ముఖం=మొగము, ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపఁబడినది-ముఖము విరూపమైనదనుట, పలితై=నరలచేత, శిరః=తల, అజ్జితం=గుఱుతుగలదిగాఁ జేయఁబడినది-తల నరసినదనుట, గాత్రాణి=శరీరములు-కరచరణాద్యవచనములనుట, శిథిలాయనై=శిథిలము లగుచున్నవి- ముదిమిచే బిగితిప్పి తపతమవ్యాపారములు నేయుట కశక్తము లగుచున్నవనుట, అయితే, ఏకాత్మస్థా=తృప్తయొక్కటి, తరుణాయతే=పరుషమైనదానివలె నాచరించుచున్నది - బలిష్ఠమైనదనుట-దేహేంద్రియాదుల శక్తులన్నియు నుడిగినను దృష్టయొకదానిశక్తిమాత్ర ముడుగక బలీయముగానే యుండునని భావము.

క. కరచరణాద్యవయవముల

భర ముడిగెన్ వళులు మొగమునై నిండారెన్

శిరస్సెల్లఁ దెల్లఁబాటెను

దరి మాలినతృప్త యొకఁడే తరుణతఁ బూనెన్.

తా. మొగ మెల్ల ముడుతలు పడినవి. తలయంతయు నరసినది. అవయవములెల్ల బిగితిప్పినవి. అయినను తృప్తయొకటిమాత్రము పరుషంపుదానివలె బలీయముగానేయున్నది.

శ్లో॥ నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానో విగళితః

సమానాః స్వర్యాతాః సపది సుహృదో జీవితసమాః ।

శనై ర్యత్యుత్థానం ఘనతిమిరరుద్ధేచ నయనే

అహో ధృష్టః కాయ స్తదపి మరణాపాయచకితః ॥

9

* ఇదియే 'శీర్ష్యనే శీర్ష్యతః కేశాః, దస్తా శీర్ష్యన్తి శీర్ష్యతః । శీర్ష్యత శ్చక్షుషీ శ్రోత్రే, తృప్తై కా తరుణాయతే' అనుచోటను జెప్పబడినది.

టీ. భోగ్యచ్ఛా=విషయానుభవమునందలి స్పృహ, నిష్పత్తా=నివర్తించినది-సామర్థ్యములేమిచే నని భావము. పురుషమహామానః = పురుషుడనై నన్నానము, విగళితః= వీడిపోయినది-పూర్వజాతుషామలు లేమిచేననుట, లేక, పురుషమహామానః = పురుషుల యొక్క (అనగా విషయకాండ్రయొక్క) తృప్త్యగోష్ఠ్యగాఁ దలంచుకొనుట-వయస్సునందలి గర్వమునుట, వీడిపోయినదనియు నర్థము. లేక, పురుషమహామానః = ఇతర పురుషులయొక్క గోష్ఠ్యగాఁ దలంచుట-ఇతరులు తమ గోష్ఠ్యగాఁ దలంచుట వీడినదనియు నర్థాంతరము. మృత్యువైన సుహృదులనుగుఱించి శోకించుమూలమున తనవ్యర్థజీవమును సూచించుచున్నాఁడు. జీవితసమాః = ప్రాణముతో సాజ్జయినవారును, సమానాః = సమానవయస్సు గలవారను, అగు, సుహృదః = స్థూలు- లేక, బంధువులు, నపది = తోడనే-ముదిమి రాకమునుజేయనుట - లేక, నాయట్టి దుర్దశ రాకమునుజే, న్యః= స్వర్గమునుగూర్చి, యాతాః=పోయిన వారైరి-తమ పుణ్యపరిపాకమువలనఁ బుణ్యలోకమును బొందిరి-ముదిసి పేంపు సాంపు దక్కిన నేను బోవక వ్యర్థముగా బ్రతికేడియున్నాననుట. ఇట్లు తన్నుమాటుకొననేల యనఁగా జెప్పుచున్నాఁడు. శక్తైః=మెల్ల మెల్లగా, యప్తి ఉత్థానం = కొయ్యచేత లేచుట-కాళ్లయందు పటుత్వములేమివలనఁ దనంతలేమను దిరుగను సత్తువలేమిచేకట్ట నూసుకొని మెల్లగాలేచుట యైనదనిభావము. నయనేద=రెండు కన్నులును, ఘనతిమిరరుద్ధే-ఘనతిమిర=వట్టమయిన తిమిరమను కంటి తెవులుచేత, రుద్ధే= అడ్డగింపఁబడినది-ప్రసరించి విషయములను గ్రహింపనియకుండునట్లు చేయుటచే నవనుట. ఇట్లు కంటియు గ్రుడ్డియునై బ్రతికయుండు తాను నిందాత్మఁడే; ఇట్టి దుర్దశ కలుగకమునుజే గతించిన తనసుహృదులు పుణ్యాత్ములే యగుదురని భావము. తదపి=అయినను-ఇట్లు కంటును గ్రుడ్డితనమును గలిగి జీవించుటకంటెను మరణమే మేలయినను, ధృష్టః=లజ్జలేని, ('మాధః' అనుచో తెలివిలేనియనుట) కాయః=దేహము, మరణా... కితః- మరణాపాయ = మరణముచేతఁ గలుగు నెడఁబాటువలన-లేక, మరణరూపమైన యెడఁబాటువలన-దేహము నెడఁబాయుటవలన ననుట, చకితః=భయపడినది, అగునని శేషము, ఇవట దేహధర్మమైన భయపడుట తద్దేహమునందు ఉపపరించినదని తెలియునది, అహో=అశ్చర్యము. *ఇట్టి కష్టదశగలిగినను జీవితాశయే బలీయముగానున్నదిగాని జ్ఞానోదయముగాదని యాశ్చర్యము-ఇట్టి కష్టములు కలుగుటయు తృప్తావిలసితమే యని భావము. అలం. విభావన.

* 'అతికష్టా స్వప్యవస్థాను జీవితనిరపేక్షా న భవన్తి ఖలు ప్రాణినాం ప్రవృత్తయః' మిక్కిలి కష్టములైన యవస్థలు గలిగినను జీవితమందపేక్షమాని ప్రాణులు నడచుకొనరు' అని కాదంబరి.

శా. భోగాపేక్ష దొలంగెఁ బూజ్యత సెడెం శ్రీ భోరానిమిత్తుల్ మహా
భాగుల్ సెల్లరి దండ మూతగొనుటల్ శ్రీ పృష్ఠించెఁ గన్నుల్ తమో
వోగచ్చన్నము లయ్యె దేహము జరారూఢంబు పృణానిల
త్యాగాపాయభయంబునక వడఁకెడుం శ్రీ దా నెంత సమర్థమో. 9

తా. అనుభవించుటకు శక్తిలేమిచే భోగములం దాశమానినది. పురుషత్వమువలని
గర్వమును వీడినది. నాకుఁ బ్రాణపవమై నాయీడువారైన చెలికాండ్రందఱును నప్పు
డే స్వర్గప్రాప్తులైరి. నేనో ముదిమి గ్రచ్చియు బ్రదికియెయున్నాను. ఎందుల కీబ్రతుకు?
కొయ్య నూనియే లేయనలసియున్నది. కంటికిఁ దెవులు దట్టముగాఁ గలిగి విషయములు
గానరావయ్యె. ఇట్టి దుర్దశగలిగి బ్రదుకుటకంటె మరణమే మేలయ్యు సిగ్గుమాలిన
యీదేహమో మరణమన్న భయపడుచున్నదే. ఏమాశ్చర్యము! ఆశ్చర్యమేమి? ఇది
యంతయు తృష్టాపర్వలసితముగదా.

అవ. ఇటువంటిత్వస్థ నుల్లంఘించి స్వకీయాత్మనుభవము ననుభ
వించుమహాత్ము లెవ్వరేని గలరా యని యాశంకించినవాఁడై కలరేయని
నిగమించుచు నాత్మస్థ యట్టిమహాత్ములు తప్ప నితరులకుఁ దాఁటరానిదని
తెలుపుటకై యొకమహానదిగా రూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆశానామ నదీ మనోరథజలా తృష్టాతరజ్ఞాకులా
రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ ।
మోహావర్తనుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుజ్జచింతాతటి
తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నస్తన్తి యోగీశ్వరాః ॥

10

టీ. ఆశానామ = ఆశయనెడి, నదీ = ఏరు, మనోరథజలా = (మృష్టాన్న
పానభోజనము విచిత్ర వస్త్రభూషణధారణము యువతీసంభోగము మొదలైనవాని
యందు వర్తించు మనోవ్యాపారము లనెడి) కోరిక లనెడిజలముగలది, తృష్టా...కులా-
తృష్టా = (లభింపరాని పస్తువులు లభింపవలయు నను నభిలాషవిశేషము లైన) తృష్ట
లనెడి, తరజ్ఞ = అలలచే, ఆకులా=వ్యాపించినది, రాగ...వతీ-రాగ=(అభిమతములైన
పస్తువులందు స్నేహరూపమైన) రాగములనెడి, గ్రాహవతీ = మొనకులుగలది, రాగశబ్ద
ము ద్వేషాదులకు నుపలక్షణము, వితర్కవిహగా - వితర్క=(ఇట్లుచేసిన నిది కలుగునో
లేదో యను) ఊహలనెడి, విహగా=పఱులుగలది, ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ=(వికారముకలి
గించుపాతువులుండియు మనస్సువికారము నొందకుండుట ధైర్యము. అట్టి) ధైర్యమునెడి
నూతను నిర్మలము చేయునది. మోహ...స్తరా - మోహ = అజ్ఞానపుత్రులనెడి,

ఆవర్త=సుడులచేత, సుదుస్తరా = చాటుటకు మిక్కిలియుం గవ్వవైనది, అతిహానా = (ఆకాపక్షమున) మిక్కిలియుం చేరిసికొనబడి - (నడిపక్షమున) మిక్కిలియుం జొరరానది, ప్రోత్తుణ్ణ...తటి - ప్రోత్తుణ్ణ = మిక్కిలిపొడవులైన, చింతా = చింతలనెడి, తటి = దరులుగలది, తస్మాత్=దానియొక్క, పారగతాః=గట్టును బొందినవారును - జ్ఞానమును తెప్పచేత నుట, కావుననే, విశుద్ధకునకు=నిర్మలమైన అంతఃకరణముగలవారును, అగు, యోగ్యరాః = మహాయోగులు, నస్తస్తి = ఆనందించుచున్నార-బ్రహ్మనంద మనుభవించుట. కాబట్టి శ్రేయస్సును గోరవాడు తృప్తను వరించు నుపాయము నెల్లపుడు వెదకవలయును భావము. ఇదిట ప్రవాహహూపమున నవిస్మన్నముగా సాగుచుండుటచే ఆనన నదిగాను, దానికి స్వరూపనిరూపకమై నలుగడల ప్రమించుచుండుటచే మనోరథములను జలములుగాను, ఒకటిమొక నొకటి విరుగగా లేచుచు మునుగుచు నడుగక యుండుటచే తృప్తలను తరంగములుగాను, దుష్టవృత్తివమున బట్టుకొను గూముకలిగియుండుటచే రాగాదులను గ్రాహములుగాను, నానావిధగతులు కలిగియుండుటచే వితర్కములను విహంగములుగాను, మిక్కిలి స్థిరముగానుండుటచే ధైర్యమును ద్రుమముగాను, ఎడతెగక నుక్కచెట్టుచుండుటచే మోహములను ఆవర్తములుగాను, లోతై యుడిసి చెలుపుటచే చింతలను తటములుగాను, గవిరూపించినాడని తెలియునది. కావున నలం. నమస్తవప్రసాదమవసూపకము.

చ. కలితమనోరథంబు లుదరకంబులు తృప్తలు భూరివీచికా

వళు లనురాగముల్ మకర్తవర్గము మోహావితర్క ముల్ నుడుల్

పులుగులు గాంగ ధైర్యఫలభూజముఁ గూల్చుదురాశపేపు

మృలనది దాటి నిత్యసుఖసంపద గాంతురు యోగిపుంగవుల్. 10

తా. కోరికలనెడి జలములుగలిగి, తృప్త లనెడి యలలు గొట్టుచు, రాగాదులనెడి మొనకులు కలిగి, వితర్కములనెడి పక్షులతోఁగూడి, దరులందున్న ధైర్యమునెడి మ్రాకును గూల్చుచు, మోహములనెడి నుక్కతోను, చింతలనెడి పొడవులైన దరులతోనుగూడి, చొరరానిదై యాశ యనెడినది యొప్పును. నిర్మలాంతకరణులైన యోగీశ్వరులు దాని నుత్తరించి బ్రహ్మనందము ననుభవించుచుందురు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున తృప్తాదూషణ మన్నది ప్రథమదశకము.

వైరాగ్యశతకము - విషయపరిత్యాగవిడంబన.

అవ. యోగులు తృప్తానదిని దాటి యానంద మనుభవించు వారయ్యు విషయపరిత్యాగము సేయక యది వారికిఁ గలుగఁ

జాలదు గాన *విషయపరిత్యాగవిడంబన యింకఁ బదిశ్లోకములఁ జెప్పఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ న సంసారోత్పన్నం చరిత మనుపశ్యామి కుశలం

విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః ।

మహద్భిః పుణ్యైః శ్చిరపరిగృహీతా హి విషయాః

మహాన్తో జాయంతే వ్యసన మివ దాతుం విషయిణామ్ ॥

11

టీ. సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమందుఁబుట్టిన, చరితం=నడవడి-లేక, ఫలో ద్దేశముతోఁ జేయఁబడు పుణ్యాచరణము, కుశలం=క్షేమకరమైనదిగా, న అనుపశ్యామి = కనుగొనను - అనాదిజన్మ పరంపరాపరాధముగా నుండు నివాసంసారమునందు నడచు కొనునట్టి యేనడవడిగాని క్షేమకరముకాదని నాకుఁ దోచుచున్నదనుట. ఏలనఁగా, పుణ్యానాం = పురాకృతములైన సుకృతములయొక్క, విపాకః=పరిపాకము-ఫలమునుట, విమృశతః = పరామర్శించుచున్న - ఇది నిజముగా సుఖప్రదమా కాదా యని విమర్శ సేయుచున్నట్టి, మే=నాకు, భయం=వెఱపును, జనయతి=కలిగించుచున్నది - పుణ్యముచే నగు సంపదలన్నియు నాపుణ్యముయొక్క వ్యయముచేతనే కలుగును గాన నవి విపత్తులే యగునని భయపడుచున్నాననుట. ఇదియే 'పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలభ్యాః సంపదో విపద ఏవ విమృష్టాః-పూర్వముచేసిన పుణ్యవిభవముయొక్క వ్యయముచే లభించిన సంపదలు విమర్శించి చూడఁగా విపత్తులే యగు' నని శ్రీహర్షుండును జెప్పియున్నాఁడు. లేక, పుణ్యములయొక్క - అనఁగా జ్యోతిష్టోమాది సత్కర్మములయొక్క-విపాకమనఁగా స్వరాదిపరాధమైన ఫలమును ముందు వెనుక నాలోచించి చూడఁగా 'క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి-పుణ్యము అనుభవించి తీఱఁగా మరల మనుష్యలోకమును బ్రవేశింతురు' అను వచనముం బట్టి యాఫలములు తీఱఁగా మరల భూలోకమును బ్రవేశించి మహాదుఃఖకరములైన గర్భనరకాదు లనుభవింపవలసివచ్చుచున్నది గాన నిట్టి పరిణామములుగల పుణ్యములు భయమే నా కొనంగుచ్చుననియు కావున నీ సంసారమునందుఁ జేయఁబడునదేదీగాని కుశలమైనది కాదని కనుగొనుచున్నాననియు భావము. మఱియును, మహద్భిః = గొప్పలైన, పుణ్యైః = పుణ్యసమూహములచేత, చిరపరిగృహీతాః=చిరకాలము గయికొనబడిన-చిరకాలముగా అనుభవింపఁ బడుచున్నయనుట, విషయాః=భోగములు, విషయిణాం=విషయానక్తులైనవారికి, వ్యసనం=దుఃఖమును,

* విషయములనఁగా రూపరసాదులు గాని లేక హారచందనవసితాదులు గాని గ్రాహ్యము. పరిత్యాగమనఁగా సన్నద్ధిసించుట. విడంబన యనఁగా యనుకరణము - అభినయమునుట - విషయనన్యాసము నభినయించుట యింక జెప్పఁబడు నని భావము.

వాతుమివ = ఇచ్చునట్లు - లేక 'ఇవ' శబ్దము ఆ భారతార్థముగా గ్రహించినయెడల, ఇచ్చుటకే, మహాస్తవః = మిక్కిలి పెద్దవిగా - మహిమతో ముఖ్యములుగా ననుట, జాయస్తే = అగుచున్నవి. ఆ పుణ్యములచే బహుకాలముగా నిష్కలించుట బడుచున్న భోగములతో మహిమతో ముఖముచూపి విషయానందము నాకర్షించుటచే వారికి దుఃఖమే కలిగించునట్లుగా నున్నవి గాని ముఖమును గాదనుట. కాబట్టి యైహికాముష్మికభోగము లన్నియు ననిష్టములయందే పర్యవసించుటచే వారికెల్ల పరిత్యజించుటయే శ్రేయముని భావము.

అవ. విషయములు స్వవిధములను ద్యాజ్యము లేయని చెప్పటకై వాని వ్యవస్థితిని జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ అవశ్యం యాతార శ్చిరతర ముపీత్వాపి విషయాః

వియోగే శో భేద స్త్యజతి న జనో య త్వయ మమూన్ ।

[ప్రజస్తా స్వాతన్య్యా వతులపరితానాయ మనసః

స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనంతం విదధతి ॥

12

టీ. విషయాః = శబ్దాదులు - శబ్దాదివిషయభోగము లనుట, చిరతరం = బహుకాలము, ఉపీత్వాపి = నిరీచియుండియు, అవశ్యం = నిత్యముగా - నిత్యముగాననుట, యాతారః = పోవునవి - * అగమాపాయలు (వచ్చుచు పోవుచుండునవి) గాన తచ్చునుభవించు పురుషుని విడిచి పోవునేకాని పరిచయముంబట్టి పురుషుని భేదపర్యంత ముండునవిగా ననుట, యత్ = అందుచేత, జనః = పురుషుడు, అమూన్ = వీని, స్వయం = తానే, సత్యజతి = విడువఁడో, (తత్ = అందుచేత), వియోగే = ఇది తానైహికానిపోవుటయందు, భేదః = విశేషము, ఈ = ఏమి - విషయములను తానై విడువఁడుగాన అది తామే విడిచిపోయిననే ఊహించునని తెలియుచున్నది. తానే వానిని విడుచుటకంటె అది తామే విడిచిపోవుటయందుఁ గలయతిశయమేమి? ఏమియులేదుగాన తానే వాని నేల విడువరాదు? అని భావము. తానై వానిని విడువఁడు కాబట్టి అవియే తన్ను విడిచిపోవుటయందుఁ గలవిశేషమేమి యనియాత్మేపము. దీనినే యుపపాదించుచున్నాడు. స్వాతన్య్యాత్ = స్వాతన్యత్యమువలన - తమంతనే యనుట, ప్రజస్తా సస్తవః = పోవునవి - పురుషుని విడుచునవి, అను, (విషయములు అని శేషము) మనసః = మనస్సునకు, అతుల పరితాపాయ = మిక్కిలిసంతాపముకొఱకు, అగుచున్నవి అని శేషము. తానై పురుషుని విడిచిపోవునేని వానికి దుఃఖకరములే యగునని యర్థము. స్వయం = తమంతనే - పురుషునిచేతనే యనుట, త్యక్తాః = (తుచ్ఛములుగా తృణీకరించి) విడువఁబడినవై, ఏతే = ఇవి - విషయభోగములు, అనంతం = కొలఁదిలేని,

* 'మూత్రాన్పర్వాస్తు కాస్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః। అగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాత్తితిక్షన్యభారత' అని గీతయు విషయములయొక్క అగమాపాయిత్యమును డెలిపెడిని.

* శమసుఖం=మనశ్శాంతి పరినిసుఖమును, వివరణిహి=కలిగించుచున్నవి. మనస్సుయొక్క తృప్తి నడంచి నెమ్మది గలుగజేయునని భావము.

చ. ఉరుగతితోడ నేగఁగఁ దడ १ పుండియు భోగము లట్టినానిఁ దా
నరుఁడు పరిత్యజింపఁడు కఠినం గన దద్విరహంబు భిన్నమే
పురుషుని భోగముల్ విడిచి १ భూరిమనోవృధ లాచరించు నా
పురుషుఁడే భోగముల్ విడిచి १ పొందు నిరామయశాంతిసౌఖ్యముల్.

తా. విషయభోగములు చిరకాలము పురుషునిచే ననుభవంపఁ బడుచుండినను దుదకు నవి వానిని విడిచిపోవునవే యగుననుట సిద్ధము. పురుషుఁడు తానై వానిని విడువఁడు కాబట్టి యవియే విడిచిపోవున వగుచున్నవి. పురుషుఁడే విడుచుటకంటె నవియే విడిచిపోవుటయందు విశేష మేమియులేదు. మఱియు నవి తమంత విడిచిపోవునేని పురుషుని మనస్సునకు మిక్కిలియు సంతాపము కలుగుచున్నది. పురుషుఁడు తానే వానిని విడిచెనేని వానిమనస్సుఁ గలంచుచున్న తృప్తి నిమగ్నించి దానిచే వానికి మిక్కిలి సుఖముకలుగును. కాన విషయములు తామే విడిచిపోవుటకంటె పురుషుఁడు తానే వానిని విడుచుట మిక్కిలియు శ్రేయము.

అవ. విషయములను దృఢింపఁ జాలినపురుషు లెట్టివారని యాశంకించి జ్ఞానులే యిట్టివారగుని మాబోటులు గా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినో २మలధియః కుర్వన్త్యహో దుష్కరం
య స్తుష్టా స్త్యుపభోగభాజ్ఞ్యపి ధనా న్యేకాన్తతీ నిఃస్పృహః।
న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి నచ ప్రాప్తా దృఢప్రత్యయో
వాఙ్మామూత్రపరిగ్రహాణ్యపి పరం త్యక్తుం న శక్తా వయమ్॥

టీ. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః=బ్రహ్మవిషయమైన జ్ఞానముచేఁ గలిగిన వివేకముగలవారు, అగు, అమలధియః=నిర్మలమైన బుద్ధిగలవారు-బ్రహ్మజ్ఞానముచే మంచితద్వల వేటువేళ తెలియునట్టికత్తి గలిగి దానిచే బుద్ధియు నిర్మలమైనవారనుట, ('బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినిర్మలధియః' అనుచో 'బ్రహ్మజ్ఞానముచేఁ గలిగినవివేకమువలనఁ జేటయైనబుద్ధి గలవారని యర్థము), యత్=ఎందుచేత, ఉపభోగభాజ్ఞ్యే=అనుభవమును బొందునట్టి - హరిచందనాదిరూప

* ఇదియే 'యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహా తృప్తిమ్ । తృప్తాశమ సుఖస్త్రివ నార్హతః పోడశీం కలామ్'॥ అనియు 'విహాయ కామాన్ య స్సర్వాన్ పుమాం శ్చరతి నిఃస్పృహః । నిర్మమో నిరహజ్కారః న శాన్తి మధగచ్ఛతి' అనియు చెప్పబడినది.

ముగా చనుభవింపఁబడుచున్నట్టి మనుట, ధనాని=ద్రవ్యములను, ఏకాంతతః=నిశ్చయముగా- బొత్తిగాననుట, విశ్చలహః=చచ్చలేనివారై, ముచ్చస్తి=విడుతుకో, (తత్=అందుచేత), దుష్కర్మం=చేయ నలవి కావదానిని- అనుభవింపఁబడుచున్న ధనములను విడుచుట దుష్కర్మమైనను అట్టివానినిగూడ నని తావము, ముచ్చస్తి=చేయుచున్నాడు, అహం=ఆత్మద్యము. పురా=పూర్వము, ప్రాప్తాని=సంభవించినవి కావు-మారు ముం దైన నీధనములు గలిగినవి కావనుట, సంప్రతి=ఇప్పుడును, న=(అభించినది) కావు, ప్రాప్తా=అవి కలుగుటయందు, పృథక్ ప్రత్యయశ్చ=గట్టిచిత్తము, న=లేదు-అని మాకు నిరకం గలుగు నని గట్టిగానమ్ముటను పిలుచుచునుట, వాఙ్మామత్రపరిహోజీఅపి=పోకమాత్రముచేతనే శుద్ధిగ్రహింపఁబడుటగలవి యయ్యెను- మనస్సునందుమాత్రము కోరఁబడుచున్నవే కాని నిజముగా అనుభవింపఁబడునది కాకపోయినను అనుట, త్యక్తం= విడుచుటకు, నయం=మేము - మాబోఁటులనుట, పరం = మిక్కిలి, సకత్వాః=సమర్థుఁ డానివారము- కాలు ట్టి పూర్వోక్తమైన బ్రహ్మజ్ఞానలే ధన్యులనిభావము. విషయపరిత్యాగమునకు బ్రహ్మజ్ఞానమే ముఖ్యసాధనము. కాలుట్టి బ్రహ్మజ్ఞానము సంపాదించి విషయత్యాగము అవశ్యము చేయఁదగినది.

చ. అనఘులు బోధపూర్ణులు మనోహేతులు భోగనిధాన మామహా
ధనముఁ బరిత్యజింతురు గీతస్సప్తపాలు లై పరమాద్భుతంబుగా
మునుపును బొంద కిప్పుడును కీ ముట్టక నింకను జెందలేక నె
మ్మనమునఁ దోచుభోగములమానఁగఁ జాలము మే మెకింతయున్.

తా. హరిచందనాదిరూపముగా ననుభవింపఁబడుచున్న ధనములను విడుచుట దుష్కర్మము. అయినను బ్రహ్మజ్ఞానముచే సారాసారవివేకముగలిగి నిర్మలబుద్ధిసాధింపజ్ఞానము బొత్తిగా నాశమైనవారై జౌరా=యట్టిదుష్కర్మమైన ధనపరిత్యాగమును జేయుదురు. మాబోఁటులతో ధనము లింతకు ముందును గలిగినదిగాదు. ఇప్పుడును గలిగినదికాదు. ఇంకఁ గలుగునను గట్టిచిత్తములేదు. కాలుట్టి యేయనుభవింతుటలేక యూరక మనస్సునందుఁ గోరఁబడుచుమాత్రమే యుండునయ్యు నట్టివానినిగూడ విడుచుటకు మే మెంతయు సకత్తులమై యున్నారము.

అన. చెప్పినదానినే మఱొకరితని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. ధన్యానాం గిరికన్దరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా
మానన్దాత్రుజలం పిబన్తి శకునా నిశేఙ్కు మజ్జేశయాః |
అస్థాకం తు మనోరథోపరచితప్రాసాదవాపీతట
క్రీడాకాననకేళికాతుకజలచూ మాయః పరిక్షీయతే |

టీ. గిరకన్దరేషు = కొండగుహలయందు, వసంతాం=వసించువాఁడును, 'విష్కత్తనే
 పిలఘ్వాశి' అనునట్లు జననమృతములేని కొండగుహలం దొంటిగా వసించియుండునట్టివారు
 ననుట, పరం జ్యోతిః = స్వప్రకాశమైన పరబ్రహ్మమును, ధ్యాయతాం=ధ్యానించువా
 రును, అగు, ధన్యానాం = పుణ్యాశ్శులయొక్క, అనన్త ఆశ్రుజలం=అనందమువలని
 కన్నీటిని, నిశ్శబ్దం=(వారు తపస్సుమాధినుండుటవలన) జంకులేనట్లుగా, అజ్కేతయాః=
 తోడయందు నెలకొన్న-వారు నిశ్చలులై తపంబు సేయుచుండగా జంకక వారితోడ
 లయందు వ్రాలినట్టి, శకువాః = పక్షులు, పిబన్తి=త్రాగుచున్నవి, తు=అయితే, మనోర
 థో...జుషాం - మనోరథ=కోరికమాత్రముచేత-మనస్సుచేమాత్ర మనుట, ఉపరచిత=
 కల్పింపబడిన, ప్రాసాద = ఉప్పరిగలందును, వాపీతట=చిన్నకొలంకుల కెలకులల్లా
 దును, క్రీడాకానన = ఉద్యానవనములందును, కేళి=విహారములందలి, కాతుకజుషాం=
 కుతూహలము గలిగియున్నవారైన, అస్తాకం = మాకు-పూర్వోక్త లైనవారికి వృత్తిరిక్త
 మైన నడవడిగలవారికనుట, ఆయాః=ఆయువు, పరిక్షీయతే=మిక్కిలిక్షీణించుచున్నది-
 పూర్వోక్తలైన ధన్యులయాయువు బ్రహ్మజ్ఞానప్రాప్తిచే సఫలమగుచున్నది. దుర్లభ
 విషయములను చింతించుకొనుచు బ్రహ్మజ్ఞానము మాలిన మాయాయువు ఊరకయే గడ
 పంబడి వృథమగుచున్నది. కాబట్టి వారివలె మేము ధన్యులము కామని భావము.

చ. గిరిగుహల౯ వసించి వృషరకేతనచింతన మాచరించున

త్పురుషులనమ్మదాశ్శుకణార్పుంజముఁ గోల్లించు నంకశయ్యలం

దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు సరమిద్ధమనశ్శతసాధవాపికా

వరవనకేళిలు రగురవారల కాయువె విక్షతం బగున్.

14

తా. కొండగుహలం దొంటిగా వసించి జ్యోతిఃస్వరూపమైన పరబ్రహ్మమును
 ధ్యానించుచు బ్రహ్మసుభవజనిత మైన యనందమువలన దొరంగుతమబాష్పజలముల
 నొడియందు జంకులేక వ్రాలి పక్షులు త్రాగునంతనిశ్చలులై కాలము గడపుధన్యుల
 యాయువే సార్థకము. అట్లుకాక మనస్సుమాత్రముచేతనే యుష్మరిగలు కొలకులు
 నుద్యానవనములు మొదలగువానిని గల్పించుకొని యందుఁ గల్గివిహారములు నలుపుచు నేది
 యు నిజముగా ననుభవింపక బ్రహ్మజ్ఞానమును గడింపక యూరక కాలముపుచ్చు మము
 బోటులయాయువో నిరర్థకము.

అవ. విషయములవలనిపన గానక విఫలుఁ డై యొకానొకఁడు
 చెప్పికొనుమాటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాశనం తదపి నీరస మేకవారం

శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాశ్రయమ్ ।

వస్త్రం సుజీర్ణ శతఖిణ్ణమయీ చ కన్యా
హాహా తథాపి విషయా న్న జహాతి చేతే||

15

టీ. భిక్షా = భిక్షువు, అశనం = ఆహారము, తపః = అభివృద్ధిగూడైనను, నీరసం = రసములేనిది - చప్పిడియైనదనుట, అదియును, ఏకవారం = ఒకసారియే - ఒక్కపూటకే దొరకుననుట, శయ్యాచ = పడుకయు, భూః = భూమి - చాపమొదలైనవి లేని పట్టికఱకునెలయే యనుట, పరిజనః = సేవకజనము, నిరజహమాత్రం = నాంతరహముమాత్రమే - తనకుదానే పరిజనుడుగాని మఱియొకఁడు పరిజనుడు లేఁడనుట, వస్త్రం = గుడ్డ, సుజీర్ణ ... మయీ = సుజీర్ణ = మిక్కిలిచివకిరి, శతఖిణ్ణం = నూలుపేరికలచే, మయీ = నించారిన, కన్యా = బాలిక, తథాపి = అట్లుయున్నచు - విషయములందు విరక్తిపుట్టించు పట్టినచదశ కలిగినను అనుట, చేతః = పంచస్థు, విషయాత్ = విషయములను - విషయభాగముల ననుట, నజహాతి = విడువదు. హాహా = అయ్యయ్యా - ఇది విషయవిస్త్రయాతశయములను దెలిపెడిది. ఇచట విషయపరిత్యాగమునకు పలయుకారణములు సమగ్రముగా నుండియు వాకార్యము కలుగఁజే నలంకారము విశేషాత్.

చ. నిరతముఁ దిండి బిచ్చమగు శీరస మద్దియు నొక్కపూటయే
ధరణితలంబు సెజ్జ సతతతలంబును దోడు శరీరమాత్రమే
చెఱుగులచీరతున్కగమికచేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ
కరణి మెలంగినక విషయకాంక్ష లొకింతయుఁ బాయవక్కటా. 15

తా. బిచ్చమేకాడు. అదియును జప్పిడియై యొకపూటకే దొరకును. పడుక చాప మొదలైనవిలేని పట్టికఱకునెల. సేవకుడు తనరహమే. వస్త్రమో మిక్కిలపాఁతగలిగిననూలు పేరికలతోఁ గుట్టిన పట్టిబొంత. విషయసుఖములందు విసుగు పుట్టించుపట్టికక్కవదశ కలిగియు పాడుమన సావిషయములను విడువ ననుచున్నది. అక్కటా! ఏమిచింత యిది.

అవ. విషయానుభవమునందు స్త్రీలే ముఖ్యులు గాన వారిని దూషింపనియెడల వానిని విడుచుట సులువుగాదని తలఁచి యా స్త్రీలను దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్తనా మాంసగ్రస్థీ కనకకలశా విత్యుపమితే
ముఖం శ్రేష్ఠాగారం తదపిచ శశాజ్జ్ఞేన తులితమ్ ।

స్రవన్మాత్రక్లిన్నం కరివరశిరఃస్ఫర్ధి జఘన

మహలో నిర్దయం రూపం కవిజనవిశేషై ర్గురుకృతమ్ ।

16

టీ. స్తనా = చన్నులు, మాంసగ్రస్థీ = మాంసమీడములు - మాంసపు కంకు లనుట, తథాపి = అట్లుయినను, కనకకలశా = బంగారుకుండలు, ఇతి = అని, ఉపమితా = బోల్పబడి

నవి-వానికీ నీడుగా వర్ణింపఁబడినవనుట, ముఖం=మొగము, శ్లేష్మ అగారం=తెమడకు పట్టయినది, తదపి = అయినప్పటికిని, శకాజ్ఞేన=(జింకను గుఱుకుగాఁ గల) చంద్రునితో, తులితం = పురుడింపఁబడినది, దానితో నెనయైనదిగా వర్ణింపఁబడినదనుట, జఘనం = మొల, స్రవ...క్లిన్నం-స్రవతో = కాటుచున్న, మూత్ర=మూత్రముచేత, క్లిన్నం = తడిసిపది-మిక్కిలి అపవిత్రమైనదనుట, ఆయినప్పటికిని, కరివర శిరః స్పర్ధి-కరివర=శ్రేష్ఠమయినయేనుఁగుయొక్క, శిరః = తలతో-మంభస్థలములతో, స్పర్ధి=మచ్చరించునది-దానితో నెన యైనదిగా వర్ణింపఁబడినదనుట, అహో = ఔరా, నిర్ద్యం=గంధిమొదలైన యాకారముచే నేవగింపఁదగిన, రూపం = స్త్రీయొక్కరూపు, కవిజనవిశేషైః=(కామిజనులను రంజించుటయందు దానికిగల) కొందఱుకవులచేత, గురుకృతం=గొప్పదిగా చేయఁబడినది - కనకకలకాదులతో సాటిచెప్పి శ్రేష్ఠము గావింపఁబడినది. ఈ రూపము కవిజనవాక్ష్మాత్రసారమే కాని నిజమైనసారముకలది కాదనుట, ఇచట స్తనములు మాంసపిండము లనుటచే పినుకఁదగని పనియు, ముఖము శ్లేష్మాగార మగుటచే చుంబింప నర్హము కాదనియు, జఘనము స్రవస్త్రక్లిన్నమగుటచే హేయమై సంభోగమునకు పాత్రముకాదనియు నూచితము. కామినులయొక్క యాయవయవములే సంభోగమునకు స్థానములుగా నంగీకరింపఁబడియున్నవి. ఇట్లంగీకరింపఁబడినచే యాతీరున హేయములై యుండునేని స్త్రీయందు మతేది భోగయోగ్యమగునని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ స్తనములు మాంసపిండములు శ్చ చక్కనిబంగరుకుండ లంచు నా ననము కఫాలయంబు తుహినదద్యుతితుల్య మటంచు మూత్రభా జనజఘనస్థలంబు కరిశ్చారుశిరస్సమ మంచుఁ గామినీ జనమలినాంగముల్ నుకవిశ్చాతురి వర్ణన కెక్కి నిమ్మహిన్. 1f

తా. చనుగుబ్బలు పట్టిమాంసపుముద్దలైనను బంగరుకుండలనియు, మొగము తెమడ తొట్లు మొదలైనవానికీ బట్టయినను చంద్రునితో సాటియైనదనియు, మొల మూత్రము కాటి తడిని యుండుటచే నేవగింపఁ దగినదయ్యు, నేనుంగుకుంభములవంటి దనియు నిట్లు మిక్కిలి నింద్యములైనవానిని కడుంగొప్పగాఁ గొందఱు కవులు కాముకుల రంజించుటకై వర్ణించెదరు.

అవ. పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడే పూర్ణముగా అనురక్తుఁడును విరక్తుఁడును అగును. తక్కినవారు అట్లు అనురక్తులుగాని విరక్తులుగాని కారు గనుక గష్టలే యనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహోరహానీ హానో నీరాగేషు జనో విముక్తలనానగ్నో న యస్తాత్పరః ।

దుర్వారస్తనబాణపన్నగవిషవ్యావిధముగ్ధో జనః

శేషః కామవిడంబితౌ స్మ విషయాకౌ భోక్తుం న మోక్తుం తీమః॥

టీ. క్రిమ...హోరి-క్రియతమా=క్రియారాజైన పార్వతియొక్క, వేహ=శరీరము యొక్క, అర్థ=సంభాగమున, హోరి=కయికోన్నవాడైన-మిక్కిలియు కామకర్తయు చేత తుణమాత్రమేని క్రియారాజి నెడఁబాసి యుండనోపక నా మెను తనదేహమునందె సంభాగముగా కిన్నియొన్నవాడైన యనుట, హరిః=శివుడు, ఏకదేవ=ఒక్కడే, రాగిషు=అనురక్తలందు-కామకలందనుట, రాజశేషాశిశో ప్రకాశించుచున్నాడు-దేహమునందు సగ మిల్లాలగానే చేసికొన్నరాగి మఱెన్నడును లేనందున అట్లు చేసికొన్నశివుడొక్కడే వారిలోనెల్ల ఆగ్రగణ్యుడనభావము. ఏరాగేషు=విరక్తలయందును, విమక్తలనానన్ధః = విడువబడిన స్త్రీలతోడి కూటుషగలవాడైన, జనః=పురుషుడు-విరక్తపురుషుడనుట, యస్తాత్=ఎవనికంటె - ఏపునికంటెననుట, పరః = అన్యుడు, న=లేడో - తమస్సు చేయునప్పుడు మన్ననని గాల్గుట నెఱవలెన కృత్యములచే నట్టి వైరాగ్యమును బ్రకటించుటవలన శివునికంటె విరక్తుడునుమత్రొక్కడు లేడనిభావము, అయితే, దుర్వార...మగ్ధః-దుర్వార=వాకింపవలవికాని, న్నరబాణ=మన్నననిబాణము లనిడి, పన్నగ=సర్పములయొక్క, విష= విషముచేత - విషతుల్యమైన వ్యామోహము చేతననుట, వ్యావిధ = కొట్టువడి, మగ్ధః = మూఁగుడైన - నిశ్శృంఖలైన యనియు సర్గము, పామవిషపుకాటుచే నెట్లుమూఁగుడగునో యట్లేమహిమతూపులచేతను మూఁగుడగునుగాన మహిమతూపులు పాములుగా రూపింపఁబడియే, సర్పపక్షమున మూర్ఖులినవాడనియు, బాణపక్షమున మరులుచే మతితన్నుఁవాడనియు మూఁఢకర్జమున కర్థము గ్రాహ్యము, ఇట్టివాడైన, శేషః జనః=తక్కినజనుడు- శివుడులేప్ప డక్కినవాడనుట, కామ విడంబితాకౌ=మన్నననిచే మోసముగాఁ గల్పింపఁబడిన, విషయాకౌ=విషయములను- స్త్రీసంభోగాదులననుట, భోక్తుం=అనుభవించుటకును, మోక్తుం=విడుచుటకును, తీమః=సమర్థుడు, న=కాఁడు, శివునికిఁగలయునురాగాతిశయముగాని విరాగాతిశయముగాని లేనందున నతనివలె భోగించుటకును త్యజించుటకును జాలఁడని యర్థము. అనుటితఁ ఘటనాచతురుడైన పరమేశ్వరుఁ డొక్కడే అనురక్తలందును విరక్తలందును మిక్కిలి యుత్కృష్టుడగును. తక్కినవారందఱును ఉభయప్రస్తుతేయనిభావము. విషము మేర వ్యాపించి సామ్యులినవాడు దేనిని జేయనుగాని మాననుగాని నేరడు. కాబట్టియే మహిమతూపులను సర్పములుగా రూపించి తద్విషవ్యావిధుండై మగ్ధుడైనవానికి విషయములను భోగింపను ద్యజింపను సాధ్యముకాదని నమర్థింపఁబడినది. మన్ననబాణములను పన్నగములుగా రూపించుటచే అలం. భూపకము.

చ. కాముకులందు మే సగముఁ గాంతకు నిచ్చినశంకరుండె ని
 మ్మాములలోన బుచశరశాసనుకన్నఁ బరుండుఁ గల్గఁడు
 ద్రామమనోజగణవిషద్రస్థులు తక్కినమూఢు లోపరే
 సీమల భామిసీసుఖముఁ గేరె యజింప బరిత్యజింపఁగన్. 17

తా. శివుఁడు ప్రియురాలినే తనసగచేహము చేసికొన్నవాఁడు గాన నతఁడే
 కాముకులలో సగ్రగణ్యుఁడు. స్త్రీసంగమును మానినవాఁడతనికంటె మఱివ్యుఁడును
 లేఁడుగాన నతఁడే విరక్తులలోను ఆగ్రగణ్యుఁడు, తక్కినజనులలో మరుతూపులు నాటఁ
 గా పామువిషపు కాటులచేతంబోలె మతిదప్పి కాముఁడు కపటముగాఁ బన్నిన విష
 యములను నతనివలె ననుభవింపఁజాలరు; పరిత్యజింపఁజాలరు.

అవ. విషయములందలిదోషములు తెలిసినప్పటికిని వానిని విడు
 వకుండుటకుఁ గారణమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజానన్దాహత్త్యం పతతు శలభా దీపదహనే
 స మిహనోఽప్యజ్ఞానా ద్భృషిశయత మశ్నాతు పిశితమ్ ।
 విజానంతోఽప్యేతే నయ మిహ విపజ్జాలజటిలా
 న్మ ముఖ్యామః కామా సహహ గహనో మోహమహిమా ॥ 18

టీ. శలభః = మిశుక, దాహత్త్యం = దహించు స్వభావముకలిగియుండుటను,
 అజానన్ = తెలియనిదగుచు, దీపదహనే = దీపపునివ్వనందు, పతతు = పడుచుగాక - పడి
 నీఅగుచుగాకయునుట, సః = ఆ - ప్రసిద్ధుడు, మిహః అపి = చేపయు, అజ్ఞానాత్ = తెలి
 యమిచే - తన్ను నశింపజేయున దిది యనువివేకము లేమిచేసనుట, బడిశయతం = గాలము
 తోఁగూడిన - గాలమునఁ గ్రుచ్చబడినయనుట, పిశితం = మాంసమును, అశ్నాతు = తినును,
 గాక - ఎరయందలి లోభముచే గాలముమ్రుంగి కుత్తుకయం చడ్డుపడి చచ్చునుగాక యనుట,
 'పతన్త మాతన్త కురన్త భృన్త మిహా హతాః పశ్చాభిరేవ పశ్చ' అనున్యాయంబునం జేసి
 యీ మిహశలభము లేమటుట వానియపరాధముగాదు, అజ్ఞానముచేఁ జేయబడినదిగాన
 వానికార్యము లపరాధములు కానేరవు. అయితే, ఇహ = ఈలోకమునందు, విజాన్తః
 అపి = (ఇవి వినాశకేతువులు అని) తెలియుచున్న వారమైనను, ఏతే = ఈ, వయం =
 మనము, విష...టిలా - విషత్జాల = అపదలనమూహలచేత, జటిలా - పెనఁ
 చుకొనియున్న - విపత్తులతోఁ గూర్చబడియున్నయనుట, కామాన్ = విషయములను,
 నముఖ్యామః = విషయము. విషయములస్వరూపము తెలిసియు వానినివిడువకున్న మనదేయ
 పరాధమని భావము. విచారింపఁగా మిక్కిలిప్రబలమై మహాకారణముండుటచే మన
 కుఁగూడనపరాధము లేదనుచున్నాఁడు. మోహమహిమా = అజ్ఞానముయొక్క మహత్త్వము.

గహనా = తెలిసికొనరానిది. అహహ=అక్కటా. అనుచిరముటనాచతుర్మైన యనిద్యయొక్క విలాసమహిమచేత లోకులు విహితముకానట్టిదానిని సైతము చేయుదురు. కాబట్టి మనముపరాధమేమియు లేదని భావము.

చ. తెలియక నాశహేతు వగుకీర్తివ్రతరాసలశీలలోపలక

శీలభము చొచ్చు గాక మతి కచాలిక మీనము గాలపుంగోనం

గలపిశితంబు తా మెచుగురగాక యెఱింగియు మేము ముఖిదో

హలవనితాసుఖంబు విడినాడము మోహమహత్త్వ మెట్టిదో. 18

తా. దీపపు సెగ తన్ను నీటుగాఁ గాల్చునని తెలియమిచే మిడుత యందుఁ బడి నెడుచున్నది. ఎర గాలములోఁ గ్రుచ్చుచుడియున్న దని యెఱుంగవలె చేఁప దానిని మ్రొంగి బ్రుంగుదునడుచున్నది. ఈరెండును తెలియమిచే నిట్లుచేసినవి. కావున వీనియం దేయపరాధమును లేదు. కాని విషయములు పెక్కువిపత్తులను గలిగించునని చక్కఁగాఁ దెలిసియున్నవారమైనను వానిని విడువ వున్న మనమే సాపరాధులము. మనమును అపరాధులముకాము. ఏలన, యిది యంతయు అజ్ఞానముమొక్క మహిమ. అనుహిమ యో కట్టా ! యిట్టిదట్టి దని తెలియరాకున్నది.

అవ. అజ్ఞానమహిమయే సుఖద్రవ్యములుకానియన్నపానాది విషయములందును సుఖబుద్ధిని కలిగించుచున్న దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తృషా శుష్య త్యాస్యే పిబతి సలిలా శీతమధురం

క్షుధార్తః శాల్యన్నం కబళయతి మాంసాదికలితమ్ ।

ప్రదీప్తే కామాగ్నా సుదృఢతర మాలిఙ్గతి నధూం

ప్రతీకారం వ్యాధేః సుఖ మితి విపర్యన్యతి జనః ।

19

టీ. తృషా = దప్పిచేత, ఆస్యే=నోయ, శుష్యతి=నిండుచుండఁగా, శీతమధురం = చల్లనిదియు తాపహరము నైన, ('స్వాదు సురభి' అనుచో తీయనిదియు వాసనగలదియు నైన యనియర్థము), సలిలం=జలమును, పిబతి=త్రాగుచున్నాఁడు-ఇటు 'మధురం'అనఁగా 'శీతలీ క్రియతే తాపో యేన తన్నధురం స్పృశిత్' అన్నట్లు తాపహరమైనదనుట-లేక చక్కెర మొదలైనవానిచేఁ దీయనిదిగాఁ జేయఁబడినదనియు గ్రాహ్యము, క్షుధార్తః నన్=ఆకలిచేఁ బీడింపఁబడినవాఁ డగుచు, మాంసాదికలితమ్- మాంసాది=మాంసముమొదలైన వానితో-మాంసము నేయి పాలు పెరుగు మొదలైన వ్యంజనద్రవ్యములతో ననుట, కలితమ్=కూర్పఁబడిన, శాల్యన్నం=విషయన్నమును, కబళయతి=ముద్దగొనుచున్నాఁడు. ('క్షుధార్తః నన్ శాలీ స్క-బళయతి కాకాదివలితాన్' అనుచో, కాకాదివలితాన్ = కాయగురలు మొదలైన వ్యంజనములతోఁ గూడిన, కాలీన్ =

బియ్యమును-బియ్యపుటన్నము ననుట, తినుచున్నాఁడని యర్థము), కామాగ్నా = థాగ్ని, ప్రదీప్తేనతి = మిక్కిలివెలుగుచుండఁగా-మరులు చెలరేగఁగాననుట, ('గ్నా' అనుచో రాగ మనెడియగ్ని యనియర్థము), సుదృఢతరం=మఱింత మిగట్టిగా, పథాం = స్త్రీని, ఆలింగతి=కాఁగిలించుకొనుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి, వ్యా రోగముయొక్క-ఆఁకలిదప్పి మొదలైన బాధలయొక్క యనుట, ప్రతీకారం=వచేయుట-వానిని అన్నపానాదులచే నుపశమింపఁజేయుట, సుఖం ఇతి=సుఖము జనః = మనుష్యుఁడు, విపర్యస్యతి=తబ్బిబ్బువడుచున్నాఁడు-తలక్రిందుగాఁగ్రహించు న్నాఁడు. సుఖమునునదియే లేదు; సుఖముగా ననుభవింపఁబడున వెల్ల బాధతోలగు నట్లు తోచుచున్నచే కాని యథార్థములుగా సుఖములుగావు. అయినను జవానిని సుఖములని తప్పగా నెన్నుచున్నారని భావము.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁగ జెందినవాఁడు యథార్థుఁ డిష్టమృ
ప్రాతతభక్షమాంసకలిరతాన్నము సాపడు మక్తథాగ్నితా
పాతురుఁ డైనవాఁడు జవరాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ
రీతిని రోగశాంతికరకృత్యము భోగ మనంగఁ జెల్లునే.

తా. మనుజుఁడు దప్పిచే మొగము పఱువట్లువట్టినపుడు తీయనిచల్లనినీరు గుచున్నాఁడు. ఆఁకలి పీడించినపుడు పాలు నేయి పెరుగు మొదలైన వానితోఁగూ పరియన్నమును దినుచున్నాఁడు. మరులుగొన్నయెడల జవరాలిని బిగ్గఁ గాఁగిలికొనుచున్నాఁడు. ఇట్లు బాధకు మాటునేయుటయే సుఖమని తలక్రిందుగాఁ దలచుచున్నాఁడు. కాని నిజముగా సుఖ మెక్కడిది?

అవ. అజ్ఞాఁడు సంసారవిషయంబులందు బద్ధుడగుచున్నాఁడజ్ఞానియో సర్వసంగములను వదలి కృతకృత్యుడగుచున్నాఁడని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తుజ్గం వేత్త సుతాః సతా మభిమతాః సజ్ఞాతిగాః సంపదః
కల్యాణీ దయితా వయశ్చ నవ మి త్యజ్ఞానమూఢో జనః ।
మత్వా విశ్వ మనశ్వరం నివిశతే సంసారకారాగ్రహే
సందృశ్య క్షణభజ్జరం త దఖిలం ధన్యస్తు సన్న్వస్యతి ॥ 2

టీ. తుజ్గం = పొడువైన, వేత్త=యిల్లు, సతా=సజ్జనులకు, అభిమతాః = ఇష్టలగువారైన, సుతాః = పుత్రులు - విద్యావినయాదిగుణంబులు పడసినవారనుట, సజ్ఞాతి అతిగాః = రెక్క-నుగడచిన-రెక్క-పెట్టరాని, సంపదః=సంపత్తులు, కల్యాణీః శుభకారితీయైనదై - ఆనుకూల్యాదిగుణములతోఁ గూడినదనుట-ఇదియే 'అనుకూలా

విమలాక్షిం కులజాం కుశలాం సుశీలసంపన్నాం | పఞ్చులకారాం భార్యాం పురుషః పు
ణ్యోదయా ల్లభతే" అని చెప్పబడియున్నది. దయితా=ప్రియురాలు, నపం=క్రొత్తదై
న, వయః = వయస్సు-యౌవనమనుట, ఇతి=అని, అజ్ఞాన మూఢః=మోహముచే మతిమా
లిన-వివేకశూన్యుడైన, జనః = జనుడు, విశ్వం=సమస్తమును-యిల్లు బిడ్డలు ధనము
పెండ్లము మొదలుగాఁ గలప్రపంచము ననుట, "అనశ్వరం=శాశ్వతమైనదిగా, మత్వా=
తలచి, సంసారకారాగృహే = సంసారమనెడి చెఱసాలయందు, నివితే=మిక్కిలి
చొచ్చుచున్నాఁడు-సంసారమునందు తగులువడుచున్నాఁడు గాని అది యనర్థకరమని
తెలియఁడనుట. అతిసంకటమై మిక్కిలి నిర్బంధము కలిగించునదిగాన సంసారము కా
రాగృహముగా నిరూపింపబడినది. ధన్యస్తు = జ్ఞానియైన పుణ్యాత్ముడన్ననో, తత్ ఆ
ఖిలం = దానినంతయు-అయిల్లు మొదలైన యఖిలప్రపంచమును, త్షణభక్తురం=క్షణ
కాలములో నశించునదిగా- అనిత్యమైనదిగా ననుట, సంవృత్య = లెప్పగా కనుఁగొని,
సన్న్యసస్యతి=సన్న్యసింపుచున్నాఁడు-వానియందుఁ దగులువడఁడు గాని విరక్తుడగు
ననిభాషము. కాఁబట్టి జ్ఞానముచే సర్వానర్థములకు మూలమైన యజ్ఞానమును దొలఁగించి
కృతకృత్యత పొందవలయు నని యాశయము.

చ. పాడువులు మాడువుల్ ఘనులు శ్రీపుత్రులు పెక్కులు రమ్యసంపదల్
పడతుక చారుశీల యెలశ్రీప్రాయ మటంచు నరుండు మూఢుఁడై
కడు జగమెల్ల శాశ్వతముగఁ గొని సన్వృతిబందిలోపలం
బడు నిది మాయయంచు మతిశ్రమంతుఁడు దావిడుచుకొన ను స్తమున్.

తా. పాడువులైన మిద్దెలు మేడలను, సజ్జనులచేఁ గొనియాడఁబడిన కొడుకులను,
కొలఁది యిడరాని సంపదలను, అనుకూలపతియైన యిల్లానిని, ఎలజవ్వనమును, మతీయుం
గలప్రపంచమునంతయు నజ్ఞాని యగుజనుఁడు నిత్యముగా నమ్మి సంసారమునం దగులు
వడుచున్నాఁడు. జ్ఞానియగు పుణ్యాత్ముఁడో వానినెల్ల ననిత్యముగా గ్రహించి సన్న్య
సింపుచున్నాఁడు.

ఇది వైరాగ్యశతకమునవిషయపరిత్యాగవిడంబన యన్నది ద్వితీయదశకము.

వైరాగ్యశతకము-యాజ్ఞాదైన్యదూషణము.

అవ. విషయములు యాచనయు దానివలన దైన్యమును గలి
గించుచున్నవి. కాన విషయపరిత్యాగవిడంబనను బ్రస్తావించిన పిదప
యాజ్ఞాదైన్యమును దూషింపఁ దగును గానఁ బదిశ్లోకములచే దానిని
దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దీనా దీనముఖైః సదైవ శిశుకై రాకృష్టజీర్ణామ్బరా
క్రోశద్భిః తుధితై ర్నిరన్నవిధురా దృశ్యా న చే ద్దేహినీ ।
యాష్ణాభజ్జభయేన గద్గదగళత్రుట్ట్యద్విలీనాక్షరం
కో దేహీతి వదే త్స్వదగ్ధజరస్యాథే మనస్వీ పుమాన్ ॥ 21

టీ. దీనా=పేదరాలును, కావుననే, దీనముఖైః=విన్ననైన మొగములు గలవారు
సు- కాంతిలేని ముఖములుగలవా రనుట, దేనిచేతననగా, క్రోశద్భిః=ఏడ్చుచున్న వా
రును, ఇది దేనిచేతననగా, తుధితైః = ఆకలిగొన్నవారును, అగు, శిశుకైః= నిసువుల
చేత, సదా ఏవ=ఎప్పుడును, ఆకృష్ట జీర్ణ అమ్మరా=పట్టిలాగబడిన చినిగిన వలువగలది
యా-బిడ్డలు అన్నాదు లడుగుచు వలువనుబట్టి యీడుచుచుండుట గలది యనుట, నిశ
న్నవిధురా = అన్నములేనిదియు (కావుననే) కష్టపడుచున్నదియు, 'విధురః ప్రత్యవేతే
స్యా త్కృష్టవిల్లిప్తయోరపి' అనివిశ్వము, అగు, గేహినీ=యిల్లాలు, దృశ్యా=కనబడునది,
నచేత్=కాదేని, ('నరై ర్న విధురా దృశ్యేతచే ద్దేహినీ'అనుచో, విధురా=అన్నాదులులే
మిచే కష్టపడునట్టి, గేహినీ=యిల్లాలు, నరైః=మనుజులచేత, న దృశ్యేతచేత్=చూడబడ
దేని), మనస్వీ=ధైర్యకాలియగు, కః=ఏ, పుమాన్=పురుషుడు, యాష్ణాభజ్జభయేన-యా
ష్ణా=యాచనయొక్క, భజ్జ=చెడిపోవుటవలని, భయేన=దిగులుచేత-యాచించుట విఫల
మగునోయను వెఱపుచేననుట, గద్గద...క్షరంయథాతథా-గద్గద=డగ్గుతికగల-హీనస్వరము
గలయనుట- గద్గదశబ్దము అనుకరణశబ్దము, గళ=కుత్తుకయందు, త్రుట్ట్యత్=తునుగుచు,
కావుననే, విలీనా=లోపలనే యడంగునట్టి- ఇంచుమించుగా నుచ్చరింపబడనట్టి, అక్ష
రంయథాతథా=అక్కరములు గలుగునట్లుగా-డగ్గుతికచే నక్షరము లొక్కొక్కటియు
కొంత గొంతులోపలనే యడగి కొంత బయటికి వచ్చునట్లు అనుట, స్వదగ్ధ జరస్య, స్వ
స్వ=తనయొక్క, దగ్ధ=కాలిన-తుచ్చమైనయనుట, జరస్య=పొట్టయొక్క, అర్థే=కొఱకు-
దాని నిండించుట కొఱకు-దగ్ధశబ్దము నిర్వేదమును సూచించెడి, ఇట్లే సులేశ్వరవార్తిక
మున 'అస్య దగ్ధోదరస్యాథే కిం న కుర్వ న్నసాంప్రతప్' అని చెప్పబడినది, దేహీ-ఇతి=ఇప్పు
అని, వదేత్=చెప్పును-అట్లు ఆకటిచేతను నిసువులవలని రొదచేతను నవయుచున్న యి
ల్లాలిన జూడనియెడల మాట తొట్రువడం బాడుపొట్టకొఱకు 'దేహీ'యని ధీరుడైవ్వడు
ను యాచింపబడును. అట్టి యిల్లాలిన జూచుటవలననే యిట్టియవస్థ గలుగుచున్నది గాన
అనర్థమాలమైన యద్దాని నవశ్యము పరిత్యజింపవలయు ననిభాషము.

ఉ. ఆకొనియేడ్చు లేజిటుత శ్రి లన్నముకై తనకొంగు లాగఁ బె
ల్లాకట సోలు చుండెడునిశాంగనదుర్దశఁ జూడఁడేని యా

ఛాకలనావిభంగభయసంభృతగద్గదశూన్యకంఠుఁడై

చోకొని దేహి యం చడుగఁగ జేరునె కాలినపొట్ట కెవ్వఁడున్. 21

తా. నిరుపేదరా లగుటచే బిడ్డలకుఁ గూడువెట్టుటకు గతిలేకుండుటవలన వా రాఁ కలిగొని యేడ్చుచు మొగములువాడఁ దనచినిఁగినచీరచెఱంగుఁబట్టి యెడతెగక లాగుచుం డఁగాఁ, దాను నన్నాదులులేక నవయుచున్నయిల్లాలు కంటఁబడకుండునని ధీరుఁ డెవ్వఁ డుగాని యీపాదుపొట్టకొఱకు యాచింపఁబూని, యాచించినచో నేమియు నియ్యక యెవరు దన్నుఁ దూలనాడుదురో యనుదిగులుచేత గొంతుకలోనుండి యక్షరములు సగము వచ్చియు రాక తోట్రుపడుచుండఁ గ్రేటుకొనుచు 'దేహి' యని యడుగఁడు.

ఆవ. ఇవుడు దీనత్వమునకును అనర్థమునకు మూలమైన యుదర మును నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అభిమతమహామానగ్రన్ధిప్రభేదపటియనీ

గురుతరగుణగ్రామామౌజ్ఞజన్మటోజ్జ్వలచన్ద్రికా ।

విపులవిలసల్లజ్జావల్లీవితానకుతారికా

జతరపితరీ దుష్పూరేయం కరోతి విడమృనమ్ ॥

22

టీ. అభిమత...పటియనీ- అభిమత = (కీర్తిమొదలైనవి కలిగించున దగుటచే) ఇష్టమైనదియు, మహత్ = గొప్పదియు, మాన = అభిమానముయొక్క- తన్ను గొప్పగా నెన్నుకొనుటయొక్క, గ్రన్ధి = ముడియొక్క, ప్రభేద = విడఁదీయుటయందు, పటియనీ = మిక్కిలి సమర్థమైనదియు - ముడిని విడఁదీయుట యనఁగా పట్టులేకుండఁజేయుట - అనగా ఛేదించుట, కనుక మానముయొక్కముడిని పీడ్చునది యనఁగా మానము ను నాశముసేయునది యనిభావము, మతీయును, గురుతర...చన్ద్రికా - గురుతర = మిగుల గొప్పలైన, గుణగ్రామ = గాంభీర్వభైర్యాదిగుణగణములనెడి, అమౌజ్ఞ = తామరలకు, స్ఫుట = విశదమును, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్నదియు - విశదముగా వెలుఁగుచున్నట్టి యనుట, చన్ద్రికా = వెన్నెలయైనదియు - తామరలను వెన్నెలయెట్లో యట్లే గుణగణములను సం కోచింపఁజేయునది యనుట, విపుల...కుతారికా - విపులం యథాతథా = మిక్కిలిగా, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, లజ్జా = సిగ్గుఅనెడి, పల్లీ = తీఁగలయొక్క, వితాన = సమాహమున కు, కుతారికా = గొడ్డలియైనదియు - తీఁగలను ద్రుంచుగొడ్డలివలె సిగ్గును ద్రుంచివైచున దనుట, దుష్పూరా = పూరించుట కలవికానిదియు - ప్రతిదినమును అన్నపానాదులచే నిండించినను చాలు ననకుండున దనుట, అగు, ఇయం = ఈ, జతర పితరీ = ఉదరమనెడి వంట కుండ, విడమృనం = డిందుపడుటను - అనఁగా ఆకార్యములు సేయుట అవాఙ్యములు పలు కుట అపేయములు విడుచుట మొదలగువానిని, కరోతి = చేయుచున్నది, లేక, యాచన నను

కరింపఁ జేయుననట, యాజ్ఞాదైన్యమును మనల నభినయింపఁ జేయుచున్నదని భావము. ఇంతకంటె దైన్యమును గలిగినది మఱొక్కటిలేదని యాశయము. అలం. రూపకము.

తా. మానగ్రంథివిభేదనక్షమము శుంభధైర్యగాంభీర్యము

ఖ్యానేకప్రియసద్గుణాంబుజసమనాశహజ్యోత్స్న లజ్జాలతా
హానిస్సారకుతారధార జతరంభ బన్నట్టిపెన్నాన యా
రా నిండా రదు దైన్యవృత్త్యభినయప్రాగల్భ్యముం జూపుచున్.

తా. ఈయుదరమను నెనరుకుండ మిక్కిలియు నిష్టమై విడువరానట్టి పెనుమాన మునుగూడఁ దూలునట్లు చేయుచున్నది. మిక్కిలి గొప్పలైనగుణములనెల్ల, వెన్నెలఁ దా మరలనుంబోలె, సంకోచింపఁజేయున్నది. మిక్కిలివిలసిల్లు లజ్జను, గొడ్డలి తీఁగను ద్రుంచు నట్లు, ద్రుంచుచున్నది. ఎంత నిండించినను నిండదు. మఱి యాచన సేయించి దీనత్వము కలి గించుచున్నది.

అవ. మానియైనవానికి బంధువులకడ యాచించుటకంటె మఱొక చోట బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట మేలనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పుణ్యే గ్రామే వనేవా మహతి సితపటచ్ఛన్నపాలీం కపాలీ

మాదాయ న్యాయగర్భద్విజహతహుతభగ్ధామధూమోపకణ్ఠే ।

ద్వారం ద్వారం ప్రవిష్టో వర ముదరదరీపూరణాయ త్సుధారో

మానీ ప్రాణైః సనాథో న పున రనుదినం తుల్యకుల్యేషు దీనః ॥ 23

టీ. న్యాయ...కణ్ఠే-న్యాయగర్భం యథాతథా = మీమాంసాశాస్త్రమునం జెప్పఁ బడిన విధానములు లోపలఁ గలుగునట్లుగా-లేక, న్యాయములు లోపల గలవారైన అని ద్వి జశబ్దమునకు విశేషణము- స్వరప్రకారమున మంత్రములను బఠించునట్టివారైన యనుట, ద్విజః=బ్రాహ్మణులచేత, హుతః=వేల్పుబడిన, హుతభుక్=అగ్ని హోత్రములయొక్క, ధూ మః=పొగచే, ధూమః=నలుపుమించినయెఱుపుగల, ఉపకణ్ఠే=సమీపప్రదేశముగల, పుణ్యే గ్రామే=పవిత్రమైన యొక గ్రామమందుఁగాని-అగ్రహారమందుఁగాని యనుట, మహతి వనే=గొప్పయడవియందుఁగాని- అడవియందును వానప్రస్థాదు బుండుటచే నందుఁగాని యనుట, సిత...పాలీం-సితః=తెల్లని, పటః=గుడ్డచే, ఛన్నః=కప్పబడిన, పాలీం=ఓరలుగల- ఇతరులదప్పికిఁ దెలియకుండునట్లు గుడ్డతోఁగప్పబడిన యనుట - ఇట్లు గప్పట విశిష్టా చారమని తెలియునది, కపాలీం = బిచ్చపుమాయుడును, ఆదాయః=కొని, త్సుధారైః= ఆఁకటిచేఁ బీడింపబడిన, మానీ=మానముగల పురుషుఁడు, ఉదర...పూరణాయ-ఉదర దరీ=పొట్టును నెడిగుహను, పూరణాయ=నిండించుటకొఱకు, ద్వారం ద్వారం=గృహముల

యొక్కయిండ్ల కడప కడపను, ప్రవిప్లవః చోచ్చినవాడై, ప్రాణైః సహాధః చేత్ = ప్రాణములతోఁ గూడినవాడగు నేని - ఇంటింట బిచ్చ మెత్తితిని బ్రతుకు నేని, వరం = కొంతమేలు. పునః = అయితే, అచుషిం = స్రవించినమును, తుల్యమర్థేషు = సమానకులజాలయందు - తననుసమానకులజనితులైనవాఁడనుచు, దీనః = దీనుఁడగు నేని - వాఁడు విన్నవనముతో బ్రతుకు నేని, న = మేలుకాదు. ('మానీ ప్రాణీనధన్యోనపునః' అనుపాఠమున - ఇంటింటనట్లుబిచ్చ మెత్తమానవంతుఁడైన ప్రాణియగువాఁడే ధన్యుఁడు. తనసమానకులజాలైనవారినడుమ తక్కువపాటుతో దీనుఁడైయుండి బ్రతుకువాఁడు ధన్యుఁడుగాఁడని యర్థము), బంధువులనడుమ యాచించినీచముగా బ్రతుకుటకంటె మఱియొకచో నింటింట బిచ్చ మెత్తిబ్రతుకుట మేలనిభావము. 'న బద్ధమధ్యే ధనహీనజీవనమ్; ధనములేక బంధువులనడుమ బ్రతుకరాదు' అనువచనమిటయాహ్యము. అయినను 'త్యజన్త్యనూకౌ శర్తవః మానినో వరం త్యజన్తి న త్యేకమయాచితప్రతప్నః; మానవంతులు ప్రాణములను సుఖమునైన మేలుగావిడుతురుగాని యాచింపకుండునట్లు తాము చేసికొన్నవ్రతము నొకటినిమాత్రము విడువరు' అన్నట్లు మానులకు నెప్పుడు యాచింపకుండుటయే ముఖ్యవ్రతమయ్యును, మిక్కిలి యాచకటిపెల్లచే నొకవేళ యాచింపఁ బూనిరేని యప్పుడు పరిచితముకాని యొకానొకచోట శ్రోత్రియులగృహములందుఁ గపాలంబున బిచ్చ మెత్తికడుపుఁబ్రోచుకొనఁదగునుగాని ప్రాణనంకటము గలిగినను బంధుజనులయాచించి బ్రతుకుట యతినీచముగాన వారికి దగదు అని గూఢాభిసంధి.

చ. అవనినురావలీహుతహురతాశనకోమలధూమధూమలా

ప్రవిశదవాటియందు వనరభాగమునందుఁ గపాలపాణి యై

భవనములందు భిక్షుగొని ర ప్రాణముదాల్చుట కొంతమేలు బాం

ధవులను జేరి వేడికడు ర దైన్యముఁ జెందుటకంటె మానికీన్. 28

తా. స్వరప్రకారమున బ్రాహ్మణులు మంత్రములు పఠించుచు వేల్చునగ్నిహోత్రములనుండి వెడలుపొగలచే నలుపుమించిన యెఱుపుపన్నె గాంచిన చుట్టుఁబట్లు గలిగిన యొక పుణ్యగ్రామమునఁగాని గొప్ప యడవిని గాని తెలిగడ్డకప్పిన యొక్కతిరిపపుమూడుడు గొని యాచకలిగొన్నప్పుడు పెనుకడుపుఁబ్రోచికొనుటకై యిల్లిదిదిగి తిరిప మెత్తి బ్రతుకుట మానవంతునికే గొంతమేలుగాని ప్రతిదినము తననరియగు కులజాలనడుమ యాచించుచు దీనవృత్తినుండుట యెంతయు మేలుగాదు.

అవ. ఈ యాచనకంటె మేలైనగతి మఱి వేఱొకటి లేదా యని వితర్కించుచు నట్లుండఁగా నిదియేల యని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజ్జాతరజ్జహీమశీకరశీతలాని

విద్యాధరాధ్యుషితఛారుశిలాతలాని ।

స్థానాని కిరీ హిమవతః ప్రళయం గతాని

యత్సావమానపరపిణ్డతా మనుష్యాః ॥

టీ. గడ్డా... శీతలాని- గడ్డాతరజ్జు=గంగానదియలలయొక్క, హిమ=చల్లని, శీకర=తుంపురులచేత, శీతలాని=చల్లనై నవియు, విద్యా... తలాని-విద్యాధర=విద్యాధరుల నెడి దేవయోనివిశేషులచేత, అధ్యుషితాని = అధిష్ఠింపబడిన, చారు=రమ్యములైన, శిలా తలాని = తాతిప్రదేశములు గలదియు- ఈ రెండువిశేషణములచేతనే పరమపవిత్రమయి నదని నూచితము, అగు, హిమవతః=మంచుకొండయొక్క, స్థానాని=ప్రాంతప్రదేశములు, ప్రళయం = నాశమును, గతాని కిం=పొందినవాయేమి. కింశబ్ద మిట వితర్కమును దెలుపును. హిమాలయస్థానములు నశింపకుండగా నవి నశించినా యని యేల వితర్కింప వలసె ననఁగాఁ జెప్పవచ్చును. యత్ = ఎందుచేత, మనుష్యాః=మనుజులు, సావ... రతాః- సావమాన=అవమానముతోఁ గూడిన-తిరస్కార పూర్వకముగా, పెట్టంబడు, పరపిండ = ఇతరులు కూల్లయందు, రతాః=ఆసక్తుల, అందుచేత నవి నశించినవా యని వితర్కమనుట. హిమగిరి స్థానములు నశింపకుండునని జను లిట్లు కష్టపడి యాచించి బ్రతు కువాడు గానేరదు. అవి నశించుటంబట్టి యిట్టి కష్టదశపాలెరని తలఁచి యీవితర్కము కలిగెనని వాక్యార్థము. యాచ్ఛయనెడి పాడుపిశాచమునెత్తని పిడుగువైచి పర్వతపరి సరంబుల సుఖముగా వసించుదగునని నూచితము.

తే. పూతగంగోర్షి శీకరశీతలములు

లలితవిద్యాధరాధ్యశీలాతలములు

హిమగిరిస్థానములు నశియించె నొక్కొ

నరులు నిందితపరపిండశీనిరతు లగుట.

24

తా. పరు లవమానపూర్వకముగాఁ బెట్టు పిండమును దినుటకంటె, గంగయలల చల్లని చల్లనితుంపురులచేఁ జల్లనై విద్యాధరులు విహరించు మనోహరశిలాప్రదేశములు గలిగి వెలయు హిమాలయమునందలి ప్రదేశములందు సుఖముగా వసించి కాలముపుచ్చుట మనుష్యులకు మిక్కిలి శ్రేయము.

అవ. ఇప్పు డింతకంటె వేటొకజీవనోపాయములేదా యని విత్ కించుచు నట్లుండగా నిది యేల యని దీనిని దూషించుచున్నాఁడు.

కొ॥ కిం కన్దాః కన్దరేభ్యః ప్రళయ ముపగతా నిర్హరా వా గిరిభ్యః

ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః సరసఫలభృతో వల్కలిన్యశ్చ శాఖాః ।

వీక్ష్యంతే యన్తుఖాని ప్రసభ మపగతప్రశ్రయాణాం ఖలానాం

దుఃఖోపాత్పల్బని తస్యయవనవశాన ర్నితభ్రూలతాని ॥

25

టీ. కన్దరేభ్యః = గుహలవలననుండి, కన్దా=గడ్డలు - కందమూలఫలదులనుట - అకలిని బోగొట్టఁజాలినపదార్థమునిభావము, ప్రశయం=నాశమును - మొలవకయుండుగుటను, ఉపగతాః=పొందినవాయేమి. ఇచ్చి కింతయు వితర్కముచేయు. గిరిభ్యః=కొంగలనుండి, నిష్ఠాః=సెలయేర్చుచున్న బోగొట్టఁజాలునవియుగాట, కింవా ప్రశయము : తా=నశించినవాయేమి - డీనినట్లే మీచొల్ల గ్రహించుకొనునది. తరుభ్యః=చెట్లనుండి, సరసఫలభృతః = మాధుర్యరసముతో గూడినపండ్లను బాలునవియు, వల్కలిన్యః=నారచీరలుగలవియు, అగు, కాఘాః=కొమ్మలు, ప్రధ్వస్తావా=నశించినవాయేమి. 'సరసఫలభృతః' 'వల్కలిన్యః'అను రెండువిశేషణములచేత మంచిభోజ్యవస్తువులతో నిండియుండుటయు కట్టుపుట్టుములు గలిగియుండుటయు సూచితములు. ఇట్లు కందమూలాదులెల్ల నుండఁగా అవిలేవా యని వితర్కింపనేల యుండఁగా జెప్పచున్నాడు. యత్=దేనివలన, ప్రసభంయథాతథా=మిక్కిలియు, అపగతప్రక్రయాజాం=పోయినవినయము గలవారగు-వినయశూన్యులనుట, ఖలానాం=దుర్జనులయొక్క - దుష్టప్రభువులయొక్క యనుట, దుఃఖ...లతాని-దుఃఖ=కష్టముచే, ఉపార్త=పొందఁబడిన, అల్ప=కొంచెమైన, విత్త=ధనమువలనగలిగిన, స్తయ=గర్వమునెడి, పవన=గాలియొక్క, వత=అధీనతచేత, ఆనర్తిత=అడింపఁబడిన, భూలతానాం=తీగలనంటి కమబోమలుగల - భూవికారములు గలిగినట్టియనుట, ముఖాని = మొగములు, పిత్త్యస్తే = చూడఁబడుచున్నవో - యాచకజనులచేత నని శేషము, అందుచేతనే కందమూలాదులు కందరాదులందు లేవా యని వితర్కింపఁబడెనని భావము. అకలిదప్పలకుఁ గట్టుకొనుటకు కందమూలఫలనిర్దురవల్కలాదులు కందరాదులందు వలయునంత యుండఁగా నొకరినియాచింపక నావస్తువులతో గౌరవముగాను సుఖముగాను కడుపుఁబ్రోచుకొనక దుష్టప్రభువులఁగొలిచి జనులు గవ్వపడుచున్నారు. వారు కవ్వపడుటంజూచి కందమూలాదులుగల గిరికందరాదులు లేవా యని యిట్లు వితర్కింపవలసివచ్చినదికాని మఱేమికాదనిభావము. వినయశూన్యులగు దుష్టప్రభువులఁగొలుచుట మిక్కిలి నీచమును కాస్త్రానిపిద్ధము నగునుగాన యట్టికొలుపుచే బ్రదుకుట దగదని యభినంది. 'స్తయపవన' 'భూలతా'అనుచోట్ల ఉపమాయాచకములు రెండును గూడునుగాన సందేహానంతరము.

మ. ఇలఁ గందంబులు మూలముల్ మడిసెనో కయేల్లంకెనో కొండలకా
ఫలముల్ నారలు వృక్షశాఖలయెడం కబాడయ్యెనో చూడఁగే

వలదుకిఖాప్తమితార్థగర్వపవనవ్యానర్తితభూలన

తలభూపాన్యము లర్థి జూచెదరు భ్రాంతతన్వాంతులై యాచకుల్.

తా. అకలిదీర్చుటకు గుహలందుఁ గందమూలములును, దప్పిబోగొట్టుటకుఁ గొండలందు సెలయేర్చుట, ఇట్లుగా నెవలకును జెట్లయందుఁ దియ్యవిపండ్లును, పండ్లుగఁగ్గకొ

నుటకు వానియందేనారలును, వలయునంతయుండఁగా వానితోఁగుఱుముగాఁ గడుపుఁ బ్రోచుకొనవచ్చునుగాని, కష్టపడి యొక్కింతధనమార్జించినంతనే మరియదతెప్పి గర్వమెచ్చి బాప లెగాదిగఁగ్రిప్పు దుష్టులమొగములు చూచుచు వారిని గొలుచుట మిక్కిలితగదు.

అవ. యాచకులు ఖలులమఱుములు చూచుచుఁ గొలుచుచున్నారని మున్ను వారియెడఁ దాను సూచించిననింద నిపుడు ప్రకటముగాఁ దెలుపుటకై, దుష్టప్రభువును జిరకాలము గొలిచి వేసరినయొకానొకఁడు చెప్పమాటలను నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పుణ్యైర్హులఫలైః ప్రియే ప్రణయినీ వృత్తిం కురు మ్వాధునా

భూశయ్యానవవల్కులై రకరుణై రుత్తిష్ఠ యాప్నో వనమ్ ।

క్షుద్రాణా మవివేకమూఢమనసాం య త్రేశ్వరాణాం సదా

విత్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే ॥

26.

టీ. ప్రియే=ప్రియవస్తువునందు, ప్రణయినీ=ఆశగలిగియున్న -కొరిసదానిని నొడఁ గూర్చుకొన్నట్టి దానవైన, (త్వం=నీవు), పుణ్యైః=పవిత్రములైన, మూలఫలైః=వేళ్లచేతను పండ్లచేతను, అకరుణైః=దయలేని-కఠినయనుట, భూశయ్యానవవల్కులైః=భూశయ్యచేతను క్రొత్తనారచీరలచేతను-భూమియే శయ్యగాఁబయండియు క్రొత్తనారలనే వలువలుగాఁ గట్టికొనియుననుట, వృత్తిం=బ్రతుకును, అఘనా=యిష్టము, కురుష్వ=చేసికొనుము. ఇఁక వేళ్లు పండ్లు దిని పుడమిచే పండుకొని నారలేకట్టుకొని బ్రతుకునట్లు పూను మనుట, (భూశయ్యాం నవపల్లవై రకృపణైః అనుచో, అకృపణైః=వాడనట్టి, నవపల్లవైః=క్రొత్తచిగుళ్లచేత, భూశయ్యాం=భూమియందలిపడుకను, కురుష్వ=కావించుకొనుము అనియర్థము), ఇట్లు బ్రతుకుటకై, ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము, వనం=అడవికి, యావః=ఇరువురును బోవుదము. ఇచటనుండి నీరులను గొలిచి కుచ్చితపుబ్రదుకు బ్రదుకక యడవికిఁబోవుదము రమ్మనుట. అట్లచటికిఁబోవుటవలని ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. యత్ర=ఏయడవియందు- ఆయడవియందనుట, క్షుద్రాణాం=నీచులైనవారను, అవివేకమూఢమనసాం=వివేకములేమిచే తెలివిమాలిన మనస్సుగలవారను, సదా=ఎప్పుడును, విత్త...గిరాం=విత్తవ్యాధి=ధనమునెడి రోగముచేత, కలిగిన, వికార = విపరీతభావముచేత, విహ్వల=వికలమైన-స్పష్టముకాని, గిరాం = పలుకులుగలవారను, అగు, ఈశ్వరాణాం=యేలికయొక్క-ప్రభువులయొక్క, నామ అపి=చేరుకూడ, నశ్రూయతే=వినఁబడదో-వారిపేరే వినఁబడదేని వారిదర్శనసేవనాదు లెక్కడివనిభావము. ధనమదాంధు లైనవారివలన మర్కములు దూఱు నాడుమాటలు విఘటకంటె కాఱడవియందు నాకు లభియలు తిని బ్రదుకుట యత్తము

మనిభావము. ఐహికాముష్మిక ఫలలేశమును గలిగింపనినీచులఁ గొలుచుటమాని సకలశ్రేయంబుల నొడఁగూర్చుననంబునకుఁ బోవు; వనవాసము కర్తవ్యమని యాశయములు.

చ. ప్రవిమలకందమూలఫలశ్రవం క్తుల జీవికఁ జేయు ముర్వివై
నవనవపల్లవంబుల నోనర్పము పానుపు లెమ్ము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దృఢద్రవిణామయదుర్వికారగౌ
రవవికలోక్తు లై మెలఁగురరాజులపేరును జెప్పఁ డెవ్వఁడున్. 26

తా. ఓసీ! నీచులఁ గొలిచి బ్రతుకరాచనుకొరిక నెఱవేర్చుకొనఁదలచితేవేని, యిది మొదలుగా కందమూలాదులు దిని పుడమియై పడుకఁగాఁ బరుండి నారలు పలువలుగాఁ గట్టుకొని బ్రతుకు జరుపఁ జూడుము. లెమ్ము. అందులకై మనయిరువుర మడవికే పోవలయు. ఏలన, నడవియందు, మతి తెలివిమాలి ధనమదముచే తాఱుమాఱుగ నోరికొలఁదులాడు నీచ ప్రభువుల పేరైనను వినరాదు గాన నీకోరినట్లు నారితోడి కూడికయే మనకుఁ గలుగదు.

అవ. బ్రతుకుటకు వలయుసాధనములెల్ల మితిగాని యడ్డుగాని లేక సమృద్ధముగా నుండఁగా కృపణుఁడు తనకార్పణ్యమును విడువక యొరులయొచ్చించుదైనన్యముచేఁ గుందుచున్నాఁడే. ఏమిచేయవచ్చు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఫలం స్వేచ్ఛాల్భ్యం ప్రతివన మభేదం షీతిరుహం

పయః స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యనరితామ్ ।

మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ

సహస్రై సన్తాపం తదపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః ॥

27

టీ. ప్రతివనం=ఒక్కొక్కయడవియందును - ఒక్కచోటనే కాదనుట, అభేదం యథాతథా=అనాయాసముగా, స్వేచ్ఛాల్భ్యం=తనయిచ్చచే దొరకఁదగినవి - తానేసాం తముగాఁ బడయవచ్చును; ఒకరినిగొని పడయనక్కఱలేదనుట, షీతిరుహం=చెట్లయొక్క - అరఁటి మామిడి పనన మొదలైనఫలవృక్షములయొక్క, ఫలం=పండు, ఉన్నదనిశేషము - కడుపునిండించుటకుఁ జాలినన్ని యున్నవనిభావము. స్థానేస్థానే=ఒక్కొక్కచోటను, శిశిరమధురం=చల్లనై తాపముఁ బోఁగొట్టునట్టిదగు, పుణ్యనరితాం=గంగాగోదావరిమొదలైన పవిత్రనదులయొక్క, పయః=తీర్థము, అస్తి=ఉన్నదనిశేషము - నరిత్తులకు 'పుణ్య' అనువిశేషణముచే స్నానపానములపలన బాహ్యభ్యంతరకాలువ్యములనుదోలఁగించి తృప్త నుపశమింపఁ జేయుననై యున్నవని భావము. కాస్త్రములు 'పరోపకారాయ ఫలన్తి పృక్షాః పరోపకారాయ హాన్తి నవ్యః' అని వృక్షములకును నదులకుఁజెల్లీపరోపకారవృత్తి

యిటునూచితము. సులలితలతాపల్లవమయీ - సులలిత=మిక్కిలికోమలములైన, లతాపల్లవ=తీగలయాకులచేత, మయీ=ప్రచురమైనదియు, కావుననే, మృదుస్పర్శా=మెత్తనితాకుడుగలదియు-అంటుటకు మృదువైనదియు, అగు, శయ్యా=పడుక, ఉన్నదనిశేషము-సుఖముగా నిదురించుటకుఁ దగినదైయున్నదనిభాషము. తదపి=అయినను, ధనివాం=ధనవంతులయొక్క, ద్వార=మోసలయందు, కృపణాః=ధనపరాయణులైనవారు, సన్తాపం=వారలనుగొలుచుట యనుపర్తియందు మొనలైనవానివలని కొందలపాటును, సహజే=ఓర్పుకొనియెదరు. వా రిట్టినిచులైయుండఁగా ఇంక వారిమేలుగోరి మేమేమిచేయవచ్చుననియర్థము. ఏఫలమునుగలిగింపనిదై, బలవదనివృథవరంపరలఁ గూర్చుచు, దురంతనతాపముంజేయుచు, నతికారపణ్యముపుట్టించుచు, కీర్తిప్రతిష్ఠాభంజకమైన యాదువృప్రభుసేవనమాని నకలశ్రేయస్సంపాదనమైన వనవాసజీవనమే చేయందగునని * తాత్పర్యము.

చ. కలవు పచేళిమంబు లయి ర కానలలోపలఁ బండ్లు మ్రోఁకులం
గలవు పవిత్రవాహినులఁ ర గమ్మనిశీతలవారిపూరముల్
గలవు చివుళ్లపాన్పు లవి ర గైకొననేరక దీను లై ధనా
ధ్యులగవని వనించి నరుల్ లోలి సహింతురు తీవ్రతాపమున్. 27

తా. ఒక్కొక్కయడవియందును జెట్లలోనిపండ్లు కడుపునకుఁ జాలినన్ని సుఖముగా దొరకుచున్నవి. ఎడఁడ నొక్కొక్కచోటఁ బుణ్యనదులందు చల్లనితీయ్యనినీరు దాపముఁ బోఁగొట్టుట కున్నది. తీగెలలేఁజిగుళ్లచేతైన మెత్తనిపెజ్జయు సుఖముగా నిదురించుటకుఁ గలిగియున్నది. ఇట్లన్నియుండియు ద్రవ్యాకాపరు లగునీమలు ధనవంతులయిండ్ల మొగసాలకడఁ గొలుపుగాలిచి కష్టపడియెదరు. ఏమాళ్లర్యము!

అవ. విరక్తుఁడై సమాధి నధిగమించినయొకఁడు మున్ను ధనాధ్యులఁ గొలుచుచు విషయలంపటుఁడై యున్నకాలమందు దినములుపుచ్చినరీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యే వర్ధంతే ధనపతిపురః ప్రార్థనాదుఃఖభాజో
యే చాల్పత్వం దధతి విషయాక్షేపపర్యస్తబుధ్ధేః ।

* ఇదియే 'చీరాణి కిం పథి న స్థి దిశ్చ ని భిక్షా, నోవాక్ష్మి' పాఠభృతఃసరితో ౭ పృథుమ్యన్, శుద్ధాగృహాః కిము న స్థి మహామభావా, యస్తా దృష్టి యతయో ధనదుర్త దాస్యాన్; దారియందువలులులేవా; బిచ్చములుపెట్టరా; పండ్లుగలచెట్టులేవా; నదులుకూడ నెండిపోయినవా; నిర్మలములైన యిండ్లులేవా; మహాత్ములులేరా; యకులు, ద్రవ్యములేమితి కన్నుగాననివారిని గొలువనేల' అని భాగవతమునను జెప్పబడినది.

తేమా మస్తఃస్ఫురితహాసితం వాసరాణాం స్తరేయం

ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుమారగ్రావశయానిషణ్ణః ||

28

టీ. ధనపతిపురం - ధనపతి = ధనాశ్రయః దైవవానియొక్క, పురః = మ్రోల, ప్రార్థనా దుఃఖభాసః = యాష్టాదైన్యమును బొందినవానికి, యే = ఏవి - ఏదినములనుట, వర్ధనే = పెరుగుచున్నచో - దీర్ఘములుగావండుచో - ధనవంతులగు గొలుచుకవ్వముంబట్టి దినములు గడవరాక దీర్ఘములుగాఁ దోచుచున్నందున, విషయా... బుద్ధేః - విషయ = విషయభాగములయొక్క, ఆక్షేప = ఆకర్షణమువలన, పర్యస్త = వ్యాకలమైన, బుద్ధేః = బుద్ధిగలవానికిని - విషయసుఖానుభవములందు దుగ్మదైచోక్తి బుద్ధి పడఁబడియున్నవానికినుట, యేచ = ఏదినములు, అల్పత్వం = కలుచుదలమును - కలుచుగాఁ దోచుటను, దధతి = తాల్చుచున్నచో, తేమాం వాసరాణాం = ఆదినములను, శిఖరి... నిషణ్ణః - శిఖరి = కొండయొక్క, కుమార = గుహయందలి, గ్రావ = తాయెయనెడి, శయా = పడుకయందు, నిషణ్ణఃసన్ = కూర్చున్నవాడనై, ధ్యానచ్ఛేదే = ధ్యానమును వీడిన క్షణ - ధ్యానమును నిలిపియున్న వృత్తానములందనుట, శేక - ధ్యానముయొక్క కడపేట, అస్తఃస్ఫురితహాసితయథాతథా = లోపలనే స్ఫురించినట్టి నగవుగలుగునట్లుగా - లోపలనే నవ్వుకొనుచుననుట, స్తరేయం = తలంచుకొనుచున్నాను. ఇప్పుడు నేనువిషయాలపటుడనై దినములు గడపుచున్నాను. ఇంక నీవృరానుగ్రహమువలన దీనిని విడిచి యొకకొండగుహకుఁ బని యందలితాతిపై కూర్చుండి ధ్యానసమాధి నొందువాడనగుదునేని యపుడు ధ్యానమును చేసి తీటుపాటుగ లిగినకాలమందుఁ గాని ధ్యానముచేయుచు నడుమనడుమ తెఱపిగానుండు కాలమందుఁ గాని యిప్పుడు నేనుజరుపుచున్న యివిషయానుభవపుత్తిని మనస్సులోనే నవ్వుకొనుచుఁ దలంచుకొందును. ఇట్టివిషయసుఖమును దలఁపునకు తెచ్చునట్టిదైన 'సద్భూతాః పృథ్విచింతాద్యాః స్తృతిబీజస్యబోధకాః' అన్నట్లు కంటికిఁ గాని మనస్సునకుఁ గాని తగిలినట్లయిన నష్ట దీయనుభవించుచున్నవి నాకలఁపునకు వచ్చును. నేను వీనిని దలంచి లోపలనే నవ్వుకొందునని భావము.

చ. ధనపతిమ్రోల నిల్చి కడు ర్దైన్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో

ఘనవిషయాభిలాష మతిరగల్పనమీఱిననీచు లెవ్వరో

మొనయుచు వారిదుష్టదినముల్ మది నవ్వి తలంతు నాత్మచిం

తనముతుదిన్ గుహంతరమునన్ రుచిరోపలతల్పశాయి నై. 28

తా. నేను, దైవానుగ్రహంబున విరక్తి గుదిరి యొకకొండకేగి యందలిగుహయందలితాతిపైజ్జపెఁగుర్చుండి, ధ్యానసమాధి నొందువాడనగుదునేని యిపుడు ధనవంతులమ్రోలయావించి కవ్వముగాబ్రతుకుచోఁ గడునై దీర్ఘములుగాఁ దోచుదినములును, విషయానుభవములందు దగిలి మతి పడఁబడ చోక్తియున్నప్పుడు కడుఁగుఱుచగా సాగుదినములును

నపుడు సమాధితీతీయున్న కాలమునందు దలఁచునకువచ్చెనేని 'ఇనీ ఎట్లాదినములుగడపితిమి!' అని వింతయు వెఱటును బిరిగొన లోలోన నవ్వుకొందును.

అవ. తృష్ణ యెంతకును నుడుగదుగాన దానికొఱకై యాచించి దీనతను బొందనేల యనుచున్నాడు.

శ్లో॥ యే సంతోషనిరస్తరప్రముదితా స్తేషాం న భిన్నా ముదో

యే త్వన్యే ధనలుబ్ధసంక్కులధియ స్తేషాం న తృష్ణా హతా ।

ఇత్థం కన్య కృతే కృతః స విధినా తాదృక్పదం సంపదాం

స్వాత్మన్యేవ సమాప్తహేమమహిమా మేరు ర్నమే రోచతే॥ 29

టీ. యే=ఎవరు, సంతోష...ముదితాః - సంతోష=(దైవికముగా లభించినవస్తువులచేఁ గలుగుమనోవిలాసమైన) సంతోషముచేత, నిరస్తర=ఎడతెగకుండునట్లు, ప్రముదితాః=మిక్కిలి తుప్పులగుదురో - తృపుల్లె యుందురో యనుట, 'స్తేషాం=వారికి, ముదః=ఆనందములు, న భిన్నాః=వెప్పేఱై చెడినవికావు-అయితే పయింబయి వర్ధిల్లునవే యగుననుట, అన్యే=ఇతరులైన, యే=ఎవరు, ధన...ధియః-ధన=ద్రవ్యమునందు, లుబ్ధ=లోభము గలదియు - హేరానగలదియనుట, కావున సే,సంక్కుల=వ్యాకులమైనదియు, నగు, ధియః=బుద్ధిగలవారో, 'స్తేషాం=వారికి, తృష్ణా=విషయస్పృహ, న హతా=నశించినదికాదు -ఉడిగినది కాదనుట, ధనలోభమును కొలఁదిలేదుగాన నెంతకు నుడుగదనిభావము, ఇత్థం=ఇట్లు-విషయము లిట్లుండఁగా ననుట, సంపదాం=రత్నాదినమృద్ధులకు, తాదృక్=అటువంటి - వర్ణింప నలవికాని యనుట, పదం=స్థానమైనదియు, స్వాత్మనివేష=తనయందే, సమాప్తహేమమహిమా - సమాప్త=పర్యవసించిన-తనకొఱకే యుపయోగించునదై పరోపకారముకొఱకుఁ గానట్టియనుట, హేమ=బంగారముయొక్క, మహిమా=సంపత్తిగలదియు - తనబంగారపుపెంపు తనకేగాని యితరులకుపయోగింపనిదిగాఁగలయట్టియనుట, సః మేరుః=ప్రసిద్ధమైన బంగారుకొండ, బ్రహ్మణా=బ్రహ్మచేత, కన్యకృతే=ఎవనికొఱకు, కృతః=నిర్మించబడినది - నిత్యసంతోషతృపులు ధనలోభదుఃఖితులు అని యిరు తెగల పురుషులుగలరు. అందు నిత్యసంతోషులకేవేలయుండదుగాన వారికి మేరు వక్కఱలేదు. ధనలుబ్ధులకు లక్ష మేరువులైననుజాలవుగాన వారికి నొక మేరువు ఉపయుక్తముకాదు. ఇట్లు ఇరు దెగలవారికి నుపయుక్తముగానిదై యున్న మేరువును అట్టివర్ణనాతీతరత్నాదినమృద్ధులతో స్వర్ణమయముగా బ్రహ్మ మతీయెవ్వరికొఱకు సృజించెనో యనియర్థము. అదియెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే దానిని బ్రహ్మనిర్మించుట వ్యర్థమే యనిభావము. కాఁబట్టి, 'మే=నాకు, న రోచతే=రుచింపదు - మేరువును నిర్మించుట నాకు నమృతముగాదనుట. మేరువునంత ధనరాసులు దొరకినను తృష్ణాధనపితాచికి : సంతోషముకలుగదు గావున నదికలిగించు యాత్నాదై

న్యవిభ్రమమును దత్తవిచారముచే నిరసించి సంతుష్టాంతరంగులై యాయుష్షంతట బుండ వలయునని యాశయము.

మ. వరసంతోషనిరంతరప్రముదితుల్ శ్రీ వర్ణింప నెవ్వారు ని
ర్భరముల్ వారికి మోదముల్ కనకలుభ్యస్వాంతు లౌవారికిఁ
విరతిం బొందదు తృప్త యెవ్వనికిఁ గాఁవింపంబడెన్ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్సధృతలశ్రీకంబు నా కీప్తమే.

29

తా. దైవికముగా నేమి దొరికిన సంతతితో సంతుష్టులై తృప్తినిందియుండుపురుషులకు నానంద మెట్లునుజెడక పెరుగుచునే యుండును. ద్రవ్యమునందుఁ బేరాననింది కుందు చున్నవారికి తృప్తయెట్లు నుడుగకయేయుండును. నిత్యసంతుష్టులకు మేరువునందు నశేతుకలుగదు. ధనబుట్టులకు మేరువునుజాలదు. ఇట్లుగుటంజేసి మేరువునందలి బంగారునులు దానికొఱకేకానిమఱివ్వరికి నుపకరింపనివయ్యె. ఇట్టిమేరువును గొలఁదియుండరానట్టి రత్నాది సంపదలతో బ్రహ్మాన్నించుట యెవ్వనికి నుపకరింపమిచే వృద్ధమేయగునుగాన నాకును సమృతముకాదయ్యె.

అవ. యాచింపరాదన్నచో నికజీవించుటయెట్లు? అని యాశంకించి నవాఁడై జీవించునుపాయమును దానివరికరములతోఁ దెలుపుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాహార మదైన్య మప్రతిముఖం భీతిచ్ఛిదం సర్వదా

దుర్మాత్సర్యమదాభిమానమథనం దుఃఖౌఘవిధ్వంసనమ్ ।

సర్వత్రాన్యహ మప్రయత్నసులభం సాధుప్రియం పావనం

శమోఽస్య సత్ర మవార్య మక్షయనిధిం శంసన్తి యోగీశ్వరాః ॥ 30

టీ. యోగీశ్వరాః=పరమార్థతత్త్వజ్ఞులైనమహాయోగులు, భిక్షాహారం = బిచ్చమే యాహారముగాఁగలదియు - యాచింపవలయు దైన్యములేక 'దేహి' యన్నప్రసాద మంచి గృహస్థులు బహుమానపూర్వకముగాఁ బెట్టునట్టి బిచ్చమును భుజించుటగలది యనుట, కాఁబట్టియే, అదైన్యం=దీనత్వములేనిదియు, అప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు-తనకెదురైననుఖము మఱొకటిలేక తానే నిరతిశయముఖమైనదనుట, సర్వదా=ఎప్పుడును, ('సర్వతః' అనుచో అన్నియొడలనునట), భీతిచ్ఛిదం=భయమును భోగొట్టునదియు- భిక్షాశనమునేయు వాని కెందును భయములేదనుట, దుర్మా...మథనం-దుష్ట = దుష్టస్వభావములయిన, మాత్సర్యం=అనూయ, మద=దర్పము, అభిమాన=గర్వము అనేదివీనిని, మథనం=నిరసించునదియు, దుఃఖ ఓఘ విధ్వంసనం = (సాంసారికములైన) బాధలసమూహములను నాశము చేయునదియు, సర్వత్ర=అన్నియొడల - అన్ని దేశములందు ననుట, అన్యహం=ప్రతిదిన

మును, అప్రయత్న సులభం=ప్రయత్నములేకయే సుఖముగాలభించునదియు, సాధుప్రియం= ఆహంకారరహితులగు సజ్జనులకు నిష్టమైనదియు, పాపం=పవిత్రమైనదియు, అగు, శ. మౌనం=శివునిమొక్క, సత్రం=పూజనమును-లేక 'సుప్రసాదము' కపాలపాణిపుటకే భిక్షుట సంసేవతో' అన్నట్లు శివునికత్తుప్రసాదమైనదనియు భావరము. అవారం=అడ్డంకుల బడని-ఎవ్వరికిని దొరకుటకు నభ్యంతరములేని, యక్షయసిధిం=తేజుగని పాతలగా, శం సన్ని=చెప్పుచున్నారు.

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భీక్షాహరిముక్త భూతదై
న్యభయకౌఠమదాభిమానజడిమారహంకారముక్త సత్సఖ
ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవార్యం బక్షయం బుగ్రదుక
ఖభిదాదక్షము శంభుసత్రము మహాశక్తై వల్యసత్పాత్రమున్. 30

తా. 'శివునిపూజనము అక్షయనిధిపండితై యెవ్వారికి నడ్డి లేక దొరకునది. అందు గృహస్థులు గౌరవముతోఁ దెట్టుచిచ్చ మేయాహరము గావున దీనత్వముకలుగదు. అది మఱియు నిరతిశయసుఖమై నైర్మల్యము వెఱపును బోఁగొట్టుచు, మత్సర్యగర్వాహంకారములఁ దూలించుచు, దుఃఖినమాహంబుల నిర్మూలించుచు నన్నియెడలఁ బ్రతిదినమును సులభముగా లభించునదై సజ్జనులకుఁ బ్రియమై పవిత్రమై యొప్పునది' అని మహాయోగులు చెప్పెదరు.

ఇది యాచ్ఛాదైన్యదూషణ మన్నది తృతీయదశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - భోగాస్త్ర్యవర్ణనము.

అవ. భోగము లస్థిరములుగా వర్ణించుట యాచ్ఛాదైన్యమునుదూషించుటతో నించుమించుగా సాటియగునని మనసుననుంచుకొని యాచ్ఛాదైన్యమును దూషించినపిదప భోగములయస్త్ర్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్యయం

మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరామా భయమ్ ।

శాస్త్రే వాదభయం గుణే ఖలభయం కాదే కృతాన్తాద్యయం

సర్వం వస్తు భయాన్వితం భువి నృణాం వై రాగ్యమే వాభయమ్ ॥

టీ. భోగే=విషయములభోగించుట యందు, రోగభయం=వాతపిత్తాది రోగముల వలన భయము, ఉన్నది అని శేషము - రోగములు భోగమును ఆడ్డుపడుచునని భావము. కులే=మంచినంశమునందు, చ్యుతిభయం=అచారభ్రంశమునుభయము - ఆచారభ్రంశము

కులమునకు అప్రతిష్ఠాపహ మైనదిగాన ననిభావము, విత్తే=ధనమునందు, నృపాలాత్ = రాజువలన, భయం=భయము-రాజు అపహరించునని భయమనుట, మానే=అభిమానమందు, దైన్యభయం=దీనత్వమువలని భయము - దీనత్వముచూపుటవలన మానముచెడు నని భయమనుట, ఒలే=బలిమియందు-లేక, సామర్థ్యమునందు, రిభుభయం = పగతునివలన భయమును- శత్రువు తనబలంబునడంచునని భయమనుట, రూపే=సౌందర్యమందు, జరాయాః=మదిమివలన, భయం=భయము - మదిమివలన సౌందర్యము మాయునని భయమనుట, శాస్త్రే=వేదాంతాది శాస్త్రములందు, వాదభయం=వాదమువలన భయము-కుతర్కములునేసి రిత్త కలహించు కంటకులవలన భయము, గుణే = గుణమునందు - విద్యావినయాది గుణములందునుట, ఖలభయం=దుర్జనునివలనభయమనుట- ఖలుఁడు గుణములను చూపించుటచే భయమనుట, కాయే=దేహమునందు, కృతాన్తాత్ = యమునివలన, భయం=భయము- యముఁడు దేహము నంతయు నొందించుటచే ననుట, కాబట్టి, భువి=భూమియందు, నృణాం=మనుష్యులయొక్క-మనుష్యులను సంబంధించినట్టి, సర్వం=సమస్తమైన, వస్తు=వస్తువును- సకలభోగాద్యర్థములునునుట, భయాన్వితం = (ముందుచెప్పఁబడిన రీతిని) భయముతోఁగూడినవి-అంతయుగలవిగాన అపాయమును గలవియనుట, అయితే, వైరాగ్య ఏవ=విరక్తియే, అభయం=భయములేనిది-నిరాతంకమైనది గాన నిరపాయ మైనదనుట.

చ. బలగుణభోగరూపకులభర్తృక శేబరశాస్త్రమానముల్
బలిఖలరుగ్ధరాచ్యుతిన్యూపాలయమప్రతివాదిదైన్యనం
కులభయయుక్తముల్ నరులకుఁ భువి నెవ్వయు నిర్భయంబులే
నెలకొని యెన్నిభంగులను శ్ నిర్భయ మొక్కవిరాగమే సుమీ. 31

తా. భోగము లనుభవించునపుడు రోగ మెక్కడవచ్చి చెఱుపునో యని భయము. మంచికులంబునఁ బుట్టినయెడల నాచారము భ్రంశమునొందిన కులప్రతిష్ఠ చెడననిభయము. ద్రవ్యమున్నయెడ రాజపహరించుకొనునో యనిభయము. మానముకలిగినయెడ నేదైనదీనత్వము చూపఁగలిగినయెడ నది చెడునోయని భయము. బలముండినచో నెవఁడేని పగతుఁడు వచ్చి గెలుచునోయనిభయము. రూపముగలయెడ మదిమిచే నది తీసిపోవునో యనిభయము. శాస్త్రములు తెలిసినయెడ వితండాదివాదము లేమిప్రసక్తించునో యనిభయము. మంచి గుణములుండిన దుర్జనుఁడు చూపొపక వాని నేమినిందించునోయనిభయము. దేహమునుజూచినపుడు యముఁ డెపుడు దానిం దుదముట్టించునో యనిభయము. ఇట్లు భూమియందుగల యొక్కొక్కవస్తువును భయముతోఁ గూడినదిగానున్నది. వైరాగ్య మొక్కటియే భయము కలిగింపనిది.

అవ. భోగము లస్థిరములని చెప్ప దొడంగి దానినే వేటువేటురీతు
లఁ దొమ్మిది శ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆక్రాంతం మరణేన జన్త జరయా విద్యుచ్ఛలం యావనం

సన్తోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రౌఢాజ్ఞనావిభ్రమైః ।

లోకై ర్మత్సరిభి ర్గుణా వసభువౌ వ్యాతై ర్మృపా దుర్జనై

రస్థైర్యేణ విభూతయోఽప్యృపహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా ॥ 32

టీ. జన్త = పుట్టుక, మరణేన = (స్వయాపనాశకమైన) మృత్యువుచేత, ఆక్రా
ంతం = ఆక్రమింపఁబడినది - గ్రసింపఁబడినదనుట - దీని నిట్లై మీఁద నధ్యాకరించుకొ
నునది. విద్యుత్ చలం = మెఱపుఁదీగవలె చంచలమైన, యావనం = ప్రాయము, జరయా =
ముదిమిచేత, గ్రసింపఁబడినది ('జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యావనం' అనుచో - అత్యుజ్జ్వలం =
మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, యావనము, జరసా = ముదిమిచేత, గ్రసింపఁబడినదని యర్థ
ము), సన్తోషః = (దైవికముగా లభించినవస్తువులచేఁ గలుగు) సంతోషము, ధనలిప్సయా =
(దానిని సుపద్రవమునైయు) ద్రవ్యాశచేత, గ్రసింపఁబడినది. శమసుఖం - శమ = ఇంద్రియ
వ్యాపారోపరతివలనఁ బుట్టిన - లేక, అంతఃకరణనిగ్రహమువలనఁ గలిగిన, సుఖం = ఆనందము,
ప్రౌఢాజ్ఞనా విభ్రమైః - ప్రౌఢాజ్ఞనా = ప్రోడలైన విలాసినులయొక్క, విభ్రమైః = (క
క్షీణము విడులుట, చెవులగీటుట, చన్నుఁగవ రాయుట మొదలైన) విలాసములచేత, ఆవరింపఁ
బడినది. గుణాః = (విద్యావినయాది) గుణములు, మత్సరిభిః = అమాయగల, లోకైః = జనుల
చేత - ఆగుణముల దపవాదము మోపువారిచేత ననుట, ఉపహతాః = కొట్టువడినవి. వసభు
వః = అరణ్యప్రదేశములు, వ్యాతైః = దుష్టగజములచేత - లేక, సర్పములచేత - అడవియం
దుఁ జొరనీయక దిగులుకొలుపువానిచేతననుట, (ఉపహతాః = గ్రసింపఁబడినవి). నృపాః =
రాజులు, దుర్జనైః = దుర్మంత్రములుపదేశించి వారిబుద్ధిని తడబడఁజేయు దుష్టులచేత, (ఉ
పహతులైరి). విభూతయః = సంపదలును, అస్థైర్యేణ = నిలుకడలేమిచేత, (ఉపహతాః = కొ
ట్టువడినవి). కాఁబట్టి, కిం = ఏది - ఏవస్తువనుట, కేనవా = దేనిచేత - ఏయుపద్రవముచేత,
న గ్రస్తం = గ్రసింపఁబడినది కాదు - ముందు చెప్పఁబడినట్లు సర్వమును గ్రసింపఁబడినదే యను
ట. ఇట్లన్నియు నస్థిరము లగుటచే నెందును నష్టికయుంపక నిత్యవస్తు వగుపరమేశ్వరని
యందే మనసు నుంపవలయునని భావము.

చ. జననము చాపుచేత శమశౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ

వ్వనము జరార్తిచేత గుణశవర్గము కూశలచేత రాజుదు

ర్జనములచే ముద్గంబు ధనశరాగముచే సిరులెల్ల లేమిచే

వినిహతిఁ జెందె దోషపరిశుద్ధముగాదె తలంప నెద్దియున్.

తా. జన్మమును మరణము స్వరూపముతో మాపుచున్నది. అతిచంచల మగు యౌవనమును ముదిమి చెటిపివైచుచున్నది. సంతోషమును ద్రవ్యాశ పడఁగొట్టుచున్నది. శాంతిసుఖము ప్రోడ లగుపడఁతుల కులుకుబెతుకులచేఁ గలఁత నొందుచున్నది. గుణములు మచ్చరముగల జనులచే నిందపా లగుచున్నవి. అడవిపట్టులు సర్వములచేతను దుష్ట గజములచేతను జొరరాకయున్నవి. రాజులు దుర్మంత్రములు చెప్పదుష్టులచేఁ జెడుచున్నారు. సంపదలు నిలుకడలేకున్నవి. ఇట్లు సర్వమును ఉపద్రవగ్రస్తముగానే యున్నది. నిరుపద్రవమైనది యీశ్వరధ్యానమే గాన బుద్ధిమంతులు దానినే కయికొనవలయును.

అవ. మరల శ్రోతలకుఁ బూర్వము చెప్పినదానియందు సమీక దృ ఢముగాఁ గలుగుటకై దానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అధివ్యాధిశతై ర్జనస్య వివిధై రారోగ్య మున్మూల్యతే

లక్ష్మీ ర్యత్ర పతన్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః ।

జాతం జాత మవశ్య మాశు వివశం మృత్యుః కరో త్యాత్మ సా

త్త త్కిం నామ నిరఙ్కుశేన విధినా యన్నిర్మితం సుస్థిరమ్ ॥ 38

టీ. వివిధైః = నానాప్రకారములైన, అధివ్యాధిశతైః - అధి=మనోవ్యధలయొక్కయు, వ్యాధి=శరీరవ్యాధులయొక్కయు, శతైః = వందలచేత - నూలులకొలఁది మానస శారీరవ్యధలచేత ననుట, 'పుంస్యాధి ర్నానీ వ్యథా' అని యమరుఁడు. జనస్య = మనుజునియొక్క, అరోగ్యం = దేహము స్వస్థమైయుండుట, ఉన్మూల్యతే=నిర్మూలింపఁబడుచున్నది. యత్ర=ఎచట - ఎవనియందనుట, లక్ష్మీః=విశ్వర్యము, ఉన్నదో యని శేషము, తత్ర=అచట - అజనునియందు, వ్యాపదః=వి+ఆపదః=వివిధములైన సంకటములు, వివృతద్వారా ఇవ=తెఱవఁబడినద్వారములు గలవానివలె-ఏప్రతిబంధమును లేక యనుట, పతన్తి=పడుచున్నవి-చొచ్చుచున్నవి యనుట, మృత్యుః=యముఁడు, జాతంజాతం=ప్రారంభకర్త వశమున మాటిమాటికిఁ బుట్టుచున్న - లేక, పుట్టినమాత్రముగల, కావుననే, వివశం=విహ్వలమైన - తనకు వశముగాక తత్తఱపడునట్టి యనుట, జంతువును అని శేషము, అవశ్యం=నియతముగా, అశు=శీఘ్రముగానే, ఆత్మసాత్=తనకులోనుగా, కరోతి=చేయుచున్నాడు-చంపుచున్నాడనుట, తత్=కాబట్టి, నిరఙ్కుశేన=ఏయడ్డులేక విచ్చల విడిగానున్న - అప్రతిహతవ్యాపారుడైన యనుట, విధినా=దైవముచేత - లేక బ్రహ్మచేత, యత్=ఏది, సుస్థిరం=మిక్కిలిస్థిరమైనదిగా, నిర్మితం=నిర్మింపఁబడినదో, (తత్=అది), కిం నామ=ఏదిదా - ఏదియు. లేదనుట.

శా. ఆధివ్యాధీశతంబుచే జనులదై శర్యం బెల్ల నిశ్శీభ మై
బాధింపంబడు సంపదల్ గలుగుచో శ్రీ బ్రత్యక్షమై ద్వారసం
రోధం జేమియు లేక దుర్దశలు చేరరు మృత్యువు మర్త్యుల
న్వేదిండు విధి యేది సుస్థిరముగా శ్రీ నిర్మించె దర్శించినన్. 33

తా. నానావిధములైన మనోవ్యధలచేతను శరీరరోగములచేతను ఆరోగ్యము ని
ర్మలమగుచున్నది. ఐశ్వర్యమున్నచోట నిరాంతకముగా నాపదలు పెక్కువిధములు
కలుగుచున్నవి. పుట్టినప్రాణి నెల్ల మృత్యువు పట్టికొని రూపు మాపుచున్నది. విధి నిర్మించిన
దేదియు సుస్థిరముకాదు. విధియో నిరంకుశమైనది. కాన దానివ్యాపారములకు నడ్డుపడ
నెవరితరము.

అవ. ఇట్లయినచో నిఁకఁ జేయఁదగినదేమి యని యాశంకించి భోగ
ముల యస్థిరత్వమును జెప్పచునే చేయఁదగినదానిని మూఁడుశ్లోకముల
నుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగాస్తుజ్జతరజ్జభజ్జతరళాః ప్రాణాః త్షణధ్వంసినః
స్తోకాన్యేవ దినాని యావనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రియానుస్థితా ।
త త్సంసార మసారమేవ నిఖిలం బుద్ధాద్వ బుధా బోధకా
లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్నః సమాధీయతామ్ ॥ 34

టీ. భోగాః=హారచందనాది విషయములు, తుజ్జ...తరళాః-తుజ్జ=పాడవులై
న, తరజ్జ=యలయొక్క, భజ్జ = చెడుటవలె, తరళాః = చపలములైనవి-అతిసూక్ష్మ
ములేకాని కొన్ని దినములైన నవి నిలుకడ గానుండునవి కావనుట, ప్రాణాః=ప్రాణము
లు, త్షణధ్వంసినః=క్షణకాలములో నశించునవి-మిక్కిలి యస్థిరములనుట, యావనసుఖ
స్ఫూర్తిః=యావనమందలి విషయసుఖముయొక్క తోపిక-ప్రాయమునందలి విషయసు
ఖానుభవమనుట, స్తోకాన్యేవ దినాని=స్వల్పదినములే, ప్రియాను=ప్రియురాలండ్రయందు,
స్థితా=ఉండునట్టిది-ప్రియురాలండ్రతో విషయభోగము లనుభవించుట యావనముండు
కొన్ని దినములపఱకేకాని వార్ధకమునం దావనితానుఖము వీడుటచే నది యావజ్జీవముండు
నది కాదనుట. (యావనసుఖం ప్రితిః ప్రియే స్వస్థిరా' అనుచో-యావనసుఖం=యావ
నమువలని సుఖము, స్తోకాన్యేవదినాని = కొన్ని దినములే, ప్రియేషు = ప్రియులైనవారి
యందు, ప్రితిః=ప్రేమ, స్థిరా=నిలుకడలేనిది, అని యర్థము). తత్=కాబట్టి, బోధ
కాః=పీతోపదేశము నేయువారగు, బుధాః=విద్వాంసులారా, నిఖిలం=నమ న్నమైన,
సంసారం=భోగాదిరూపమైన సంసారమును, అసారమేవ=అనిత్యమనియే-అనిత్యమనియే

యనుట, బుద్ధావృత్తిలిసి-ఆలోచించియనుట, లోక ఆనుగ్రహ శైలిని=లోకుల ననుగ్రహించుటయందు నేర్పుగల, మనసా=మనస్సుచేత, యత్నః=ప్రయత్నము, సమాధీయతాం=చేయఁబడునుగాక, పరమపరమాశుత్వమువలనఁ గలిగిన యనుగ్రహముచే మీరు జ్ఞానోపదేశాదుల మూలమున నంసారార్థ సమగ్నులగు జనుల నుత్తరంపఁ జేయవలయునుగాని యుపేక్షింపరాదని భావము. లేక, లోకానుగ్రహశేతలేన=లోకసంగ్రహమునందు అనురక్తిగల, మనస్సుచేత యత్నము నేయవలయును-అనఁగా 'యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరోజనః | నయత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తవ నవర్తతే' ఆనుప్రమాణముంబట్టి, మిమ్ములను జూచియే జనులు నడచుకొందురుగాన మీరు లోకసంగ్రహమునందు రక్తిగలిగి యెట్టిప్రయత్నములు చేసినయెడ జనులు సైతము వానిని తామునుజేసి కృతార్థులగుదురొ అట్టిప్రయత్నములను తప్పక చేయవలయుననియు భావము.

ఉ. తుంగతరంగభంగములతోఁ దులదూఁగువిలోలభోగముల
భంగపడుకొ నిశేషమునఁ శ్రీ బ్రాణము కొన్నిదినంబులే నుఖం
బంగనలందు నిట్లు మది శ్రీ నారసి బ్రహ్మవిచారయత్నము
హ్నింగుచుఁ జేయఁ గావలయు శ్రీ భూరిజగద్ధితబుద్ధిఁ బండితుల్. 34

తా. భోగములు పెనుకరుళ్లవలె నురువు గాఁదోచి వానివలెనే చంచలములై యుండును. ప్రాణములొ మఱితే నిలుకడలేనివి. పనితలవలనిసుఖమో యావనముండు కొన్నిదినములపఱిగేగాని యాపజ్ఞీవముండునదిగాదు. కాబట్టి, హితోపదేశకులగు విద్వాంసులు సంసారమంతయు ననిత్యమని యెఱింగి లోకానుగ్రహమందు రక్తి మడిగలిగి యందులకై తగినప్రయత్నము చేయవలయును.

అవ. మరల మఱితనమ్మిక గట్టియగుటకును, యుక్త్యంతరము లభించుటవలనను, జెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సదామినీచఞ్చలా
ఆయుర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువ దృఙ్గరమ్ |
లోలా యశావనలాలనా తనుభృతా మి త్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధిం విధద్ధ్వం బుధాః॥ 35

టీ. తనుభృతాం=దేహధారలకు, భోగాః = పూర్వోక్తములైన భోగములు, మేఘ...చఞ్చలాః=మేఘవితాన=మబ్బలసమాహముయొక్క, మధ్య=నడుమ, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, సదామినీ=మెఱుఁగుదీగవలె, చఞ్చలాః=చపలములైనవి-క్షణికములైనవనుట, ఆయుః=ఆయువు-ప్రతుకనుట, వాయు...నామ్బువత్ = వాయు=గాలిచేత,

విఘట్టిత=కదర్పిఁబడిన, అబ్జపటలీ=తామరాకునోరలందు, లీన=అంటియున్న, అమ్బు
 వత్=జలమువలె-జలబిందువువలె ననుట, భక్తిరం=నశించునట్టిది. ఇదియె 'నశినీదళ
 గతజలమతితరళమ్' అని చెప్పఁబడినది, ('వాయువిఘట్టితాభ్రపటలీలీనామ్బువత్
 అనుచో-వాయువిఘట్టిత=గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడిన, అభ్రపటలీ = మబ్బులబంతియం
 దు, లీన=ఉన్నట్టి, అమ్బువత్=జలమువలె' నని యర్థము.) యావనలాలనా=యావన
 మందలి సుఖము, లోలా=చంచలమైనది, ('లోలా యావనలాలసా' అనుచో-యావన
 లాలసా=యావనమునందలి మహాభోగాభిలాషలు-'కామోఽభిలాష స్తర్జ్జన మహాన్
 లాలసా ద్వయోః' అని యమరునిచొప్పున 'లాలసా' యన మహాభిలాష, లోలాః=చంచ
 లములై నవని యర్థము), ఇతి=ఇట్లు, ఆకలయ్య=ఆలోచించి, హే బుధాః=పండితులారా,
 ధైర్య...సులభే-ధైర్య=ధైర్యముచేతఁగలిగిన, సమాధిసీధి=సమాధియొక్క సిద్ధించుటచేత,
 సులభే=సులభముగా అభింపఁదగిన, యోగే=యోగమునందు-పరమాత్మతోడి సంయోగ
 మునందనుట-విడువని పూనికతో ధ్యానమునేయుటచే చిత్తసమాధానరూపమైన సమాధి
 సిద్ధింపఁగా దానివలన పరమాత్మతోడఁ గలుగు సంగతియందనుట-సమాధియనఁగా మన
 స్సు బాహ్యవిషయములనుండి మరల్చి ఆత్మస్వరూపమునం దేకాగ్రముగా నెలకొల్పుట,
 అట్టియోగమునందు, బుద్ధిం=బుద్ధిని, ద్రుతం=శీఘ్రముగా, విధద్ధ్వం=చేయుఁడు. పర
 మాత్మధ్యానమందు బుద్ధిని బట్టుకొలుపుఁడనుట. అలం-ఉపమయు, కావ్యలింగమును.

చ. జలదములోనిక్రోమ్మెఱుఁగుఁజాయలు భోగపరంపరల్ మహా

నిలపరిఘట్టితాబ్జదళరసీరతుసారము జీవితంబు చం

చలతరముల్ వయోభిమతరసాఖ్యము లీగతి నాలకించి న

భ్యలు పరమాత్మయోగమున ర బుద్ధి ఘటించుడు సత్వరంబుగన్.

తా. భోగములు మబ్బుపిండునడుమఁ దఱుక్కుని మెఱసి మెఱుఁగువడు మెఱుఁ
 గుఁదీఁగవలె చంచలమైనవి. ఆయువో గాలిచేఁ గదల్చఁబడినతామరాకునందలి నీటి
 బొట్టువలె నశ్వరమైనది. యావనసుఖమో యతిచపలమైనది. కాఁబట్టి విద్వాంసులు దీని
 సంతయు నాలోచించి యెడతెగని పూనికచే సిద్ధించు సమాధివలన సులభమైన పరమాత్మ
 ధ్యానమందు మనస్సు నెలకొలుపవలయును.

శ్లో॥ ఆయుః కల్లోలలోలం కతివయదివసస్థాయినీ యావనశ్రీ

రథాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్వభ్రమా భోగపూగాః ।

కణ్ఠాశ్లేషోవసూధం తదపిచ నచిరం య త్ప్రియాభిః ప్రణీతం

బ్రహ్మణ్యానక్రచిత్తా భవత భవభయామ్నాధిపారం తరీతుమ్ ॥ 86 ॥

టీ. ఆయుః=ఆయువు, కల్లోలలోలం=అలవలె చంచలమైనది-అచంద్రార్కస్థాయి యైనది గాదనుట, యోవనక్రిః=యోవనసంపద, కతిపయదివసస్థాయినీ=కొన్ని దినములేనెల కొనియుండునది-యావజ్జీవముండునది గాదనుట, అర్థాః=ధనధాన్యాది వస్తువులు, సంకల్ప కల్పాః=తలంపుతో సాటియైనది-మనస్సులోని తలంపువలె అస్థిరములైన వనుట, భోగపూ గాః=విషయపరంపరలు ('భోగపూర్ణాః' అనుచో విషయప్రవాహములనుట), ఘన...విభ్ర మాః-ఘనసమయ=వర్షాకాలమందలి, తటిత్=మెఱుపుఁగలగలయొక్క, విభ్రమాః=విలా సముపరి విలాసముగలవి-లేక, స్ఫురణమువంటి స్ఫురణముగలవి-క్షణభంగురములైన వను ట, ప్రియాభిః=ప్రియురాండ్రుచేత, యత్=ఏ, కణ్ఠా...గూఢం-కణ్ఠ ఆశ్లేష=కుత్తు కను గొఁగిలిండుటగల, ఉపగూఢం=కొఁగిలింత-కంతమునందుఁ గొఁగిలిండుకొనుట, పృణీతం=రచింపఁబడినదో, తదపి=అదియును, చిరం=చిరకాలముండునది, న (భవతి)= కాదు, కాఁబట్టి, భవ...పారం-భవ=సంసారమువలని, భయం=భయమునెడి, అంభోధి= సముద్రముయొక్క, పారం=గట్టును, తీతం=దాఁటుటకు-సంసారసముద్రమును దరించు టకు, బ్రహ్మణి=బ్రహ్మనునందు, ఆనంతచిత్తాః=తగులుగల మనస్సులుగలవారు-బ్రహ్మధ్యా నైక పరాయణులనుట, భవతః=కండు - బ్రహ్మధ్యానముకంటె మజ్జియొకతరణోపాయ మేదియుఁ గానిపింపదనిభావము. ఇట్లు పరమార్థము నొడఁగూర్చు బ్రహ్మధ్యాననివృత్తయందు దృఢతరవిశ్వాసము గలుగుటకై యది మూఁడుశ్లోకములచేఁ జెప్పఁబడినది. కాని యన ర్థము నొడఁగూర్చు సంసారాసక్తి చెప్పఁబడినదికాదు. తత్త్వవిచారవేత్త లిందేది యుక్తమో దానిని గైకొనవలయునని శ్లోకత్రయతాత్పర్యము. అలం కావ్యలింగము.

ఉ. ఆయువు వీచిచంచలము శ యశావన మల్పదినోచితంబు పు

స్వాయుధకేళిజన్యసుఖ శ మస్థిర మర్థము వాంఛప్రాలె సా

పాయము భోగముల్ మెఱుపులట్ల భ్రమించు భవాభిలంఘనో

పాయము బ్రహ్మచింతనముఁ శ బాయక సేయుఁడు సజ్జనోత్తముల్. 36

తా. ఆయు వొకయలవలెఁ జంచలమైనది. ప్రాయంపుసంపు కొన్ని దినములవఱకు యుండునది. ద్రవ్యములో తలంపులవలె క్షణికములైనవి. భోగములు వాసకాలమందలి మెఱుములవలె నొకింతసేపు మిక్కిలియు వెలింగి లోడనే మటుమాయ మగునవి. కుత్తు క నలము ప్రియురాలికొఁగిలింతయుఁ జిరకాలి ముండునదిగాదు. ఇట్టిసంసారసము ద్రమను దాఁటుటకు బ్రహ్మధ్యానమే సాధనము. కాఁబట్టి బ్రహ్మధ్యానైకపరులు కండు.

అవ. లోకమునందుఁ దఱచుచుగా సంసారసుఖపరాయణులే కనఁబ డుచున్నారు. కాఁబట్టి యట్టిసంసారము నిషేధించుటయెట్లు? అని యా శంకించి మరల దాని నుత్పత్తి మొదలుకొని విచారముసేయఁగా నందు నుఖలేశమును లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృచ్ఛేణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభిః స్థీయతే గర్భవాసే
కాంతావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యావనే చోపభోగః |
వామాక్షీణా మనజ్జావిహసితవసతి ర్వృద్ధభావ్రాఽప్యసాధుః
సంసారే రే మనుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్ప మప్యస్తి కిఞ్చిత్ ॥

టీ. గర్భవాసే=గర్భమునందు వసించునపుడు-లేక, గర్భాశయమునందు, అమేధ్యమధ్యే=మాత్రపురిషములనడుమ, నియమిత తనుభిః = ఆయాకొలఁదులలోపల నడంపఁబడిన దేహములు గలవారైన-దేహములు ముడుచుకొన్న వారగు, ప్రాణులచేత ననిశేషము, కృచ్ఛేణ=విక్రియ కష్టముతో, స్థీయతే=ఉండఁబడుచున్నది-ప్రాణులు గర్భాశయమునందు మలమాత్రముల నడుమ దేహములు ముడుచుకొని కష్టపడుచు నుండురనుట. యావనే=యావనమందు, ఉపభోగశ్చ=సంభోగమును, కాంతా... విషమః-కాంతా విశ్లేష=ప్రియురాలి నెడఁబాయుటచేతఁ గలుగు, దుఃఖః=దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర=సంబంధముచేత, విషమః=వికలమైనది-కటువైనదనుట, అగు ననిశేషము. వామాక్షీణాం = (సాగసుం గన్నులుగల) స్త్రీలయొక్క, అవజ్ఞా... వసతిః-అవజ్ఞావిహసిత=ఆపమానముతోఁ గూడిన పరిహాసములయొక్క, వసతిః=స్థానమగు, వృద్ధభావః అపి=ముసలితనమును, అసాధుః=మంచిదికానిది-పడఁతుల యపహాసమునకుఁ బాత్రమైన ముదిమి మంచిది యెట్లగు నని భావము. కాఁబట్టి, రే మనుష్యాః=ఓరి మనుష్యులారా, 'రే' యని నీచసంబోధనము; ఇచట సాంసారికుడై యుండుటయే నీచత్వముగాన నట్టివారికి 'రే' యనిసంబుద్ధి, సంసారే = (గర్భవాసము జన్మించుట ముదిమి మొదలగు రూపముగానుండు) సంసారమునందు, స్వల్పం=అల్పమైన, సుఖం=సుఖము, కిఞ్చిదపి=కొంచెమైనను, అస్తి యది=ఉన్నయెడల, వదత=చెప్పుడు. కొంచెమైనను సుఖము లేదనుట. కాఁబట్టి గర్భనరకాది సాంసారికదుఃఖములనొంది కుందనేల. పునరావృత్తిరహితమైన నిత్యనిరతిశయ బ్రహ్మసంపప్రాప్తికై ప్రయత్నింపుఁడని భావము.

ఉ. కాయము గుంచి గర్భనరకంబున నుండుట దుఃఖ మూదియం
దాయతలోచనావరహ ౧ మబ్బుట దుఃఖము జవ్వనంబునం
బాయక భామినీహసనసాత్రము దుఃఖము వృద్ధభావ మిం
కేయెడఁగల్గు సౌఖ్యలవహమించుకయే జనులార చెప్పఁడీ.

37

తా. మొదటఁ దల్లికడుపునందుఁ గాలుసేతులు ముడుచుకొని మలమాత్రముల నడుమఁ గష్టముతోనుండఁ గలుగుచున్నది. పిదపఁబుట్టి యావనమునుబొంది భోగము లనుభవింపఁ జూచినయెడల, నదియు నొక్కతీరుగానే యుండక ప్రియురాలి యెడఁబాటువలని దుఃఖముతోఁ గలసియుండుటచే వికలమృగ్యమన్నది. యావనమునుగడచి ముదిమి

యందైన సుఖముగా నుండుద మన్నచోఁ బడఁతుల పరిహాసములకు నది పట్టుగానుండుట చే మంచిదికా నేరదు. తల్లి కడుపువొట్టి ముదిమిసఱకు నిట్టిదైయున్న యీ సంసారము నందు గొప్పదికాకున్నను అల్పవైఁ నగు సుఖము గొంచెపేసియుం గలుగదు.

అవ. లోకులు తమ్మును బడఁగూర్చి హేతువులు సమీపించియే యున్నను మంచివారు గాకున్నారు. ఇ దేమాశ్చర్య మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయ స్తీ
రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహమ్ ।
ఆయుః పరివ్రజతి భిన్నఘటా దివామ్భా
లోక స్తథా ప్యహిత మాచరతీతి చిత్రమ్ ॥

38

టీ. జరా=మదితి, వ్యాఘ్రీవ=అడుపులివలె, పరితర్జయ స్తీనతీ=బెడరించుచు, తిష్ఠతి=ఉన్నది-బొందిని జ్ఞేఁపఁ జేయుచున్నదై మృత్యువు దాపుననుండుటఁ బలుపుచున్నదనుట. రోగాః=వ్యాధులు, శత్రవః ఇవ=పగవాండ్రవలె, దేహం=శరీరమును, ప్రహరన్తి=కొట్టుచున్నవి-మిక్కిలి పీడించుననుట. ఆయుః=ఆయువు, భిన్నఘటాత్=పగిలిన కుండనుండి, అమృతఇవ=నీటివలె, పరివ్రజతి=కాటుచున్నది-ప్రతిక్షణమును నశించుచున్నదనుట. తథాపి=అట్లయినను, లోకః=జనము, అహితం=పరులకపకారమును-లేక, తమకు శుభముకాని దానిని, ఆచరతి=ఆచరించుచున్నది, ఇతి=అని, చిత్రం=ఆశ్చర్యము. రాసున్న యనర్థముల నాలోచించియైన తమకు హితమైన (శుభమైన)వానియంద భిన్నతేజము కలిగియుండుటలేదు. ఇదేమి చిత్రమనుట. అలం. ఉపమ.

చ. కడు వెఱపించుచుకొ ముదిమిగద్దటిబెబ్బులిమాడ్కి నున్న వెక్కుడుపగదాయలంబలఁ ద్రోగుల్లు శరీరము నొంచుచున్న వెవ్వడుఁ జనుభిన్నకుంభజలరముంబలె నాయువు లిట్లు లయ్యుఁ దారుడుగక మానవుల్ దురిత శ్రమోలి నొనర్చుచు నున్నవారవో. 38

తా. మనలితన మొకయాఁడుపులివలె బెడరుచూపుచునున్నది. రోగములును బగరావివలె దేహమును బీడించుచున్నవి. ఆయువు నోటికుండలోని నీరువలె తీసిపోవుచున్నది. ఇట్లయ్యును మనుష్యుఁడు తనకు హితముకానిదానినే యాచరించుటను జూడఁ జిత్రముగా నున్నది.

అవ. మాయుపదేశమందు విశ్వాసముగలదేని దానిచొప్పున నాశున్నిద్రుంచి మదికి శాంతి గలిగింపుఁడు. అదియే తగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భాగా భజ్జరవృత్తయో బహువిధా సై రేవ చాయం భవ
స్త త్క స్యేహ కృతే పరిభ్రమత రే లోకాః కృతం చేష్టితైః ।
ఆశాపాశశత్రోపశాన్తిశదం చేతః సమాధీయతాం
కామోచ్చిత్తివశే స్వధామనియది శ్రద్ధేయ మస్త ద్వచః ॥ 39

టీ. బహువిధాః = నానాప్రకారములైన, భోగాః = విషయములు, భజ్జరవృత్త
యః = భంగమునొందు వృత్తిగలవి - ఆగమాపాయులగుటచే నస్థిరములైనవనుట, తైరేవ =
వానిచేతనే, అయం = ఈ, భవః = సంసారము, కల్పితమైనదని శేషము, 'కారణగుణాః
కార్యైః సువర్తస్తే' అన్నట్లు అస్థిరములైన యా భోగములచే రచింపఁబడిన యీ సంసా
రము ను అస్థిరమే యగునని భావము. తత్ = కాఁబట్టి, రేలోకాః = ఓలోకలారా, ఇహ =
ఇందు - ఈ సంసారమందనుట, కస్యకృతే = దేనికొఱకు - ఏభోగమును బ్రాప్తించుకొ
కనుట, పరిభ్రమతః = తిరుగుచున్నారు. చేష్టితైః = వ్యాపారములచేత - భోగముల
నొడఁగూర్చుకొను ప్రయత్నములచేత, అలం = చాలును - అస్థిరములైన భోగములకై యింత
పఱుకొనఁ జేయుచున్న మీవ్యాపారముల నెఁక నిలుపుఁడునుట. ఇలక = జేయవలసినదాని నుప
దేశించుచున్నాఁడు. అస్తత్ పదః = మాయొక్కమాట - మేముచేయు నుపదేశము, శ్రద్ధేయం
యది = విశ్వసించదగినది యేని, మీకు అనిశేషము, ఆశా... విశదం - ఆశా = ఆశయొక్క,
పాశా = రజ్జువులయొక్క - బంధపాశువగుటచే రజ్జువులనుట దెలియునది, శతః = నూలుల
యొక్క - పెక్కులైన యాశాపాశములయొక్క యనుట, ఉపశాన్తిః = ఉడుగుటచేత,
విశదం = నిర్మలమైన, చేతః = మనస్సును, కామ ఉచ్చిత్తి పశే = కామము నిర్మలమగుటచే
స్వాధీనమైన, స్వధామని = తనపట్టునందు - దానియొక్క పట్టునందనుట - ఇట మనస్సునే
దానికి గృహముగాఁ జెప్పఁబడుట తెలియునది, సమాధీయతాం = స్థిరముగా నిలుపఁబడు
గాక - కామములను ద్రెంచుటచే లోనై యున్న దానిగృహమునందు దానిని నిలుకడగా
నెలకొలుపుఁడునుట - ఆశాపాశములన్నియునుడిపి దానినిర్మలముగాఁజేసి కామమునుబొత్తి
గా విడిచి దానికి నెప్పుది కలిగింపుఁడని భావము. మనస్సు ఆశలచే కలుషితమును గాచు
ముచే చంచలమునగుటచే నాశల నుడుగుటచే నిర్మలముగాను గామమును ద్రెంచుటచే
స్థిరముగాను అది యగునని యాశయము.

చ. తరళతరంబులు బహువిధంబులు భోగము లీదురంతసం
సరణము వానిచే బొడమెఁ ర్జాలుఁ బరిభ్రమణంబు వానికై
నరులు మదీయభాషణము ర్ నమ్మెదరేని శమప్రసన్నమై
పరఁగుమనంబు శంభుపదపద్మయుగప్రవణంబు సేయుఁడీ. 39

తా. పలువిధములుగాఁ గానంబడుచున్న భోగములన్నియు ఊణభంగురములు కాని నిరములుకావు. ఇట్టి యస్థిరములచేతనే యీ సంసారము ను జేయఁబడినది గాన యిదియును స్థిరముగాదు. కనుక నిట్టి సంసారమం దేయర్థముకొఱకుఁ దిరుగాడెదరు. అస్థిరములగు భోగములకొఱకైన మీ వ్యాపారములెల్ల నిరకఁ జాలింపుడు. మే మొక యుపదేశము నేసెదము. అది మీకు నమ్మఁదగినదిగాఁ దోఁచెనేని దానిచొప్పున, నాశాపాశములన్నియు నుడిపి మనస్సును నిర్మలముగావించి కామమును బొత్తిగావిడిచి దానికి నిలుకడ గలిగింపుడు.

అవ. నీకు భోగమునందు స్వవిధముల స్పృహయుండునేని మే ముపదేశించు నట్టి భోగమందే యభిరతి గలిగియుండుము ; తక్కిన దానియందు వలదని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మాన్ద్రాది మరుద్గణాం స్తృణకణా న్యత్ర స్థితో మన్యతే
యత్స్వాదా ద్విరసా భవన్తి విభవా స్త్రైలోక్యరాజ్యాదయః ।
భోగః కోఽపి న ఏక ఏవ పరమో నిత్యోదితో జృమ్భతే
భో సాధో ఊణభజ్గురే తదితరే భోగే రతిం మా కృథాః ॥ 40

టీ. యత్ర=ఎందు-ఏనిరతిశయ నిత్యభోగసామ్రాజ్యమునందనుట, స్థితః=ఉన్నట్టి వాఁడు, పురుషుఁడని శేషము, బ్రహ్మ ఇంద్ర అది మరుత్ గణాః=బ్రహ్మ ఇంద్రుఁడు మొదలుగాఁగల దేవతాసమూహములను-ఇత తక్కినవారిని జెప్ప నేలయనుట, తృణకణాః=గడ్డిపరకలనుగా-మిక్కిలి నిస్సారలనుగాను పరమనీచులనుగాను ననుట, మన్యతే=తలచునో-బ్రహ్మభోగమును ఇంద్రభోగమునుగూడ నిట్టి భోగసామ్రాజ్యమునందు వేయింబ నొక పాలు ను సాటిగామిచే నట్లు తలచునోయనుట, యత్ స్వాదాత్=దేనిని చవిచూచుట పలన, త్రైలోక్యరాజ్యాదయః=మూఁడులోకములయాధిపత్యము మొదలుగాఁగల, విభవాః=సంపదలు, విరసాః=హేయములు-అనిష్టములనుట, భవన్తి=అగుచున్నవో, త్రైలోక్యాధిపత్యాదులుకూడ నీ భోగసామ్రాజ్యమునంత రుచికరములుగావనుట, తుద్రములగు నితరానందములెల్ల బ్రహ్మానందమునం దంతర్భూతములు. ఇదియే 'ఏతన్నైవివానస్త న్మాన్యాని భూతాని మాత్రాముపశీవన్తి' అనుశ్రుతినిం జెప్పఁబడియె. కోఽపి=ఇట్టి దట్టిదని చెప్పరానిదియు, పరమః=సర్వోత్కృష్టమైనదియు, నిత్య+ఉదితః=ఎప్పుడును అభ్యుదయ సంపన్నమైనదియును, అగు, సః=ఆ, భోగః=భోగము-బ్రహ్మానందరూపమైనభోగమనుట, ఏక ఏవ=ఒకటియే, జృంభతే=సర్వోత్కృష్టమై వర్ధించుచున్నది. కాఁబట్టి, భోసాధో=ఓయీ సజ్జనుఁడా, తా సుపదేశించు దానిని ఆలించి వినుటకై ముతిరూపముగా 'సాధో' యని సంభోధించినాఁడు. ఇట్ల ఏక వచనము సముదాయము గుఱించినదియే గాన 'తేలోకాః' అనుపూర్వశ్లోకమందలి బహువచనమునకు విరుద్ధముకాదు. ఊణభజ్గురే=అనిత్యమైన-ఇది

నీచత్వమునకును ఉపలక్షణము గనుక పరమనీచమునైన, తదితరే=దానికంటె పేటైన, భోగే = భోగమునందు - బ్రహ్మనందానుభవముకంటె నితరమై యనిత్యమై తుచ్ఛమునైన సాంసారికసుఖానుభవమునం దనుట, రతిం=రాగమును-ప్రీతిని, మాకృతాః=చేయకుమా, అయితే పూర్వోక్తబ్రహ్మనుభవమునందే రతింజేయుము ; అది పరమశ్రేయస్కరమని భావము.

ఉ. ఎందు వనించి ధన్యుఁడు విరధీంద్రముఖామరకోటిన్లెల్ల నెం
చుం దృణమట్ల దేనిఁ జవీరచూచుటచే రసహీనభావముం
జెందు జగత్పృథుత్వమును శ జెప్పఁగరాని యనంతకేవలా
నందము దానియందు మదిరనాటుము మానుము నీచభోగముల్. 40

తా. బ్రహ్మనందానుభవమునందు వెలకొన్నవాఁడు బ్రహ్మాంద్రాదిదేవతలం గూడ గడ్డిపరకలవలెఁ జూచును. దానిని జవీరచూచినవానికి ముల్లోకములయాధిపత్యము వంటి విభవములుకూడ నిస్సారములుగాఁ దోచును. కావున నాబ్రహ్మనందానుభవము ఇట్టి దట్టి దనరానిదై అద్వితీయమై సర్వోత్కృష్టమై సంతతాభ్యుదయసంపన్నమై వెలయు చున్నది. అట్టిదానిని విడిచి యితర మగుసాంసారికసుఖానుభవము తుణభంగురము గాన నందు సజ్జను లానత్తులు కాఁదగదు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున భోగాస్థైర్యవర్ణనమన్నది చతురదశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - కాలమహిమానువర్ణనము.

అవ. అన్నియును గాలమునకు లోనైన యుండుటవలన దానిమహి
మను బదిశ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు. అందు మొదట దాని నియామ
కత్వమును దెలుపుచు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సా రమ్యా నగరీ మహా స్స సృవతిః సామంతచక్రం చ త
త్పార్శ్వే తస్య చ సా విదగ్ధపరివ త్తా శ్చంద్రబిమ్బాననాః ।
ఉద్రిక్తః సచ రాజపుత్రనివహస్తే వన్దినస్తాః కథాః
సర్వం యన్య వశా దగాత్ స్మృతివధం కాలాయ తస్మై నమః ॥ 41

టీ. సా=ఆ-పూర్వమనుభవించినట్టి యనుట, * ఇం దన్నిటంగల తచ్ఛబ్దము పూర్వ

* ఇదియే 'ప్రకృస్తప్రసిద్ధానుభూతార్థగోచరస్తచ్ఛబ్దోనయచ్ఛబ్ద మక్షేతృతే' అని కావ్యప్రకాశమందును జెప్పబడినది.

మనుభవింపబడినదానిని గుఱించినది కాన దీనికి యచ్చబై మోషేతముకాదు, రమ్య=
క్రీడించుటకుందగిన-మనోహరమైన, సగరి=పట్టణము ను-రాజధానియు ను, అందు, స=
ఆ, మహా=గొప్పవాడైన, నృపతి=రాజు ను, తస్య=ఆతనియొక్క-ఇది మీఁదనెల్లఁ
గూర్చుకొనునది, పార్శ్వ=ప్రక్కను, తత్=ఆ, సామంత్రరాజమండల
ము ను, సా=ఆ, విదగ్ధపరివత్=విద్యాంసులసభయు-లేక కర్తవ్యార్థములందు చతురు
లైనవారి సభయు, 'కృత్యవస్తుషాతుర్యం వైదగ్ధ్యంపరికీర్త్యతే' అని లక్షణము, తా=
ఆ, చంద్రబిమ్మననాః=చంద్రబింబమువంటి మొగములుగల స్త్రీలును, ఉద్రిక్తః=గర్వించిన,
సః=ఆ, రాజపుత్రనిపాశ్చ=రాజకుమారుల సమాహము ను, తే=ఆ, వద్దినః=స్తుతిపాఠ
కులును, తా=ఆ, కథాశ్చ=కథలును-ఇంచైన వచనములు ననుట, (ఇతి) సర్వం=(అను)
సమస్తమును, యస్య=దేనియొక్క, పశాత్=అధినతవలన, నృతిపథం=స్వరూపార్థమును-
ఊరక తలంచుకొనబడుటను, అగాత్=పొందెనో-అన్నిటి ననుభవింపబడుట పోయి
యిపు డూరక వానిని మనస్సునఁ దలంచుకొనుటమాత్రము దేనిచేఁ గలిగెనో యనుట,
తస్యై=ఆ, కాలాయ=కాలముకొఱకు, సమః=సమస్కారము.

మ. అది మేలైనపురంబు పూజ్యచరితుం ి డారాజు రాక్షండలం
బది పార్శ్వంబున నావిదగ్ధసభ వా ి రజ్జాస్య లత్కుద్ధతం
బది రాజన్యక మద్దివందినికరం ి బాగాధలు సర్వముం
గదలం జేసినకాలమూర్తికి నమఃస్కారంబు సత్కీర్తికిన్. 41

తా. ముం దనుభవింపబడుచుండిన యా సొగసైన పట్టణము, అందేలుచుండిన
యాగొప్పరాజు, నాతనిచుట్టుఁ గొలుచుచుండిన సామంతరాజులు, నతనికలంకుల సరసగోష్ఠి
సలుపువిద్వాంసులు, చంద్రబింబమువంటి మొగంబులుగల యాతనికాంతలు, భుజగర్వంబున
విష్టపిఁగుచు నతనిబలసియుండిన యారాజకుమారులు, నతనిపొగడుచుండిన స్తుతిపాఠకులు,
నతనిముచ్చటలు, నివి యన్నియు నశించినవై యిపుడు కేవలము స్మరింపబడుచుమాత్ర
మున్నవి. ఇదియంతయు కాలమహిమయే. కాన నట్టికాలమునకు నమస్కరించెద.

అవ. కాలమును బాచికలాడుజూదరితోఁ బోల్చి సర్వప్రాణుల
నది నియమించు చున్నదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యత్రానేకే క్వచిదపి గృహే తత్ర తిష్ఠ త్యధైకో
యత్రాప్యేక స్తదను బహవ స్తత్ర నైకోఽపి చాస్తే
ఇత్థం చేమా రజనిదివసౌ దోలయ న్ద్వావివాత్సో
కాలః కాశ్యా భువనఫలకే క్రీడతి ప్రాణేశ్వరైః ॥

టీ. యత్రత్వచిత్ యోకానాక, గృహే=ఇంటియందు- నెత్తపలకయందలి యింటియందు, ఇట్లే యర్థవ్యయము మీఁద నెల్లఁ దెలియునది, అనేకే=పెక్కుండ్రు- పెక్కుండ్రు పాణిలునట - పెక్కుసారెలని యర్థాంతరము, ఉండిరో యని శేషము, అథ=సిమ్మట, తత్ర=అందు-అయింటియందు-అనెత్తపలకలోని యింటియందు, ఏకః= ఒకఁడు-ఒకపాణి - ఒకసారె, తిష్ఠతి=ఉండును. యత్ర=ఎచు- ఏయింటియందు, ఏకః=ఒకఁడును-ఒకసారెయు, తదను=పదప, బహవః=పెక్కుండ్రును- పెక్కుసారెలును, ఉండిరో, తత్ర=అందు, అస్తే=కడపట, ఏకోఽపి=ఒకఁడును-ఒకసారెయు, న=ఉండును. ఇత్థం=ఈప్రకారముగా, కాలః=కాలమనుపురుషుఁడు, ఇమా=ఈ, రజనిది పసా=రేయుంబగులు రెంటిని, అత్తౌ ద్వాభివ=రెండుపాచికలవలె, భువనఫలకే=జగము అనెడి నెత్తపుఁబలకయందు, దోలయన్=దొర్లించుచు, కాశ్యానహ=కాళితోఁగూడ, పాణికారైః = పాణిలునెడి సారెలచేత, క్రీడతి=ఆడుచున్నాఁడు, జూదమాడుచున్నాఁడనట. పాచికలదొర్లుటచేతనే సారెల రాకపోకలు గలుగునట్లు రాత్రిందివముల గతిచేతనే పాణిలుజీవితముల రాకపోకలు గలుగుచున్నవి గాన రేయుంబగులు పాచికలుగాను, పాణిలు సారెలుగాను రూపింపబడినవి- 'అత్తౌవివ' అనుచో 'ఇవ' యను సుపమానింగము స్పష్టముగా నుంటుచే నన్నిట సుపమితనమానముగా గ్రహించినయెడల నలంకారముపడును. లేక 'క్రీడతి' యనుట కుపయుక్తముగా రూపకమునే యాశ్రయించినయెడ నలంకారము రూపకము. అదియు 'కాలః' అనుచో అక్షధూర్తత్వరూపణము గమ్యముగానుండుటచే ఏకదేశపర్తియగు. అందులకు 'అత్తౌవివ' అను సుపమ యంగము.

శా. ఏయింటన్ వసియించుఁ బెక్కులొకఁ డాఁయింటం బ్రవర్తించు నే చాయన్ నిల్చు నొకండు పెక్కు లచటన్ సంధిల్లు నొండ్లైన లే దాయింటన్ మది నిట్లు రాత్రిదినరూపాక్షుద్వయిం జిమ్ముచుం జేయుం గాలుఁడు క్రీడ లొక ఫలకశ్రేణికి నృశారంబులన్. 42

తా. నెత్తపలకయం దేయింట మొదట నొకసారెయుండెనో యందే పెక్కుసారెలుండుటయు, నెందొకసారెయుఁ బదపఁ బెక్కుసారెలు నుండెనో యందుఁ గడపటనొక్కసారెయు లేకుండుటయు నెట్లొ యట్లే భూమిలోనిసాంసారికగృహములం దెవటఁ బెక్కుండ్రుండిరో యచట నొక్కఁడుండును. ఎచట నొకఁడును బదపఁ బెక్కుండ్రు నుండిరో యచటఁ గడపట నొక్కఁడు నుండఁడు. దీనినిబట్టిమాడఁగా నిట్లు తేలుచున్నది. ఈపుడమి యనెడి నెత్తపుఁబలకయందు రేయుంబవలనెడి రెండుపాచికల దొర్లించుచు బ్రాణులనెడిసారెలతో కాలమనుజుడారి కాళితోడ జూదమాడుచున్నాఁడు.

అవ. లోకులు నిత్యము పరాకువలన నీకాలమహిమేను ఎలయిఁ జాల కున్నారనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆదిత్యస్య గతాగతై రహరహః సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారై ర్భవళుకార్యభారగుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే ।
దృష్ట్వా జన్మజరావిపత్తిమరణం త్రానశ్చ నోత్పద్యతే
పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరా మున్యత్తభూతం జగత్ ॥

టీ. ఆదిత్యస్య = సూర్యునియొక్క, గతాగతైః=రాకపోకలచేత - ఉదయాస్తమయములచేత ననుట, అహరహః = ప్రతిదినమున, జీవితం=ఆయువు, సంక్షీయతే=మిక్కిలి తఱుగుచున్నది - కాలక్రమమున నాయువు క్షయించుచున్నదనుట. ఆయినను, బహు...గురుభిః=బహు=అనేకములైన, కార్యభార=కార్యాతిశయములచేత-దేహగేహములకొఱకు పలయే నర్థపరంపరలచేతననుట, గురుభిః=గొప్పలైన, వ్యాపారైః=చేష్టితములచేత-జీవనమునకైన పూనికలచేత ననుట, కాలః=కాలము, నవిజ్ఞాయతే = విశేషించి తెలియఁబడదు-జీవితార్థమైన వ్యాపారపరంపరలందు మునిగియుండుటచే కాలముపోకడను విశేషించి పాటించుటలేకని యర్థము. జన్మజరావిపత్తిమరణం=పుట్టుట ముదిమి ఆపద చావు అనువానిని, దృష్ట్వా = చూచి, త్రానశ్చ=భయమును, న ఉత్పద్యతే = పుట్టుట, ఈజన్మాదులు క్షేత్రపూర్ణములైనవి, ఇందు సుఖలేశమును లేకుండియు వీనిని సుఖప్రచురములుగా మూఁడుదులఁచి వీనిని గలిగించు నవిద్యాకామకర్తముల నుడుగకయుందురనిభావము. జగత్ = జగము - లోకులందఱుననుట, మోహమయీం=అజ్ఞానముచే నిండావిన-బుద్ధిని తలక్రిందు సేయునట్టి యనుట, ప్రమాదమదిరాం=పరాకు అనెడి మద్యమును, పీత్వా=త్రాగి, ఉన్యత్తభూతం=వెట్టిగొన్నది-వివేకహీనమైనది, అగునని శేషము. కాలముచేతనే లోకులు పరాకునొందుటవలన దానిమహిమ వా రెట్లు నెఱుంగనేరక యిట్లెల్ల నాచరించుచున్నారని భావము.

చ. అనుదినమున నశించుఁ బరమాాయువు సూర్యునిరాకపోకలకా
ఘనబహుకార్యభారములఁ గాలము పోవుట గానరాదు సం
జననజరామయంబులును శ్ర జావును జూచి భయంబు లేదు దు
ర్జనభవనంబు మోహమదిరారనవిహ్వల మయ్యె నయ్యయో. 43

తా. సూర్యునియందయాస్తమయములచే నాయువు మిక్కిలి నానాఁట క్షీణించుచున్నది. ఆయినను లోకులు జీవితార్థమైన పెనుకార్యములందు మునిగియుండుటచే కాల మట్లుపోవుచు నాయువును దగ్గించుచుండుటను విశేషించి పాటించరు. పుట్టుక,

ముదిమి, యిడుమలు, చాళు మొదలగుకష్టములం జూచియు దిగులునొందరు. పరాశు
వలన లోకుల బుద్ధి తడఁబడి యున్నది. లేకున్న వారు పిచ్చిగాని యిట్టెల్లఁ జేయరు.

అవ. చెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాత్రిః సైవ పునః స ఏవ దివసో మ త్వాబుధా జన్తపౌ

ధావ స్త్యద్యమిన స్తథైవ నిభృతప్రారబ్ధత త్త్రియాః ।

వ్యాపారైః పునరుక్తభుక్తవిషయై రేవంవిధే నామునా

సంసారేణ కదర్థితా వయ మహో మోహోన్న లజ్జామహే. 44

టీ. రాత్రిః=ఈనడచుచున్నరాత్రి, పునః = మరల, సైవ=అదియే-కడచినరా
త్రివంటిదేయనుట, దివసః = ఇప్పుడుజరుగుచున్నదినము, పునః = మరల, నఏవ = అది
యే - కడచిపోయిన దినమువంటిదే, (ఇతి=అని), మత్వాపి = తెలిసియు, అబు
ధాః=ఎఱుకలేని, జన్తపః=ప్రాణులు, ఉద్యమినః = పూనికగలవారై, త్తథైవ=అట్లే-
మునుపటివలెనే, నిభృత...క్రియాః-నిభృత=దృఢముగా-లేక, రహస్యముగా, ప్రార
బ్ధ=ఆరంభింపఁబడిన, త త్త్రియాః సన్తః = ఆయాకార్యముగలవారు అగుచు, ధా
వన్తి = పరుగిడుచున్నారు. జరుగుచున్నరాత్రియుఁ బగలును గడచిపోయినరాత్రియుఁ
బగలును బోలినవేయని తెలిసియు నిందేమో విశేషము కలిగియున్నట్లు తలఁచి మునుపటి
కార్యములనే మరలఁబూనిచేయఁ దమకింతురని యర్థము. పునరుక్తభుక్తవిషయైః-పునరు
క్తయథాతథా = పునరుక్తముగా, భుక్త = అనుభవింపఁబడిన - మునుపటివేయై మరల
మరల ననుభవింపఁబడిన, విషయైః=విషయములుగల, వ్యాపారైః=చెయ్యులచేతను -
ఏవ్యాపారమునందును ముందనుభవించిన విషయములే మరలమరల ననుభవింపఁబడుచున్న
విగాని విశేష మేమియులేదనుట, ఏవంవిధేన=ఇట్టివిధముగల - ఇట్లు నిర్వేదముకలిగించు
నదైన, అమునా సంసారేణ = ఈసంసారముచేతను, కదర్థితాః=ఎగ్గింపఁబడినవారమైన-
నిరర్థకులుగాఁ జేయఁబడినవారమైన యనుట, వయం = మనము-మినమిట్లు చర్చితచర్చ
ణముగా మునుపటివిషయములనే యనుభవించుకార్యములు నేయుటచేతను నిట్టివానివలన
నిర్వేదావహమైన యీసంసారముచేతను వ్యర్థులమై మనఃబ్రతుకునకు లజ్జపడఁదగినవా
రయ్యును, మోహోత్=అజ్ఞానమువలన, నలజ్జామహే = సిగ్గుపడకున్నారము. అహో =
ఆశ్చర్యము. కాలమహిమచే నిస్సారులుగా మనమయ్యు నందులకై లజ్జింపకుండుట
మిక్కిలి యాశ్చర్యమనిభావము.

ఉ. వచ్చినరాత్రులే తిరిగి శ్రీ వచ్చుట పోయినవాసరంబులే

వచ్చుటెఱింగి గూఢతరవర్తనులై పునరుక్తకార్యముల్

నిచ్చులు సేయుచుకా జనులు శ్రీనిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రీధవా

భృచ్చయరీతిచే జెడి కురుబుద్ధులు సిగ్గు వహింప రెంతయున్. 44

తా. ఇప్పుడు జరుగుచున్న రాత్రిగాని పగలుగాని కడచిన పోయిన రాత్రిని బగటిని బోలినవేకాని మఱి విశేషించినవేమియుఁగావు. ఇట్లని తెలిసియు ప్రాణు లెఱుకమాలియిందేమో విశేషముండునట్లు తలచి పనిపూని మనుషటియాయాకార్యములనే మరల జేయుటకుఁ బరుగిడుచున్నారు. ఇట్టికార్యములేల. ఏవ్యాపారమునందును మున్నునుభవించినవిషయములే మరల ననుభవింపఁబడుచున్నవికాని వింతయేమియులేదు. ఈసంసారమో ఎంతయు నిర్వేదకరము. ఇట్టి వ్యాపారములచేతను నిట్టి సంసారముచేతను గలిగినమనబ్రతుకున కెంతో లజ్జంపవలసినవార మైనను అజ్ఞానమువలన లజ్జంప కుండుట యెంతయు వింతగానున్నది.

అవ. లోకంబునఁ బురుషులకు ధర్మార్థకామమోక్షము లనెడిచతుర్విధపురుషార్థములు సంపాదించుటకు సాధనములుగా పరమేశ్వరపదధ్యానము, యజ్ఞము, అధ్యయనము, యశోవీర్తార్జనము, గురుశుశ్రూష, అంగనాలింగనము మొదలైనవి యాయాదానికిఁ దగునట్లు విహితములై యున్నవి. మేమో వానియం దొకటియుఁ గావించినవారము గాము. కాన మా జన్మము నిర్వర్థకమైనదని సారెసారెకు శోకించువారలవచనము నభినయించి చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న ధ్యాతం పద మీశ్వరస్య విధివ త్సంసారవిచ్ఛిత్తయే

స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటు ర్ధర్తోఽపి నోపార్జితః ।

నారీషీనపయోధరోరుయుగళం స్వప్నోఽపి నాలిక్లితం

మాతుః కేవలమేవ యావనవనచ్ఛేదే కుతారా వయమ్ ॥

45

టీ. సంసారవిచ్ఛిత్తయే=సంసారమును నిర్మూలించుటకొఱకు - మోక్షప్రాప్తి కొఱకనుట, ఈశ్వరస్య=శివునియొక్క, పదం=ఆడుగు-పాదారవిందయుగళ మనుట, విపత్=కాన్తముచొప్పున, నధ్యాతం=ధ్యానింపఁబడినదికాదు. 'శమ్ముపాదామ్ముజధ్యానం సాక్షాన్తోక్షేకసాధనమ్' అని యనేక పురాణేతిహాససంహితావచనములచేత సాక్షాన్తోక్షసాధనముగా విధింపఁబడిన శంభుపదధ్యానము నేయమిచే తత్ఫలమైన మోక్షపురుషార్థమును మేము గడించినవారము కామైతిమనిభాషము. ఇట్లే ధర్మార్థములను సంపాదించమికి శోకించుటను జెప్పచున్నాఁడు. స్వర్గ...పటుః-స్వర్గద్వారక=స్వర్గద్వారముయొక్క, కవాటం=తలుపును, పాటన=చీల్చుటయందు, పటుః=నమర్థమైనదగు-ఇటు స్వర్గము ఆపవర్గమునకును ఉపలక్షకము గాన స్వర్గాపవర్గములను నిరాటంకముగాఁ జూరనిచ్చునట్టి దగు, ధర్తోఽపి=జ్యోతిష్టోమాదిధర్మమును, న ఉపార్జితః=సంపాదించఁబడినదికాదు. 'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామాయజేత' 'ధర్మ తుఖించ జ్ఞానాన్తోక్ష మవాప్నుయాత్' ఇత్యాది

శ్రుతిస్మృతులయందు న్నన్మదాదిసాధకముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన భర్తృము ననుష్ఠింపమి
చే తత్ఫలమైన పురుషార్థములును మాకు సిద్ధింపవయ్యె ననిభావము. నారీ...యుగళం-
నారీ=స్త్రీలయొక్క, పీన=బలుపుగల, పయోధర=స్తనములయొక్క, ఉరు=గొప్పదైన,
యుగళం=జంట-బలితంపుగట్టిగుబ్బచందోయియనుట-లేక, పీన=బలుపుగల, పయోధర=
చన్నులయొక్కయు, ఉరు=తోడలయొక్కయు, యుగళం=జంట, అనియునర్థము, స్వప్నే
ఽపి=కలయందుఁగూడ-ఇంక మేలుకొనియున్న పుడు చెప్ప నేల యనుట, న అలిశ్శితం =
కాఁగిలింపఁబడినదికాదు. 'సంసారే పటలా న్తతోయతరశే సారం యదేకం పరం యస్యా
యంచ సమగ్ర ఏష విషయగ్రామప్రపన్నో జనః | తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహాన
ద్దోషమం మన్దధీః | కోవా నిద్దతి నూత్నమన్తథకలావై చిత్రేమూఢోజనః || మబ్బులచాలు
చివరలోని నీటివలె నిలుకడలేనిసంసారమునందు యేది యద్వితీయమై మిక్కిలి యుత్కృ
ష్టమగుసారమో, విషయనమూహముల నాశ్రయించినయీజనుఁడు దేనికిఁ జాలినవాఁడో,
పరబ్రహ్మనుభవజనితమహానందముతో సాటియైన యాసౌఖ్యమును, నూత్నములగు మన్తధ
కకళావిచిత్రములను దెలియక నిందించుచుండమతి యెవఁడు? అని క్రొమశాస్త్రోక్తిప్రకారమున
సుపాదేయమైన కామపురుషార్థము నొడఁగూర్చునదిగాఁ జెప్పఁబడిన యంగనాకుచకుం
భాలింగనాదికముగూడ మేముచేసినవారము గాము గాన తత్ఫలమైన కామపురుషార్థమును
మాకు సిద్ధింపదయ్యెనని భావము. అయితే, శేవలం=మిక్కిలియు, మాతూ=తల్లియొక్క,
యావనవనచ్చేదే=ప్రాయము నెడి వనమును చీల్చుటయందు, వయం=మేము, కుతారా
ఏవ=గొడ్డంద్రమే-యావనము పుత్రోత్పత్తిపర్యంతమైనదిగాన మేము పుట్టి తల్లియావన
మును బోఁగొట్టితి మింతేకాని మఱియేయర్థము సాధించినవారముగాము; కాఁబట్టి మాజ
న్తము నిరర్థకమే యని భావము.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపదరచింత యొనర్చుట లేదు గోపుర

ద్వారకపాటపాటనసురధర్మము సేయుట లేదు సుందరీ

హరికుచోరులబ్ధిఁ గల శ్రీ నైన నెఱుంగము మాతృయకావనో

దారవనీకుతారముల శ్రీ మై జనియించినవార మిమ్మహిన్.

45

తా. సంసారముదూలునట్లు పరమేశ్వరపదధ్యానము సేయమిచే మోక్షమును బొంద
మైతిమి. స్వర్గము నిరాశంకముగాఁ జొరనిచ్చుధర్మమును గడింపకపోయితిమి. వగలాం
ద్రఁగట్టిగుబ్బలను నూరుపులను గలలోనైనఁ గొఁగిలింపమిచే కామపురుషార్థమునకు దూరు
లమైతిమి. కాన తల్లియొక్కప్రాయము దూలించుటకొఱకే మేము జన్మించితిమిగాని
మఱి యేపురుషార్థమును గడించుటకొఱకుఁ గాదు గాన నిరర్థకజన్మలమైతిమి.

శ్లో॥ నాభ్యస్తా భవి వాదిబృన్దదమనీ విద్యా వినీతోచితా

ఖడ్గాగ్రైః కరికుమ్భవీరదళైర్నైర్నాకం న నీతం యతః |

కాంతాకోమలపల్లవాధరరసః పీతో న చన్ద్రోదయే

తారుణ్యం గతమేవ నిష్ఫల మహా శూన్యాలయే దీపవత్ || 46

టీ. భువి=పుడమియందు, వాదిబృన్దదమనీ = ప్రతివాదుల సమూహము నడంచునట్టిదియు, వినీత ఉచితా=వినయసంపన్నులైన సజ్జనులకుఁ దగినదియు, అగు, విద్యా=వేదకాస్త్రాదిరాపమైన విద్య, అభ్యస్తా=అభ్యసించబడినదిగాదు. ఖడ్గ అగ్రాః=కత్తి మొనలచేత, కరి...దశనైః-కరి = ఏనుగులయొక్క, కుమ్భపీత=పీటలవంటి కుంభస్థలములను, దశనైః=చీల్చుటలచేత, యశః=కీర్తి, నాకం=స్వర్గమునుగూర్చి, నీతం న=కొనిపోవబడినదిగాదు-కీర్తి యాకసము ముట్టునట్లు కత్తిగొని శత్రుగజకుంభములను జీల్పలేదని యర్థము. క్షత్రధర్మముచే లోకాంతరమునను బాగడ్డకెక్కు నట్టికీర్తిని గడింపలేదని భావము. 'కీర్తిస్వర్గ ఫలమాహు రాసంసారం విపశ్చితః' అనువచనముంబట్టి స్వర్గసాధనముగాఁ బ్రతిపాదితమైన కీర్తి సార్థింపమిచే స్వర్గమునుగలుగదనియు 'కింజన్త కీర్తిం వి నా' అనుటచే పుడమియందు కీర్తి ఛేదనచే జన్మమును సఫలముకాదనియు నాశయము. చన్ద్రోదయే=చంద్రుఁడుదయించునపుడు, కాంతా...రసః- కాంతా = ప్రియురాలియొక్క, కోమల=మృదువైన, పల్లవాధర=మోవిచిగురుయొక్క- చిగురువంటి క్రింది పెదవియొక్క, రసః=రసము-అధరామృతమనుట, పీతః న=క్రొలంబడినదికాదు. కాబట్టి కామపురుషార్థమును గడింపలేదనిభావము. 'మలయానిలచంద్రాద్వ్యా స్తటస్థాః పరికీర్తితాః' అన్నట్లు చంద్రుఁడు తటస్థమైన శృంగారరసోద్దీప్తసవిభావముగలుటజేసి చంద్రోదయ మిటచెప్పబడినది. తారుణ్యం=యావనము, శూన్యాలయే=ఎవరులేని యింటియందు, దీపవత్ = దీపమువలె-పాడుపడినయింటియందుఁ బెట్టినదీపమువలె ననుట, నిష్ఫలమేవ=నిరర్థకముగానే, గతం=పోయినది. పాడుపడినయింటియందలి దీప మెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే నిరర్థకమైనట్లు యావనమును ఏపురుషార్థమును గడింపమిచే నిరర్థకమే యయ్యెనని యర్థము. అహా=అకటా.

చ. వలనుగ విద్యనేర్చి ప్రతివాదుల గెల్పుటలేదు కుంభిని

ర్వశననిశాతఖడ్గముల శ దైవతలోకమునందుఁ గీర్తులుకొ

నిలుపుటలేదు చార్మరమరణీమధురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని

ష్ఫల మయి జవ్వనం బరిగెఁ శ బాడుగృహంబున దీపముంబలెన్. 46

తా. ప్రతివాదుల మార్కల నడంపఁజాలినదియు వినీతులకు ఫలయునదియు నగు విద్యను గఱచినవారము గాము. వాఁడికత్తి మొనచేఁ బగవారియేనుగులకుంభముల ప్రయ్య నడుచువీరత్వంబున మిన్ను మట్టినట్టికీర్తియుఁ బొందినవారము గాము. శృంగారరస మిగు రొత్తు చంద్రోదయసమయమునఁ బ్రియురాలి చిగురాకువంటినుమోచిలేనియ నానినవార ముగాము. ఇట్లు విద్యయులేక కీర్తియుఁ గానక నుభమును బడయక పాడింట నెత్తినదీపము వలె మాజన్మనమంతయు కట్టాఁ రిత్తవోయినది.

శ్లో॥ విద్యా నాధిగతా కళఙ్కరహితా విత్తంచ నోపార్జితం
శుశ్రూషాపి సమాహితేన మనసా పిత్రో ర్న సమ్పాదితా ।

ఆలోలాయతలోచనాః ప్రియతమాః స్వప్నేఽపి నాలిక్ష్ణతాః

కాలోఽయం పరస్మిన్లోలుపతయా, కాకై రివ ప్రేరితః ॥ 47

టీ. కళఙ్కరహితా = కళంకములేని - సప్రమాణ మైనయనుట, విద్యా = విద్య, న అధి
గతా = అభ్యసించబడినది కాదు. విత్తంచ = ధనమును - త్యాగభోగసాధన మైనదనుట,
న ఉపార్జితం = అర్జించబడినది కాదు. 'యస్యాస్తి విత్తం న నరఃకులీనః' 'ధనమార్జయ కాకు
త్స ధనమూలమిదంజగత్' । అన్తరంగాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్యచ ఇత్యాదివచనముల
నుపదిష్టమైన యర్థార్థసములేమిచే దానివలనిఫలమును మాకు లేదనిభావము. సమాహితేన =
ఎచ్చరికగల, మనసా = మనస్సుచేత, పిత్రోః = తలిదండ్రులకు, శుశ్రూషా = పరిచర్య, సమ్పాది
తా న = చేయబడినది కాదు. 'మాతాపితృసమందైవం సర్వేషాం సహివిద్యతే' తస్మాత్సమర్ప
యేన్నిత్యం పితరా దేవరూపిణః" ఇత్యాదివచనములవలన పరమేశ్వరారాధనముతో సా
టిగాఁ జెప్పబడిన పితృసేవయుఁ గావించినవారము గావనుట. ఆలోల ఆయతలోచనాః =
చంచలములును వికాలములు నగుకన్నులుగల, యువతయః = జవరాండ్రు, స్వప్నేఽపి = కల
యందును, అలిక్ష్ణతాః న = కాలింపఁబడినవారుగారు. పట్టి మిథ్యయగుకలలోని సుఖమే
లేనపుడు మేలుకొనియున్నప్పుడు నిజముగా ననుభవించుట కలుగనే కలుగదని చెప్పనేల
యనిభావము. అయం = ఈ, కాలః = కాలము - ఈజరుగుచున్న కాలమనుట, కాకైః ఇవ =
కాకులచేతంబోలె, మాచేతనని శేషము, పరస్మిన్లోలుపతయా = ఒరులకూటియందలి
పేరాన కలిగియుండుటచే, ప్రేరితః = కడపఁబడినది. ('ప్రేర్యతే' అనుచో కడపఁబడు
చున్నది యని యర్థము).

చ. వినయవిశేషవృద్ధ్య లగురవిద్యలు నేర్చుటలేదు నీతిచే

ధనమును గూర్చలేదు తలిదండ్రులసేవయుఁ జేయలేదు చ

క్కునిచిగురాకుబోండ్ల బిగిరకాఁగిలియుం గలనైనలేదు గొ

బ్బున సమయంబు కాకులకుఁబోలె గతించె బరాన్నభుక్తులన్. 47

తా. నిష్కళంక మైనవిద్య నభ్యసించలేదు. త్యాగభోగసాధనమైన ద్రవ్యము నా
ర్జింపలేదు. ఎచ్చరికతోడఁ దలిదండ్రులకుం బరిచర్య సేయలేదు. వాలుంకన్నుల జవరాం
డ్రుఁ గలనైనఁ గాలింపలేదు. కాలమంతయుఁ గాకులవలెఁ బరులకూటితోఁ బొట్ట
ప్రాచికొనుచుఁ గడపితిమి. కాని మతేపురుషార్థమును గడింపమైతిమి.

అవ. కాలపరిపాకమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వయం యేభ్యో జాతా శ్చిరఃకాలా ఏవ ఖలు తే

సమం యైః సంవృద్ధాః స్మృతివిషయతాం తేఽపి గమితాః ।

ఇదానీ మేతే స్త్రః ప్రతిదివస మాసన్నపతనా ।

గతా స్తుల్యావస్థాం సికతిలనదీతీరతరుభిః ॥

48

టీ. వయం=మనము, యేభ్యః=ఎవరివలననుండి-ఏతలిదండ్రులవలన నుండి యనుట, జాతాః=పుట్టితిమో, లే=వారు, చిరపరగతా ఏవ ఖలు=చాలకాలమునకు మునుపే మృతులైన వారలేగదా. ('చిరపరిచితాః' అనుచో చాలకాలమునకు మునుపటిపరిచయము గల వారనుట- వారితో డివసించయము పోయి చాలకాలమైనదనుట), యైః సమం=ఎవరితోఁ గూడ, సంవృద్ధాః=చక్కఁగాఁ బెరిగితిమో, తేఽపి = వారుకూడ, స్తుతివిషయతాం = స్మరణమునకు గోచరులగుట - మనస్సులో తలచుకొనఁబడుటను, గమితాః = పొందింపఁబడినవారైరి-మనస్సునఁ దలంచుకొనఁబడువారేకాని పుడమిలోఁ జూచుటకు లేనివారనుట-మృతులైరిని భావము. ఇదానీం=ఇప్పుడు - ఈవార్ధకదశయందనుట, (వయం=మేము), ప్రతిదివసం = ఒక్కొక్కదినమును-నాఁడునాఁటికి, ఆసన్నపతనాః=సమీపించిన పాటుగలవారును- నాశము సమీపించుచున్నవారనుట, కాబట్టియే, సిక...తరుభిః - సికతిల=ఇసుకపాఱయైన, నదీతీర = ఏటిగట్టునందలి, తరుభిః = చెట్లతోడ, తుల్యఽవస్థాం=సమానమైనదశను, గతాః=పొందినవారును - అగు, ఏతే=ఏరు-ఇట్టివారమైయునుట, స్త్రః=ఁజేన్నారము. ఇదియంతయు కాలమునేఁతయే; మఱొకరి కిట్టి సామర్థ్యమెక్కడిదనిభావము. అలల గొట్టుటచే నిసుకతోలఁగిపోవఁగా నందు మొలచినచెట్లు త్వరలోఁబెల్లగిలి కూలుచున్నవి. కావుననే నదీతీరమున కిచట 'సికతిల' విశేషము. ఆచెట్లవలె నానాఁటఁ ద్వరలో నాశము సమీపించుచుండుటవలన వానితోడిసామ్య మిటు నిబద్ధము. అలం. ఉపమ.

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలిరదండ్రులఁ దోడ మెలంగువారలం

గాలము గోలుపుచ్చె నని శ కానరు ఘోరజరాభరార్తు లై

తూలుచు నిత్యసన్నిహితరదుర్దశు లై సికతాలగన్నదీ

కూలమహామహీజములగుకొ సరివత్తురు మూఢమానవుల్.

48

తా. మనలఁ గన్నవారుపోయి చిరకాలమైనది. మన మెవరితోఁగూడఁ బెరిగితిమో వారిపుడు తలంపునమాత్రమే యున్నారు. మేమో, యిసుకపాఱైన యేటిగట్టుచెట్టులవలె నానాఁటికి నాశము సమీపించుచు నిందె యున్నారము.

అవ. ప్రాణులకు విచారింపఁగా కొంచెమేనియుం దీఱుపాటు లేదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆయుర్వర్షశతం నృణాం పరిమితం రాత్రౌ తదర్థం గతం

తస్యార్థస్య పరస్య చార్థ మపరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః ।

శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభి ర్నియతే
జీవే వారితరజ్జచచ్ఛలతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్ ||

టీ. నృణాం=మనుష్యులయొక్క, ఆయుః = ఆయువు, వర్షశతం = నూలు; త్వరములుగా, పరిమితం=కొలదిపెట్టుబడినది-బ్రహ్మచేత నని శేషము, తదర్థం=దాని ము-ఏబడినంపత్వరములనుట, రాత్రౌ=రాత్రియందు, గతం=పోయినది - ఇంద్రియః పారము టుడిగియుండు నిద్రాదశచే గళిత మైనదనుట, తక్కినదైన, పరస్యతస్య అర్థస్య తక్కిన ఆసగముయొక్క - మేలుకొని కడపు కడమ యేబడి నంపత్వరములయొక్క య టు, అపరం=మఱియొక, అర్థం = సగము - అనఁగా నిరుపదియైదునంపత్వరములను లేక, చకారమువలన 'తస్య అర్థస్య అర్థం; పరస్య అర్థస్య అర్థం' అని రెండుగా వి జించుకొని 'తస్య = అయేబడియొక్క, అర్థస్య = సగముయొక్క-అనఁగా నిరుపది దింటియొక్క, అర్థం=సగమును అనఁగా పండ్రెండునరయు, పరస్య అర్థస్య=(అయేబ డియొక్క) తక్కినసగముయొక్క, అర్థం=సగమును - పండ్రెండునరయు, బాలత్వపుష్క యోః=బాల్యవార్ధకములందు, గతం = పోయినది. బాల్యమునందు పండ్రెండునరయ వార్ధకమునందు పండ్రెండునరయుఁబోయినవని యర్థము-అక్షానముతోఁగూడినబాల్యద యందును, అశక్తితోఁగూడిన వార్ధకమునందును వృద్ధముగాఁ జెలి పండ్రెండునరపత్న ములు గడచిపోయెననిభాషము. ఇటు బాల్యవార్ధకముల కాలనిర్ణయమందు రాత్రులుగఁ పఁబడదు. పగళ్లుమాత్రమే కైకొనఁబడినవికాన చెలి పండ్రెండునరయనఁగా నిది వట్టిపగ మొత్త మేయుగము. రాత్రులతోఁగూడ గణించిన చెలి యిరుపదియైదుపత్వరములగునియు హించునది. శేషం=తక్కినది-మిగిలినయిరుపదియైదుపత్వరములనుట, వ్యాధివియోగదుః ఖసహితం=రోగములయొక్కయు పుత్రకశత్రాదుల నెడఁబాయుటలయొక్కయ దుఃఖములతోఁ గూడినదగుచు, సేవాదిభిః = కొలువు మొదలైనవానిచేత - పొట్టపోసిక నుటకు వి త్తవంతులఁ గొలుచుట మున్నగుకష్టకర్తములచేత ననుట, నీయతే=కడపఁబడ చున్నది. కాఁబట్టి, వారి...తరే - వారితరజ్జ = నీటికరుళ్లవలె, చచ్ఛలతరే = మిక్కి యనీరమైన, జీవే = ఆయువునందు, ప్రాణినాం=ప్రాణులకు, సౌఖ్యం = సుఖము, క తః=ఎక్కడిది-ఎట్లును సుఖములేదనుట, విచారింపఁగా ప్రాణులకు రవ్వంతసుఖముఁ బొ దుటకును దీటుపాటు లేదనిభాషము.

ఉ. ఆయువు నూలువత్సరము శ్చ లండు సగంబు నశించె నిద్రచే
నాయఱలో సగంబు గత శ్చ మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచే
బాయక తక్కినట్టిసగఁబాలు గతింఁచుఁ బ్రయాసవృత్తిచే
నాయువు చంచలం బగుటఁ శ్చ బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకులున్. 49

తా. మనుష్యుల కాయుష్కాలము నూతనోద్భవముగా నేర్పఱుకఁబడియున్నది. అందు సగము (ఏబదియేండ్లు). ఇంద్రియవ్యాపారములేని నిద్రాదశగలరాత్రియందుఁ బోయినది. మిగతసగమునందు సగము (ఇరువదియైదేండ్లు) అజ్ఞానముతోఁగూడిన బాల్యముచేతను అశక్తితోఁగూడిన ముదిమిచేతను జరుపఁబడినది. మిగిలినసగమా (యిరువదియైదేండ్లు) రోగములు వియోగములు ఘృన్నగుకొనివలసి దుఃఖములంబడుచు నుదరపోషణమునకై కొలువునేయుట మొదలైనకష్టములందుఁ గడపఁబడినవి. ఆయువో నీటికరుళ్లవలె నలిచంచలమైనది. అదియు నిట్లు జరుపఁబడెనేని ప్రాణలంఘనముకలుగుట కవకాశమెక్కడిది.

అవ. బాల్యదిదశలను వరుసగాఁ బొందుచు మనుజులందఱును మృతిం జెందుచున్నారనిచెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్మణం బాలో భూత్వా త్మణమపి యువా కామరసికః

త్మణో విత్తై ర్నీనః త్మణమపిచ సమ్పూర్ణవిభవః ।

జరాజీర్ణై ర్జైర్వృట ఇవ వలీమణితతను

ర్మరః సంసారాస్తే విశతి యమధానీయవనికామ్॥

50

టీ. నరః=మనుష్యుఁడు-మనుష్యులెల్లవారుననుట, నటఇష=నర్తకునివలె, త్మణం=త్మణమాత్రమున-స్వల్పకాలమనుట, బాలః=బాలుఁడు, భూత్వా=అయి, త్మణమపి=త్మణముననే, కామరసికః=మత్తభునిచే రసజ్ఞుఁడైనవాఁడగు-శృంగారరసాభిజ్ఞుఁడగు, యువా=వయసుకాఁడు, అయి, త్మణం=త్మణములోన, విత్తై=ద్రవ్యములచేత, హీనః=తక్కువయైనవాఁడు-దరిద్రుఁడనుట, అయి, త్మణమపిచ=త్మణముననే, సంపూర్ణ విభవః=పరిపూర్ణమైన ధనముగలవాఁడు, 'అర్థరై విభవాపి' అని విభవశబ్దము ధనపర్యాయముగా నమరుఁడు, అయి, జరాజీర్ణైః=ముదిమిచేజీర్ణించిన- సంధులబిగిలెప్పినట్టి యనుట, అక్షైః=అవయవములచేత, వలీ...తనుః=వలీ=ముడుతలచే, మణిత=అలంకరింపఁబడిన-గుర్తింపఁబడినయనుట, తనుః=దేహముగలవాఁడును, అయి, నటుఁడు బాలుఁడుగాను, యౌవనవంతుఁడుగాను, ధనికుఁడుగాను, దరిద్రుఁడుగాను, వృద్ధుఁడుగాను నల్పకాలమున నాయావేషములు దాల్చునట్లు మనుష్యుఁడు నాయాబాల్యకౌమారాద్యవస్థలు స్వల్పస్వల్పకాలములే తాల్చినవాఁడై కడపట వార్ధకమునుజెందియనుట, సంసారాస్తే=బాల్యయువనాదిరూపసంసారముయొక్క కడపట యని నరపక్షము- నాట్యప్రవర్తనాడంబరము పడపట యని నటపక్షము, యమ...యవనికాం=యమధానీ=యమనిరాజధాని యనెడు - సంయమని యనెడు, యవనికాం=తెరను, విశతి=చొచ్చుచున్నాఁడు - మృతుఁడగుచున్నాఁడనుట- తెరచొచ్చుచున్నాఁడని నటపక్షము. అలా. ఉపమ.

ఉ. బాలకుఁ డై ఊణుంబు యువభావయుతుం డయి కొంతకాలము
దేవులదర్శింపఁ డై ఊణము ర విత్తనమన్నితఁ డై ఊణంబు జీ
ర్ణాలసగాత్రుఁ డై నటునిరయట్ల నటించి తుదికాననుండు యా
మ్యాలయనామ మైనతెర్రయందుఁ జొరంబడు సత్వరంబుగన్.. 50

తా. మనుష్యుఁ డొకనర్తకునివలె నొకంతకాలము బిడ్డగాను, గొంతకాలము కామ
నుభుమ లనుభవించు పడుచువాఁడుగాను, గొంతకాలము దర్శింపఁడుగాను, మఱికొంతకా
లము సంపద పెంపారినవాఁడుగాను, గనఁబడి ముదిమిచే నంగములబిగి నడలి యొడలెల్ల
ముడుతలుపడినవాఁడై యానర్తకుఁ డాటతుదను దెరచొచ్చి మఱుఁగైనట్లు తానును
సంసారముతుదను యమపురముసొచ్చి మాటుపడుచున్నాఁడు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున కాలమహిమానువర్ణన మన్నది
పంచమదశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - యతిన్యవతిసంవాదవర్ణనము.

అవ. ఇం దెవఁడేనొకఁ డొకానొకభాగ్యవశమునఁ గాల మిట్లు
విషమమైనదని యెఱింగి విరక్తి నొంది యతి యగునేని వాఁ డప్పుడు
నిరపేక్షుఁడై జగజ్జాలమును గడ్డిపరకవలెఁ జూచుచు రాజు ననువర్తించు
ట రోసి యారాజుతో సంవాదమునేయశక్తుం డగును గాని మఱొకవిధ
మున నట్లు శక్తుండు గానేరఁడు. కాబట్టి రాజునేని సరకు సేయనంత నిరం
కుశత్వముగల యతిభావ మవశ్యముం బడవలయునని వివేకిజనులకుం
దెలుపుటకై యతిసంవాదప్రకారముం దెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్వం రాజా వయ మప్యపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః
ఖ్యాత స్త్వం విభవై ర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్యన్తి నః
ఇతం మానధనాతిదూర ముభయో రప్యవయో రస్తరం
య ద్యస్మాను పరాఙ్ముఖోఽసి వయమ ప్యేకాంత్రతో నిఃస్పృహః॥ 51

టీ. త్వం=నీవు, రాజా=రాజువు, వయమవి=మేమును, ఉపా...న్నతాః=ఉపా
సిత=సేవింపఁబడిన, గురు=గురువుచేలభించిన, ప్రజ్ఞా=కార్యకార్యవివేకముగల బుద్ధియొ
క్క-లేక, త్రికాలగోచరబుద్ధివిశేషముయొక్క, అభిమాన=గర్వముచేత-అతిశయము
చేతననుట, ఉన్నతాః=పెచ్చైనవారము. త్వం=నీవు, విభవై=విశ్వర్యములచేత, ఖ్యా
తః=ప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడవు, నః=మామొక్క, యశాంసి=కీర్తులను, కవయః=విద్వాంసులు.

దిక్షు=దిక్కులయందు, ప్రతస్త్వన్రి=మిక్కిలి విస్తరింపజేయుచును-కాబట్టి మేమును బ్రసిద్ధుల మైనవారమే యనుట, ఇట్లే=ఈప్రకారమున, మానవ=శత్రువులమానము ఖండించువాఁడా, అనయోః ఉభయోరపి=మనయిరువురకును, అస్తరం=తారతమ్యము, న అతిదూరం=మిక్కిలి దవ్వైనదికాదు ... మిక్కిలి యెచ్చైనదికాదనుట, ('మానధనాతిదూరమ్' అనుచో, మానధన=మానము చేతను ధనము చేతను, అతిదూరం=మిక్కిలి దవ్వయినది - అనగా మేము ప్రజ్ఞాభిమానము గలవారము నీవు ధనముగలవాఁడవు కాబట్టి మనయిరువురకుఁ దారతమ్యము మిక్కిలియుఁగలదని యర్థము), అస్తాసు=మాయందు, పరాత్పూఖః = అవరములేనివాఁడవు, అనియది=అగుదువేని, పయమపి = మేముకూడ, ఏకాస్తతః = అత్యంతము, నిఃస్పృహ=స్పృహలేనివారము-నీయెడ నాదరములేనివారము-లేక ఐహికవిషయములందు రక్తిలేనివారము. అనగా మాకు వైహిక విషయములం దావంతయు స్పృహలేదుగాన నీయనాదరమువలన మాకిసుమంతయు బాధలేదని భావము.

ఉ. రాజపు నీవు షేము గురుర్రాట్కలితప్రతిభాభిమానవి

భ్రాజిమహోన్నతాత్ములము శ భవ్యధనప్రథితండు నీవు న

ద్రాజి నుతించు మాయశము శ దవ్వసుమీ మనవాసి మమ్ము ని

ర్వాశ్రితఁ జూడవేని యగుర్రాగము మాకును లేదు నీయెడన్. 51

తా. నీవు రాజపు. మేమును గురుసేవచేఁ బడసిన ప్రజ్ఞావిభవముచే నతియించినవారము. నీ వైశ్వర్యములచేఁ బ్రసిద్ధుండవు. మాకీర్తులును గవులచే నలుగడల వ్యాపితమై యున్నవిగాన మేమును బ్రసిద్ధులమే. కాబట్టి నీకును మాకును దారతమ్యము విశేషముగాలేదు. నీవేయెక్కుడనితలఁచుకొని మాయెడ ననాదరము చూపుదువేని నీయందును మాకుఁగూడ నాదర మిసుమంతయులేదు. మే మైహికవిషయము లన్నిటియందు రక్తియే లేనివారము గాన నీయనాదరమువలన మాకిమి నష్టియుఁ గలుగదు సుమీ.

అవ. చెప్పినవిషయమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అర్థానా మీశిషే త్వం పయమపిచ గిరా మీశ్చ హే యావదర్థం

శూర స్త్వం వాదిదర్పవృత్తపశమనవిధా నక్షయం పాటవం నః ।

సేవస్తే త్వం ధనాధ్యాయతిమలహతయే మామపి శ్రోతుకామామయ్య ప్యాసా నతేచే త్వయి మమ నుతరా మేమరాజ్ నత్రోఽస్మి ॥

టీ. త్వం = నీవు, అర్థానాం=ధనములకు, ఈశిషే=ఈశ్వరుఁడగుదువు, పయమపిచ=మేమును, యావదర్థం = అర్థమువఱకు - అర్థమెంతో యంతరికముననుట, గిరాం=శాస్త్రపఠనములకు, ఈశ్చ హే = ఈశ్వరులగుదుము - నమస్తాస్థానైభవములను దెలియుదుమనుట, త్వం = నీవు, శూరః=శూరుఁడవు-శత్రువుల నడంచుటయందనుట, నః=

మాకును, వాడిని విధౌ - వాడి = ప్రతివాదులయొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క, వ్యుపశ
మనవిధౌ = అడంచువిధానమందు, అక్షయం = నశింపని, పాటవం = శక్తి, ఉన్నదనిశేషము.
త్వాం = నిన్ను, ధనాధ్యాయ = ధనాధిపతులు, నేవస్తే = కొలుచుచున్నారు. మామపి = న
న్నను - మమ్ముననుట, మతిమలహతయే = బుద్ధిజాడ్యముయొక్క నివృత్తికొనుట, 'యస్తుపర్య
ట తేదేశాక్' యస్తు సేవేతపణ్డితాక్' | తస్య విస్తారతాబుద్ధి పైలబిష్ట రివామ్భసి' అనువచన
ముంబట్టి బుద్ధిశుద్ధిమూలముగా జ్ఞానముంబ్రాప్తించుట కనుట, శ్రోతుకామః = విననిచ్చ
గించువారు - శుశ్రూషువులనుట, 'గురుముఖాచో' తప్యమ్' అన్నట్లు మాముఖములన
శాస్త్రతప్తము నభిలషించువారు, కొలుతురు. కాబట్టి, హేరాజ్ = ఓరాజా, తే =
నీకు, మయి = నాయందు, ఆస్థానచేత్ = ఆస్థలేనియెడల, మమ = నాకు, త్వయిఅపి = నీయం
దును, సుతరాం = మిక్కిలియు, (న = కలుగదనుట - నీయందును నాకును ఆదరముకలుగ
దనుట,) అయితే, ఏషః = ఈ నేను, గతః అస్మి = మఱొకచోటికిఁ బోవుచున్నాను, తాను
నిరంకుశుడగుటం దెలుపుటకై 'ఏష' యన్నాడు.

చ. ధనపతి వీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా

ననులము నీవు శూరుండవు 1 చండతరప్రతివాదిగర్వభం

జనులము మేము నిన్ను ధనశాలురు మమ్ము భజింతు రాశ్రితుల్

వినయము సేయవేని పృథివీవర సాగెద మీక్షణంబునన్. 52

తా. రాజా! నీవు ధనములకు నధిపతివి. మేము శాస్త్రవచనములకు వానియశేషవిశే
షార్థములతోఁగూడ నధికారులము. పగతుర నడచుటయందు నీవు శూరుండవు. ప్రతివా
దులగర్వ మడంచుటయందు మేమును జెడనిపటిమగలవారము. నిన్ను ధనము గోరువారు
గొలుతురు. మమ్ము మనఃకలుషములు నశించుటకు శాస్త్రములవినఁగోరువారు నేమింతురు.
కాబట్టి మనమిరువురము నమానులమే. నాయందు నీకాదరములేదేని నేను నిరపేక్షుండ
నగుటచే నీయందు మిక్కిలియు నా కాదరము గలుగదు. కానయిదే నేనొంజొక
చోటికిఁ బోయెద.

అవ. 'మఱొకచోటికిఁబోయెద' మనుట యెట్లని యడుగఁగా మేము
నిత్యసంతృప్తాంతరంగుల మగుటచే నెచటికిఁ బోయినను గష్ట మేమియు
నుండ దనుచున్నాడు.

శ్లో॥ వయ మిహ పరితుష్టా వల్కులై స్త్వం దుకూలై :

సమ ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః |

స తు భవతు దర్మిద్రో యస్య తృష్టా విశాలా

మనసి చ పరితుష్టే కోర్కర్షవాన్ కో దర్మద్రః ||

టీ. ఓరాజా! వయం=మేము, ఇహ=ఇందు-లేక, యిత్తుడు, వల్కులై=నారలచేత, పరితుష్టాః=తృప్తినిొందినవారము, త్వం=నీవు, దుకులై=పట్టుపుట్టుములచే, (పరితుష్టాః=తృప్తినిొందినవాడవు అని విపరిణామము.) ఇహ=ఇందు, పరితోషః=సంతోషము, సమాః=నీకున్న మాకును సమానమే. విశేషః=విశేషము-నీకును మాకును భేదమనుట, నిర్విశేషః=విశేషములేనిది-భేదరహితమైనదనుట-మనమిద్దఱిసంతోషములకుఁ దారితమ్య మేమియు లేదనుట, కింతు=అయితే, యస్య=ఎవనికి, తృష్ణా=ధనాశ, విశాలా=విరివియైనదో, సః=వాఁడు, దరిద్రః=పేద, భవతు=అగుఁగాక-మత్రాకఁడు దరిద్రుఁడు గాఁడనుట. ఎట్లనఁగా, మనసి=మనస్సు, పరితుష్టేనతి=తృప్తిబొందిన దగుచుండఁగా, కః=ఎవఁడు, అర్థవాఁ=ధనవంతుఁడు, కః=ఎవఁడు, దరిద్రః=పేదవాఁడు-ఎవఁడును గాఁడనుట, మనస్సు తృప్తినిొందియుండఁగా లాభాలాభములు రెండును సమానములే యగుటంకేని యట్టి మనస్సుగలవాఁడు ధనికుఁడును గాఁడు దరిద్రుఁడును గాఁడనిభావము. మేము నట్టివారమే కాన మత్రచేటికిఁబోయినను మాకును గట్టులేదని భావము.

చ. కలితదుకూలవస్త్రములు ౩ గట్టిననీకును జీర్ణవల్కులం

బులు ధరియించుమాకును బ్రహ్మోదము తుల్యము లేదు వావి య
గ్గల మగుతృష్ణ యెవ్వనికి ౩ గాఢదరిద్రుఁడు వాఁడు లేమియుం
గలిమియు నేల సమదవిరకస్వరమానను లైనవారికిన్. 53

తా. రాజా! మాకు నారలచేతనే తృప్తి. నీకుఁ బట్టుపుట్టుములచేఁ దృప్తి. కాన మన యిరువురసంతోషములును సమానములుగానే యున్నదిగాని వానియం దేతారతమ్యమును గానము. ఎవనికి ద్రవ్యమందుఁ బేరానయో వాఁడు దరిద్రుఁడగును గాని, మనస్సు తృప్తినిొంది యుండువానికి ద్రవ్యమునులేదు దారిద్ర్యమునులేదు.

అవ. అయినను శరీరయాత్ర దుర్జనులను గొలువకయే మత్రాశ విధమున జరుపఁగూడునుగాన నాదుర్జనులు మాయెడల వినయములేక నడచుకొన్నయెడల దానిని మేము సైఁవఁజాల మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఫల మల మశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం

క్షీతిరపి శయనార్థం వాససే వల్కులం చ ।

నవధనమధుపానభ్రాంతనర్వేన్ద్రియాణా

మవినయ మనుమస్తుం నోత్సహే దుర్జనానామ్ ॥

54

టీ. ఫలం=పండు, అశనాయ=(శరీరధారణమునకైన) భోజనము కొఱకు, అలం=చాలును. స్వాదు=తియ్యని, తోయం=నీరు, పానాయ=(ద్రవ్యినడంచుటకై) త్రాగుటకు, చాలును. క్షీతిరపి=భూమియ్ను, శయనార్థం=పరుండుటకు, చాలును. వల్కులంచ = నార

యు, వాసనే=(కీప్సుకొనుటకై) పుట్టముకొఱకు, చాలును. ('శయన మవనిపుష్టం వల్కులేవాసనేచ' అనుచో, అవనిపుష్టం=భూతలము, శయనం=పడుక, వల్కులే=రెండునారలు, వాసనేచ=రెండువస్త్రములు-పడుకకు రిత్తనేలయుఁ గట్టుకొనుటకు రెండు నారపట్టులును జాలునని యర్థము.) కాఁబట్టి, నవ...యాణాం- నవ=క్రోత్తగాఁగలిగిన, ధన=ద్రవ్యము నెడి, మధుపాన=మద్యముఁ ద్రాగుటచేత, భ్రాస్త=దారితప్పిన - తడఁబాటునొందిన, సర్వే=సమస్తమైన, ఇన్ద్రియాణాం= ఇంద్రియములు గలవారికి - మద్యము త్రాగుటచే నెట్లో నడిమంతరమున వచ్చినధనముచేతను అట్టి ఇంద్రియములు తడఁబడునుగనుక నవ ధనము మద్యపానముతోఁ బోల్పఁబడినది, ఇట్టివారైన, దుర్జనానాం=దుష్టులయొక్క, అవినయం=అడఁకువలేమిని- ఉద్ధతిసనుట, అనుమస్తుం=అంగీకరించుటకు, నఉత్సహే= ఉత్సహింపను - పూనననుట. బ్రదుకుటకు గత్యంతరముండఁగా వారియుద్ధతిని సైచుకొనవలసినదేల యని భావము.

చ. ఫలములు చాలు జీవితకుఁ శ్రీ బాసమునేయ జలంబు చాలు వల్కలములు చాలుఁ గట్టుట కిశలాతలముల్ శయనింపఁ జాలు నిష్కలనవని త్తశీధురసరీరానవిబృంభితమోహలీనని త్తు లగునికృష్ణభూపతులరదుర్ణయ మించుకయున్ సహింతునే. 54

తా. దేహధారణమునకై భుజించుటకుఁ బండ్లుచాలును. దప్పిటీఱఁద్రావుటకుఁ దియ్యనినీరుచాలును. పరుండుటకు నట్టినేలచాలును. కట్టుకొనుటకు నారలుచాలును. ఇట్లు దుర్జనలను గొలువకయే దేహయాత్ర జరుపుటకు నయితకలిగియుండఁగా నడిమంతరపుని రిచేఁగన్నఁగానక కల్లుద్రాగినవానివలె నింద్రియములెల్లఁ దడఁబడుచుండుదుర్జను లుద్ధతిం జూపిరేని దాని నెట్లును సైపఁజూడను.

అవ. ఈయర్థమునే వేటొకవిధమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శ్లో॥ *అశ్నీమహి వయం భిక్షౌ, మాశావానా వసీమహి |

శయీమహి మహీపృష్ఠే, కుర్వీమహి క్షిమిశ్వరైః ||

55

టీ. వయం=మేము, భిక్షౌ=భిక్షున్నమును, అశ్నీమహి=భుజింతుము. ఆశావానా=దిక్కులనెడి పుట్టుమును, వసీమహి=కట్టుకొందుము - దిగంబరులమగుదు మనుట,

*. ఇందుఁ బరిపాదించఁబడినస్థితియే బ్రహ్మనిష్ఠకు లక్షణము. ఇదియే 'యేనకేన చి దాచ్ఛన్నో యేనకేనచిదాశితః|యత్రకృతన శాయీ స్వాత్తందేహా బ్రాహ్మణంవిదుః' అని మహాభారతోద్ద్యోగపర్వమునను, 'సంకితో యేనకేనాశ్న స్మత్యం వాభత్యమేవ వా | శయానో యత్ర కృత్రాపి సర్వాత్మాముచ్యతే|త్ర సః', అని శివగీతయందును జెప్పఁబడియున్నది.

మహీపృష్ఠే=భూతలమున - పట్టి నేలమీఁదననుట, శయ్యామహి=పరుండుదుము. కాఁబట్టి ఈశ్వరైః=అధిపతులతో - రాజులతో, కిం=ఏమి, కుర్వీమహి=చేయఁగలము - వారవలన మాకేమియుఁ బ్రయోజనము లేదనిభాషము.

తే. మేరి. భిక్షౌన్న మారగింశ్చేదము మేము

కట్టెదము దిక్కు లనియెడోకలితశాటిఁ

బవ్వళించెద మిల యనురసాన్పు మీఁద

నేమికార్యము మాకు నశరేంద్రు లందు.

55

తా. బిచ్చమెత్తి పొట్టఁప్రోచికొందుము. దిక్కులనే నలువఁగాఁ గట్టుకొందుము.

పట్టి నేలమీఁదఁ బరుండుము. ఇట్టి మాకు రాజులతోఁ బనేమియులేదు.

అవ. తాము రాజును దర్శించుటకుఁ దగువారము కామని తెలుపుమిషచే వాతని నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న నటా న విటా న గాయకా, న చ నభ్యేతరవాదచుచ్ఛవః ।

నృప మీక్షితు మత్ర కే వయం, స్తనభారానమితా న యోషితః ॥ 56

టీ. వయం=మేము, నటాః=నటులము, న=కాము-వివిధవేషములుధరించి విచిత్ర

నాట్యములచే నయనానందము గూర్చువారము గామనుట, విటాః=విటులము - ముఖస్తు

తులు నేయువారము-లేక, నాయకునకు నాయిక ననుకూలంపఁజేయువీకవిద్యులగు విటుల

మనియు నర్థము, న=కాము, గాయకాః=పాడువారము - సంగీతకళలురమై కర్తానంద

మునేయువారమనుట, న=కాము, నభ్యే...చుచ్ఛవః - సభ్య ఇతర=సజ్జనులకంటె నిత

రులైనవారియొక్క - ఏవగించుమాటలాడువారేకాని కాస్త్రసంవాదులు కానివారనుట,

ఇట్టివారియొక్క, వాద=వాక్యములచేత, చుచ్ఛవః=సమర్థుల మైనవారము-మనస్సునకు

వినోదముకలిగించు హాస్యకారులమనుట, న=కాము. ('నపరద్రోహనిబద్ధబుద్ధయః' అనుచో

ఇతరులకు ద్రోహమునేయుటయందు మిక్కిలి కట్టఁబడినబుద్ధులు గలవారు, న=కాము. అ

నియర్థము), స్తనభార అనమితాః = ఛన్నులబరువుచేఁ గొంతవంగిన, యోషితః=స్త్రీలును,

న=కామునంరంభసంభోగమునకుఁదమికోల్పువారమును గామనుట, కాఁబట్టి, నృపం=రాజు

* నాయకులకు నాయిక లనుకూలించుటయందు నహాయులగువాఁడు పీతమర్దన,

విట, చేట, విదూషకులని నలుగురు. అందు, 'కిచ్చిదూషః పీతమర్దః ఫీకవిద్యోవిటః స్త

తః! సన్ధానకృత శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః' ప్రధాననాయకునికి గణములందుఁ

గొంతతక్కువయినవాఁడు పీతమర్దఁడు. నాయకున కుపయుక్తములగు నృత్యగీతాది

విద్యులయం దొకవిద్యమాత్ర మెఱింగినవాఁడు, ఏకవిద్యుఁడనంబడువిటుఁడు. తక్కినవారి

లక్షణములు మగమములు.

ను, ఈక్షీంకు=నూచుటకు - దర్శనమునేయుటకనుట, అత్ర=ఇందు - ఈచెప్పబడిన నటవిటాదులందు, వయం=మేము, కే=ఎవ్వరము-వారిలో నెవ్వరును గామనుట. వారిలో నొకరుగా నుండుమేని రాజదర్శనమునకు యోగ్యుల మగుదుమని భావము. ధాజు అసభ్యులకే యవకాశ మొనంగునుగాని సభ్యులకు నొసంగఁడని తన్నింద నూచితమగుచున్నది. ('స్వప్నద్వని నామకేవలమ్' అనుచో స్వప్నద్వని=రాజునింట, వయం=మేము, కేనామ=ఎవరుదా నగుదుము - ఎవ్వరును గామనుట, ఎందులకును గొఱగా మనిభావము).

క. విటగాయక వైతండిక

నటజనులము గాము పృథుఘోన స్తననమితో

త్కటవారకాంతలము గా

మటుగావున నృపునిఁ జూడఁ నగునే మాకున్.

56

తా. రాజదర్శనముం బడయుటకు, గంటికింపుగా వేనములు వైచి వింతలుగా నాఁడునటులైనను, నాయక లనుకూలించుటయందు సాయపడు విటులైనను, జెవికింపుగాఁబాడుగాయకులైనను, ముఖస్తుతులు మదికింపుగాఁ జేలుచుండువారైనను, రతిసుఖమొసంగు బలితంపుగబ్బిగుబ్బలాఁడయినను గావలయు. వీరియందు మే మెవ్వరమును గాము. కాన రాజును దర్శింప మేము దగువారము కాము.

అవ. రాజనిందయే నాలుగుశ్లోకముల విస్తరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విపులహృదయై ధన్యైః కైశ్చిజ్జగజ్జనితం పురా

విధృత మవరై ర్దత్తం చాన్యై ర్విజిత్య తృణం యథా ।

ఇహ హి భువనాన్యస్యే ధీరాశ్చతుర్దశ భుజ్జతే

కతివయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః ॥

57

టీ. విపులహృదయై=ఉదారములైన మనస్సులుగలవారగు, కైశ్చిత్ ధన్యైః=కొంపలు ధన్యులచేత-ధన్యాత్ములగు ప్రజాపతులచేత ననుట, పురా=ముందు-స్పృష్టికాలమందనుట, జగత్=జగము, జనితం=పుట్టింపబడినది. అపరైః=మఱికొందఱిచేత-పాలకులైన విష్ణువు మొదలైనవారిచేత, విధృతం=పాలింపబడినది. అన్యైః=మఱియితరులచేత-పరశరామాదులచేతననుట, విజిత్య=జయింపబడి, తృణంయథా=గడ్డివలె, దత్తం=(బ్రాహ్మణులకు) ఒనర్పఁబడినది. ఇహహి=ఇందే-ఈలోకమందే యనుట, అస్యేధీరాః=ధీరులైన మఱికొందఱు-బలిప్రముఖులనుట, చతుర్దశ భువనాని=పదునాలుగు జగములను, భుజ్జతే=అనుభవించుచున్నారు - ఇప్పుడు ననుట, కతివయపురస్వామ్యే=కొన్నిపట్టణములయొక్క యధిపతిగా నుండుటయందు, కొన్నిపట్టణము లేఁ గలుగఁగానే యనుట, పుంసాం=మనుష్యులకు, ఏషః=ఈ-ఈకనబడుచున్న, మదజ్వరః=మదమనెడి తీవ్రము-

దర్పాతిశయమనుట-మదము బుద్ధిభ్రంశము కలిగించుటచే జ్వరముగా తూపింపబడినది, కః=ఏమి, ఎందులకనుట, వారల కీ పెనుగర్వమువలనఁ బ్రయోజనములేదని భావము.

ఉ. అంచితబుద్ధులైనమనుశ్రాధిపతుల జగమెల్లఁ దొల్లి ని
 త్తింపిరి దానిఁ గొందఱు భరించిరి యిచ్చిరి గొందఱికి
 న్నిచ్చి జగంబు లన్నియును శ్రీ నెమ్మి భుజించుచుఁ గొందఱుండఁగాఁ
 బంచమపట్టణేశుల కశ్రపారమదజ్వర మింత యేటికిన్. 57

తా. ఈ జగత్తు మొదట సుదారమనస్కులగు కొందఱు ధన్యులచే నృజింపబడి నది. పిదప మఱికొందఱిచే నిది పాలింపబడినది. అప్పుల మఱికొందఱు దీనిని జయించి గడ్డిపరకవలె దానము సేసిరి. ఇప్పుడును మఱికొందఱు ధీరులు పదునాలుగులోకములను బాలించుచున్నారు. మహాత్ము లిట్లుండఁగా నేనో నాలుగయిదుపట్టణము లేలు నంతపది కల్లిగెనా మనుజులు మదాంధులయి కన్నుఁ గానకుండురు.

శ్లో॥ అభుక్తాయాం యస్యాం త్నామపి న యాతం నృపశతై
 ర్భువ స్తస్యా ణాభే కథన బహుమానః క్షీతిభృతామ్ ।
 తదంశస్య ప్యంశే తదవయనలేశేఽపి పతయో
 విషాదే క ర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్ ॥ 58

టీ. నృపశతైః=వందలకొలది రాజులచేత, యస్యాం=ఏది-ఏభూమియనుట, అభుక్తాయాం సత్యాం=అనుభవించబడని దగుచుండఁగా, త్నామపి=త్నామంతాకాలముకూడ, యాతం న = జయపఁబడదో-ఎది త్నానకాల మైనను రాజుల నేకులచే నేలఁబడకుండినది కాదో యనుట-దీనిని ప్రతిక్షణమును రాజులు పెక్కుండు సేబుచు నేయుండునో యని భావము, తస్యాభివః=ఆభూమియొక్క, లాభే=ప్రాప్తియందు-త్నామ సేపుకూడ నవకాశములేక పెక్కుండురాజులచే ననుభవించబడుచు నే యుండునట్టిభూమిని బడయుటవలన ననుట, క్షీతిభృతాం = రాజులకు, బహుమానః=ఉత్కర్షణము-పేర్చి, కథన=ఏమిదా-ఏమియులేదనుట-అందఱికి నిది సాధారణమైయుండుటచే నేరాజునకును దీని వలన నొకయతిశయము కలుగదనిభావము. అయితే, తదంశస్య=ఆభూమిలోని భాగము యొక్క, అంశేఽపి=భాగమునందును, తదవయనలేశేఽపి-తత్=ఆభాగముయొక్క, అవయవం=ఒకకొంతభాగముయొక్క, లేశేఽపి=ఒక్కొంతయందును-రవ్యంతమాత్రమైన యొక మూలయందు ననుట, పతయః = అధిపతులు-రాజులు, విషాదే=దుఃఖము, కర్తవ్యేనతి=చేయఁదగినదై యుండఁగా - మిక్కిలియుం గొంచె మైన భూభాగమునకే మన మధిపతులైతిమిగదాయని దుఃఖపడవలసియుండఁగాననుట, జడాః సంత్రః=మందులై-బుద్ధిహీనులై యనుట, ప్రత్యుత=విపరీతముగా-విషాదముపడుటకు మాఱుగా ననుట, ముదం=నంతోష

మును, వివర్ధతి=చేయుదును. భూమియొక్క పెక్కండ్రచే నెడతెగక భుజింపఁబడుచుండు నది. అదియును బూర్ణముగాఁగాక అందు నేదోయొకపాలులోఁ బాలుగాని, అపాలులో నొకపాలైనచోటిలో నేదోయొకమూలగాని తమకేటటకుఁ గలిగెనా యిసీ! పెక్కండ్రచే భుజింపఁబడినదానిలోని పాలిలోను మిక్కిలి యలంతిపాలికి మనము పతులమైతిమే యని దుఃఖింపక మనము రాజులమని యుబ్బుచున్నార. వీరియవివేక మే మనవచ్చునని యాశ యము. 'ప్రత్యుత్తేత్యుక్తేవై పరీత్యే' అని గణవా్యాఖ్యానము.

చ. ఎడ నిమిషంబు లేక ధరణీశశతంబు భుజించు చున్నయి

ష్పడమి లభించినకా మహిమ శ్రీ పొందునె రాజుల నేల తున్నలో

నడరు లవంబులోఁ దునియరీయం దొకమూలకు నాథు లైనవా

రడలక నై పరీత్యమున శ్రీ హర్షముఁ జెందుదు రెంత మందులో. 58

తా. భూమండలమంతయుఁ బ్రతిక్షణమును బెక్కండ్రు రాజులచే నేలంబడుచు నేయుండునది కాని వారు దాని నేలనిక్షణ మొకటియులేదు. కాబట్టి యిట్టిభూమియంత యుఁ గలిగినను రాజుల కేయతీశయమును గలుగదు. ఇట్టి భూమిలోనిభాగములో నొక పాలుగాని, యాపాలిలోని యొకపాలుయం దొకానొకమూలగాని యెలఁ గలిగినంతనే మూఢులు కొందఱు అంతయల్పమునకుఁ దాము పతులైనందులకు వగచుటకు మాటుగా మిక్కిలి యుబ్బుకొందెదరు. ఏమి వీరియవివేకము!

అవ. ట్లుద్రులగు రాజులవార్త యటుండఁగా వారిని యాచించి బ్రతుకువారు వారికంటె బరమట్లుద్రులని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృత్ప్రిణ్ణో జలరేఖయా వలయితః సర్వోఽప్యయం నన్వణః

స్వాంతశీకృత్య సవప సంయుగళతై రాజ్ఞాంగణై ర్భుజ్యతే |

నో దద్యు ర్దదతేఽథవా కిమపి తే ట్లుద్రా దరిద్రా భృశం

ధిగ్ధిక్తా వురుషాధమాఽధనకణం వాఞ్ఞున్తి తేభ్యోఽపి యే॥ 59

టీ. జలరేఖయా=సముద్రాకారముగానుండునీటిరేకచే, వలయితః=చుట్టఁబడిన-ముద్దగాఁ గూర్పఁబడిన యని యర్థాంతరము, అయం=ఈ, సర్వోఽపి=సమస్తమునైన, మృత్ప్రిణ్ణః=భూమియనెడి మట్టిముద్ద-నీటిచేఁగూర్పఁబడిన మట్టిముద్దయుంబోలె సముద్ర జలముచేఁ గూర్పఁబడిన మట్టిముద్దయగు నీపుడమియని చమత్కారముధ్వనించెడి, భూమిని మృత్ప్రిణ్ణ మనుట అతిశయము కామిని చూపుటకొఱకు; జలరేఖచే వలయితమనుట కొలది యిడరానిదికాక యొకకొలదికి లోనైనదని తెలుపుటకొఱకు నని తెలియనది. ఇట్టి భూమి, అణుఁనను=అణువేకదా-మిక్కిలియు స్వల్పమేయగుననుట, సవప=అదియే-అట్టి యతిస్వల్పమైన మృత్ప్రిణ్ణమాత్రమేయనుట, రాజ్ఞాంగణైః=రాజులసమూహమిచేత,

సంయుగశత్రైః=హింసాప్రచురములైన వందలకొలదియుద్ధములుచేత, స్వాంతికృత్య=తమ తమభాగములుగాఁజేయఁబడి-తమతమ సొంతభాగములుగా భాగించుకొనియనుట, భుజ్యతే=అనుభవించఁబడుచున్నది. ('స్వాంతికృత్య తమేవ సజ్జరతతై రాజ్ఞాం గణా భుజ్యతే' అనుచో రాజులసమూహములు వందలకొలదియుద్ధములచే దానినే తమతమవిగాఁ జేసికొని యనుభవించునని యర్థము). తే=చారు-భూమినంతయుఁగాక నందులో యొకానొకపాలును బొందుటకై యనేకప్రాణులను జంపునట్టి యారాజులు, కిమపి=కొంచెమైనను, నోదద్యుః=(ఇంక)ఇయ్యరు. అథవా=లేక, నోదద తే=ఇప్పుడిచ్చుచున్నవారునుగారు. కాఁబట్టి, భృశం=మిక్కిలి, త్సుద్రాః=నీచులును, దరిద్రాః=పేదలును అగుదురు, అనేకయుద్ధములంబడి యార్జించినమృత్పిండమును సనుభవించువా రగుటచే త్సుద్రులును, దానియందుఁగూడ నశములే గలవారుగాన దరిద్రులునని భావము, కావుననే యొకరికిప్పుడును బెట్టు, మఱిప్పుడును బెట్టఁబోరు అని యర్థము. తేభ్యోఽపి = ఇట్టివారివలనఁగూడ, యే=ఎవరు, ధనకణం = ద్రవ్యలేశమును - అధికముగా నొసంగుదాతృత్వము లేమిచే అత్యల్పధనము ననుట, వాఙ్మన్త్రి=కోరుదురో, తాత్పురషాధమాత్=అనకృష్టముమృగలను-అట్టివారిగూర్చి యనుట, ధిక్ ధిక్=ఫీచీ-మోఁచేతిక్రిందినీటిని ద్రాగునట్లు అతినీచమైన యిట్టియాచననేయువా రారాజులకంటె బరమనీచులుగాన ఇప్పుడిగావారు నిందులని భావము. తమతమకాలినపొట్ట ప్రోచికొనుటయే ప్రయోజనముగాఁ జేసి పురుషాధములను గావించుత్సుద్రయాచ్ఛను దూలఁబుచ్చి స్వతస్సిద్ధానందముచే నేకలంకలేని సెమ్మదినొందించి పురుషోత్తములను గావించుయతిత్వమే బ్రతుకుఁదెరువుగాఁ గయికొనవలయునని భావము.

చ. తగ జలరేఖచే వలయితం బగుకొంచెపుమంటిముద్ద కై
జగడము లాడి యాడి వెలుఁచున్ విభజించి భుజించు చున్నదు
ర్భగనృపు లిచ్చువారె తలశపం గడు నీచులు వారియందు నొ
ప్పగ ధనలేక కాంక్ష గలరపూరుషులుం గడుహీనులే కదా. 59

తా. ఈపుడమి వట్టి పెనుపాట్టిముద్దయేకాని నేఱుకాదు. అదియును గొలఁది లేనిదికాక నలుగడల సముద్రజలములచేఁ జుట్టఁబడి కొలఁదికి లోనైయున్నది. అదియంతయును మొత్తమునకు మిక్కిలియు న్వల్పమైనదే. ఏలనఁ బెక్కు-రాజులు లెక్కలేనియుద్ధములాడి దానిని దమతమవిగా రచించుకొని యనుభవించుచున్నారు. వారట్లామట్టిపెళ్లకై యటు పోట్లాడినవారుగాన త్సుద్రులును, అదియును బూర్ణముగాఁగాక యందొక్కొక్కపాలేగలవారుగాన దరిద్రులు నగుదురు. కాన వారొకరి కిప్పుడునుబెట్టు; ఇంకఁ బెట్టువారునుగారు. అట్టివారిని బోయి యాచించునట్టి హీనులు వారికంటె నీచులుగాన మఱిమఱి నిందింపఁదగినవారే యగుదురు.

అవే. వేయేల, చానిజన్మ మే సార్థకమనుచు నిగమించుచున్నాడు.

శ్లో॥ స జాతః శోఽప్యాసీన్మదనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం

కపాలం యస్యోచ్చైర్వినిహిత మలజ్కారవిధయే ।

నృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కైశ్చిదధునా

నమద్భిః కః పుంసా మయ మతులదర్పజ్వరభరః ॥

60

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, ధవళం=తెల్లనైన, కపాలం=తలపునుక, మదనరిపుణా=మన్మథునికి శత్రువైనశివునిచేత, ఉచ్చైః=పొడవుగా- అన్నిటికంటె నతిశయించినదిగా, మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు, అలజ్కారవిధయే=భూషణముగా విధించుటకొఱకు- సొమ్ముగా ననుట, వినిహితం=పెట్టుకొనబడినదో - శివుడు కపాల శేఖరుడు గావునను యుద్ధమున హతులైనవారికపాలముల నతడు సొమ్ములుగాఁ దాల్చుటంజేసియు నల్లెవనిపునుక నాదేవుడు సొమ్ముగాఁ దలయందుఁదాల్చునోయనియర్థము, *నః=ఆ, శో=ఓ-కానొకఁడే, జాతఃఅనీత్=జన్మించినవాఁ డయ్యెను-నఫలమైనజన్మముగలవాఁ డయ్యెను- తక్కినవారి జన్మములు నఫలములైనవిగావని యర్థము. అయితే, అధునా=ఇప్పుడూ, ప్రాణ...మతిభిః=ప్రాణత్రాణ=తుచ్ఛములైన ప్రాణములను రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ=ఆసక్తమైన, మతిభిః= మనస్సులుగలవారును, కావుననే, నమద్భిః=నమస్కరించువారును, అగు, కైశ్చిత్=కొందఱు, నృభిః=మనుష్యులచేత-కొందఱుమనుజులు బ్రతుకుకొఱకుఁ దమకుమొక్కనట్టికారణముచేత ననుట, ఇచట హేతువునందుఁ దృతీయ, పుంసాం=మనుష్యులకు, అయం=ఈ, అతుల...భరః=అతుల=ఎనలేని, దర్ప=గర్వమనెడి, జ్వరభరః=జ్వరాతిశయము-మిక్కుటపు జ్వరమువలె తబ్బిబ్బుపఱుచు గర్వమునుట, కః=ఏమి- ఎందులకునుట, మరణించినపిదపఁగూడ నెవనిశిరసు ఆదరపూర్వకముగా మిక్కిలి యుపాదేయముగ నో వానిజన్మ మే సార్థకము. వాఁడే పురుషోత్తముడు. తక్కినవారెల్ల నిష్ఫలజన్ములున బురుషాధములు నగుదురని భావము.

చ. అతఁడ నుజన్ముఁ డెవ్వనిసోమంచితశుభ్రకపాల మద్రిజా

పతి కుతుకంబుతోడఁ దలర్పై ధరియించె విభూషణంబుగా

క్షీతిపయిఁ బ్రాణరక్షణము నేయుటకై తముఁ జేరి కొందఱా

నతు లయ్యి రంచు దుర్మదఘోనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్.

60

* శివుడు యుద్ధహతులైనవారికపాలములు సొమ్ములుగాఁదాల్చుటగలదు. అయినచట నొకనికపాల మె తాల్చునట్లు చెప్పబడియున్నది. ఇందులకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. మతీయుఁ గపాలములను నరులుగాఁదాల్చుటేకాని తలయందుఁ దాల్చుట నిఘారణీయును.

తా. ఎవని తెల్లనితలపునుకను శివుండు సొమ్ముగాఁ దనతలయందఁదాల్చెనో యట్టి వాఁ డొక్కఁడే సార్థకజన్మఁడయ్యెను గాని తక్కినవా రందఱును సార్థకజన్మలుగారు. ఇప్పుడో కొందఱుమనుష్యులు, పొట్టపోసికొనుటకై యెవరేని కొందఱు తమకు మ్రొక్కుదురేనీ, తామే సార్థకజన్మలుగాఁ దలఁచి కన్నుమిన్ను గానక గర్వింతురు. ఇది యెందులకో తెలియరాదు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున యతిన్యపతిసంవాదవర్ణనమన్నది వృద్ధశతకము.

భర్తృహానినుభాషితము - మనస్సంబోధననియమనము.

అవ. మనస్సును నియమింపంజాలువాఁడే యతి యగుం గాన యతి ని గుఱించినప్రసక్తి యైనవిదవ మనోనియమనముఁ జెప్పంబూని మనస్సును సంబోధించుచు దాని నియమించుప్రకారముం జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివస మారాధ్య బహుధా

ప్రసాదం కిం నేతుం విశసి హృదయ క్లేశకలిలమ్ ।

ప్రసన్నే త్వ య్యస్తః స్వయ ముదితచింతామణిగుణే

విము క్తః సజ్గుల్మః కి మభిలషితం పువ్యతి నతే ॥

61

టీ. పేహృదయ = ఓమనసా, ప్రతిదివసం=ప్రతిదినమును, బహుధా=అనేక విధములచేత, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి=మనస్సులను, ఆరాధ్య=ఆరాధించి-తత్కాలమునకుఁ దగిన యనువర్తనములచే అభిముఖములుగాఁ జేసికొని, ప్రసాదం = తేటదనమును - సంతోషము ననుట, నేతుం=పొందించుటకు, క్లేశకలిలమ్=కష్టముల

* ఈ శ్లోకమున నుత్తరార్థమునకు

‘ప్రసన్నే త్వ య్యస్తః స్వేయ ముదితచింతామణిగుణో వివి క్తః సకల్మః కిమభిలషితం పువ్యతినతే’ అని పాఠాంతరము. అప్పుడు, అ స్తః=లోపల, ప్రసన్నే త్వయినతి=నీవుప్రసన్నమైయుండఁగా, స్వయం=తనంత, ఉదితచింతామణిగుణః=పుట్టినచింతామణులనమూహమైనదియు-పెక్కుచింతామణులవలె సకలవాంఛితములనొడఁగూర్చఁజాలినదియు, వివి క్తః=నిర్మలమైనదియు, అగు, సజ్గుల్మః=ఇచ్చావిశేషము, నీకోరికను దేనిని బూరింపదనియర్థము. నీవు లోనఁ బ్రసన్నమైతిమే పెక్కుచింతామణులవంటిదైన నీవిమలసంకల్పము కోరినదానినెల్ల నొడఁగూర్చునని తాత్పర్యము. ప్రసన్నమగుచిత్త మేది తనలో సంకల్పించిన నది సమకూఱుననుట.

గజిబిజిని, కింఁపిరి, విశసి=నొచ్చుచున్నావు, ఒకరిమనస్సు నెట్లొ ప్రసన్నముకావించి కోరికల నొడగూర్చుకొందునందువేని, అన్తః=లోపల, స్వయం=తనంతనే, ఉది...గుణే-ఉదిత=పుట్టిని, చింతామణిగుణే=చింతారత్నముయొక్క గుణములుగల-చింతామణివలెనక లార్థముల నొడగూర్చునట్టిదై యనుట, త్వయి=నీవు, ప్రసన్నే సతి=ప్రసన్నమగుచుండఁగా-నీవు ప్రసన్నతనొంది దానివలనఁ జింతామణిబోలె కోరికలనెల్ల నొడగూర్చఁ జాలినదికాఁగా ననుట, విముక్తః సజ్కుల్పః = త్యజింపబడిన కోరిక - కోరికలనెల్ల పరిత్యజించుటయనుట, తే=నీయొక్క, అభిలషితం=కోరినదానిని, కిం=దేనిని, నపుష్యతి=పూరింపదు-నీవుకోరినవానినెల్ల నొడగూర్చుననుట-మనస్సు ప్రసన్నతనొందఁగా కోరుట కేదియఁగలుగదుగాన కోరికలన్నియు వీడును, అట్లువీడియు కోరికలన్నియు నొడగూడుటవలన నెట్టితృప్తికలుగునో యట్టితృప్తియేకలుగును కావున కోరికలన్నియు వీడుట (అనఁగా సంకల్పము విముక్తమగుట) కోరికలన్నియు నొడగూడుటతో సాటియగును. కావుననే విముక్తమైన సంకల్పము ఏకోరికను బూరింపదు అనఁబడియే. ఇదియే 'విహాయ కామార్థో యస్మిన్సర్వో పుమాంశ్చరతి నిస్పృహః | నిర్మహా నిరహాత్కార స్స శాన్తి మధిగచ్ఛతి || ఏషా బ్రాహ్మీ నీతిఃపార్థ నై నాం ప్రాప్య విముహ్యతి' అని గీతయు; 'యదా సర్వే ప్రముహ్యంతే కామయేఽస్య హృదిస్థితాః | అథమర్త్యైః సమృతో భవ త్యత్ర బ్రహ్మ సుమన్తే' అని కఠోపనిషత్తును బ్రతిపాదించెడి. లేక, సంకల్పమనుటకు 'మనః సమ్భగేభ్యః స్పృహయతి నసంకల్పవిరతమ్' చండకాళికము; 'సంకల్ప ప్రభవాన్ కామాం స్త్యక్త్వా సర్వానశేషతః' గీత-అనుచోఁ గలప్రయోగములం బట్టి మనోవ్యాపారములనియర్థము. కావున మనస్సుయొక్క (విముక్తః సజ్కుల్పః) వ్యాపారము వీడినదై యది ప్రసన్నమగునేని కోరికలన్నియు నొడగూడునని యర్థాంతరము.

చ. పరులమనంబు లోలబహుభంగులఁ గొల్చి ప్రసన్నతాగుణ

స్ఫురణ వహింపఁ జేయుటకుఁ ౩ బూనఁగ నేటికి నీవు చిత్తమా

స్థిరముగ నుప్రసాదము భరజించి నిలింపమణిగఁగోదయ

స్ఫురితగతిన్ మనోరథము ౩ సొంపు వహింపదె నీకు మేలుగన్. 61

తా. మనసా ! ఇతరులమనస్సులను బలువిధములఁగొలిచి వానిని బ్రసన్నములుగాఁ జేయుటకై పెనుకష్టములపాలు పడెదవేల. నీవే ప్రసన్నమై చింతామణివంటిగుణములం బడసితివేని కోరికలన్నియు విడివడి నెప్పుది కలుగును. దానిచేఁ గోరికలన్నియు నొడఁ గూడినవే యగును.

అవ. ఇట్లు మనఃప్రసాదమునం గలగుణమును జెప్పి యిప్పుడా మనంబుయొక్క యవగుణమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిభ్రమసి కిం వృథా క్వచన చిత్త విశ్రామ్యతాం
స్వయం భవతి య ద్యథా భవతి తత్తథా నాన్యథా .
అతీత మనసుస్తర స్తపిత భా వ్యసంక్కుల్పయ
స్తత్కిత సమాగమా ననుభవాఘ్ని భోగా సహమ్ ॥

62

టీ. హేచిత్త=ఓమనసా, వృథా=వ్యర్థముగా, కిం=ఏల, పరిభ్రమసి=తిరుగాడుచు
న్నావు-ప్రయోజనము లేమిచే నూరక తిరుగడగదనిభావము. ఆయితే చేయదగినదేమి
యనఁగాఁజెప్పచున్నాఁడు, క్వచన=ఏకానొకచో, విశ్రామ్యతాం=విశ్రమింపఁబడునుగా
క-స్వస్థానమందే నిచ్చలు నెలకొనియుండువుగాక యనుట. ఇట్లు చేసినయెడ కార్యసిద్ధి
యెట్లనఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు. యత్=ఏది-ఏవస్తువు-లేక ఏకార్యము, స్వయం=తనం
త-స్వభావముచేతనే, యథా=ఎట్లు, భవతి=అగునో, తత్=అది, తథా=అట్లే-తనప్రకృతి
చొప్పుననే, భవతి=అగును. న అన్యథా(భవతి)=మఱొకవిధముగాఁ గాదు, 'యదాభివేత
దృఢత్యేవ' అన్నట్లు అన్నీయు దైవాయ త్తముగా నేరీతిని గలుగనున్నచో యారీతినే గలు
గునుగాని మేఱొకరీతిని గలుగదు. కాన దానికైపాటుపడక యూరక విశ్రమించియుండు
మని సంబంధము. అట్లు విశ్రమించుటయందుఁగలఫలముం జెప్పచున్నాఁడు. అహం=నేను,
అతీతం=కడచినదానిని, అనసుస్తర=తలఁచుకొనకయు-కడచిపోయినదానినిగుఱించి
శోకింపకయుననుట, భావిచాపి=కలుగనున్నదానిని, అనబ్ధుల్పయ=సంకల్పించుకొనక
యు-శోరకయుననుట, అతర్కిత సమాగమా=ఊహింపఁబడనిరాకలుగలిగిన-తలంపఁబ
డకయే ప్రాప్తించునట్టి యనుట, భోగా=విషయసుఖములను, అనుభవామి=అనుభవించె
దను-దైవికముగా లభించినవానితోఁ దృప్తినొందియుండెదను 'కాన నాకై నీవలయవల
దనిభావము. ('అతర్కిత సమాగమా ననుభవ స్వభోగానిహ' అనుచో, ఇహ=ఈపుడమియుం
దు, అతర్కిత=ఊహింపరాని, గమ అగమా=పోకయు రాకయుఁగల, స్వభోగా=
నీభోగములను, అనుభవ=అనుభవించు మనియర్థము), ఇట్లుచేసిన 'యో నహ్యవ్యతి నద్వే
ష్టి నశోచతి నకాఙ్క్షతి | శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమా న్యః స మే ప్రియా' అను భగవద్వా
క్యముచొప్పునను 'గతార్థాన్నానుశోచన్తి సార్థయన్తేమనోరథాన్ | వర్తమానేన వర్తన్తే
తేనమేపాఙ్డావాః ప్రియాః ॥' అనువచనమునను పరమేశ్వరుని కవశ్యము ప్రియుండ నగుదు
నని భావము.

ఉ. ఏల పరిభ్రమించెద వరనేకవిధంబుల వెఱచి త్తమా
తాలిమి విశ్రమింపు మొకతావున యత్నము లేకయే యగుక
మేలును గీడు నేఁదలఁపర మించిభకార్యము భావికార్యము
లొసవృత్తిఁ గోర విధిలబ్ధఫలంబులు నే భుజించెదన్.

62

తా. చిత్తమా! ఊరక నాకై యేల నలుగడలభ్రమించెదవు. ఇకనొకచో విశ్రమించుము. ఎది యెట్లుజరుగ నున్నదో యది యట్లే జరుగునుగాని వేతొకవిధమున జరుగదు. కావున నీపాట్లవలన నాకు విశేషమేమియుఁ గలుగఁబోదు. నీవు నెవ్వడిగా నిలుకడనొందుదువేని నేనునుగడచినదానికి వగవక కలుగనున్న దానికై తలపోతలు నేయక దైవికముగాఁ గలిగిన భోగముల నేతృప్తితో ననుభవించెద.

అవ. ఇప్పుడు విశేషించి సంబోధించునీతినే చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతస్మాద్విర మేద్వియార్థగహనా దాయానకా దాశ్రయ
శ్రేయోమార్గ మశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షం త్మణాత్ ।
శాస్త్రం భావ మువైహి సన్న్యజ నిజాం కల్లోలలోలాం గతిం
మా భూయో భజ భజ్గురాం భవరతిం చేతః ప్రసీ దాధునా ॥ 63

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, ఆయానకాత్=ఆయానపెట్టునదియగు, ఏతస్మాత్=ఈ-సర్వానుభవసిద్ధమైనయనుట, ఇన్ద్రి...హనాత్=ఇన్ద్రియార్థం=ఇంద్రియ విషయములైన శబ్దాదుల నెడి, గహనాత్=అడవివలన, విరమం=ఉడుగుము-విషయములు మిక్కిలి యనర్థములుకలిగించి చిక్కులందెట్లునవికాన వానియం దాన క్రివలదనుట, త్మణాత్=త్మణ మృత్యుమన, అశేష...దక్షం-అశేషదుఃఖం=సమస్తదుఃఖములను, శమనం=పోగొట్టుటయనెడి, వ్యాపారం=కార్యమనందు, దక్షం=సమర్థమైన, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును-లేక, మోక్షమార్గమును, ఆశ్రయం=అనుసరింపుము-జ్ఞానమార్గంబునందు వర్తింపుమనుట, శాస్త్రం=గంభీరమైన, భావం=భావమును, ఉపైహి=పొందుము, ('స్వాత్మీ భావ ముపైహి' అనుచో, నీయాత్మ యగుటను (అనఁగా నీయాత్మస్వరూప మనుసంధించుటను) పొందుమనియర్థము), నిజాం=నీదైన, కల్లోలలోలాం=పెనుకరుడువలె చంచలమైన, గతిం=వ్యాపారమును, సన్న్యజ=బ్రాత్రిగావిడువుము - స్థిరఁడవుగమ్మనుట, భూయః = మరల, భజ్గురాం=నాశకీలమైన - కాశ్వతముకాని యనుట, భవరతిం=నంసారమందలిఅన క్రిని, మాభజ=భజింపకుమా, అధునా=ఇప్పుడు, ప్రసీద=ప్రసన్నముకమ్ము, చిత్తప్రసన్నత లేక తక్కిన పుణ్యకతములచేతను శ్రేయఃప్రాప్తి కలుగదనిభావము.

తా. ఆయానప్రద మిన్ద్రియార్థగహనం १ బ్రాత్రోవ వర్జింపుమీ
శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికరశ్చేదార్థ మై చేరుమీ
ధ్యేయాద్వైత్తము బొందుమీ స్థితచే १ దీపింపుమీ చిత్తమా
మాయాకేళికి వెండియుం జొరకుమీ १ మాలిన్యముకా వీడుమీ. 63

తా. మనసా! మిక్కిలి యలంచునట్టి యీ శబ్దాదివిషయముల నందడినుండి వీడి నకలదుఃఖములను దోడనే పోగొట్టఁ జాలుజ్ఞానమార్గమునం బ్రవర్తింపుము. గంభీరభావ

ముతో నాత్మస్వరూపానుసంధానము సేయుచు, పెద్దకరుడువలె నతిచంచలమాగు నీవుత్తిని బొత్తిగా విడిచి యనిత్యమైనసంసారము దానక్తిని మరలఁ జొందక యిఁక నిదిమొదలుగాఁ బ్రవృత్త నొందుమా.

అ. నమ్మదగినవానినే నమ్ముము; తక్కినవానిని వలడనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మోహం మార్జయ తా ముపార్జయ రతిం చన్దార్ధచూడామణౌ
చేతః స్వర్గతరగ్గణితటభ్రవా మాసజ్జ మజ్జీకురు ।

కోవా వీచిషు బుద్బుదేషుచ తడిల్లేఖానుచ స్త్రీషుచ

జ్వాలాగ్రేషుచ పన్నగేషుచ సరిద్యేగేషుచ ప్రత్యయః ॥

64

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, మోహం=(పుత్రమిత్రాదులం దాన క్తినిగలిగించు) అజ్ఞానమును, మార్జయ=ఊడ్చివైపుము-విడుపుమనుట - వానియందు నమ్మికవలదని భావము, అయితే, చంద్రార్ధచూడామణౌ=అటచందురుఁడు తలమానికముగాఁగల శివునియందు, తాం=ఆ-పరమముఖప్రదేమని ప్రసిద్ధి నొందినట్టి యనుట, రతిం=అనురక్తిని-ప్రీతిని, ఉపార్జయ=సంపాదింపుము. స్వర్గ... భువాం-స్వర్గతరగ్గణీ = దేవలోకపునదియును మందాకిని యొక్క, తట=తీరముతోఁజేరిన, భువాం=ప్రదేశములయొక్క, ఆనన్దం=సామీప్యమును, అజ్జీకురు=కైకొనుము - శివుఁడును గంగాతీరప్రదేశములను శ్రేయస్కరము లగుటచే నారెంటియందే నమ్మికయుంపుమనుట, ఏలనఁగా, వీచిషు=అలలందును, బుద్బుదేషుచ = నీటిబుగ్గలందును, తడిత్ లేఖానుచ = మెఱపుఁదీఁగలయందును, స్త్రీషుచ = స్త్రీలయందును ('శిశిషుచ' అనుచో, సంపదలందును), జ్వాలాగ్రేషు=అగ్ని సెగలకొనలయందును, పన్నగేషుచ = సర్పములందును, సరిత్ వేగేషుచ = నదీవేగములందును, ('సుహృద్వర్గేషుచ' అనుచో, బంధుసమూహములందును), ప్రత్యయః = విశ్వాసము-నమ్మిక, కోవా=ఏది-ఏ నమ్మికయు లేదనుట-గృహదీపమును 'చుమ్మనకరణే శ్చశ్రుదాహా' ముద్దుపెట్టినమీసము కాలు' నను లోకన్యాయమునఁ బ్రత్యక్షముగా దహించు జ్వాలాగ్రములందును, స్పష్టముగాఁ బ్రాణములను హరించు సర్పములందును, నిలుకడలేని నదీప్రవాహములందును ఆ పదలందు విడిచిపోవు బంధుజనులందును విశ్వాసము దగదని యర్థము. 'ప్రత్యయోఽభీన శపథ జ్ఞాన విశ్వాస హేతుషు' అని యమరుఁడు. ఇందు ప్రస్తుతములైన స్వబంధుజనాదులకును అప్రస్తుతములైన వీచిప్రభృతులకును కౌపమ్యము గమ్యమగుటచే దీపకాలంకారము.

చ. దురితపుమోహముం దొలంగఁగ జేయుము సేయుము భిక్తి శూలిపై
వరసురవాహినీతటనిరవాసముఁ జేకొను మేటిసమ్మికల్

తరంగలయందు బుద్బుదవీరతానములందు మెఱుంగుదీగెలం

దరీయగఁ గీలందు ఘోరములందు సుహృజ్జనులందు డెందమా. 64

తా. 'మనసా! మోక్షమును మానుము. చంద్రధరునియందుఁ బ్రీతియు గంగాతీర ప్రదేశములందు వాసుమును శ్రేయఃప్రదములుగాన వానినే కయి కొనుము. స్త్రీలుగాని శ్రీలుగాని, యలలు, నీటిబుగ్గలు, మెఱపుఁదీఁగలు, అగ్ని సెగకొనలు, సర్పములు, నదివేగములు మొదలైనవానివంటివి కాన వానిని నమ్మఁదగదు.

అవ. మఱొకరీతిని సరబోధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ చేత శ్చింతయ మారమాం సకృ దిమా మస్థాయినీ మాస్థయా

భూపాలభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాజ్ఞనామ్ ।

కన్ధాకఞ్చుకితాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణివారాణీ

రథ్యావస్త్రీషు పాణిపాత్రపతీతాం భిక్షౌ మపేక్షౌమపే॥ 65

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, అస్థాయినీ=అస్థిర మైనదియు, ఎట్లుఁగా, భూపాల... పణ్యాజ్ఞనాం - భూపాల=రాజులయొక్క, భ్రుకుటీ=బొమ్ముడిపాట నెడి, కుటీ=ఇంటి యందు, విహరణ=విహరించుట యనెడి, వ్యాపార=వ్యాపారముగల, పణ్యాజ్ఞనామ్=బోగముని యైనదియు-రాజులు ప్రీతితో బొమ్ములు త్రిప్పిన లక్ష్మీకలుగుటయు కోపముతో బొమ్ము ముడిచిన నది తొలఁగుటయు సంభవించునుగాన నాబొమ్మలు లక్ష్మీకి విహరించు గృహముగాఁ జెప్పఁబడినది. బొమ్మలయందు కేవలముండుటను జెప్పక విహరించుటను జెప్పటచే బొమ్ము సుగ్రహనుగ్రహములచే నెట్లువిరుగునో యట్లే తానును లోనై తిరుగునని యాశయును. అనఁగా కేవలము బొమ్మలందుఁ గాక బొమ్మలత్రిప్పులందే లక్ష్మీ కలిమిలేములు కలుగును గాన నాత్రిప్పులబట్టి నిచట విహరణశబ్దము ప్రయుక్తము. అయిన నది నొక్కటను నిలుకడలేక వ్యభిచరించునది గాన పణ్యాంగనగా రూఢితమైనది. ఇట్టిదియు, అగు, ఇహం=ఈ-ఈకనఁబడుచున్న యనుట, రహం=సిరిని, ఆస్థయా=ఆదరముతో-పట్టుతో ననుట, సకృత్=ఒకప్పుడును, మాచింతయ=చింతింపకుమా-ఆసింపకుమనుట, అయితే జీవించుట యెట్లుఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు, కన్ధాకఞ్చుకితాః సస్త్రాః-కన్ధా = బొంత చేత, కఞ్చుకితాః = చొక్కాయిగలవారును - బొంతను గప్పకొన్నవారై యనుట, (వయం=మేము, అనిశేషము), వారాణీ రథ్యావస్త్రీషు=కాకియొక్క రాజమర్గముల వరుసలందు, భవనద్వారాణి = యిండ్లవాకిళ్లను, ప్రవిశ్య=చొచ్చి, పాణిపాత్రపతీతాం=చేతుల నెడి పాత్రలందుఁబడిన, భిక్షాం=బిచ్చమును, అపేక్షౌమపే=కోరుచున్నాము. 'పాణి పాత్ర ఉదరమాత్రపాత్రే పతీత మస్మియాత్' ఇత్యాదిప్రతిబోధితప్రకారమున అనామానముగా దొరకుభిక్షాహరమున శరీరయాత్రనడపుచుఁ బుణ్యక్షేత్రముల సుఖముగా సింతుమని యర్థము.

స. అవనీతభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనక

భ్రువులో సంపద నించుకం గొనకు మీరభోగార్థ మై చిత్తమా

శివమోదావహాకాశిగానగరసురశ్రీరాజమర్లంబులకి

భవనద్వారములందుఁ జేత నిడునదైభక్షం బపేక్షించెదన్. 65

తా. మనసా! రాజులయనుగ్రహముచేఁ గలుగుచు నిగ్రహముచేఁ బోవుచు వార వసితలలె నొక్కయెడను గుడుటభేక చపలివైయుండులక్షి కానించి మ మ్మలయింపవలదు. మేము బొంతఁగప్పుకొని కాశీక్షేత్రమునకుఁ బోయి యందలి పెనుపీఠులలో నిల్లిల్లుసాచ్చి చేతులలోఁ బడిన బిచ్చముగొని బ్రతుకుదుము సుమా.

అవ. నీకు సంసారమునందే యెప్పుడు నభినివేశముండునేని యది యీ చెప్పఁబడుపరికరములతోఁ గూడినయెడ నందాస క్తి కలిగియుండు ము. ఇట్లుగానిచో ధ్యానమందు నిష్ఠ గలిగియుండుమని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అగ్రేగీతం సరసకవయః పార్శ్వయోర్దాక్షిణాత్యాః
పశ్చాత్త్రీలావలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్ ।
యద్యస్త్యేథం కురు భవరసాస్వాదనే లమ్పటత్వం
నో చేచ్ఛేతః ప్రవిశ సహసా నిర్వికల్పే సమాధౌ ॥ 66

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, అగ్రే=ముంగల, గీతం=గానము-గాయకజనులనుట, పార్శ్వయోః=ఇరుప్రక్కల, దాక్షిణాత్యాః=దక్షిణదేశపువారైన, సరసకవయః = రసితలలెను, పశ్చాత్=వెనుకప్రక్క, చామరగ్రాహిణీనాం=చామరలను పీచు చెలువల యొక్క, లీలా...రణితం-లీలా=వింజామరలను పీచు విలాసముచేతఁగలుగు,వలయః=మణి కంకణములయొక్క, రణితం=ఝణత్కారమును, ఇదియెల్ల, ఏవం=ఈప్రకారమున, అస్తి యది=ఉండెనేని, భవరస ఆస్వాదనే=సంసారమునందలి చవులను ఆస్వాదించుటయందు- సంసారసుఖానుభవమునందనుట, లమ్పటత్వం=లోలుపత్వమును-అన క్తిననుట, 'లోలుపో లోలుభోలోలో లాలసో లమ్పటత్వసః' అనియాదమము,కురు=చేయుము, నోచేత్=కాదేని- అట్లుకలుగదేని, సహసా=తోడనే, నిర్వికల్పే=ధ్యేయరూప మైనవికల్పము లేని-ధ్యాన మందు వేఱదియు స్ఫురింపక తన యాత్మస్వరూపము మాత్రమే స్ఫురించుచుండునది నిర్వి కల్పమనుట, అట్టి, సమాధౌ=సమాధియందు - అసంప్రజ్ఞాతసమాధియందనుట, ప్రవిశ= చొరుచు - అత్తస్వరూపధ్యాననిష్ఠమవు గమ్మనియర్థము.

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవిరచంద్రులు చెంతలయందు ముందట

సురుచిరగీతములు వెనుక శోభితచామరపాణిమానినీ

కరమణికంకణకన్దములు గల్గెనయేని భవానుభూతిచే

బిరుగుము గల్గవేని భవభంజనయోగముఁ బూను మానసా. 66

తా. ఓమనసా! మ్రోగి పీఠాదివాద్యములు వాయించుగాయకులును, నిరుపకృ-
రశిక్తులైనదక్షిణదేశపుకవులును, వెనుకదైన జామరల పీచుచున్న ముద్దయల మురువునూపు
రతనంపుఁగడియముల రవళియు, నను నివియెల్లనుండెనేని యీనంసారసుఖము ననుభవి-
పుము. లేదేని తోడనే నిర్వికల్పసమాధిం గయికొని యాత్మస్వరూపనిష్ఠమవగుము.

అవ. విచారింపఁగా సంపత్తికలుగుట పగతురగెలుచుట మొద-
లైనవానివలనఁగూడ నేమియుఁ బన లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాప్తాః శ్రియః నకలకామదుఃఖా స్తతః కిం

న్యస్తం పదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిమ్ |

సంపాదితాః ప్రణయినో విభవై స్తతః కిం

కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభి స్తతః కిమ్ ||

67

టీ. ఓమనసా! తనుభృతాం = శరీరులకు, నకలకామదుఃఖాః = సమస్తములైనకో-
రికలను బిదుకునట్టి, శ్రియః = సంపదలు, ప్రాప్తాః=పొందఁబడినవి. తతః = దానివలన-
అట్లు వానిని పొందుటవలన, కిం=ఏమి- ప్రయోజనమేమి. విద్విషతాం=శత్రువులయొక్క,
శిరసి = తలయందు, పదం=అడుగు, న్యస్తం=పెట్టఁబడినది- పరాక్రమాతిశయముచే సర్వ
శత్రువులు పాదాక్రాంతులుగాఁజేసికొనఁబడిరనుట, తతః కిం=దానివలనఁ బ్రయోజనమే-
మి. విభవైః=ధనములచేత, ప్రణయినః = సుహృదులు - చెలికాండ్రు, సంపాదితాః=
సంపాదించఁబడిరి, ('సమ్పాదితాః' అనుచో, బహుమానింపఁబడిరనుట), తతః కిమ్=దానివల-
నఁబ్రయోజనమేమి, తనుభిః=శరీరములచేత, కల్పం=కల్పాంతకాలము, స్థితం=ఉండుటయై-
నది. ('కల్పస్థితా స్తనుభృతాం తనవః' అనుచో, తనవః=శరీరములు, కల్పస్థితాః=కల్పము
ఉండునవియనుట), తతఃకిమ్=దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి. బ్రహ్మనుభవమొకటియే అతిశ-
యింపరాని యానందమై నిత్యమైయుండునది. తక్కినవెల్లఁ దమకంటె సతిశయించినవి
గలవియై యవశ్యముగా నశించునవియునై యున్నవి. కాన యవియన్నియు నిష్ప్రయోజన-
ములే యనిభాషము.

చ. నకలశుభంబు లిచ్చుప్రియసంపద వచ్చిన నేమి దానిచేఁ

బ్రకటవిరోధిను స్తకముర్రవై బద ముంచిన నేమి దానిచే

నికటధనంబుచే హితులనేర్పుగ నేలిన నేమి దానిచే

వికృతము గాక ప్రాణికి భుగ్విం దను వుండిన నేమి దానిచేన్. 67

తా. ఓమనసా! దేహధారులకుఁ గోరికలనెల్ల నొడఁగూర్చునంపదలు గలిగినను,
శత్రువులు పాదాక్రాంతులైనను, ధనములొసంగి సుహృదులను బెక్కింపడ సంపాదించి-
నను, దేహములు కల్పాంతముపఱకుండినను నివియన్నియు నిరతిశయ నిత్యశ్రేయస్సాధన-
ములుకావు గాన వీనివలనఁ బ్రయోజనమేమియులేదు.

అవ. శ్రేయస్సాధనములుగాఁ జెప్పఁబడినవిని నెల్ల వేలదన్నయెడల మఱేది శ్రేయఃసాధన మని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భక్తిర్భవే మరణజన్మభయం హృదిస్థం
స్నేహో న బంధుషు న ఘ్నత్తజా వికారాః ।

సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాంతా

వైరాగ్య మస్తి కిమితః పర మర్థనీయమ్ ॥

68

టీ. ఓమనసా! భవే = కివునియందు, భక్తిః=భక్తి, చేయఁదగినదని శేషము. మరణజన్మభయం = పుట్టుక చావులవలని భయమును, హృదిస్థం=మనసునందు నెలకొన్నదిగా - మఱవరానిదిగాననుట, చేయఁదగునని శేషము. ఇట్లు నిరతిశయశ్రేయస్సునకు సాధనములైన కర్తవ్యములనురెంటిని జెప్పి దానిని సాధింపనివి గాన అకర్తవ్యములైన మఱిరెంటిని జెప్పుచున్నాఁడు. బంధుషు=పుత్రమిత్రకళత్రాదురూపులగు బంధుగులయందు, స్నేహః=అనురక్తి, న=(చేయఁదగినది) కాదు. మన్మథజాః=మన్మథునిచేఁ బుట్టినట్టి-మరుఁడు పుట్టించునట్టి, వికారాః=(స్త్రీలంపటత్వము మొదలైన) వికారములు, న=(చేయఁదగినవి) కావు. ఇంక ముఖ్యకర్తవ్యమైనదానిని జెప్పుచున్నాఁడు. విజనాః=జనులులేనిదియు, కావుననే, సంసర్గదోషరహితాః - సంసర్గ=సంగమఃవలని, దోషః=కామక్రోధాది దోషములచే, రహితాః=విడివడినవియు - 'నక్తాత్సజ్జాయతే కామః' ఇత్యాదివచనములప్రకారమున సంగముచేఁబుట్టు కామక్రోధాదిదోషములులేనిదియనుట, అగు, వనాంతాః=పనమధ్యప్రదేశములు, సేవింపఁదగినవని శేషము. ఇట్లెల్ల జేయుటచే నేమికలుగుననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. వైరాగ్యమ్=విరక్తి, అస్తి=ఉన్నది-కలుగుననుట, ఇతః=దీనికంటె-ఈవైరాగ్యమునకంటె, పరం=వేఱైనది, కిం=ఏది, అర్థనీయమ్=కోరఁదగినది. వైరాగ్యమునకంటె గోరఁదగినదివేఱెదియులేదనుట-వైరాగ్యమే పరమశ్రేయస్సాధనమనిభాషము.

చ. హరచరణాబ్జయుగ్మమున రీ నంచితభక్తి మనంబులో జరా
మరణభయంబు బౌంధవసరమాజమువై స్పృహ లేమి దుస్సహ
స్మరశరనిగ్రహంబు మునిరమాన్యవిచిత్తవస్రప్రదేశముల్
పరమవిరక్తియుం గలుగ రీ భాగ్యమహోన్నతి వేఱ యున్నదే. 68

తా. ఓమనసా! కివునియందుభక్తియు, జననమరణములవల్ల మనంబునందు భయమును, బుత్రకళత్రాదులందు రక్తిలేమియు, మన్మథప్రేరితములైన వికారముల నొందకుండుటయు, నిర్జనములై సంగదోషములు గలిగింపని వస్రప్రదేశములును గలుగొనవలయును. ఏలన, వానివలన వైరాగ్యమునిచ్చించును. ఇదియే పరమశ్రేయస్సాధనమగుటచే దీనికంటె గోరఁదగినది మఱేదియులేదు.

అవ. బ్రహ్మవిచారతత్పరమ వగునీకు లోకాధిపత్యములు మొదలైనవి యెల్లను దుచ్ఛములుగానే తోచుచున్న వని యుపసంహరించుచున్నాడు.

శ్లో॥ తస్మాదనంత్ర మజరం పరమం వికాసి

తద్బ్రహ్మ చింతయ కి మేభి రనద్వికలైః॥

యస్యానుషడ్గణ ఇమే భువనాధిపత్య

భోగాదయః కృపణ లోకమతా భవన్తి ॥

69

టీ. తస్మాత్ = దానిచేత-వైరాగ్యమే యభ్యర్థనీయమగు కారణముచేత, ఓమనసా, అనంతం=అంతములేనిదియు-ఆది లేనిదిగాన అంతమును లేనిదనుట, కావుననే, అజరం=ముదిమిలేనిదియు-క్షీణతలేనిదనుట-ఏదిపుట్టునో యదియే క్షీణించును-బ్రహ్మము పుట్టుకలేనిది గాన క్షీణతయును లేనిదనుట, కావుననే, పరమం=సర్వోత్కృష్టమైనదియు, వికాసి=ప్రకాశరూపమైనదియు-లేక, సర్వవ్యాపియైనదియు, అగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, చింతయ=చింతింపుము-అజ్ఞానమువలన నీకుఁ బోక్షమైనట్లుండియు దానినే చింతింపుమనుట, ఏభిః=ఈ-ఈచేయఁబడుచున్న, అనత్ వికలైః-అనత్=మంచివికాసి, వికలైః=విచారములచేత, లేక, ఏభిః = ఈ-అనఁగా ప్రత్యక్షముగా ననుభవింపఁబడుచున్నవియున్యును, అనత్ వికలైః = మిథ్యాభూతములే యైనభావములచేత, కిం = (ప్రయోజనము) ఏమి-వికల్పములవలన సాధింపఁదగునదేమియులేదనుట, యస్య=దేనియొక్క - ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషడ్గణః=సంబంధించినవానికి - నీకు అనికేషము, ఇమే=ఈ-కోరఁబడుచున్న, భువనా...దయః-భువన ఆధిపత్య = లోకాధిపత్యము, భోగః=సుఖానుభవములు, ఆదయః = మొదలైనవి-లేక, యస్య = ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషడ్గణః = అనుపరించునవియైన, ఈభువనాధిపత్యభోగాదులనియు నన్వయము-బ్రహ్మమును ఈభువనాధిపత్యాదు లనుపరించునవేకాని మఱి వేఱుకాదని యర్థాంతరము, కృపణలోకమతాః-కృపణ=దీనులయొక్క- బ్రహ్మవిచారహీనులయొక్క, లోకః=సమాహునకు, మతాః=ఇష్టములైనవి - యోగ్యములైనవనుట, భవన్తి = అగునో-తోచునోయనుట-ఆబ్రహ్మమును జింతింపుమని పూర్వముతో నన్వయము. కృపణుండఁగా 'యోవాఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాన్తల్లోకా త్ప్రీతిసకృపణః' బృహదారణ్యుఁడు; 'కార్యణ్యాదోహోపహతః' గీత; అనునట్లు బ్రహ్మవిచారదూర అగుదీనులు, 'అనుషడ్గణః' అనుటకు అనువర్తించునవి-అనఁగా బ్రహ్మమునకు లోనైనవి, యనునర్థమున ఒకానొకమందుఁడు అజ్ఞానమువలన రాజునువిడిచి రాజపరతంత్రుఁడగు నొకసేవకుని రాజుగాఁదలఁచి వానిని బ్రహ్మనునిగావింపఁ దివురనట్లు బ్రహ్మమునువిడిచి వానికిలోనెనభువనాధిపత్యాదులకైతివురలు యగుననిభావము.

తే. కావున ననంత మజర మక్షర మజంబు

బ్రహ్మము భజింపు మతివికల్పములు వలదు

బ్రహ్మసంగికి భువనాధిపత్యభోగ

పదవియును నీకుఁ దుచ్చమై క్ష పరఁగుఁ జువ్వె.

69

తా. కాబట్టి, ఓమనసా! యనంతమై, నాశరహితమై సర్వోత్కృష్టమై, నకల వ్యాపియై యొప్పుబ్రహ్మమును జింతింపుము. మంచివి కానియీ పెరిచింతలేల. ఆబ్రహ్మము నకుఁ బరతంత్రుఁ డైనవానికి లోకాధిపత్యము మొదలైన యివియన్నియుఁ గృపణబలకు యోగ్యము లైనవిగాఁ దోచునేకాని తనకుఁ దగినవిగాఁ దోచదు.

అవ. ఈయర్థమునే మఱొకరీతి నుపదేశించుచు నిగమించుచు న్నాడు.

శ్లో॥ పాతాలామావిశసి యాసి నభో విలజ్ఞుః

దిక్ష్ణలం భ్రమసి మానస చాపలేన |

భ్రాన్త్యాపి జాతు విమలం కథ మాత్మనీనం

తద్భ్రహ్మ న స్మరసి నిర్వృతి మేషి యేన॥

70

టీ. హేమానస=ఓమనసా, చాపలేన = ఆయావిషయములందలి యానవలని చా పల్యముచేత, పాతాళం=పాతాళమును-మిక్కిలియుఁ గ్రిందైన ప్రదేశమునైనననుట, అవి శసి=చొచ్చుచున్నావు, నభః=ఆకాశమును, విలజ్ఞుః=దాటి - మిక్కిలి పొడవైనప్రదేశ మునైనను గడచియునుట, యాసి=పోవుచున్నావు, దిక్ మండలం=దిక్కులగుంపును, భ్ర మసి=తిరుగుచున్నావు-మిక్కిలియు దూరదేశ మైనను బరుగిడుచున్నావనుట, భ్రాన్త్యా ఆపి=భ్రమచేతనైనను-వివేకముచేతఁ గాకపోయినను అనుట, జాతు=ఒకానొకప్పుడు, విమలం=నిర్మలమైనదియు, ఆత్మనీనం=ఆత్మకుహితమైనదియు-నీ కుపకారకమైనదియును ట, ('ఆత్మనీనమ్' అనుచో ఆత్మయం దంతర్భూతమైయుండునదియునుట), అగు, తత్ బ్ర హ్మ=ఆబ్రహ్మమును, కథం=ఎట్లు, నస్మరసి=స్మరింపకున్నావు - ధ్యానింపవనుట, యేన= దేనిచేత-ఏస్మరణముచేత, నిర్వృతిం=ఊహిటను-మోక్షమనెడి నిరతిశయమైన యానంద మును, ఏషి=పొందుదువో - ఎట్లేని స్మరించినంతనే యానందప్రపదమైనది గాన నట్టిబ్రహ్మ మును అవశ్యము స్మరింపవలయు ననియర్థము.

చ. బలిసదనంబుఁ జొచ్చెదవు శ్రీ ప్రాకెద వభ్యుపదంబు దాటి ది

గ్వలయము సంక్రమించెదవు శ్రీ వారక చిత్తమ చాపలంబునం

దలఁప వైకవ్యదుర్మ మఱచిరతప్పియు లోన వెలుంగుబ్రహ్మము

స్థలఁచేదవేని పొందెదవు శ్రీ నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్.

70

తా. ఓమనసా! సాతాశమును జూచ్చెదవు. ఆకాశమును గడచియుంటోయె నలుదిక్కులకడలకును దిరిగెదవు. నీ విట్టి గమనశక్తిగలదానవయ్యు వివేకముచే గాకు; బ్రతుచేతనైన నొకానొకప్పుడేని మలరహితమై యాత్మోపకారకమై యాన్మయా మును స్మరింపవేమి? బ్రహ్మస్మరణమువలన నిరతిశయమైన యాత్మత్వప్రసాదముదావు; ఇది వైరాగ్యశతకమున మనస్సంబోధననియమన మన్నది సప్తమదశక:

భర్తృహరినుభాషితము - నిత్యానిత్యవస్తువిచారము.

అవ. వేదాధ్యయనము, స్మృతిపర్యాలోచనము, శాస్త్రపఠనః పురాణశ్రవణము మొదలైనవానివలన నేలాభమును గలుగదు. విచారపఠా శ్రవణమనననిదిధ్యాననాదులచే ఆత్మస్వరూపము ననుభవించుటయే లాభమని తలచి జనులంజూచి బోధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కిం వేదైః స్మృతిభిః పురాణపఠనైః శాస్త్రైర్భూషణైః

స్వర్గగ్రామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః ।

ముక్త్యైకం భవదుఃఖభారరచనావిధ్యంసకాలానలం

స్వాత్మానందపదప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్వృత్తయః ॥

టీ. వేదైః=ఋగ్యజాస్సామాది చతుర్వేదములచేత, కిం=ఏమి - ప్రయోజనమే యనుట - ఏమియు లేదనిభావము, స్మృతిభిః=మనుస్మృతి మొదలైనపదునెనిమిది స్మృతులచేత, కిం=ప్రయోజనమేమి - ఏమియులేదనుట, పురాణపఠనైః=బ్రహ్మాండాదులై పదునెనిమిదిపురాణములను ఉపపురాణములను బఠించుటలచేతను, కిం=ఏమి-ఏమియు; లేదనుట, మహావిస్తరైః=మిక్కిలివిఠివిగల, శాస్త్రైః=తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రము చేత-లేక, న్యాయమిమాంసాదిశాస్త్రములచేత, కిం=ఏమి-ఏమియులేదనుట, స్వర్గ... లదైః- స్వర్గ=స్వర్గమనెడి, గ్రామకుటీ=పల్లెటూరియింటియందు-వేదాంతమును స్వర్గమున దుగలజుగుప్పచే దాని నొకపల్లెటూరియిల్లుగా నిట చెప్పినది తెలియునది, నివాస=వసించుట యనెడి, ఫలశఫలమును, దైః=ఇచ్చునట్టివగు, కర్మక్రియావిభ్రమైః- కర్మ=స్నానసంధా వందనాగ్నిహోత్రాదికర్మములయొక్క, క్రియా=వ్యాపారములయొక్క, లేక, అనుష్ఠానములయొక్క, విభ్రమైః=విలాసములచేత, కిం=ఏమి- ఏమియు లేదనుట, భవ...లానలం-భవ=సంసారమువలని, దుఃఖభార=దుఃఖాతిశయములయొక్క, రచనా=వర్పణచుట యొక్క- ఒనగూర్చుటయొక్క - పురాకృతకర్మముచే పయింబయి నేర్వయవబడునట్టి

దుఃఖపరంపరలయొక్క యనుట, విధ్వంసం=తూటాడుటయందు, కాల్క అతలం=ప్రళయగ్నియైనదగు, స్వాత్మా...కలనం - స్వ=తనయొక్క, ఆత్మ ఆనందం=ఆత్మ సుఖానుభవమయొక్క, పద=స్థానమునందు, ప్రవేశ=చొచ్చుటయొక్క, కలనం=సంపాదనము-ఆత్మస్వరూపానుభవమును గడించుట, ఏకం=ఒక్కటిని, ముక్త్యా=విడిచి, శేషాః=తక్కినవి, పణిజ్ఞే పృథ్వీః=పర్వత వ్యాపారములైనవి-హర్తృకృత్తులతో సాటియైన పనుట, వర్తకు లాకసరకు నిచ్చి చూచికట్టి గొనునట్లు మనుజులు వేదాధ్యయనాదుల నాచరించి స్వగౌడులను గొనుచున్నారు గాన నిది పట్టిచేరములే యగును. కాన వీనివలన బ్రయోజనమేమియు లేదని భావము. ఆత్మజ్ఞానములేవు వేదాధ్యయనాదులవలన బసలేదు; వేదాంతవాక్యములన్నియు శరబ్రహ్మమునందే పర్యవసించుటవలన వానిని విడిచి యాబ్రహ్మజ్ఞానమే సంపాదించవలయు ననియోశయము.

ఉ. శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులరచే బహుళాస్త్రపురాణయుక్తిచే నేమిఫలము లొక్కజనరవృత్తికి నీ దగు నిర్జరాలయ గ్రామకుటీనివాసఫలకర్తముచే ఫలమేమి జన్మదుఃఖామయభేషజాత్యమరహనుఖమొక్కటి దక్క నన్నిటన్. 71

తా. వేదములచేగాని, స్మృతులచేగాని, పురాణములజదువుటచేగాని, మిక్కిలి వివిగలకాస్త్రములచేగాని, స్వర్గమునెడి యొకపల్లెటూరియింట గాపురముగదుర్బున్నానాదికర్తానష్టానములందుఁ దిష్ఠుటలచేతగాని నేమియుఁ బ్రయోజనముగలుగదు. పూర్వకర్మములచే పయింబయి నొడఁగూర్చబడుచుండు సంసారదుఃఖసమూహములఁ గాలాగ్నివలెఁ దూలించునదైన యాత్మస్వరూపానందానుభవమును గడించుటయొక్కటి దక్కఁ దక్కినవన్నియు రిక్తచేరపువ్వాపారములతో సాటియే యగును.

అవ. బ్రహ్మముతప్పఁ దక్కినవెల్ల ననిత్యములగుట విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా మేరుః శ్రీమాన్నిపతతి యుగాంతాగ్నివలితః
సముద్రాః శువ్యన్తి ప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః |
ధరా గచ్ఛ త్యస్తం ధరణిధరసాదై రపి ధృతా
శరీరే కావారా కరికలభకర్ణాగ్రచపలే॥ 72

టీ. యదా=ఎప్పుడు, శ్రీమాన్=(మణిసువర్ణాది నకలవస్తు) సమృద్ధిగల, మేరుః=మేరుపర్వతము, యుగా...లితః నన్-యుగాంతాగ్ని=ప్రళయకాలపు మోక్షచేత, పలితః నన్=చుట్టొకనఁబడినదగుచు, నిపతతి=పడుచున్నదో, యదా=ఎప్పుడు, ప్రచుర...లయాః-ప్రచుర=మిక్కిలియైన, మకర=పెద్దచేతలకును, గ్రాహ=మోనునటును, నిల

యాః=వానస్థానములైన, సముద్రాః=సముద్రములు, శువ్యన్తి=ఎండిపోవుచున్నవో, యదా=ఎప్పుడు, ధరణిధరపాదైః=(కుల)పర్వతముల నేడి కాళ్ళచేత, ధృతా=ధరింపబడినదైన, ధరాఅపి=భూమియును, అంతః=నాశమును, గచ్ఛతి=పొందునో - ఇచటను బ్రశయాన్ని చేతనేయని తెలియునది, (తదా=అప్పుడు), కరి...చపలే - కరికలభః=ఏనుగుగున్నయొక్క, కర్ణాగ్ర=చెవికొనవలె, చపలే=చంచలమైన, శరీరే=శరీరవిషయమున, కావార్తా=ఏమికథ - చెప్పవలసినదేమున్నది, ఏమియులేదనిభావము. ఎంతయుఁగొలదిపెట్టకానియె యత్యంతస్థిరములైన మేరువు మొదలైనవియే నశించుచుండఁగా నికమిక్కిలియుఁ గొలఁదికిలోనై క్షణభంగురమైనశరీరము నశించునని చెప్పవలసిన దేమున్నదని యాశయము. 'గజాయత్ర న గణ్యస్తే మశకానాం తు కాకథా' అనున్యాయమిటు అనుసంధేయము. అన్నియు నశ్వరములే; శరీరమన్నింటికంటె నశ్వరమనిభావము.

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృశానుకీలక
వరమకరాకరంబు లగువారినిధానములెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపఁబడిన ధారుణి పోడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభశ్రవశ్చపలకాయమునం దిక వార్తలేటికిన్.

72

తా. సర్వసమృద్ధిగలమేరుపర్వతము ప్రశయాన్నినిగ్రాగి నీఱగుచున్నది. పెనుఁజేలవలకును మొనశ్లకును బట్టియనసముద్రములును దానిచే నెండిపోవుచున్నవి. కులపర్వతము లనియెడికాళ్లపయి నెలకొన్న భూమియు దానిచేతనే నాశముఁబొందుచున్నది. ఇటువంటివే యిట్టియవస్థనుబొందఁగా నిక యేనుఁగుగున్నచెవికొనవలె నతిచంచలమైనశరీరము నశించునని చెప్పవలె.

అవ. శరీరులకు ముదిమిచేఁ గలుగుదురవస్థను రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గాత్రం నఙ్కుచితం గతి ర్విగళితా భ్రష్టా చ దంతావలి-

ర్దలప్తి ర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రంచ లాలాయతే|

వాక్యం నాద్రియతే చ బాన్ధవజనో భార్యా న శుశ్రూషతే

హా కష్టం పురుషస్య జీర్ణవయసః పుత్రోఽప్యమిత్రాయతే || 73

టీ. గాత్రం=దేహము, నఙ్కుచితం=ముడిఁగినది-అయ్యెననిశేషము. ఇట్లే మీఁద నెల్ల నెఱుంగునది, గతిః=నడక, గళితా=జ్జాతినది - పలుత్వముతోప్పినదనుట. దంతావలిః=పండ్లవలన, భ్రష్టా=ఊడినది. దృప్తిః=చూపు, నశ్యతి=నశించుచున్నది-విషయముల గ్రహించుటకుఁ జాలకున్నది. బధిరతా=చెవుఁడు, వర్ధతే=పెరుగుచున్నది, వక్త్రం=నోరు, లాలాయతే=జొల్లుచేసిండియుండును- జొల్లుకాయ్చున్నదనుట. బాన్ధవజనః=బంధు

ధువర్గము, వాక్యం=(తానుజెప్పిన)మాటను,న ఆద్రయితే=ఆదృఢింపదు. వేదోల, భార్యా= పెండ్లమును, నశుశ్రూష తే=కొలుపదు. కాఁబట్టి, జీర్ణవస్తునః=జీర్ణించినవస్తుగల-ముదిసిన,పురుషవ్య=పురుషునికి, పుత్రోఽఽ=కొడుకుఁగూడ, అమిత్రాయ తే=శత్రువువలెనాచరించుచున్నాఁడు. హా, కష్టం=అయ్యో ఏమి కష్టము.

చ. తనువు ముడుంగుఁ బాదగోత్రోఽప్యను దంతము లూడుఁ జీఁకటుల్ గనుఁగవ వ ర్తిలుం జెవుడుగ్రమ్మును జొంగలు గాటు మోమునక జనములు మాట చేకొనరు ర నన్నిధి జేరదు భార్య పుత్రుఁడుం గొనకొని శత్రునట్ల తిరుగఁగు గడుఁగవ్వము వృద్ధదేహికిన్. 73

తా. ముదిమియుండు దేహము ముడుంగుకొనుచున్నది. నడక తొఁట్రలుచున్నది. పండ్లు రాలిపోవుచున్నది. చూపు మంచటిలుచున్నది. చెవుడు మీటుచున్నది. నోరు జొల్లు దొరఁగుచున్నది. బంధువులు చెప్పినమాట నాలింపరు. పెండ్లమును గొలుపుసేయదు. కన్న కొడుకును బగచాడఁగును. ముదిసినవాఁకష్ట మకటా! ఏమనవచ్చును.

శ్లో॥ వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య శిరోరుహాణాం

స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్ ।

ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య యాన్తి

చాణ్డాలకూప మివ దూరతరం తరుణ్యః ॥

74

టీ. తరుణ్యః=జవరాండ్రు, శిరోరుహాణాం=కురులయొక్క, సితం=తెల్లని, వర్ణం=వర్ణమును, శిరసి=తలయందు, వీక్ష్య=చూచి, తదా=అప్పుడు - అట్లు చూచినతోడ నే యనుట, జరాపరిభవస్య=ముదిమిచేతయమమానమునకు, స్థానం=పట్టు అయినవాఁడును, ఆరో...శకలం-ఆరోపిత=ఎక్కింపఁబడిన-లిగి గాఁ బెనఁచుకొనియుండు నదిగాక యూరక యం దడుకులవలె నున్నయనుట, అస్థిశకలం=ఎప్పు టునుకలుగలవాఁడును-ముదిమిచే నెమ్మలలిగి నడచినవాఁడు ననుట, అగు, పుమాంసం=పురుషుని, ఆరోపితాస్థిశకలం=వేలఁ గట్టఁబడిన యెమ్ముతునుకగల-ఇది పురుషునికిని చండాలకూపమునకును సామాన్యమగు విశేషణము, చాణ్డాలకూపమివ=చండాలుర నూతివలె - చండాలుజాతులనూతివయి నెమ్మవేలఁబడియుండుప్రతీతి యిటు ననునంధేయము, పరిహృత్య=పరిత్యజించి, దూరతరం=మిక్కిలిదవ్వుగా, యాన్తి=పోవుదురు. ('వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య...పరిభవస్య యదేవపుంసామ్' అనుచో, యదేవ=ఏదియే, పుంసాం=పురుషులయొక్క, జరాపరిభవస్య = ముదిమిచేసైన యమమానమునకు, స్థానం=స్థానమగునో, శిరసి=శిరస్సునందు, శిరోరుహాణాం= కురులయొక్క, సితం వర్ణం=తెల్లనివన్నె,యనియర్థము. కురుల తెల్లఁదన మె-యనఁగానరలే, జరాపరిభవస్థానమని యాశయము).

ఆ. కురుల తేలుపు చూచి ర్కొఱగాఁడు వీఁడని
ముసలివాని విడిచి ర్ముదితలెల్ల
దూరముగఁ దొలంగుదురు సాస్థి శకల మా
మాలనూతి విడిచి ర్మలధగు భంగి.

74

తా. జవరాం ద్రైవరేని పురుషులతలయందలిసరలతెలుపుం జూచిరేని ముదిమిచే
వికారపడి యందదుకులైయున్న యెమ్ములు గలవారిం జూచినతోడనే యెమ్ము వ్రేలంగట్టి
బడిని చండాళజాతినుతంబోత విడిచి కడుదవ్వుగాఁ దొలంగుదురు.

అవ. కాబట్టి దురవస్థయాక్రమించుకొనక మునుపే శ్రేయస్సును
సంపాదించుటకు యత్నముచేయవలయుఁ గాని మఱొకప్పుడు గాదనుచు
దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యావత్స్వస్థ మిదం కశేబరగృహం యావచ్చ దూరే జరా
యావచ్చేన్ద్రియశక్తి రప్రతిహతా యావత్త యో నాయుషః ।
ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నో మహా-
నోద్ధీప్తి భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః॥

75

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, ఇదం = ఈ, కశేబరగృహం = కశేబరమనెడియిల్లు, స్వ
స్థం = పీడలేక లెస్సగానుండునో, (‘శరీర మరుజం’ అనుదో, శరీరం = దేహము, అరుజం = రో
గము లేనిదై, స్వస్థం = నెమ్మదిగానుండునో యనుట), యావచ్చ = ఎంతవఱకు, జరా = ముదిమి
దూరే = దూరమునందు - ఉండునో యనిశేషము - ముదిమి యెంతవఱకు నలముకొనదో య
నుట, యావచ్చ = ఎంతవఱకు, ఇన్ద్రియశక్తిః = ఇంద్రియములపటిమ, అప్రతిహతా = ఖండిత
ముకానిది అగునో, యావత్ = ఎంతవఱకు, ఆయుషః = ఆయువునకు, త్నయః = తఱుఁగుట -
నాశము, న = లేదో, తావదేవ = అంతవఱకే - అంతకుల్లోనుగానే యనుట, విదుషా = తెలిసి
నవానిచేత - ఎఱుకగలవానిచే, ఆత్మశ్రేయసి = తన శ్రేయస్సునందు - మోక్షప్రాప్తి విష
యమునం దనుట, మహా = గొప్పదియైన - పూజనీయమైన, యత్నః = ప్రయత్నము - జ్ఞా
నవైరాగ్యతపంబుల సంపాదించుపూనిక, కార్యః = చేయఁదగినది. అయిన నిస్పృహ యట్టిప్ర
యత్నము చేయవలయునను నియమమేల. అవసానమం దట్టి ప్రయత్నమును జేసికొనరాదో
యనఁగా దానిని దృష్టాంతముచూపి నిషేధించుచున్నాఁడు. భవనే = యిల్లు, ప్రోద్ధీప్తి
రతి = అగ్ని చేఁగాలుచుండఁగా, కూపఖననం ప్రతి = బావిత్రవృటసుగూర్చి, ఉద్యమః = య
త్నము, కీదృశః = ఎట్టిది - అవకాశము వలయునంత లేమిచే నది యయు క్తమనుట. ఇల్లు
గాలునప్పుడు నీటికై నూయి ద్రవ్వునట్లే యవసానకాలమందు శ్రేయః ప్రాప్తికై పూనుట

యుక్తముకానేర దనియర్థము కావున బుద్ధిమంతుడైనవాఁడు స్వస్థుడైయుండునపుడే శ్రేయఃప్రాప్తికి వలయుసాధనములు సంపాదించుకొనవలయు ననిభాషము.

చ. ధృత్తిఁ గొని రోగముల్ జరయు శ్రదేహము నొంపకముందె యింద్రియ ప్రతిహతి లేకముందె తనప్రాణవిరామము కాకముందె పం
డితజనుఁ డాచరింపఁ దగు శరీరిఁ బ్రయత్నము ముక్తికి మహా
ధృతశిఖ నిల్లు గాలుతఱిఁ శ్రదాలిమి నూతులు ద్రవ్వు టొప్పునే. 75

తా. ఈదేహము తెవులులేక యెంతవఱకు దిటపుగానుండునో, యెంతదనుక ముదిమి రాక దవ్వననేయుండునో, యెందాఁక నింద్రియములపటుత్వము నూటిదప్పకుండునో, యెంతకాల మాయువు త్రియింపకుండునో యంతకులోపలనే యెఱుకగలవాఁడు తనశ్రేయస్సుకొఱకు మంచయత్నమునేయఁ గడంగవలయు. అట్లు ముస్తటగాక కడపట నా ప్రయత్నము నేయఁజూచుటయెల్ల నిల్లుకాలుచుండఁగా నీటికై నూయి త్రవ్వటతో సాటియగును.

అన. తపస్సు మొదలైనవానిని బెక్కింటిని జేయఁ దగునా దగదా యని విత్తిర్కించి పిదప నొకకొందఱినిశ్చయముచొప్పునఁ దపమే సంపాదించఁదగిన దని రెండుశ్లోకములఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తపస్యస్తః స్తః కిమధినివసామః సురనదీం
గుణోదారాన్దారా నుత పరిచరామః సవినయమ్ ।

పిబామః శాస్త్రాఘానుత వివిధకావ్యామృతరసా-

న్నవిద్యః కిం కుర్తః కతిపయనిమేషాయుషి జనే ॥

76

టీ. తపస్యస్తః స్తః = తపస్సుచేయువారమగుచు, సురనదీం = మందాకినిని - మందాకినియం దనుట, అధినివసామః కిం = వసింతుమా - కేవలవిరక్తిచేతననుట; ఉత = లేక, సవినయం యథారథా = అడఁకువగా - అనుకూల్యముతోఁ గూడినట్లుగా ననుట, గుణఉదారాన్ = (సౌభాగ్యసౌశీల్యాది) గుణములచే రమణీయమైన, దారాన్ = భార్యలను, పరిచరామః కిం = అనునరింతుమా - సాంసారిక ధర్మముచే ననుట; శాస్త్రః ఓఘాన్ = శాస్త్రకలాపములను, పిబామః కిం = త్రాగుదుమా - తద్రస మాస్వాదింతుమా - క్షీర్నిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానముల కొఱకునుట; ఉత = లేక, వివిధ...రసాన్ - వివిధ = పఞ్చవిధములైన, కావ్యః = కావ్యముల నెడి - లేక, కావ్యములందుఁగల, అమృతేర్థసాన్ = సుధాద్రవములను, పిబామః కిం = త్రాగుదుమా - నకలకళాకాశలముకొఱకునుట; జనే = జనుండు - జనసముదాయ మనుట, కతి... యుషి సతి - కతిపయఁకొన్ని, నిమేషః = నిమిషములు కొలఁదియేయైన, ఆయుషి సతి = ఆయువుగలవాఁ డగుచుండఁగా, ఇట జనశబ్దము జాత్యేకవచనమగు నేని, జనులమగు మేము

కొన్ని నిమనములపాటి య్యాయువుగలవారమగుచుండగా ననియర్థము, కిం=దేనిని-మును చెప్పబడిన తపశ్చరణాదులలోదేనిని, వర్జః=చేయుదుము-కొన్ని నిమనములబ్రతువులో దేనినిజేయుటకు నవకాశము లేమిచేననుట, న విద్యః=ఎఱుంగము - నిశ్చయింప శక్యము కానందున నేమిచేయుటకును దెలియకున్న దనియర్థము.

మ. తపముల్ సేయుచు దేవతాతటినిచేరతక నిల్తుమో కాక దా రపరత్వంబున నుందుమో వివిధశాస్త్ర శ్రవ్యకావ్యామృతం బువభోగింతుమొ యేమిసేతుము హితం ర బూహింపగా లే మని త్యవులోకంబున మానవుల్ మితనిమేరమాయుష్కులై యుండగన్.

తా. ఆయువో కొన్ని నిమనములపాటి యైయున్నది. ఇంతకొలదిలో, విరక్తి నొంది తపమునల్పుచు గంగాతీరమునవసించుమా; లేక సాంసారికులమై యాసుకూల్యముతో గుణవతులగు రమణులనుగొలుతుమా; లేక కీర్తివిజ్ఞానములకొఱకు శాస్త్రములను గఱతుమా; కళాకాశలముకొఱకు గావ్యముల యమృతరసముఁ గ్రోలుదుమా; దేనికిని నవకాశములేమి చే నేదియుఁ జేయుటకు మాకు దోచకున్నది.

అవ. అవ్వల నేమిసేయవచ్చు నని యాశంకించి పిదప నిశ్చయించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ దురారాధ్య శ్వామీ తురగచలచిత్తః క్షీతిభుజో
వయం తు స్థాలేచ్ఛా మహతి చ పదే బద్ధమనసః ।
జరా దేహం మృత్యుర్వరతి దయితం జీవిత మిదం
సఖే నాన్య ఛేద్యో జగతి విదుషోఽన్యత్ర తపసః ॥

77

టీ. తురగచలచిత్తః = గుఱ్ఱమువలె చంచలములైన మనస్సులుగలవారగు - అస్థిర హృదయులైన, అమీ=ఈకానంబును, క్షీతిభుజః=రాజులు, దురారాధ్యః=ఆరాధించుట కు(అనఁగా)ప్రసన్నుల(గావిండుటకు) శక్యముకానివారు, వయన్తు=మనమో, స్థాలఇచ్ఛాః=మిక్కుట మైనయాశగలవారము. మహతిపదేచ=గొప్పస్థానమునందును(‘సుమహతిఫలే’=మిక్కిలియుగొప్పఫలమునందు), బద్ధమనసః=నెలకొల్పబడిన మనసుగలవారము. మాకు పేరానమాత్రమే కాని యారాజు లిచ్చువారుగారని భావము. జరా=ముదిమి, దేహం=శరీరమును, హరతి=క్షీణింపఁజేయుచున్నది, మృత్యుః=అంతకుఁడు, దయితం=ప్రియమైన, జీవితం=ఉసురును-ఈప్రాణములను, హరతి=కొనిపోవుచున్నాఁడు. కాబట్టి, సేనసఖే=ఓ చెలికాఁడా, జగతి=ఈలోకమునందు, విదుషః=తత్వజ్ఞునకు, తపసః=తపస్సుకంటె, అన్యత్ర=ఓండుచోటు - వేరొకటి యనుట, అన్యత్=అన్యధాధారణమైన - ఉత్తమున,

శ్రేయః = మోక్షసాధనము - మంగళము, స = లేదు. కాబట్టి స్వర్ణవిధములొదపన్ననే సంపాదించ వలయునని భావము.

ఉ. వాజిచలస్వభావు లగునవారు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్
రాజనవృత్తి మానరు దుర్రాశయు నెక్కుడు మాకు సొమ్మువై
దేజ మడంచు వృద్ధశరదీకోని ప్రాణము నొంచు గాలుఁ డ
వ్యాజతపంబు కన్న భువినాత్మ హితం బగుకృత్య మున్నదే. 77

తా. గుఱ్ఱమువలె నిలుకడ లేనిమనసులు గలయారాజులను ప్రసన్నులుగాఁజేయుట యెంతయుఁగష్టము. మనకో యాశ యతిమాత్రమగుటయేకాక గొప్ప పదవులేకావలయునని బుద్ధి యుద్విగుబూనుచుండును. ముదిమియో దేహమును జీర్ణింపఁజేయుచున్నది. మృత్యు వత్సంతప్రియమైన యీ ప్రాణములను దీసికొనుచున్నది. కావున, చెలికాఁడా ! ఎఱుకగలవానికి సీజగంబునందు తపంబునకంటె మించినశ్రేయస్సు మఱొకటిలేదు.

అవ. తపస్సు శ్రేయముకలిగించునదేని దాని నాచరించుటకుఁ దగినచో తెయ్యది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మానే మ్లాయని ఖణ్డీతేచ వసుని వ్యర్థం ప్రయాతేఽర్థిని
క్షీణే బద్ధజనే గతే పరిజనే నష్టే శనై ర్వావనే ।
యుక్తం కేవల మేతదేవ సుధియాం యజ్జహ్నుకన్యాపయః
పూతగ్రావగిర్ద్రవ్యకన్దరదరికుష్ణే నివాసః క్వచిత్ ॥ 78

టీ. మానే = (జాతికులదులవలని) అభిమానము, మ్లాయనిసతి = తీసిపోవునదగుచుండఁగా, వసుని = ధనము, ఖణ్డీతేసతి = నశించినదగుచుండఁగా, కాఁబట్టియే, అర్థిని = యాచకుఁడు, వ్యర్థం = (తనమనోరథ మొనఁగూడమివలన) నిరర్థకముగా, ప్రయాతేసతి = పోయినవారఁడగుచుండఁగా, బద్ధజనే = పుత్రమిత్రాది బంధువర్గము, క్షీణేసతి = (అన్నాదులు లేమిచ్చే) క్షీణించుచుండఁగా, పరిజనే = భృత్యనమూహము, గతేసతి = (బలైములందకపోవుటచే మఱొకచోటికి) పోయినదగుచుండఁగా, శనైః = మెల్లగా, యావనే = జివ్వనము, నష్టేసతి = తీసిపోయిన దగుచుండఁగా - అనిత్యస్వభావములగుటవలన సర్వమును విపన్నములగుచుండఁగా ననుట, క్వచిత్ = ఏకానొక, జహ్ను...కుష్ణే - జహ్నుకన్యా = గంగానదియొక్క, పయః = జలములచేత, పూత = పవిత్రమైన, గ్రావ = త్రాళ్లుగ, గిర్ద్రవ్య = పర్వత శ్రేష్ఠముయొక్క, కన్దర = గుహయొక్క, నరీ = గట్టునందలి, (తటీ = చోటునందలి), కుష్ణే = పొదరింటియందు, నివాసః = వసించియుండుట, (ఇతి) యత్ = (అనునది) ఎదియో, ఏతదేవ్మః ఇదియే, కేవలం = మిక్కిలియు, సుధియాం = బుద్ధిమంతులకు, యుక్తం = ఉచితము. అచ్చట వసించుటయే శ్రేయస్సాధన మగుతపంబునకు యోగ్యమైనఫలమని భావము.

ఉ. మానముఁ గ్రుంగఁగూ ధనము శ్రీ మట్టముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
 దీనతఁ జెంది యేఁగ నతిశ్రద్ధిపకరంబు నిరాశమైఁ జనక
 మానుగ జవ్వనం బఱుగ శ్రీ మాన్యునకుం దగు జహ్నుకన్యకా
 నూనతరంగోపూతకలితోపలశై లనికుంజవాసముల్.

78

తా. మానము చెడిపోవుచును, ధనము నశించుచును, కావుననే యాచింపవచ్చిన
 వాఁడు వ్యర్థముగా మరలియును, బంధుజనులు నశించియు, బరిజనులు కొలువువిడిచిపో
 యియు, యావన మల్లల తీసిపోయియు నున్నపుడు, బుద్ధిమంతులైనవారికి గంగాజలముల
 చేఁబవిత్రములైన తాబుగల యొక పెనుకొండగుహలోని యొకానొక పొదరింట పసిచియుం
 డుటయే మిక్కిలియు సుచితము.

అవ. చిత్తమునకు నిత్యానిత్యవస్తువివేకము కలిగినపుడు రమ్యము
 లయ్యు నెల్లవియు సరమ్యములుగానే తోచు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రమ్యా శ్చస్త్రమరీచయ స్త్రాణవతీ రమ్యా వనాస్తస్థలీ
 రమ్యం సాధు సమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః ।
 కోపోపాహితబాష్పబిస్తుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
 సర్వం రమ్య మనిత్యతా ముపగతే చిత్తే న కిచ్ఛి త్సునః ॥

79

టీ. చస్త్రమరీచయః=చంద్రకిరణములు, రమ్యాః=మనోహరములైనవి - ఉద్దిష్ట
 ములగుటచే నని భాషము, తృణవతీ=పచ్చికగల - పచ్చగానున్న యనుట, వనాస్తస్థలీ=
 వనమధ్యప్రదేశము, రమ్య=మనోహరమైనది, సాధు...సుఖం-సాధు=సజ్జనులతోడి, స
 మాగమ=కూడికవలన, ఆగత=వచ్చిన, సుఖం=సుఖమును, రమ్యం=రమణీయమైనది, కా
 వ్యేషు=కావ్యములందు, కథాః=కథలు - ఉపాఖ్యానములనుట, రమ్యాః=మనోహరము
 లైనవి. కోప...తరళం - కోప=(ప్రణయకలహములందలి) కినుకవలన, ఉపాహిత=కై
 కొనఁబడిన - పుట్టిన, బాష్పబిందు=కన్నీటి బొట్టువలె, తరళం=కలఁతనొందిన - లేక,
 ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాయా=ప్రియురాలియొక్క, ముఖం=మొగమును, రమ్యం=మ
 నోహరము, కాఁబట్టి, సర్వం=సమస్తమును, రమ్యం=(మీఁదఁజెప్పఁబడినట్లు) మనోహర
 మే. చిత్తేపునః=ఘనసాగి, అనిత్యతాం=(సమస్తమును)అనిత్యముగుటను, ఉపగతే=పొం
 దినదగుచుండఁగా-సమస్తమును అసత్యమైనదన్న వివేకమునొందఁగా, కిచ్ఛిత్=ఏదియు,
 న (రమ్యం)=మనోహరముకాదు. లేక, చిత్తము, అనిత్యతాం=నిలుకడలేమిని, ఉపగ
 తే=పొందియుండఁగా - మనస్సు స్థిరముగాక కలఁతనొందియుండఁగా ననుట. ఏది
 యు రమ్యముగాదని యర్థాంతరము.

ఉ. మంచివి పండువెన్నెలలు శ మంచివి పుష్పవనప్రదేశముల్
మంచిది సాధుసంగమసమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్
మంచివి మంచి దశ్రుయుతశమానవతీముఖ మీసమస్తమున్
మంచిది కా దనిత్యమని శ మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్. 79

తా. చందురుని తెలివెలుగులును, పచ్చగానుండు నడవినడిమిపట్టులును, సజ్జనుల తోడి కూడికపని సుఖమును, కావ్యములంపలికథలును, ప్రణయకోపముచే బాడమిన కన్నీటిబొట్టుతోఁగూడిన ప్రియురాలి నెఱ్ఱుగమును, అన్నియును రమ్యములేయగును. కాని మనస్సున కవి యనిత్యము లనుపివేచనకలిగెనా యేదియు రమ్యముకాదు. (లేక, మనస్సు కలఁతనొందియుండునేని యపు డేదియు రమ్యము కాదని యర్థాంతరము.)

అవ. చెప్పినయర్థమునే వివరించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రమ్యం హర్ష్యతలం న కిం వసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం
కిం వా ప్రాణసమాసమాగమసుఖం నై వాధికప్రీతయే ।
కిన్తు భ్రాన్తపత్యజపక్షపతనవ్యాలోలదీపాఙ్కుర
చ్ఛాయాచఞ్చల నూకలయ్య సకలం సన్తో వనాన్తం గతాః ॥ 80

టీ. రమ్యం=మనోహరమైన, హర్ష్యతలం=ప్రాసాదప్రదేశము-ఉప్పరిగపట్టు, వసతయే=వాసస్థానముకొఱకు, నకిం=లేదాయేమి, గేయాదికం=గానము మొదలైనవి-అదిశబ్దముచే విశావాదాదులు గ్రాహ్యములు, శ్రావ్యం=చెవికింపైనది, న కిం=కాదాయేమి, ప్రాణ...సుఖం - ప్రాణసమాస=ప్రాణములతో సమానురాలైనట్టి దానితోడి - ప్రాణప్రియురాలైన నాయికతోడి, సమాగమ=సంభోగముచేగలుగు, సుఖం=సుఖము, అధికప్రీతయే=మిక్కిలిసంతోషముకొఱకు, నైవ కిం=కాదాయేమి, తప్పకయగుననిభావము. కిన్తు=అయినను, సన్తః=సజ్జనులు-వస్తువిచారతత్పరులగు పురుషులనుట, సకలం=(హర్ష్యతలనివాసము మొదలుగాఁగల) సమస్తమును, భ్రాన్త...చఞ్చలం-భ్రాన్త=పడఁగోరిబ్రమిసిన, పత్యజ=మిడుతయొక్క, పక్ష=ఁకొక్కయొక్క, పవన=(ఈఁకల)గాలిచేత, వ్యాలోల=అల్లలాడుచున్న, దీపాఙ్కుర=దీపపుమొగ్గయొక్క, శ్చాయా=కాంతివలె - లేక నీడవలె, చఞ్చలం=నిలుకడలేనిదిగా, ('కిన్తూద్భాన్తపత్యజపక్షపవన...' అనుచో, ఉద్భాన్త=పయికిభ్రమించినవై, పత్యజ=పడుచున్న, పత్యజ=మిడుతలయొక్క, పవన=ఁకొక్కగాలిచేత, ననియర్థము), ఆకలయ్య=నిశ్చయించి, వనాన్తం=వనమధ్యముంగూర్చి, గతాః=పోయిరి-శాశ్వతబ్రహ్మానందమునకు సాధనమైన తపశ్శ్రమకొఱకునుట.

ఉ. సంపతమున్ సుఖం బొసఁగఁగజాలవె చాల విశాలసౌధముల్
కాంతలసంగమున్ మధురశ్రీగానములున్ వివరించి చూడ సం

భ్యాంతపతంగపక్షభవరమారుతఘాతవిఘాతదీపికా

కాంతిచలంబు సర్వమని శ కానల కేగిరి పండితోత్తముల్. 80

తా. వసిండుటకు మంచి యుష్పరిగలును, వినుటకు నింపైన గానాదులను, మిక్కిలి సంతృప్తినిొందుటకుఁ బ్రదుకరాఁడ్రథోజి సంగమమువలని సుఖమును గలవు. అయినను మజనులు, మిడుత మిడిసిపడఁగా దాని యీరకల గాలిచే నల్లలాడు దీపపు మొగ్గకాంతివలె నివియంతయుఁ జూచులను లని విచారించి వీనినెల్ల మాని వనాంత మునకుఁ బోయిరి.

ఇది వైరాగ్యశతకమున నిత్యానిత్యన స్తువిచార మన్నది యష్టమదశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - శివార్చనము.

అవ. వస్తువిచారమును గుఱించి ప్రసక్తిరాఁగా తన్మూలమునఁ దప స్సుయొక్క ప్రస్తావముగలిగి యది మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని చెప్పఁ బడినది. అది యెట్టిదని యాశంక కలుగఁగా నది శివార్చనముతప్ప వేరెట్టి యుగాదని మదినుంచుకొన్నవాఁడై యిపుడు మొదట శివార్చనమును వర్ణించుచున్నాఁడు. ఆ యర్చనము బాహ్యము ఆభ్యంతరము అని రెండు విధములైనది. అందు మొదటిది వెక్కుకరణములచే సాధింపఁదగినదై దేవతలకే చెల్లునదగుటంజేసి ముఖ్యముకాదని యెంచి దాని నుపేక్షించి ముఖ్యమగు నాభ్యంతరపూజాప్రకారము ననుభవించునట్లభినయించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆనంసారం త్రిభువన మిదం చిన్మతాం తాత తాద్య-

జైవాస్తాకం నయనపదపీం శ్రోత్రమార్గం గతోవా ।

యోఽయం ధత్తే విషయకరిణీగౌఢగూఢాభిమాన

క్షీబస్యాన్తరిణకరణకరణః సంయమాలానలీలామ్ ॥

81.

టీ. హేతాత=నాయనా - ఇది యాదరాతితయమున మతొకనిఁబలుచుమాట, ఆనంసారం = సుసార ముండుపఱు, ఇదం=ఈ, త్రిభువనం=మూడులోకములను, చిన్మతాం = వెదకుచున్న - లేక-పరామర్శించుచున్న, అస్తాకం=మాయొక్క, నయనపదపీం = నేత్రమార్గమునుగాని, శ్రోత్రమార్గంవా=చెవులదారినిగాని, తాద్యక్ = గుటువంటి వాడు-అట్టిపురుషుడు, నగతః=పొందినవాడుగాఁడు. అట్టిపురుషుని మేము విననులేదు

చూడనులేదనుట. ఎట్టిపురుషుడనఁగా చెప్పచున్నాఁడు, యః=ఏ, అమృతః=వీరఁడు-ఏపురు
షుడనుట, విషయ...క్షీబన్య-విషయ = హారచందనాదివిషయముల నెడి, కరిణీ=ఆడు
టేనుఁగుబుందలి, గాఢ=అత్యంతమును, గూఢ=మఱుఁగైనదియు, నగు, అభిమానః=మిక్కిలి
యాభక్తివేత, క్షీబ=మత్తిలి - 'మత్తేకాణ్డోత్కటక్షీబాః' అని యమరుఁడు, అన్యకర
ణ=మనస్సుఅనెడి, కరిణః = ఏనుఁగుయొక్క, నరీయ...లీలామ్-సంయమ=చక్కఁగాని
యమించుటయందు-లేక, చక్కఁగా నిగ్రహించుట యనెడి, ఆలాన=కట్టుకంబముయొ
క్క, లీలాం=విలాసమువంటి విలాసమును, ధత్తే=ధరించునో - నిగ్రహింపరానిమనస్సును
నిగ్రహించుటయందు సమర్థుడగునో యనుట, 'తాదృకనయన...గతః' అట్టివాఁడు చూ
డఁబడనులేదు వినఁబడనులేదు అని పూర్వములో నన్వయము. ('సంయమానాయలీలామ్'
అనుచో మనోనిగ్రహమునందు దారముతోఁ జేయఁబడిన యురియొక్కలీలను అని యర్థ
ము 'ఆనాయః పుంసిజాలంస్యాత్' అని యమరుఁడు), ఇట్టిపురుషుఁడు నయనశ్రోత్రమార్గ
విషయత్వమును సంబంధించియుండియు నసంబంధమును జెప్పటచే సంబంధాతిశయోక్తి.
దీనిచేత, మనోనియమనము మిక్కిలి యశక్యమనెడి విస్తుపువ్యంజితమగుటచే అలంకార
ముచే వస్తుద్వని. ఏదోయొకయోగమున మనస్సునునియమించి యందు బ్రహ్మసందమునకు
సాధనభూతమయి యంతరంగశివునర్పించుటయనుతపంబు నవశ్యముచేయుదగినదని గూ
డాభిప్రాయము. 'ఆలానలీలామ్'అనుచో నిదర్శనాలంకారము. అది 'సంయమాలాన'
అనురూపకముతో నంగాంగిభాషముచే సంకీర్ణము.

మ. తగ సంసారమునాటనుండియును దర తత్కర్మసంయుక్తి ము
జ్జగముం ద్రిమృదు మాకుఁ గానఁబడఁ జేరచందంబునం గర్ణమా
ర్గగతుం డైనను గాఁడు భోగకరిణీ గాఢాదరోన్మత్తచి
త్తగర్విష్టపరాజసంయమపటూరస్తంభాత్మకుం డెవ్వఁడనన్. 81

తా. అనాదినసార ముండునదిమొదలుకొని యీమాఁడులోకములను వెదకిచూ
చితిమి గాని విషయము లనియెడునాఁడుటేనుగులందు మిక్కిలి దృఢమైన యాసక్తిచే
మత్తిలియున్న మనస్సనెడియేనుఁగును నియమించుటకుఁ గట్టుకంబమువంటివాఁ డగుపురు
షుని మేముచూచినవారమును విన్నవారమును గాము.

అవ. తపస్సునఁ బ్రవర్తించువిధమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదేత త్వచ్చస్తం విహరణ మకార్యణ్య మశనం

సహార్యైః సంవాసః శ్రుత యుపశమైకవ్రతఫలమ్ ।

మనో మస్తస్పస్తం బహిరపి చిరస్యాపి విమృశ-

న్నజానే కస్యైషా పరిణతి రుదారస్య తపనః ॥

టీ. స్వచ్ఛందం = యశ్చేన్నమైన-ఒకరికిలోకువగాని, విహరణం = విహరమును, ఆ
కార్పణ్యం=కృపణత్వములేని-దీనత్వముకలుగని, ఆశనం=భోజనమును-భిక్షాన్నభోజనము
ను, లేక, కందమూలఫలాహరమును, ఆ రైఃసహ=శ్రేష్ఠులైనవారితోఁగూడ-విజ్ఞానసంపన్ను
లతోడననుట, సంఖానః = వసతియు-కూడిమనుటయు, ఉప... ఫలమ్-ఉపశమ=శాంతి
యనెడు - విషయభోగనివృత్తియనెడు, ఏకం = శుభ్యమైన, ప్రతిఫలం=ప్రత్యముఫలము
గాఁగలదియగు - శాంతిఫలమునొసంగు తపశ్చరణమును జోధించునట్టి యనుట, శ్రుతం=వే
దాంతశాస్త్రశ్రవణమును, బహిః=వెలుపల-వెలివిషయములందనుట, మన్దస్పందం=మెల్లని
చలనముగల-మందముగా ప్రసరించునట్టియనుట, మనఃఅపి = మనస్సును, (ఇతి)యతో ఏ
తతో (సర్వంపక్షైః)=(అనెడి)యేయిది(నుంతయు కలదో), ఏషా=ఇది-ఈస్వచ్ఛందవి
హరణాదికము, విధేయప్రాధాన్యత్వముంబట్టి యిట శ్రీలింగత్వము, కన్య=ఏ, ఉదారన్య=
గొప్పదైన, తపనః=తపముయొక్క, పరిణతిః=పరిపాకమో-లేక, పరిణామమో, చిరన్య=చిర
కాలముగా, విమృశన్ అపి=పరామర్శించుచుండినను, నజానే=తెలియకున్నాను. ఏతపస్సు
ఈస్వచ్ఛందవిహారాదికముగా పరిణమించెనో యెంతకాల మాలోచించియు నాకుఁ దెలి
యకున్నది యనియర్థము. ఆతపస్సు శివపూజనమేయగును. కాకున్నచుజీయొకదానికి నట్టి
ఫలమును సాధించుటకుఁగాని యిట్టిపరిణామమును బొందుటకుఁగాని సామర్థ్యము కలుగ
దనిభాషము.

ఉ. ఇచ్చకు వచ్చినట్లు చరిరయించుట దైన్యములేనితిండియున్
నిచ్చలు సాధుసంగమును ర నిర్మలకాంతియు శాస్త్ర బోధమున్
మచ్చికలోనఁ బూని వెలీరనుట్టనిచి త్తము నాఁగ నింతయున్
నచ్చుట యేమహోన్నతతరపంబుఫలంబొ యెఱుంగ నేర్తుమే. 82

తా. ఒకరికిలోకువగాక యిచ్చ మెయిఁదియగుట, దీనత్వములేని కుడుపు, గొప్పవా
రితోఁగూడి మనుట, శాంతినిొసంగు వేదాంతశాస్త్రశ్రవణము, మనస్సు బాహ్యవిషయములం
దు మిక్కిలి కొంచెముగాఁబ్రసరించుట, యను నిదియంతయు నేగొప్పతపమువలనసిద్ధించు
నో యెంతకాలము విచారించియు నాకుఁ దెలియరాకున్నది.

అవ. శివచరణమే శరణమని తదీయస్త్వరణ మభినయించి చెప్ప
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ జీర్ణా ఏవ మనోరథాశ్చ హృదయే యాతంచ త ద్భావనం
హస్తాజ్ఞేషు గుణాశ్చ వస్థ్యఫలతాం యాతా గుణజైర్విసా ।

కిం యుక్తం సహసాభ్యువైతి బలవా న్కాలః కృతాన్తోఽక్షమీ
హ జ్ఞాతం మదనాన్తకాక్షియుగేశం ముక్త్యాస్తి నాన్యాయతి॥ 83

టీ. మనోరథాః=విషయాభిలాషములును, హృదయే = అంతరంగమునందే, జీర్ణాః=నశించినవి-వానిని గోరుటమాత్రమేకాని యనుభవించుటలేదని యర్థము. తత్=అ-
 తటువంటి, యావనంచ=ప్రాయమును, యాతం=పోయినది. ('యాతం జరాం యావనమ్'
 అనునో, యావనము ముదిమిని జేందినదనియర్థము), హస్త=అక్కటా, అక్షేపః=అవయ
 వములందు, గుణాశ్చ=గుణములును - ఆయావయవముల సామర్థ్యములన్నియు ననుట,
 గుణజ్ఞైః=గుణమును చెలిసినవారలేక - గుణముల నెఱింగి యభినందించు రసజ్ఞులు లేమింజేసి
 యనుట, వర్థ్యఫలతాం=వర్థ్యమైనఫలము గలిగియుండుటను-నిష్ఫలమగుటను, యాతాః=
 పొందినవి. బలవాక్=బలిష్ఠమైన, కాలః=కాలమును-కాలస్వరూపమును, అక్షమి=ఓర్పు
 లేని, కృతాంతః=యముండును - లేక, బలవాక్=బలిష్ఠమును, కృతాంతః=నాశమునేయు
 నదియు, అక్షమి=ఓర్పులేనిదియు-నిర్దాక్షిణ్యమైనదియు, నగు, కాలః=మృత్యువు, అని య
 ర్థాంతరము, సహసా=తోడనే - వేగముగా, అభ్యుపైతి=ఎదురుకొని వచ్చుచున్నది -
 ప్రాణము నేవహరించుకొంటు కనుట, కాబట్టి, కిం=ఏది, యుక్తం=ఉచితమైనది-ఇట్టిదశ
 యందు ఏమిచేయఁదగినదనుట, హా=ఓహో, జ్ఞాతం=తెలిసినది-ఇట్టియవస్థయందు యు
 క్తమైన దిదియు తెలియనైనదియనుట, అది యేదియన, మదనా...గళం-మదనాంతక=
 (మరునిగూల్చిన) శివునియొక్క, అజ్ఞీయుగళం = అడుగులజంటను, ముక్తా=విడిచి,
 అన్యా=వేరైన, గతిః=శరణము, నాస్తి = లేదు. కాబట్టి యదియేశరణము - ఇట్టిస్థితి
 యందు దానినే కయి కొనవలయునని స్మరించి చెప్పినాడని తెలియునది.

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలుగజీర్ణము లయ్యె నశేషగాత్రమున్
 హస్తినజవ్వనం బరిగె న్ నార్యులు లేమి గుణంబులున్ ఫలం
 చ్ఛిత్తివహించె నెద్ది తగులేజేరక మానఁడు కాలుఁ డక్కటా
 చిత్తజ్వైరిపాదయుగళసేవనమే గతిగా నెఱింగితిన్. 83

తా. కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటకు నయితలేక హృదయములొనే యడంగినవి.
 ప్రాయమును జాతినది. ఆయావయవముల సామర్థ్యములును దానిని మెచ్చుదగువేత్త
 లులేమిచే నిష్ఫలములైనవి. బలియమై, నాశమునేయుంచు గనికరమంతయులేక మృత్యు
 వువేగముగాఁ బ్రేరించి వచ్చుచున్నది. ఇట్టిస్థితియందు జేయఁదగినదేమి? ఆ! తెలిసినది.
 మరునిగెలిచిన పరమశివుని పాదారవిందయుగళమును విడిచినచో వేటొకదిక్కులేదు.
 కాన నదియే శరణము.

అవ. 'యచ్చాచనిశ్రుతసరిత్సృ వరోదకేన, తీర్థేన మూర్ధ్ని విధృతే
 న శివః శివ్రాభూత్' దాతుర్త్వనశ్చకులశైల విస్మయప్రజం ధ్యాయేచ్చిరం
 భగవత శ్చరణారవిందమ్' ఇత్యాదులచే శివుం డాదిగాఁగల సకల దేవతలకును

గల్గూఁపద మై యఖిలలోకారాధ్యమై సంసారసాగరో త్రారకమై యొప్పు
భగవచ్చరణరవిదము వెలయుచుండఁగా శివాంఘ్రియుగళము తప్ప
వేఱుగతిలేదని ప్రలపించెదవేల యని యడుగఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మహేశ్వరేవా జగతా మధీశ్వరే, జనార్దనేవా జగదన్తరాత్మని ।

న వస్తుభేదప్రతిపత్తి రస్తి మే, తథాపి భక్తి స్తరుణేన్దు శేఖరే॥ 84

టీ. జగతాం=పదునాలుగు లోకములకు, అధీశ్వరే = స్వామియగు, మహేశ్వరే
వా=శివునియందుఁగాని, జగత్ అన్తరాత్మని-జగత్=జగంబులకు, అన్తరాత్మని=అంతర్యా
మియైన-లోపల నాత్మస్వరూపమునఁ జూచి వ్యాపించి జగంబుల నియమించువాఁడైన,
జనార్దనేవా=విష్ణువునందుఁగాని, మే=నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తిః=(ఇతఁడుశివుఁడు ఇతఁ
డువిష్ణువు అని) వస్తువునందుఁ గలుగు భేదబుద్ధి-వేఱువేఱు వస్తువులుగా గ్రహించుటయను
ట, న=లేదు. 'శివాయవిష్ణురూపాయ' ఇత్యాదులచే వారిద్దరికి వస్తువుంబట్టి భేదములేదని
భావము, తథాపి=అయినను-భేదబుద్ధిలేకున్నను, తరుణ ఇందుశేఖర = (లేతచందురుని
దలపువ్వుగాఁ గల) శివునియందు, భక్తిః=గొలుచునసురక్తి, ఉన్నదనిశేషము. కాబట్టియే
శివాంఘ్రి యుగళితప్ప 'నాన్యగతిః' వేఱుగతి లేదనఁబడియె ననిభావము. 'స్వభావోదు
రతిక్రమః' అనున్యాయ మిటఁ దెలియునది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునియందు

నకలజగదంతరాత్ముఁ డొరశార్జియందు

భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ ర లేదు మాకు

నైనఁ దరుణేందు శేఖరునంద భక్తి.

84

తా. జగంబులకు నెల్ల స్వామియగు శివునియందుఁగాని సకలలోకంబుల నంతర్యామి
యై వ్యాపించియున్న విష్ణువునందుఁగాని వీరిరువురు వేఱువేఱువస్తువులను భేదబుద్ధి నాకు
లేదు. అయినను, లేతచందురునిదాల్చుశివునియందే నాకు భక్తి స్వభావసిద్ధముగాఁ గుదిరి
యున్నది.

అవ. శమము స్థాయిగాఁ బుట్టుటంజేసి శాంతరసమును జిప్పిలు
వాక్యముల రాఁగల యైదుశ్లోకములం జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్ఫురత్స్ఫురజ్యోత్స్నాధవళితలే క్వాపి పులినే

సుఖానీనాః శాన్తధ్వనిషు రజనీషు క్షున్దరితః ।

భవాభోగోద్విగ్నాః శివశివశివే త్యాత్తవచసః

కదా స్యా మానందోద్గతబహుళబోహ్యేపులదృశః॥

85

టీ. శాస్త్రధ్వనిమ-శాస్త్ర=ఉడిగిన, ధ్వనిమ = పక్షిమృగాది శబ్దములుగల, పదనీ
మ=రాత్రులందు-ఇటుచిత్తము కలఁతలేకుండుటకై రాత్రులకు నెత్తబ్రత్యము చెప్పఁబడియె,
స్ఫుర...తేలే-స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్నదియు, స్ఫుర=అధికమైనదియు, నగు, జ్యో
త్స్నా=జ్యోత్స్నలచేత,ధవళిత=తెల్లదిగాఁజేయఁబడిన,తలం=ప్రదేశముగల,కావ్యపి=ఒకా
నొక, ద్యునరితః=గంగానదియొక్క, పులినే=ఇసుకేదిన్నియాయందు, సుఖానీవాసస్తః=
సుఖముగాఁ గూర్చున్నవారమగుచు, భవా...ద్విగ్నాః-భవ=సంసారముయొక్క, ఆభో
గ=విజివివలన,ఉద్విగ్నాః=విహ్వలులమై-వెగడుపడినవారమై యనుట-సంసారము దుఃఖ
కరమగుటచేననుట, 'మేము' అనికేవము, శివశివశివ ఇతి=శివశివశివయని, ఆత్మవచనః=
కయికొనఁబడినమాటలుగలవారై ('ఉచ్చవచన' అనుచో, గట్టిగా పలుకఁబడువచనములుగల
వారైయనుట), శివశివశివయని పలుకుచు ననుట, కదా = ఎప్పుడు, ఆనందో...దృశః-ఆన
ంద ఉద్రత=ఆనందముచే వెలికివచ్చిన, బహుళ=అధికమైన, బాష్ప=కన్నీళ్లచేత, ఆప్లత=
అంతటఁదడ్రుపంబడిన, దృశః=కన్నులుగలవారము, స్యామ=అగుదుము. ('ఆర్తవచనః క
దా యాస్యామోఽన్తర్గతబహుళబాష్పకులదశామ్' అనుచో, ఆర్తవచనః=దైన్యపుంబ
లుకులుగలవారమై, ఆన్త...దశామ్-అన్తర్గత=లోపలనే యడంపఁబడియున్న, బహు
ళ=అధికమైన, బాష్ప = కన్నీళ్లచే, ఆకుల=వ్యాకులమైన, దశాం=స్థితిని, కదా=ఎ
ప్పుడు, యాస్యామః = పొందఁగలము. అని యర్థము.)

శా. శాంతారావనిశీధకాలముల భాస్వత్సార్ద్రచంద్రదాతపా

క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయోగ్యతోణిఁ గూర్చుండి జ

న్తాంతోద్వేగుల మైనమేము శివశత్రుబ్రావృత్తితో నెప్పుడ

త్యంతానందభవాశ్రునంకులదశావృష్టి సుఖంబుందుమో. 85

తా. రాత్రులందుఁ జప్పుడులన్నియు నడంగినవీధిపఁ దళతళలాడుచున్న యగ్గ
లంపువెన్నెలచేఁ దెల్లగా విలసిల్లుచున్నయొకానొకగంగానదియనుకదిన్నెయందు హా
యిగాఁ గూర్చుండినవారమై మేము,సంసారము మిక్కిలి విజివిగలదై కడవరాకుండుటకుఁ
జిలతిలుచు, 'శివశివశివ' యని యుచ్చరించుచున్నవారమై, దానంజనే కలిగినయానందము
వలన నానందబాష్పము లుప్పతిలి కన్నులజాలుకొన్నవారమగుట యెప్పుడో !

శ్లో॥ విత్తిరే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణహృదయాః

స్వరస్తః సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్ ।

వయం పుణ్యారణ్యే పరిణతశరచ్చస్త్రాక్షిణా-

స్త్రియామా నేమ్యామా హలోచరణాచిన్తైకశరణాః ॥

86

టీ. తరుణ...హృదయాః-తరుణ=లేఁతయైన - మృదువైన, కరుణా = భూతద
యచేతీ, పూర్ణ=నిండిన, హృదయాః=స్తః = హృదయములు గలవారగుచు, సర్వస్వే=

(తమకుఁగల) సేకలధనమునకు వితీర్ణత = (అర్థలకు) దత్తముకాఁగా - మృదుకరుణా పూరితహృదయులై తమధనమెల్ల యాచకులకిచ్చుకా ననుట, సంసారే = సంసారమునందు, విధిగతి = దైవముయొక్క ప్రవృత్తిని, విగణపరిణామాం = విషమమైన పరిపాకముగ లదిగా - చెడ్డదై పర్యవసించునదిగాననుట, ('విగణపరిణామావిధిగతీ' అనుచో, విగణపరిణామా = నిర్గుణమైన - అనఁగా అనిష్టమైన - పరిణామములుగల - అనిష్టముగాఁ బరిణమించు, విధిగతీ = దైవవిలసితులను, అనియర్థము), స్వర్గస్తానస్తాన = స్వరించుచున్నవారమగుచు, వయం = మేము, పుణ్యారణ్యే = తపోవనమునందు, హర... శరణాః సస్తా - హర = శివునియొక్క, చరణ = ఆడుగులందలి, చింతా = చింతనమే, ఏక = ముఖ్యమైన, శరణాః సస్తా = దిక్కుగాఁ గలవారమగుచు, పరిణత... కిరణాః - పరిణత = పరిపాకము నొందిన - లేక చుట్టు వ్యాపించిన, శరత్ చంద్రకిరణాః = శరత్కాలపుచందురునియొక్క వెలుగులుగల, త్రియామా = రాత్రులను, నేష్యామః = కడపఁగలము. ఎప్పుడు కడపుదు మో యునుట.

చ. కలధన మంతయుఁ నెలపురగా నిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచిత్తులమయి సంస్మృతిం గుశల్కదూరవిపాకము గాఁగఁ దైవముం దలంచుచుఁ గానలో శివపరద స్మృతినిష్ఠుల మై నయింపఁ గాఁగలము శరత్ప్రసన్నమిహికాకరరమ్యము లైనరాత్రులన్. 86

తా. మేము మనంబుల మెత్తనికరుణ గడలుకొనఁగా సకలధనములను యాచకులకు నొసంగి, సంసారమందు దైవమునేయుననిష్టవ్యాపారములు మనస్సునఁదలంచుకొనుచు వానినిరోసి తపోవనంబున కరిగి శివచరణధ్యానమె రత్నకముగా నుంచుకొని శరద్పుతువునందలిపండువెన్నెలలఁ జెన్నాదురాతిరులఁ గడపుదుము. అది యెన్నఁడో తెలియరాదు. శ్లో॥ కదా వారాణస్యా మమరతటిసీరోధసి వస-

న్వసానః కాపీనం శిరసి నిదధానోఽజ్జలిపుటమ్ ।

అయే గౌరీనాథ త్రిపురహర శమ్భో త్రినయన

ప్రసీ దేతి క్రోశ స్విమిషమివ నేష్యామి దివసాన్ ॥

87

టీ. కదా = ఎప్పుడు, వారాణస్యాం = కాశియందు, అమరతటిసీరోధసి = గంగా తీరమునందు, వనః = వసించుచు, కాపీనం = గోచరిని, వసానః = కట్టుకొనుచు - వస్త్రమేయ కృతలేకున్న ను లోకవిరోధమును బరిహరించుటకై యంతమాత్రమేని కట్టుకొనువాడనగుచు నని భావము. శిరసి = తలయందు, అజ్జలిపుటం = చేమొడ్డును, నిదధానః సన్ = ఉంచుకొన్న వాడనగుచు, అయే = ఓ, గౌరీనాథ = పార్వతీపతి, త్రిపురహర = త్రిపురములను వాశము నేసినవాడా, శమ్భో = శంభుడా! 'శం + భూ' శం = నుఖం, అస్మాద్భవతీతిశమ్భో - నుఖ

మువీనవలనఁగలుగునని వ్యుత్పత్తి. త్రినయన=ముక్కుంటి, 'గౌరీనాథ' యనుటలోకనంగ్రహ కారణత్వమును, 'త్రిపురహర' యనుటచే అశక్యకార్యకరణశక్తియు, 'శమ్భా' అనుటచే భక్తజనస్థులనుంధాయకత్వమును, 'త్రినయన' అనుటచే అసాధారణమహిమాన్వదత్వము నునూచిత్వములయ్యెనని తెలియునది, ప్రసీద=ప్రసన్నుడవగుము, ఇతి=అని, క్రోశన్=విగ్గరఁజెప్పచు, దివసాన్=దినములనగ్గ నిమిషమివ=క్షణమువలె, సేవ్యామి=కడవుదునో, ఇట రాఁగల తీవ్రనరకయాతనను జింతించుట మొదలగు విభావములచేఁబుట్టిగోచికట్టుట తలను చేమొడ్చుగీరించుట మొదలగు ననుభావములచే నభివ్యక్తమైకదా' అనుపదము చే నూతనమగు చింతయునెడి సంచారభావముచేఁ బుట్టినొంది, తన్ను అవమానించుకొనుట యేలక్షణముగాఁగల నిర్వేదమును స్థాయిగాఁగలిగి వెలయు శాంతరసము మిక్కిలియు స్ఫురించెడినని తెలియునది. ఇట్లే మీఁదనెల్ల నెఱుంగునది.

ఉ. శ్రీమతకాశీయం దమరసింధువుచెంగట నిల్చి గోచినిం

బూని ప్రణామముద్రఁ దలఁమోపి పురాంతక పార్వతీశ శం

భో నిటలాక్ష రక్ష యని ర మొట్టలు వెట్టుచు నిశ్చలానునం

ధానత యెన్నఁ డే గడవెదన్ దినముల్ నిమిషంబుకై వడిన్. 87

తా. కాశీనుండు గంగాతీరమునవసించువాడనై గోచినిమాత్రమునొడిగి తల యందుఁ జేమొడ్చుగీరించి 'ఓపార్వతీనాథా ! త్రిపురాంతకా ! శంభూ ! త్రినయనా ! ప్రసన్నుడవగుమని విగ్గఱఁ గూయిచుచు దినములను క్షణములవలెఁ గడపఁగలుగుట యెప్పుడో యెఱుంగను.

శ్లో॥ స్నాత్వా గాఙ్క్షః పయోభిఃశుచికుసుమఫలై రర్చయిత్వా విభో త్వాం ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య షీతిధరకుహరగ్రావపర్యజ్ఞమూలే ।

ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరత స్త్వత్ప్రసాదాత్సారారే

దుఃఖం మోక్ష్యే కదాహం సమకరచరణే వుంసి సేవా సముత్థమ్॥ 88

టీ. గాఙ్క్షః=గంగానబంధియగు, పయోభిః=జలములచేత, స్నాత్వా=స్నానము చేసి, హేవిభో=ఓప్రభూ, త్వాం=నిన్ను, శుచికుసుమఫలైః-శుచి=శుద్ధములైన-శాస్త్ర నమ్మతములైన, కుసుమఫలైః=పూవులచేతను పండ్లచేతను, అర్చయిత్వా = ఆరాధించి- దీనిచే బాహ్యపూజయు కొంతప్రధానమగునని నూచితము, ధ్యేయే=ధ్యానింపఁదగినవస్తువునందు-నీచరణారవిందమునం దనుట, ధ్యానం=ధ్యానమును, నియోజ్య = నియోగించి, ('నివేశ్యః=ఉంచి)-ఏకాగ్రచిత్తుఁడైయన్గుట, షీతి...మూలే-షీతిధర=కొండయొక్క, కుహర=గుహయందలి, గ్రావ=త్రాయయ నెడి, పర్యజ్ఞ=మంచముయొక్క, మూలే=మూలను, 'కూర్చున్న వాడవగుచు' అనిశేషము, సమాధివృత్తానమునకుఁబిదప సుఖముగాఁగూర్చుండఁదగియుండునదని తెలుపుటకై గ్రావమును పర్యంకముగా రూపించినాఁడు, అత్త

రాముః=ఆత్మ యండ రమించువాడును-విషయాంతరములం దాన క్తిలేక ఆత్మ స్వరూపము నందే యానత్తుండనుట - 'రమన్తేయోగిసోఽనన్తే సత్యానన్తేచిదాత్మని' అనిస్త్రుతి, ఫల+అశి=పండ్లనుభక్షించువాడును-శరీరధారణార్థమనుట, గురువచనరతః=ఆచార్యుడనుప దేశించినదానిని ఆచరించుటయందానత్తుండను అగుచు, అహం = నేను, హేన్మథారే= మదనునకుశత్రువైనయోశంభూ, త్వత్ ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమువలన, సమకరచ రణే=సమానములైన కాలుసేతులుగల - నావలెనే కాలుసేతులుగల - తనకు సాటియే యయి యెక్కుడుగానట్టి యనుట-కాలుసేతులగొని వాడు స్వతంత్రుడైయుండఁగాఁ దా నవియుండియు నస్వతంత్రుడైయుండుట యతినింద్యమని సూచితము, పుంసి=పురుషునివిషయమందు, సేవానయత్థం=కొలుపు సేయుటవలనఁబుట్టిన, దుఃఖం = దుఃఖమును, కదా=ఎప్పుడు, మోక్షే=పీడుదునో. లేక, సమకరచరణే - స మకర=మొనలియాకారముగల రేకతోఁగూడిన, చరణే = పాదములుగల-అనఁగా 'మకరోమత్స్యరేఖాచ ప ద్మశక్త్యాకృతిః పదే | మహాధనీ మహాభోగీ చాతా దీర్ఘాయురేవచ' అను శ్లాముద్రికపవ నరీతిని మకరరేఖ పదమునంగలవాఁడు మహాభాగ్యసంపన్నుండుగాన నట్టివాడైన, పుం సి=పురుషునివిషయమందు, అని యర్థాంతరము.

ఉ. వేలుపుటేటఁ దోఁగి నుపరీత్రఫలాదులఁ బూజచేసి ని

న్నోలి మనంబులో నిలిపి ర్ యోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మ సం

శీలుండ నై ఫలాశి నయి ర్ శ్రీగురువాక్యరతుండ నై మహీ

పాలక సేవనశ్రమముఁ ర్ బాసెద నెన్నడు మన్మథాంతకా. 88

తా. ప్రభూ! గంగానదీజలంబుల స్నానంబు సేసి శుద్ధంబులైన పుష్పఫలంబుల చేత నిన్నూరాధించి, ధ్యానింపఁదగు నీపదారవిందమును ధ్యానించియు, కొండగుహయం దలి జాతి సెజ్జపయి హాయిగాఁగూర్చుచుండి, యితరవిషయములనుమాని యాత్మ స్వరూపము నందే యానత్తిగలిగి, శరీరధారణముకొఱకుఁ బండ్లాహారముగాఁగొనుచు, నాచార్యుండు ప దేశించినదానిని దప్పక యనుష్ఠించుచు, నావలనె కాలుసేతులు గలిగి నాతోసాటియేయగు నొక పురుషుని గొలుచుటవలని దుఃఖమును మదనాంతకా ! నీయనుగ్రహమువలన నెప్పుడు పీడుదునో.

శ్లో॥ ఏకాక్షీ నిఃస్పృహః శాన్తః, పాణిపాత్రో దిగమ్భరః |

కదా శమ్భో భవిష్యామి, కర్తృనిర్మలసత్తమః ||

89

టీ. 'ఏకాక్షా=ఓకంకరా, ఏకాక్షీ=అనాహాయుండును- లేక సంగరహితుండును- 'సక్తా త్సజ్జాయతేకామః' ఇత్యాది సంగజనితములైన కామాదిపరంపర యనర్థహేతువగు టవలన సంగరహితుండును అనుట, దేనిచే నన్మఁగా, నిస్పృహః=త్పవ్లలేనివాడును-విష యాభిలాష లేనివాఁ డగుటచేననుట, కావుననే, శాన్తః=రాగాదులచేకొట్టువడని చిత్తము

గలవాఁడును-లేక, ఉపరతములైన యింద్రియములుగలవాఁడును, కాఞ్శునై; పాణిపాత్రః= చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాఁడును, దిక్+అమ్బరఃసక్=దిక్కులే వస్త్రముగాఁగల వాఁడును అగుచు, నేను అనిశేషము, కర్త నిర్మలనత్వము=కర్తములను నాశముసేయుట యందు సమర్థుఁడైనవాఁడను, కదా=ఎప్పుడు, భవిష్యామి=అగుద్యునో-కర్త బంధమునుండి యెప్పుడు విముక్తుఁడనగుదుననుట, 'ఏతాకీ యతచిత్తాత్తా త్యక్తనర్వపరిగ్రహః । శారీరం శేవలం కర్త కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషమ్' అనుగీతావచన మిట గ్రాహ్యము.

తే. ఒంటి దిరుగుచుఁ గోరిక శ్రీ లుడ్డగించి

శాంతిఁ జేకొని పాణిభాశయఁడనై ది

గంబరుఁడ నై సమస్తకీర్తంబులెపుడు

మొదలుచెడఁ ద్రుంతుఁ బరమేశ శ్రీ సదయవృద్ధయ.

89

తా. ఓశంకరా! నేను సంగరహితుఁడును, దృష్టాహారుఁడును, శాంతుండునై, చేతుల బిచ్చేయగొన్ని దిగంబరుఁడనై నాపూర్వకర్మములెల్ల నిర్మూలింపఁజాలుటయెప్పుడో.

అవ. ఇట్టివారికి శివప్రసాదమువలన మోక్షమార్గము విశంబము లేకయే సులభమగునని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాణిం పాత్రయతాం నిసర్గశుచినా భైక్షేణ సంతుష్యతాం

యత్రక్వాపి నిషీదతాం బహుత్వేణం విశ్వం ముహుః పశ్యతామ్ ।

అత్యాగేఽపి తనో రఖణ్డపరమానందావబోధస్సృశా-

మధ్వా శోఽపి శివప్రసాదసులభః సంపత్స్యతే భోగినామ్ ॥ 90

టీ. పాణిం=చేతిని, పాత్రయతాం = పాత్రవలె సుపయోగించువారును, నిసర్గశుచినా=స్వభావముచేపవిత్రమైన, భైక్షేణ=భిక్షాసమాహుచేత, సంతుష్యతాం=సంతోషించువారును, 'భైక్షం భిక్షాకదమ్బకమ్' అని యమరుఁడు, యత్రక్వాపి=ఏదోయొకానొకచోట- ఎచోచోటనైనను-త్వకానమందుఁగాని వనమందుఁగాని యనుట, నిషీదతాం=కూర్చుండువారును, ముహుః=మాటిమాటికి, విశ్వం=ప్రపంచమును, బహుత్వేణం = కొంచెముతక్కువయగు త్వణముగా- పూర్ణముగా త్వణమనికాక యిందుమించుగా త్వణమనియనుట- త్వణప్రాముఖ్యముగా, 'స్వాదీనుదనమాప్తా తు బహుచ్ఛక్తికృతిల్లిజ్జకే' అని బహుచ్ఛక్తిత్యయ మిట యీషదసమాప్తియందు వర్తించును, పశ్యతాం=చూచువారును- ఎంచువారును, తనో=దేహముయొక్క, అత్యాగేఽపి=విడువమియిందును- దేహసంబంధమును విడువకున్నను అనుట, అఖణ్డః...స్పృశాం-అఖణ్డః=అపరిచ్ఛిన్నమైన, పరమానంద=శ్రేష్ఠమైన బ్రహ్మానందముయొక్క, అవబోధ=తెలియుటను, స్పృశాం=తాకుచున్నవారును- అనుభవించుచున్నవారును - జీవన్ముక్తులనుట, అగు, యోగినాం = ధ్యాననిష్ఠులైన

యోగులకు, శివప్రసాదసులభః=శివునియనుగ్రహముచే సుకరముగా లభింపఁదగిన, కోఁ2
 పి=అనిర్వాచ్యమైన.. ఇట్టిదట్టిదనరాని, అధ్వా = మార్గము- మోక్షమార్గమునుట, సంపత్స్య
 తే=కలుగును. (అత్యాగేఽపి తనోరఖ...బోధస్పృహం | మర్త్యకోఽపి శివప్రసాద
 సులభాం సంపత్స్యతే యోగినామ్) అనుచో, యోగినాం = పూర్వోక్తలక్షణములుగల
 యోగులయొక్క, శివప్రసాదసులభాం=శివప్రసాదముచేసులభముగా గలుగునట్టిదైన, అఖణ్డ
 ...స్పృహం-అఖణ్డపరమానంద = అపరిచ్ఛిన్నమైన మహానందమును- పూర్వోక్తమైన
 యోగులు అనుభవించు నఖండబ్రహ్మనందమును, అవబోధ = తెలియుటకు, స్పృహం =
 కోరికను, కోఁ2పిమర్త్యః=ఒకానొకమనుష్యుఁడు, తనోఃఅత్యాగేపి = దేహమునువిడువ
 కున్నను- దేహసంబంధము వీడకయునుట, సంపత్స్యతే = పొందును. పాణియే పాత్ర
 గాఁగలిగి స్వభావశుద్ధమైన భిక్షులచేతనే తృప్తినొందుచు యెందని కూర్చుండుచు ప్రపం
 చమును దృఢపాఠముగాఁ జూచుచునుండు యోగులనుభవించు అఖండబ్రహ్మనందమును
 నెఱుంగవలయు ననుకోరిక యనేకతనహాస్రజనులలో నెఱఁదో యొకానొకనికి, నీదేహ
 సంబంధముతోఁగూడియుండినను, శివప్రసాదమువలన సులభముగా లభించు ననియర్థము).

చ. హితునకుఁ బాణిపాత్రున కరనిచ్చునకున్ శుచిభైక్షమోత్రతో

షితునకు నెట్టితావున వరసించెడువానికి విశ్వముం దృఢ

ప్రతినిధిఁ జేయువానికిఁ బురస్కృతుఁ డయ్య నఖండసౌఖ్యసం

గతుఁ డగుయోగి కేర్పడు నోకానొకమార్గము శంభు సత్కృపన్.

తా. అఱచేతినే పాత్రగా నుపయోగించుచు స్వభావపవిత్రమగు భిక్షములచేతనే
 తృప్తినొందుచు, నెయ్యెడనే కూర్చుండుచు, మాటికిజగంబు నెల్ల నిండుమించుగా గడ్డి
 పరకవరెఁ జూచును, దేహసంబంధమును విడువకుండియు నపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మనందజ్ఞాన
 ము ననుభవించుచు(జీవన్ముక్తులుగా)నుండు యోగులకు నీట్టిదట్టిదని వర్ణింపరానిమోక్షమార్గ
 ము శివప్రసాదమువలన సులభముగా లభించును.

ఇది వైరాగ్యతత్వమున శివార్చనమన్నది నవమదశకము.

భర్తృహరి నుభాషితము-అవధూతచర్య.

అవ. శివార్చనము మోక్షమున కుపయుక్తమగు నవధూతభావ
 మును గలిగించునదిగావునను, 'అత్యాగేఽపి తనోరఖణ్డపరమానందావబో

* అవధూతయనఁగా బ్రహ్మేశ్వరస్వరూపాస్థానంధానతత్పరుఁ డై వెలుపలిప్రపంచము
 ను మఱచి మఱినుఁడై గానంబడుచు జీవన్ముక్తుఁ డనంబడునొకయోగపురుషుఁడు.

ధన్వంతరామ్' అని యవధూతవిషయము నుపక్రమించియుండుటంజేసియు,
నిష్పడవధూతచర్యను రాగల పదిశ్లోకములం జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ *కాపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్ధాపునస్తాదృశీ
నైశ్చిన్త్యం నిరపేక్షభైక్ష్యమశనం విద్రాశ్తశానే వనే
స్వాతస్త్రేయో నిరఙ్కుశం విహరణం స్వాంతం ప్రశాంతం సదా
స్థైర్యం యోగమహోత్సవేపిచ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిమ్ ॥ 91

టీ. శత...తరం-శతఖణ్డ=నూలుదునుకలచే, జర్జరతరం=మిక్కిలి కీధిలమైన, కా
పీనం=గోచరియు, తాదృశీ=అటువంటిదైన-ఆగోచరినై నూలుచింపులతోఁగూడినదైన
యనుట, కన్ధాపునః=బొంతయును, నైశ్చిన్త్యం=విషయచింతలేమియు, నిరపేక్షభైక్ష్యం-
నిరపేక్ష=అన్నముకొఱకు నొకరిని ఆనువర్తింపవలసినయపేక్షలేన్నిభైక్ష్యం=భిక్షాసమూహమ
ను, అశనం=భోజనమును, శ్తశానే = ప్రేతభూమియందుఁగాని, వనే=అడవియందుఁ
గాని, నిద్రా=నిదురయు, స్వాతస్త్రేయో = స్వతంత్రతతో-ఒకరియచ్చకు లోఁకువగాక,

* ఈ శ్లోకముయొక్క పాఠాంతరము.

శ్లో॥ కాపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్ధాపునస్తాదృశీ
నిశ్చిన్తం సుఖసాధ్యభైక్ష్యమశనం శయ్యాశ్తశానే వనే
మిత్రమిత్రసమానతాతివిమలా చిన్తాఽథ కూన్యాలయే
ధ్వస్తాశేషమదప్రమాదముదితో యోగీ సుఖం తిష్ఠతి॥

టీ. కాపీనం...తాదృశీ-(సుగమము), నిశ్చిన్తం = చింతలేకుండునట్లుగా, సుఖ
సాధ్యభైక్ష్యం=సుఖముగా సాధింపఁదగినదియగు భిక్షాసమూహము, అశనం=భోజనము,
శ్తశానే వనే-(సుగమము), శయ్యా=పడుక, మిత్రమిత్ర సమానతా=మిత్రులయందును
శత్రులయందును సమభావము, కూన్యాలయే=నిర్జనమైనస్థానమందు, అతివిమలా=మిక్కిలి
శుద్ధమైన, చిన్తా=సమాధి, ఇవియెల్లఁ గలవాఁడై, ధ్వస్త...ముదితః-ధ్వస్త=నశించిన,
అశేష=సమస్తమైన, మదప్రమాద=గర్వముచేతను పరాశుచేతను - మదప్రమాదములు
పూర్ణముగా నశించుటచేత ననుట, ముదితః = సంతోషించినవాఁడగు, యోగీ=యోగి,
సుఖం=హాయిగా, తిష్ఠతి=ఉండును.

తా. నూలుచింపులతోఁచియు నట్టిదే యగుబొంతయు, నే చింతయులేక సులు
వుగా దొరకఁదగిన బిచ్చము తినుటయు, ప్రేతభూమినో యడవిలో పరుండుటయు, మి
త్రులయందును శత్రులందును సమభాష్టును, నిర్జనప్రదేశమునంధు నతివిమలసమాధియుఁ
గలవాఁడై మదమును బ్రమాదమును బూర్ణముగా విడిచి యోగి సుఖముగా నుండును.

నిరజుశం = ఏయడ్డపాటును లేని, విహరణం = తిరుగుటయు, నదా = ఎప్పుడును, ప్రశాంతం = ప్రసన్నమైన, స్వాంతం = మనస్సును, యోగమహాత్మవే = సమాధియ నెడి పెను పండువునందు - పెనుబండువువంటి యోగసమాధియందు, స్థైర్యం అపిచ = నిలుకడయును, య ది(అసి) = ఉండలేని, త్రైలోక్యరాజ్యేన్ద్ర = త్రిలోకాధిపత్యముచేత, కిం = ఏమి - ఏమియు లే దనుట - కాపీనాదులే త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యమునకన్న పరమసౌఖ్యప్రదములనిభావము.

శా. కాపీనంబును జీర్ణకంఠయు నవేతూశూన్యభైక్షుంబుఁ జిం

తాపాయంబు వనశ్శానముల నిశ్రదావాప్తి దుర్వారస

ద్వ్యాపారంబుఁ బ్రశాంతచిత్తమును యోగారూఢియుకొ వృత్తిసం
క్షేపంబుం గలదేని యోగికిఁ ద్రిలోకీప్రాభవం బేటికిన్. 91

తా. నూఱుచింపులచే పెంపుమాలినగోచరిగాని, బొంతగాని, విషయచింతలేమి గాని, యొకరినిగొలువనక్కఱలేని బిచ్చపుఁదిండిగాని, ప్రేతభూమియందో యిడవియందో నిదురించుటగాని, యొకరికిలోకుపగాక యేయడ్డపాటునులేక తిరుగుటగాని, యెప్పుడును బ్రసన్నమైయుండు మనస్సుగాని, యోగమునందు నిలుకడగాని, యుండినయెడల త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యము సయితము నక్కఱలేదు.

అవ. మిక్కిలి సౌఖ్యవహమైనదిగాఁ బొగడొందిన త్రైలోక్య రాజ్యమును నిషేధించి కాపీనాదుల కలిమియే యుపపాదించుట యొప్పుదు. ఎట్లన త్రైలోక్యరాజ్యమే మిక్కిలి యానగొలుపునది కాని కాపీనాదులు కాదు. కాబట్టి యదియే యుత్తమమని శంక రాఁగా, మనస్వియగువానికి త్రిలోకరాజ్యమేకాదు బ్రహ్మాండమునైత మానగొలువనేరదు. కాన కాపీనాదులు తప్ప మతెద్దియు వానికుత్తమము గాదని సమర్థించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మాణ్డమణ్డలీమాత్రం, కిం లోభాయ మనస్వినః ।

శఫరీస్ఫురితేనాభిః, త్సుఖో న ఖలు జాయతే ॥

92

టీ. మనస్వినః = భీరునికి - ఆత్మజ్ఞానికనుట, బ్రహ్మాణ్డమణ్డలీ మాత్రం = బ్రహ్మాండముల సమాహారంతమాత్రమును - అత్రమాత్రవిస్తారముగల బ్రహ్మాండసమాహములైనను అనుట, లోభాయ = పేరానకొఱకు - మనస్సునకుఁ బేరానగొలుపుటకు, కిం (భవతి) = (అగునా) మేమి - కానేరవనుట - మనస్వి బ్రహ్మాండముల నేని యాసింపఁడనుట - ఇతః వానియందో గానొకమూల నడఁగియుండు త్రైలోక్యపురాజ్యమును గొరుట చెప్పినల యనిభావము. నికదృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు. అట్టి = సముద్రము, శఫరీస్ఫురితేనాభిః = ఎగిసిపడఁడుమీ

నుయొక్క అదరుటచేత, తుభాః=కలగినది, నజాయ లేఖలు=కాదుగదా ('శఫరీస్ఫురితే నాథే తుభతా జాతు జాయ లే' అనుచో, శఫరీస్ఫురితముచేత, అథేః = సముద్రమునకు, తుభతా=కలత, జాతు=ఒకపప్పుడేని, కిం జాయలే=కలుగునా-కలుగదు అనియర్థము-తై) తాక్యరాజ్యముచే మనస్వికి లోభముకలుగుట మీ నదరుటచే నీముద్రము కలగగుట లోపాటి యగుననిభావము. అలం. దృష్టాంతము.

క. మండలమాత్రం బగు బ్ర, హ్మండము లోభకరమగు నెరయతిధీరునకు
నిండుసముద్రము జలచర, తాండవగతిచే విలోడితము గాదుగదా.

తా. ఒకమీ నదరుటచే సముద్రము కలగదువడనట్లు ఆత్మజ్ఞాని యగుధీరుని బ్రహ్మాండసమూహములును నానగోలిపి కలంపజాలదు.

అవ. వైరాగ్యప్రకారమును జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాతృర్లక్ష్మీ భజన్వ కంచి దపరం మత్కాక్షీణీ మాన్తభూ
ర్భోగేషు స్పృహయాళవస్తవ వశే కా నిఃస్పృహణా మసి ।
సద్యః స్యూతపలాశపత్రపుటికాప్రాతే పవిత్రీకృతే
భిక్షాన క్తుభిరేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే॥ 93

తా. మాతః=తల్లి, హేలక్ష్మీ=లక్ష్మీ, ఇట 'మాత' అనుట యంతవఱకు నీచే రక్షిం పఁబడితిమని భక్త్యతిశయసూచనార్థముగాఁ దెలియునది, అపరం=నేఱు, కంచిత్=ఒకా నొకని, భజన్వ=కొలుపుము. మత్కాక్షీణీ = నన్నుఁగోరునది-నావిషయమం దభిలాష గలది, మాన్తభూః=కాకుమా- ఇప్పుడింతవైరాగ్యమెట్లు కలిగె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁ డు. భోగేషు=హారచందనాది విషయానుభవములయందు, స్పృహయాళవః=అనగలవారు, తవ=నీయొక్క, వశే=వశమునందు, వర్తింతురనిశేషము. అయితే మీరెవ్వరని యడు గఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. నిఃస్పృహణాం=భోగాభిలాష లేనివారికి, కా=ఎవ్వరెవ్వ-ఎ ట్టిదానవు; అసి=అగుదువు-ఎట్టిదానవును గావనట, మేమును నిఃస్పృహులము. మాకు నీ తోఁబనిలేదుగాన మఱువిడిచి మఱొకచోటికిఁ బొమ్మనిభావము. ('భోగేభ్యఃస్పృహయా శపో నహివయమ్' అనుచో, మేము భోగములదెన నానగలవారము కాముగదా. అట్లు నిఃస్పృహులమగు మాకు నీవెవ్వరెవని యర్థము.) మిమ్ము నేమివిడిచితి నేని మీరు బ్రతుకుట యెట్లనఁగాఁజెప్పుచున్నాఁడు. వయం=మేము, సంప్రతి=ఇప్పుడు, పవిత్రీకృతే=('పలాశం పద్మపత్రంచ' ఇత్యాదిపదనములచే) పావనముగాఁ జేయఁబడినది యగు, సద్యః...ప్రాతే- సద్యః=తోడనే, స్యూత=కుట్టఁబడిన-చాలనేపు కవ్వపడినపాదింప పలసినదిగాక తలఁచి నంత నే కుట్టియనుభవింపఁ గూడెనయనుట, పలాశపత్ర=మోదుగాకులచేతనైన, ప్రాతే= ప్రాతయందు, భిక్షాన క్తుభిరేవ=భిక్షుమెత్తి తెచ్చుకొన్న పేలపిండ్లచేతనే, ('పవిత్రీకృతై

భిక్షావస్తుభిరేవ ఆనుచో, భవిత్రిక్పతైః = పవిత్రముగాఁజేయఁబడిన, శాస్త్రవిహితములైన పలాశపత్రాదుల నుంపఁబడుటచే పావనములు గావించఁబడిన, భిక్షావస్తుభిః ఏవ=అన్న పుణ్యద్రవ్యములు కాయగూరలుమొదలైన బిచ్చపుపదార్థములచేతనే యనియర్థము) వృత్తిం= జీవితము, నమోహమహే=కోరుచున్నారము.

క. అమ్మా లక్ష్మీ నమస్కారమ్ములు గావించి నిన్నుఁ గ్ర బ్రార్థించెద నా నెమ్మదిలో విద్యారూపమ్మున నేలుకొను ముఖ్యఫల మదియ కదా.

తా. ఓతల్లీ! లక్ష్మీదేవి! మమ్మువిడిచి మఱియొకరినిగొలుపుము. మమ్ముఁగోరకుమా. ఏలన, భోగములం దానక్తిగలవారే నీకథలుగాని, భోగస్వల్పవారేన మాకు నీవెవ్వతెవు. నీ పుణ్యము మాకుబ్రతుకు జరుగదనకుమా. మేమిపుడు పవిత్రములగు మోడుగాకుపాత్రలు గుట్టుకొని యందు తిరిప మెత్తిన పేలఁబడిన తిని మాబ్రతుకు జరుపఁగోరుచున్నాము. ఇట్లు బ్రతుకుమాకు నీప్రా పక్కింటిదు.

అవ. యోగులు సార్వభౌములతో సాటి యగుదు రని చెప్పచు న్నాడు.

శ్లో॥ మహీరమ్యాశయాశ్యా విపుల ముపధానంభుజలతా

వితానం చాకాశం వ్యజన మనుకూలోఽయ మనిలః ।

స్ఫురద్దీపశ్చన్ద్రో విరతివనితానజ్లముదితః

సుఖీ శాంతం శేతే ముని రతనుభూతి ర్నృప ఇవ ॥

94

టీ. మహీ=భూమి, రమ్యాశయా=ఇంద్రునిపెజ్జ, ('మహాశయా పృథ్వీ' అనుచో భూమి పెద్దపెజ్జ), భుజలతా=బాహువల్లి-తీగవంటిబుజము, విపులం=విశిష్టమైన, ఉపధానం=తలయంపి, ఆకాశం=ఆకాశమును, వితానం=మేలుకట్టు, అయం=ఈ-వీచుచున్నయనుట, అనుకూలః=మనమునకెక్కినవాఁడగు, అనిలః=గాలి, వ్యజనం=వివన, చంద్రః=చంద్రుఁడు, స్ఫురత్ దీపః=ప్రకాశించుచున్న దీపము. ('శరచ్చన్ద్రో' దీపః' అనుచో శరత్కాలపుచంద్రుఁడు దీపము. ఇట శరత్తును గ్రహించుట ప్రకాశాతిశయమును దెలుపుటకొను), ఈశయాదులన్నియు యత్నములేకయే సిద్ధించునవియు అపరిచ్ఛిన్నములు నగును-ప్రసిద్ధములైనశయాదు లిట్లుగావని భావము. తానన్ననో, విరతి...ముదితః-విరతి=విరక్తి-లేక శాంతి యనెడి, వనితా=స్త్రీతోడి, నజ్లః=సంభోగముచేత, ముదితః=సంతోషుఁడైనవాఁడును, కావుననే, శాన్తః=శాంతుఁడను, అగు, ముఖః=యోగి, అతను భూతిః=అధికమైన విభవముగల-అఖండితైశ్వర్యసంపన్నుఁడైన, సృపఇవ=రాజువలె-సార్వభౌమునివలె ననుట, సుఖం=సుఖముగా, శేతే=నిద్దురించుచున్నాడు. రూపకసంకీర్ణమైనయు పదు యలంకారము. ఉపమానముగు నృపునికంటె నుపమోక్తియగు మునికి అపరిచ్ఛిన్నమైన

శయ్యాది సంపత్తివలన నాధిక్యము ప్రతీతమగుటచే న్యతిరేకము వ్యంజితమయ్యెడిని గాన సలంకారముచే సలంకారధ్వని.

చ. ధరణి విశాలతల్ప ముపరీధానము బాహువు నింగి చందువా
శురశ్రులు గంధవాహములు శోభనదీపము చందురుండుగా
విరతివధూమణిం గలసి పేడుకమీఱు నుజించి శాంతుఁడై
నిరుపమలీల యోగి శయనించు మహిపతిమాల్మికై వశిన్.

94

తా. మనికి నేల పఱిపైరసెజ్జుతీగలవలె నిడువయై బుజము తలయంపి; మిన్ను మేలుకట్టు; ఇంపుగా వీచుచున్న గాలియే వీచన; చందురుండే దీపము; (ఆయత్న సిద్ధములును అపరిచ్ఛిన్నములునైన యిట్టిశయ్యాదులుగలవాడై) విరక్తి యనెడి కాంతతోడి సంభాగమువలన సంతృప్తుడై శమముంగాంచి యాముని యఖండైశ్వర్యసంపన్నుడైన సార్వభౌమునిబోలి హాయిగా నిదురించును.

అవ. యోగిస్వరూపమును నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాశీ జనమధ్యసజ్జరహితః స్వాంత్రచేష్టః సదా
హానాదానవిరక్తమార్గనిరతః కశ్చి త్తప్తస్త్విస్థితః ।
రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవననై రాస్యాతకన్ధాధరో
నిర్మానో నిరహస్కృతిః శమనుఖాభోగైకబద్ధస్త్వప్రవాః ॥

95

టీ. భిక్షాశీ=చిచ్చమును దినువాఁడును - భిక్షాన్నమృతభోజనముచే దేహధారణము నేయువాఁడు, జన...రహితః=జనమధ్య=జనులనడుమ, సజ్జరహితః=ఆసక్తిలేని వాఁడును-జనులనడుమనుండియు వారియందుఁ దగులులేనివాఁడనుట, సదా=ఎప్పుడును, స్వాంత్రచేష్టః=తనకులోనైనవ్యాపారములు గలవాఁడు-తననియమమునకులోనైన యింద్రియవ్యాపారములు గలవాఁడనియర్థము - జితేంద్రియుడని భావము, హానా...నిరతః=హాన=విడుచుట, ఆదాన=కయికొనుట, అనెడి యీరెంటి యెడ, విరక్త=రక్తిలేని-ఉదాసీనమైన, మార్గ=మార్గమందు-నడవడియందు, నిరతః=ఆసక్తుడైనవాఁడును-‘నిస్త్రాగుణ్యపథివిహరతాం కోవిధిః కోవిషేధః.’ అన్నట్లు ఇది హేయము ఇది యుపాదేయ మనుబుద్ధిలేనివాఁడును, రథ్యా...వననై=రథ్యా=పెద్దమార్గములందు, కీర్ణ=పాఱవైచం బడినవియు, విశీర్ణ=చినిగినవియు, జీర్ణ=పాచిత్రవియునగు, వననై=గుడ్డలచేత, అన్యాత=అంతటఁ గుట్టంబడిన, కన్ధా=జొంతను, ధరః=ధరించువాఁడును, (‘రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవననః సంపాత్రకన్ధాననః’ అనుచో, మార్గములందు పాఱవైచంబడిన చినిగిన పాచిత్రవస్త్రమును గలవాఁడును, పాచిత్రమైన జొంతయే యాననముగాఁ గలవాఁడును-అనగా జొంతను నామము మడతలుగా మడచి గ్రిందఁబఱచుకొని కూర్చున్న

వాఁడును, అని యెర్థము), కావుననే, నిర్వాణః=అభిమానము లేనివాఁడు-తన్నుగొప్పగా నెన్నుకొననివాఁడనుట, నిరహంకృతిః=అహంకారము లేనివాఁడును, శమ...స్పృహః-శమ = (వైరాగ్యముచే మనస్సు వికారము నొందకుండుట యనెడి) శమమువలని, సుఖి=సుఖముయొక్క, ఆభోగ=విస్తారమునందు, లేక, సుఖి=సుఖమును, ఆభోగ = అనుభవించుటయందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=పట్టుకొన్న, స్పృహః = స్పృహగలవాఁడును-అగు, తపస్వీ = తపస్సంపన్నుఁడు-యోగీశ్వరుఁడు, కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు-ఎవఁడోయొకఁడే యనుట, స్థితః=ఉన్నవాఁడు-కానబడుచున్నాఁడని భావము. అలం. స్వభావోక్తి.

తా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం శ్చ డక్షయ్యభిక్షాశి స్వా
 ధీనారంభుఁడు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండు ర
 ధ్యానిక్షిప్తవిశిష్టవస్త్రకృతకంఠధానీనుఁ డాత్మాత్మర
 ధ్యానానర్తుఁ డొకానొకండు విగతాహంకారుఁ డొప్పుకొ భువిన్. 95

తా. బిచ్చముచేతనే దేహయాత్రగడపుచు, జనులనడుమనుండియు వారియందుఁ దగులులేక, యింద్రియవ్యాపారముల లోబఱచుకొని, హేయమిది యుపాదేయ మిది యనుతలంపునూలి, మార్గములందు పాఱవైవబడి చినిగియున్న పార్శ్వపేలికలతోఁ గుట్టినబొంతను గట్టుకొని యభిమానమును నహంకారమును లేక, శమమువలని యానందాతిశయము ననుభవించుటయందే కోరిక గలవాఁడైన తపస్వి యెవఁడో యొకఁడే యరుదుగాఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు.

అవ. యోగులకు మానావమానములు రెండును సమము లనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ చణ్డాళః కిమయం ద్విజాతిరథవా శూన్యోఽథ కిం తాపనః

కిం వా తత్త్వవివేకవేశలమతిరోగీశ్వరః కోఽపి కిమ్ ।

ఇత్యుత్పన్నవికల్పజల్పముఖరై రాభాష్యమాణా జన్తై

ర్నక్రుద్ధాః పథి నైవ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః॥ 96

టీ. అయం=హీడు-ఈ కనబడుచున్నవాఁడనుట, చణ్డాళః కిం=చండాలుఁడా యేమి, అథవా=లేక, ద్విజాతిః వా=బ్రాహ్మణుఁ డా, అథ=లేక, కింశూద్రోవా = శూద్రుఁడా, తాపనః కింవా=తపసియా, తత్త్వ...మతిః-తత్త్వ=పరమార్థమును, వివేక=పర్యాయించుటయందు, వేశల=నేర్పుగల, మతిః=బుద్ధిగలవాఁడైన, కోఽపి = ఒకానొక, యోగీశ్వరః=గొప్పయోగియా, ఇతి=అనియిట్లు, ఉత్పన్న...ముఖరై=ఉత్పన్న=పుట్టిన, వికల్ప=సందేహములను, జల్ప=మదరుటచేత, ముఖరై = మోగుచున్న-ఇట్టి

సందేహపుఁ బలుకులు పలుకుచున్న యనుట, జన్మై=జనులచేత, పథి=పార్శ్వమునందు, ఆ భావ్యమాణాః = అభిక్షేపింపఁబడినవారు-లేక, సంభాషింపఁబడినవారు, అయ్యును, న క్రుద్ధాః=కోపించినవారునుగాక-చండాలత్వాదుల నాక్షేపించుటవలన ననుట, నైవతుష్ట మనన్యః=సంతోషించిన మనస్సులు గలవారునుగాక-ద్విజాతిత్వాదుల నాక్షేపించుటచే ననుట, * యోగినః=యోగులు, స్వయం=తమంతఃకారకయనుట, యాన్తి=పోవుదురు-బ్రహ్మనిష్ఠులగుటచే నేయాక్షేపములను బాటింపరనిభావము.

ఉ. మూలఁడొ వీఁడు విప్రకులరమండనుఁడో మఱి శూద్రుఁడో తప
శ్శీలుఁడొ సిద్ధుఁడో యనుచుఁ ర జెంతలఁజేరి వికల్పజల్మవా
చాలజనంబు లాడఁగ వేరసం గుపితాత్ములు గారు సన్మదో
ద్వేలురు గారు మిన్నక భురవి విహరింతురు యోగిపుంగవుల్. 96

త్వా జనులు దారియందుఁ బోవుచున్న యోగులనుజూచి వీఁడెవఁడు చండా
లుఁడా? బ్రాహ్మణుఁడా? శూద్రుఁడా? తపస్వియా? పరమార్థమును వివేచించు బుద్ధిగల
యెవఁడే నొకయోగీశ్వరుఁడా? యని సందేహములు కలిగి తత్వాక్షేపింపఁగా వారు కోపము
గాని సంతోషముగాని లేక యూరక తమదారిని బోవుదురు.

అవ. యోగులు హింసాదిరహితవృత్తులై యుండుటను జెప్ప
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ హింసాశూన్య మయత్నలభ్య మశనం ధాత్రా మరు త్కల్పితం
వ్యాళానాం పశవ స్త్రాజుర్భుజః సృష్టాః స్థలీశాయినః ।
సంసారార్ణవలఙ్ఘనక్షమధియాం వృత్తిః కృతా సా నృణాం
యా మన్వేషయతాంప్రయాన్తి సతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః॥97

టీ. హింసాశూన్యం=హింసలేనిదియు-ఇతరప్రాణులను వధించి పడయునట్టిది
కానిది యనుట, అయత్నలభ్యం=యత్నములేక దొరకఁదగినదియు-అనాయాసముగా
దొరకునది యనుట, అశనం=ఆహారము, వ్యాళానాం=నర్పములకు, ధాత్రా=బ్రహ్మచేత,
మరుత్=గాలి-గాలిరూపముగా ననుట, కల్పితం=నిర్మింపఁబడినది. స్థలీశాయినః=అకృ
త్రిమమైన ప్రదేశమునఁ బరుండునట్టి, పశవః=పశువులు, త్పాన్త్రాజుర్భుజః=గడ్డిముల
కలు దినునవిగా, సృష్టాః=నిర్మింపఁబడినవి, వ్యాళములును బశువులును బుద్ధివివేకము లేనివి

* ఈ యోగులే 'సప్రహృష్యే త్ప్రియప్రాప్త్య నోద్విజే త్ప్రాప్త్యచాప్రియమ్ |
నీరబుద్ధి రసమ్నాథో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణీ స్థితః ॥ శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమాన
యోః | జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా మాటస్థో విజితేంద్రియః ॥ యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమ
లోహితకాంచనః' అని గీతయందును జెప్పఁబడిరి.

గాన వాని తెలిపిం దగినట్లు సులభముగా దొరకఁదగిన యాహారములు బ్రహ్మచే నిర్మితములైనవి, ఇంక బుద్ధినంపన్నుఁడైన మనుష్యుల కెట్లు నిర్మించెనో చెప్పదున్నాఁడు సంసార...ధియామ్-సంసారార్థవ = సంసారమ నెడి సముద్రమును, లఙ్ఘన = చాటుట యందు, త్తమ=శక్తిగల, ధియాం=బుద్ధిగలవారైన-పశువ్యాళములవలెఁగాక- సనారమును దరింపఁ జాలినట్టి బుద్ధిని బడసినవారైన, సృజాం=మనుష్యులకు, సా=ఆ, వృత్తిః=జీవిక-బ్రతుకు, కృతా=చేయఁబడినది, యాం=దేనిని-ఏవృత్తి ననుట, ఆన్వేషయతాం= వెదకువారికి-పొందఁగోరువారికి, సతతం=ఎప్పుడును, సర్వగుణాః=(విద్యత్తు నేర్పు మొదలైన) సమస్తగుణములును, సమాప్తిం=ముగియికను-పూర్తిని - పూర్ణముగా నెఱపఁ బడుటను, ప్రయాన్తి=పొందునో, (సావృత్తిః) ఆవృత్తి, చేయఁబడినదని పూర్వముతో నన్వయము. బ్రహ్మబుద్ధినంపన్నులైన మనుష్యులకు వారిగుణము లన్నియు సంపూర్ణముగా నెఱపి కష్టపడి సాధింపఁ దగినట్టి బ్రతుకును నిర్మించినాఁడు. వ్యాళాదులు బుద్ధిహీనములు కాన వానికి నప్రయత్నలభ్యములైన యాహారములను గల్పించినాఁడు. మనుష్యులు కష్టమగు తమబ్రతుకు జరపుటకుఁ దమశక్తులన్నియు నెఱపి యందే మగునై యుండవలసియున్నది కాన నిత్యానందమునకై పాటుపడుటకు వారి కవకాశ మెక్కడిదని భావము.

చ. చిలువల గాలిమేపరులఁ १ జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూ
తలశయనంబు గోవులకుఁ १ దామరచూలి విధించె దత్త్వపే
శలమతు లైనవారలకు १ నన్నుతవృత్తి ఘటించె దానిచేఁ
దొలఁగు రజస్తమోజనితదోషములెల్ల భజించువారికిన్. 97

* తా. సర్పములును నేలలంబరుండు పశువులును బుద్ధివివేకములేనివి గాన బ్రహ్మ వానికి నేపాణిహింసయు లేక సుఖముగాదొరకునట్టి గాలిని గడ్డిపోచలను పరుసగా నాహారము

* ఈశ్లోకము మనుష్యసామాన్యవిషయ మైనదిగాని యోగివిషయము కాదు. అయినను దీనిని యోగివిషయముగా సర్థము వ్యాఖ్యాత పాఠాంతరముచే కల్పించి యాదశకమునం జేర్చినాఁడనితోఁచెడి. ఈయర్థమంతగా సంభాష్యము కాకున్నను బ్రకరణముంబట్టి వ్యాఖ్యాతచేసినయర్థము తెలుపుట యావశ్యకము. ఈయర్థమున 'యామన్వేషయతామ్' అనుచో 'తామన్వేషయతామ్' అని పాఠాంతరము. మొదటి సగమునకుఁ బూర్వోక్తమైనయర్థమెఱుఁగవలయు. రెండవసగమున కర్థాంతరమెట్లన; సంసారార్థవలంఘనక్షమబుద్ధు లగునరులకు, సా = ఆ - పూర్వోక్తమైన-పూర్వశ్లోకములందు పట్టితమైన, వృత్తిః=బ్రతుకు, కృతా = కావించఁబడినది, తాం=ఆవృత్తిని, ఆన్వేషయతాం = వెదకునట్టి వారికి-రజస్తమోదోషములనిరసించిన యోగులకనుట, సర్వగుణాః=సమస్తగుణములును, సతతం=

గాఁ గల్పించినాఁడు. సంసారమును దరింపఁజేయునట్టి బుద్ధిలిబడసిన ఘనుష్యులతో వారిశక్తులన్నియుఁ బూర్ణముగా నెఱపి పడయందగినట్టి బ్రతుకును గావించినాఁడు.

•అవ. నివృత్తి ప్రకారమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజ్ఞాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాననస్య

బ్రహ్మధ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య |

కిం తైర్భావ్యం మమ సుదివస్సైర్వత్ర తే నిర్విశజ్ఞాః

కణ్డూయస్తే జరతహరిణాః స్వాజమక్లే మదీయే ||

98

టీ. గజ్ఞాతీరే=గంగానదిగట్టునందు, హిమ...పద్మాననస్య - హిమగిరిశిలా = హిమవంతముయొక్క తాతిబండయందు, బద్ధ=రచింపఁబడిన, పద్మాననస్య = పద్మాననముగల వాఁడును - రెండుపాదములును దొడలమూల లందుంచుకొని కూర్చుండుట పద్మాననము, బ్రహ్మ...విధినా-బ్రహ్మ=బ్రహ్మముయొక్క, ధ్యాన=ధ్యానమును, అభ్యసన = అభ్యసించుట-అలవాటు, విధినా=చేయుటచేత, యోగనిద్ర=సంప్రజ్ఞాతనమాధిని, గతస్య=పోదిన వాఁడును, అగు, మమ=నాకు, తైః=ఆ, సుదివస్సైః=పుణ్యదినములచేత, భావ్యం కిం=అవు నాయేమి-అట్టి పుణ్యదినములను నేను జూతునాయేమియనుట, యత్ర=ఏదినములందు, తే=ఆ, జరతహరిణాః=ముసలిజింకలు, నిర్విశజ్ఞాః సంతః=జంతులేని వగుచు, స్వ అజ్ఞం=తమశరీరమును, మదీయేఅక్లే=నాదైనశరీరమునందు, కణ్డూయస్తే=గీఱతో-ఆదిన ములు కలుగునా యని పూర్వముతో నన్వయము.

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున శశీతనగోపలసీమయందుఁ బ

ద్మాననవర్తి నై శివు నుశ్వాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే

భాసిలుచున్న నాతనువుగవైఁ దమమేనులతీట దీక్ష న

త్రాసములై కురంగములుశతాపులుసేయుట గల్గు నేకదా.

98

తా. గంగానదీతీరంబున హిమగిరియందలి యొకతాతియందుఁ బద్మాననమువైచు కొని కూర్చుండి బ్రహ్మధ్యానము నలవాటు సేయుచు యోగసమాధి నొందినవారై యుండఁగా నందలి ముసలిజింకలు కదల మెదలకున్న నన్నుఁజూచి జంతుమాలి తమమేనులు నా మేనియందుఁ దీటువోవరాయుచు నుండఁగాఁ గడచునట్టి పుణ్యదినములు నాకుఁ గలుగు నాయేమి.

ఎప్పుడును, సమాప్తి = నాశమును, ప్రయాన్తి=పోందును. అట్టివృత్తి నాచరించువారు 'మనవృత్తు లీశ్వరుండు జాగరూకుడై నెఱపుచుండును. అందులకై మనగుణములు నెఱ పనక్కఱలేదు' అని తలచి వర్తించురుగాన వారి గుణములు నెఱపఁబడమింజేసి యుండి యు నశించినవేయగు నన్నిభావము.

అవ. కేవలము సర్వసంగపరిత్యాగమును జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్ష మక్షయ్యమన్నం

విస్తీర్ణం వస్త్రమాశాదశకమపమలం తల్పమస్వల్పముర్వి ।

యేషాం నిస్సజ్జతాజీకరణపరిణతస్వాస్త్యసంతోషిణస్తే

ధన్యాః సంస్యస్తద్దైవ్యవృత్తికరనికరాః కర్క నిర్మూలయన్తి॥ 99

టీ. పాణిః = చేయియే, పవిత్రం = పరిశుద్ధమైన, పాత్రం = పాత్రయు, భ్రమణపరిగతం = తిరుగుటచేత కలిగిన - తిరుప మెత్తుటచే దొరకిన యనుట, భైక్షం = భిక్షానమూహము, అక్షయ్యం = తఱుంగని, అన్నం = ఆహారమును, ఆశాదశకం = పదిదిక్కులు, అపమలం = ముడికిలేనిదియు, విస్తీర్ణం = విరివియైనదియు, అగు, వస్త్రం = వలువయు, ఉర్వి = భూమి, అస్వల్పం = కొంచెముకాని - పెద్దదియైన, తల్పం = పడుకయు, యేషాం = ఎవరికో, నిః సజ్జ... తోషిణః - నిస్సజ్జతా = అనానక్తిని - సంగము లేమిని, అజీకరణ = కయికొనుటచేత, పరిణత = పరిపక్వమయిన, స్వాస్త్య = మనస్సుచేత, సంతోషిణః = సంతృప్తులైన, తే = ఆ, ధన్యాః = ధన్యులు, సంస్యస్త... నికరాః - సంస్యస్త = విడువబడిన, దైవ్య = దీనత్వమువలని, వృత్తికర = వ్యవసాయములయొక్క, నికరాః సంతాన = సమాహములు గలవారగుచు, 'అథవృత్తికరః పుంసి వ్యవసాయవృత్తివజ్రయోః' అని మేదిని, కర్క = కర్కమును, నిర్మూలయన్తి = నాశము నేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణివంకజము ॥ భైక్షము భోజ్య మనల్పతల్ప మీ

ధాత్రి దిశాప్తకంబు పరిరధాన మగుక భువి నేరి కానుచా

రిత్రు లసంగతాగుణధురీణులు రీణనుఖానుభూతికిం

బాతులు మోహపాశములఁ ॥ బాసి దహింతురు కర్క బీజమున్. 99

తా. చేయియే పరిశుద్ధమైన పాత్రగాను, తిరుప మెత్తి తెచ్చికొన్న విచ్చమేతఱుంగని యన్నముగాను, పదిదిక్కులే విడివిడియై ముడికిలేనట్టి వలువగాను, పుడమియే పెనుపఱుగుగాను గలిగి, సంగమును మానుటవలన పరిపాకము నొందిన మనస్సు గలిగి సంతసిలుచుండు పుణ్యాత్ములు దైవ్యమువలనఁ గలుగు వ్యవసాయమున్నియుఁ బరిత్యజించి జన్మపరంపర లంగూర్చు కర్కబంధము నెల్ల నిర్మూలము నేయుదురు.

అవ. పంచభూతములను జేర్చొని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాతర్దేదని తాత మారుత సఖే తేజః సుబద్ధో జల

భ్రాతర్వ్యోమ నిబద్ధ ఏష భవతాప స్త్యః ప్రణామాఞ్జలిః ।

యుష్మత్సజ్జవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫూరన్నిర్మల

జ్ఞానాపాస్తనమస్తమోహమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి॥

టీ. హేమతః=ఓతల్లీ, హేదిని = భూమి, హేతాత = తోడండ్రీ, మారుత=వా
యా, హేసఖి=ఓచెలికాడా, తేజః=తేజమా, హేసుబద్ధో=ఓమంచిచుట్టమగు, జల=
జలమా, హేభ్రాతః=ఓతోబుట్టువా, వ్యోమ = ఆకాశమా, భవతాం = మీకు, ఆం
త్యం=కడుపటిదైన, ఏవ=ఈ, ప్రణామ అష్టలిః=నమస్కారముయొక్క చేమోడ్పు-నమ
స్కారముకొంతైనచేమోడ్పునుట, సేబద్ధః = రచింపఁబడినది, యుష్వ...మహిమా-యు
ష్వత్ సజ్జ=మీకూడికయొక్క, వశ=అధినతచేత, ఉపజాత=పుట్టిన, సుకృత=పుణ్యము
చేత, స్ఫార=అధికమున, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్నదియు, నిర్మలం=పరిశుద్ధమైనదియు,
అగు, జ్ఞాన=జ్ఞానముచేత, అపాస్త=దూరముగా విడువఁబడిన, సమస్త=సకలమైన, మో
హ=అజ్ఞానముయొక్క, మహిమా సన్=అతిశయము గలవాఁడనగుచు, (అహం=నేను),
పరబ్రహ్మణి=పరబ్రహ్మమునందు-నచ్చిదానంద స్వరూపమై నిర్వికారమై నిష్కళంకమై
నిరంజనమై యొప్పు బ్రహ్మమునందనుట, లీయే=లీనుఁడనగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని తాత మారుత వయస్సౌ వహ్ని చుట్టంబ జీ
వనమా సోదర తారకాపథమ భవ్యప్రేమ సంధిల్ల మీ
కొనరింతుం జరమప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిర స్తమోహతతి నైశ సద్భ్రష్టముం బొందెదన్. 100

తా. తల్లివగుభూమి! తండ్రీవైన వాయూ! చెలివగు తేజమా! మంచిచుట్టమవగుజ
లమా! తోబుట్టువగునాకాశమా! యిదెమిఁకుఁ గడపటిసారి చేమోడ్చి మొక్కెద. మీ
తోడికూడికవలనఁ గలిగిన సుకృతముచే నాకు మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్న విమల
జ్ఞాన ముప్పతిల్లఁగా దానిచే నజ్ఞానమంతయు నశించినవాఁడనై యానందస్వరూపమగు ప
రబ్రహ్మమందు లీనుఁడనయ్యెద.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు అవధూతచర్యయన్నది దశమదశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - అధికశ్లోకములు.

అవ. నిరతిశయమగు బ్రహ్మానందమునకుఁ బరిమితమగు నిద్రవిభ
వమును సాటి గాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వివేకవ్యాకోశే వికసతి శమే శామ్యతి తృషా-

పరివృక్షే తుక్షే ప్రసరతితరాం సా పరిణతిః ।

జరాజ్ఞైర్జ్యోర్వ్యగ్రసనగహనాత్కేవకృపణః

కృపాసాత్రం యస్యాం భవతి మరుతామప్యధిపతిః ॥

టీ. వివేకచ్యూతోశే=వివేకముచేతవినిసిన - వివేకముచేత బరిణమించినయనుట, శమేశము - శమమనఁగా శ్రవణమనననిధిధ్యానములుతప్ప దక్కినవానినుండి మనస్సును నిగ్రహించుట, వికసతి = వికసిల్లుచుండఁగా, తుణ్ణే = పొడవైన - దృఢమైనయనుట, తృషాపరివృజ్ఞో=తృషయొక్కకాగిలి, కామ్యతినతి=తీసిపోవుచుండఁగా-శమముపెరిగి తృషయొక్కపట్టు వీడఁగాననుట, సో=ఆ, పరిణతి=నిరతిశయ సుఖరూపమైన పరిపాకము, ప్రసరతితరాం=మఱితవీ స్తరిల్లుచున్నది, అపరిణతి యెట్టిదనఁగా, యస్యాం=దేనియందు - ఏపరిణతియందు, జరా...కృపణః - జరా=ముదిమిచే-ఇంద్రత్వము నిత్యమైనదికాక కాలపరిమితిగలది గనుక నిట జరయనఁగా ముదిమికాక యామితి సమీపించుట యనితెలియునది, దానిచే, జీర్ణ = ప్రాంతగిలిన - ఇంద్రునితోనే యాతనియైశ్వర్యమును దీసిపోవును గాని నతనికాలము సమీపింపఁగా దానును దీసిపోవునట్టియనుట - కాశ్వతము కానిదైన యనిభావము, విశ్వర్య=విశ్వర్యమును, గ్రసన=అనుభవించుటచేతనైన, గహన=తెలియనలవికాని, ఆక్షేప=వ్యాకులతచేత-లేక, నిందచేత, కృపణః=దీనుడైన-అనిత్యమై పనచెడి తూలు నైశ్వర్యము నేయునుభవించుటవలన మిక్కిలి దీనతనొందినయనుట, మరుతా మధిపతిరసి=దేవేంద్రుఁడును, కృపాపాత్రం=కనికరమున కాస్పదము, భవతి=అగునో, సాపరిణతిః అని పూర్వముతో నన్వయము. ఇంద్రుని యైశ్వర్యమును అతనికి అస్థిరమైనది గాన దుఃఖకరమగుచున్నది. కాఁబట్టి, యది తృషవీడి శమము వికసిల్లునప్పుడు గలుగు నిరతిశయసుఖరూపమైన పరిణతితో సాటిగాదనిభావము.

మ. శమముం జారువివేకయుక్తిని వికాశంబొందఁగాఁ దృష్ణ దుశ్యమహాపట్టును వీడఁగాఁ గలుగు నారసౌఖ్యాతిరేకంపుఁబాకమునుం జూడ జరావిజీర్ణవిభవగ్రాసాగతాక్షేపవిశ్రమదీనం బగువేల్పుఁజేనిదశయుక్త జాలిం దగం జేయదే.

అవ. చదువు నానాట దురుపయోగముపాలై చెడుటను చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పురా విద్యతాసీదుపశమవతాం క్షేకహతయే

గతా కాలేనాసో విషయనుఖసిద్ధ్యై విషయిణామ్ ।

ఇదాసీం తు ప్రేక్ష్య క్షీతితలభుజః శాస్త్రవిముఖా-

నవకో కష్టం సాపి ప్రతిదిన మధోఽధః ప్రవిశతి ॥

2

టీ. పురా=తొల్లి, విద్యతా=పాండిత్యము, ఉపశమవతాం=కాంతిపరులయొక్క, క్షేకహతయే=దుఃఖమునశించుటకొరకు, అసీత్=ఉండెను, కాలేన=దీర్ఘకాలముచే-బహు

కాలముకడవఁగా, అసౌ=ఇది, విషయజాం=విషయ లోబిరయొక్క, విషయసుఖసిద్ధ్యై
=విషయసుఖముల నొడఁగూర్చుటకొఱకు, గతా=పోయినది - ప్రవర్తించినది, ఇదానీం
తు=ఇప్పుడో, క్షీతితలభుజః=రాజులను, శాస్త్రీవిముఖాః=శాస్త్ర పరాజ్ఞులునుగా,
ప్రేక్ష్య=చూచి, సా=అదియు, ప్రతిదినం=నాడునాటికి, అథోఽధః=క్రిందుగాక్రిం
దుగా, ప్రవిశతి=పోవుచున్నది. రాజులు పరాజ్ఞులై తన కాశ్రయమీయనందున నిపు
డు నానాటికి గిందుపడుచున్నదని భావము.

చ. చదువది తొల్లి శాంతిపరశంతతి వంతలఁ బాచుచుండె దాఁ
బదపడి గామలోలజనోపాశిసుఖంబులు గూర్చుజొచ్చె న
య్యది మఱి శాస్త్రదూరమతు శ్చ లౌపతు లిప్పు డుపేక్ష సేయఁగాఁ
బాదుపటి నాడునాటికిని శ్చ బ్రుంగుచుఁ గ్రుంగుచు నున్నదక్కటా. 2

అవ. ఒకవీర క్తుడు చేసికొనునిశ్చయమును జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ అతిక్రాంతః కాలో లటభలలనాభోగసుభగో
భ్రమంతః శ్రాంతాః స్తః సుచిరమిహ సంసారసరణౌ ।
ఇదానీం స్వసిన్ధో స్తటభువి సమాక్రన్దనగిరః
సత్తారైః పూత్తారైః శివశివశివేతి ప్రతనముః ॥ 3

టీ. లటభలలనా భోగసుభగః=మనోజ్ఞులైన స్త్రీలను అనుభవించుటచేరమఱి
యమైన, కాలః=కాలము, అతిక్రాంతః = అతిక్రమింపఁబడినది - కడచినది, ఇహ=ఈ,
సంసారసరణౌ=సంసారమనెడి మార్గమునందు, సుచిరం=దీర్ఘ కాలము, భ్రమంతః=తిరు
గుచు, శ్రాంతాః=అలసినవారమగుచున్నారము, ఇదానీం = ఇప్పుడు, స్వసిన్ధోః=గంగ
యొక్క, తటభువి=గట్టునందలి ప్రదేశమున, సుత్తారైః=మిక్కిలినిడుదలగు, పూత్తారైః
సమా=పూత్కల్పతులతో - నిట్టూర్పులతోననుట, ఇది ఘోషనూచకము, శివశివశివేతి=శివశి
వశివయని, సమాక్రన్దనగిరః=పిలుపు పలుకులను-శివశివాయని బిగ్గఱ బిలుపులను, ప్రతన
ముః=మిక్కిలి జరుపుచుము.

ఉ. చారుముఖసుఖైకరతి శ్చ జా నగుకాలము పూవుడెంచె సం
సారపుడ్రోవఁ ద్రిమరుటఁ శ్చ జాలశ్రమంబును గల్గె నింకఁ బూ
త్కారపురస్సరంబుగను శ్చ దైవతరంగిణీతీరసీమ నే
పారునెలుంగునక శివశివాయని కూయిడువార మెంతయున్. 3

శ్లో॥ అహో ధన్యః కేచిత్ప్రతిభవబన్ధవ్యుతికరా
 వనాస్తేచిన్వన్తో విషమవిషయాశీవిషగతిమ్ |
 శరచ్చన్ద్రజ్యోత్స్నాధవళగగనాభోగసుభగాం
 నయస్తే యే రాత్రిం సుకృతచయచిన్తైకశరణాః ||

4

టీ. అహో = ఔరా, ప్రతిభ భవబన్ధవ్యుతికరా = తెస్సిన సంసారమనెడిబంధ
 ముయొక్క సంబంధముగలవారను, విషమవిషయా ఆశీవిషగతిమ్ = కఠినములైన యింద్రి
 యార్థములనెడి సర్వములమార్గమును, అచిన్వన్తః = వెదకనివారును - ఇంద్రియార్థముల
 త్రోవఁబోవనివారనుట, సుకృతచయచిన్తా ఏకశరణాః = పుణ్యముయొక్క వృద్ధినిగుఱిం
 చిన చింతయే ముఖ్యమైనయాశ్రయముగాఁగలవారును, అగుచు, వనాస్తే = వనమధ్యమున,
 శర... సుభగాం - శరత్ చంద్ర జ్యోత్స్నా = శరత్కాలపు చంద్రునివెన్నెలచేత, ధవ
 ళ = తెల్లనైన, గగన అభోగ = ఆకాసము విఠివిచేత - విఠివియుగు నాకాశ ప్రదేశముచేత,
 సుభగాం = మనోహరమైనదగు, రాత్రిం = రేయిని, యే = ఎవరు, నయస్తే = కడపుదురో, (తే)
 కేచిత్ = ఆ కొందఱు, ధన్యాః = ధన్యులు, అహో = ఔరా - సంసారబంధము తెగి విషయము
 లదెనఁబోక పుణ్యమును గూర్చుటయందే చింతగలిగి వనమునకుఁబోయి శరత్కాలపు వెన్నె
 లచేత తెల్లనగుమిన్నునఁ జెన్నారు రాత్రిఁగడపునట్టికొందఱెంతధన్యు లనియర్థము.

ఉ. దారితబంధు లై విషయరదారుణసర్పవిమార్గదూరు లై
 భూరితపోవనంబునను శీ బుణ్యచయైకపరాయణాత్మతః
 శారదచంద్రికాధవళరచారునభోపరిభాసమాన మై
 వారక వెల్లురేల్ గడపురవారలు మాయురె యెంతధన్యులో. 4

శ్లో॥ మహాదేవో దేవః సరిదపిచ సై వామరసరి.
 ద్దుహః ఏవాగారం వనసమపి తా ఏవ హరితః |
 సుహృద్వా కాలోఽయం వ్రత మిద మదైన్యవ్రత మితి
 కియద్వా వత్సోమో వటవిటవ ఏవాస్తు దయితా ||

5

టీ. మహాదేవః = శివుఁడే, దేవః = దేవుఁడు, సా అమరసరిత్ ఏవ = ఆదేవనదియగుగం
 గయే, సరిత్ = నది, గుహాఏవ = గుహయే, ఆగారం = ఇల్లు, తా దిశః ఏవ = అదిక్కులే, వనస
 మపి = వస్త్రమును, అయంకాలః = ఈప్పుట్టునే, సుహృత్ = చెలికాఁడు, ఇదం = ఈ, అదై
 న్యవ్రతం = యాచించుటయ నెడి దీనత్వములేకుండనుట యనువ్రతమే, వ్రతం = వ్రతము, ఇతి =
 అని, కియద్వా = ఎంతదా, వత్సోమః = చెప్పఁగలము - లేక, కియత్ = కొంచెము, వత్సోమః =
 చెప్పెదము - వేయేల సంగ్రహముగాఁజెప్పెదమనుట, అదియేదన, వటవిటపః ఏవక్మమట్టిచె
 ట్టే, దయితా = ప్రియురాలు, అస్తు = (మాకు) అగుఁగాక గృహస్థాశ్రమమందు వయితయెట్లా

విరక్తియోగమందు పటవృక్షమునట్లే ప్రియమైనదనిభావము. పటవృక్షముకిందఁ గూర్చుండి శివభ్యాసము సేయుదుమనుట.

మ. దివిషద్వాహిని మాకు వాహిని మహాదేవుండే దేవుండు బ
ల్లవియే మాకు గృహంబు నీదశదిశ ర్భావై నవుట్టంబు మృ
త్యువ చూడం జెలికాఁడు సువ్రతము నొరతేయియదైన్యవ్రతం
బు విచారింపఁగ వేయునేల పటసదృశజంబె కంజామయన్. 5

శ్లో॥ జ్ఞానం సతాం మానమదాదినాశనం
కేసాంచితే న్నదమానకారణమ్ ।
స్థానం వివిక్తం యమినాం విముక్తయే
కామాతురాణా మతికామకారణమ్ ॥

6

టీ. జ్ఞానం=ఎఱుక, సతాం=సజ్జనులకు, మదమాననాశనం=మదమును ఆభిమాన
మును జెఱుపునది, వీరత్=ఇదియే, కేసాంచితే=కొందఱికి-కొందఱునీచులకనుట, మద
మానకారణం=మదమును ఆభిమానముగలిగించునది, దీనిని సవృష్టాంతముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు, వివిక్తం=నిర్జనమైన, స్థానం=స్థానము, యమినాం=జితేంద్రియులకు, వి
ముక్తయే=ముక్తికొఱకు, అగును. అదియే, కామాతురాణాం=కాములకు, అతికామ కార
ణం=మిక్కిలికామమునకు హేతువు, అగును. నిర్జనస్థానము జితేంద్రియులకు ముక్తియు కా
మిజనులకు గామమును నెట్లుకలిగించునో నట్లే జ్ఞానమును సజ్జనులకు మదమాననాశనమును
నీచులకు మదమానోత్పత్తియు కలిగించుననియర్థము.

క. జ్ఞానము మదమానంబుల
మానుచు నుడనులకు నిచ్చు ర్ మఱికొందఱకు
జ్ఞానికిఁ గామికి విజన
స్థానము ముక్తియును రక్తి ర్ దా నొనఁగుగతిన్.

6

శ్లో॥ శయ్యా శైలశిలా గృహం గిరిగుహః వస్త్రం తరూణాం త్వచః
సారక్లాః సుహృదో నను క్షీతిరుహః పృత్తిః ఫలైః కోమలైః ।
యేషాం నైర్ఘర మమ్బుసాన ముచితం రత్నైశ్చ విద్యాజ్ఞానా
మన్యే తే పరమేశ్వరాః శిరసి యైర్బద్ధో న సేవాజ్ఞలిః ॥

7

టీ. యేషాం=ఎవ్వరికి, శైలశిలా=కొండయందలిజాయియే, శయ్యా=పడుకయో,
గిరిగుహః=కొండయందలిగుహయే, గృహం=ఇల్లో, తరూణాంత్వచః=చెట్లపట్టులు-నారలు,
వస్త్రం=మువ్వయో, సారక్లాః=జీంకలు, సుహృదః=చెలికాండో, క్షీతిరుహః=చెట్ల

యొక్క, కోమలైఃఫలైః=మైత్రిపండ్లచేత, వృత్తిః=మనుగడ-అపండ్లుదిని బ్రతుకుట
యో, నైర్లరం=సెలయేటితోఁ జేరినదైన, అమృషానం=జలమునుద్రావుట, ఉచితం =
తగినదో, రత్నైః=క్రీడకొఱకు, విద్యా అజ్ఞానా=విద్యయునెడి స్త్రీయో, యైః=ఎవరిచేత,
శిరసి=తలయందు, నేహా అజ్ఞానైః=ఊడిగముకొఱకైన చేమాడ్పు, బద్ధా నం=రచింపఁబడని
దో-ఎవరోకరికి చేమాడ్చి కొలువు నేయరోయనుట, తే=వారు, పరమేశ్వరాః=మిక్కిలి
యుధన్యులని, మన్యే=నేనుదలఁచుచున్నాను- ఈపాడుపాట్లబ్రోచుటకై స్వాతంత్ర్య
మునుపీడి యొకరినిగొలువక కైలశలాదులే శయ్యాదులుగాఁగలిగి కాలముపుచ్చువారే పర
మధన్యాత్ములని యర్థము.

చ. శిల దగుశయ్య యిల్లు గుహా చీరయు నార చెలుల్ కురంగముల్
నలు వగుపండ్ల నిర్లరజరలంబుల మన్నియు మారుకేళికిం
జెలువయు విద్య యై యమరఁజేతుల నాదల మోడ్చి యన్యులం
గొలువక యుండువారలె యశకుంతలభూరికృతార్థు లారయన్ .

శ్లో॥ సత్యామేవ త్రిలోకీనరితి హరిశిరశ్చుమ్భిసీవిచ్ఛటాయాం
సద్వృత్తిం కల్పయన్త్యాం తటవిటపిభవైర్వల్కలైః సత్ఫలైశ్చ ।
కోఽయం విద్వాన్విప త్తిజ్వరజనితరుజాతీవ దుఃఖాసికానాం
పక్త్రంపీక్షేతదుఃస్థేయదిహినవిభృయా త్యేకుటుమ్బేననుకమ్పామ్ ॥

టీ. హర...చ్ఛటాయాం - హరశిరస్ చుమ్భి=శివునితలను తాచుచున్న, సీవి=
కటిప స్త్రీముయొక్క, ఛటాయాం = కాంతులుగలదియు - తనకటిప స్త్రీముకాంతులు
శివునిశిరంబున వ్యాపించుట గలదియు, తటవిటపిభవైః = (తన) గట్టునందలి చెట్లవలనఁ
బుట్టినవైన, వల్కలైః = నారలచేతను, సత్ఫలైశ్చ=మంచిపండ్ల చేతను, సద్వృత్తిం=
మంచి బ్రతుకును, కల్పయన్త్యాం = కల్పించుచున్నదియు-తనకడ నాశ్రయించినవారికి
కట్టుకొనుటకు నారలును దినుటకు బండ్లును నిచ్చి లెన్నగా మనువునదియు ననుట, అగు,
త్రిలోకీనరితి=మూఁడులోకములనది-గంగ, సత్యామేవ=తప్పక ఉండఁగా, కః అయం
విద్వాన్ = ఏ యీ విద్వాంసుఁడు-ఎఱుకగలవాఁడెవఁడు, దుఃస్థే = కష్టమునందున్న,
స్వే=తనయొక్క, కుటుమ్బే=కుటుంబమునందు, అనుకమ్పాం = కరుణను, విభృయాత్ న
యది=కలిగియుండఁదగిన, విప త్తి జ్వరజనితరుజా=అపద (దారిద్ర్య) మనెడి జ్వరముచేఁ
బుట్టిన రోగముచేత, అతీవ = మిక్కిలియు, దుఃఖాసికానామ్-(దుఃఖమాస్తే ఆను ఇతి
దుఃఖాసికా)=దుఃఖపు స్థితులయొక్క-కష్టసందర్భములయొక్క, పక్త్రం = ముఖమును,
పీక్షేత=చూచును. ఎఱుకగలవాఁ డెవ్వఁడుగాని, దారిద్ర్య రోగపీడితుఁడై దుర్లభయ్యందు
న్న తనకుటుంబమునందు జాలి కలిగియుండుటచేతనే వారలఁ బోషింప కష్టములపాలగు

చున్నాడు కాని, కానిచో నా దుఃఖముల దిక్కుచూడక గంగాతీరమందలి చెట్లనారలు
గట్టికొని వానిపండుతిని యందే సుఖముగానుండు ననియర్థము.

చ. హరుతల స్తోత్రపాఠముడియంచితకాంతుల మించుగంగయుక్

దరి గలమాగ్నిపండులన్న నారల నల్వగుప్రోవుఁ జూప నే

వెరవరిగాని పేదటిమిఁవేదనఁ బొక్కుచు సుగ్గు బిడ్డలాం

దుర దయఁ జూడకుండినఁ గరఁడుం బెనువంతలదారిఁ ద్రొక్కునే. 8

శ్లో॥ ఉద్యానేషు విచిత్రభోజనవిధిస్తీవాతితీవ్రం తపః

కాపీనావరణం నువస్త్ర మమితం భిక్షాటనం మణ్డనమ్ ।

ఆసన్నం మరణంచ మజ్జశసమం యస్యాం సముత్పద్యతే.

తా॥ కాశీం పరిహృత్య హస్త విబుధై రన్యత్ర కిం స్థీయతే ॥ 9

టీ. యస్యాం=ఎందు - ఏకాశీయందు, తీవాతితీవ్రం = అత్యంత తీవ్రమైన, తపః = కృచ్ఛాదీరూపమైన తపస్సు, ఉద్యానేషు = ఎలదోటలయందు, విచిత్ర భోజన విధిః=వింతలైన భోజనముల ప్రకారముగా, సముత్పద్యతే=అగునో - ఇది మీఁద న్నెల గూర్చుకొనునది-ఎందలి తపస్సు ఎలదోటలలోని వింతలైన విందుకుడుపులతోసాటి యగునో యనుట, కాపీనావరణం=గుహ్యమునుగప్పుట-గోచియనుట, నువస్త్రం=మంచినస్త్రీముగా-దానితోసాటిగా, అగునో, అమితంభిక్షాటనం=కొలఁదిలేని బిచ్చముకై తిరుగుట, మణ్డనమ్=భూషణముగా- ఎందు బిచ్చ మెత్తుటయే యలంకారముగా, అగునో, ఆసన్నం మరణంచ=దాపించినపరణమును - మరణముదాపించుటయు, మజ్జశసమం=శుభముతోసాటిగా, అగునో, తాంకాశీం=ఆకాశిని, పరిహృత్య=విడిచి, హస్త=అక్కటా, విబుధైః=ప్రాజ్ఞులచేత, అన్యత్ర=మఱొకచో, కిం=ఏల, స్థీయతే=ఉండుటయగుచున్నది. అట్టికాశిని విడిచి ప్రాజ్ఞులు మఱొకచోట నుండ నేలయుని యర్థము.

చ. అరిదిమహాతపంబు చెలు ర వానెలదోటలఁ గుడ్చువెందుగా

గరువపుగోచి బల్వలువగోఁ దిరిపం బది భూషణంబుగా

మరణముదాపు మంగళసరేమంబుగ సొంపలరారు నెందు నా

యిర వగుకాశి వీడి బుధురలేటికి నొండాకచోటి నుండఁగన్. ౧౦

శ్లో॥ నాయం తే సమయో రహస్య మధునా నిద్రాతి నాథో యది

స్థిత్యా ద్రక్ష్యసి కుప్యసి ప్రభురితి ద్వా రేషు యేషాం వచః ।

వేత స్తా నవహాయ యాహి భవనం దేవస్య విశ్వేశితు-

ర్నిరౌవారికనిర్దయా క్త్యపరుషం నిస్సీమశర్మప్రదమ్ ॥

టీ. చేతః=మనసా, అయం=ఇది, తే=నీకు, సమయః=వేళ, న=కాదు, అధునా= ఇప్పుడు, రహస్యం=ఏకాంతము, నాథః=ఏలిక, నిద్రాతి = నిదురించుచున్నాడు, స్థిత్యా= (పోక) నిలిచి, ద్రక్ష్యమియది=చూతువేని, ప్రభుః=ఏలిక, కుప్యతి = కోపించును, ఇతి=అని, వచః=పలుకు, యేషాంద్వారేషు=ఎవ్వరి మొగసాలలందు, కలుగునోయనితేవము, తా=వారిని, అపహాయ=విడిచి, నిర్దోహారికనిర్దయోక్తి=దోహారికుల దయలేనిపలుకులు లేనిదియు, కావుననే, అపరుషం=పరుషునిదికానిదియు, కావుననే, నిస్సీమశర్మప్రదమ్= మేరలేనిసుఖము నిచ్చునదియు, ఆగు, దేవస్య, విశ్వేశితః భవన్=దేవుడగువిశ్వేశ్వరుని యాలయమునుగూర్చి, యాహి=పొమ్ము.

శా. నీకుం గా దిదివేళ మంతనము సూర నిద్రించెడిన్ నాథుడుం
బోకే నిల్చియుఁ జూచితేఁ గినియుఁ బోర పొమ్మన్నయవ్వాకిభుల్
వీరక వీడి మనంబ వేగ చనుమా ర విశ్వేశునద్దంబుకై
నీకుం గల్లు సుఖంబు కూర్చు లరయన్ ర లే రందు దోవారికోల్. 10

శ్లో॥ అకిచ్చనస్య దాంతస్య, శాంతస్య సమచేతనః ।

సదా సన్తుష్టమనసః, సర్వా సుఖమయా దితః ॥ 11

టీ. అకిచ్చనస్య = ఏమియులేనివాడును - శేదయు, దాంతస్య = బహిరింద్రి యముల యుపరతిగలవాడును, శాంతస్య = అంతఃకరణము నిగ్రహించినవాడును, సమ చేతనః=సమమైన మనస్సుగలవాడును, సదా=ఎప్పుడును, సన్తుష్టమనసః=సంతోషించిన మనస్సుగలవాడును, అగు వానికి, సర్వాదితః=దిక్కులన్నియు, సుఖమయాః=సుఖప్రచు రమ్మలైనవి-మిక్కిలియు సుఖ మెటుచూచినను గలుగుననుట-సర్వసుఖములకును గారణ మైన సంతృప్తినిందఁగా అన్నియు మిక్కిలిసుఖములుగానే యుండునని భావము.

క. దాంతుడు సకించనుండును

శాంతుడు సమచిత్తవృత్తిసంయుతుడు సదా

సంతుష్టుడు సగువానికి

సంతత మెల్లదిశలు సుఖసంతతిమయముల్. 11

అవ. దార్శిద్యమునకంటె మరణమే శ్రేయమని తెలుపుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఉత్తిష్ట త్తేనామేక ముద్వహం గురుం దారిద్ర్యభారం సఖే

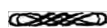
శ్రాంతస్తావ దహం చిరం మరణజం సేవే త్వదీయం సుఖమ్ ।

ఇత్యుక్తో ధనవర్జితేన సహసా గత్వా శ్చ శానే శస్త్రా

దారిద్ర్యా నృరణం షరం వరమితి జ్ఞాత్వైవ త్తాత్త్వం స్థితః ॥ 12

టీ. హేసఖే=చెలి- ఇది శమమునుసంబోధించుట, ఉత్తపై = అమ్మ, ఎకంక్షణం= ఒకక్షణమునేపు, గురుం=భరింపరాని దారిద్ర్యభారం=పేదటికపుబరువును-నాబరువైనపేద టికమునీ, ఉద్వహ=భరింపుము. అహం=నేను, తానత్=ఇప్పుడు, శ్రాన్తః = (సంసార భారమునుమోచి) యలసియున్నవాడను, మురణ్జం = మృతివలనఁబుట్టిన, త్వదీయం= నీదయిన, సుఖం=సుఖమును, చిరం=పెద్దకాలము, నేవే = భజించెదను- అనుభవించెద. ఇతి=అని, ధనవర్జితేన=ధనములేనివానిచేత, సహసా= తోడనే - దారిద్ర్యమునుభవింప లేక వేగముగా, గత్వా=పోయి, శ్తశానే=శ్తశానమునందు, ఉక్తఃసం = చెప్పఁబడిన దగుచు-పేదవాఁడు శ్తశానమునకు వేగపోయిచెప్పఁగాననుట, శవః=పీనుఁగు, దారిద్ర్యా త్ = పేదటికమునకంటె, మరణం=చావు, పరంపరంఇతి=మేలుమేలుఅని, జ్ఞాత్వా=తెలిసి, తూష్టిమేవ=ఊరకయే-పేదవాఁడగుకొన్నందులకు బదులు సెప్పకయే, స్థితః=ఉండినది.

శా. ఆరుం బేద యొకండు ప్రేతమును డార్యం బోయి యోమిత్ర యీ దారిద్ర్యంబును గొమ్ము లెమ్ము మృతిచేతం గన్నసాం పిమ్ము వే సారం జొచ్చితి నంచు వేడ శవముం ర జా వెతయున్ మేలు మేల్ దారిద్ర్యంబునకంటె నంచు నదియుం ర దా బల్కకుండెం గడున్. 12

అవ. స్త్రీలు కపటచిత్తులు గాన వారిని ద్యజింపఁ దగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతా హసన్తి చ రుదన్తి చ కార్యహేతో

ర్విశ్వాసయన్తి చ పరం నచ విశ్వసన్తి ।

తస్మాన్మరణే కులశీలనమన్వితేన

నార్యః శ్తశానఘటికా ఇవ వర్జనీయాః ॥

13

టీ. ఏతాః=ఈస్త్రీలు, కార్యహేతోః=కార్యార్థము, హసన్తిచ=నవ్వుదురును, రుదన్తిచ=వీడ్చుదును, పరం=ఇతరుని, విశ్వాసయన్తిచ=తమనమ్మనట్లును జేయుదురు, విశ్వ సన్తి చ నచ=తామునమ్మరు, తస్మాత్=కాబట్టి, కులశీల సమన్వితేన=కులముతోను శీలముతోను గూడియున్న, నరణ = మనుష్యునిచేత, నార్యః=స్త్రీలు, శ్తశానఘటికాః=ప్రేతభూమి యందలి మట్టిపాత్రవలె, వర్జనీయాః=విడువఁదగినవారు.

తే. చిగురుబోఁడులు కార్యంబు ర నిగుడుకొఱకు

నగుదు రేడ్చురు నమ్మిత్రు ర నమ్మ రొరులఁ

గాన కులశీలవంతుండు ర మానవలయు

సారులను వల్ల కాటిపనంట్లఁబోలె.

14

అవ. సజ్జనారవైచిత్రిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్వచి ద్వీణావాదః క్వచి దపిచ హాహేతి రుదితం

క్వచిద్విద్వద్గోష్ఠీ క్వచిదపి సురామ త్తకలహః ।

క్వచిద్రామా రమ్యా క్వచినపి గళత్కుష్టవపుషో

సజానే సంసారః కిమమృతమయః కిం విషమయః ॥

15

టీ. సంసారమునందు, క్వచిత్ = ఒకచోట, వీణావాదః = వీణియవాయించుట, క్వచిదపిచ = మతీయు నొకచోట, హాహేతి రుదితం = హాహేయను నేడు, క్వచిత్ = ఒకచోట, విద్వత్ గోష్ఠీ = పండితుల శాస్త్రప్రసంగము, క్వచిదపిచ = మతొకచోట, సురామ త్తకలహః = కల్లుచే మత్తుగొన్నవారి జగడము, క్వచిత్ = ఒకచో, రమ్యా = ఇంపైన, రామా = స్త్రీలు, క్వచిదపి = మతొకచోట, గళత్ కుష్టవపుషః = కాటుచున్న పులుముగల దేహములుగలవారగు, రామా = స్త్రీలు, సంసారః = సంసారము, అమృతమయః కిం = అమృతమయమా - వీణావాదవిద్వద్గోష్ఠిరమృరామాదులచే సుఖప్రచురమైనదా, విషమయః కిం = రుదితకలహాదులచే దుఃఖప్రచురమా, సజానే = నేనెఱుంగకున్నాను - పరస్పరవిరుద్ధావస్థలు గానిపించుటచే నిది యిట్టిదని నిశ్చయింప నేరకున్నాననుట.

చ. ఒకయెడ వీణియల్ మొరయు १ నొక్కెడ హా యని యేడ్పువిన్ను వే
తొకయెడ సూరిగోష్ఠి మఱియొక్కెడఁ ద్రాగి యొనర్చుచివ్వ యొం
డొకట బెడంగుజేడియలు १ నొక్కటఁ గుప్తముగాఱునారు తొ
నొకటి యెఱుంగరా దమృతమో మఱి సంపృతి దా విషంబాకో. 15

శ్లో॥ చలా లక్ష్మీ శ్చలః ప్రాణా శ్చలం జీవితయావనమ్ ।

చలాచలేచ సంసారే, ధర్తృ ఏకోహి నిశ్చలః ॥

16

టీ. లక్ష్మీ = సంపద, చలా = చంచలమైనది, ప్రాణాః = ప్రాణములు, చలాః = అస్థిరములైనవి. జీవితయావనమ్ = జీవితమునందు ప్రాయమును, చలం = అస్థిరమైనది, చలాచలే = చంచలమైన, సంసారే = సంసారమునందు, ధర్తృ = ధర్తృము, ఏకః = ఒక్కటియే, నిశ్చలం = చలనములేనిది - నిత్యమైనది.

క. చలము సిరి చలము ప్రాణము

చల మరయఁగ జీవనంబు १ జవ్వన మతిచం

చల మగుసరసారమునం

దలఁపఁగ నిశ్చలన మొక్కధర్తృమకాదే.

16

శ్లో॥ స భిక్షౌ దుష్పాపా పథి మమ మహారామరచితే

శ్చలైః సంపూర్ణా భూర్విటపిన్ముగచర్తాపి వననమ్ ॥

సుఖైర్వా దుఃఖైర్వా సదృశపరిపాకః ఖలు తదా

త్రినేత్రం క స్త్యక్త్వా ధనలవమదాన్ధం ప్రణమతి

17

టీ. మమ=నాకు, మహాంమహరితే=గొప్పతోటలచే రచింపబడిన-పెనుతోట లిరుప్రక్కల, పథి=మార్గమునందు, భిక్షా=భిచ్ఛము, దుష్ప్రపా=దోరక రానిది కాదు- దొరకునజేయనుట, భూః=భూమి, శ్చలైః=సంపూర్ణా=పండ్లచేనిండినది. విటపిమృగచర్మ అసి=చెట్లయు మృగములయు తోలును- నారలును కృష్ణాజినమును, వననం = వస్త్రము, సుఖైర్వా=సుఖములచేతఁగాని, దుఃఖైర్వా=దుఃఖములచేతఁగాని, సదృశపరిపాకఃఖలు= సమమైనపరిణామమేగదా- భిక్షుదుల సేవించునట్టి నియతినబూనినపుడు-సుఖములైనఁగాని దుఃఖములైనఁగాని సమానముగానే స్ఫురించునుగాని భిన్నముగాఁ దోచదనుట, తదా= అప్పుడు- ఆట్టిపరిపాకముగలిగినప్పుడు, కః=ఎవఁడు, త్రినేత్రం=ముక్కంటిని, త్యక్త్వా= విడిచి, ధనలవమదాన్ధం = ద్రవ్యమొకంతచేసిన గర్వముచేఁ గన్నుఁగాననివానిని, ప్రణ మతి=సమస్కరించును- వానికి నడఁగిమడగి కొలువునేయును- ఎవ్వడునుజేయడనిభావము.

ఉ. పంటవలంతిన్ని గలవు శ పండులు నారలుఁ దోలుఁ బుట్టవకా

గొంటకు బిచ్చయును సులు వగఁం జెనుతోటలమీఱుత్తోవలో

రెంట సుఖానుఖంబులను కీతి యొకం డగు నిట్లయేని ము

క్కంటిని వీడి యల్పధనశగర్వితు నెవ్వఁడుఁ గొల్వఁ బూనునే. 17

శ్లో॥ యద్వక్త్రం ముహూర్తే న ధనినాం బ్రూషే న చాటుం మృషా

నైషాం గర్వగిరః శృణోషి న పునః ప్రత్యాశయా ధావసి ।

కాలే బాలత్పణాని ఖాదసి సుఖం నిద్రాసి నిద్రాగమే

త స్తేబ్రూహి కురజ్ఞ కుత్ర భవతా కిం నామ తప్తం తపః ॥ 18

టీ. హేమరజ్ఞ=ఓజింకా, యత్=దేనిచేత, ధనినాముఖం=ధనవంతులమొగమున, ముహూర్తాత్మనేన=మాటికినిజూడవో, మృషా=వ్యర్థముగా, చాటుం=స్తుతిభాషణములను, బ్రూషే న=పలుకవో, ఏషాం = మీయొక్క - పూర్వము చెప్పబడినధనికులయొక్క, గర్వగిరః=గర్వపుమంటలు, శృణోషి=వినువో, పునః=మఱియు, ప్రత్యాశయా=పేరా నచేత, ధావసి (వానిగూర్చి) పరుగునఁబోవో, కాలే=ఆకలికాలమున, బాలత్పణాని= రేతగడ్డిపరకలను, ఖాదసి=మేయుదువో, నిద్ర ఆగమే=నిద్ర రాకయందు - నిద్రరాగా, సుఖం=హాయిగా, నిద్రాసి=నిదురింతువో, తపః=దానిచేత - ధనికముఖమునుజూడమి ము న్నగుకారణములచేత, భవతా=నీచేత, కుత్ర=ఎక్కడ, కింనామ=ఏమిదా, తపః=తప ము, తప్తం=తపింపబడినదో, హేబ్రూహి = నాకుఁజెప్పుము. ధనికుల మొగము చూడకుం దుటయున్నగు నీ యిటువంటిచరితము బుద్ధిమంతుఁడగు పురుషునియందును గానుపించదు. కాన యిట్టిచరిత యేతపముయొక్కపరిపాకమా తెలియదు. దానిం జెప్పమనియర్థము.

చ. కనుఁగొన నర్థవంతుల మొరగంబులు మాటికి మెచ్చులాడవున్
 వినవును వాఁబెట్టిదము ॥ వేమఱుఁ జెంతకుఁ బాట వాస మైఁ
 గొనుదువు పూరియుం దఱిని ॥ గూర్కుదు నిద్దురవేళ హాయిగా
 నొనరఁగ నేనపంబుఫలమోయిది చెప్పఁ గడే కురంగమా. 18

అర్థము :-

శ్లో॥ సమారమ్భా భగ్నః కఠిన కఠివారాంస్తవ పశో
 విపాసోస్తుచ్ఛేస్తి ద్రవిణమృగతృష్ణార్థవజలే ।
 తథాపి ప్రత్యాశా విరమతి న తేద్యాపి శతథా
 నదీర్ఘం యచ్ఛేతో నియత మశనిగ్రావఘటితమ్ ॥ 19

టీ. హేపశో = (కొమ్ములును దోచుకొనులేని) పశువా-పశుప్రాయుఁడా యనుట, కు
 ఛే = నీచమైన, అస్తి = ఈ, ద్రవిణమృగతృష్ణార్థవజలే = ద్రవ్యము నెడి యెండమావుల న
 ముద్రమందలిసిటియందు, విపాసో = తాపనిచ్చగించు, తవ = నీకు, కఠివారాన్ = ఎన్నిమా
 ఱులు, కఠినమారమ్భః = ఎన్ని కార్యారంభములు, నభగ్నః = చెడినవికావు-పెక్కుమా
 ఱులు పెక్కుప్రారంభములు చెడినవనుట, తథాపి = అట్లయ్యును, తే = నీకు, ప్రత్యాశా =
 పేరాన, అద్యాపి = ఇంకను, నవిరమతి = ఉడుగకున్నది. ఇట్లయ్యును, యతః = ఎందుచేత,
 చేతః = నీమనస్సు, శతథా = నూఱుభాగములుగా, నవిదీర్ఘం = చీల్చిబడదో- చీలదోయ
 నుట, (అతః = అందుచేత, తత్ = అది), నియతః = నిశ్చయముగా, అశనిగ్రావఘటితమ్ =
 వజ్రపుఱాయితోచేయబడినది. ఇంతకఠినముకాకున్నచో అన్ని కార్యములు భగ్నమై
 నందుల కది చీలియేయుండుననిభావము.

చ. ద్రవిణమరీచికాబ్ధికలితం బగుతుచ్చజలంబుఁ ద్రావఁగాఁ
 దివిరెడునీదుపూనికలు ॥ దేకువ నెన్నియొ యెన్నిమాఱులో
 యవిసెను గాదె యోపశువ ॥ యైనను నింక దురాశ మానవీ
 వపు నపు నీదుచిత్త మరయం బటువజ్రశిలాకృతం బగున్. 19

భర్తృహరిసుభాషితము అధికశ్లోకములు

సమాప్తము.

జ్ఞో కా ను క్రమణి క.

జ్ఞోకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.	జ్ఞోకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.
అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః	నీతి	42	ఆవాసఃకిలికిఞ్చితస్య	శృంగా	83
అగ్రగేతం సరసకవయః	వైరా	66	ఆవాసఃక్రియతాంగాక్లే	,,	38
అచ్చాచ్చచంద్రసరసార్ద్ర	శృంగా	87	ఆశానామనదీమనోరథ	వైరా	10
అజానద్దాహాత్మ్యంపతతు	వైరా	18	ఆసంసారాత్త్రిభువనమిదం	,,	81
అజ్ఞస్ఫుషమరాధ్యః	నీతి	3	ఆసారేణనహర్తృతః	శృంగా	95
అదర్శవేదర్శనమాత్ర	శృంగా	22	ఇతఃస్వసితికేళః	నీతి	68
అధిగతపరమార్థాన్	నీతి	14	ఇతోవిద్యువృత్తివిలసిత	శృంగా	93
అపసరసఫేమారాదస్తాత్	శృంగా	51	ఇనమనుచితమక్రమచ్చ	,,	27
అభిమతమహామానగ్రన్ధి	వైరా	22	ఇమేతారుణ్యశ్రీనవపరిమలాః	,,	19
అభుక్తాయామయస్యాంక్షణమపి	,,	58	ఇయంబాలా మాం ప్రత్యనవ	,,	63
అమిషాంప్రాణానాంతులిత	,,	5	ఇహహిమధురగీతం	,,	55
అమృజనీవనవిహార	నీతి	15	ఉత్తాతం నిధిశఙ్కయా	వైరా	3
అమమమృతనిధానంనాయకౌ	,,	88	ఉద్భాసితాఫిలఖిలస్య	నీతి	49
అర్థానామిశిషేత్వంవయమపి	వైరా	52	ఉద్యుత్త్రస్తనభారవీవ	శృంగా	15
అర్థంసుప్తాన్వికాయః	శృంగా	96	ఉన్నతప్రేమనందమాభి	,,	75
అవశ్యంభూతార్శ్విరతర	వైరా	12	ఉన్నీలత్తివశీతరజ్జ	,,	49
అశ్విమహివయంభిక్షౌ	,,	55	ఉపరిఘనం ఘనపటలం	,,	92
అసారాస్సస్త్రేవేతేవిరతి	శృంగా	35	ఉరసినిపతితానాం	,,	25
అసూచీనంచారేతమసి	,,	94	ఏకాకీ నిఃస్పృహః శాస్త్రః	వైరా	89
ఆక్రాంతమరణేనజన్మ	వైరా	32	ఏకరాగిషు రాజతే	,,	17
అజ్ఞాకీర్తిఃపాలనం	నీతి	40	ఏతస్మాద్విరమేద్వియార్థ	,,	63
అద్యితస్యగతాగతౌ	వైరా	43	ఏతాశ్చలద్వలయఢంహతి	శృంగా	8
అధివ్యాధితతైర్జనస్య	,,	33	ఏతేనత్పురుషఃపరార్థ	నీతి	65
ఆమిలితనయనానాం యః	శృంగా	26	ఇత్వర్యస్య విభూషణం	,,	81
ఆయుః కల్లోలలోలం	వైరా	36	కదర్థితస్మాపి హిదైర్య	,,	77
ఆయుర్వర్ష శతంనృజాంపరి	,,	49	కదావారాణస్య మమరతటినీ	వైరా	87
ఆరంభగుర్వీక్షయినీ	నీతి	50	కరేణ్ణాఘృస్తాన్యగః శిరసి	నీతి	54
ఆర్తనంశయనామవినయ	శృంగా	45	కఠుచ్ఛుతి కులపురుషో	శృంగా	59

స్లోకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.	స్లోకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.
కానాకటాక్షవిఖా	నీతి	76	యమ్మనోగణాభి త్తి	శృంగా	99
కాస్తేత్యుత్పలలోచనేతి	శృంగా	41	మాడోత్తంసితచంద్రచారు	వైరా	1
కామినీకాయకాన్తారే	,,	53	చేతశ్చ స్తయమారమాంసకృది	,,	65
కింవేదైఃస్పృతిభిః	వైరా	71	భిన్నోపిహతితరుః	నీతి	80
కింకన్దర్పశరంకదర్ధ	శృంగా	64	జయన్తి తేసుకృతినో	,,	21
కింకన్దాః కన్దరేభ్యః ప్రలయ	వైరా	25	జల్పన్తిసార్థమస్యేన	శృంగా	50
కింగతేన యదిసాన	శృంగా	66	బాధ్యంహిమతిగణ్య తే	నీతి	44
కిమిహబహుభిరుక్తైః	,,	39	బాధ్యంధియోహరతి	,,	20
కుంజుమపజ్జుకలజ్జితదేహో	,,	9	బాతఃకూర్చన్మనకఃపృగు	,,	69
కుసుమ స్తబక స్యేవద్యయీ	నీతి	26	బాతిర్యాతురసాతలం	,,	32
కృచ్ఛేణామేధ్యమధ్యే	వైరా	37	బాత్యన్ధాయచదుర్ముఖాయ	శృంగా	57
కృమికులచితం లాలాక్షిన్నం	నీతి	9	జీర్ణాపమనారథాశ్చహృదయే	వైరా	83
కృతః కాణః ఖిజ్జః శ్రవణ	శృంగా	78	తపస్య స్తస్య న్దః	,,	78
కేయూరాణినభూషయన్తి	నీతి	16	తరుణీ వైవాదిపిత	శృంగా	90
కేశాన్సంయమినఃశ్రుతే	శృంగా	12	తస్మాదన న్దమజరం	వైరా	69
కేశానాకులయన్ద్రుతో	,,	100	తస్మాః స్తనోయదిధనా	శృంగా	18
కాపీనం శతభిణ్ణజర్జరతరం	వైరా	91	తాపదేవకృతినామసి	,,	80
కృచిత్ప్రప్రీత్యశయ్యఃకృచిదపి	నీతి	74	తాపదేవామృతమయీ	,,	43
కృచిత్సన్ధూభక్తైః కృచిదపి	శృంగా	4	తాపన్తహ త్వంపాణ్డిత్యం	,,	76
క్షణంబాలోభూతాక్షణమసి	వైరా	50	తుజ్జంవేత్సుతానతామభి	వైరా	20
క్షాన్తంక్షమయాగృహోచిత	,,	6	త్పసాశుమ్యత్యాస్యేపిబతి	,,	19
క్షాన్తిశ్చేత్సవచేకిం	నీతి	18	త్పష్టాంధిభిభజతుమాం	నీతి	70
క్షీరేణాత్మగతోదకాయ	,,	67	త్స్వంరాజవయమప్రుపాసిత	వైరా	51
క్షుత్తామోపి జరాకృతోపి	,,	22	దాక్షిణ్యంస్వజనేదయా	నీతి	19
ఖల్వాటో దివనేశ్వరస్య	,,	85	దానంభోగోనాశస్తేనో	,,	35
ఖల్లోల్లాపాఃసోధాఃకథమసి.	వైరా	4	దిక్కాలాద్యసవచ్చిన్నా	,,	1
గక్ష్తాతరజ్జహిమశీకర	,,	24	దిశవనహరిణేభ్యో	శృంగా	34
గక్ష్తాతీరేహి మగిశిలా	,,	98	దీనాదీనముఖైస్సదైవ	వైరా	21
గజభుజభ్ర విహగ్ధమ	నీతి	86	దురారాధ్యాశ్చామితరగ	,,	77
గాత్రంఽంతుచితంగతిర్విగలితా	వైరా	73	దుర్జనఃపరిహ ర్తవ్యో	నీతి	43
గుణపదగుణవద్వాకుర్వతా	నీతి	96	దైవేనప్రభుజాన్వయం	,,	91
గురుజాన్తనభారేణ	శృంగా	17	ద్విర్జన్త్యాన్న పుతతిర్విసశ్యతి	,,	34
చంధాలఃకిమయంద్విజాతి	వైరా	96	ద్రష్టవ్యేహిముత్తమం	శృంగో	7

శ్రీకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.	శ్రీకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.
ధన్యాగాంగిరస్తరేషు	వైరా	14	ప్రదానంప్రచ్ఛన్నంగృహ	నీతి	58
ధన్యాస్తవధవలా	శృంగా	61	ప్రసహ్యమణిముద్ధరేత్	,,	4
నసంసాహోత్పన్నంచరిత	వైరా	17	పోక్షామేతిమనాగనాగత	శృంగా	24
నకశ్చిచ్ఛన్దోపానాం	నీతి	47	ప్రాణాఘాతాన్నివృత్తిపర	నీతి	55
నగమ్యోమహ్నికాంనచ	శృంగా	56	ప్రాప్తాక్రయఃసకలకామ	వైరా	67
నధ్యాతంపథమీశ్వరస్య	వైరా	45	పారభ్యలేనఖలువిఘ్నభయేన	నీతి	73
ననటనవిటనగాయకా	,,	56	షియసఖివిపద్ధవారత	,,	89
నమస్యామోదేవాన్నను	నీతి	92	క్షియాన్యాన్యావృత్తిర్నలిన	,,	57
నమ్రత్యేనోన్నమస్తపర	,,	61	క్షీణాతియస్సుచరితైః	,,	60
నాభ్యస్తాప్రతివాదిబుద్ధ	వైరా	46	ప్రోద్యత్ప్రీధప్రియజ్ఞుద్యుతి	శృంగా	98
నామృతంన విషంకిచ్ఛేత్	శృంగా	44	ఫలంస్వేచ్ఛాభ్యంప్రతిచన	వైరా	27
నిద్రస్తునీతినిపుణాయతి	నీతి	75	ఫలమలమకనాయస్వాదు	,,	54
నిపుత్రాభోగేచ్ఛాపురుష	వైరా	9	బాలేలీలామహలిత	శృంగా	62
నూనంహి తేకవివరావిపరీత	శృంగా	10	బోధాహోమత్సరగ్రస్తాః	నీతి	2
నూనమాజ్ఞాకరస్తస్యాః	,,	11	బ్రహ్మజ్ఞానవివేకనిర్మలధియః	వైరా	13
నేతాయస్యబృహస్పతిః	నీతి	82	బ్రహ్మజ్ఞుర్బ్రహ్మత్రం	,,	92
నైవాకృతిఃఫలతిసైమలం	,,	98	బ్రహ్మయేనకులాలవత్	నీతి	93
నోనత్యేనమృగాజ్ఞుషు	శృంగా	46	బ్రహ్మహ్నిదిమయద్దజాన్	వైరా	40
పద్మాకరందినకరోవికచం	నీతి	64	భక్తిర్భవేమరణజన్మభయం	,,	68
పరిక్షిణకశ్చిత్స్పృహయతి	,,	37	భగ్నాశ్వశక్యరణ్ణిజ్ఞితేతనోః	నీతి	83
పరిభ్రమసి కిం ముధాక్వచన	వైరా	62	భవన్తినమ్రాస్తరః	,,	62
పరిమలభృతోవాతాఃకాఘా	శృంగా	81	భిక్షాశనంతపక్షినిరస	వైరా	15
పరివర్తిని సంసారేమృతః	నీతి	25	భిక్షాశిజనమధ్యనజ్గరహితః	,,	95
పరేషాంచేతాంసిప్రతిదివస	వైరా	61	భిక్షాహారమైనస్యమప్రతి	,,	30
పాణిఃపాత్రంపవిత్రం భ్రమణ	,,	99	భీమంవనంభవతియస్య	నీతి	101
పాణింపాత్రయతానినర్గ	,,	90	భోగానభుక్తాయమేవభుక్తా	వైరా	7
పాతాలమవికసియాసి	,,	70	భోగాభ్యురవృత్తియోబహు	,,	39
పాన్థస్త్రీవిరహానలా	శృంగా	84	భోగామేఘవిశాసమధ్య	,,	35
పాపాన్నివారయతియోజయతే	నీతి	66	భోగానుజ్ఞతరజ్జభద్ర	,,	34
పుణ్యేగ్రామేవనేనామహతి	వైరా	23	భోగోగోగభయంకులే	,,	31
పుణ్యైర్మూలఫలైస్తథాప్రణయ	,,	26	భ్రాంతందేశమనేకదుర్గవిషమం	,,	2
ప్రణయమధురాప్రేమాద్ధారాః	శృంగా	20	భ్రూచాతుర్యాత్కుఞ్చితాః	శృంగా	43
ప్రథిగః ప్రణయవతీనాం	,,	35	మణిశ్శాణోల్లింగసమన్	నీతి	36

శ్రీకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.	శ్రీకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.
మజ్జత్వమ్మసియాతు మేరుశిఖరం	నీతి	99	రత్నైర్హృదయేనుతుమర్చ	నీతి	72
మత్తేభకుమ్మదలనేభవే	శృంగా	73	రమ్యంహర్యతలంనకింపనతయే	వైరా	80
మధుతివృతివాచియోషితాం	"	80	రమ్యశృంగేమరీచయస్యవతి	"	79
మధురంమధురైరపి	"	82	రాగస్యగారమేకంనరక	శృంగా	29
మనసివచసికాయేపుణ్య	నీతి	71	రాజంస్తప్తస్యూరాశేర్నహి	"	28
మహాశయ్యౌపుష్పీవిపుల	వైరా	94	రాజేదుధుక్షనియదిక్షితి	నీతి	38
మహేశ్వరేవాజగతా	"	84	రాత్రినైవపునస్సనివ	వైరా	44
మాతర్దేవినితాతమాయత	"	100	లభేతసికతానుతైల	నీతి	5
మాతర్దక్షిభజస్య	"	93	లాక్ష్మాలచాలనమధశ్చరణావ	"	24
మాత్సర్యమత్సర్యవిచార్య	శృంగా	36	లీలావతీనాం సహజా	శృంగా	47
మానేష్యునిఖణ్డితే	వైరా	78	లోభశ్చేదగుణేనకం	నీతి	45
మాలతీకరిసిజృమ్మణోస్తుభీ	శృంగా	23	పక్త్యంపద్మవికాసిపజ్జ	శృంగా	5
ముఖేనచర్మకానేన	"	16	పవనీభవతిసర్వత్యాగ	"	71
ముగ్ధానుమగ్ధతాకేయం	"	13	పనేరణేశత్రుజలాన్ని	నీతి	100
ముగ్ధమీనసజ్జనానాంత్పణ	నీతి	51	పయంయేభ్యోజాతాశ్చిర	వైరా	48
మృత్పిష్టజలరేఖయావలయిత	వైరా	59	పయమిహపరితుష్టావలగ్రై	"	53
మోహంమార్దవ్యతామూర్ధవ్య	"	64	పరంతుక్తాద్వైక్యాదురు	నీతి	78
మానానుకృప్తపదనపటు	నీతి	48	పరంప్రాణోచ్చేదస్సమద	"	29
యతోమేరుక్రిమాన్నిపతతి	వైరా	73	పర్ణంసితం కిరసి	వైరా	74
యత్రానేకకృచిదవిగ్రహే	"	42	పరీభిర్బుధుమాక్రాంతం	"	8
యథాకనుకపారేనోత్పతత్యా	నీతి	84	పహతిభువనశ్రేణింశేషః	నీతి	28
యదచేతనోపిపాదైస్సప్తః	"	30	పహిస్తస్యజలాయతే	"	79
యదాకించిత్రాహం	"	8	పాశ్చాన్యజ్జనసంగతా	"	52
యదానీదజ్ఞానంస్తరతిమిర	శృంగా	69	పితీర్లేన్యస్యేతరుణ	వైరా	86
యదాయోగాభ్యాసవ్యసన	"	68	విద్యానాధిగతాకలత్ర	"	47
యదేతత్పాశ్చేంద్ర్యుతిహర	"	48	విద్యానామనరస్యరూప	నీతి	17
యదేతత్స్వచ్ఛందం	వైరా	82	విపదిభార్యమథాభ్యుదయే	"	53
యద్ధాత్రానిజఫాలపట్ట	నీతి	41	విపులహృదయైశ్చైతేరేతజ్జగ	వైరా	57
యస్యాస్తి విత్తంసరస్వతి	"	33	వియమపచితమేఘంభూమయః	శృంగా	91
యావత్స్వస్థమిదంశరీరమరుజం	వైరా	75	విరమతబుధాయోషిత్పక్వాత్	"	67
యాసానుంశ్చఖలాకరోతి	నీతి	94	విరమేవిరసాయాసాద	నీతి	90
యేవరశేధనపతిపురః	వైరా	28	విగపేషిన్లజ్జమఖిలు	శృంగా	65
యేనంతోమనితస్తరప్రముదితా	"	29	విశ్రేమ్యేవిశ్రమ్యవన	"	21

శ్లోకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.	శ్లోకారంభము.	శ్లోకము.	సంఖ్య.
విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో	శృంగా	80	సన్ధ్యారేతాపదాన్వేషణవతి	శృంగా	74
విస్తారితంమకరకేతన	"	52	సపత్రతారతోసాన్ధ్యతి	"	72
వేశ్యాసామదజ్జ్వలా	"	58	సమ్మత్సమమాతాంబితం	నీతి	56
వ్యాఘ్రేతివృత్తిజరా	వైరా	38	సహకారకుమకేసర	శృంగా	86
వ్యాఘ్రేణచలేన	శృంగా	54	సారమ్యానగ్రహమాన్య	వైరా	41
వ్యాసంబాలమృణాల	నీతి	6	సింహాశురసింహతతి	నీతి	31
శక్యవారయతుంజలేన	"	11	సిద్ధాధ్యక్షితకన్తకే	శృంగా	32
శంభుస్వయంభువారయో	శృంగా	1	సుధాశుభంభామస్ఫురద	"	89
శశిదివసఘాసనో	నీతి	46	స్పృహితాపదకేవగుణాకరం	నీతి	87
శాస్త్రాక్షిప్తప్రగుణిత	శృంగా	77	సహమాన్యగ్రహకనక	వైరా	16
శాస్త్రోపస్కృతశబ్దమందరగిరిః	నీతి	12	స్త్రీయద్రావ్యసుమాయుధస్య	శృంగా	79
శిరశ్చార్యంస్పర్శాత్మశుపతి	"	10	స్థూల్యంజైమార్యమయ్యాం	నీతి	97
శుభ్రంస్తవవిభవాయువ	"	95	స్నాత్వాగాఙ్గోపయోభిః	వైరా	88
శృంగారదుమనీరదే	శృంగా	30	స్ఫురస్ఫురజ్జ్యోత్స్నాధవళిత	"	85
శ్రోత్రంశ్రుశ్చేనైవనకుణ్డ	నీతి	63	స్తోత్రంకిష్కంధంసరల	శృంగా	6
సంసారతపవర్చస్త	శృంగా	33	స్తోత్రేనభావేనచలజ్జయా	"	2
సంసారేన్ద్రస్త్రిసారే	"	31	స్తృతాభవతితాపాయ	"	42
సంసారేస్వప్నసారేపరిణతి	"	37	స్త్రజోహృద్యామోదాన్యజన	"	88
సజాతఃకోప్యాజీన్ద్రదన	వైరా	60	స్వల్పస్నాయుజసావనేకమలినం	నీతి	23
సతిప్రదీపేనత్యగ్న	శృంగా	14	స్వాయత్తమేకాన్తహితం	"	7
సత్యంజనావచ్చి	"	40	హర్షయతిసగోచరంకిమపి	"	13
సత్యావృతాచపరుషాప్రియ	నీతి	39	హింసాహస్యయత్నలభ్య	వైరా	97
సంతప్తాయసినంస్థితస్య	"	59	హేమస్తేదధిదుగ్ధసర్పి	శృంగా	97
సన్త్యగ్యేవిబుహస్వతిప్రభృత	"	27			

శుద్ధ పత్రిక.

తప్ప.	ఒప్పు.
<p>ఘటియింప కూర్చేప్పణ ఫలైః సామాన్యం నేరమే దానదత్తువా ! జ్ఞానసిజచిత్త సత్కార విషయమ నిచ్చిన శలభా</p>	<p>ఘటియించి కర్చితేణ ఖిలైః సామాన్యః నాయమే దానదత్తుముల్ ! ఘనములు చిత్త సంస్కార విషమయమ నిచ్చెను శలభో</p>

